2489

84
И-63

№ 20 03

NERSES
GHAZIKIAN
ALEXANDRIE

2011

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱԺԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

34
U-63

Թիւ 2

ԻՕԺԻՆ ՈՒԻՒ

ԹԱՓԱՌԱԿԱՆ ՀՐԵԱՅ

Թարգմանեց Քրանսերէնէ ժողովրդական հրատարակութենէն

Տ. ՏՕՂՐԱՄԱՃԵԱՆ

Գ. ՊՈՒՔՈՒ

Տպագրիչ եւ Հրատարակիչ Տ. ՏՕՂՐԱՄԱՃԵԱՆ

1910

NERSES
GHAZIKIAN
ALEXANDRIE

35438-Կ.Հ.

Տպագրութիւն Տ. ՏՕՂՐԱՄԱՃԵԱՆ
Կ. ՊՈԼԻՍ, Շարգ խան, թիւ 42

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ՀՍՍՌ-Арм.ССР
им. А. Мясникяна
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

18737-59 Գ

ԹԱՓԱՌԱԿԱՆ ՀՐԵԱՅ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Երկու Աշխարհները

Սառուցեալ Ովկիանոսը, մշտասառոյց գօտիով մը կը պատէ Սիպերիոյ եւ Հիւսիսային Ամերիկայի ամայի ծովեզերքները, երկու աշխարհներուն այս վերջին սահմանները, որ Պէհրինկեան նեղ ջրանցքովը կը զատուին։ Սեպտեմբեր ամիսը լրանալու վրայ էր։ Հասարակածը իրմէն հետ բերած խաւարները եւ հիւսիսային փոթորիկները. քիչ յետոյ դիշերը պիտի յաջորդէ բեւեռային կարճ եւ ախորժագնեցիկ ցերեկներուն։ Երկինքը որ մանիչակագոյն թուխ կապոյտ գոյն մ՚առած էր, տակաւ իմն կերպով կը լուսաւորուի անջերմ արեւէ մը, որուն աղօտափայլ սկաւառակը, հազիւ հորիզոնէն վեր բարձրացած, կը նուազի տափաստաններու անհունութիւնը ծածկող ձիւնին ակնախտիղ պայծառութեան առջեւ։

Հիւսիսէն, անապատը, չջլապատուած է բարձրաբերձ, վիթխարի եւ սեւ ժայռերէ, որոնց Տիտանեան ամբարտակին առջեւը կաչկանդուած է Սառուցեալ Ովկիանոսը, որ ունի անչարժ կոհակներու պէս սառնային լերանց մեծ գօտիներ, որոնց կապուտագոյն գագաթները կ՚անհետանան հեռուն ձիւնաչէզ մառախուղներուն մէջ։ Սրեւելեան կողմը, Ուլիքինի հրուանդանին երկու ծայրերուն մէջ տեղը, որ Սիպերիոյ Սրեւելեան սահմանագիծն է, մութ–կանանչ գիծ մը կը տեսնուի, ուր ծովը ծանրաբար կը քշէ կը տանի սառոյցի անադին կտորներ։ Պէհրինկի նեղուցն է այս։ Վերջապէս, նեղուցին անդին կողմը, տիրական կը ցցուին Հիւսիսային Ամերիկայի ամենավերջին ծայրը եղող կալլի հրուանդանին կրանիթեայ քարակոյտերը։

Այս ամայի վայրերը, ուր քարերը կը ճաթին եւ ծա-

ռերը կը ձեղքրտին, բնականի չէ ամենուին սաստիկ ցուրտ ըլլալուն համար։ Մարդկէղէն էակ մը չկրնար դիմադրաւել այն կողմերուն եղեամին ոչ մըրկին, անօթութեան ու մահուան։ Սակայն եւ այնպէս, տարօրինակ բան, ոտքի հնաքեր կը տեսնուին Պէհրինկի ջրանցքով բաժնուած այս երկու ցամաքամասերուն վերջին ծայրերը ծածկող ձիւնին վրայ։

Ամերիկեան կողմի հողին վրայ, փոքրիկ ու թեթեւ ոսկից նշանակներէն կը հասկցուէր հոնկէ կինոջ մը անցնիլը։ Այն ուղղուէր է դէպի այն ապառաժները ուսկից նեղուցին միւս կողմը կը տեսնուէին Սիպերիոյ ձիւնապատ անապատները։ Աւելի մեծ, աւելի խորունկ ոտքի նշանակ մըն ալ, Սիպերիոյ կողմէն մարդու մը անցնիլը կը հասկցուէր։ Այն ալ ուղղուէր էր դէպի նեղուցը։

Բայց աւելի զարմանալին այն է որ երկուքին ալ սարսափելի փոթորիկի մը ժամանակ անցեր են այս ամայի վայրերէն։ Եւ այնպիսի կատաղի մըրկի մը՝ որ հսկայ ծառերն անդամ արմատէն կը խլէ, սառնակոյտ լեռները տեղերնէն չարժէ՞ր՝ որոնցնդոտա ճարճատումով իրարու կը բաղխէ. անոնց այսպիսի ամեհի մրրկի մը դիմացեր են այս երկու ճանապարհորդները, բնաւ չխուսորելով իրենց բռնած դիծէն, ինչպէս կը հասկցուի իրենց հաւասար, ուղիղ եւ անյողդողդ հնաքէն։

Ո՞վ են ուրեմն այս երկու էակները որք հանդարտ կերպով կը ճամբորդեն միշտ, բնութեան յոյզերուն եւ տակնուվրայութեան մէջտեղ։ Դիպուած, կամք կամ ճակատագիր, մարդուն երկաթեայ նեցուկներն տակ հօթը ցցուած բեւեռներ խաչ նշան մը կը ձեւացնեն։ Ամէն կողմ կը թողու անցքի այս հնաքը։

Բայց քիչ յետոյ առանց վերջալոյսի դիշեր մը յաջորդեց ցերեկին։ Չարաչար դիշեր։

Վհատութիւն մը կը տիրէր։

Բայց ահա Պէհրինկի նեղուցին մօտերը տկար լոյս մը կ՚երեւի հորիզոնին վրայ։ Ի սկզբան մեղմ եւ մանիշակագոյն լոյս մը, ինչպէս է լուսնին հորիզոն բարձրանալէն առաջ

երեւցած լոյսը։ Յետոյ կը մնծնայ լոյսը, կը ճառագայթէ ու կ՚առնէ բաց վարդի գոյն մը։

Իսկ երկնքին միւս ամէն կողմը խաւարը կը թանձրանայ, եւ քիչ մը առաջ տեսնուող անապատին ձերմակ տարածութիւնը, հազիւ երկնակամարին տեսութենէն կը տարբերի։ Այս մթութեան մէջ խառնաչփոթ եւ անհեթեթ չշունչ մը կը լսուի. կարծես թէ դիշերային մեծ թռչուններ, անաբեկ եւ չուարած, մերթ դանդաղօրէն անապատին դեմնին վրայ քաշելով, կը թռչտին, եւ վերջապէս կ՚իյնան կը մնան։ Բայց աղաղակ չլսուիր։ Այս լռին սոսկումը, այն անաւոր օդերեւոյթներէն մէկուն մօտենալը կ՚աղդարարէր որք ամէն չնչաւոր էակները կը վախցնեն, սկսեալ ամենի դազաններէն մինչեւ ամենէն անշնչաց կենդանիները։ Հիւսիսային մը կը փայլի յանկարծ։ Շքե՜ղ տեսարան որ Հիւսիսային Բեւեռին կողմերը յաճախադէպ է։

Հորիզոնին վրայ կը նկարուի պայծառ կիսագունտ մը։ Լուսասփիւռ կեդրոնէն կը ցայտին անդամալոյսի ճառագայթներ՝ որ երեսկով անչափելի բարձրութեան մը վրայ՝ կը լուսաւորեն երկինքը, երկիրը եւ ծովը։ Այն տեսնն, հրդեհի մը ձոլացումն ունեցող այս հրաշէկ արտափայլումը, կը սահի անապատին ձիւնին վրայ, ծիրանազարդելով սառնամանուտ լեռներուն կապուտորակ գագաթը, եւ թխորակ կարմիրով մը կը գունաւորէ երկու ցամաքներուն բարձրաբերձ սեւ ապառաժները։ Այս դեղեցկագոյն պայծառութեան հասնելէ յետոյ, հիւսիսայգը սկսաւ կամաց կամաց նուազիլ, եւ իր պայծառութիւնը մարեցաւ լուսաւոր մառախուղի մը մէջ։

Այս միջոցին, եզական կրկնակերեւոյթի մը ազդեցութեամբ որ յաճախադէպ է այս գօտիներուն նեղքեւ, Ամերիկայի ծովեզերքը, յանկարծ կը թուէր խեաթ մօտ, թէեւ բաժնուած Սիպերիայէն, նեղ ծովու մը լայնութեամբ, այնպէս որ կարծես թէ մէկ աշխարհէն միւսը կարելի էր կամուրջ մը ձգուիլ։ Այն տեսնն, կապոյտ գոլորշիին մէջէն որ կը տարածուէր երկու երկիրներուն վրայ, երկու մարդկային դէմքեր տեսնուեցան։ Սիպերիոյ հրուանդանին վրայ, մարդ մը, ծնկաչոք, անսահման յուսահատութեան տպաւորութեամբ

մը իր թեւերը կերկնցնէր դէպի Ամերիկա։ Ամերիկայի հըբուանդանին վրայ ալ մանկամարդ եւ գեղեցիկ կին մը, դիմացի մարդուն վչտահար չարժմանը կը պատասխանէր, ցուցընելով անոր երկինքը։

Քանի մը երկվայրեանի մէջ, այս երկու վսեմ դէմքերը ժժգոյն եւ մրզապատ նկարուած մնացին, հիւսիսայգին վերջին նշոյլներուն զօրութեամբ, բայց մշուշն կամաց կամաց թանձրանալով ամէն ինչ կորսուեցաւ խաւարին մէջ։ Ուսկից կուգային այս երկու էակները, որք իրարու կը հանդիպէին բեւեռային սառնամանիքներու մէջ, աչխարհի երկու վերջին ծայրերը։ Որո՞նք էին այս երկու արարածները, որք վայրկեան մը իրար մօտեցան խափուսիկ կրկներեւոյթով մը, բայց մշանջենապէս իրարմէ բաժնուած կը թուէին։

Ա.

Ֆոռոն Պլանի Ծչեւանը

1831ի Հոկտեմբեր ամիսը կը լրանար։

Թէեւ դեռ լոյս էր, չորս պատրոյգով պղնձէ կանդեղ մը կը լուսաւորէր ընդարձակ երթիքի մը ճեղքուած պատերը, որուն միակ պատուհանը գոց էր. եղնարան մը, որուն աստիճանները դէպի բաց վերնադռնակի մը որմածակը կը տանին, կը ծառայէ իբր սանդուխ։ Անդին սադրն, տախտակամածին վրայ, խառն ի խուռն ձգուած են երկաթէ չղթաներ, սըրածայր անուրներ, բեւեռազէն բերանակապներ, փայտէ երասխակալներով պողպատէ երկայն ցուպեր։ Անկիւն մը դրուած է դիւբաւոր փոքրիկ կրակարան մը որ կը նմանի կապարագործներուն անագ հալեցնելու համար դործածած կրակարաններուն։ Աձուխը դիղուած է չոր տաչեղներու վրայ։ Կայծ մը բաւական է մէկ երկվայրկեանի մէջ կրակ մը վառելու։ Ինչ հեռու այդ անուելի գործիքներուն խառնակոյտէն, որք դանդի մը գործիներուն կը նմանին, կը դանուին հին դարերու վերաբերեալ քանի մը գէնքեր։ Պողպատէ բարակ կտաւի մը նմանող եւ դիւթաթէք, նուրբ ու հոծ օղերով զրահ մը ձգուած է մնոուկի մը վրայ երկաթէ առնապաններու եւ բազուկներու քով, որոնք իրենց կաչեխ կապերովը խիստ լաւ վիճակի մը մէջ պահուած են։ Զէնքերու կոյտ մը, երկու եռանկիւնի երկայն նիղակներ՝ հագիէ կոթերով, մինուճար աւեղ ամուր ու թեթեւ եւ որոնց վրայ կը նշմարուէր արեան նոր բիծեր, կ'ամբողջացնէին այն սպառազինութիւնը որուն երկու թիրօլեան դարապլիններ նոր երեւոյթ մը տուած էին։ Մահառոտ դինուց եւ բարբարոսական գործիներու այս զինարանին մէջ, տարօրինակ կերպով խառնուած է խիստ տարբեր նիւթերու հաւաքածոյ մը, որք են՝ ապակիէ փոքրիկ անուկներ, որոնց մէջ պարփակուած են՝ վարդարաններ, համրիչներ, միտալներ, Գառն Աստուծոյներ, օրհնած ջուրի սափոններ, չրջանակուած սրբոց պատկերներ, վերջապէս Ֆրիպուրգի մէջ հաստ եւ կապոյտ թուղթի վրայ տպագրուած

չատ մը դիրքեր, որոնք մեր օրերուն մէջ պատահած տեսակ տեսակ հրաշքներ կը պատմեն, եւ մանաւանդ Բրիտանոսի ջերմեռանդ հաւատացեալի մը ուղղած մէկ ինքնագիր նամակը կը յիշեն, վերջապէս ամբարիշտ եւ յեղափոխական Ֆրանսայի վրայ 1831–32 թուականներուն կատարուելիք սոսկալի մարգարէութիւններ կ'ընեն։

Տօնախմբութիւններու մէջ ձեռնածուներու թատրոններու առջեւ դրուած այլանդակ պատկերներուն նման պատկեր մը կախուած է ձեղնայարկին ծուռ դիրաններէն մէկէն, որպէս զի ծալլած մնալով չաւերուի։

Այս պատկերը հետեւեալ արձանագրութիւնը կը կրէ.

ՀՇՄԱՐԻՏ ԵՒ ՆՇԱՆԱՒՈՐ ԴԱՐՁԸ մարգարէ՝ ՄԱԿԱՆՈՒԱՆԵԱԼ ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՄՈՌՈՔԻ ՈՐ ԿԱՏԱՐԵՑԱՒ ՓՐԻՊՈՒՐԿԻ ՄԷՋ 1828ԻՆ.

Բնականին աւելի մեծութիւն, բռնադբօսեալ գոյն մը եւ բարբարոսական նկարագիր մ'ունեցող այս պատկերը երեք մասի բաժնուած է, որոց ամէն մէկը նորագաղձ Մարգարէին կեանքէ երեք կարեւոր վիճակը կը ներկայացնէ։

Առաջինին մէջ մարդ մը կը տեսնուի երկայն եւ գեղին մօրուքով, խուժդուժ դէմքով, Հիւսիսային Սիպերիոյ վայրի ժողովուրդներուն պէս երկարուն մորթի հագած, գլուխն աղուէսի մորթէ խոյր մը դրած է, վրայի ադուսի գլխով կերպարանքը սարսափ կ'ազդէր. վեց վիթխարի գամփռներէ լծուած բալխիրի մը մէջ նստած, ձիւնին վրայէն սահելով կը վախչէ խումբ մը աղուէսներու, գայլերու եւ կատաղի արջերու առջեւէն, որք սոսկալի ակռաներով զինուած բերանները բացած հետեւէն իրեն կ՝երթան թէ մարդն ալ, շուներն ալ, բալխիրն ալ ժէկէն պիտի լափեն։

Այս առաջին մասին ներքեւ հետեւեալը գրուած է։

* ՄՈՌՈՔ ՀԵԹԱՆՈՍ ԷՐ 1810ԻՆ, ՎԱՅՐԵՆԻ ԳԱԶԱՆՆԵՐԷՆ ՎԱԽՆԱԼՈՎ ԿԸ ՓԱԽՉԷՐ։

Երկրորդ մասին մէջ Մոռոք անմեղի մը պէս նորընծայի ճերմակ զգեստ հագած՝ ծունկի վրայ կը կենայ ձեռնամած, սեւ ու երկայն զգեստով եւ ճերմակ օձիքով մարդու մը առջեւ։ Պատկերին մէկ անկիւնն ալ այլանդակ դէմքով հրեշատակ մը կայ՝ մէկ ձեռքը գալարափող մը, միւս ձեռքն ալ բոցվղէն սուր մը բռնած. բերնէն ալ հետեւեալ խօսքերը կ՝ելլեն՝ սեւ վրայ գրուագուած կարմիր գիրերով.

ՄՈՌՈՔ ՀԵԹԱՆՈՍ ԵՂԱԾ ԺԱՄԱՆԱԿ ՎԱՅՐԻ ԳԱԶԱՆՆԵՐԷՆ ԿԸ ՓԱԽՉԷՐ, ԵՐԲՈՐ ՓՐԻՊՈՒՐԿԻ ՄԷՋ ԴԱՐՁԻ ԵԿԱԻ ԵՒ ՄԿՐՏՈՒԵՑԱԻ, ՎԱՅՐԻ ԳԱԶԱՆՆԵՐԸ ՊԻՏԻ ՓԱԽՉԻՆ ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՄՈՌՈՔԻ ԱՌՋԵՒԷՆ։

Երրորդ մասին մէջ Մոռոք խրոխտ, սիրապանծ եւ կոզակվիզ կը ճոխանայ երկար եւ լայն կապոյտ պատմուճանի մը ներքեւ, ձախ ձեռքն ազդրին վրայ դրած եւ աջ ձեռքն երկինքուցած՝ կարծես թէ կը սարսափեցնէ վազրերու, բորենիներու արջերու եւ ափրծներու բազմութիւնը, որք ակռանիներու եւ ափրծներու բազմութիւնը, որք ակռանիներուն պատած հլու եւ երկչոտ դէմքով մը անոր ոտքին ներքեւ կը սողան։

Այս վերջին մասին տակ հետեւեալը գրուած է բարոյական վերջաբանի մը ձեւով.

ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՄՈՌՈՔ ԴԱՐՁԻ ԵԿԱԾ Է. ՎԱՅՐԻ ԳԱԶԱՆՆԵՐՆ ԱՆՈՐ ՈՏՔԻՆ ՏԱԿԸ ԿԸ ՆՈՒԱՃԻՆ։

Այս պատկերներէն քիչ մը անդին կը գտնուի փոքրիկ դրքերու կապոց մը, որոց մէջ կը պատմուի թէ, դարձի եկած հնթանոս Մորոք, ինչ զարմանալի հրաշքով, յանկարծ գերբնական զօրութիւն մը ստացեր էր, որուն ձեռքէն ամէնէն կատաղի գազանները չէին կրնար պրծիլ, ինչպէս որ յայտնի կը տեսնուէր գազանազուսպն ամէն օր ըրած կրթութիւնները։

. . . . . .

Վերնապատկերին մէջ բայուած որմածակէն չոգիի պէս վեր կը բուրվրի վայրենի, կծու եւ ազդու հոտ մը. երբեմն երբեմն կը լսուէր սուր եւ ազդու խռնչիւններ եւ խորին չնչառութիւններ, եւ յայտնդող ուրիշ չնչիւններ, որ տախտակամածի մը վրայ ծանրաչարժ մարմնոյ մը տարածուելու եւ երկննալու ձայնին կը նմանի։ Ձեղնայարկին մէջ միակ մարդ մը կայ։

Այս մարդը Մոռքն է, վայրենի գազաններու դպիչ, մականուանեալ Մարգարէ։ Քառասուն տարեկան է, միջահասակ, նրբամարմին եւ վերջին աստիճան նիհար։ Երկայն սեւ մուշտակ մը հագած է ալիւնի պէս կարմիր երեսով, որ ամբողջ մարմինը կը ծածկէ. իր գոյնը, բնականաբար ճերմակ, պղնձի գոյն առած է՝ մանկութենէն ի վեր ճանապարհորդի կեանք անցուցած ըլլալուն համար, իր մազերը, բեւեռային երկիրներու ժողովուրդոց յատուկ ժժգոյն գեղնութեամբ, ուսերուն վրայ կ'իյնան ուղիղ եւ ձիպ։ Բիթը բարակ է, սրածայր եւ կոր. երկայն մօրուք մը կայ իր ցցուած ծնօտներուն բոլորտիքը, ճերմակ ըսուելու աստիճան գեղին։ Այս մարդուն դէմքը տարօրինակ երեւոյթով իր խիստ բաց եւ բարձր արտեւանունքն են, որք երեսան կը հանեն ճերմակ չրջանակով պատած չիկագոյն բիբը, իր անչարժ եւ արտակարգ նայուածքը՝ ճշմարիտ կախարդիչ ազդեցութիւն մը կ'ընէր կենդանեաց վրայ։ Բայց այս զօրութիւնը բաւական չըլլալով, շատ անգամ, Մարգարէն իր չուրջը դանուած առակալի գենքերուն օգնութեամբը դանոնք կը զսպէր։

Սեղանի մը առջեւ նստած, համբիչներով եւ ուրիշ նմանօրինակ խաղալիքներով լեցուն պզտիկ մտուկի մը կրկնայատակը բացաւ. գաղանի բանալիով մը կղպուած այս կրկնայատակին մէջ կը գտնուէր շատ մը կնքուած պահարաններ հասցէի համար միակ թուանշանէ մը ու գիրէ մը բաղկացած։ Մարգարէն կ'առնէ ծրարներէն մէկը, կը նայէ մուշտակին գրպանը, յետոյ երկյատակեայ գաղանի մտուկը դոցելով սեղանին վրայ կը գնէ։ Այս տեսարանը կ'անցնէր կէս օրէն չորս ժամ յետոյ. Ծորոն Պղաճի պանդոկին մէջ՝ որ Լէբսիքայի մօտ Մոքէրն գիւղին միակ իջեւանն է։ Գանի մը վայրկեան եաքը գեռնին տակէն խղդուկ մռնչիւն մը կը լսուի որ կը դողացնէ ձեղնայարկը։

— Լռէ՛, Յուդա՛, կ'ըսէ Մարգարէն սպառնական ձայնով մը։ Գլուխը դարձնելով դէպի գետնափորը։

Հեռաւոր որոտման ձայնի պէս ուրիշ խուլ մռնչիւն մըն ալ լսուեցաւ։

— Լռէ՛, կայէ՛ն, գոռաց Մոռոք ոտքի ելնելով։

Յանկարծ անբացատրելի կատաղութեամբ երրորդ մռնչիւն մը կը լսուի։

— Կը լռե՞ս, Մա՛հ, կը գոչէ Մարգարէն, եւ դէպի գետնափորը կը վազէ՝ խօսքն ուղղելով երրորդ անտանելի կենդանիի մը որ կը կրէր Մահ անունը։

Հակառակ իր ձայնին սովորական ազդեցութեան, հակառակ իր անգուլ սպառնալիքներուն, գաղանաղուսպը չի կրնար գաղանները լռեցնել։ Ընդհակառակը, քիչ յետոյ, չատ մը չուներու հաչիւնն ալ կը միանար գաղաններու մռնչիւնին։

Մոռոք նիզակ մը կ'առնէ, վերելակին կը մօտենայ, եւ երբ վար սլիտի իջնէր, մարդու մը գետնափորնէն դուրս ելնելը կը տեսնէ։ Այս նորեկը թուխ եւ արեւակէզ դէմք մ'ունի. փոչկլիկ կաչիէ ոտնապաններէն կը հասկցուէր որ երկար ճամբորդութենէ մը կուգար։ Կաչիէ չուանով մախաղ մըն ալ կապած էր կռնակը։

— Սատանա՛ն տանի այս կենդանիները ըսաւ, ոտքը տախտակամածին վրայ դնելով, կարծես թէ երեք օրուան մէջ զիս մոռցեր են։ Յուդա՝ գառագեղին վանդակապուռնէն դուրս երկնցուց իր ճիրանները. Մահն ալ կատաղաբար ցատկեց. ուրեմն զիս բնաւ չե՞ն ճանչնար։

Այս խօսքերը Գերմաններէն ըսաւ։ Մոռոք ալ միեւնոյն լեզուով պատասխանեց՝ քիչ մը օտար արտասանութեամբ սակայն։

— Սղե՞կ թէ դէշ լուրեր կը բերես, հարցուց Մոռոք անհամբերութեամբ։ — Սղէկ լուրեր, — Հանդիպեցա՞ր անոնց։ — Երէկ, վիթխմպերկէն երկու մղոն հեռու։ — Օրհնեա՛լ է Աստուած, գոչեց մոռոք։ Յորին գոհունակութեամբ մը ձեռքերն իրար կցելով։ Այնպէս ըլլալը յայտնի էր, վասն զի Ռուսաստանէ Ֆրանսա երթալու համար ուրիշ ճամբայ չկայ։ Մէկի դէմ հազար գրաւ կը դնէի որ վիթխմպերկի եւ Լէբսիքայի մէջտեղը պիտի հանդիպինք անոնց։ — Տուած նչաններս ճի՞շդ են, — կատարելապէս ճիշդ. սեւեր հագած երկու գետասի աղջիկներ. ձին ճերմակ է. ծերունին երկայն պեխեր ունի, որոր մազերով կապոյտ գլխարկ մը կայ գլուխը եւ մոխրագոյն վերարկու մը հագած է, հանենուն ալ Սի-

պերճացի չուն մը : — Ո՞ւր թողուցիր զանոնք : — Մէկ մղոն հեռի : Կէս ժամ չեղած հոս պիտի հասնին : — Ծերունիին հետ խօսեցա՞ր : — Անկարելի է : Նախ հեռուէն գոյր մինչեւ երկիրուան օթեւանը, այնպէս ձեւացնելով թէ դիպուածով իրենց հանդիպած էի, խօսեցայ այդ վսեմ ծերունիին հետ ինչ որ կը խօսին հեռուակ ճամբորդները, այսինքն՝ «Բարե՛ւ, ընկե՛ր, բարի՛ երթաք», իբր պատասխան՝ ծուռ ծուռ ինծի նայեցաւ, եւ իր գաւազանին ծայրովը ճամբուն միւս կողմը ցուցուց ինծի : — Պանդոկին մէջ չփորձեցի՞ր նորէն հետը խօսիլ : — Մէկ անգամ, բայց այնպէս բիրտ կերպով պատասխանեց ինծի որ բան մը յայտնի չընելու համար նորէն չկսայ հետը խօսիլ : Ասոր մէջերնիս, կը վստահացնեմ ձեզի որ այս մարդը սատանայի պէս չար մէկն է, հաւատացէք ինծի, հակառակ իր մխիթարիչ պերճերուն, տակաւին չատ կորովի եւ աներկիւղ կ'երեւի, եւ չեմ գիտեր թէ կռուի մը մէջ ա՞ն յաղթող կ'ելլէ թէ իմ հակայ Գողիաթ ընկերս : Ձեր միտքը չեմ գիտեր, բայց զգուշացի՛ր, տէր իմ :

Իմ ճակատին սեւ Յովազս խիստ ուժգին եւ չար էր, ըսաւ Մոռոք արհամարհոտ եւ չարամիտ ժպիտով մը : — Մա՜հը, անչուշտ դէս հիմակ ալ ուժգին եւ չար է, բայց քեզի համար չա՛տ կակուղցած է : — Անոր պէս քու ծերունիդ ալ կը կակուղցնեմ, որչափ ալ կորովի եւ գժնեայ ըլլայ : — Հը՛, հը՛, բայց զգուշացէ՛ք, տէր իմ, գիտեմ որ դուք չատ ճարպիկ եւ քաջասիրտ էք, բայց, հաւատացէք ինձ որ հոս եկող ծեր գայլը չէք կրնար երբէ՛ք գոն գարձնել : — Միթէ իմ Կայէնս եւ Յուդա վազրս գողդոջալով ոսքս չէ՞ն իյնար : — Անչո՛ւշտ, վասն զի այնպիսի մէջոցներ ունիք ո՛չ . . . — Վասն զի Հաւատք ունիմ եւ ոչ ուրիշ բան . ըսաւ Մոռոք խրոխտ կերպով Քաւլին խօսքն ընդմիջելով եւ այնպիսի նայուածք մը արձակելով անոր վրայ որ գլուխը ծռելով լռեց, «Միթէ Աստուծոյ օգնութեամբ գաղաններուն հետ կռուող եւ յաղթողը, չար եւ ամբարիշտ մարդոց հետ կռուած ժամանակ անօգնակա՞ն կը մնայ» աւելցուց Մոռոք յաղթական եւ ներշնչուած դէմքով մը :

Քաւլ իր միջոցը համոզմանը հաւատալով, կամ ասանկ

փափուկ նիւթի մը վրայ վիճաբանելու անկարող ըլլալով՝ խոնարհաբար ըսաւ անոր.

— Դուք ինձմէ աւելի գիտուն էք, տէր իմ, ինչ որ ընէք՝ հարկաւ ազէկ է :

— Ամբողջ օրն այն ծերունիին եւ երկու աղջիկներուն հետէն գայիր, հարցուց Մարգարէն կարճ լռութենէ մը ետքը : — Այո՛, բայց հեռուէն, վերջապէս, որովհետեւ անոնք չուտ կը քալէին եւ գիշերն ալ վրայ կը հասնէր, ես ամպարեցի եւ առաջ անցայ եւ եկայ ձեզի հաղորդելու բարի լուրը : — Շատ բարի, այո՛, չատ բարի լուր, եւ դուն պիտի վարձատրուիս, որովհետեւ եթէ այդ մարդերը ձեռքերնէս պրծէին . . . :

Մարգարէն ցնցուեցաւ եւ չամբողջացուց իր խօսքը : Դէմքին վրայ ըրած տպաւորութենէն եւ ձայնին հնչումէն կը գուշակուէր թէ իրեն համար որ ատիճան կարեւոր էր քերուած լուրը : — Ցերեւի, ըսաւ Քալ, պէտք է ուշադրուեան արժանի ըլլայ այն բանը, վասն զի այն ժպալաբնագարդ ոսկւս սուրնանդակը որ Ս. Բեթերսպուրկէն ձեզի գոնելու եկաւ, թերեւս . . . — Ո՛վ ըսաւ քեզ թէ այդ սուրհանդակին հասնիլը այս ճանապարհորդներուն համար է, կը սխալիս, պէտք չէ որ դուն իմ բաներէս գաս ուրիշ բան գիտնաս : — Շատ ազէկ, տէր իմ, ներեցէք եւ այլեւս աւոր վրայ չը խօսինք : Բայց պէտք է մխալաղս հանեմ եւ երթամ Գողիաթին օգնելու որ կենդանիներուն ուտելիք տայ, վասն զի կերակուրի ատենը կը մօտենայ, եթէ չէ անցած : Արդեօք զանգառութիւն ըրա՞ծ է իմ խոչոր հսկաս : — Գողիաթ գուբս կ'ելլէ եւ պէտք չէ ո՛չ քու գալդ գիտնայ . մանաւանդ ծերունին եւ երկու դեռատի աղջիկները պէտք չէ քեզի որ հոս տեսնեն, ոեւէ կասկած չտալու համար անոնց : — Ուրեմն ո՞ւր կ'ուզէք որ երթամ : — Դուն քաշուէ ախոռին մէջի չուխմարանը եւ հոն սպասէ հրամաններուս, վասն զի կարելի է որ այս գիշեր Լէքսիքա մեկնիս : — Ինչպէս որ կ'ուզէք, Մախաղիս մէջ մնացած քիչ մը ուտելիք կայ, երթամ ախոռին չուխմարանին մէջ ուտեմ եւ յոդնութիւն առնեմ : Բայց, տէր իմ, ըսածս մի մոռնաք . ձերմակ պեխերով ծերունիէն զգուշացէք . վասն

զի չատ սրտոտ եւ սեվհհեր մարդ մըն է, ես անանկները չատ լաւ կը ճանչնամ։ — Դուն անհոգ եղիր, ես միշտ զգոյշ կը կենամ, ըսաւ Մոռոք։

Եւ ինքզինքեն մեկնելով իր տիրոջ ակնարանէն վար իջաւ, եւ կամաց կամաց անհետացաւ։ Մարգարէն քիչ մը ժամանակ ճամբէն խորհրդածութեամբ. յետոյ թուղթեր պարունակող կրկնայատակ սնտուկին մօտենալով, մէջէն առաւ երկար նամակ մը, եւ կարդաց քանի մը անգամներ խիստ ուշադրութեամբ։ Երբեմն տեղէն կ'ելնէր եւ պատուհանին եռեւի բակին վրայ նայող պատուհանին քով երթալով անձկութեամբ ականջ կը դնէր, վասն զի անհամբերութեամբ կ'ըսպասէր երեք անձանց գալուն, որոնց մօտենալը իրեն հաղորդած էին։

. . . . . .

Մոքերնի Ֆորոն Պղանի իջեւանին մէջ այս տեսարանը անցած միջոցին, գազանազուսպ Մոռոքի անհամբերութեամբ սպասած երեք անձերը կուգային, հանդարտ կերպով յառաջանալով զալարագեղ դաշտի մը մէջէն։ Դաշտին մէկ կողմը գետ մը կար, որուն հոսանքը ջաղացք մը կը դարձնէր, միւս կողմն ալ մեծ ճանապարհ մըն էր, որ երեք մղոնի չափ հեռուն բարձրկէկ բլրի մը վրայ չինուած Մոքերն գիւղը կը տանէր։

Օդը պարզ եւ զեղեցիկ էր, եւ այս խորագէտ հանդարտ իրիկուան լռութիւնն ալ որոշ միմիայն գետին ձայնն էր, որուն ջուրերը ջաղացքին անիւէն զարնուելով. կը փրփրէին ու կ'եռային։ Ոտաձիա՝ ուռիներ՝ ջուրին վրայ կախուած՝ կանանչ ու թափանցիկ տուներ մը կը ձգէին անոր վրայ, մինչդեռ քիչ մը անդին գետն այնպէս պայծառ ու զեղեցիկ կերպով երկինքը կապոյտն եւ արեւմտից բոցերանգ գոյները կը ցոլացընէր, որ եթէ բլուրները զայն երկինքէն բաժնած չըլլային, երկնից ոսկեգոյն կապոյտը գետին ոսկեճամուկ կապոյտին հետ խառնուելով հրաշալի տեսարան մը պիտի ընծայէին։ Գետին եզերքը բուսած մեծամեծ եղեգներուն սեւ թաւիշէ ցցունքը երիկուան մեղմ զեփիւռէն կը ծռէին։ Արեւը ծիրանագոյն եւ հրածոպ ամպերու լայն ժապաւէնի մը տեսքը

քաշուելով քիչ քիչ անհետ կ'ըլլար, եւ գուարթ ու հնչուն օդն ալ հեռաւոր հօտի մը բոժոժներուն ձայնը կը բերէր։ Մարգագետնին խոտերուն վրայ բացուած չաւղի մը մէջէ՝ տասներհինգ տարեկան երկու գեռատի աղջիկներ, ճերմակ եւ միջահասակ ձիու մը վրայ նստած էին, ոչուն համեստ լայն էր եւ եռեւէն ալ յենարան մը ունէր։ Ծորենագոյն գէմքով եւ երկայն մոխրագոյն պեխերով բարձրահասակ մարդ մը կ'առաջնորդէր ձիուն սանձէն բռնած, ժամանակ ժամանակ դառնալով՝ դէպի աղջիկներուն կը նայէր ակնածու եւ վիեւնոյն ատեն հայրախնամ դէմքով մը։ Երկար գաւազանի մը յենած էր, իր հոժկու ուսերուն վրայ գինուորի մախաղ մը կը կրէր։ Փոշելից կօշիկները եւ ծանր քայլափոխները երկար ատենէ ի վեր ճամբայ քալելը կը յայտնէին։ Շուն մը, մէկը այն ուժգին շուներէն որ Սիպերիոյ հիւսիսային կողմի ժողովուրդները բալխիրներու կը լծեն եւ որոնց հասակը ձիուն ու մորթը գայլի կը նմանին, այս փոքրիկ կարաւանը առաջնորդող մարդուն եռեւէն կ'երթար։ Շունը կը կոչուէր Ռապա Ժուա (խնդութիւնը արդիլող)։

Երկու աղջիկներուն զուգահասակ դիրքէն աւելի գեղեցիկ բան չէր կրնար ըլլալ։ Մէկը ձախ ձեռքով ձիուն թոյլ երասանակը բռնած էր, եւ աջովն ալ քրոջը մէջքը գրկեր էր, որ գլուխը միւսին ուսին վրայ դրած կը նընջէր։ Ջիուն ամէն մէկ քայլափոխն՝ այս դիւրաթեք մարմիններուն չնորհալի չարժուամ մը կուտար, եւ անոնց փոքրիկ ոտքերը կը տատանէր, որք առպանդակի տեղ փայտէ պնակներու վրայ կոխած էին։

Այս երկուորեակ քոյրերուն անունն էր, մայրական անոյշ քմայքի մը համեմատ՝ Ռօզ (վարդ) եւ Պլանչ (ճերմակ). անոնց կէս մաշած սուգի զգեստէն յայտնի կը տեսնուէր թէ՝ որբուհիներ էին։ Դէմքերնին վերջին աստիճան նման եւ հասակնին մէկ էր, այնպէս որ երկուքը իրարմէ կարենալ զանազանելու համար, չատ ատեն զանոնք տեսած ըլլալու էր մէկը։ Միակ տարբերութիւնը որ կար անոնց մէջ սա էր թէ Ռօզ արթնուն կենալով առջինակի պաշտօն կը կատարէր այն օրը։ Իրենց առաջնորդին կարգադրութեան համեմատ բաժնուած էր պաշ-

ածնները։ Կայսրութեան ծեր զօրականը կարդ ու սարքի խիստ նախանձախնդիր էր. այնպէս պատչաճ տեսեր էր որ փոխադրակին կարգաւ, օր մը մէկ քոյրը օր մըն ալ միւսը հրամայէ կամ հնազանդի։ Կրէօզ պատկերանը պիտի ներշնչեր ի տես այս երկու գեղեցիկ դէմքերուն, որոնք գլուխնին սեւ թաւիշէ գդակներ դրած էին եւ որոնց ներքեւէն դուրս թափելով բաց չագանակագոյն մազերու առատ խոպոպիկները, շրջանակ մը կը ձեւացնէին իրենց կլոր, վարդագոյն, փայլուն եւ համաձակ այտերուն բոլորտիքը։ Կարմիր եւ ցօղաթոյր չահոքրամը անոնց բառորագիր շրթանց չափ փայլուն գոյն չունէր։ Անթառամին փափուկ կապոյտը կը նմանէր իրենց խոշոր աչքերուն վճիտ կապոյտին քով։ Անբիծ եւ ապիտակ ճակատ մը, պղտիկ վարդանման քիթ մը, դունջին վրայ բառորակ մը կ'ամբողջացնէին այս չնորհալի դէմքերուն անարատութիւնն ու բարութիւնը։

Տեսնելու արժանի էին նաեւ երբոր անձրեւի կամ վիթորիկի մտեցած ժամանակ ծերունի զօրականը եղջերուի մորթէ մեծ մուշտակի մը մէջ կը փաթթէր զանոնք խնամքով եւ այն անթափանց զգեստին մեծ կնգուղն անոնց գլուխը հանգուցէր, որպէս այն երկու թարմ եւ զուարթ երեսներն այն թխասրակ կնգուղին ներքեւ զմայլելի տեսարան մը կը ներկայացնէին։

Այն իրիկունը սակայն օդը գեղեցիկ եւ հանդարտ ըլլալով, ծանր մուշտակը երկու քոյրերուն ծնդացը վրայ ձգուած եւ կնգուղն ալ համեհաին յետարանին վրայ թնկած էր։

Ուշ՝ աղ թեւովն իր քնացած քրոջ մէջքը մրցա՝ գրկած՝ անպատմելի եւ գերեթէ մայրական գորովանքով մը կը նկատէր զայն, վասն զի այն օրը մեծ քրոջ պաչածնը Ուշին թնկած էր, եւ մեծ քոյր մըն ալ գրեթէ մայր մըն է...

Այս աղջիկները ոչ միայն իրարու վրայ հոգի կուտային, այլ եւ հոգեբանական աղերսութիւնով որ չատախս կը պատահի երկուորեակներու, թէպ որ մէկն գեղ, նոյն ժամուն միւսն ալ զայն կզգար. մէկուն սրտայուզութիւնն անմիջապէս միւսին դէմքին վրայ կը տեսնուէր։ Միեւնոյն պատճառէ երկուքն ալ կը յուզուէին ու կը կարմրէին, ա՛նչափ երկու քին

ԵՐ-ԼԷՀ

ալ սիրտը մէկ տեղակ եւ մէկտեղ կը բաբախէր, վերջապէս անմիջ ուրախութիւն կամ դառն կսկիծ, ամէն բան փոխադարձաբար եւ միասին կըզգային։

Իրենց մանկութեան ժամանակ երկուքն ալ ծանր հիւանդութիւն մը կրելով, մէկ ճիւղի վրայ բուսած երկու ծաղիկներու պէս մէկտեղ ծռեցան, մէկտեղ թօչնեցան, մէկտեղ հիւծեցան, բայց եաքը մէկտեղ առողջացան եւ իրենց անարատ ու թարմ գոյներովը նորէն գեղեցկացան։ Հարկ է ըսել թէ այս երկու երկուօրեակները միացընող ներքին եւ անլուծանելի կապերը առանց այս խեղճ տղայոց էութիւնը դպչելու, չէին կրնար խզել, ինչպէս որ անբաժան կոչուած սիրուն թռչնիկները որ գոյդ գոյդ միայն կրնան ապրիլ. երբոր բարբարոս ձեռք մը զիրենք իրարմէ բաժնէ, կը սրբատին, կը չարչարուին, կը յուսահատին եւ վերջապէս կը մեռնին։

Որքերուն առաջնորդը որ չուրջ յիսուն տարեկան էր, իր գինուորական չարժուածքով Հանրապետութեան եւ կայսրութեան արի գինուորներուն անհամ սիրտն ունէր, որոնք թէեւ պարզ ժողովրդեան հերոս զաւակներ, բայց մէկ պատերազմով աչխարհն առաջնակարգ գինուորները հանդիսացան։ Այս զօրականը որ առաջնորդն էր երկու քոյրերուն, կայսերական անձնասպան զօրաց ոմրաձիդներէն էր, եւ մականունն է Տակոպէտ։ Իր դէմքը՝ ծանր, լուրջ եւ քիչ մըն ալ խիստ էր. իր մտերագոյն, երկայն եւ թաւուած պեխերը, ամբողջովին կը ծածկէր վարի շրթները եւ կը խառնուէր ծնօտին երկայն դունչ-մօրուքին։ Նիհար, աղիւսագոյն եւ պիտակաւոր այտերը խնամով ածիլուած էին. հասակ եւ գրեթէ թուխ յօնքերը, կը ծածկէին իր բաց-կապոյտ աչքերը։ Ժամանակաւ Հերակլէսի պէս ուժեղ էր, ունենալով սակայն միշտ առիւծի պէս սիրտ մը, բարի եւ հանգարտ, վասն զի արիասիրտ էր եւ անվեհեր։ Հակառակ իր դէմքին խստութեան, զարմանալի եւ գրեթէ մայրական աղնիւ խնամք մը, անլսելի հոգածութիւն մը եւ պաչտելի խանդաղատանք մը կը ցուցնէր որբուհիներուն։ ... Տակոպէտ, առանց առին[illegible]

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ZÜUR-Asm.CCP
18734-59

բեկամական խօսք մը կ'ըսէր ձերմակ եւ հեզիկ ձիուն, որուն անունը ժօվիալ (զուարթերես) էր, եւ որ իբր հեծանելիք կը ծառայէր երկու որբուհիներուն եւ որուն աչքին վրայի խոռոչն ու երկայն ակռաները բաւական ծեր ըլլալը կը յայտնէին։

Փոքրիկ կարաւանը, բաւական անհամբերութեամբ կը յառաջանար, գիշեր չեղած Մոքէրն գիւղը հասնելու համար, որ դիմացի լեռնակողին կատարէն կը տեսնուէր։ Տակոպէռ երբեմն իր չուրջ–բոլորը կը նայէր եւ այնպէս կը կարծուէր թէ իր մարքին յիշատակները կը հաւաքէր։ Ինչ քիչ ղիմաց դծերը նեսմացան։ Երբոր Ջաղացքի մը մօտ հասաւ, որուն ձայնը իր ուշադրութիւնը գրաւեր էր, կեցաւ, եւ քանի մը անգամ իր պեխերը բթամատին եւ ցուցամատին մէջէն անցուց. իբր միակ նշան սիրտը սաստիկ յուզուած ըլլալուն։ Ժօվիալ ալ իր տիրոջ եռեւէն յանկարծ կեցաւ. Պլանչ գլուխը վեր առնելով իր քոյրը փնտռեց եւ անուշ ժպիտ մը արձակեց անոր, յետոյ, երկուքը մէկանց իրարու զարմացական նշան մը փոխանակեցին՝ տեսնելով որ Տակոպէռ անչարժ, երկու ձեռքը դաւազանին վրայ կցած՝ լուռ եւ տխրագդած կեցեր էր։

Այն առեն որբուհիները փոքրիկ հողաբլուրի մը ստորոտը հասած էին, որուն գագաթը ծածկուած էր մեծ կաղնիի մը խիտ տերեւներուն տակ՝ եւ որ անկուած էր հողաբլուրի գագաթին մէջտեղը։ Ուշ տեսնելով որ Տակոպէռ մինչ անչարժ եւ մտածկոտ կեցեր է, համեստին վրայէն ծռելով՝ իր ձերմակ փոքրիկ ձեռքը զօրականին ուսին վրայ դրաւ, որ կռնակն իրենց դարձուցած էր, եւ քաղցրութեամբ հարցուց։

— Ի՞նչ ունիս, Տակոպէռ։

Ծերունի զօրականը հոսին դարձաւ. իւ մեծ զարմացումն երկու քոյրերուն, տեսան որ արտասուքի խոշոր կաթիլ մը, այտին վրայ, խոնաւ ակօս մը գծելով իջաւ թանձր պեխերուն մէջ եւ անհետացաւ։

— Կուլա՛ս կոր, Տակոպէռ, գոչեցին Ուշ եւ Պլանչ, սրտերնին սաստիկ խռոված, կաղաչենք քեզի, ըսէ՛, ի՞նչ ունիս։

Վայրկեան մը վարանումէ յետոյ, զօրականը իր կոչտ ձեռքով աչքը սրբեց, եւ անոնց մօտ գանուած հարիւրամեայ կաղնին ցուցնելով, յուզիչ ձայնով մը ըսաւ որբուհիներուն.

— Չեզի պիտի սխրեցնեմ, խեղճ զաւակներս, այլ սակայն ինչ որ պիտի ըսեմ ձեզի սուրբ բան մըն է։ Ակէց տասնը ութ տարի առաջ, Լէբսիքայի մեծ ճակատամարտին նախընթաց օրը, հայրերնիդ այս ծառին քով բերի. գլխուն վրայ երկու սուրի վէրքեր ունէր, վէրք մըն ալ ուսէն հրացանով. հոս տեղն էր որ ինքը եւ ես, որ երկու նիզակի վէրք առած էի, գերի բռնուեցանք... եւ որո՜ւ կողմէ... ազգուրաց Ֆրանսացիէ մը, փախստական մարքիզէ մը. որ գնդապետի պաշտօնով գացեր Ռուսաց կը ծառայէր... եւ հաքէն ալ... վերջապէս, օր մը ամէն բան պիտի դիտնաք։

Զօրականը քիչ մը լուռ կենալէ հետեւ. աւելցուց՝ գաւազանին ծայրովը Մոքէռն գիւղը ցուցնելով.

— Այո՛, այո՛, կը յիշեմ. ահա այս բլուրներուն վրայ էր որ քաջարի հայրերնիդ, որ մեր եւ Լեհացւոց գնդին կը հրամայէր, Ռուսաց զրահաւոր հեծեալները կատորեց եւ թնդանօթներու մարակոց մը առաւ անոնց ձեռքէն։ Ա՛հ, զաւակներս, յարեց զօրականը պարզութեամբ, տեսնելու էր թէ ինչպէս հայրերնիդ մեր գլուխը կեցած քաջաբար թշնամիաց վրայ յարձակեցաւ կարկուտի պէս տեղացող ռումբերուն մէջէն։ Անոր պէս գեղեցիկ մէկը չկար այն օրուան պատերազմին մէջ։

Երբ Տակոպէռ այսպէս իր կսկծալի յիշատակները կ'արտայայտէր, երկու որբուհիները ինքնաբերաբար, ձիէն կամացուկ մը վար իջան, եւ ձեռք ձեռքի տուած գացին ծընողաբերին հինաւուրց կաղնիին ստորոտը։ Ցետոյ, հոն, իրար փաթթուած սկսան լալ, մինչդեռ ծերունի զօրականը, հետեւնին կայնած, ձեռքերն երկայն դաւազանին վրայ կցելով ճաղատ գլուխն անոր կրթնցուցած էր։

— Օ՛ն, օ՛ն, պէտք չէ որ տխրիք. ըսաւ, քաղցրութեամբ, տեսնելով քանի մը վայրկեան առքը որ Ուշին ու Պլանչին կարմրուկ այտերէն վար արցունք կը թափէր։ Թեռեւս Սիմոն զօրապետը Բարիզ կը գտնենք։ Այս գիշեր պատկելու տեսնենիս ամէն բան պիտի հասկցնեմ ձեզ։ Դիտմամբ

այս օրերուն ապահով, հօրեղբօրդ վրայ լաւ բաներ պատմելու համար ձեզի, ասի իմ գաղափարս էր, վասն զի այս օր տարեդարձ մըն է ինձ համար։

—Կուլա՛նք, վասն զի մայրերնիս ալ կը յիշենք, ըսաւ Ռոզ։ — Այո՛, մայրերնիս ալ՝ զոր երկինքը միայն պիտի կրնանք տեսնել. աւելցուց Պլանչ։

Ջօրականը ձեռքերնէն բռնելով վեր վերցուց օրբուհները, եւ գորովագին սիրով մը անոնց երեսը նայելով՝ ըսաւ.

— Պէտք չէ որ այդպէս արտմիք, զաւակներս։ Իրաւ է թէ մայրերնիդ կիներուն ընտրելագոյնն էր։ Բոլոնիա բնակած ատենը վարշաւիայի մարգարիտը կը կոչէին զինքը։ Աչխարհի մարգարիտը պէտք էր կոչէին, վասն զի բոլոր աչխարհի մէջ նմանը չկար։ Ի՞նչ պատուիրեց ձեզ տեսնելու ատենը։ Յանախ զինքը յիշել՝ առանց դուք տխրելու։ — Ճչմարիտ է, Տակոպէս, այնպէս պատուիրեց եւ ըսաւ թէ Աստուած միշտ պիտի պահպանէ այն խեղճ մայրերուն որք զաւակներն երկրիս երեսը կը թողուն կերթան, թոյլ կուտայ որ երկինքէն մեզ լսէ, ըսաւ Պլանչ։ — Եւ աչքն ալ միշտ մեր վրայ ըլլայ, յարեց Ռոզ։

Յետոյ երկու քոյրերն, ինքնայօժար ձեռք ձեռքի տալով անմեղ աչքերնին դէպի երկինք վերուցին, եւ չնորհալի ղեմքով ու իրենց հասակին վայլած պաշտելի հաւատքով մը ըսին.

— Այնպէս չէ՞, մա՛յր, զուն մեզ կը տեսնես, մեզ կը լսես։

— Որովհետեւ մայրերնիդ ձեզ կը տեսնէ ու կը լսէ, ըսաւ Տակոպէս յուզիչ սրտիւ, ուրեմն զինքը մի վշտացնէք ձեր արտմութեամբը, քանի որ ինք պատուիրեց ձեզի որ չընէք։ — Իրաւունք ունիս, Տակոպէս, ալ բնաւ չպիտի տրտմինք։

Որբուհիներն աչքերնին սրբեցին։ Ծեր զօրականը նուագ տրտում տեսնելով զանոնք չարունակեց. — Անա այդպէս պէտք է ըլլաք, զաւակներս, աւելի կուզեմ որ երբարու հետ շաղակրատէք, ինչպէս կ'ընէիք երէկ եւ այսօր, մերթ ընդ մերթ ծիծաղելով եւ չպատասխանելով իմ խօսքերուս, այն՝ չափ ձեր խօսակցութեամբը զբաղած էիք։ Ա՛հ, այո՛, աղ-

ջիկներս, երկու օրէ ի վեր մէջերնիդ գործ մը ունիք, բայց հոգ չէ, մանաւանդ ուրախ կ'ըլլամ քանի որ զուարճութիւն կը պատճառէ ձեզ։ — Բայց ո՛չ, Տակոպէս, վստահ եղէք որ անմեղ բաներու վրայ կը խօսէինք։ — Շատ աղէկ, զարձեալ չեմ ուզեր իմանալ. օ՛ն, հոնդչեցէք քիչ մը եւ նորէն ճամբայ ելնենք, վասն զի ժամանակն ուշ է եւ պէտք է դիշեր չեզած Մոքէրն հասնինք, դիշերն հանգստանալով վաղն առաւօտ կանուխ ճամբայ ելլելու համար։ — Տակաւին չատ ճամբայ ունի՞նք, հարցուց Ռոզ։ — Բաւի՛չ հասնելու համար։ Այո՛, զաւակներս, հարիւրի չափ կայան։ Ծանր կ'երթանք թէեւ բայց միշտ կը յառաջանանք, եւ աժանագին կը ճամբորդենք վասն զի քաղկինս լեցուն չէ։ Ձեզ համար խուց մը, ինծի համար խոտէ անկողին մը եւ ծածկոյթ մը՝ ձեր զրան առջեւ, Ռատա-Ժուան ոտքերուս վրայ եւ ձեր ժողիալին տակն ալ քիչ մը թարմ խոտ. ահաւասիկ մեր բոլոր ծախքը։ Կերակուրին խօսքը չեմ ըներ, վասն զի գուք երկուքդ հազիւ մկան մը չափ կուտէք, իսկ ես Եգիպտոսի եւ Սպանիոյ պատերազմներուն մէջ վարժուած եմ պէտք եղած տեղն անօթենալ։

— Կը մոռնաս ըսելու որ մեր պզտիկ անտեսութիւնն ալ դուն կ'ընես՝ աւելի խնայողութիւն ընելու համար, եւ չես թողուր որ քեզի օգնենք։ Վերջապէս, բարի Տակոպէս, երբ կը մտածենք՝ որ գիշերները մեր պահակելէն վերջը լաթերնիս ալ դուն կը լուաս... որպէս թէ դէմ այդ՝ մեր գործը եղած չըլլար... — Ձեր գործը մի՛, ըսաւ զօրականը Պլանչին խօսքը կտրելով. կը կարծէիք որ ամառաջուրի մէջ ձեռքերնիդ ձեղքտելու պիտի թողլատրէի։ Մինչ պատերազմի ատեն զինուրները իրենք իրենց աղտոտները չեն լուար։ Շիտակ ըսէք լաթերնիդ լաւ չե՞մ արդուկեր. — Շատ լաւ, բայց երբեմն կը զեղնեցնես, ըսաւ Ռոզ ծիծաղելով։ — Այո՛, երբ արդուկը խիստ տաք ըլլայ։ Ձուր տեղը կը մտեցնեմ երեսիս, մտքիս այնչափ կարծրացած է որ արդուկին ինչ ատիճան տաք ըլլալը չեմ զգար... ըսաւ սակայն անժպիտ լջլուքիւնով մը։ — Ձես գիտեր թէ կատակ կընենք, բարի Տակոպէս։ — Քանի որ լուացարարութեանս կը հաւնիք,

զաւակներս, այսուհետեւ ալ լուալու համար լաթերնիդ ինձի տուէք. ես աժան կը լուամ, եւ մեզի պէս ազքատ մարդոց համար խնայողութիւնը անհրաժեշտ է ճանապարհորդութեան մէջը. վասն զի պէտք է որ մեզի բաւելու չափ ատակ ունենանք մինչեւ Բարիզ հասնելու համար: Մեր թուղթերը եւ ձեր վրայի միաալը բաւական են հոն: — Մեզ համար նուիրական է այս միաալը, վասն զի մայրերնիս մեզի տուաւ իր մեռնելու ժամանակը: — Ուրեմն ուշադրութիւն ըրէք որ չկորնցնէք եւ երբեմն երբեմն վրանիդ ըլլալը ստուգեցէք: — Ահա՛, վրաս է, ըսաւ Պլանչ որ լանջազգեստին տակէն պղնձէ չղթայով մը վզէն կախուած էր: Միաալին երկու եր-եսին վրայ հետեւեալ արձանագրութիւնը կար:

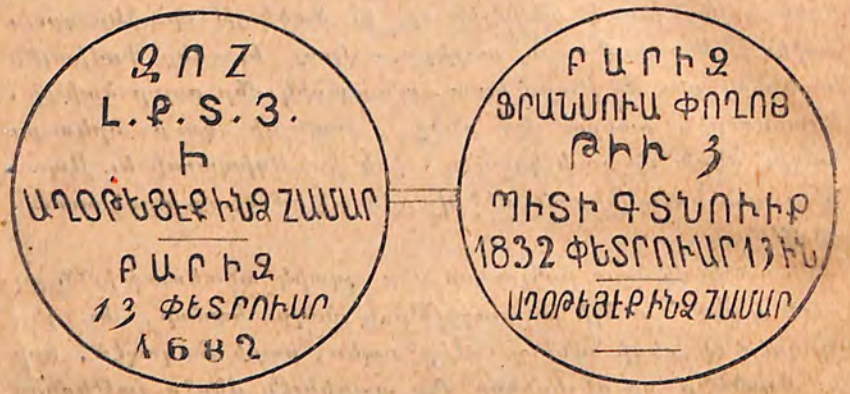

— Ինչ կը նշանակեն ասոնք, Տակոպէօ, ըսաւ Պլանչ, մայրերնիս չկրցաւ մեզի մեկնութիւնը տալ: — Ասոնց վրայ պիտի խօսինք այս իրիկուն, Իչեւանին մէջ, պատասխանեց Տակոպէօ, ժամանակն ուշ է, մեկնինք, աղէկ պահեցէք այս միաալը եւ համբայ եղնենք. մէկ ժամու չափ պիտի քալենք դեռ Իչեւան հասնելու համար: Օն խեղճ զաւակներս, անգամ մըն ալ աչքերնիդ այս հողաթլուրին վրայ դարձուցէք՝ ուր քաջարի հայրերնիդ դերի ինկաւ, եւ ձի հեծէք:

Երկու որբուհիները վերջին եւ երկիւղած նայուածք մըն ալ ձգեցին այն տեղւոյն վրայ՝ որ ցաւագին յիշատակները կարթնցնէր իրենց առաջնորդին մասին մէջ. եւ յետոյ անոր օգնութեամբ ժողիալի վրայ նստան: Տակոպէօ Մո-

քէրն հասնելով, գիւղին ամենէն ազքատիկ իչեւանն հարցուց, եւ իրեն պատասխանեցին թէ միայն մէկ իչեւան կար եւ անոր ալ անունը Ֆորոն Պլան:

— Ֆորոն Պլանի իչեւանը երթանք ուրեմն, ըսաւ զօրականը:

. . . . . .

Մոռոք, Գազանազուսպը, արդէն չատ անպամներ, անհամբերութեամբ, Ֆորոն Պլանի իչեւանին բակին վրայ հայոց լուսամուտին փեղկը բացեր եւ նայեր էր, դիտելու համար երկու որբուհիները եւ զօրականին հասնիլը: Տեսնելով որ չեն գար, սկսաւ դանդաղաբար ձեւնել՝ թեւերը կուրծքին վրայ խաչաձեւ գծած, գլուխը ծռած, հնար մը կը փընտրէր մտքին խորհուրդը գործադրելու համար: Հակառակ իր վայրագ երեւոյթին, Մոռոք, խելացի մարդ մըն էր, անվեհերութիւն մը կը ցուցուներ իր մարդանքներուն մէջ, խորհրդազգած եւ պատգամաբեր խօսուածքը կեղծուպատիր խառակրօնութիւնը, տեսակ մը աղդեցութիւն ըրեր էր չերջակայ ժողովրդոց վրայ որոնց յաճախ կայցելեր իր պանդխտութեան մէջ:

Ծնած ըլլալով Սիպերիոյ հիւսիսային կողմը, մանկութենէն ի վեր արջերու եւ եղջերուներու քաջասիրտ որսորդ մը եղած էր: Ապա, 1810ին, առաջնորդ եղած էր բեւեռային երկիրները զննելու ղրկուած Ռուս ճարտարապետի մը, եւ յետոյ անոր հետ Ս. Բեղերսպուրկ գացած: Մոռոք հոն այլեւայլ յաջող եւ անյաջող վիճակներու ենթարկուելէ յետոյ, կայսերական սուրհանդակներուն մէջ մտաւ: Այս մարդոց համար ոչ ամառ ձմեռ կայ, ոչ յոգնութիւն, ոչ արգելք, ոչ ալ վտանգ, այնպէս որ կամ պէտք է մեռնին եւ կամ իրենց նպատակին հասնին: Այսպէսի կեանքի վարժուող մարդոց յանդգնութիւնը, կարող ու համբերատարութիւնը կրնայ հասկըցուիլ: Անօգուտ է հիմա պատմել թէ ինչ տարօրինակ պատահարներ մէջ, Մորոք Թողուց այդ դժնդակ արհեստը եւ Ֆրիպուրկի մէջ կղերականց մը մտաւ իբրեւ նորընծայ, որմէ յետոյ, բարի ու արժանաւոր նորադարձ մը՝ այս Թափառա-

յան ճամբորդութիւններէն սկսեր էր հետը գառագնդով մը որուն ուրկէ ձեռք անցուցած ըլլալը յաւնի չէ։

. . . . . .

Մոռոք միշտ կը պարբաէր իր ցեղնայարկին մէջ։ Գիշեր եղած էր։ Անհամբերութեամբ սպասած երեք անձինքը դեռ չերեւցան։ Իր քայլերը կսկսեր տակաւ առ տակաւ ցնցել ու չփոթել։ Յանկարծ կեցաւ, պլուխը դէպի պատուհանը ծռեց եւ մտիկ ըրաւ։ Այս մարդը վայրենիի պէս սուր ականջ ուներ։ «Անա եկան» պոռաց։ Աչքին դեղին բիբը սատանայական ուրախութեամբ մը փայլեցաւ։ Մարդու մը եւ ձիու մը ոտնաձայնը լսեր էր։ Գնաց ձեղնայարկին պատուհանը, ուշադրութեամբ փեղկը կէս մը բացաւ եւ տեսաւ երկու մանկամարդուհիները։ Անոնք իրարու առաջնորդ ծառայող ծեր զօրականին բակը մանեցնին։ Գոցեց պատուհանը վստահ ըլլալով որ ատոնք իր ճանկին մէջն են։ Քառորդի մը չափ եւս մտածելէ յետոյ, գնահատեցին վար ծռեցաւ, ուր գետեղուած էր սանդուղքի տեղ ծառայող ելնարանը, եւ կանչեց։

— Գողիա՛թ, հո՛ս եկուր։ — Ա՛սպիկ եմ. մտաւածառէն միս առնել կուգամ։ Ելնարանին աստիճանները սարսեցաւ եւ քիչ յետոյ անագին պլուխ մը տախտակամածէն դուրս ելաւ։

Գողիաթ. այս անունը չա՛տ լաւ յարմարեր էր անոր, ժանագէմ էր, աչքերը չիլ, որ ցած ու ցցուած ճակտին տակ աւելի ներս մխուած էր, իր լայն ծամելիքներովը, որոնք ճանկի նման ակռաներով զինուած էին, հինգ վեց քիլօ կըշռող միսի կտոր մը խածած կը բերէր, որպէս զի ձեռքերն ազատ մնալով կարենար ելնարանէն վեր մագլցել որ իր ծանրութեան տակ կը դողդղար։

Երբոր տախտակամածէն դուրս ելաւ կանգնեցաւ, Գողիաթ, թուլցուց ակռաները, բացաւ բերանը եւ միսին կտորը դեռին ձգելով, ոկրամոլութեամբ մը լղոզբրեց արիւնոտ պեխերը։ Այս հրէշը, միացնելով նաեւ ճարակը, Մոռոքի կրթութիւններէն առաջ քանի մը լիսբա հում միս կ'ուտէր բազմութեան առջեւ։

— Մահին եւ իմ բաժինս վարն է, այս ալ կայէնին եւ Յուդային բաժինն է, ըսաւ Գողիաթ միսին կտորը ցուցնելով, ո՞ւր է սակրը, տո՛ւր որ զայն երկուքի բաժնեմ։

Փոխանակ պատասխանելու այս հարցման, Մարգարէն քանի մը հարցումներ ըրաւ իր արբանեակին։

— Վա՞րն էիր քիչ առաջ երբ նոր ճանապարհորդներ իջեւան հասան։ — Այո՛, տէ՛ր, սպանդանոցէն կուգայի։ — Գիտե՞ս ուր տեղաւորուեցան այդ ճանապարհորդները։ — Պանդոկապետը փոքրիկները եւ ծերուկը տարաւ բակին ներսի ծայրը, դաշտին վրայ նայող չէնքը։

Գազաններու միաձայն մռնչիւնը մը ձեղնայարկը սարսեցուց եւ Գողիաթին խօսքն ընդմիջեց։

— Կը լսէք, տէր իմ, գոչեց, գազանները կը կատղին անօթութենէն։ Յուդան եւ կայէնը երբէք այս գիշերուան պէս կատաղած տեսած չէի. իրենց գառագնդին մէջ կը ցատկըռտեն եւ կարծես թէ ամէն բան պիտի կոտրտեն։ Գալով Մահին, աչքերը՝ երկու ճրագներ ըսուելու չափ սովորականէն չատ աւելի կը փայլին։ Ներգ Մահ։

— Լսել է որ երկու որբուհիները բակին ծայրի չէնքին մէջ դրուած են։ — Այո՛, այո՛, բայց սատանային սիրուն տակրն ո՞ւր է։ Քարլին երթալէն ի վեր ամէն գործ իմ վրաս մնացած է, եւ ասով ճաշերնիս կ'ուշանայ։ — Ծերուկն աղջիկներուն քո՞վ մնաց, կրկնեց Մոռոք։

Գողիաթ տեսնելով որ իր այնչափ թախանձանքներուն վրայ, իր տէրը գազաններուն կերակուր տալու փոյթ չընէր. անչուխտաբար մարգարէին կը նայէր։

— Պատասխանէ գազան։ — Եթէ ես գազան եմ, գազաններու պէս ալ ոյժ ունիմ, ըսաւ Գողիաթ նեղանալով, եւ դիտէք թէ գազաններու հետ կռուած ատենս ալ միշտ չեմ յաղթուիր։ — Կը հարցունեմ քեզի թէ ծերուկը աղջիկներուն քո՞վ մնաց. կրկնեց Մոռոք։ — Ո՛չ, պատասխանեց հսկան. ծերուկն իր ձին ախոռ տանելէն ետքը, տաշտ մը եւ ջուր ուղեց եւ գաւթին մէջ լապտերին մօտ նստած լաթ կը լուայ։ Հիմակ որ ձեր հարցումներուն պատասխանեցի, տէ՛ր, թող տուէք որ երթամ գազաններուն կերակուր տամ։

Վայրկեան մը խորհելէ ետքը Մարգարէն ըսաւ.

— Այս իրիկուն գազաններուն կերակուր չպիտի տաս։

Գողիաթ պատասխան չտուաւ եւ աչքերը չպիտի աւելի

մեծ բանալով եւ ձեռքերն ալ իրար կցելով երկու քայլ ետ գնաց։

— Ջմայա՞ր ըսածս, ըսաւ Մոռոք անհամբերութեամբ. կրցա՞յ հասկցունել։

— Չուտե՛լ, երբ մեսերնիս հոն կեցեր է եւ կերակուրի առնէն ալ երեք ժամ անցեր է։ գոչեց Գողիաթ աւելի ապշութեամբ։ Բայց կ'ուզէք որ այս պիչեր դէչութիւն մը պատահի։ Անօթութիւնը կը կատղեցնէ գազանները։ — Աւելի լաւ։ — Բայց սատանային մորթին վրայ կ'երդնում որ ես գազաններէն աւելի անօթի եմ։ — կե՛ր, ո՛վ կարծելէ քեզի. կերակուրդ պատրաստ է քանի որ հում կ'ուտես։ — Առանց գազաններուս չեմ ճաշեր ես, ոչ ալ անոնք կը ճաշեն առանց ինծի։ — Նոբէն քեզի կ'ըսեմ, որ եթէ գազաններուն կերակուր տաս՝ քեզ կը վռնտեմ։

Գողիաթ, արդու պէս խուլ խռնդիւն մը հանեց, ապուշ եւ բարկացած դէմքով մը մարգարէին երեսը նայելով։ Մոռոք այս հրամանները տալէ ետքը ձեղնայարկին լայնքն ու երկայնքը պտըտիլ սկսաւ մտածկոտ դէմքով. յետոյ, ապշութեան մէջ ինկած Գողիաթին դառնալով.

— Կը յիշե՞ս թէ քաղաքապետին տունն ո՞ր է, ուր գացած էի այս իրիկուն հրամանագիրս տորդրելի տալու եւ որուն կինը մանր գրքեր եւ համրիչ մը պնդեց։ — Այո՛, պատասխանեց հսկան բրտօրէն։ — Գնա հարցու իր ապառնիին թէ կրնա՞մ վաղն առտու կանուխ քաղաքապետը հոն գտնել։ Կարեւոր բաներ պիտի ունենամ թերեւս իրեն ըսելու, ամէն պարագայի մէջ ըսէ իրեն որ, կը խնդրեմ ինծի չտեսած թող դուրս չելնէ։ — Լա՛ւ, բայց գազանները. քաղաքապետին տունը երթալէ առաջ կերակուրնին չե՞մ կրնար տալ։ Դէթ մինակ ժալացի Յովազին, որ ամէնէն աւելի անօթեցած է։ — Մանաւանդ յովազին չպիտի տաս։ — Սատանային եղջիւրներուն վրայ կ'երդնում որ ամենեւին բան մը չեմ հասկնար, գոռաց Գողիաթ, չար բաղդէս է որ Քարլն ալ հոս չէ, անիկա խորամանկ է, եւ թերեւս օգնէր ինծի հասկնալու համար թէ ինչո՞ւ թող չէք տար անօթի գազաններուն կերակուր տալու։ Արդեօք Քարլը չատ պիտի ուշանայ։ — Եկաւ եւ

նոբէն դնաց։ — Ի՞նչ կ'անցնի կը գառնայ հոս. անչո՛ւշտ բան մը կայ. Քարլ կ'երթայ, կուգայ, նոբէն կ'երթայ, եւ...

— Քարլին վրայ չէ խօսքը, այլ՝ քու վրադ. թէեւ քայլ մը պէտ անօթի ես, բայց աղուէսի պէս ալ խորամանկ ես, եւ եթէ ուզես վարպետութեան մասին Քարլէն վար չես մնար։

Եւ Մոռոք փոխելով յանկարծ իր դէմքն ու լեզուն, կամացուկ մը զարկաւ հսկային ուսին եւ ըսաւ.

— Եւ ապացոյցը սա է որ այս պիչեր տասը ֆլորին կայ վաստկելիք եւ բաւական խորամանկութիւն պիտի ընես զայն չփախցնելու համար։ — Առանկ վաստակներու համար, այո՛, բաւական խորամանկ եմ. ըսաւ հսկան ժպտելով սխմար դոհունակութեամբ մը։ Եւ ի՞նչ պէտք է ընել այդ տասը ֆլորինը վաստակելու համար։ — կը տեսնաս։ — Ընելիքս դժուա՞ր գործ է։ — Պիտի տեսնաս։ Նախ դիւզապետին պիտի երթաս։ Բայց մեկնելէ առաջ սա վառարանը վառէ։ — Շատ աղէկ տէր իմ, ըսաւ հսկան, քիչ մը մխիթարուելով ճաչին ուշանալուն, քանի որ տասը ֆլորին վաստակելու յոյսը կար։ — Յետոյ՝ սա պղպատէ ցողը վառարանին մէջը դիր որ կարմրի։ Աւելա հոգ ձգէ եւ գնա գիւզապետին տունը եւ գարձիր հոս ինծի սպասէ։ Նայէ որ միշտ կրակը վառ պահես վառարանին մէջ։ — Շատ աղէկ տէր իմ։

Մոռոք քայլ մը առաւ դուրս ելնելու համար, բայց միտքը փոխելով կեցաւ.

— Ըսիր թէ ձեր մարգուկը լաթ կը լուայ գետիին մէջ։ — Այո՛, տէր իմ, — Ջմռնաս հա՛. պղպատէ ցողը կրակին մէջ դիր, գիւզապետին գնա եւ եկուր հոս ու հրամաններուս սպասէ։

Սա ըսելով, մարգարէն վար իջաւ ձեղնայարկէն եւ անհետացաւ։

Գողիաթ առատ չէր ըսած։ Ֆրանսուա Պոռօէն, մականուանեալն Տակոպէռ, իր սովորական անժպիտ լրջութիւնովը լաթ կը լուար։ Այս ակներեւ տարօրինակութիւնը վրայ մարդ չզարմանար երբ պատերազմի մէջ գտնուող զօրաց զբաղումները միտքը բերէ։ Սակայն Տակոպէռ որչուհինեբուն դրամը խնայելէ, եւ անոնց հոգ եւ վիշտ չպատճառելէ

զատ ուրիչ բան չէր մտածէր։ Այսպէս ամէն իրիկուն իջեւան իջած տեղն կանացի պաշտօններ կը կատարէր։

Շատ անգամ պատերազմներու մէջ կռիւը վերջանալէն ետքը կը նայէր իր հագուստը կը կարկըտէր մեծ խնամքով եւ աւելի մեծ ճարտարութեամբ, որովհետեւ զօրականի մը համար պատերազմի մէջ միայն սուրի հարուածներ առնելը բաւական չէ, այլ պէտք է նաեւ իր համազգեստն ալ նորոգել, վասն զի թուրը կամ սուինը մարմինը վիրաւորած ժամանակ հագուստն ալ կը պատռէ։ Ուստի կռիւներուն իրիկունը կամ հետեւեալ օրը կը տեսնաս որ ամէնէն քաջ եւ ընտիր զօրականները (որք իրենց համազգեստն ու զէնքերը լաւ եւ մաքուր պահելու մտադիր են), իրենց մախաղէն ասեղ, դերձան, մկրատ, կոճակ եւ այլն կը հանեն, եւ կըսկըսին անանկ կարկատուքներ ընել, որոնց վրայ ամէնէն աշխատասէր տաճախիկինները կրնան նախանձիլ։

Հոս ամէնէն յարմար տեղն է բացատրելու թէ երկու որբերուն առաջնորդը ինչ պատճառաւ Տակոպէո կը կոչուէր։ Այս մարդը կայսերական անձնապահ զօրքերուն ամէնէն զեղցիկ եւ քաջ ձիաւոր ոմբաձիգներէն մէկն էր, եւ բուն անունն ալ Ժրանսուա Պոսօէն էր։

Սառիկ բայց անորոշ պատերազմի մը իրիկունը՝ այս մարդուն գունդը պահապանութեան ղրկուեր էր մօտակայ աւերակ գիւղ մը՝ որուն բնակիչները ձգեր փախեր էին։ Գիւղին չորս կողմը պահնորդներ դրուելէ ետքը, ձիաւորներուն կէսը ձիու վրայ պատրաստ կեցան, կէսն ալ ձիերէն վար իջնելով քիչ մը հանգչիլ սկսան։ Մեր ոմբաձիգն այն օրը պատերազմին տաք տեղը գտնուելով, աւստրիացի զօրական մը վարէն վեր ձախող սուինի հարուած մը տուեր էր ասոր ազդրին, բայց վէրքը ծանր չըլլալուն համար՝ մեր մարդը պարզ ճանկրտուք կը կոչէր զայն եւ վէրքն ալ տեղ չէր գներ։

Աւազակ, նոր վարժութ պատահեցիր, դուչէր էր մեր արի ոմբաձիգը՝ տեսնելով որ սուինի հարուածը մեծ ճեղք մը բացեր էր վարտիքին վրայ, եւ աւելի ասոր՝ քան թէ վիրաւորուելուն համար կատղելով՝ թուրի ճարտար հարուածով մը զարկեր սպաններ էր աւստրիացի զօրականը։

Ուստի նոյն իրիկունը քիչ մը հանգիստ առնելու միջոցին՝ առաջին գործն եղաւ իր մեծ կոշիկներն ու վարտիքն հանել, գրպանին մէջ պահած ամենէն լաւ ասեղն ու դերձանը ընտրել, եւ մանուցը մատը դնել, որպէսզի կարը երեսէն չերեւնայ, վարտիքին մէջի կողմը դուրս դարձուցեալով՝ մատը վառուած կրակին լուսովը կարկտել։

Այս կէս մերկութիւնը քիչ մը զէմ էր պինուորական կանոնաց, բայց հարիւրապետը՝ որ նոյն միջոցին հսկողութեան ելեր էր՝ չկրցաւ խնդալը բռնել տեսնելով որ բազմամեայ զօրականը լրջութեամբ ծնկան վրայ եկած, մօրթէ մեծ գլխարկը գլուխը, պինուորական համազգեստը կրնակը, մեծ կոշիկները քովը, վարտիքը մերկ ծունկին վրայ տարածած, խանութին մէջ հանգիստ նստող դերձակի մը պէս հանդարտ սրտով կը կարէր ու կը կարէր։

Ցանկարծ հրացաններու ձայն մը բրդաւ, եւ պահնորդները տեղերնուն փախչելով գունդին վրայ եկան բնկան «զէ՛նք առէք» գոչելով։

«Զի՛ հեծէք» գոչեց հարիւրապետը սրտառուչ ձայնով. եւ անմիջապէս ամէն մարդ ձիերուն վրայ ցատկեցին։ Մեր զժբաղդ կարկատողն ալ՝ որ գունդին յառաջապահներէն էր, ժամանակ չունեցաւ վարտիքն դարձուցանելու, ուստի կէս կարկըտած՝ դէպ աղէկ ոտքն անցուց, եւ առանց կոշիկներն հագնելու ձիուն նստաւ եղաւ։

Յաղթանակաւ գունդ մը Ֆրանսական գունդը կոխելու եւ ցիրուցան ընելու փորձ փորձեր էր մօտակայ անտառէ մը օգուտ քաղելով։ Կռիւը խիստ արիւնոտ եղաւ։ Մեր ոմբաձիգը որովհետեւ իր հագուստները չատ կը սիրէր, վարտիքին պատռելուն եւ կօշիկներուն կորսնցնելուն վրայ կրակ կտրած, այն դիշեր կատաղաբար կռուած եւ չատ մարդ ջարդած էր։

Լուսնի պայծառ լոյս մը ծագած ըլլալով, բոլոր գունդը կրցաւ հետզհետէ տեսնել այս արի զինուորին չհատատակութիւնը, որ երկու խաղաղ սպաննեց եւ պաշտօնակալ մը գերի բռնեց։

Վերջապէս Ֆրանսական գունդն իր դիրքը պահելով խաղաղները վանեց։

Կռիւը վերջանալէն ետքը հարիւրապետն իր զօրականները պատերազմի կարգաւ չարեց որպէս զի իր չնորհակալութիւնը յայտնէ, եւ հրաման ըրաւ կալկատողին որ կարդայ դուրս ելլելով յառաջ գայ՝ իր գեղեցիկ վարմունքին համար հրապարակաւ գովեստ լսելու։ Մեր մարդն աւելի դո՛ղ կ'ըլլար եթէ զրկուէր այս փառքէն, բայց պէտք էր հնազանդիլ։

Դժուարին է երեւակայել հարիւրապետին եւ բոլոր զօրականներուն զարմանքը, երբոր տեսան այս վհո՛ւ լուրջ դէմքով զօրականը՝ որ բոպիկ ոտքերն ասպանդակներուն մէջ դրած եւ մերկ սրունքովն ալ ձիուն փորը սեղմելով յառաջ կուգար։

Հարիւրապետն ապչելով անոր մօտեցաւ եւ միտքը բռնելով կուլուէն քիչ մը առաջ անոր ունեցած զրպտմունքը ամէն բան հասկցաւ։

— Հա՛, հա՛, հին նապաստակ, ըսաւ անոր, դո՞ւն ալ Տակոպէո Թագաւորին պէս վարանքը մէջը դուրս դարձուցած կը հագնիս։

Գունդին բոլոր զօրականներն հակառակ իրենց կանոնին չկրցան ծիծաղնին բռնել հարիւրապետին այս զուարճալուծեալ վրայ։ Իսկ մեր մարդը՝ Թամբին վրայ արձանի պէս նստած, ձախ բթամատը երասանակին կռճակին վրայ եւ Թուրին երախակալն ալ աջ ազդրին կռթնած՝ բնաւ չաւրեց իր հանդարտ լրջութիւնը, եւ հարիւրապետէն գովեստ ու չնորհակալութիւն լսելէ ետքը դարձաւ իր տեղը գնաց։ Ան օրէն ի վեր Ֆրանսօա Պատէնի մականունը Տակոպէո մնաց։

Տակոպէո, ինչպէս որ ըսինք իջեւանին դասիքը նստած լաթ կը լուար, մեծ ապշութիւն պատճառելով ընդարձակ սրահին մէջ դարկուր խմող մարդոց, որոնք հետաքրքրութեամբ անոր կը նայէին։ Արդարեւ տարօրինակ տեսարան մըն էր աս։

Տակոպէո իր գործ թիկնոցը հանած, չապիկին թեւերը սոթած, դաշտէն դուրս դեպի վեր երկնցած տախտակի մը վրայ պզտիկ թաչկինակ մը կ'ածոէը ուժով ձեռքով։ Իր աջ թեւին վրայ կը տեսնուէին կարմիր ու կապոյտ պատերազմական նշանները, եւ երկուք ալ խորունկ

սպիներ, որոնց մէջ մատ կը սեղմէր Ուսոի ընդարձակ սրահին գարկուր խմելու համար հաւաքուած Գեղմանացիներն իրաւունք ունէին զարմանալու այս խոչոր պնեփորով, ճատ դլուխով եւ դաժան դէմքով ծերունիին տարօրինակ զբաղմանը վրայ. վասն զի Տակոպէո աղջիկներուն քով չեղած ժամանակ երեսը կը կախէր եւ խիստ երեւոյթ մը կ'առնէր։

Աստղ առանկ ուշադրութեամբ գինքը դիտելուն վրայ, Տակոպէո նեղանալ սկսեր էր վասն զի ըրածն իր աչքին խիստ պարզ եւ չատ բնական բան մը կ'երեւի։ Այս միջոցին Մարգարէն գաւիթը մտաւ, եւ զօրականն նչմարելով, խիստ ուշադրութեամբ երեսը դիտելէ ետքը անոր մօտենալով, բաւական հեգնական ձայնով մը ըսաւ անոր գրանսերէն։

— Ընկեր, կ'երեւի թէ Մոքէրնի լուսցարարուհիներուն վրայ բաւական վատահութիւն չունիք։

Տակոպէո առանց լուացքը դադրեցնելու, արտեւանունքը կիսճռռտաց, գլուխը կէս մը դարձուց եւ ծուռ ծուռ նայեցաւ մարգարէին եւ ո՛ եւ է պատասխան մը չտուաւ։ Մոռոք զարմանալով անոր այս լռութեանը յարեց։

— Չեմ սխալիր, քոջս, որ դուք Ֆրանսացի էք. թեւերուդ վրայ նկարուած խօսքերն ալ կ'ապացուցանեն ըսածս. յետոյ՝ ձեր գինուորական դէմքէն կը հասկցուի որ կայսրութեան հին գինուորներէն մէկն էք։ Աստղ համար դիւցազնի մը վայել չեմ գտներ ձեր այդ զբաղմունքը։

Տակոպէո լուռ մնաց եւ ակռաներուն ծայրովը պնեփորը խածկրտեց։ Չեռքի աճառին կտորը աւելի չուտով, չքսելու համար բարկութեամբ, տարուբերել սկսաւ լաթին վրայ. վասն զի զաղանազուսպին դէմքն ու խօսքերը վերջին ատիճան անախորժ կերեւային իրեն զոր չէր ուզեր յայտնի ցուցնել։

Մարգարէն, առանց յուսահատելու, չարունակեց.

— վատահ եմ, քա՛ջս, որ խուլ եւ համր չէք ինչո՞ւ պատասխան չէք տար ինձի ուրեմն։

Տակոպէոի, համբերութիւնը հատաւ գլուխը բարկութեամբ Մոռոքին դարձուց եւ ծուռ ծուռ անոր երեսը նայելով՝ խիստ ձայնով մը ըսաւ.

— Չկ՚ուզեմ ճանչնալ, եւ ճանչնալ ալ չեմ ուզեր. հանդիման թողէք ինծի, ու նորէն իր գործին նայիցաւ։

— Գաւաթ մը ՌԻՆի գինի խմելով կրնանք իրար ճանչնալ։ Ըրած պատերազմներուս վրայ կը խօսակցինք. վասն զի ես ալ պատերազմ տեսած եմ, ասիկա կ՚ըսեմ ձեզ որպէս զի քիչ մը աւելի քաղաքավար ըլլաք հետս։

Տակոպէոի կունտա ճակատն երակները չափէն աւելի ուռեցան, վասն զի իրեն հետ անպատճառ խօսիլ ուզող մարդուն թէ՛ նայուածքը եւ թէ՛ ձայնը գրգռիչ էին. բայց ինքզինք զսպեց,

— կը հարցնեմ ձեզ թէ ինչո՞ւ համար հետս գաւաթ մը գինի խմել չէք ուզեր. որով առիթ կունենանք Ֆրանսայի վրայ խօսակցելու. Ֆրանսան դեղեցիկ երկիր մըն է եւ ես երկար ժամանակ բնակած եմ հոն. ուստի երբոր Ֆրանսացի մը տեսնեմ, ուրախ կըլլամ մանաւանդ երբ ձեզի պէս լաւ լուսաւ գիտնայ։ Եթէ աղախին մը ունենայի քովդ աչկառութեան կը ղրկէի։

Հեգնութիւնը այլեւս յայտնի էր. յանդգնութիւնն ու յոխորտանքը կը կարգացուէր մարգարէին լրբենի նայուածքին մէջ։ Տակոպէոն մտածելով որ ասանկ ոսոխի մը հետ վէճը կրնար մեծնալ եւ գէշ հետեւանքներ ունենալ. կ՚ուզէր ինչ որ ալ ըլլայ խօսք տալ. ուստի տաշտը վերցուց եւ գաւթին միւս կողմը գնաց հոն իր գործը չարունակից, յուսալով այսպէս վերջ տալ իր համբերութիւնը չարաչար փորձող տեսարանի մը։ Ուրախութեան ճառագայթ մը վայլեցաւ գաղտնազուսպին չէկ աչքերուն մէջ։ Կարծես բիբերուն բոլորտիքի ճերմակ շրջանակը մնծցաւ. ճանկի նման իր մատները երկու երկար անգամ դեղնորակ մօրուքին մէջ խօթեց եւ նշան ուրախութեան. յետոյ, կամաց կամաց նորէն մտածելու զօրականին, սրահէն դուրս ելլող քանի մը հետաքրքիրներուն հետ։ Տակոպէոն հակառակ իր պաղարիւնութեան, զարմանալով եւ զայրանալով միանգամայն մարգարէին անամօթ հետապնդութենէն, մտածեց անոր գլուխը ջախջախել աճառին տախտակովը. բայց միտքը բերելով որքուհիները՝ ինքզինքը բռնեց։ Մոռաք թէեւ երը խաչաձեւ կուրծքը վրայ դնելով, չոր եւ յանդուգն ձայնով մը ըսաւ.

— Սատիկ, քաղաքավար չէք ելլեր, աճառաւոր մարդ։

Յետոյ գառնալով ներկայ գոնուողներուն չարունակեց ալմանեերէն։

— Այս երկար պեհերով Ֆրանսացիին կ՚ըսեմ որ քաղաքավար չէ։ Նայինք ի՞նչ պատասխան պիտի տայ. թերեւս հարկ պիտի ըլլայ իրեն դաս մը տալ։ Ես կատաւէր մէկը չեմ, յարեց կեղծաւորութեամբ, բայց Տէրը պիտ լուսաւորէ, եւ ես ալ Անոր արարածն ըլլալով, պարտքս է որ ի պատիւ Անոր արարածն յարգել տամ։

Այս լրբենի եւ կեղծ բարեպաշտիկ վերջաւանը, խիստ զուարճալի երեւցաւ հետաքրքրիներուն։ Տակոպէոն, լսելով իր հակառակորդին գրգռիչ խօսքերը, չկրցաւ զսպել ինքզինքը եւ բաւ անոր ալմանեերէն։

— Ալմանեերէն կը հասկնամ. ալմանեերէն խօսեցէք որ ամէն մարդ ալ հասկնայ։

Այս միջոցին նոր հետաքրքիրներ ալ հասնելով միացան նախորդներուն. վիճաբանութիւնը կը սկսէր տաքնալ. չրջանակ մը կազմեցին երկու վիճաբանողներուն բոլորտիքը. Մարգարէն բաւ ալմանեերէն.

— Ինչ մը առաջ կ՚ըսէի թէ քաղաքավար չէք. հիմակ ալ կ՚ըսեմ թէ անամօթ կոպիտին մէկն էք. ասոր ինչ պատասխան պիտի տաք — Ոչի՛նչ. բաւ պարզութեամբ Տակոպէոն եւ լուալու համար ձեռքն ուրիչ լաթի մը կարը առաւ։

— Ոչինչ. բաւ Մոռք, ոչինչը բան մը չէ. ես աւելի երկար կը խօսիմ, եւ կ՚ըսեմ թէ երբ պատուաւոր մարդ մը գաւաթ մը գինի կը հրամցնէ օտարականի մը՝ այս վերջինը իրաւունք չունի լրբօրէն մերժելու, եւ եթէ մերժէ՝ հարկ է իրեն մարդավարութեան դաս մը տալ։

Տակոպէոի ճակատն ու այտերն քրտինքի խոշոր կայլակներ սկսան վիժել, մօրուքը ջղային ցնցումով մը անդադար կերերար, բայց նորէն ինքզինքը կը բռնէր։ Ձորը խոթած թաշկինակը երկու ծայրէն բռնելով թոթվեց եւ սկսաւ հետեւիլ զօրանոցի հին երգը երգել քթին տակէն։

Թիւրքմօնկն, սր նկուղ մըն է սատանայի
Վաղն առաւօս պիտի մեկնիմ սուր ի ձեռին,
Մնաս բարով ըսելով . . . եւ այլն։

Տակոպէ որ ինքզինքը բռնի լուռ պահելով կը խղդուէր, այս երգը մրթմրթալով քիչ մը սփոփեցաւ։ Մոռաց հետաքրքրքիրներուն դառնալով շաւաւ։

— Աղէկ դիտէինք որ Նաբոլէոնի զինուորներն անհաւատ էին, ձիերնին եկեղեցիներուն մէջ կը կապէին, օրը հարիւր անգամ Աստուծոյ դէմ կը մեղանչէին, եւ ասոր համար ալ՝ փարաւոններուն պէս խեղդամահ եւ ոսքահար ջարդուելով Պէրէզինա գետին մէջ՝ լաւ մը վարձատրուեցան. բայց չէինք գիտեր որ Աստուած այս թշուառականները պատժելու համար, իրենց ունեցած միակ առաքինութիւնն ալ վրանուն առեր է, այն է քաջութիւնը։ Ահա մարդ մը որ ինծի նախատելով՝ Աստուծոյ չնորհքն ստացող արարած մը նախատաց, եւ հիմակ ինձմէ ներում խնդրելու համար ունեցած պարտականութիւնն ալ չհաւկնալու կը զարնէ. բայց ես կը պահանջեմ որ անպատճառ ներում խնդրէ, ապա թէ ոչ ... — Ապա թէ ոչ... ըսաւ Տակոպէ առանց մարդարէին երեսը նայելու։ — Ապա թէ ոչ հատուցում պիտի տաք ինծի։ Սրդէն ըսի ձեզ թէ ես ալ պատերազմ տեսած եմ. կրնանք հոս, տեղ մը երկու սուր գտնել, եւ վաղն առտու կանուխ, պատի մը ետեւը, իրարու արեան ինչ գոյն ըլլալը տեսնել՝ եթէ երբէք երակներնուդ մէջ արիւն ունիք....

Այս դրդիչ առաջարկութիւնը քիչ մը վախցնել սկսաւ հետաքրքիրները, որոնք աստիճ վտանգաւոր վախճանի մը չէին սպասեր։ Տակոպէ ուսերը թոթվելով, լաթերը թաշկինակին մէջ ծրար մը ըրաւ, աճառը սրբելով մոմազօծ կտաւի մը մէջ դրաւ եւ ակռաներուն մէջէն սուլելով քայլ մը առաւ դէպ առաջ։ Մարգարէն կնճռոտեց աքսեւանունքն, սկսաւ վախնալ որ իր դրգռութիւնները պարապ պիտի ելնէին եւ դէպի Տակոպէ երկու քայլ առաւ եւ դիմացը անկուեցաւ. յետոյ կուրծքին վրայ թեւերը խաչաձեւելով յանդուգն լրբութեամբ մը գլխէն մինչեւ ոտքը զայն դիտելով՝ ըսաւ.

— Այսպէս աւազակ Նաբոլէոնի մէկ հին զինուորը լուսացարար միայն կրնայ ըլլալ եւ կը մերժէ մենամարտիլ։

— Այո՛, կը մերժէ մենամարտիլ. պատասխանեց Տակոպէ զօրեղ ձայնով մը, բայց երեսին գոյնը սոսկալի կերպով դղնեցաւ։

Թերեւս ծերունի զօրականը երբէք այս աստիճան սիրոյ եւ անձնուիրութեան փայլուն ապացոյց մը չէր տուած իր խըղնամոց յանձնուած որբուհիներուն։ Իրեն պէս մարդու մը համար այսպէս անպատուհասօրէն նախատուիլ եւ մենամարտիլ չուզել, խելքէ մաքէ չանցած զոհողութիւն մըն էր։

— Ասանկ ուրեմն դուք կը խոստովանիք թէ վատ մըն էք ... կը վախնաք ...։

Ա՛ս խօսքին վրայ, Տակոպէ, եթէ կարելի է այսպէս ըսել, յանկարծական չարժում մը ըրաւ անմիջապէս մարգարէին վրայ խոյանալու համար. բայց մէկէն ի մէկ ինքզինքը բռնեց երկու որբուհիները մտածելով։ Բայց զինուորին այս ցասմնաշարժ արագ չարժումը չատ նշանակալից եղաւ. իր խիստ դէմքին երեւոյթը այնքան սոսկալի էր որ Մարգարէն եւ հետաքրքիրները քայլ մը եւս ընկրկեցան։ Մոր լուսինն մը տիրեց քանի մը երկվայրկեան, եւ յանկարծ ընդհանուր համակրութիւն մը ծագեցաւ ներկայ եղողներուն սրտին մէջ։ Ներկայ եղողներէն մէկը ըսաւ միւսներուն.

— Բարեկամնե՛ր, իրօք վատ մը չէ այս մարդը, երբեմն մենամարտը մերժելն՝ ընդունելէն աւելի քաջութեան կը կարօտի... — Ասկէց զատ յանցաւորը Մարգարէն է որ առանց պատճառի ուզեց այս մարդուն հետ կռիւ հանել, օտարական մըն է։ — Եւ իրաւ օտարական, եթէ մենամարտած ժամանակ բռնուի, երկար տաեն կը բանտարկուի։ — Եւ յետոյ, վերջապէս աւելցուց ուրիշ մը, երկու հօրաքոյր աղջիկներու հետ կը ճամբորդէ։ Այս վիճակին մէջ կարելի՞ է արդեօք մենամարտիլ ոչինչ բանի մը համար։ Եթէ մեռնի կամ բանտարկուի, ի՞նչ կ'ըլլան այդ խեղճ աղջիկները։

Տակոպէ այս խօսքերն ընդող հանդիսատեսին դարձաւ որ անկեղծ դէմքով բարեհաճ գէր մարդ մըն էր եւ ձեռքն անոր երկնցնելով յուզուած ձայնով մը ըսաւ։

—Շնորհակալ եմ, պարոն։

Ալմանացին ալ բարեկամաբար սեղմեց Տակոպէին իրեն երկնցուցած ձեռքը. եւ «խնդրեմ, պարոն, ըսաւ, համեցէք մեզի հետ թօնճ մը խմել, մինչ կը սպասենք այդ Մարգարէ կոչուած սատանան որ խոստովանի թէ յանցանքն իրն է։

Մինչեւ ան առեն, գաղանապուռապը յուսացեր էր որ զօրականը իր առաջարկութիւնը պիտի ընդունի, բայց տեսնելով որ իր յոյսը չիրականացաւ, սկսաւ վայրագ արհամարհանքով մը նայիլ իրեն կողմը չեղողներուն. սակայն յետոյ, քիչ քիչ դէմքը մեղմացուց, մտածելով որ իր խորհուրդներուն յաջողութեանը համար ծածկել պէտք էր այս անյաջողութիւնը եւ զօրականին մօտենալով՝ անուշութիւնով մը ըսաւ անոր.

— Կը հնազանդիմ այս պարոններուն եւ կը խոստովանիմ թէ յանցաւորը ես եմ. Առաջարկութիւնս մերժելնիդ՝ ինձի վիրաւորեց եւ ինքզինքս չկրցի զսպել. կը կրկնեմ թէ յանցաւորը ես եմ, յարեց սրտին զայրոյթը ծածկելով։ Տէրը խոնարհութիւն կը պատուիրէ մեզի. Ներողութիւն կը խնդրեմ։

Համեստութեան եւ ապաշաւի այս ապացոյցը՝ հանդիսատեսներուն կողմէ ծափահարութեան պնահատուեցաւ։

— Ահա ներում կը խնդրէ ձեզնէ, քա՛ջ զինուոր, ալ իրեն ըսելիք բան մը չունիք, ըսաւ անոնցմէ մէկը Տակոպէոին, ուրիմն երթանք գաւաթ գաւաթի դարնենք. բոլոր սրտով այս հրաւէրը ձեզ կ՚ընենք, եւ դուք ալ զայն ընդունեցէք։

Տակոպէո զգածուած Ալմաններուն ցուցացած այս սիրալիր բարեկամութենէն, ըսաւ անոնց.

— Շնորհակալ եմ, պարոններ... ազնիւ մարդիկ էք դուք. բայց երբ մէկը խմելու հրաւէրը կ՚ընդունի պէտք է իր կարգին խմցունէ ալ... — Լա՛ւ, կ՚ընդունինք, չատ ճիշդ է, ամէն մարդ իր կարգին մտղ խմցունէ։ Մինչ առաջին գաւաթը կը վճարենք, դուք ալ երկրորդը։ — Աղքատութիւնը ամօթ բան չէ, ըսաւ Տակոպէո։ Բացէ ի բաց կըսեմ թէ կարողութիւն չունիմ ձեզ հրամցնելու։ Տակաւին չատ երկար ճամբայ ունինք երթալու եւ ես չեմ կրնար պատրաստ ծախքեր ընել։

Զօրականն այս խօսքերը այնքան պարզ եւ այնքան հաստատակ կերպով մը ըսաւ որ Ալմանները չհամարձակեցան երկրորդել իրենց հրաւէրը, հասկնալով որ Տակոպէոի նկատակին ունեցող մարդ մը չկրնար ասանկ հրաւէր մը ընդունիլ առանց նուաստանալու։

— Կը ցաւիմ, ուրիմն, ըսաւ դէր մարդը, չատ կը փա-

փաքէի ձեզի հետ գաւաթ մը գարեջուր խմելու։ Գիշեր բարի, քաջ զինուոր, գիշեր բարի, ժամանակն ուշ է եւ պանդոկապետը հիմա մեզի դուռ կ՚ընէ։

— Գիշեր բարի, պարոններ, ըսաւ Տակոպէո, եւ դէպի ախոռը չակուեցաւ։

Մոռոք մօտեցաւ եւ խնամարհ կերպով մը ըսաւ Տակոպէոի,

— Յանցանքս խոստովանեցայ. ձենէ ներողութիւն խնդրեցի... Բնաւ պատասխան չտուիք ինծի. սրտերնուդ մէջ տակաւին բան մը մնաց։

— Ալքիկներս ինձ պէտք չունեցած առենին եթէ տեղ մը գտնեմ ձեզի, ըսաւ ծերունի զօրականը, երկու բառ պիտի ըսեմ։ Յետոյ մէկէն կռնակը Մարգարէի դարձուց որ կամաց կամաց գաւթին դուռ երթա։

. . . . . .

Որբուհիները իջևանին ամէնէն ծածուկ անկիւնը մէջ խարխլած պզտիկ սենեակ մը նստած էին, որուն միակ պատուհանը կը բացուէր դաշտին վրայ։ Առանց վարագոյրի անկողին մը, սեղան մը եւ երկու աթոռներ՝ համեստ կարասիներն էին այս սենեակին որ կանթեղ մը կը լուսաւորէր։ Սեղանին վրայ, պատուհանին մօտ դրուած է Տակոպէոի պայուսակը։ Ռապա-ժուան դրանը քով պառկած, երկու անգամ խուզ ձայնով մռմռացեր էր գլուխը պատուհանին դարձնելով։

Երկու քոյրերը անկողնին մէջ կէս պառկած էին դիշերուան չատուկ ձերմակ ու երկայն հագուստի մը մէջ փաթթուած, որուն պարանոցն ու թեւերը կոճկուած էին. գլուխնին դպակի տեղ կտաւէ լայն ժապաւէնով մը չազանակագոյն մազերնին չրջանակաձեւ կապեր էին քունքերնուն վրայ, որպէս զի գիշերը չաւրուին։ Այս ձերմակ զգեստը եւ ճակատնուն վրայի պսակաձեւ ձերմակ ժապաւէնն անոնց թարմ եւ սիրուն դէմքին աւելի անմեղութիւն մը տուեր էին։ Բազդամամբ իրենց տարիքին՝ թէեւ չատ վիշտ կրած էին, բայց եւ այնպէս իրենց հասակին անմեղ գուարթութիւնը կորսուած չէլլալով, կը խնդային ու կը խօսէին պառկած տեղերնին. երբեմն մօրերնուն յիշատակը գլխնուք կը տխրեցնէր,

բայց այս տխրութիւնը բնաւ դաշնութիւն չունէր, այլ մանաւանդ քաղցր մելամաղձութիւն մըն էր, զոր չէին ուզեր փարատել, ինչու որ իրենց համար ամենասիրելի մայրերնին չէր մեռած, այլ միայն հեռացած էր։

Կրօնական ջերմեռանդութեան մասին ասոնք ալ Տակոպէդի պէս տգէտ էին. որովհետեւ Սիպերիոյ անապատներուն մէջ մեծցեր էին, եւ հոն ոչ եկեղեցի կար, ոչ ալ քահանայ, միայն կը հաւատային թէ բարի եւ արդարն Աստուած մեծ գութ ունի այն մայրերուն վրայ՝ որք աչխարհիս մէջ զաւակները ձգելով կը մեկնին, եւ թէ Անոր չնորհիւ այդ տեսակ մայրերը կրնան միշտ երկինքէն իրենց զաւակները տեսնել ու լսել, եւ երբեմն ալ գեղեցիկ պահապան հրեշտակներ կը ղրկեն զանոնք պաշտպանելու համար։

Այս միամիտ հաւատքով որբուհիները համոզուած էին թէ մայրերնին ամէն առեն վրանին կը հսկէր, եւ թէ դէչութիւն մը ըրած առենին անոր սիրտը կը վիրաւորէին, եւ բարի հրեշտակներն ալ զիրենք չէին պաշտպաններ։

Ռօզին եւ Պլանչին աստուածաբանութիւնն ասկէ անդին չէր անցներ, ու այս ալ բաւական էր այս սիրալիր եւ անարատ հոգիներուն։

Այն իրիկունը երկու քոյրերը Տակոպէդին գալուն սպասելով՝ կարեւոր եւ բերկրարիթ խնդրի մը վրայ կը խօսակցէին. վասն զի քանի մը օրէ ի վեր գաղտնիք մը ունէին, այնպիսի մեծ գաղտնիք մը որ իրենց կուսական սիրտը բաբախել կուտար. իրենց գեղատես կուրծքը կը յուզէր, երեսնուն վարդագոյն կարմիրը ծիրանիի կը փոխէր եւ գեղեցիկ կապուտակ աչքերնուն վրայ մտախոհ անձկութեան քող մը կը ծածկէր։

Ռօզ ան իրիկունը անկողինին եզերքը պառկեր էր, երկու կլորակ թեւերը խաչաձեւ ղլխուն տակը դրած կէս մը իր քրոջը դարձուցած։ Պլանչ ալ արմուկովը բարձին վրայ կրթնած՝ ժպտելով քրոջը կը նայէր ու կըսէր.

— Կը կարծե՞ս որ այս գիշեր ալ գայ։

— Այո՛, վասն զի երէկ խօսք տուաւ մեզի։

— Ինչ բարի մարդ է, անշուշտ իր խոստումը չմոռնար։

— Որչա՜փ ալ ազուոր է իր դեղին գանգուր մազերովը։

— Անունն ալ ինչ գեղեցիկ է, եւ որչա՜փ ալ վայելեր է իր դէմքին։

— Հապա խնդալուն անուշութի՛ւնը, հապա ձայնին քաղցրութի՛ւնը, երբոր մեր ձեռքէն բռնելով կըսէր. « Զաւակներս, օրհնեցէք Աստուած որ երկուքիդ ալ միեւնոյն հոգին տուած է. ինչ որ ուրիշներն ուրիշ տեղ կը փնտռեն, դուք ձեւ սրտին մէջ պիտի գտնէք, ինչու որ ձեր երկուքին ալ սիրտը մէկ է »։

— Ի՜նչ երջանկութիւն է մեզի, քոյր իմ, որ աս խօսքերը կը յիշենք։

— Ո՜րչափ ուշադիր ենք անոր խօսքերուն... երբոր անիկա մտիկ ընելդ կը տեսնեմ, կը կարծեմ թէ մտիկ ընողը ես եմ, ըսաւ Ռօզ ժպտելով եւ քրոջը ճակատը պագնելով։

— Երբ որ կը խօսի, քու աչքդ կամ մաւաւանդ երկուքիս ալ աչքը ինչպէս խոչոր կը բացուին եւ չրթունքնիս ալ կը չարժին... կարծես թէ անոր ամէն մէկ խօսքը մինք ալ կը չարժին... ուստի զարմանալի չէ որ ամէն ըսածները միտքերնիս կը մնան։

— Ըսած խօսքերն ալ ինչ ազնիւ եւ վսեմ են։

— Ասկէ զատ, անոր խօսած առենը ո՜րչափ բարի խորհուրդներ կըզգանք մեր սրտին մէջ. այնպէս չէ՞, քոյր իմ։ Երանի՜ թէ զանոնք միշտ յիշելու կարող ըլլայինք...։

— Անոնց հզիր, անոնք մեր սրտին մէջ կը մնան, ինչպէս որ փոքրիկ թռչուններն իրենց մօրը բոյնին մէջ։

— Դիտե՛ս, Ռօ՛զ, որ մեծ երջանկութիւն մըն է որ երկուքս ալ միանգամայն կը սիրէ։

— Ուրիշ կերպ չէր կրնար ընել, քանի որ երկուքս ալ մէկ սիրտ մը ունինք։

— Ինչպէս կրնար Ռօզը սիրել՝ առանց Պլանչն ալ սիրելու։

— Եթէ մէկերնիս միայն սիրէր, չսիրուողն ինչ կըլլար։

— Ասկէ զատ երկուքէս ո՞րը կրնար ընտրել, երկուքս ալ իրարու կը նմանինք։

— Այդ դժուարութենէն ազատ մնալու համար երկուքս ալ ընտրեց, ըսաւ Ռօզ։

— Սաոնկ ըլլալը աւելի ազէկ չէ՞ մի. ինքը մինակ մեզի կը սիրէ եւ մենք երկուքս զինքը կը սիրենք։

— Երանի թէ մինչեւ Բարիզ մեզի չհաղուր, եւ հոն հասնելնէս առքն ալ զինքը աւանդէինք...

— Մանաւանդ Բարիզի մէջ չաս ազէկ կըլլար որ հետեւիս գանուէր, ան եւ Տակոպէս... այն մեծ քաղաքին մէջ... ա՛հ, քոյր իմ, արդեօք ինչ ազուոր տեղ է, ըսաւ Ռօզ։

— Բարի՛զ. ոսկիէ քաղաք մը ըլլալու է...

— Սկզբնական դէղեցիկ քաղաքի մը մէջ ամէն մարդ երջանիկ պէտք է ըլլայ...

— Բայց մենք՝ որ խնդճ որբեր ենք՝ պիտի համարձակինք հոն մտնելու... արդեօք ինչպէս ամէն մարդ մեր վրայ պիտի նայի.

— Այո՛... բայց որովհետեւ հոն ամէն մարդ երջանիկ է, պէտք է որ բարի ըլլան եւ մեզի սիրեն...։

— Սակէ դաս մեր խարտեաշ մազերով եւ կապուտ աչքերով բարեկամն ալ հետերնիս պիտի ըլլայ։

— Բայց դեռ Բարիզի վրայ խօսք չբացաւ մեզի։

— Մոռցած ըլլալու է. այս դիշեր միտքը ձգենք։

— Եթէ խօսելու դիտաւորութիւն ունենայ. վասն զի չէ՞ս դիտեր, չատ անգամ լռութեամբ մեր երեսը միայն կը նայի, աչքը աչքերուս մէջ...։

— Այո՛, եւ իր այն նայուածքը երբեմն մեր սիրելի մօր նայուածքը միտքս կը բերէ։

— Սրդեօք մայրերնիս ո՛րչափ երջանիկ պիտի ըլլայ աստանկ այցելութիւն մը ընդունելնուս համար... որովհետեւ մեզի կը տեսնէ երկինքէն...

— վասն զի երբոր մեզի այնչափ կը սիրեն պէտք է սիրուելու արժանի ըլլանք։

— Կը տեսնե՞ս մնապաղծը... ըսաւ Պլանչ իր բարակ մատներովը քրոջը ճակտին վրայի մազերը չոկելով։

Ռօզ քանի մը երկվայրկեան մտածելէ ետեւ, ըսաւ.

— Ի՞նչ կըսես, պէտք չէ՞ որ այս բաները Տակոպէսին պատմենք։

— Եթէ կը կարծես որ պէտք է, պատմենք։

— Ինչպէս որ ամէն բան մօրեղբօրս կ'ըսէինք, անոր ալ կըսենք. ինչո՞ւ պահենք։

— Մանաւանդ աստնկ բան մը որ մեծ երջանկութիւն կը պատճառէ մեզի։

— Գանի որ մեր այս բարեկամը կը ճանչնանք, սրտերնիս աւելի արագ եւ ուժգին կը բաբախէ, այնպէս չէ։

— Այո՛, կարծես թէ հիմա աւելի լեցուն է։

— վասն զի մեր բարեկամը մեծկակ տեղ մը բռնած է հոն։

— Ուրեմն այս մեր բարեբազդութիւնը եթէ Տակոպէսին իմացնենք դէշ չըլլար։

— Իրաւունք ունիս։

Այս միջոցին չունը նորէն մամռաց խուլ ձայնով մը։

— Գոյր իմ, ըսաւ Ռօզ, Պլանչին փաթթուելով, չունը նորէն կը մռմռայ անա, ի՞նչ ունի արդեօք. — Ռապա-Ժուա մի՛ մռմռար, հոս եկուր, ըսաւ Պլանչ՝ պզտիկ ձեռքովը անկողնին եզրին զարնելով։

Շունը տեղէն եկաւ, նորէն մռմռաց եւ եկաւ իր խոչոր եւ մռացի գլուխը ծածկոցին վրայ դրաւ՝ աչքը անկելով դէպի պատուհանին կողմը, երկու քոյրերը ծռեցան եւ անոր լայն ճակատը պգուեցին։

— Ի՞նչ ունիս, ի՞նչ կայ, հէ՞, որ աստնկ կը մռմռաս, Ռապա-Ժուա, ըսաւ Պլանչ կամաց մը անոր ականջը քաչելով։

— Ինծի կուպայ որ, քո՛յր իմ, Տակոպէս կուչանայ մեզի բարի իրիկուն ըսելու։

— Անշուշտ ժօվիալը կը դարմանէ։ — Ազնիւ Տակոպէս միշտ մեզի կը հոգայ եւ մեր ընելիքն ալ ինքը կընէ։ Մենք ծուլութիւն կընենք եւ ան մեզի համար կաշխատի։ — Դժբաղդաբար հարուստ չենք որ քիչ մը հանգստութիւն գտնել տանք իրեն։ — Հարո՛ւստ... մենք... աւա՛ղ, քոյր իմ, մենք միշտ խնդճ որբուհիներ պիտի մնանք։ — Բայց այս միտո՞ւքն, վերջապէս։ — Անշուշտ բան մը կը յուսացուի անկէ, ապա թէ ոչ այս երկար ճամբորդութիւնը չպիտի ընէինք։

— Տակոպէօ խոստացաւ մեզի այս իրիկուն ամէն բան պատմել։

Աղջիկը չկրցաւ չարունակել վասն զի պատուհանին ապակիները մեծ չառաջումով խորտակեցան։ Որբուհիները, լեզապատառ, իրարու փաթթուեցան, մինչդեռ չունը պատուհանին վրայ կը յարձակէր կատաղիօրէն հաչելով։ Աղջիկները, գունատ, դողդոջուն եւ վախերնուն անչարժ իրարու փաթթուած էին, առանց չունչ առնելու։ Իրենց ահուդողէն չէին համարձակէր, աչքերնին պատուհանին կողմը անգամ դարձնելու։ Ռապա-ժուա, թաթերը պատուհանին վարի կողմին կրթնցուցած անդադար կը հաչէր։

— Ա՜հ, ինչ է աս, ըսին սաստկած որբուհիները, Տակոպէոն ալ հոս չէ։

Յետոյ, յանկարծ Ռօզ Պլանշին թեւը բռնելով՝ գոչեց.

— Մոխիկ ըրէ՛ ... մոխիկ ըրէ՛ ... սանդուղէն մէկը վեր կելնէ։ Ինծի անանկ կուգայ որ Տակոպէոի ոտքին ձայնը չէ աս. կլիմանա՞ս, քալուածքը ծանր է։

Արդարեւ արտակարգ ծանրութիւն ունեցող ոտքի ձայն մը կը լսուէր վայրէ սանդուղին աստիճաններուն վրայ. եւ նոր օրինակ բան մը կը քսուէր բարակ սախտակորմին վրայ՝ որ սենեակը կը զատէր սանդուղէն։ Վերջապէս ծանր բան մը իյնալով դրան առեւը սարսեցուց զայն։ Աղջիկները ալ աւելի վախնալով անձայն անշշունչ իրարու երես նայեցան, դուռը բացուեցաւ եւ Տակոպէօ ներս մտաւ։ Ռօզ եւ Պլանշ Տակոպէոը տեսնելնուն պէս ուրախութեամբ իրար գրկեցին՝ իբրեւ թէ մեծ վտանգէ մը ազատեցան։

— Ի՞նչ ունիք ... ինչո՞ւ կը վախնաք. հարցուց Տակոպէօ, զարմանալով։

— Եթէ դիտնայիր պատահածը։ Ամէն գաս ոտքիդ ձայնն ալ չճանչցանք, որովհետեւ չատ ծանր թուեցաւ մեզի ... յետոյ տախտակորմին առեւի ան խշրտոցը ....

— Բայց, պզտիկ վախկոտներ, տասնըհինգ տարեկան տղու մը պէս չէի կրնար սանդուղներէն վեր ելնել, որովհետեւ յարդէ անկողինս ալ կրնակս էր որ ձեր դրան առին ձըզեցի, սովորականիս պէս հոն պառկելու համար։

Այս տեսակցութեան միջոցին, չունը միշտ կը հաչէր պատուհանին առջեւը կայնած։

— Ի՞նչ կայ, զաւակներս, որ Ռապա-ժուա դէպի ան կողմը դարձեր կը հաչէ։ — Չգիտեր, ապակիները կոտրուեցան քիչ մը առաջ, եւ մեր աչքի աստիկ վախնալուն պատճառն ալ ան եղաւ։

Առանց պատասխան տալու Տակոպէօ դնաց դէպի պատուհանը, չուտ մը բացաւ զայն եւ վանդակէ փեղկը հրելով դուրս ծռեցաւ եւ գիշերուան մութին պատճառաւ բան մը չկրցաւ տեսնել ... ականջ դրաւ բայց հովին ձայնը միայն լսեց։

— Ռապա-ժուա, ըսաւ բաց պատուհանը ցուցնելով անոր, ցատկէ վար եւ փնտռէ նայիմ։

Քաջ կենդանին անմիջապէս պատուհանէն դուրս ցատկեց որ պատուհանէն դեռեւս ութ ոտնաչափ բարձրութիւն ունէր։ Տակոպէօ պատուհանէն դուրս ծռած, ձայնով ու չարժումով չունը կը գրգռէր։

— Փնտռէ՛ նայիմ, փնտռէ՛, թէ որ մէկը տեսնաս վրան ցատկէ եւ օձիքը մի ձգեր մինչեւ որ ես վար չիջնամ։

Ռապա-ժուա, մերթ ընդ մերթ, որսորդի չան պէս խեզդուկ ձայն մը ճանկելով, ատլին անդին դնաց, եկաւ, հետաքննեց՝ բայց մարդ չգտաւ։

— Այս ապակիները ինչպէս կոտրտեցան, զաւակներս, տեսա՞ք դուք։ — Չէ՛, Տակոպէօ, մենք իրարու հետ կը խօսակցէինք, յանկարծ դղրդիւն մը լսեցինք, եւ յետոյ ապակիները սենեակին մէջ թափեցան։

Տակոպէօ վանդակափեղկը գոցեց եւ ներսէն դոցելու սահմանուած երկայն ու չարժուն ճանկ մը տեսաւ։

— Սաստիկ հով կար, ըսաւ, ըսել է՝ հովը հրած է վանդակափեղկը աս ճանկն ալ ապակիներուն զարնուելով զանոնք կոտրտած ըլլալու է։ Այո՛, անանկ ըլլալու է, ապա թէ ոչ, ո՞վ ինչ չան ունէր աստանկ չարութիւն մը ընելու։

Յետոյ Ռապա-ժուային դառնալով։

— Լա՛ւ ուրեմն, մարդ չկա՞յ։

Շունը պատասխանեց հաչելով մը, զոր զօրականը հասկնալով անչուչա, ըսաւ անոր.

— Լա՛ւ ուրեմն, գնա՛ մեծ չրջան մը ըրէ առնին բոլորտիքը, հարկաւ բաց դուռ մը պիտի գտնաս, ներս մտիր անկէց եւ հոս եկուր։ — Ա՛լ ապահով եղէք, զաւակներս, ըսաւ զօրականը՝ որբուհիներուն քովը գալով, հասկցուեցաւ որ հովիւն եղած է։

— Բայց չատ վախցանք, ըսաւ Ռօզ։ — Կը հաւատամ, բայց կերեւակայեմ որ կրնայ անկէ հով գալ պիչերը եւ դուք ալ պաղիք, ըսաւ զօրականը պատուհանին կողմը դառնալով որ վարագոյր ալ չունէր։

Այս անպատեհութիւնը դարմանելու համար քիչ մը մտածելէ ետքը, իր եղջերուի մորթէ մուշտակին առաջ աթոռին վրայէն, պատուհանին նիգին վար կախ, եւ քղանցքովը կոտրած ապակիներուն ծակերը թեկուզով կարելի եղածին չափ գոցեց։

— Շնորհակալ ենք, Տակոպէո, չատ բարի ես, սիրտերնիս անհանգիստ էր քեզի չտեսնելնուս համար։ —Ճչմարիտ է, սովորականէն աւելի դուրսը մնացիր առ պիչեր, ըսին աղջիկները։ Եւ ան առանց ուսանելով միայն զօրականին դէմքին այլայլութիւնն ու երեսին ժժգունութիւնը, որովհետեւ Մոռոքի հետ ունեցած վէճին ապաւորութիւնը դեռ անցած չէր, ըսաւ Ռօզ.

— Բայց ինչ ունիս... դեղներ ես։ — Ո՛ս, ո՛չ, բան մը չունիմ, զաւակներս, կը վատահացնեմ ձեզի թէ բան մը չունիմ, պատասխանեց զօրականը չփոթելով, վասն զի գիտնալով առաջ կը խօսէր։ Ցետոյ իր յուզումին համար սքանչելի չքմեղանք մը գտնելով, ըսաւ. — Եթէ դէմքս այլայլած է՝ պատճառն ձերին այնչափ վախցած ըլլալն է՝ որ քիչ մը չփոթեց ինծի, վասն զի, վերջապէս յանցանքն իմս է... եթէ կերակուրս չուտով կերած ըլլայի, ապակիներուն խորտակուած առեն հոս կը գտնուէի եւ դուք ալ ասանկ չէիք վախնար։ — Ահա հոս ես, ալ վրան անգամ չենք մտածեր։ Լաւ սակայն, ինչո՞ւ չես նստիր։ — Այո՛, զաւակներս, պիտի նստիմ, վասնզի խօսելիք ալ ունինք, ըսաւ Տակոպէո

եւ աթոռ մը առնելով՝ աղջիկներուն անկողնին դլխուն կողմը նստեցաւ։ — Բայց աղէկ մը արթո՞ւն էք նայիմ, աւելցուց ժպտելով։ Նայինք խօսքդ աղէկ մը բա՞ց են։ — Նայէ՛, Տակոպէո, ըսին երկու աղջիկները ծիծաղելով եւ իրենց բոլոր ուժով բանալով կապուտագոյն աչքերնին։ — Աղէկ, աղէկ, ըսաւ Տակոպէո դեռ ժամանակ ունինք զոցուելու. մանաւանդ որ դեռ ժամը լինն է։

— Մենք ալ բան մը ունինք քեզի ըսելիք, Տակոպէ՛ո, ըսաւ Ռօզ քրոջը երեսը նայելով իբրեւ թէ անոր հաւանութիւնն ալ առնելու համար։ — Իրա՞ւ։ — Մեծ գաղտնիք մը ունինք քեզի յայտնելիք։ — Գաղտնիք մի՛։ — Այո՛, չատ կարեւոր գաղտնիք մը... աւելցուց Ռօզ լրջութեամբ։ — Գաղտնիք մը որ երկուքիս ալ կը վերաբերի, յարեց Ռօզ։

— Սատը տարակոյս չունիմ, ըսաւ Տակոպէո, ինչ որ մէկերնուդ կը վերաբերի՝ միւսիդ ալ կը վերաբերի։ Մինչ դուք երկուքնիդ, ինչպէս կըսեն՝ մէկ պլխարկի մէջ երկու պլուխ չէ՞ք։ — Հարկաւ անանկ պէտք է ըլլայ երբոր երկուքիս ալ պլուխը մուշտակիդ կնգուղին մէջ կանցունես, ըսաւ Ռօզ ծիծաղելով։ — Կը տեսնե՞ս սա ծաղրաբանները, երբէք խօսքի տակ չեն մնար։ Պատմեցէք նայիմ ի՞նչ է եղեր ձեր ունեցած գաղտնիքը։ — Պատմէ Պլանչ, ըսաւ Ռօզ։ — Ո՛չ, օրիո՛րդ, քեզի կը վայլէ պատմել. այսօր անդրանկութեան կարգը քուկդ է, եւ այսպիսի կարեւոր գաղտնիք մըն ալ իրաւամբ անդրանիկին կընայ... — Օ՛ն, սկսեցէք նայիմ, ըսաւ զօրականը միչտ ժպտել կեղծելով, որպէս զի Մոռոքի անպատիժ նախատինքներէն զգացած զայրոյթը ծածկէ որբուհիներէն։

Ռօզ իր քրոջը կողմէն սկսաւ պատմել։

Մեր գաղտնիքը քեզի յայտնելէ առաջ, աղնիւ Տակոպէո պէտք է խօսք առնս մեզի թէ չպիտի յանդիմանես, ըսաւ Ռօզ չնորհալիօրէն քննելով։ — Անանկ չէ՞, Տակոպէ՛ո, քու զաւակներդ չպիտի յանդիմանես, աւելցուց Պլանչ աւելի քիչ քծնումով մը։ — Շատ աղէկ, պատասխանեց Տակոպէո ծանրութեամբ, որովհետեւ յանդիմանելու կերպն ալ չեմ գիտեր... Բայց ի՞նչ բանի համար ձեզի պիտի յանդիմանեմ։ — Անոր համար որ հիմա պատմելիքնիս թերեւս աւելի առաջ

քեզի պատմելու պարտաւոր էինք։ Տակոպէօ այս խղճմտանքն խնդրին վրայ վայրկեան մը խորհելէ ետեւ՝ վճռաբար պատասխանեց, Ջաւկներս, երկուքէն մէկն է, կա՛մ իրաւունք ունէիք ադ գաղտնիքն ինձմէ պահելու, կամ չունէիք։ Եթէ ունէիք ադէկ. իսկ եթէ չունէիք եղածը եղած է. ատոր խօսքը չընենք։ Սկսեցէք նայիմ, ականջս բոլորովին ձեզի է։

Ս.ս լուսամիտ վճռէն Ռօզ կատարելապէս քաջալերուելով, քրոջը հետ ժպիտ մը փոխանակելէ ետքը սկսաւ.

— Երկու դիշերը է որ մեկը այցելութեան կուգայ մեզի։ — Այցելութեա՞ն մի, ըսաւ զինուորն աթոռին վրայ անկուելով։ — Այո՛, սիրուն այցելութիւն մը վատ չի խարտեաշ է։ — Ի՞նչ, խարտեա՞շ է մի, գոչեց Տակօպէօ վեր ցատկելով։ — Այո՛, խարտեաշ ու կապուտ աչուի աւելցուց Պլանչ։ Զօրականը նորէն ցատկեց աթոռին վրայ։ — Այո՛, կապուտ աչուի, ահա աս երկայնութեամբ, ըսաւ Ռօզ, աջ ցուցամատին ծայրը ձախ ցուցամատին կէսին վրայ դնելով։ — Թէպէտ ու ասչափ ալ ըլլան, ըսաւ Տակօպէօ բազուկին երկայնութիւնը ցուցնելով, խնդիրը չափին վրայ չէ ... խարտեաշ ու կապուտ աչուի ... ի՞նչ կը նշանակէ այդ, աղջիկներս։

Այս անգամ Տակոպէօ ոտքի վրայ եղաւ խոժոռ ու անհանգիստ դէմքով։

— Տեսա՞ր, Տակոպէօ, չուտ մը մեզի յանդիմանել սկըսար։ — Ես դեռ պատմութեան ալ սկիզբն ենք, յաւելցուց Պլանչ. — Դեռ սկի՛զբն էք մի. ուրեմն չարունակութիւն ու վե՛րջ ալ կայ, հարցուց զօրականն ա՛լ աւելի անհանգստութեամբ։ — Վե՛րջ, կը յուսանք որ չունենար, ըսաւ Ռօզ խնդալով։ — Մեր ջերմ փափաքն ատ է որ միշտ չարունակէ, աւելցուց Պլանչ՝ քրոջը պէս ծիծաղելով։

Տակոպէօ վերջին ծայր լրջութեամբ երկու աղջկներէն մէկուն ու միւսին երեսը կը դիտէր որպէս զի գուշակէ ատ առեղծուածը. բայց տեսնելով անոնց սիրուն դէմքը որ անկեղծ ու միամիտ ծիծաղով մը ալ աւելի կը գեղեցկանար, մտածեց որ եթէ յանցանք մը գործած ըլլային՝ ատ ասանկ ճան զուարճութիւն չէին կրնար ունենալ, ուստի սկսաւ ինքն ալ

ուրախ ըլլալ օրիորդներուն հետ, որք իրենց դժբաղդ վիճակին մէջ այնչափ զուարթ կերեւէին։

— Խնդացէք, խնդացէք, զաւակներս, ըսաւ. ես կուզեմ որ միշտ ատանկ ուրախ զուարթ ըլլաք։ Բայց եաքը խորհելով որ աղջիկներուն ըրած տարօրինակ խոստովանութեանն այս կերպով պատասխան տալ չէր վայլեր, աւելցուց ծանրութեամբ. — Այո՛, ուրախ կըլլամ ձեր խնդալը տեսնելով, բայց խարտեաշ ու կապուտ աչուի այցելութիւններ ընդունելնիդ չեմ ուզեր. պատմեցէք աղջիկներս անպատճառ կուզեմ իմանալ ի՛նչ է այդ, կատա՞կ է, վրաս ծիծաղի՞լ կուզէք ....

— Ոչ, Տակոպէօ, ճշմարիտ է ըսածնիս ...

— Դուն գիտես որ մենք սուտ չենք խօսիր, աւելցուց Ռօզ։ — Իրաւունք ունիք, ոուտ չէք խօսիր, ըսաւ զօրականը, նորէն կասկածի մէջ ինկնալով. բայց ի՞նչպէս կարելի է ատանկ այցելութիւն մը։ Ես դրան առջեւը կը պահակիմ, Ռապա-Ժուա ալ պատուհանին տակը. ուստի աչխարհս բոլոր խարտեաշներն ու կապոյտ աչուիները՝ կամ դռնէն կամ պատուհանէն կրնան մտնել, եւ եթէ այնպիսի փորձ մը ընող ըլլայ, ես եւ Ռապա-Ժուա որ բաւական սուր ականջ ունինք գիտենք ի՛նչ կերպով կընդունինք ... Բայց կաղաչեմ, զաւակնե՛րս, կատակով չխօսինք, եւ հասկնանք ըսածնիդ։

— Երկու քոյրերը Տակոպէօին դէմքէն հասկնալով որ իրաւ մտատանջութիւն մը կը զգար, չուզեցին անոր բարեմտութիւնը չարաչար գործածել։ Իրարու երես նայեցան, եւ Ռօզ Տակոպէօի կարծր եւ լայն ձեռքերն իր փոքրիկ ձեռքերուն մէջ առնելով ըսաւ. « Սիրտդ մի հատցներ, մտիկ ըրէ որ պատմեմ մեր սիրելի Գաբրիէլին այցելութիւնները ...

— Նորի՞ն կ՚ակսիք ... անուն ալ ունի եղեր։ — Անշուշտ ունի եւ Գաբրիէլ է ... ի՞նչ գեղեցիկ անուն, այնպէս չէ՞, Տակոպէօ։ Ո՛հ, եթէ դուն ալ զինքը տեսնես, դուն ալ մեզի պէս կը սիրես մեր գեղեցիկ Գաբրիէլը։ — Պիտի սիրե՛մ ձեր գեղեցիկ Գաբրիէլը, ըսաւ ծերունի զօրականը գլուխը երերցունելով, բայց ի՛նչպէս սիրելիքս հիմակուհիմա յայտնի չէ, վասն զի նախ պէտք է գիտնամ ... Ցետոյ

ինք իր խօսքը կտրելով. — Զարմանալի՛ բան . . . այդ անունը միտքս բան մը կը ձգէ . . . : — Ինչ, Տակոպէս, — Սակէց տանըհինգ տարի առաջ հայրերնիդ Թրանսատլէն ետ դառնալուն՝ նամակ մը բերաւ ինծի, որուն մէջ կ'ըսէր թէ իր աղքատութեանը չնայելով, եւ Ակրիքօլ որդիս ալ դէտ իր դերին ըլլալով, անտէր ձգուած տղայ մը դաներ քովն առեր է, հրեշտակի պէս դեղեցիկ տղայ մը, եւ անունն ալ Գաբրիէլ է եղեր: Դէտ չատ ժամանակ չկայ, նորէն լուրեր առի անոր վրայ: — Ո՞ւրկէ: — Հիմա պիտի պատմեմ: — Տեսա՞ր, դուն ալ Գաբրիէլ մը ունիս եղեր, ուրեմն պէտք է որ մեր Գաբրիէլն ալ սիրես: — Ձերն ալ . . . ձերն ալ . . . տեսնենք ձերը . . . կրակի կայծակնելը կը դիզուին վրաս . . . — Գիտես, Տակոպէ՛ս, բաւ Ռօզ, որ ես ու Պլանչ իրարու ձեռք բռնելով կը քնանանք: — Այո՛, պիտեմ, ձեր օրօրոցին մէջ ալ չատ անգամ ձեզի անանկ տեսած եմ: Ո՛րչափ սիրուն ու դեղեցիկ էիք. երեսնիդ նայելէ չէի կշտանար: — Եկու դիշեր կայ, նոր քնացեր էինք, տեսանք որ . . . — Ուրեմն երազնուդ մէջ էը. գոչեց Տակոպէս, որովհետեւ քնացած էիք: —Այո՛, երազնուս մէջ, հապա ո՞ւր կուզէիր որ ըլլար: Թո՛ղ տուր որ քոյրս պատմէ: —Օ՛, օ՛, անո հիմայ հանկարծ ինչ ըլլալը, բաւ զօրականը գոհ սրտով, չատ ուրախ եմ . . . թէպէտ եւ ամէն կողմէ սիրտս ապահով էր ձեր վրայ . . . վտանգէ . . . բայց վերջապէս գոհ եմ . . . տեսածնիդ երազ է եղեր . . . չարուհակէ նայիմ փոքրիկ Ռօզս: — Բունեցնելս տանելուն պէս, երկուքս ալ մի եւ նոյն երազը տեսանք: — Մի եւ նոյն: — Այո՛, Տակոպէս, վասն զի հետեւեալ առաւօտ երբոր իրարու պատմեցինք, նայեցանք որ երկուքնուս ալ տեսածը նոյն եւ նման էը . . . — Զարմանալի բան. ինչ էը տեսածնիդ: — Պլանչ եւ ես քովէ քով նստեր էինք, դեղեցիկ հրեշտակ մը ներս մտաւ, ձեռնակ ու երկայն պատմուճանով, մազերը խարտեաշ եւ աչքերը կապոյտ՝ ա՛նչափ չնորհակեմ, որ զմայլելով ձեռքերնիս իրար կցեցինք աղօթք ընելու համար: Այն ժամանակ անուշ ձայնով մը բաւ մեզի թէ իր անունը Գաբրիէլ էը, թէ մայրերնիս զինքը ղրկեր էը որ մեր պահապան հրեշտակն ըլլայ, եւ մեզի բնաւ չվնասու: Յետոյ

աւելցուց Պլանչ, երկուքիս ալ մէկ մէկ ձեռքէն բռնելով եւ իր դեղեցիկ երեսը դէպի մեզի դարձնելով, երկար ժամանակ մեզի նայեցաւ անանկ անուշութիւնով մը՝ որ չէինք կրնար մեր աչքերն անոր աչքերէն զատել: — Այո՛, այո՛, այնպէս կը թուէը մեզի թէ՝ նայուածքը մեզի իրեն կը քաշէը եւ մեր սրտին մէջ կը թափանձէր, յաւէտ Ռօզ: Բայց ետքը հետացաւ մեր քովէն՝ խօսք տալով որ հետեւեալ գիշերը նորէն պիտի երեւնար մեզի: — Երեւցա՞ւ: — Այո՛ բայց կրնաս դատել թէ ո՛րչափ անհամբերութեամբ մեր պառկելուժ ամանակին կ'սպասէինք, որպէսզի հանկնայինք թէ մեր բարեկամը նորէն պիտի գա՞ր մեզի տեսնելու: — Ուրեմն անոր համար էը որ երէկուան առջի իրիկունն անդադար աչքերնիդ կը չուէիք ըսաւ Տակոպէս ճակատը քերելով, եւ «քուն ունինք» կըսէիք որպէս զի ինծի ճամբէք ձեր քովէն, եւ ժամ առաջ ձեր երազին վազէք: — Այո՛, Տակոպէս, այնպէս է: — Որովհետեւ չէիք կրնար ինծի ալ «գնա՛, պառկէ՛» ըսել, ինչպէս որ Թապաժուային կըսէք: Գաբրիէլ բարեկամնիդ նորէն եկա՞ւ: — Անշուշտ, բայց այս անգամ աւելի երկար խօսեցաւ հետերնիս եւ անանկ սրտաչարժ ու ազնիւ խրատներ տուաւ մօրերնուս եւ անանկ սրտաչարժ ու ազնիւ խրատներ տուաւ մօրերնուս կողմէն, որ հետեւեալ օրը՝ Ռօզ եւ ես՝ բոլոր ժամանակներս մեր պահապան հրեշտակին ըսած խօսքերը, գէմքն ու նայուածքը միտքերնիս բերելով անցուցինք: — Այո՛, միտքս կուգայ որ երէկ ալ ճամբան չարուհակ կը փսփսայիք իրարու հետ, եւ երբոր ես ձեզի ձերմակ կըսէի, դուք սեւ կը պատասխանէիք: — Այո՛, Տակոպէս, խելքերնիս մտքերնիս Գաբրիէլէն վրայ էր, եւ այն ժամանակն ի վեր է որ ինք մեզի ո՛րչափ կը սիրէ, մենք երկուքս ալ զինքը ա՛նչափ կը սիրենք: — Բայց ան միտնակ է ձեր երկուքին համար: —Այո՛, միթէ մայրերնիս ալ միտնակ չէը երկուքիս համար: — Իրաւ է . . . բայց գիտէ՞ք որ ես ալ վերջապէս նախանձիլ պիտի սկսիմ ձեր այդ Գաբրիէլին վրայ . . . : — Դուն մեր ցերեկուան բարեկամն ես, ան ալ գիշերուան: — Սղկ, բայց թէ որ ցերեկներն անոր վրայ խօսելով եւ գիշերներն ալ երազնուդ մէջ տեսնելով անցուներք, ինչ կը մնայ կը մնայ . . . երկու որբուհիները որոնք անչափ կը սիրես, ըսաւ

Ռոզ։ — Եւ որոնք աչխարհիս վրայ քեզնէ զատ ուրիշ մէկը չունին, աւելցուց Պլանչ զոլորիկ կերպով մը։ — Հա՛, հա՛, չողոքորդեցէք նայիմ լնծի, — ըսաւ զօրականը անուշութեամբ, ես իմ բաժինէս զոհ եմ, զաւկներս, ձեր Գաբրիէլը ձեզի թող ըլլայ. ապրակոյս չունէի որ ես եւ Ռապա-Ժուա կրնայինք հանդարտ եւ անոգ քնանալ։ Տեսած երազնիդ ալ զարմանալի բան մը չէ. առաջին անգամուն մեծ ապաւորութիւն մը ըրեր է ձեր մտքին վրայ, եւ խօսելով խօսելով նորէն տեսեր էք. եթէ երբորդ անգամ մըն ալ տեսնաք այդ գիշերային գեղեցիկ թռչունը, զարձեալ չպիտի զարմանամ։— Ո՛հ, Տակոպէ՛ռ, մեր երազները մի՛ ծաղրեր, վասնզի մեզի անանկ կուգայ որ մայրերնիս կը ղրկէ մեզի անոնք։ Միթէ չէ՞ր ըսեր մեզի թէ սրբ աղջիկները պահապան հրեշտակներ կունենան. Գաբրիէլն ալ մեր պահապան հրեշտակն է... մեզի ալ քեզի ալ կը պաշտպանէ։ — Գոհ եմ որ ձեր Գաբրիէլը լնծի ալ կը խնամէ. բայց դիտցած եղիք, սիրելի զաւկներս որ ձեզի պաշտպանելու համար աւելի կը սիրեմ օժանդակ ունենալ լնծի Ռապա-Ժուան, որ թէ եւ ձեր Գաբրիէլին չափ խարտեաշ չէ, բայց աւելի ուժով ակռաներ ունի, եւ իր օգնութիւնն ալ ապահով է։ — Այդ կատակներդ մեր համբերութիւնը կը հատցնեն, Տակոպէ՛ռ, վասն զի ամէն բանի վրայ կը ծիծաղիս։ — Այո՛, ես ալ կը զարմանամ թէ ինչո՞ւ ասչափ ուրախ եմ... եւ մեր ծերուկ Ժովիալին պէս առանց ակռաներս բանալու կը խնդամ։ Օ՜ն, զաւկներս լնծի առանկ մի՛ յանդիմանէք. արդարեւ լրաւունք չունիմ ձեր երազը կատակի նիւթ ընելու՝ քանի որ ձեր մօրը յիշատակը կայ անոր մէջ, եւ աղէկ կրնէք որ լրջութեամբ կը խօսիք անոր վրայ։ Սակէզ զատ երբեմն երազներուն մէջ ճշմարիտ բաներ ալ կը դտնուին... Սպանիա գտնուած առաջին կայսրուհւոյն վիշապ կոչուած ձիաւորներէն երկուքը՝ որ իմ ընկերներս էին, իրենց մեռնելէն օր մը առաջ երազնուն մէջ տեսեր էին թէ կրօնաւորները դիրենք պիտի թռունաւորին... եւ սաուդիս ալ թռնաւորուեցան։ Ձեր ալ ադ գեղեցիկ, Գաբրիէլ հրեշտակն երազնուդ մէջ յաճախ տեսնելուն պատճառն ան է որ... ան է որ... ձեզ կը զուարճացնէ... Ցո-

բեկներն զբօսանք մը չունիք, գոնէ գիշերները զուարճալի քուն մը ունեցէք։ Հիմակ, զաւկներս, ես ալ բաներ ունիմ ձեզի ըսելիք. ձեր մօրը վրայ պիտի խօսիմ. բայց խօսք տուէք լնծի որ չպիտի արտմիք։ — Անոգ եղիր, մենք մօրեղբնուս վրայ խորհած առեններս չենք տրտմիր, հապա ինքզինքնիս կամիմոփինք։

— Շատ աղէկ, ես մինչեւ հիմա վախնալով որ սիրտերնիդ չխորի, օրէ օր կը յետաձգէի եւ ձեզի չէի ըսեր ինչ որ խեղճ մայրերնիդ պիտի պատմէր երբոր քիչ մը մեծնայիք, բայց այնչափ չուտ մնաւ որ ժամանակ չունեցաւ։ Սակէզ զատ, պատմելիք բաներն իր սիրտը կը կտրատէին, ինչպէս իմս ալ. հիմակ ժամանակը հասած է եւ ձգձգելու պատճառ մըն ալ չկայ, քանի որ հօրեղբնուդ դերի լնկած տեղն ալ անցանք։

Քանի մը վայրկեան լռութենէ ետքը, որ իր յիշողութիւնները կը հաւաքէր, ծերունի զօրականը ըսաւ.

— Հայրերնիդ՝ Սիմոն զօրապետը՝ գործաւորի մը որդին էր, եւ հակառակ զօրապետին իր հօրը վիճակը բարելաւելու համար ըրած ամէն ջանքերուն, իր հայրը միչտ գործաւոր մնաց, վասն զի չատ յամառ էր, եւ իր զաւկին պէս երկաթէ գլուխ մը եւ ոսկիէ սիրտ մը ունէր։ Հորեղբ՛ք, զաւակներս, որ հայրերնիդ առանց նեղութիւն կրելու չէ որ փառք վաստկեցաւ եւ զօրապետ ու կայսրութեան կոմս եղաւ։ — Կայսրութեան կոմսն ինչ է, Տակոպէռ։ — Ոչինչ բան մը, սիրտս մը որ կայսրը մէկու մը տասիճան տուած ժամանակ, իրրեւ յաւելուած ձրիաբար կը չնորհէր, ըսել ուզելով իր սիրելի ժողովուրդին, որ ինքն ալ անոր մէկ անդամն էր. «Տղաքներ, կուզէք աղնուական ըլլալ՝ ինչպէս հին աղնուականները, առէք ձեզի աղնուականութիւն, թագաւո՛ր ըլլալ կուզէք, առէք ձեզի թագաւորութիւն... ամէնուն ալ հասն առէք։ Վերջապէս ամէնէն մեծ եւ գերագոյն բանը կուտամ ձեզի, դուք ալ վայելեցէք։» Այսպէս հայրերնին ալ կոմս եղաւ, բայց կոմս ըլլալ կամ ոչ, բանակին ամէնէն գեղեցիկ, ամէնէն քաջ զօրապետն էր։ — Գեղեցիկ էր, անանկ չէ՞, Տակոպէռ, մայրերնիս ալ միչտ անանկ կըսէր։ — Ո՛հ, այո՛, սեւ աչքերով եւ թուխ մաղերով կարիճ մըն էր՝

եթէ գինքը տեսնէիք իր մեծ համազգեստը հագած, կը գմայլէիք եւ սրտերնուդ մէջ կրակ կը բորբոքէր։ — Քաջութեան չափ բարեսիրտ ալ էր հայրենիս, անանկ չէ՞, Տակոպէ։

— Բարեսի՛րտ, այո՛, պաւակներս, բարեսիրտ ալ էր, եւ այնքան ալ ուժով էր որ, ձիու պայտը պարզապէս կը ճմլէր, իր ձեռքերուն մէջ, ինչպէս որ դուք կրնաք ճմլել թուղթի կտոր մը։ Գերի բռնուած օրը, Բրուսիացւոց Թնդանօթներուն վրայ յարձակելով՝ Թնդանօթաձիղները ջարդ ու բշուր ըրաւ։ Ի՞նչպէս կ՚ուզէք որ բարեսիրտ չըլլայ այսչափ արի եւ ազնիւ մարդ մը։ Տասը լիմը տարի կայ որ հոս մօտերը, ձեղի ցուցուցած տեղս, զօրապետը վառնգաւոր կերպով վերաւորուեցաւ եւ ձիէն վար ինկաւ. անմիջապէս օգնութեան փութացի, որովհետեւ իրեւ հրամանակատար գինուոր իրեն կը հետեւի։ Հինգ վայրկեան առաջ Ծրանագլխի մը գերի բռնուեցանք երկուքնիս մէկտեղ։

— Ծրանագլխի՞ մը։

— Այո՛, փոխառական մարգիլ մը, որ իբր գնդապետ կը ծառայէր ռուսական բանակին մէջ, ըսաւ Տակոպէ դառնութեամբ։ Երբ մարգիլը զօրապետին մօտենալով ըսաւ անոր. « Անձնատուր եղէք, պարոն, հայրենակցի մը », զօրապետը պատասխանեց անոր եւ ըսաւ. «Ծրանագլխի մը որ կը կռուի Ծրանագլխի դէմ՝ հայրենակից մը չէ, այլ մահնիչ մը, եւ ես մահնիչի մը անձնատուր չեմ ըլլար» Եւ առած վէրքին ծանրութեանը չդիմակցելով, եւ գետնին վրայ քաքռուելով ռուս ոմբաձիգ գինուորի մը քով գնաց եւ անոր յանձնեց իր սուրը՝ ըսելով. «Քեզի անձնատուր կ՚ըլլամ, քաջ գինուոր» Մարգիլը կատաղութենէն դունատեցաւ։

Որբուհիները հպարտութեամբ մը իրարու երես նայեցան, եւ այտերնին կարմրելանդ դունաւորուելով գոչեցին.

— Ո՛հ, քա՛ջ հայր. քա՛ջ հայր։

— Հըմ, աղնիւ տղաք, ըսաւ Տակոպէ, հպարտութեամբ մը պեհերը չոյելով, կերեւայ թէ գինուորի արիւն կայ իրենց երակներուն մէջ։ Ցետոյ չարունակեց, — վարչաւիա հասանք, հոս էր որ զօրապետը մօրեղբուդ հետ բախտակամացաւ, որուն Մարգարիտ վարշաւիայի մականունը

տուած էին։ Զօրապետը որ միշտ կը սիրէր ամէն ինչ որ բարի է եւ գեղեցիկ, անմիջապէս սիրահարուեցաւ անոր, եւ մայրերնիդ ալ սկսաւ զօրապետը սիրել, բայց ծնողքն ուրիշի մը խոստացած էին գինքը եւ այն ուրիշն ալ . . .

Տակոպէ չկրցաւ չարունակել։ Ռօզ սրտաճմլիք ճիչ մը արձակեց սոսկումով պատուհանը ցուցնելով։ Աղջկան ճիչին վրայ Տակոպէ անմիջապէս տեղէն ցատկեց։

— Ի՞նչ եղաւ, Ռօզ։ — Հոն, հոն, ըսաւ աղջիկը պատուհանը ցուցունելով։ Անանկ երեւցաւ աչքիս որ ձեռք մը մուչտակը կկերծրնէր։

Ռօզ իր խօսքը չվերջացուցած, Տակոպէ դէպի պատուհանը վազեց, եւ կախուած վերարկուն մէկդի ընելով բարկութեամբ մը պատուհանը բացաւ։ Գիշերը խոտոր մթին էր եւ սաստիկ հով մը կար։ Զօրականը դուրսը մտիկ ըրաւ եւ բան մըն ալ չվիճացաւ։ Նորէն դոցեց պատուհանը, համոզուելով որ հովին փչումէն չարժած էր վերարկուն եւ Ռօզ խափուելով պարապ տեղը վախցած էր։

— Մի վախնաք, պաւակներս, ըսաւ Տակոպէ, բան մըն ալ չկայ, հովը սաստիկ փչելով մուչտակին ծայրը չարժեր է։ — Ինծի անանկ թուեցաւ որ զայն չարժող մատները տեսայ, ըսաւ Ռօզ տակաւին դողդղալով։

— Ես բան մը չտեսայ, ըսաւ Պլանչ։ — Բայց տեսնելիք բան մը չկար, պաւակներս, չատ պարզ է. պատուհանը առնուազն ութ ոտնաչափէն աւելի բարձր է դեռանէն, հսկայ մէկը ըլլալու է մինչեւ հոս ձեռք կարենալ հասցնելու համար եւ կամ եղնարան մը պէտք էր վեր եղնելու համար որ եթէ դրուած ըլլար, կարելի չէր որ այնչափ շուտ վերնար եւ անհետանար, որովհետեւ Ռօզին պոռալը լսելուս պէս վազեցի պատուհանը բացի, լոյսը դուրս հանելի բայց բան մը չտեսայ։

— Խաբուած ըլլալու եմ, ըսաւ Ռօզ։ — Անչուշտ հովն ըլլալու էր, քոյր իմ, ըսաւ Պլանչ։ — Հոդ չէ՛, ըսաւ զօրականը մաածելով, կը ցաւիմ որ Ռապա-ժուա չեկաւ դեռ. պատուհանին առջեւ կը սպասէր, եւ դուք ալ հանդիսատ կըլլայիք. կերեւայ որ ախոռին առջեւէն անցած ատեն ժօվիալ բարեկամին դիշեր բարի ըսելու դացած է։ Կը մտածեմ որ

երթամ կանչեմ։ — Օ՛հ, ո՛չ, Տակոպէօ, մեզի առանձին մի թողուր, պոռացին երկուքը մէկտեղ, չատ կը վախնանք։» Սրդարեւ Ռապաժուան հիմակ ուր է նէ կուգայ, եւ դուռը կը ճանկռտէ, ուրնմն մեր պատմութիւնը չարունակենք, ըսաւ Տակոպէօ, այս անգամ նաեւով երկու քոյրերուն դլխի կողմը, պատուհանին ճիշդ դիմացը։

— Ինչպէս ըսի, զօրապետը իրեւ դերի վարչաւիա տարուելէ ետքը սիրահարուեցաւ մօրերնուդ, որուն ծնողքը կուզէին ուրիշի մը հետ ամուսնացնել, 1814ին իմացանք պատերազմին վերջանալը, կայսեր Էլպա կղզին աքսորուիլը եւ Պուրպոններուն՝ Բրուսիացւոց եւ Ռուսաց ձեռքով Ֆրանսա վերադառնալը։ Սոիկա իմանալով մայրերնիդ՝ զօրապետին ըսաւ. « Պատերազմը վերջացաւ. դուք ազատ էք, կայսրը դժբաղդ վիճակի մէջ է, ամէն ինչ անոր կը պարտինք, անոր քովը վերադարձէք, չեմ դիտեր թէ մէկ մըն ալ երբ իրար պիտի տեսնենք, բայց ձեռնէ զատ ուրիշի մը հետ չպիտի ամուսնանամ, ինծի կրնաս դանել մինչեւ ցմահ։» Մեկնելէ առաջ զօրապետը քովը կանչեց ինծի եւ ըսաւ. « Տակոպէօ, կեցիր հոս, Օրիորդ Եւան կարելի է քեզի պէտք ունենայ ընտանիքին քովէն փախչելու համար եթէ զայն չատ չարչրկին. մեր թղթակցութիւնները քու ձեռքովդ պիտի փոխանակուին։ Բարիդի մէջ կենդ եւ որդիդ կը տեսնեմ, զանոնք կատահոլցունեմ եւ անոնց կըսեմ որ դուն իմ . . . բարեկամս ես։» Սրդ զօրապետը Էլպա կղզին գնաց կայսեր քով, եւ ես մնացի վարչաւիա. մօրերնուդ տան մօտիկը տեղ մը պահուըտելով հօրերնուդ նամակները կը տանայի եւ դաղտնապէս մօրերնուդ կը տանէի։

— Պարծենալով կըսեմ ձեզի, դաւակներս թէ՝ զօրապետը՝ իր առնամակներէն մէկուն մէջ՝ ինծի կը տեղեկացունէր թէ՝ կայսրը ինծի յիշեր է — Բեղի՞, . . . կը ճանչնա՞ր քեզի։

— Ինչ մը, եւ տասը համար կը պարծենայի. « Ա՛, Տակոպէօն, ըսեր է հօրերնուդ իմ մասիս կայսեր հետ խօսած տանեն, իմ հին անձնատահ ընդէս ձիաւոր ոմպաճիդ մը . . . Եգիպտոսի եւ Իտալիայի պատերազմներուն տանն մարմինը ծակ-ծակ եղած է վէրքերէ եւ որ Վակրամի պատերազմին

մէջ ձեռքովս պատուանշան տուած եմ. մոռցած չեմ անիկա։» Հաւատացէք, զաւակներս, երբ մայրերնիդ նամակը կարդաց ինծի, անդանի մը պէտ նստեցայ լացի։ Իր կողմէն տրուած այդ խոչը մատնութ է որ ամենէն թանկագին բաներուս, այսինքն մեր թուղթերուն, մեր քիչ մը դրամին հետ պայուսակիս մէջ դրած պահած եմ, Բայց դանք մօրերնուդ, զօրապետին նամակները մօրերնուդ կը տանէի, եւ այդ մասին կը խօսակցէինք իրարու հետ, որ կը մխիթարուէր, վասն զի խեղճը չատ կը տառապէր, ծնողքը չուիէն աւելի կը չարչարէին զինքը ուրիշի մը հետ ամուսնացնելու համար, որոց կը պատասխանէր «Սիմոն զօրապետէն զատ մէկու մը հետ չեմ ամուսնանար։» Տեսնելու էր ինչ վհ սիրա կին մըն էր, համբերող եւ արի։

Օր մը զօրապետէն նամակ մը առայաւ ծանուցանող թէ կայսր հետ Էլպա կղզիէն մեկնած էր, ուրնմն պատերազմը կը վերսկսի, դիւցազնական պատերազմ՝ ֆրանսական զինուորներուն անձնուիրութիւնովը վսեմացած։ Հայրերնիդ ասիկա պէս կը կռուի ինչպէս նաեւ իր զօրաբանակը. աւելի կատաղութեամբ կը պատերազմին քան թէ քաջութեամբ։ Լինեվի ճակատամարտին իրիկունը, կայսրը, ամբողջ բանակը ուրախացնելու համար, պատերազմի դաշտին վրայ, հայրերնիդ անուանեց՝ դուխա Լինեվիի եւ մարաջախաս կայսրութեան։

— Կայսրութեան մարաջա՛խտ, ըսաւ Ռօզ զարմացած։— Լինեվիի դո՛ւքս, կրկնեց Պլանշ նոյնպէս զարմացած։

— Այո՛, Բիէռ Սիմոն, գործաւորի մը զաւակ, դուխա եւ մարաջախաս, պէտք է թագաւոր ըլլայ մարդ ատկէ աւելի պատիւ հասնելու համար, յարեց Տակոպէօ պարծանքով։ կայսրը ատանկ կը վարուէր ժողովրդեան զաւակներուն հետ որոց մէկն ալ ինքն էր, ատոր համար էր որ ժողովուրդն ալ հոգի կուտար վրան։ Ջուր տեղը կըսէին անոնց, «Նայեցէք ձերին սիրած կայսրը՝ թնդանօթի կէր կընէ ձեզի։»

— Հոգ չէ՛, կը պատասխանէր ժողովուրդը, որ էշ չէ, ուրիշն ալ մեզի թշուառութեան մատակ կընէ, աւելի կը սիրենք թնդանօթը, եւ հաղարապետ, դնդապետ, մարաջախտ թագաւոր կամ խեղանդամ զինուոր ըլլալու հաւանականու-

թիւնը, քան թէ անօթութիւնէ, ցուրտէ, մերկութիւնէ, ձեղնատարկի մը մէջ յարդի վրայ սաւկիլ, քառասուն տարի ուրիշներուն համար աշխատելէ ետքը։» — Ուրեմն, Տակոպէս, Ցրանասայի, մանաւանդ Բարիզի պէս գեղեցիկ քաղաքի մը մէջ ալ անօթութիւնէ եւ աղքատութիւնէ մեռնողներ կա՞ն։ — Այո՛, զաւակներս, անոր համար կըսեմ որ թնդանօթին աւելի ազէկ է, քանի որ անոր չնորհիւ մարդ կրնայ դուքս եւ մարաջախտ ըլլալ. հոգի խօսքս բայաւարութեան կարօտ է, վասնզի մօրերնուդ թշնամիները հոգին չուզեցին անոր այս տիտղոսն ու աստիճանը ճանչնալ, որովհետեւ Լինելի ճակատամարտէն ետքը սուգի օր մը ունեցանք. մեծ սուգի օր մը, ուր ինծի պէս ծեր զօրականները լացին, ըսաւ ինծի զօրապետը. այո՛, լացին այն դժբաղդ ճակատամարտին իրկունը, այդ օրը, զաւակներս, Վաթէրլօ կը կոչուի։

Տակոպէս այն աստիճան խորին տխրութեամբ մը արտասանեց աս խօսքերը, որ խնդմ որբուհիները դողդողացին։

— Վերջապէս, յարեց զօրականը հառաչելով, անա այս տեսակ անիծեալ օրեր կան։ Այն օրը Վաթէրլօի դաշտին վրայ, հայրերնիդ կայսերական պահապան զօրաց մէկ բաժնին պետը կեցած մինչեւ վերջը պատերազմեցաւ, եւ բոլոր մարմինը վէրքերով ծածկուած՝ ինկաւ։ Երկար տեսն դարմանուելէ ետքը՝ երբոր առողջացաւ, ուղեց Ս. Հեղինէ երթալ, որ աշխարհիս մէկ ծայրը կղզի մըն է, ուր անգղիացիները կայսրը հոն աքսորած էին։ Կայսրը առաջնորդը որչափ երջանիկ էր, այնչափ ալ ետքը դժբաղդ եղաւ ու չատ տառապեցաւ։ — Աս ի՞նչ տխուր լուր է որ կուտաս, Տակոպէ՛ս, հիմա պիտի լացուընես մեզի։ — Իրաւ ալ լալու արժանի է... Կայսրը ա՛յնչափ վիշտ կրեց, ա՛յնչափ վիշտ... ո՛հ, ի՛նչ վիճակի մէջ էր արդեօք սիրտը...։ Դժբաղդաբար զօրապետն ալ հետը չէր Ս. Հեղինէ կղզին, որպէս զի մխիթարութիւն տուողներէն մէկն ալ ան ըլլար, բայց թշնամիները չուզեցին։ Զօրապետն ալ ուրիշ չատերուն պէս Պուբպօնեռուն դէմ կրակ կարկլով, դաւադրութիւն մը կազմեց որպէս զի կայսրը որդին Ցրանսա կանչէ։ Ան հպատակաւ Բիքարտիայի մէջ քաղաք մը գնաց, ուր հին զօրականներու գունդ

մը պահապան դրուած էր, եւ ուզեց զանոնք իրեն հետ միաբանեցնել, բայց գաւադրութիւնն արդէն յայտնուած ըլլալով, հոն հասնելուն պէս զինքը բռնեցին գնդապետին առջեւ տարին... Այս այն գնդապետն էր որ... ըսաւ զօրականը քիչ մը լռելէ ետքը... բայց հիմա երկար կըլլայ ձեզի հասկցնել եւ սիրտերնիդ աւելի կը կոտրի...։ Վերջապէս այնպիսի մարդ մըն էր զոր հայրերնիդ երկար ժամանակէ ի վեր իրաւամբ կատէր։ Երբոր դէմ առ դէմ եկան, «Եթէ վատ չես, ըսաւ անոր, մէկ ժամ ազատութիւն տուր ինծի, եւ հետդ մենամարտիմ, վասն զի ես քեզ այս եւ այն պատճառներով կ'արհամարհեմ։» Գնդապետն ընդունեց հօրերնուդ առաջարկութիւնը եւ մինչեւ հետեւեալ օրը զայն ազատ թողուց։ Հետեւեալ օրը կատաղի մենամարտ մը ըրին եւ գնդապետը զարնուելով մեռաւ։ — Ո՛հ, Աստուած իմ, այս ի՛նչ բան է, գոչեցին աղջիկները։ — Զօրապետն իր սուրը սրբելու վրայ էր, անձնուէր բարեկամ մը կուգայ կըսէ իրեն թէ հագիւ փախչելու ժամանակ ունի։ Հայրերնիդ բարեբաղդաբար մտիկ ընելով, յաջողեցաւ Ցրանսայէն դուրս ելնելու. այո՛, բարեբաղդաբար, վասն զի տասներհինգ օր ետքը մահուան դատապարտուեցաւ իբրեւ դաւադիր։ — Ա՛հ, ա՛խ Աստուած, ինչ աղետալի իրողութիւններ են սոսկ։ — Այս աղետալի իրողութեանց մէջ ալ երջանկութիւն մը կայ...։ Մայրերնիդ արիաբար իր խոստմունքը բռնելով հօրերնուդ կը սպասէր։ Գիր գրեր էր անոր թէ պէտք է նախ կայսրը հոգար, եւ ապա ինքը։ — Հայրերնիդ ալ չկրնալով՝ ոչ կայսեր եւ ոչ որեւէ հարկ բան մը ընել, Ցրանսայէն տարագրեալ վարչավիա գնաց եւ մօրերնուդ հետ ամուսնացաւ, վասն զի ծնողքն արդէն մեռած ըլլալով այլեւս արգելք դնող չկար իրենց միութեանը. ես ալ անոնց ամուսնութեան վկայներէն մէկն եղայ։ — Իրաւունք ունիս, Տակոպէ՛ս, արդարեւ մեծ երջանկութիւն մըն էր տիկնայ այնպիսի ծանր դժբաղդութեանց մէջ։ — Ահա այսպէս երկուքն ալ երջանիկ եղան. բայց բաւեսիրա մարդիկ ո՛րչափ երջանիկ ըլլան, ա՛յնչափ ուրիշներուն դժբաղդութեանը վրայ ցաւ կը զգան, եւ իրօք ալ ցաւակցութեան արժանի բաներ կային Վարչավիայի մէջ։ Ռուս-

նները նորէն գերիներու պէս չարչարել սկսեր էին Լեհերը, ձեր աղնուասիրտ մայրն ալ Թէեւ ազգաւ Ցրանսացի էր, բայց սրտով եւ հոգիով լեհ էր. աներկիւղ համարձակութեամբ յայտնապէս կըսէր ու կը խօսէր ինչ որ ուրիշները ծածկաբար իսկ ըսելու կը վախնային։ Այս պատճառաւ Թշուառները զինքը քարի հրեշտակ կը կոչէին։ Սակէց աւելի բան պէտք չէր վարչութեան կառավարիչին ուշադրութիւնն արթնցնելու համար։ Օրին մէկը՝ զօրապետին մէկ բարեկամը, քաջ եւ ազնիւ անձ մը, որ ժամանակաւ նիզակաւոր հեծելազօրաց գնդապետ էր, Ռուսաց դէմ նիւթուած դաւադրութեան մը մէջ մաս ունենալուն պատճառաւ Սիպերիա աքսորուելու կը դատապարտուի, եւ հօրերնուդ առնը կը փախչի. հայրերնիդ ալ մեղքնալով զայն կը պահէ, բայց կ'իմացուի։ Հետեւեալ դիշերը Ռուս պաշտօնակալ մը՝ խումբ մը խազախներով եւ հետեւ ալ սուրհանդակի կառք մը մեր դրան առջեւ կեցաւ, եւ զօրապետը քունին մէջը դանելով վերուցին տարին։ — Աստուա՛ծ իմ, ինչ պիտի ընէին երեխ։ — Ռուսիոյ հողէն դուրս պիտի հանէին՝ ապահովելով որ եթէ անգամ մըն ալ հոն ոտք կոխէ, մշտնջենաւոր բանտարկութեան պիտի դատապարտուի։ Մեղմէ բաժնուած ժամանակ իր վերջին խօսքն այս եղաւ. Տակոպէռ, ըեզի կը յանձնեմ կինս ու զաւակս, վասն զի մայրերնիդ քանի մը ամիսէն ձեզի պիտի ծնանէր։ Սակայն Ռուսերը չկրնալով անոր այս տագնապալի վիճակին Սիպերիա աքսորեցին։ Վերը յիշուած դէպքը պատճառ առիթ մըն էր մայրերնիդ վարչութեան հեռացնելու, ուր չաս բարերարութիւն ընելով ամենուն սէրն ու համարումը գրաւած էր, եւ այս ալ Ռուսաց գործին չէր դար։ Աքսորելը բաւական չհամարելով՝ բոլոր ստացուածքն ալ գրաւեցին։ Տէրութենէն ստացած միակ չնորհն այս եղաւ, որ Լինդի Թոյլտուութիւն եղաւ հետեւիլ ընկերանալու։ Եթէ ժողովուրդը չըլլար, զոր հայրերնիդ պահել սուեր էր Լինդի, խեղճ մայրերնիդ պիտի ստիպուէր քալելով մինչեւ Սիպերիա երթալ։ Վերջապէս ան ձիով, ես ալ առջեւն Լինդած, ինչպէս որ հիմա ձեզի կառաջնորդեմ, թշուառ գեղ մը հասանք, ուր երեք ամիս հոգը դուք ծնաք։ — Հայրերնիս ինչ եղաւ։ — Ձէ՛նք գիտեր,

վասն զի անհնար էր իրեն անգամ մըն ալ Ռուսիա մտնել, անհնար էր իրեն մօտերնուդ նամակ գրել, որովհետեւ ուր ըլլալը չէր գիտեր. մայրերնիդ ալ չէր կրնար երկու զաւակովը փախչիլ։ — Լսել է որ անկէ հաքը բնաւ լուր չառիք իրմէ։ — Այո՛, զաւկներս, մէկ անգամ միայն։ — Որո՞ւ ձեռքով։

Տակոպէռ վայրկեան մը լռելէ հաքը սկսաւ պատմութիւնը նորէն չարունակել՝ տարօրինակ դէմքով մը։

— Այնպիսի մէկու մը ձեռքով որ ուրիշ մարդոց չնմանիր... այո՛... եւ այս խօսքս հասկնալու համար՝ պէտք է որ համառօտիւ պատաքոյ կարգի դէպք մը պատմեմ ձեզի, որ Վաթէրլօի ճակատամարտին ժամանակ հօրերնուդ պատահեցաւ։ — կայսրը հրաման ղրկեր էր իրեն՝ Թշնամիներուն մարտկոցն առնելու, որ մեծ վնաս կուտար մեր բանակին։ Զօրապետը քանի մը անյաջող փորձերէ հաքը ղրահաւոր հեծելազօրաց գունդի մը գլուխը կանցնի մարտկոցին վրայ կը յարձակի, եւ իր սովորութեանը համեմատ յառաջ կը քալէ մինչեւ Թնդանօթներուն քով՝ հոն գտնուողները ջարդուկոտոր ընելու։ Ան կերպով Թնդանօթի մը բերնին առջեւ կը գտնուի, որուն ծառայող բոլոր զօրականները քիչ մը առաջ ջարդուած կամ վիրաւորուած էին. բայց մէջերնէն մէկը՝ վրան մնացած բոլոր ուժն ամփոփելով՝ մէկ ծունկին վրայ կելնէ, Թնդանօթին կը մօտենայ, եւ ձեռքի վառած պատրոյգը վառօդին ծակին կը մօտեցնէ այն միջոցին՝ որ զօրապետը տասն ոտք հեռու Թնդանօթին բերնին դիմացը կեցեր էր իր ձիովը։

— Ո՛հ, Աստուա՛ծ իմ, ինչ սարսափելի վտանգի մէջ է եղեր հայրերնիս։ — Երբէք այսպիսի մեծ վտանգ մը կրած չէր, ըսաւ Լինդի։ Վասն զի Թնդանօթին կրակ տրուիլը տեսնելուն չմնաց պարպուեցաւ. բայց նոյն վայրկենին՝ Ցրանսացիի կերպարանքով յաղթահասակ մարդ մը՝ զոր մինչեւ այն տեղն հայրերնիդ չէր նշմարած, Թնդանօթին առջեւը նետուեցաւ...»

— Եղո՛ւկ խեղճին... ի՛նչ սոսկալի մահ։ — Այո՛, չարունակեց Տակոպէռ խոկուն դէմքով մը, հազար կատր պիտի ըլլար. բայց բան մը չեղաւ։ — Ի՞նչ կըսես։ — Ինչ որ ը-

բապետն ինձի ըսաւ։ « Երբոր Մնդանօթը պալպուեցաւ, կըսէր ինձի չատ անգամ, սոսկումս չկրնալով զսպել՝ աչքս գոցեցի որ իմ տեղս զոհ եղող խեղճին չալեկոծուիլը չըտեսնամ... բայց երբ աչքս բացի, մուխին մէջ տեսայ որ մարդն այն տեղը հանգարտ կեցած, ախուր բայց անուշ աչքով Մնդանօթաձիգ զինուորին կը նայէր. ան ալ մէկ ծունկը գետնին վրայ եւ մարմինը դէպի կրնակին վրայ ինկած՝ սաստանան տեսածի պէս զարհուրելով անոր կը նայէր. սակայն պատերազմը չարունակելով անհնար եղաւ ինձի մէկ մըն ալ այն մարդը գանել. կըսէր հայրերնիդ։

— Բայց, Տակոպէ՛, ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ որ այդ մարդը ողջ մնայ։ — Ես ալ այդ հարցումն ըրի զօր պետին, եւ պատասխան առաւ ինձի թէ ինք ալ չէր կրնար երբէք մեկնիլ այս անհաւատալի բայց ստոյգ դէպքը... կերեւի որ մարդուն դէմքն աղէկ ոսպաւորուած էր ձեր հօրը մաքին մէջ, վասն զի կ՚ըսէր թէ երեսուն տարեկանի չափ կար, եւ նշմարեր էր որ յօնքերը սեւ ու իրար կցուած էին, անանկ որ կարծես թէ մէկ քունքէն միւսը սեւ գիծ մը կը ձգուցընէին ճակտին վրայ։ — Աս ըսածս աղէկ մխաքերնիդ պահեցէք, զաւկներս, եւ պատճառը հիմակ պիտի ըսեմ ձեզի։ — Շատ աղէկ, Տակոպէ՛ս, չենք մոռնար, ըսին որբուհիները որոց զարմանքն երթալով կաւելնար։ — Ի՛նչ տարօրինակ բան է եղեր այդ ճակատը սեւ գծով մարդը։ — Ասկէց աւելին կայ, մանկ ըրէք... Ինչպէս որ արդէն ըսի, զօրապետը Վաթերլօի դաշտին վրայ վիրաւորուելով ինկեր եւ մեռած կարծուելով հոն թողուեր էր։ Գիշերը պատերազմի դաշտին վրայ պառկած տեղը, վէրքերուն ցաւէն վրան տենդ մը գալով, երեսն այնպէս երեւցեր էր լուսնի լուսով թէ նոյն մարդը՝ իր վրայ ծռած՝ անուշ ախորժակով վէրքերուն արիւնը կը ծծէր եւ գինքը ոդեւորել կը ջանար. եւ երբ հայրերնիդ՝ ցաւերէն խելքը կորսուած՝ անոր խնամքը կը մերժէր ըսելով թէ անանկ պարտութիւն մը եաքը ալ չէր կրնար ապրիլ, անանկ թուեր է իրեն թէ մարդը կըսէր. Ոհէ՛ է nor Եւային համար ապրիս .... Եւան ձեր մօրը անունն է, զոր հայրերնիդ վարչաւիղ թողուցեր էր կայսեր քով գացած ժամանակ։ — Ի՛նչ զար-

մանալի բան է այդ, Տակոպէ՛ս... անկէ եաքը հայրերնիս ան մարդը նորէն տեսա՞ս. — Այո՛, վասնզի ան էր որ խեղճ մօրերնուդ լուր բերաւ զօրապետէն։ — Ե՛րբ եղեր է ատ. մենք չենք լսած երբէք ատանկ բան մը։ — Կը յիշե՞ք մօրերնուդ մեռած օրուան առտուն պատահած Թէսօրաին հետ ասսիլի անտառը գացած էիք։ — Այո՛, պատասխանեց Ռօզ տրտմաթեամբ, ձիակորեակ քաղելու գացեր էինք, զոր մայրերնիս չատ կը սիրէր։ — Ինչ՛ղ մայրիկ, այնչափ քաջառողջ էր, որ բնաւ չէինք կրնար կարծել թէ, ո՛հ, իրիկուան այնպիսի աղէտ մը պիտի գար գլուխնուս, յարեց Պլանչ։ — Յիրաւի որդեակներս, ես ալ այն առտուն պարտէզին մէջ աշխատած ժամանակս կկրկէի, վասնզի ձեզի պէս ես ալ տրտում ըլլալու պատճառ մը չունէի։ Երբոր առանկ երգելով կաշխատէի, ձայն մը լսեցի որ ֆրանսերէն լեզուաւ կը հարցնէր ինձի թէ Մ՚իլօսք ըսուած գիւղը հո՞ս է։ — Նայեցայ եւ առջեւս օտարական մարդ մը տեսայ... փոխանակ պատասխան տալու՝ ուշադրութեամբ երեսը նայեցայ, եւ հիացմամբ ետ ետ քաշուեցայ։ — Ինչո՞ւ համար։ — Վասն զի բարձրահասակ, դեղնած դէմքով լայն, ճակատով եւ սեւ գծի պէս իրար կցուած յօնքերով մարդ մըն էր։

— Արդեօք երկու անգամ պատերազմներու մէջ հօրերնուս քով գտնուող մա՞րդն էր։ — Այո՛, ան էր։ — Բայց, Տապէս, ըսաւ Ռօզ մտածելով, այդ պատերազմներէն ի վեր ո՞րչափ ժամանակ անցած է։ — Տասնը վեց տարի չափ։

— Ա՛հ ծանօթ կարծած օտարականդ քանի՞ տարու կար։

— Հազիւ երեսուն տարեկան։ — Ուրեմն ի՞նչպէս կրնաս ըսել թէ տասնըվեց տարի առաջ հօրերնուս հետ պատերազմին մէջ գտնուող անձն էր։ — Իրաւունք ունիք, ըսաւ Տակոպէս վայրկեան մը լռելէ եւ ուսերը վեր վերցնելէ ետեւ, անտարակոյս նմանութենէն խաբուած ըլլալու եմ... եւ սակայն... բայց միեւնոյն անձն ըլլալու համար պէտք էր որ ծերացած։ — Չհարցուցի՞ր իրեն թէ ժամանակաւ մեր հօրը օգնութիւն ընծայն ի՞նչն էր։ — Ան ատոր վրայ չխոթեցաւ որ ատ միտքս չեկաւ. ասկէց զատ այնչափ քիչ ժամանակ կեցաւ մօտս որ չկրցայ տեղեկութիւն մը առնել։ Նորէն հարցուց ինձի

Միլոսք գեղը, եւ ես ալ պատասխանեցի թէ գտնուած տեղը Միլոսք գեղն էր։ — Բայց, պարո՛ն, ի՞նչէն դիտէք թէ ֆրանսացի եմ, հարցուցի ես ալ անոր։ — Բիչ մը առաջ անցած ժամանակս երգ մը կերգէիք, անկէ հասկցայ, պատասխանեց. կրնա՞ք ըսել ինծի թէ ո՞ւր է Սիմոն զօրապետին բնակարանը։ Հոս է, պարո՛ն, ըսի։

Տեսնելով որ իր այցելութիւնն ինձի զարմանք կը պատճառէր, քանի մը վայրկեան լռութեամբ երեսս նայեցաւ. յետոյ ձեռքն ինծի երկնցնելով ըսաւ.

— Սիմոն զօրապետին մտերիմ բարեկամը դո՞ւք էք։ — (Երեւակայեցէք զարմանքս, զաւկներս) — Բայց ուրկէ՞ դիտէք պարո՛ն . . . ։ — Շատ անգամ խօսքերնիդ ըրած է ինծի չնորհակալութեամբ։ — Ուրեմն զօրապետը տեսած էք։ — Այո՛, Հնդկաստանի մէջ տեսայ անցեալները։ Ես ալ անոր բարեկամն եմ եւ լուրերը կը բերեմ կնոջը, որուն համար դիտէի թէ Սիզերնա աքսորուած էր, բայց Թօպոլոք քաղաքը հասնելուս՝ իմանալով որ ան դեղը կը բնակի՝ անկէց ուղղակի հոս եկայ, եւ կուզեմ հիմա տեսնալ։

— Ո՛հ, բարի ճանապարհորդը հօրերնուս բարեկամն է եղեր, ըսաւ Ռօզ . . . արդէն կը սիրեմ ղինքը.

— Մտածելով որ մայրերնիդ յանկարծ ղինքը տեսնելով՝ սիրտը կրնայ թունդ եղնել, աղաչեցի որ քիչ մը սպասէ. գացի մօրերնուդ լմացուցի, եւ հինգ վայրկեան ետքը մարդն իրեն ներկայացուցի։

— Ի՞նչպէս մարդ էր այդ ճանապարհորդը, Տակոպէ՛ո։ — Յաղթահասակ, մոյգ գոյնով մուշտակ մը հագած, պլուխը մուշտակէ լոյր մը դրած, սեւ ու երկայն մաղերով մարդ մըն էր։ — Դէմքն ի՞նչպէս էր, գեղեցի՞կ էր։ — Այո՛, գաւակներս, շատ գեղեցիկ . . . բայց անչափ տխուր եւ քաղցր որ սիրտս ճմլեցաւ։ — Եւ՛ղճ մարդ, թերեւս մեծ կսկիծ մը ունէր։ — Մայրերնիդ քանի մը վայրկեան անոր հետ առանձին խօսակցելէ ետեւ՝ կանչեց ինծի ու ըսաւ թէ քարի լուրեր առեր էր զօրապետէն։ Տեսայ որ առջեւը թուղթեր ըրած ծրար մը կար, եւ ինքն ալ արտասուք կը թափէր։ Թուղթերը տեսակ մը օրագրութիւն էին, որ հայրերնիդ ամէն իրիկուն կը գրէ եղեր ինքզինքը մխիթարելու համար. վասն զի մօրերնուդ հետ բերնով չկրնար խօսելուն, անոր ըսելիքը թուղթին կաւանդէ եղեր։ — Այն թուղթերն ո՞ւր են Տակոպէո, — Հոս պայուսակիս մէջ են՝ իմ պատուանշանիս եւ մեր քսակին հետ. օր մը անոնք ձեզի պիտի տամ, բայց մէկ քանին մէջէն հանած ու վրաս առած եմ որ հիմա կարդանք, եւ աս ալ առանց պատճառի չէ։ — Շատ ժամանակ կա՞յ որ հայրերնիս Հնդկաստան էր։ Ձեր մօրը խօսքէն ասչափ միայն իմացած եմ որ հայրերնիդ՝ Յունաստան երթալէ եւ Թուրքաց դէմ պատերազմելէ ետքը, վասնզի հզօրներուն դէմ ակարները պաշտպանել՝ շատ կը սիրէր, Հնդկաստան գացեր է. հոն ալ բոլոր ուժովը անդղիացիներուն եւեւէն ինկեր է՝ մեր դեսի բռնուած հայրենակիցները ետեւերուն մէջ անխնայ ջարդելնուն եւ Ս. Հեղինէ կղզիին մէջ ալ կայսրը չարչարելնուն վրէժը լուծելու համար։ Այս պատերազմը կրկնապէս բարի էր, վասն զի անգղիացիներուն վնաս տալը՝ իրաւունք մը պաշտպանել էր։ — Որո՞ւն իրաւունքը կը պաշտպաներ հայրերնիս Հնդկաստանի մէջ։ — Ի՛ւղճ Հնդիկ իշխաններէն մէկուն, որոնց երկիրը կը մանեն անգղիացիները եւ վերջապէս նենգութեամբ ու անիրաւութեամբ կը յափշտակեն։ կը տեսնէք զաւկներս, որ աս ալ ակարին կողմը բռնելով հզօրին դէմ կռուելու համար էր։ Քանի մը ամսուան մէջ անանկ լաւ կրթեց եւ պատերազմի վարժեցուց այն իշխանին տասնեկու կամ տասն եւ հինգ հազար զօրքերը որ երկու անգամ տասակիկ զարդ տուին անգղիացիներուն, որք չէին յուսար թէ հօրերնուդ պէս քաջ մարդ մը կար դեմերնին։ Բայց կեցի՛ք, անոր օգնութենէն քանի մը թուղթ տամ ձեզի, կարդացէք եւ իմ պատմածէս շատ աւելի եւ շատ աղէկ կիմանաք։ Աս կէց զատ՝ ան թուղթերուն մէջ անուն մը պիտի կարդաք, զոր միշտ պէտք է յիշէք։ — Ո՛հ, այս ի՜նչ երջանկութիւն է որ հօրերնուս ձեռքով գրուած թուղթեր պիտի կարդանք, ըսաւ Ռօզ. կարծես թէ ինքը պիտի խօսի եւ մենք պիտի լսենք։ — Ջովերնիս նոտածի պէս պիտի ըլլայ, յաւելցուց Պլանչ, եւ երկուքը մէկէն ձեռքերնին երկնցուցին որ Տակոպէոի գրպանէն հանած թուղթերը առնեն, եւ միահաղոյն չարուժմով

երկուքն ալ իրենց հօրը դիրը համբուրեցին չնորհալի խանդաղատանօք :

Այդ նամակին վերջը պիտի տեսնէք , զաւակներս , թէ ինչո՛ւ համար կը զարմանայի ձեր պահապան հրեշտակին Գաբրիէլ կոչուելուն վրայ , ինչպէս որ կըսէք : Կարդացէ՛ք , կարդացէ՛ք , յարեց զօրականը որբուհիներուն հիանալի դէմքը տեսնելով . միայն թէ պէտք է գիտնաք որ հայրերնիդ այդ թուղթերը գրած ժամանակ՝ ատոնք բերող ճանապարհորդը դեռ տեսած չէր :

Ռօզ՝ անկողնին մէջ նստած՝ քաղցր ու սրտաչարժ ձայնով մը թուղթերը կարդալ սկսաւ :

Պլանչ ալ գլուխը քրոջն ուսին վրայ դրած՝ մտադրութեամբ մտիկ կընէր , եւ չթիւնքին թիթեւ չարժումէն կը տեսնուէր թէ ան ալ մտքովը կը կարդար :

Բանակեաղ Սվայի լերանց 20 փետր. 1830

« . . . Թափառական ու տարագիր կեանքս ինծի հիմա Հնդկաստանի խորերը ձգած , ահէն անդամ որ թերթ մը կաւելցնեմ օրագրութեանս վրայ , զոր թերեւս , ո՛հ , յաւիտեան չպիտի կարդաս , սիրելի Եւսա , քաղցր եւ միանգամայն դառն զգացում մը կը կրեմ . վասն զի առ կերպով քեզի հետ խօսած ժամանակս թէպէտ կը միխիթարուիմ , բայց սըրտիս կսկիծն աւելի կը դառնանայ երբոր հետդ կը խօսիմ ու քեզի չեմ տեսներ :

«Վերջապէս , եթէ այս թերթերն օր մը ձեռքդ հասնին, քու ալիւր սիրած պիտի բաբախէ, երբոր կարդաս ան արի երիտասարդին անունը՝ որուն պարտական եմ այսօր իմ կեանքս եւ գուցէ օր մը քեզի ու զաւակս տեսնելու երջանկութիւնս ալ անոր պարտական պիտի ըլլամ : Զաւակներս ողջ է, այնպէս չէ՞ . պէտք է որ այնպէս հաւատամ, ապա թէ ոչ , քու վիճակդ ո՛րչափ դառն պիտի ըլլար արդեօք ադ դժնդակ աքսորիդ մէջ . . . : Սիրուն հրեշտակս հիմա տասնըչորս տարեկան ըլլալու է : Ի՞նչպէս է . քեզ կը նմանի՞ . քեզի պէս մեծ եւ գեղեցիկ կապոյտ աչքեր ունի՞ : Բայց ինչ անխելքութիւն է ըրածս : Գանի՞ անգամ է որ այս երկար օրագրութեանս մէջ ակամայ աս խենդ հարցումները քեզի կընեմ,

որուն չպիտի պատասխանես : Արդեօք տակաւին ո՛րչափ անգամ պիտի ընեմ : Մի՛ մոռնար մեր զաւկին սովրեցնելու իմ ազատիչիս՝ Ձալմայի անունը՝ որպէս զի սիրէ , թէ եւ փիչ մը բարբարոսական թուի ատ անունը :

«Ձալմա , լսաւ Ռօզ այդքերը լցուած , իր ընթերցումն ընդմիջելով : — Ձալմա , կրկնեց Պլանչ նոյնպէս յուզուած սրտով . ո՛հ , երբէք չպիտի մոռնանք ատ անունը : — Եւ իրաւունք ունիք , զաւկներս , վասն զի կերեւի որ դեռատի սակ բայց քաջ զօրականի մը անունն է : Շարունակեցէք, սիրո՛ւն Ռօզս :

«Ատկե առջի թերթերուս մէջ պատմեցի քեզի , սիրելի՛ Եւսա , չարունակեց Ռօզ , թէ երկու յոյզ պատերազմներ ունեցանք : Ծերունի բարեկամիս՝ Հնդիկ իշխանին զօրքերն օր քան զօր եւրոպական կրթութեամբ մարզուելով՝ սքանչելի կերպով զօրծ տեսան : Անգղիացիներուն լաւ չարդ մը տալով տիպեցինք այս գժբաղդ երկրին մէկ մասէն քաշուելու , ուր յարձակեր էին ամէն իրաւունք եւ արդարութիւն ոտքի տակ առնելով , եւ ուր հիմա ալ տակաւին անխնայ կը յարձակին եւ աւերումներ կը սփռեն . վասնզի հոս անգղիացիները ուրիշ կերպով չեն պատերազմիր , այլ նենգութիւնով , աւազակութիւնով եւ կոտորածով : Այս առաւօտ ապառաժուտ լերանց մէջէն մեծ նենգութեամբ բաւական ճամբայ քալելէ ետքը իմացանք մեր յառաջապահներէն թէ անգղիացիներուն նոր օգնութիւն եկած ըլլալով՝ մեր վրայ յարձակելու կը պատրաստուին . եւ որովհետեւ մեզմէ քանի մը մղոն միայն հեռու էին , պատերազմ չընել անհնար էր . ինծի ազատող բարեկամիս հայրը ծերունի հնդիկ իշխանը՝ անհամբեր կուսիլ կուզեր ժամը երեքին մօտ պատերազմն սկսաւ խիստ կատաղի եւ արիւնռուչտ կերպով : Անգղիացիները մեզմէ բազմաթիւ էին, եւ իրենց օգնութեան հասած գունդերն ալ դեռ պատերազմի մտած ու յոգնած չէին . այս պատճառով մեր զօրքերը վայրկեան մը երկմտիլ ու ակարանալ սկսան . առ տեսնելով՝ մեր պահեստի հեծելազօրաց խումբին գլուխն անցայ եւ թշնամիին վրայ քալեցի : Ծերունի իշխանը ճակատին կեդրոնն էր , եւ առիւծարար կը կռուէր : Ոտքին՝ Ձալմա՝ որ տասնեւութ տա-

րեկան եւ հօրը պէս քալ էր, քովէս չէր զատուեր. կռուին ամենէն ասատիկ ժամանակը հնձած ձիս զարնուեցաւ, եւ խոռոչի մը եղերքը դանուելով՝ երկու քս մէկ անօր մէջ կը-րեցանք, եւ անանկ ձախողաբար ձիուն ներքեւ մնացի որ պահ մը կարծեցի թէ ազդրս կտրեցաւ։

— Ո՜հ, հայր իմ, ըսաւ Պլանչ։ — Բարերազդաբար աւ անգամ ալ մեծ վնաս մը չպիտի ըլլայ իրեն, վասն զի ձալմա քովն է, յարեց Ռօզ։ Կը տեսնե՞ս, Տակոպէս, անունը միտքս պահեր եմ։ Եւ չարունակեց ընթերցումը։

« Անգղիացիք կը կարծէին թէ ինծի մեռցունելէն յետոյ (կարծիք մը որ զիս կը չողոքորդէ) Հնդկաց իշխանին բանակը դիւրաւ կրնային ցիրուցան ընել։ Ասոր համար անգղիական զօրաց պաշտօնակալ մը եւ հինգ վեց անկանոն զօրականներ՝ վատ եւ արիւնկզակ մարդիկ՝ խոռոչին մէջ գտորիլս տեսնելնուն պէս՝ վազեցին վրաս եկան որ ինծի լմնցընեն։ Մեր լեռնականները կռուին սաստկութենէն յափշտակուած, եւ կրակէն ու մուխէն ալ չրջապատուած ըլլալով՝ իմս չէին տեսած։ Բայց ձալմա մօտս գտնուելով տեսաւ. ինծի օգնութեան հասնելու համար խոռոչը նետուեցաւ եւ իր պաղարիւն անվեհերութեամբը կեանքս ազատեց։ Երկհարուածեան կարճ հրացանը լեցուն ըլլալով, մէկը պարպածին պէս պաշտօնակալը գետին փռեց, միւսովն ալ անկանոն զօրականներէն մէկուն թեւը ջախջախեց, որ արդէն սուինի հարուածով մը ձախ ձեռքս ծակեր էր. բայց մի՛ վախնար, սիրելի՛ Եւաս, ատանկ վէրք մը ինծի համար բան մը ըսել չէ, ճանկռտուքմըն է . . . »

— Աստուա՜ծ իմ, դարձեալ վիրաւորուած . . . գոչեց Պլանչ ձեռքերն իրար կպկպով եւ քրոջն ընթերցումը կարդալով։ — Մի՛ վախնաք, ըսաւ Տակոպէս, բան մը չէ, զօրապետին ըսածին պէս ճանկռտուքմըն է. վասն զի ժամանակաւ ինքը ճակտին վերէ կը կոչէր այն վէրքերը՝ որք պատերազմը չարունակել չէին արգիլեր զինքը։ Ատանկ բառեր գոնէ իրեն միայն յատուկ է։ »

Ռօզ աչքը սրբելով նորէն չարունակեց ընթերցումը։

« Ձալմա տեսնելով վիրաւորուած ըլլալս, իր ծանր հրացանը լախտի տեղ սկսաւ գործածել եւ վրաս յարձակող զօրականները ետ մղեց, բայց նոյն միջոցին ուրիշ թշնամի զինուոր մը տեսայ, որ խոռոչին վերի կողմը պատրաստուած եղէգներուն տեսիլ պահուըտած՝ իր երկայն հրացանը կամաց կամաց խոնարհեցուց, երկու ձիուղի մէջ տեղը ղրաւ, պատրոյգը փչեց եւ Ձալմայի նշան առաւ. հազիւ թէ պատրոյգի որ զգուշանայ, քալ պատանին կուրծքէն զարնուեցաւ եւ երկու քայլ ետ երթալով՝ մէկ ծունկին վրայ ինկաւ, բայց ինքզինքը ամուր բռնելով չկամաց իր մարմնովը ինծի պատսպարել . . . : Կրնաս երեւակայել զղացած կատաղութիւնս ու յուսահատութիւնս. դժբաղդաբար զիտաիս անտանելի ցաւին պատճառով ինքզինքս ձիուն տակէն հանելու համար բրած բոլոր ճիգս ի դերեւ կելլէր, ուստի անզօր եւ անզէն քանի մը վայրկեան ներկայ գտնուեցայ այս անհաւասար կռիւին։

« Ձալմա չատ արիւն կորսնցունելով բազուկը տկարանալ կը սկսէր։ Արդէն անկանոն զինուորներէն մէկը՝ ձայնովը միւսները զրգռելով, գօտիէն մեծ եւ ծանր հօտոց մը կը հանէր՝ որ մէկ հարուածով գլուխ կը կտրէ, քայց նոյն միջոցին մեր լեռնականներէն տասներկու հոգի դիպուածով վրայ հասան եւ Ձալման ու զիս ազատեցին։ Քառորդ մը եաքը կըրցայ նորէն ձի հասիլ։ Այսօր ալ յաղթութիւնը մեզի մնաց, թէեւ չատ մարդ կորսնցուցինք։ Վաղը վերջնական կռիւ մը ունինք, վասն զի Անգղիացիները ետ չքաշուեցան, եւ իրենց բանակին խարոյկներն հոսկէ կը տեսնուին . . . : Ահա, սիրելի Եւաս, թէ ինչպէս իմ կեանքս այս կարճ տղուն պարտական եմ, որուն վէրքը բաներազդաբար վտանգաւոր չէ, վասն զի հրացանին գնտակը չհելլով կողերուն քովէն սկրդեր անցեր է։ »

— Աս քալ պատանին ալ զօրապետին պէս իր վէրքը ճերմակ կոչած պիտի ըլլայ, ըսաւ Տակոպէս։»

« Հիմակ պէտք է որ, սիրելի՛ Եւաս, գոնէ այս պատմութիւնս կարդալով ճանչնաս աս կարճ Ձալման։ Մէկ խօսքով կրնամ նկարագրել ան ազնիւ եւ արի երիտասարդը, որ հազիւ տասներեք տարու կայ։ Իր երկրին մէջ սովորու-

թիւն կայ որ երբեմն մականուն կը դնեն, աս ալ առանձինդ տարու եղած ժամամտնակ՝ պինդը Վահանձն անուանելին, արդարեւ Վահանձն՝ արտով ու հոգիով: Տարօրինակ բայց արտաչարժ առաքինութիւնով մը այս մականունը մինչեւ իր հոգը կը հանի. ուստի իր հայրն ալ Վահանձին հայրը կը կոչեն, որ ասկի իրաւամբ Արդար կոչուելու արժանի է: Վասն զի այս ծերունի Հնդիկ իշխանը հազուագիւտ տիպար մըն է առաքինական արդարախոհութեան եւ խրոխտ անկախութեան: Կրնար երկրին ուրիշ խեղճ իշխաններուն պէս նուաստաբար գլուխ ծռել անգթացիներուն բռնական լուծին, վաճառել իր ազատութիւնը եւ օթիլ զօրութեան առջեւ, բայց չանձն չառաւ. «Կա՛մ ամբողջ իրաւունքս, կա՛մ ծնած լեռներուս մէջ փոս մը.» ասկէ է իր նշանաբանը: Ասիկա ճարտարախօսութիւն չէ, այլ իրաւանց եւ արդարութեան դիտակցութիւն: «Բայց կռուին մէջ պիտի ընկճես, բսի իրեն: — Բարեկա՛մ, պատասխանեց, եթէ մէկը ամօթալի գործ մը ընելու քեզի ստիպէ մահ սպառնալով, ինչպէս կրնես:» Այն օրէն հասկցայ ինչ մարդ ըլլալը, եւ հոգիով ու մարմինով ինքզինքս նուիրեցի այս արիագան պատին, որ է ականջին իրաւունքը պաշտպանել զօրաւորին դէմ: Կը տեսնես, սիրելի՛ Նեաս, որ Ձալմա ալ ասանկ հօր մը արժանի որդին է, այնպիսի դիւցազնական քաջութիւն մը ունի. որ Լէոնիդասի ժամանակին յոյն երիտասարդաց պէս կուրծքը բաց կը պահէր, մինչդեռ իր հայրենակից զօրականները որ ուրիշ ժամանակ ուսերնին, թեւերնին եւ կուրծքերնին բաց կը պահեն, պատերազմի ժամանակ հասա բաճկոն մը կը հագնին: Այս երիտասարդին անխոնեմ դիմագրաւութիւնը Նաբոլիի թագաւորը միտքս ձգեց, որուն վրայ չատախօսեր եմ քեզի, եւ զոր հարիւր անգամ մեր գլուխը տեսած եմ ամէնէն վտանգաւոր յարձակումներու մէջ՝ ձեռքը խարազանի մը զատ ուրիշ զէնք չունենալով . . . :»

— Աս ալ այն մարդոցմէն մէկն է՝ որոց համար ձեզի խօսած եմ, եւ զոր կայսրը թագաւոր ըսելով կը զօսնուր, ըսաւ Տակոպէս: Բրուսիացի պաշտօնակալ մը գերի բռնուելով, տեսայ որ Նաբոլիի թագաւորէն կերած խարազանի

հարուածը տակաւին մնացեր էր երեսին վրայ կապոյտ եւ կարմիր: Բրուսիացին հայհոյելով կրակէր թէ անտանելի նախատինք մըն էր ասիրեն, եւ թէ աւելի կը սիրէր տուրի հարուածով մեռնիլ՝ քան թէ խարազանի նշանը երեսին վրայ կրել . . . Իրաւունք ունէր մարդը: Ա՛ս Նաբոլիի թագաւորը թնդանօթի դէմ քալելէ ուրիշ բան չէր գիտեր. ուր որ թընդանօթի ձայն լսուէր, կարծես թէ զինքը յատկապէս հոն կը կանչէին. իսկոյն կը վազէր կ'երթար «հոս եմ» ըսելով: Նաբոլիի թագաւորին վրայ այսչափ խօսք ընելուս պատճառն ան է որ, սիրելի զաւկներս, անիկա չատ անգամ կըսէր թէ «Այն քառակուսի գոնդը՝ որ Սիման զօրապետը կամ ես չը կրնանք ցրուել, անհնար է որ ուրիշը ցրուէ:»

Ծօզ նորէն ընթերցումը սկսաւ.

«Ցաւօք սրտի պիտեցի որ Ձալմա՝ իր պատանեկան հասակին հակառակ՝ չատ անգամ խորունկ մելամաղձութեան մէջ կ'իյնար: Գանի մը անգամներ ալ նշմարեցի որ հայրն ու որդին զարմանալի նայուածք մը կուղղէին իրարու: Թէպէտ երկուքին հետ ալ սեռա մտերմութիւն ունիմ, բայց եւ այնպէս իրենց բնութենէն անզգուշութեամբ փախած քանի մը բառերու տակովը՝ կը կարծեմ թէ ինձմէ ընտանեկան ախուր գաղանիք մը կը պահեն: Տարօրինակ դէպք մը պատահած է, որուն իրենց բնականապէս ալխոյժ եւ խոհուն երեւակայութիւնը գերբնական յատկութիւն մը տուեր է:

«Մնաց որ, սիրելի՛ս, գուն գիտես որ ուրիշներուն դիւրահաւատութեանը վրայ ծիծաղելու իրաւունքը կորնչցուցած ենք . . . ես՝ Ֆրանսայի պատերազմէն ի վեր, ու ինձմէ ան կարգէ դուրս դէպքը պատահեցաւ, զոր մինչեւ այսօր չեմ կրցած մեկնել . . (« Թնդանօթին առջեւը նետուող մարդուն համար է » ըսաւ Տակոպէս), գուն ալ ան ծադկահասակ եւ գեղեցիկ կնոջ այցելութենէն ի վեր՝ զոր մայրդ քաոսաստն տարի առաջ իր մօրը տունը տեսած է եղեր, կրսէր»

Որբերը զարմանալով Տակոպէսին երեսը նայեցան:

— Ջաւկներս, ըսաւ ծերունի զօրականը, ոչ մայրերնիդ, ոչ ալ զօրապետն այդ զարմանալի այցելութեան խօսքն երբեք չեն ինծի:

Ռօզ նորէն սկսաւ ընթերցումը չարունակել՝ որուն չարժուն ու հետաքրքրութիւնը հետզհետէ աւելնալով։

« — Շատ անգամ, սիրելի՛ Եւսա, խիստ կարդէ դուրս երեւցած բաները՝ դիպուած, նմանութիւն կամ բնութեան մէկ խաղն ևն։ Հրաչալին շատ անգամ տեսութեան ցնորք կամ արդէն յափշտակուած երեւակայութեան մը արգասիք ըլլալով, ժամանակ կուգայ որ գերմարդկային կամ գերբնական երեւցած բանի մը խիստ բնական եւ մարդկային ըլլալը կը հասկցուի. ասոր համար չեմ տարակուսիր թէ մեր հրաշք կոչածները ուշ կամ կանուխ երկրաւոր լուծում մը պիտի ունենան։ »

— Կը տեսնաք, զաւկներս, բսաւ Տակոպէս, ան բանը որ առջի բերան հրաշք կը թուի մեզի, երբոր խորը քննենք, կը տեսնենք որ պարզ բան մըն է, թէեւ երկար ժամանակ անհասկնալի կը մնայ . . . : — Որովհետեւ հայրերնիս է բսողը պէտք է որ ասոնց՝ զարմանալու հետաքրքրութիւնը, այնպէս չէ՞, քոյր իմ։ — Ո՛չ, որովհետեւ օր մը պիտի հասկցուի։ Տակոպէս վայրկեան մը խորհելէ ետքը բսաւ. « Անա ձեզի ինծի թատրութիւն մը. դուք անշուշտ կրնաք նկատել, որ երբ մէկին ամէն օր ձեզի տեսնելու վարժուած չըլլայ, պիտի բաւարար հետ կը չգիտէք, եւ երբ ձեր երկուարեակ ըլլալն ալ չգիտնայ, մտածեցէք ի՛նչ ապշման զարմանքի մէջ կրնայ . . . եւ ձեզի պէս անմեղ հրեշտակներու պատճառաւ կերթայ ապահովին կը հաւատայ։ — Իրաւունք ունիս, Տակոպէ՛ս, անա ատենկ շատ բաներ կը մնկնուին, ինչպէս որ հայրերնիս ալ կ՛ըսէ։»

Ռօզ դարձեալ ընթերցումը չարունակեց։

« Մնայ որ գոթոլասիրա Եւսա, պարծանօք կը մտածեմ թէ ձալմա Ֆրանսացիի արիւն ունի երակներուն մէջ. հայրը շատ տարիներ առաջ ազնիկ մը կնութեան առած էր, որուն ծնողքը երկար ժամանակէ ի վեր ձալմա կղզիին մէջ Պաթավիա քաղաքը բնակող Ֆրանսացի ընտանիքէ մը սերեալ է։ Ծերունի բարեկամիս այս վիճակին իմ վիճակիս չափար ըլլալով՝ համակրութիւնս աւելի մեծցաւ վրան, վասն զի քու ընտանիքդ ալ, սիրելի՛ Եւսա, երկար ժամանակէ ի վեր օտար

երկիր բնակող Ֆրանսացի ընտանիք մըն է։ Դժբազդաբար խեղճ իշխանն ատկէց քանի մը տարի առաջ կորնցուցեր է իր սիրելի կինը։

« Այս խօսքերը գրած ժամանակս, ամենասիրելի՛ Եւսա, ձեռքս կը դողայ, վրաս մարելիք կուգայ, կը խենդենամ . . . ո՜հ, Աստուա՛ծ իմ, սիրտս կը ճմլի ու կը կտրի. եթէ իմ ալ պուխս ատենկ ազէտ մը գայ . . . ան ատեն զաւակս ալ ի՞նչ կըլլայ այդ բարբարոս երկրին մէջ՝ առանց քեզի, առանց ինծի . . . , Բայց ո՛չ, ո՛չ, աս վախս խենդութիւն է . . . ո՜հ, ի՞նչ սոսկալի չարչարանք է եղեր անստուգութիւնը . . . ո՞ւր եմ, ի՞նչ կ՛ընեմ, ի՞նչ կ՛ըլլամ . . . նորէ, սիրելիս, այս սեւ մտածութիւնները՝ որք յաճախ կը սիրեն վրաս . . . չարաչուք եւ գժնդակ վայրկեաններ . . . իսկ երբ այս սխալ մտածութիւնները կանցնին, այն ժամանակ կըսեմ ինքնիրենս. այո՛, տարագիր ու թշուառ եմ, բայց գոնէ աչխարհիս միւս ծայրն երկու սիրտեր կան որ ինծի համար կը բաբախեն, այն է քու սիրտդ, սիրելի՛ Եւսա, եւ մեր զաւկինը . . . :

— Տարաբա՛ղդ զօրապետ . . . դեռ չգիտեր գխոնուս եկածը, բսաւ Տակոպէս վայրկեան մը լուռ կենալէ յետոյ. բայց չգիտեր նաեւ որ մէկի տեղ երկու զաւակ ունի . . . գոնէ այս մխիթարութիւն մը պիտի ըլլայ իրեն . . . բայց, Պլանչ, գո՛ւն առ ու չարունակէ ընթերցումը, վասն զի քրոջդ սիրտն եւս ըլլալով կը վախնամ որ շատ կը յոգնի . . . Անկէց զատ, արդարութիւնը կը պահանջէ որ այս ընթերցման թէ տրտխութիւնն եւ թէ տրամութիւնը մէջերնիդ բաժնեք։»

Պլանչ նամակն առաւ, եւ Ռօզ՝ իր արտասուաթաթմամ աչքը սրբելով իր գեղեցիկ գլուխը քրոջն ուսին վրայ դրաւ. ան ալ այսպէս չարունակել սկսաւ ընթերցումը։

« Հիմա աւելի հանդարտ եմ, սիրելի՛ Եւսա. պահ մը գրիչը ձեռքէս վար դնեմ եւ միտքս պատող սեւ գաղափարները վանեցի. չարունակենք մեր խօսակցութիւնը։

« Հնդկաստանի վրայ այսչափ երկարօրէն հետզ խօսելէ ետքը՝ քիչ մըն ալ Եւրոպայի վրայ խօսիմ։ Երկէ երիկուն, մեր հաւատարիմ մարգոյմէն մէկը՝ մինչեւ մեր յաւաջապահ զօրախումբն ալ մօտ երթալով Ֆրանսայէն կալկաթա հա-

սած նամակ մը բերաւ ինծի. վերջապէս հօրմէս լուր առի եւ սիրտս հանդարտեցաւ։ Նամակն անցեալ ապրուան օգոստոսին գրուած է. պարունակութիւնը կարգալով հասկցայ որ ուրիշ քանի մը նամակներ ալ ինծի, բայց կամ ճամբան մնալով կամ կորսուելով ձեռքս չեն հասած. վասն զի երկու ամսվան մէջ կայ որ նամակ առած չունիմ եւ ան պատճառաւ սաստիկ մտատանջութեան մէջ էի։ Պատուական հայրս միշտ միեւնոյնն է, տարիքները զինքը չեն փոխած, բնութիւնն առջուան պէս աշխոյժ, առոյգութիւնն ալ կորովի է, կ'ըսէ ինծի, միշտ գործաւոր եւ գործաւորութիւնն երեն պարծանք կը համարի. միշտ հաւատարիմ իր հայրապետական պարզ եւ անկեղծ դաստիարակութեան, եւ միշտ յուսալից... վասն զի, կրսէ նամակին մէջ, ժամանակը մօտեցած է, եւ այս խօսքին տակը գիծ կը քաշէ...։ մեր հին բարեկամ Տակոպէոնն ընտանեաց վրայ ալ բարի լուրեր կու տայ ինծի...։ Ճշմարիտ կրսեմ, սիրելի՛ եւսա, ախորժութիւնս քիչ մը կը թեթեւնայ երբոր կը մտածեմ թէ այդ առաքինի մարդը քովէ է. վասն զի լաւ կը ճանչնամ զինքը. դօրականի կարծր կեղեւին ներքեւ ոսկիէ սիրտ ունի. անչուշտ քու հետդ է աքսորիդ մէջ... արդեօք որչա՛փ կը սիրէ մեր զաւակը...։»

Տակոպէս այս գովեստոր լսելուն՝ երկու երեք անգամ հազայ, եւ ծռեցաւ որպէս թէ իր թաշկինակն առնելու համար, որ կարմիր ու կապոյտ քառակուսի գոյներով կտաւ մըն է։ Քանի մը վայրկեան ծռած մնալէ ետքը՝ գլուխը վեր առաւ եւ պեխերը սրբեց։

« Նայէ, ի՜նչպէս լաւ դուշակեր է որ մեզի չատ կը սիրեն, ըսին աղջիկները։ — Շատ լաւ, զաւկներս, անցի՛ր առ կառքը, եւ նայինք ի՜նչ կրսէ զօրապետը իմ Ակրիքոլ որդեկիս եւ կնոջս որդիքը եղող Գաբրիէլին վրայ... խո՛ղճ կլինի, երբոր կը մտածեմ թէ ասկէց երեք ամիսէն թերեւս... բայց կարգայէ՛ք զաւկներս. կարգացէք,» ըսաւ զօրականը սրտին յուզմունքը զսպել ուզելով։

« Սիրելի՛ եւսա, ակամայ կը յուսամ միշտ որ այս թերթերն օր մը ձեռքդ պիտի հասնին, ասոր համար կուզեմ որ Տակոպէոի վերաբերեալ լուրերն ալ զանց չընեմ, որպէսզի իր ընտանեաց վրայ տեղեկութիւն առնելով մխիթարուի։ Հայրս բարեսիրտ Պ. Հարտիի գործարանին պետը ըլլալով կիմացուներ ինծի թէ մեր ծերունի Տակոպէոն որդին Ակռիքոլն ալ իր քովը առեր է Պ. Հարտի, եւ հիմա հօրս կ'աւելացած ատ գործարանին մէջ կ'աշխատի, եւ ինքը չատ գոհ է անկէ. մեծ եւ կորովի երիտասարդ մըն է. կրսէ որ, երկաթագործի ծանր ուռը գլխէն պէս կը չարժէ ձեռքին մէջ. հանճարեղ, աշխատասէր եւ զուարթ է, վերջապէս գործարանին ամէնէն լաւ աշխատաւորն է։ Ասոր հետ մէկտեղ, երբ օրուան ծանր աշխատանքը լմնցնելէ ետքը իրիկուան տուն իր սիրելի մօրը քով կերթայ, հայրենասիրական զեղուցիկ ոտանաւորներ ու երգեր կը չինէ։ Իր բանաստեղծութիւնները լեցուն են վեհ խոստումներով եւ ալ չատ ազդու են անոնք, որ ամէնէն պազարիւն եւ վախկոտ սիրտերն իսկ կը վառեն. ուստի գործարանին մէջ ուրիշ երգ չեն երգեր։»

— Արդեօք որչափ ուրախ կըլլաս ու կը փառաւորուիս զաւակիդ վրայ, Տակոպէ՛ս, ըսաւ Իօզ զմայլելով։ — Արդարեւ ուրախ եմ որ երգեր կը չինէ ազգը, բայց ինծի աւելի ուրախացնողը մօրը վրայ սէր եւ խնամք ունենալը եւ դարբնական ուռը վարպետութեամբ եւ ուժով գործածելն է։ Իսկ գրած երգերուն գալով, Ռիվիէր տիւ Բէօրլի եւ Մարսէյեզի պէս երգեր չկրնայ առաջ արդեօք որչա՛փ երկար ծեծած է. բայց ո՞ւր սովրեր է արդեօք մեր սատանայ Ակրիքոլը այս երգահանութիւնը, անչուշտ Գաբրիէլին հետ պարապած ժամանակը, ինչպէս որ հիմա պիտի տեսնաք։»

Երբ աղջիկները իրենց երեւակայած եւ պատրաստած հրճուական կոչած մասցածին էակը փչեցնող Գաբրիէլին անունը լսեցին, հետաքրքրութիւնն աւելի չարժեցաւ, եւ Պլանչ կրկնապատիկ ուշադրութեամբ ընթերցումը չարունակեց այսպէս.

« Ակրիքոլի եղբայրակիրը, որ ինչպէս ըսի, երեսի վրայ ձգուած ազայ մըն էր եւ մեր Տակոպէոնի կինը վեհանձնաբար քովը առած էր, թէեւ Ակրիքոլին պէս ազնուասիրտ է, կրսէ հայրս, բայց բնութիւնով բոլորովին անոր հակառակն է։

Ո՛րչափ Ակրիքոլ աշխոյժ, զուարթ եւ գործունեայ է, այնչափ ալ Գաբրիէլ մելամաղձոտ եւ մտածկոտ է. իւրաքանչիւրին դէմքէն յայտնի է իրենց ունեցած նկարագիրը. Ակրիքոլ, աեւուկ, մեծ, ուժեղ, զուարթագէմ եւ քաջասիրտ է. Գաբրիէլ՝ ընդհակառակը նիհար, խարտեաշ, աղջկան մը պէս երկչոտ եւ հրեշտակի պէս քաղցրագէմ պատանի մըն է...»

Որսուհիները զարմանքով իրարու երես նայեցան. յետոյ իրենց անմեղ երեսը Տակոպէնին դարձնելով. — Լսեցի՞ր, Տակոպէ՛ո, ըսաւ Ռոզ, հայրերնիս կըսէ թէ քու Գաբրիէլդ խարտեաշ է, եւ հրեշտակի դէմք ունի... մերն ալ ճիշդ ա-նանկ է... — Այո՛, այո՛, լսեցի, եւ ասոր համար էր որ երազնիդ զիս կը զարմացունէր։ — Կուզէի հասկնալ թէ աչքն ալ կապո՞յտ է, ըսաւ Ռոզ։ — Այդ մասին, զաւկներս, թէեւ զօրապետը բան մը չէ ըսած, եւս կրնամ պատասխանել։ Խարտեաշներն ընդհանրապէս կապուտ աչուի կըլլան. բայց կապուտ կամ սեւ, որն ալ ըլլայ, մեր Գաբրիէլը չատ չսիրէ համարձակի անոնցմով դեղեցիկ աղջիկներուն երեսը նայելու. չարունակեցէք եւ հիմա կը անանէք պատճառը։»

Պլանչ նորէն սկսաւ չարունակել ընթերցումը.

« — Գաբրիէլի դէմքը հրեշտակային քաղցրութիւն մը ունի. երբոր Ակրիքոլին եւ այն թագի ուրիչ աղայոց հետ կըօնաւորաց զգեստը կհրճար. անոնցմէ մէկը Գաբրիէլին խելքին եւ բարեմիտութեան զմայլելով, բարձրատիճան անձի մը աղաչեր է որ զայն իր պաշտպանութեան ներքեւ առնելով զգեստվանք մը դնէ։ Հիմակ երկու տարի է որ Գաբրիէլ քահանայ եղած է, եւ օտար երկիր քարոզչութեան երթալու պատրաստուելով՝ քիչ օրէն Ամերիկա պիտի երթայ...։»

— Բա՛ Գաբրիէլդ քահանայ է եղեր... ըսաւ Ռոզ Տակոպէոի նայելով։ — Մերն ալ հրեշտակ մըն է, աւելցուց Պլանչ։ — Ըսել է թէ ձերինը սատիճան մը աւելի ունի մերինէն, պատասխանեց Տակոպէոս։ Հոգ չէ, ամէն մարդուն աշխոյժակը մէկ չըլլար. եւ ամէն տեղ ամէն վիճակի մէջ քարի մարդիկ կրնան գտնուիլ. բայց աւելի լաւ է եղեր որ ձեր վերարկուն ընտրողը Գաբրիէլն է եղեր, վասն զի ես կուզեմ որ Ակրիքոլն թեւերը բաց, ձեռքն ուռ մը եւ մէ՛քն

ալ կաչիէ դողնոց մը կապած տեսնամ Լինկիի գալ Սիմոն մարաջախտին հօրը՝ ձեր պապուն պէս։ Այո՛, Սիմոն զօրապետը կայսեր չնորհիւ դուքս եւ մարաջախտ է։ Հիմա չարունակեցէք ձեր ընթերցումը։ — Շարունակենք, ըսաւ Պլանչ, բայց ափսո՛ս որ քանի մը տող մրայն մնացած է. եւ սկսաւ կարդալ։

« Այսպէս ուրեմն, սիրելի՛ եւ զղարիկ ընտանի, ես օրագրութիւնս ձեռքդ հասնի, ապահովցու Տակոպէոն իր կնոջն եւ արդուն վրայ՝ որոնցմէ բաժնուած է մեր սիրոյն համար։ Ասանկ անձնուիրութեան մը ի՞նչ հատուցում պիտի կրնանք ընել. բայց ես ապահով եմ որ քու բարի եւ ազնիւ սիրտդ անչուշտ կըցած է անիկա մխիթարել...։

« Մնաս բարով... ահա այսօր ալ անցաւ, աւելնասիրելի՛ ընտանի, ուրեմն այսօրուան համար ալ մնաս բարով. վայրկեան մը ընդհատեցի օրագրութիւնս եւ ձալմայի վրանը գացի. տեսայ որ հանդարտ կը քնանայ, հայրն ալ քովը կը հսկէ. նշանացի հասկցուց ինձի որ աղեկ է, արի պատանին վանդն անցուցած է։ Երանի՛ թէ վաղուան կուռէն ալ անվնաս գտնուէը...։ Մնաս բարով, զղրվամի՛րտ ընտանի, ահա զիչերը եկաւ. բանակին խարույկները քիչ քիչ մարիլ կը սկսին. մեր խելօք լեռնականները զօրէկուան արիւնալից կռուէն յոգնած՝ հիմա կը հանգստանան, եւ ժամէ ժամ մեր հեռաւոր պահնորդներուն պոռալը կը լսեմ...։ Ասանց օտար բառերն ալ զիս կը տիրեցնեն, վասն զի նորէն միտքս կը ձգեն թէ աչխարհիս միւս ծայրն եմ, քեզմէ եւ զաւկէս բաժնուած։ Ա՛հ սիրելի էակներ, ի՞նչ է... ի՞նչ պիտի ըլլայ վիճակիդ...։ Ա՛հ, գո՛նէ կարող ըլլայի ժամանակին ձեռքերնիդ հասցնելու այս միտալը որ չարաչուք դիպուածով մը վարչաւիայէն եկած ժամանակս հետս առած եմ։ Թերեւս կրնաս թոյլտուութիւն առանալ Ժրանսա երթալու, կամ գոնէ զաւակդ Տակոպէոին հետ հոն ղրկելու. վասն զի գիտես թէ ինչ ամենակարեւոր... բայց ի՞նչ պէտք է այս կսկիծն ալ միւսներուն վրայ աւելցնել...։ Դժբազդաբար տարիները կանցնին, որոշուած օրը պիտի գայ, եւ քեզի համար տաժած վերջին յոյսս ալ պիտի կորսուի։ Բայց չեմ ուզեր այս

օրուան նամակս ալ ախուր մտածումներով սկսարկել։

Մնաս բարով, սիրեցեալ՝ Նեաս, զուարկս սրտիդ վրայ սիրէ, եւ աքսորիս խորչէն երկու-քիչ ալ ղրկած բոլոր հարցերուդ զան ծածկէ։

« Վաղը, պատերազմին եմ։ »

Այս սրտաշարժ բնթերցումէն եմ բաւական երկար լռութիւն մը տիրեց։ Ծօղին եւ Պլանչին արտասուքը կամաց կամաց կը թօրէր։ Տակոպէս ճակատը ձեռքին յենած՝ սիրտս համակուած մնացեր էր։

Դուրան ալ հովը կը սպասկանար, անձրեւը պատուհանին ապակիները կը բաղխէր եւ պանդոկին մէջ խոր լռութիւն մը կը տիրէր. . . . . .

Մինչդեռ Սիմոն զօրապետին ադիւտանտներն արտասուչ խանդաղատանօք մը իրենց հօրն օրագրութեան հատուածները կը կարդային, գազանի եւ տարօրինակ անասուն մը կանցնէր Մոռոքի փակարանին մէջ։

Մոռոք սպառազինուած էր. այծեամի մորթէ բաճկոնին վրայէն իր պողպատի թեւերով հիւսուած զրահը հագեր էր, որ կատի պէս դիւթաթեք եւ ադամանդի պէս կարծր էր։ Թեւերը՝ բազպաններ, սրունքը՝ առնապանակներ եւ ոտքը՝ երկաթէ կօշիկներ անցուցած էր, վրայէն լայն տափատ մը եւ լաւ կռճկուած մեծ մուշտակ մը հագած էր այս պաշտպանողական հանդերձանքը ծածկելու համար։ Ձեռքն ալ փայտէ երախակալով երկաթէ երկայն ցուպ մը առած էր զոր ձերմ կկլու ատիճան տաքցուցեր էր։

Մարգարէն լաւ մը զրահաւորուելէ ետքը՝ հրաչէկ ցուպը ձեռքն առած ձեղնայարկին պատուհանէն վար իջեր եւ սայլարանը մտեր էր, ուր զրուած էին իր գազաններուն վանդակները։ Սայլարանը տախտակոմով մը բաժնուած էր երկու, ուր իր ձիերը կեցած էին։

Ցօղացուցիչ լապտեր մը պայծառ լոյս մը կարձակէր վանդակներուն վրայ, որոնք չորս հատ էին։ Սիմոնները իրարմէ բաւական հեռու զետեղուած երկաթէ վանդակ մը եւս կար չորս վանդակներուն դիմացի կողմը։ Այս երկաթէ վանդակը մէկ կողմէն ղրան պէս, ծխնիներու վրայ դառնալով կը բացուէր կը գոցուէր հոն դրուած գազաններն հանելի դնելու համար։ Վանդակներուն յատակն ալ չորս երկաթէ փոքրիկ անիւներով երկու առանցքի վրայ առնուած էր, որով ճանապարհորդութեան ատեն վանդակները դիւրութեամբ կրնային մնած եւ վրան գոց սայլին քով տարուելով մէջը դրուիլ։ Վանդակներէն մէկը պարապ էր, իսկ միւս երեքին մէջ ինչպէս որ յայտնի է, յովազ մը, վագր մը եւ առիւծ մը կային։

Ամէնէն բերուած յովազը, տառապիւ Մահ կոչուելու արժանի էր իր ախուր եւ անհոգի երեւոյթովը։ Գոյնը բոլորովին սեւ էր, եւ ինքը վանդակին մէկ անկիւնը քաշուած կծկուած, եւ մարթին դոյնը մարթին հետ խառնուած ըլլալով մարմինը չէր տեսնուեր. այլ միայն երկու անչարժ լոյսեր կ'երեւային մութին մէջ. գազանին երկու փոսորային դեղին աչքերն էին որոնք պիչերնները կը վառէին, որովհետեւ կատուի տեսակէն եղող կենդանիներուն տեսութիւնը մութին մէջ աւելի յստակ կըլլայ։

Մարգարէն լռիկ ինչիկ ախոռին մէջ մտաւ։ Իր երկայն մուշտակին սեւ-կարմիր գոյնը՝ իր հասար դեղին մազերուն եւ երկայն մօրուքին հետ հակապատկեր մը կը ձեւացընէր, լապտերը բաւական բարձր տեղ մը դրուած ըլլալով՝ կատարելապէս կը լուսաւորէր այս մարդը։ Մոռոք կամացուկ մը վանդակին մօտեցաւ. իր չէկ բերնին բոլորի ձերմակ չէջնակը կարծես թէ կը մնծնար, եւ իր փայլուն եւ անթարթ աչքը կը մրցէր գազանին հրավառ աչքերուն հետ։

Յովազը միշտ վանդակին ներսի դին կծկուած կեցեր էր. չատ չանցաւ՝ սիրտը կախարդիչ նայուածքն ազդել սկսաւ անոր վրայ։ Երկու երիք անգամ արտեւանունքն ուժնուելէն ետքը գոցեց ու բարկութենէն խռնչեց, բայց չատ մը նորէն եւ դրեթէ ակամայ աչքերը բացուելով՝ Մարգարէին աչքերուն դէմ անկուած մնացին։ Ձակատին մորթը ցնցուելով կնճռոտեցաւ, երկայն մազերով ցուկը կրծկկցաւ, եւ երկու անգամ՝ որկորը սուս-բուս բանալով՝ խոշոր ժանիքը ցոյց տուաւ։

Այն վայրկեանէն կարծես թէ մագնիսական յարաբերութիւն մը հաստատուեցաւ մարդուն եւ գազանին աչքերուն

մէջ։ Մարգարէն ձեռքի հրաչէկ պողպատէ ցուպը դէպի վանդակն երկնցունելով կարճ եւ հրամայական ձայնով մը ըսաւ. « Մա՛հ, հոս եկուր ։ »

Ցովազը ոտքի վրայ ելաւ, բայց անհանգ ցածնալով, որ փորն ու արմունկները գետնին կը քսուէին ։ Գազանը. երեք տարեկան բարձրութիւն եւ գրեթէ հինգ տարեկան երկայնութիւն ունէր. մկրքը առաջիկ եւ մտատ էր, ծունգերուն տակի կողմը կարճ եւ վատոզ ձիու պէս լայն, լանջքը խորին, ուսերը խոշոր եւ դուրս ցցուած, թաթերը ղօտա եւ հաստ, վերջապէս իր ամէն անդամներէն կը հասկցուէր թէ այս գարհուրելի գազանը իր վրայ կը միացնէր վերջին աստիճան ուժ, դիւրաշարժութիւն եւ ճարպիկութիւն ։

Մոռոք, երկաթէ ցուպը միշտ դէպի վանդակը երկնցուցած, քայլ մը առաջ գնաց եւ յովազին մօտեցաւ. գազանն ալ քայլ մը առաջ եկաւ ։ Մարգարէն կեցաւ ։ Մանն ալ կեցաւ ։

Այս միջոցին վագրը որ Ցուդա կըսուէր եւ Մոռոք կըրնակը դարձուցած էր, կատաղի կերպով ցատկեց իր վանդակին մէջ, կարծես նախանձելով իր աէրոջը յովազին միայն ուշադրութիւն ընելուն. խեղդուկ մռնչիւն մը արձակեց, եւ գլուխը վերցունելով՝ իր ահեղ եռանկիւնի կզակն ու կորովի բայց ազատա-ձեւրակ լանջքը ցուցուց, ուր իր չէկ եւ սեւ նիշ. մորթին պղնձի գոյները կուգային անյայտ կըլլային. պոչը որ սեւ օղերով կարմրագոյն մեծ օձի մը կը նմանէր, մերթ կուշտին կը փակչէր, մերթ ծանր ու անընդհատ շարժումով մը գայն կը բաղխէր. իր թափանցիկ կանանչ եւ փայլուն աչքերն ալ Մարգարէին վրայ անկուած էին ։

Այս մարդուն աղդեցութիւնն այնչափ մեծ էր գազաններուն վրայ, որ Ցուդա խղոյն մռնչիւնը դադրեցուց՝ կարծես թէ ինքն ալ վախնալով իր ըրած յանդգնութենէն ։ Բայց իր բարձր եւ խռնչոտ չնչառութիւնը չկրցաւ զսպել ։

Մոռոք անոր դառնալով՝ քանի մը վայրկեան ուշադրութեամբ դիտեց ։ Ցովազն իր տիրոջը նայուածքին ազդեցութենէն ազատելով՝ դարձաւ նորէն մութին մէջ կծկուեցաւ ։ Ցանկարծ առիւծի վանդակին մէջ ուժգին եւ անախորժ չառաչիւն մը լսուեցաւ. որ մեծ կենդանիներու կարծր մարմին

մը կրծելու ձայնին կը նմանէր ։ Մարգարէն ուշադրութեան կողմը դարձունելով՝ վագրը թողուց եւ քայլ մը առաջ գնաց դէպի կայէնի վանդակը ։ Բայց հոն առիւծին անհետքեւ դեղնագոյն դաւակը միայն կը տեսնուէր, որուն քիները տակն առած էր, գլուխը թաւախիտ բային մէջ ծածկուած էր, եւ երիկամունքին մկաններուն ձգտելէն ու ցցուելէն դիւրաւ կը գուշակուէր որ բերնովը բուռն ճիգ մը կը թափէր ։

Մարգարէն անհանգստութեամբ վանդակին մօտեցաւ կասկածելով որ Գողիաթ իր պատուէրին հակառակ ոսկր մը տուած ըլլայ առիւծին կրծելու, այս տարակոյսը փարատելու համար կարճ եւ ամուր ձայնով մը ըսաւ. « Կայէ՛ն, հոս եկուր ։» «Բայց առիւծը տեղէն չշարժեցաւ ։

« Հոս եկո՛ւր, Կայէ՛ն » ըսաւ նորէն Մոռոք աւելի բարձր ձայնով ։ Առիւծը դարձեալ տեղէն չի շարժեցաւ եւ ճարճատումը կը շարունակէր ։

Այն ժամանակ Մարգարէն ձեռքի հրաչէկ ցուպը առիւծին ազդրին պպցունելով՝ « Կայէ՛ն, հոս եկուր » ըսաւ երրորդ անգամ ։ Հազիւ թէ առիւծին դեղին մազերը խանձելով թեթեւ մուխ մը ելաւ, կենդանին անհատատալի ճարպիկութեամբ ազին դառնալն ու վանդակասիւներուն վրայ նետուիլը մէկ ըրաւ, ոչ թէ սողալով՝ այլ խրոխտաբար ոտքի վրայ կանգնած՝ ահեղ եւ զայրագին տեսքով ։

Մարգարէն վանդակին անկիւնը կեցած ըլլալով, առիւծն անոր հետ դէմ առ դէմ գալու համար բովընտի կանգներ էր, իր լայն կուշտը վանդակին երկաթներուն տալով, եւ իր յաղթ թեւը մինչեւ արմուկը, ծակէն դուրս հանելով որուն մկաններր Գողիաթին սրունքին մկաններէն հաստ էին ։

— Վար իջիր, Կայէ՛ն, ըսաւ Մարգարէն բարկութեամբ անոր մօտենալով ։

Առիւծը չէր ուզեր հնազանդիլ . . . չրթունքը բարկութենէն դուրս պրծած, վարագի վրիժակներուն պէս լայն, երկայն եւ սուր ժանիքը կը տեսնուէր ։

Մոռոք ձեռքի խիստ կարմրած ցուպին ծայրը գազանին չուրխներուն քսեց ։

Առիւծը այս խչխչցուն ոյրուցքին հետ՝ մինդպտանդին սիրոյմէն անակնկալ սաստ մը լսելով՝ չհամարձակեցաւ պառակ, այլ խոր մռունչ մը արձակելով՝ իր յաղթանդամ մարմնովը վար ինկաւ եւ վախկոտ հլուիւեամբ մը կծկեցաւ։

Մարգարէն լապտերը կախուած տեղէն վար առաւ հասկնալու համար թէ ի՞նչ էր կայծկի կրծածը, եւ տեսաւ որ վանդակին յատակի տախտակն էր, որ կը ծամէր անօթութիւներ խարելու համար։

Փիչ մը ատեն խոր լռութիւն սիրեց վակարանին մէջ։ Մարգարէն ձեռքերն ետին կապած, մէկ վանդակին միւսը կերթար, անհանդիստ եւ վարպետ դէմքով մը գազանները կը դիտէր, եւ անոնցմէ մէկը ընտրելու կարեւոր եւ ժուռարին գործ մը դլուխ հանելու համար։

Երբեմն ալ սայլարանին մնծ դռները քով երթալով աչքնէ կը դնէր, եւ պանդոկին բակին մէջ եղած անցածը մակիկ կրնէր։ Յանկարծ այս դուռը բացուեցաւ եւ Գողիաթ ջրաթաթախ ներս մտաւ։

« Ի՞նչ ըրիր հայինք... հարցուց Մարգարէն։ — Ըրի, բայց բաւական դժուարութեամբ, պատասխանեց Գողիաթ. բարերաղթաբար գիշերը բաւական մթին էր, հովը սաստիկ եւ տեղատարափ անձրեւ կուգար։ — Մարդ կասկածի դնա՞ց։ — Ոչ ոք, տէր իմ, տուած տեղեկութիւններդ ճիշդ էին. մառանին դուռը դաշտին վրայ կը բացուի ճիշդ աղջիկներուն պատուհանին տակը։ Երբ սուլելով ինձի իմացուցիք գործելու ժամանակը, դուրս ելայ, հետս առած յինարանս պատին կրթնցուցի, եւ երկաթ ոտնաչափ բարձրութեամբ մը վրան ելայ։ Իմ հասակս ալ վեց ոտնաչափ ըլլալով ինձ ոտնաչափ բարձրութեան հասայ, արմուկներս պատուհանին վրայ կըրթընցուցի, մէկ ձեռքովս վանդակափեղկը բռնեցի, միւսով ալ դանակս. եւ պատուհանին երկու ապակիները կոտրելուս պէս՝ վանդակափեղկին փոյտը ուժովս հրեցի։ — Արդեօք կարծեցին թէ հովն էր ընողը։ — Այո՛, անանկ կարծեցին։ Անա կը տեսնէք որ ձեր կարծածին չափ անբան չեմ եղեր։ Գործն ասանկ կատարելէ ետքը անմիջապէս վար իջայ ու յինարանս առնելով մտայ մտայ։ Փիչ մը ետքը ծերունիին ձայնը լսեցի. եւ ադէկ որ չուտով փախեր էի։ — Այո՛, երբ սուլեցի, ծերը նոր ճաշարան մտած էր, ուր կը կարծէի թէ երկար պիտի մնար։ — Ան մարդը չկրնար երկար բարակ ճաշ ընել, ըսաւ հսկան արհամարհոտ կերպով։ Ապակիները կոտրելէս քանի մը վայրկեան ետքը՝ ծերը պատուհանը բացաւ, եւ իր չունը կանչելով վար ցատկել տուաւ։ Ես ալ անմիջապէս մառանին միւս ծայրը փախայ. ապա թէ ոչ՝ ան անիծած կենդանին ինծի կը ըզբաղէր դրան առեւը։ — Այն չունը հիմա ախոռին մէջ փակուած է ծերունիին ձիուն հետ. չարաճակէ պատմութիւնդ։ — Երբ վանդակափեղկին ու պատուհանին գոցուիլը լսեցի, նորէն դուրս ելայ մառանէն եւ յենարանը դնելով դարձեալ վեր ելայ, վանդակափեղկին մղլակը կամացուկ մը քաշեցի բացի, բայց երկու կոտրած ապակիներուն ծակը մուչտակի մը քղանցներովը գոցուած ըլլալով՝ ներսի խօսակցութիւնը միայն կը լսէի, բայց բան մը չէի տեսներ։ Ուստի մուչտակը մէկ կողմ հրեցի եւ տեսայ որ աղջիկներն իրենց անկողնին մէջ նստած էին՝ երեսնին իմ կողմս դարձուցած, ծերն ալ անոնց դիմացն վերեւը նստած եւ կրնակն ալ ինծի դարձուցած էր։ — Պայուսակը, պայուսակը, տեսա՞ր ուր դրուած էր, ինծի համար ամենէն կարեւորն անիկա է։ — Այո՛, տեսայ, պատուհանին մօտ սեղանի մը վրայ դրուած էր կանդելին ալ քով, եւ ձեռքս երկնցուցնելով կրնայի առնել։ — Ի՞նչ լսեցիր։ — Ոչովհետեւ պատուիրեր էիր ինծի որ պայուսակէն զատ ուրիշ բանի հետեւիմ, ես ալ միայն պայուսակին վերաբերեալ խօսքերը միայն պահեցի։ Ծերն ըսաւ թէ իր թուղթերը, պատուհանները, տոմսակն եւ զօրապետի մը նամակները կան անոր մէջ։ — Լաւ... յետո՞յ։ — Ոչովհետեւ դժուարին էր ինծի մուչտակը պատուհանին ծակէն հետս բռնել, ձեռքէս փախաւ... ուզեցի նորէն բռնել... բայց ձեռքս աւելի երկնցնելով կերեւի թէ աղջիկներէն մէկը նշմարեց, վասն զի պատուհանը յուզունելով պոռաց։ — Ա՛յ թշուառական՝, բոլոր աշխատութիւններս պարապ դնաց. գոչեց Մարգարէն՝ բարկութենէն երեսին գոյնը նետած։ — Համբերեցէք փիչ մը... աշխատութիւններս պարապ չգնաց։ Աղջկան աղաղակը լսե-

լուս պէս՝ յենալանէն վար ցատկեցի եւ նորէն մառանը փախայ. եւ որովհետեւ չունը հոն չէր, մառանին դուռը կիսաբաց թողուցի, եւ տեսայ որ ծերը պատուհանը բանալով կանդղեղը դուրս երկնցուց, չորս կողմը դիտեց. նայեցաւ որ ոտնդուռ չկար, եւ պատուհանն ալ շատ բարձր էր հասարակ մարդու մը հասակը մինչեւ հոն կարենալ հասնելու . . . : — Ուրեմն առաջին անգամուան պէս կարծեց թէ հովն էր ընդը . . . սուտիւ կարծածիս չափ անյաջողակ չես եղեր : Վեր ել, եւ նիզակներուս ամենէն երկայնը ինծի բեր : Կարմիր չուխայէ ծածկոցն ալ միասեղ : — Այո՛, ահ՛ը իմ :

Գողիաթ ոտնդուղէն վեր ելաւ, եւ կէս ճամբան հասնելուն՝ կանգ առնելով հարցուց.

— Տէ՛ր իմ, չէ՞ք ուզեր որ հետս կատր մըն ալ միս բերեմ Մահին տալու համար : Գիտցած եղիք որ պատճառը ձիս կարծելով ոխ պիտի պահէ ինծի դէմ՝ վասն զի բան չը մոռնար . . . եւ առիթ գտնելուն պէս . . . — Նիզակն եւ ծածկոցը բեր ըսի քեզի. կրկնեց Մարգարէն հրամայական ձայնով :

Գողիաթ իր առած հրամանները կատարելու ժամանակ, Մոռաք գնաց սայլարանին մեծ դուռը կէս մը բացաւ, եւ բակին մէջ նայելով նորէն մարկ ըրաւ :

— Անաւասիկ նիզակն ու ծածկոցը, ըսաւ հսկան ոտնդուղէն վար իջնելով եւ գանոնք ձեռքը բռնած. ի՞նչ պիտի ընենք հիմա : — Դարձիր մառանը գնա՛, պատուհանին քով ել, եւ երբ ծերը չտապաւ սենեակէն դուրս ելնէ . . . — Ո՞վ պիտի դուրս հանէ : — Ինչո՞ւդ պէտք է, դուրս պիտի ելնէ : Ծերը սենեակէն դուրս ելնելուն պէս, պատուհանը հրէ, կանդղեղը վար ձգէ, եւ ետ կարենաս չուռով եւ ճարպիկութեամբ մնացեալը կատարել, ասոնք ֆիօրինը քուկդ է . . . Բոլոր աղէկ մը միտդ պահեցիր ա՛ : — Այո՛, այո՛ : — Աղջիկներն այնչափ պիտի զարհուրին աղմուկէն ու մուխէն որ վախերնէն ձայն չպիտի կրնան հանել : Ամենը ասկէ չէ : Այս սայլարանին յարկը բարձր չէ. ձեղնայարկին լուսամուտը դիւրամատչելի է . . . գիշերն ալ մութ է . . . փոխանակ գոնէն մտնելու՝ կրնաս . . . — Լուսամուտէն մտնեմ, այնպէս չէ՞ . . . — Առանց ձայնի . . . եւ հսկան դուրս ելաւ :

Մարգարէն երկար լռութենէ մը ետքը, « Այո՛, այո՛, խորհած միջոցներս ապահով են, ըսաւ ինքնիրեն . . . պէտք չէր որ վարանէի . . . կոյր եւ նուաստ գործիք մը ըլլալով չեմ գիտեր ինծի տրուած հրամաններուն չարժառիթը. բայց անոնց հետ ղրկուած յանձնարարականներուն եւ հրամայողին բարձր վիճակին նայելով՝ տարակոյս չմնար որ այս բանին մէջ մեծ չահեր կան . . . անանկ չահեր, որք աչխարհիս ամենէն մեծ եւ բարձր բաներուն հետ վերաբերութիւն ունենալու են . . . : Բայց այս երկու աղջիկները՝ որք գրեթէ մուրացիկ վիճակի մէջ են, եւ այս խեղճ գինուորն ինչպէս կրնան անանկ չահեր ներկայացունել . . . : Բայց ինչ փոյթ է ինծի, աւելցուց ամենախոնարհ կերպով, ես հրամանակատար բազուկ մըն եմ. խորհող եւ հրամայող գլխուն անկ է իր ըրածներուն պատասխանը տալ . . . : »

Քիչ մը ետքը Մարգարէն դուրս ելաւ սայլարանէն կարմիր ծածկոցն հետն առած, եւ դէպի ժօվհալին կեցած փոքրիկ ախոռը գնաց, որուն խարխուլ դուռը հաղիւ մղլակով մը գոցուած էր :

Ինպա–ժուա այս օտար մարդը տեսնելուն պէս վրան յարձակեցաւ, բայց իր ակռաները Մարգարէին երկաթէ սրունգներուն պատահելով չկրցաւ բան մը ընել. ուստի Մարգարէն՝ չանը խածուածքը բանի տեղ չդնելով, ժովիալը պախուրցէն բռնեց, եւ թեթեւ կարմիր ծածկոցը գլուխը փաթթեց որպէս զի չկրնայ բան մը տեսնել կամ զգալ, ախոռէն դուրս հանեց եւ իր փակարանէն ներս խօթելով՝ դուռը վրայէն գոցեց :

. . . . . .

Որբուհիները հօրեղբուն օրհնութիւնը կարդալէ ետքը, պահ մը լուռ կենալով՝ ախոռը եւ մտայոյզ՝ թերթերուն կը նայէին որոնք գիղնած էին գրուելէն ետքը երկար տեղն անցած ըլլալուն համար :

Տակոպէս նմանապէս մտաղրաղ՝ իր գաւակն եւ կնոջը վրայ կը մտածէր, որոնք քիչ օրէն տեսնել կը յուսար, այսչափ երկար տեղն բաժանուած մը յետոյ : Այսպէս քանի մը վայրկեան անցնելէ ետքը, վերջապէս Տակոպէս լռութիւնը

խղելով՝ թերթերը Պանչին ձեռքէն առաւ, խնամով ծալլեց գրպանը դրաւ, եւ որբուհիներուն դառնալով. «Զեզի տեսնեմ, զաւկներս, սիրտ առէք, ըսաւ, նայեցէք ինչ քաջ հայր մը ունիք. այսուհետեւ զայն ողջադուրկելու բերկրանքէն զատ ուրիշ բան մի խորհիք, եւ յիշեցէք միշտ այն առաքինի երիտասարդին անունը՝ որուն պարտական էք զգացած այդ ուրախութիւններդ, վասն զի, եթէ ան չըլլար, հայրերնիդ սպաննուած էր Հնդկաստանի մէջ։ — Այն երիտասարդին անունը Ճալմա է, յաւիտեան մոռնալիք չունինք, ըսաւ Ռոզ։ — Եւ եթէ մեր պահապան հրեշտակ Գաբրիէլը նորէն գայ, աւելցուց Պանչ, կը խնդրենք իրմէ որ ինչպէս մեր վրայ՝ նոյնպէս ալ Ճալմայի վրայ հսկէ։ — Շատ աղէկ, զաւկներս, ըսաւ զօրականը, որոշ գիտցանց մասին վստահ եմ որ բան մը չէք մոռնար։ Գանք հիմա այն ճանապարհորդին, որ դժբաղդ մայրերնիդ գտնելու համար Սիպերիա եկեր էր։ Քիչ մը առաջ կարդացուած դէպքերէն ամիս մը նաքը հայրերնիդ տեսեր էր, եւ որովհետեւ նորէն անդրիպելիներուն դէմ պատերազմի երթալու կը պատրաստուէր, իր թուղթերն ու միտքն ասոր յանձներ էր։ — Բայց այդ միտքն ինչ բանի համար պէտք պիտի ըլլայ մեզի Տակոպէ՛ս, եւ վրան դրոշմուած խօսքերն ինչ նշանակութիւն ունին, ըսաւ Ռոզ ծոյլն միտքը հանելով։ — Կը նշանակեն թէ 1832 փետրվարի 13ին Բարիզ, Աչն Ֆրանսուա փողոցը, թիւ 3 տունը պիտի գտնուինք։ — Ինչ բանի համար։ — Ձեզ մայրերնիդ այնչափ յանկարծօրէն բռնուեցաւ հիւանդութենէն որ ժամանակ չունեցաւ ինծի ըսելու. այսչափ միայն գիտեմ որ միտքն իր ծնողքէն մնացած է, եւ հարիւր այսչափ տարիներէ ի վեր մատունքի պէս կը պահուէր իր ընտանեքին մէջ։ — Հօրերնուս ձեռքն ինչպէս անցեր է։ — Վարչապետն բանի քշուած ժամանակ չտապով կառքը դրուած բաւերուն հետ մօրերնուդ մէկ փոքրիկ պնուշէն ալ դրուեր է, եւ այս միտքն ալ անոր մէջն է եղեր։ Այն ժամանակէն ի վեր հայրերնիդ մեր ուր ըլլալը չգիտնալով եւ հաղորդակցութենէն մինչդեռ չուենալով չէր կրցեր պատ եւս դրկել։ — Ուրեմն այս միտքը մեծ կարեւորութիւն ունի մեզի համար։ — Անշուշտ, վասն

զի երբոր ճանապարհորդը բերաւ զայն մօրերնուդ տուաւ, մայրերնիդ այն ատեն ուրախացաւ, որ տանըէնդ տարիէ ի վեր այն օրուան չափ գոհ եւ ուրախ չէի տեսած զինքը։ « Ահա հիմա զաւկներուս Թշուառ վիճակը Թերեւս « երջանկութենէն պիտի փոխուի » կըսէր ինծի ճանապարհորդին առջեւ՝ ուրախութենէն արցունքներով աչքը լցուած, եւ կաւելցնէր. « Սիպերիայի կառավարչէն հրաման պիտի խնդրեմ « որ զաւկներս առնեմ Ֆրանսա երթամ . . . : Թերեւս տասը « նըրհինգ տարուան աքսորն ու տառապանքներուս գրաւումը « բաւական պատիժ մը համարելով զիս Թող կուտան . . . : « Իսկ եթէ խնդիրս մերժուի, ես հոս կը կենամ, եւ գոնէ « աղջիկներս Ֆրանսա կը ղրկեմ, որուն չեմ կարծեր որ արգելք ըլլան։ Տակոպէս գոնէ կ'առնես աղջիկներս Բարիզ « կը տանիս անմիջապէս ճամբայ ելնելով, վասն զի, դժբաղդաբար արդէն չատ ժամանակ կորնչուցած ենք. եւ եթէ յա« ռաջիկայ փետրվարի 13ին Բարիզ հասած չըլլաս, թէ՛ մեր « գոնն բաժանումը եւ թէ այդ տաժանելի ճանապարհորդութիւնը պարապ տեղը կատարուած պիտի ըլլայ։ » — Ինչ կըսես, Տակոպէս, եթէ օր մը միայն ուշ մնանք . . . : — Այո՛, եթէ փոխանակ 13ին հասնելու 14ին հասնինք, ամէն բան եղած լինցած պիտի գտնենք, կըսէր ձեր մայրը։ Նմանապէս Ֆրանսա երթալիք խոշոր նաւակ մըն ալ տուաւ ինծի պատուիրելով որ մեր ճամբուն վրայ առաջին քաղաքին թղթատունը ձգեմ, եւ ես ալ այնպէս ըրի։ — Կը յուսա՞ս որ ժամանակին Բարիզ պիտի հասնինք։ — Կը յուսամ. բայց եթէ աւելի ուժ ունենայիք, իւրաքանչիւրէն մէկ քանին երկուքը մէկ կընէինք, վասն զի եթէ հիմակուան պէս օրը հինգ փարահս ճամբայ ընէնք, եւ արկած մըն ալ չհանդիպի, ամենէն ուշը փետրվարին սկիզբները պիտի հասնինք Բարիզ, ուստի լաւ կըլլայ որ աւելի կանուխ հասնելու չանանք։ — Բայց ե՞րբ եւ ո՞ր պիտի տեսնենք մեր հայրը՝ որ Հնդկաստան կը գտնուի եւ մահուան դատապարտուած ըլլալով՝ չի կրնար Ֆրանսա մտնել։ — Ա՛հ ըզձ տղաք, ըսածնիդ ճշմարիտ է, բայց ո՛րչափ բաներ կան որ դուք չէք գիտեր։ Երբոր ճանապարհորդը Հնդկաստանէն մեկներ էր, զօրականը չէր

կրնար Թրանսա վերադառնալ, բայց հիմա կրնայ։ — Ինչո՞ւ համար կրնայ։ —Անոր համար որ հայրերնիդ աքսորող Պուրպոններն անցեալ տարի վռնտուեցան Թրանսայէն. այս լուրը հիմա հասած է Հնդկաստան, եւ անտարակոյս հայրերնիդ ալ պիտի գայ Բարիզ եւ հոն ձեզի ապասէ, յուսալով որ դուք եւ մայրերնիդ յառաջիկայ փետրվար 13ին հոն պիտի գտնուիք։ — Ո՛հ, հիմա հասկցայ, ուրեմն կրնանք յուսալ որ վինքը պիտի տեսնենք, ըսաւ Ռոզ հառաչելով։ — Գիտե՞ս արդեօք Տակոպէ՛ս, ի՞նչ էր այն ճանապարհորդին անունը։ — Ո՛չ, զաւակնե՛րս, բայց կուզէ Ինէս ըլլայ անունը, կուզէ Ժագ, ազնուասիրտ մարդ մըն էր։ Մեկնելու ժամանակ մայրերնիդ արտասուալից աչքով իր չնորհակալութիւնը յայտնեց անոր, որ այնչափ անձնուիրութիւն ու մարդասիրութիւն ցոյց տուեր էր զօրապետին, իրեն եւ զաւակներուն։ Ան ժամանակ ճանապարհորդը մօրերնուդ ձեռքն իր ձեռքին մէջ տեղմելով ըսաւ այնպիսի քաղցր ձայնով մը՝ որ իմ սիրտս անդամ չարժեց. «Ինչո՞ւ համար ինձմէ չնորհակալ կըլլաս. մինչ Ան չըսա՞ւ Սիրեցիէ զմիմեանս։» — Ո՞վ ըսեր է այդ խօսքը, Տակոպէ, եւ որո՞ւ համար ըսել կուզէր ճանապարհորդը։ — Ձեմ գիտեր. բայց այնպիսի կերպով մը ըսաւ Սիրեցիէ զմիմեանս խօսքը որ սրտիս դպաւ։ — Սիրեցիէ զմիմեանս կրկնեց Ռոզ խորհելով։ — Ի՛նչ ազուոր խօսք է, աւելցուց Պաւլ։ — Ո՞ւր կերթար այդ ճանապարհորդը։ — Հեռուն, խիստ հեռուն, դէպի Հիւսիս, ըսաւ մօրերնուդ։ Մայրերնիդ անոր հեռանալը տեսնելով. «Տակոպէ՛ս, կըսէր ինծի, այս մարդուն ան.ուշ եւ սրտառուչ խօսուածքն, ա՛յնչափ սիրտս չարժեց որ արտասուք։ չկրցի բռնել։ Հետս խօսած ժամանակ աւելի բարութիւն մը կզգայի սրտիս մէջ. էրկանս ու զաւակներուս վրայ աւելի սէր կիմանայի, եւ սակայն անոր դէմքը նկատողը կըսէր թէ երբեք ոչ ծիծաղած եւ ոչ ալ ցաւած էր։»

Երբոր ճանապարհորդը գնաց, մայրերնիդ ու ես դրան առջեւը կանգնած եւեւէն նայեցանք մինչեւ որ բոլորովին աներեւոյթ եղաւ։ Դլուխը կախած, ծանր, հանդարտ եւ անյողդողդ քալուածքով մը կերթար. կարծես թէ իր քայլերը կը համրէր. ասկէց զատ կոխած տեղերն ալ բան մը նչմարեցի։ — Ի՞նչ նչմարեցիր, Տակոպէս։ —Գիտէք որ մեր տանը ճամբան միչտ խոնաւ էր փոքրիկ աղբիւրին յորդելուն պատճառաւ։ — Այո՛, գիտեմ։ — Ճանապարհորդին ոտքին նչանները ցեխին վրայ մնացեր էր, եւ տեսայ որ կոչիկին տակը խաչաձեւ չարուած բեւեռներ կային...։ — Ինչպէս խաչաձեւ։ — կեցիք հասկցուցեմ ձեզի, ըսաւ Տակոպէս եօթն անգամ իր մատը անկողնին ծածկոցին վրայ դնելով. ահա այսպէս չարուած էին բեւեռներն անոր կօշիկին տակը, եւ ասոր խաչաձեւ կըսեն։

— Ի՞նչ կրնայ նչանակել այդ Տակոպէ՛ս։ — Դիպուած է թերեւս... այո՛... դիպուած... եւ սակայն որչափ որ չեմ ուզեր հաւատալ, ճանապարհորդին ձգած խաչաձեւ հետքը զէշ ազդեցութիւն մը ըրաւ վրաս, վասն զի հաղիւ մարդը գացեր էր, աղէտ աղէտի վրայ հասան գլուխնուս։ — Աւա՜ղ, մայրերնիս մեռաւ, այնպէս չէ՞։ — Այո՛, բայց անկէց առաջ ուրիշ միչտ մը պատահեցաւ...։ Դուք գեռ չէիք եկած, մայրերնիդ աղերսագիր մը կը գրէր Սիպերիոյ կառավարիչին հրաման տայ իրեն Թրանսա երթալու կամ ձեզի հոն դրկելու, յանկարծ ձիու մը քառատրոփ վազելու ձայնը լսեցի, եկողը Սիպերիոյ կառավարիչին սուրհանդակն էր։ Հրաման կը բերէր մեզի որ տեղերնիս փոխենք։ Երեք օրէն ճամբայ պիտի ելնէինք ուրիշ դատապարտեալներու հետ եւ չորս հարիւր վարսախ հեռու տեղ մը պիտի երթայինք դէպի հիւսիս։ Ահա այսպէս տասներհինգ տարի աքսորէ ետեւ՝ անդթութիւնն ու հալածանքը կը սասականար մօրերնուդ դէմ...։ — Եւ ինչո՞ւ այդպէս կը չարչարէին զինքը։ — կարծես թէ չար ոգի մը անոր ետեւէն ինկեր էր, վասն զի քանի մը օր հետը ճանապարհորդը չպիտի կրնար մեզի Միլօսք գտնել, կամ եթէ գտնելու ըլլար, այնչափ հեռու էր, որ բերած միտալն ու թուղթերն անօգուտ պիտի ըլլային, որովհետեւ անմիջապէս ճամբայ ելնելով հաղիւ թէ ժամանակին պիտի կրնանք Բարիզ հասնիլ։ «Եթէ մէկը յատուկ չահ մը ունենար զիս «կամ զաւակներս Թրանսա երթալէ արգիլելու, ուրիշ միջոց

« չէր գործածեր , կըսէր մայրերնիդ , վասն զի մեզի հիմա « չորս հարիւր փարասխ աւելի հետու վտարելը՝ Ծրանաս « երթալնիս անհնար ընել է , որուն ժամանակը որոշուած է։»
— Թերեւս այդ անակնկալ վիշտն էր իր յանկարծական հի- անդութեանը պատճառը ։ — Աւա՜ղ , ո՛չ , զաւկներս , զինքը մեղսունդն այն դժոխային քալէոան էր , որուն ուրկէ գալը մարդ չգիտեր , վասն զի ան ալ կը ճանապարհորդէ եւ կայծակի պէս մարդ կը զարնէ ։ Ճանապարհորդին երթալէն երեք ժամ առաջը , երբոր դուք ուրախ զուարթ անտառէն դարձաք եկաք ծաղիկներու խաչոր փունջեր բերելով մօրերնուդ , նա արդէն գրեթէ հոգեվարք էր , եւ բոլորովին անճանաչելի ։ Քալէոան երեւան ելեր էր գեղին մէջ , եւ մինչեւ իրիկուն գիշերուան հոգի մեռեր էին ։ Մայրերնիդ հազիւ ժամանակ ունեցաւ միասին պարանոցդ անցուցնելու սիրելի՛ Ռօզա , ձեր եր- կուքդ ինձի յանձնելու , եւ աղաչելու որ չուտով ճամբայ ելլեմ ։ Մայրերնիդ մեռնելէն ետեւ անոր աքսորին հրամանը չէր կրնար ձեզի դպչիլ , ուստի կառավարիչը թոյլ տուաւ ինձի որ մօրերնուդ վերջին կամքին համեմատ ձեզի առնեմ Ծրանաս տանիմ . . . »

Տակոպէօ յանկարծ իր խօսքը կարեց ։

Տաղտկալի խնդիրներ մը լսեց կատաղի մռնչիւններու հետ , ցասկոտ ոտքի վրայ ելաւ այլայլելով եւ գոչեց . — Ա՛հ , Ժօվիալին ձայնն է , ի՞նչ կ՚ընեմ արդեօք իմ ձիուս » . եւ դուռը բանալով՝ սանդուղքէն վար վազեց ։

Երկու քոյրերը սարսափելով իրարու փաթթուեցան , եւ լեզուապատառ ըլլալով Տակոպէօի յանկարծական մեկնումէն չկրցան տեսնել որ կատաղած ապակիէն ձեռք մը նետ մաւ , պատուհանին երկաթը վեր առաւ , փեղկերն ուժով մը հրեց եւ կանգղեղը կործանեց , որ պատուհանին առջեւ փոքրիկ սեղանի մը վրայ դրուած էր զօրականին մահադին հետ ։

Որբուհիները խոր մթութեան մը մէջ կը գտնուէին ։

. . . . . .

Մոռաք Ժօվիալն իր գազաններուն գտնուած տեղը տա- նելով ծածկոցը գլխէն հանեց ։

Հազիւ թէ վագրը , յովազը , գայլը այս անօթի գազան-

ները ձին նշմարեցին , իրենց գառագեղին վանդակասիւնե- րուն վրայ նետուեցան ։ Ձին ապշած , պարանոցը անկած , աչ- քերն անշարժ բոլոր մարմնովը կը դողար , եւ կը թուէր թէ կեցած տեղը դամուած մնացեր էր ։ Յանկարծ պռունգ քրտինք մը հոսել սկսաւ խեղճ կենդանիին կողերէն ։

Առիւծն ու վագրը զրգռուելով զարնուելի մռնչիւններ կարձակէին իրենց գառագեղերուն մէջ ։ Յովազը չէր մռնչեր , բայց անոր խուլ կատաղութիւնն աւելի սարսափելի էր ։ Գանկը չախչախելու վտանգով , մէկ ոտտմամբ գառագեղին խորէն վանդակասիւններուն վրայ կը նետուէր . յետոյ միշտ լուռ ու կատաղի . սոզալով գառագեղին ծայրը կերթար եւ նորէն կոյր մոլեգնութիւնով մը վանդակասիւներուն վրայ կը խոյանար ։ Այսպէս երեք անգամ սոսկալի լռութեամբ ցաս- կոտ էր , երբ ձին վախէն խելքը կորսնցնելով՝ երկար խոնջ- ջիւններ սկսաւ արձակել , եւ չուարած դէպի դուռը վազեց՝ ուրկից զինքը ներս մտցուցեր էին ։ Բայց գոց գտնելով զայն , գլուխը խոնարհեցուց , ծունգերը քիչ մը ծռեց , եւ քիթովը գետնին ու գռնափեղկին մէջտեղը եղած բաց միջոցը չօշա- փեց՝ որպէս թէ դուրսի օդը չնչելու համար . յետոյ բոլորո- վին չուարելով սկսաւ աւելի խռնջել եւ առջեւի ոտքերը գետինը զարնել ։

Երբ յովազը կը պատրաստուէր նորէն խոյանալ , Մար- գարէն գառագեղին մօտեցաւ , եւ նիզակովը վանդակասիւ- ներուն նիզը հրելով սողնակէն դուրս հանեց , եւ ինքը վա- զեց իր ձեղնայարկին սանդուղքէն վեր ելաւ մինչեւ կէսը ։

Վագրին ու առիւծին մռնչիւնը ձիուն վրնջմանը հետ միացած բոլոր պանդոկը թնդացուց ։ Յովազը նորէն կատա- ղաբար նետուեցաւ վանդակասիւներուն վրայ , եւ այս ան- գամ նիզը բացուած բլլալուն՝ վանդակին դուռը սեղէն ելաւ եւ սայլարանին մէջտեղն բնակաւ ։ Ամէնի զազանը պահ մը ան- շարժ կեցաւ կծկուած եւ գլուխը գետնին վրայ երկնցուցած՝ որպէս թէ ընկերք ոստումին հեռաւորութիւնը հաշուելու հա- մար . յետոյ յանկարծ ձիուն վրայ յարձակեցաւ ։ Ժօվիալ գազանին վանդակէն դուրս ելնելը տեսնելուն , ինքզինքը դէպի դուռը նետեց որ դուրսէն ներս կը բացուէր , եւ բոլոր

ուժովը զայն հրեց, խորտակելու համար։ Երբ Մահը վրան յարձակեցաւ, ժօվիալ իր եռուի երկու ոտքերուն վրայ կեաւ կանգնեցաւ. բայց գաղանը կայծակի արագութեամբ անոր պարանոցը յափշտակելով կախուեցաւ եւ առջեւի թաթերուն սուր մագիլներն անոր կուրծքը խոթեց։ Հեզճ ձիուն ուշնա-կան երակը բացուեցաւ. սեւ-կարմիր արիւնը ցայտել սկսաւ յովազին ժանիքին տակէն, որ կրծոտելով եռուի ոտքերուն վրայ ուժով մը զոհը սեղմեց գրանը եաին եւ իր սուր ճիրաննե-րովն անոր կողը ճեղքեց բացաւ։

Ցանկարծ հետեւեալ խօսքերը լսուեցան.

«Ժօվիա՛լ, մի՛ վախնար, անա եկայ, սիրա ա՛ռ։»

Այս խօսքերն ըսողը Տակոպէա էր, որ յուսահատ ճիգով կաչխատէր դուռը բանալու. որուն եաեւ այս արիւնոտ չա անցքը կանցնէր։

«Ժօվիա՛լ, մի՛ վախնար, ես հոս եմ» կրկնեց զօրականը եւ օգնութեան կանչեց.... Անթաղդ կենդանին այս բարե-կամական եւ ծանօթ ձայնը լսելուն, թէպէտ իր կեանքին վեր-ջին կէտը հասած էր, բայց եւ այնպէս չանաց դլուխը տիրոջը ձայնին եկած տեղը դարձունելով ողբագին խնդմամբ մը պա-տասխանել, եւ յովազին ուժին ներքեւ ընկճուած ինկաւ նախ ծունկին եւ յետոյ կողին վրայ, այնպէս որ ուան ու քամակը դրան առջեւը գալով՝ անոր բացուելուն արգելք կըլլային։ Սակն բան լինցաւ։

Գաղանը ձիուն վրայ նստաւ, առջեւի ու եաեւի թաթե-րովը սեղմեց եւ իր արիւնաթաթաւ ցուռկն անոր կողին մէջ խոթեց՝ առանց ուշ դնելու քանի մը տակտ կիցկրտ՝ զորս խեղճ կենդանին վերջին չունչը փչած ժամանակ արձակեց։

— Օգնութեան հասէք... օգնութեան հասէք ձիուս» կը պոռար Տակոպէա ի զուր դրան կղպանքը կոտրելու աչխա-տելով. յետոյ կատաղաբար աւելցուց. «ա՜հ, զէնք մըն ալ չկայ... զէնք մըն ալ չկայ...» — Զգոյշ կեցի՛ր, պոռաց գաղանազօսպը ձեղնայարկին լուսամուտէն՝ որ բակին վրայ կը նայէր. մի աչխատիր ներս մտնելու, կեանքդ վտանգի մէջ կը ձգես, վասն զի յովազս կատղեր է... — Բայց իմ ձի՛ս, իմ ձի՛ս, գոչեց Տակոպէա կսկծագին ձայնիւ. — Ու-

ձիդ դիշերանց ախոռէն դուրս ելեր ու սայլարանին դուռը հրելով ներս մտեր է. յովազս ալ զայն տեսնելով իր վան-դակը խորտակեր ու վրան յարձակեր է... եթէ աղէտ մը պատահի, պատասխանատուն դուն ես, յարեց Մոռոք սպառ-նալից դէմքով, վասն զի գաղանը վերստին իր վանդակը դնելու համար մեծ վտանգի մէջ պիտի ձգեմ ինքզինքս. — Բայց իմ ձի՛ս... ազատեցէք իմ ձիս, կաղաչեմ, գոչեց Տակոպէա յուսահատած։

Մոռոք լուսամուտէն ներս քաչուելով անհետացաւ։

Գաղաններուն գոչիւնէն եւ Տակոպէոի աղաղակէն ցօ-քոն-Պլանի պանդոկին մէջ գտնուած բոլոր մարդիկն արթըն-ցան, եւ ասդիէն անդիէն պատուհանները բացուելով ճրագ-ներ դուրս հանուեցան։ Շատ չանցաւ պանդոկին սպասաւոր-ներն ալ բակը խուժեցին լապտերներով, Տակոպէոը չրջապա-տեցին եւ նեղելութիւնը իմանալ ուզեցին։

«Իմ ձիս հոս ներսն է, եւ աս թշուառականին գազան-ներէն մէկը վանդակէն փախեր հոս եկեր է, պոռաց զօրա-կանը՝ դուռը կոտրելու միչտ աչխատելով։

Պանդոկին մարդիկը՝ որ արդէն զարհուրեր էին գազան-ներուն մռնչիւնէն այս լսելնուն պէս՝ ձգեցին փախան եւ վա-զեցին պանդոկապետին իմաց տալու։

Քիչ քիչ գազաններուն գոչիւնները դադրեցան, եւ միայն բարակ մռնչիւն մը կը լսուէր Մարգարէին հետեւեալ խիստ եւ հակիրճ խօսքերուն հետ. «Մա՜հ, հո՛ս եկուր, հո՛ս։»

Գիչերը վերջին սասիկան մութ ըլլալով, Տակոպէա չկրցաւ տեսնել Գողիաթը, կղմինարով ծածկուած յարկին վրայէն զգուշութեամբ սողալով ձեղնայարկին լուսամուտէն ներս կը մտնէր։ Քիչ մը հոգը բակին դուռը նոքէն բացուե-ցաւ, եւ պանդոկապետը ձեռքը կարճ հրացան մը առած՝ զգու-շութեամբ դէպի սայլարանին դուռը կուգար քանի մը մար-գոց հետ՝ որք երկար ժանիներով ու ցուպերով զինուած էին։

Ինչ կայ, ըսաւ Տակոպէոի մտնելով, այս ինչ աղ-մուկ է պանդոկիս մէջ. սատանան տանի գազան պահողներն ալ քեզի պէս անհոգներն ալ՝ որ ձիու մը պախարքը մտու-րին կապել չեն դիտեր... Եթէ անասունդ վիրաւորուած

է, յանցանքը քուկդ է, Թող աւելի ուշադրութեամբ հոգ տանէիր։

Զօրականը փոխանակ այս յանդիմանութեան պատասխանելու՝ սայլարանին մէջ անցածը մաիկ կընէր միշտ, եւ ձեռքովը նշան ըրաւ որ լռեն։

Յանկարծ կառապի մռնչիւն մըն ալ լսուեցաւ, եւ հանուէն Մարգարէին գոչիւնը՝ յովազին առնալուն հետ։

Պանդոկապետը զարհուրելով՝ «Անտարակոյս մեծ աղէտ մը պատճառ եղար, ըսաւ զօրականին. լսեցի՞ր, ինչ ձայն էր այն ... կերեւի թէ Մարգարէն չարաչար վիրաւորուեցաւ։»

Տակոպէս պանդոկապետին պատասխան տալու վրայ էր, գոռը բացուեցաւ, եւ երբ Գողիաթ սեմին վրայ երեւնալով ըսաւ. «Կրնաք ներս մտնել, վախնալու բան չմնաց։»

Փակարանին ներսը սոսկալի տեսարան մը կը ներկայացնէր։ Մարգարէն դեղնած, հազիւ կընալով սրտին յուզմունքը ծածկել երեսանց ցոյց տուած հանդարտութեամբ, յովազին գառագեղչն քանի մը քայլաչափ հեռու ծունկի վրայ եկեր էր մատծական դիրքի մէջ, եւ չրթանցը երերալէն կը գուշակուէր որ ազօթք կընէր։ Ն՛ բոր պանդոկապետն ու անոր մարդիկը տեսան, ոտքի վրայ ելաւ եւ բարձր ձայնով ըսաւ. «Գոնանամ ղքէն, Աստուած իմ, որ ինձի տուած զօրութեամբդ այս անգամ ալ կրցայ յաղթել։» Յետոյ թեւերը խաչաձեւ կուրծքին վրայ դնելով, կակազավիզ խրոխտութեամբ մը կարծես թէ կը զուարճանար յովազին դեմ ըրած յաղթութեանը վրայ, որն որ իր գառագեղչին մէկ անկիւնը տարածուած տակաւին կոռնար ողբալին ձայնով։

Այս տեսարանին ներկայ գանուողները չդիանալով որ Մոռոք կատարեալ զրահ մը ունէր իր մուշտակին ներքեւ, եւ յովազին յետութիւններն անկէ վախնալուն տալով՝ ապշեցան ու սքանչացան այս մարդուն աներկիւղութեանն ու գերբնական զօրութեանը վրայ։

Մոռոքին հանելը քանի մը քայլ հեռու Գողիաթ ոտքի վրայ կեցեր էր՝ հագիւ նիզակին կրթնած։ Վերջապէս գառագեղչն քիչ մը հեռու, արեան լճի մը մէջ, ժօվիալի դիակը

փռուեր էր. Տակոպէս իր սիրելի ձիուն արիւնաթաթաւ եւ բզիկ-բզիկ եղած մարմինը տեսնելուն՝ ոտքը ձեռքը պաղեցաւ, անչարժ մնաց վշտահար դեմքով. յետոյ ծունկի վրայ գալով ժօվիալին գլուխը վեր վերցուց, եւ անոր նուազած, դեղնած եւ կէս գոցուած աչքերը տեսնելով, որք երբեմն այնչափ զուարթ եւ ուշիմ կին եր իր սիրելի տիրոջը կը նայէր, կսկիծալին հառաչանք մը արձակեց։

Տակոպէս մտացեր էր իր բարկութիւնը մտացեր էր նաեւ այս դէպքէն յառաջ գալիք գէշ հետեւանքը որ չատ վնասաբեր էր երկու աղջիկներուն չահուն, որովհետեւ չպիտի կրնային ճանրանին չարունակել. այլ միայն խեղճ ձիուն մահուանը վրայ կը խորհէր, այն հաւատարիմ կենդանիին որ իր յոգնութեան եւ պատերազմի հին ընկերն եղած էր, եւ այնչափ տարիներէ ի վեր իրմէ չէր զատուած։

Բայց, երբ Տակոպէս՝ միտքը բերաւ իր վիշտերուն պատճառները, երբ մտածեց որ ժօվիալ իր աքսորանաց ալ ընկերն եղած էր եւ որբուհիներուն մայրը ժամանակաւ իր աղջիկներուն պէս գժուար ճանապարհորդութիւն մը ըրեր էր այս գժբազդ կենդանիին հետ, եւ մանաւանդ երբ ըրած կորուստին աղետաբեր հետեւանքը յանկարծ մտքին առջեւ ներկայացաւ, իր գութը կատաղութեան փոխուելով, ոտքի վրայ ելաւ, բարկացայտ աչքով եւ զայրագին Մոռոքի վրայ յարձակեցաւ, մէկ ձեռքովն անոր պարանոցէն բռնեց եւ միւսովը կուրծքին հինգ վեց զինուորական հարուած տուաւ. բայց կառավիները Մոռոքի զրահին զարնուելով չկրցան վնաս մը ընել։

—Յեղուզակ ... ձիուս մահուան պատասխանատուն դուն ես. կրսէր զարկած ժամանակ։

Մոռոք թէպէտեւ ճապուկ ու ջղուտ էր, բայց եւ այնպէս չէր կրնար յաղթութեամբ կռուիլ Տակոպէսի հետ, որ իր բարձր հասակին հետ միասին կարող զօրութիւն մը ունէր։ Վերջապէս Գողիաթին ու պանդոկապետին միջամտութիւնը պէտք եղաւ Մարգարէն հին ոմբաձիլին ձեռքէն ազատելու եւ երկուքը իրարմէ բաժնելու համար։

—Բայց անտանելի բան է սա, գոչեց պանդոկապետը զօրականին դառնալով, որ յուսահատութեամբ իր գոց ձեռքե-

ըը ճաղատ ճակտին վրայ դրեր էր. այս յարգելի մարդն իր գաղաննևրուն ճարակ ըլլալու վտանգին մէջ ձգելիը, ան հերիք չէր, կուզես որ ծեծելով մեռցնես ալ . . . : Ինչի պէս մօրուքը ճերմկած մարդու մը կը վայլէ՞ ըրածդ. կուզե՞ս որ ոսոխականութեան զինուորներ կանչենք: Առջի իրիկունը խոհեմ մարդ մը կերեւայիր:

Այս խօսքերէն զօրականը խելաբերելով զղջաց իր այնպէս կիրքով վարուելուն վրայ, վասն զի ինքը օտարական մը ըլլալով իր վիճակին դժուարութիւնն ալ աւելի կրնար ծանրանալ: Իրեն համար ամենէն աւելի պէտք եղածը ձիուն փոխարէն սահկի հատուցումը ձեռք բերել էր, որպէս զի ճամբէն ետ չմնար եւ որբերուն ապագան վտանգի մէջ չձգէր: Ուստի ինքզինք զսպեց:

— Իրաւունք ունիք . . . բարկութիւնս չկրցի բռնել, բաւ պանդոկապետին՝ ջանալով իր խռովեալ ձայնը հանդարտեցնել. առջի իրիկուան համբերութիւնս չունեցայ. բայց վերջապէս այս մարդը պատասխանատու չպիտի՞ ըլլայ ձիուս մահուանը համար, ձեղի կը թողում դատել: — Լաւ ուրեմն. իրրեւ դատաւոր ամենեւին քեզի համակարծիք չեմ. այս ամենուն պատճառը դուն ես: Ձիդ աղէկ չես կապեր եւ ան ալ սայլարանին դուռը կիսաբաց գտնելով հոն մտեր է, բաւ պանդոկապետը՝ յայտնապէս Մոռոքի կողմը բռնելով: — Ճշմարիտ է, բաւ Թողիաթ, միտքս կուգայ որ դիշերը սայլարանին դուռը կիսաբաց թողուցի որպէս զի քիչ մը օդ բանի ներսը, բայց գառագեղնները լաւ գոցուած էին եւ ամենեւին վտանգ չկար: — Իրաւացի է ըսածը, բաւ ներկայ գանուողներէն մէկը: — Յովազը կատղեցունելու եւ վտանգը կոտրել տալու համար պէտք էր որ ձին անոր աչքին առջեւ գտնուէը, բաւ ուրիշ մըն ալ: — Այս բանին համար աւելի Մարգարէին կիյնայ գանգատիլ, յարեց երրորդ մըն ալ: — Այդ զանազան կարծիքներն իմ ականջս չեն մտներ, բաւ Տակոպէոս՝ համբերութիւնը հատնիլ սկսելով. ես կըսեմ որ այս վայրկեանիս մէջ կա՛մ դրամ կա՛մ ձի պէտք է ինծի, այո՛, այս վայրկեանիս, վասն զի այս ձախորդ պանդոկին մէջ կենալ չեմ ուզեր: — Ես ալ կըսեմ որ ինծի

եղած վնասը դուն պիտի հատուցանես, պոռաց Մոռոք, որ անչուչա այս փաստը հարի պահեր էր, վասն զի իր արիւնաչաղաղ ձախ ձեռքը մուչտակին հետեւէն դուրս հանեց եւ ցուցուց: « Նայեցէ՛ք, ի՛նչպէս գէշ կերպով վիրաւորեց ինծի Յովազը:

Վէրքը թէեւ Մարգարէին ըսածին չափ վտանգաւոր չէր, բայց բաւական խորունկ էր. ասով բոլոր ներկայ գանուողներուն կարեկցութիւնը չարժեց իր վրայ եւ անոնց համակրութիւնը գրաւեց: Պանդոկապետն այս դէպքը յարմար առիթ մը համարելով գործը ի նպաստ Մոռոքի վերջացնելու՝ որուն կողմնակից էր, ըսաւ իր ախոռապան ծառային. « Այս վէճը լմնցնելու միակ միջոց մը կայ, այն է երթալ չուտով գիւղապետն արթնցունել եւ ազաչել որ հիմակ հոս գայ եւ որոշէ թէ ո՞վ է յանցաւորը եւ ո՞վ իրաւունք ունի: — Ես ալ այդ պիտի առաջարկէի ձեզի ըսաւ Տակոպէս, որովհետեւ իմ գործս ես չեմ կրնար կարել: — Ցրի՛ւ, վազէ գիւղապետին տունը եւ հոս հրաւիրէ, ըսաւ պանդոկապետը:

Ծառան վազելով գնաց. իսկ ամէրը վախնալավ որ իրեն ալ պատասխանատուութիւն մը կելլէ զօրականին հարցաքննութենէն, վասն զի առջի իրիկունը անհոգութիւն ընելով անցագիրը չէր հարցուցեր, ըսաւ անոր. « Գիւղապետն այս ժամանակ անհանգիստ ըլլալուն վրայ չատ պիտի նեղանայ, եւ ես ալ չեմ ուզեր յանգիմանութիւն լսել. ուստի գնա անցագիրդ բե՛ր որպէս զի տեսնեմ թէ կանոնաւո՞ր է. կը ցաւիմ որ երէկ իրիկուն հոս հասած ժամանակդ չուզեցի: — Թուղթերս վերը մախաղիս մէջն են, հիմա կերթամ կը բերեմ պատասխանեց զօրականը:

Յետոյ գլուխն անդին դարձնելով եւ ձեռքերն աչքին վրայ դնելով՝ ժօվիալի գիակին առջեւէն անցաւ, սայլարանէն դուրս ելաւ եւ երկու քայրերը գտնելու գնաց:

Մարգարէն յաղթական աչքով մը Տակոպէոի հետեւէն նայելով ըսաւ. « Անա հիմակ առանց ձիու, առանց սահկի եւ առանց թուղթերու մնաց . . . ասկէ աւելի բան մը չէի կըրնար ընել . . . ընելու ալ հրաման չիկար . . . եւ այս ըրածիս մէջ ալ հնար եղածին չափ վարպետութիւն պէտք էր բանե-

ցունէի որպէս զի կասկածի տեղի չի տայի։ Հիմակ ամէն մարդ յանցաւորը զօրականը պիտի գտնէ եւ ես ալ կրնամ գոնէ վստահութեամբ պատասխանել որ քանի մը օր չպիտի կրնայ ճամբան շարունակել, որովհետեւ կերեւի թէ մեծ չահեր կախուած են այս զօրականին եւ երկու աղջիկներուն արգիլուելէն։ »

Դաշնաղուսպին այս խոչդրածութենէն քառորդ մը ետքը, Գողիաթին ընկերը՝ Բարլ՝ պահուըտած տեղէն դուրս ելաւ ու իր սիրոջ արտորանքով զրած մէկ նամակն առնելով ճամբայ ելաւ Լիբսիքա երթալու եւ հոն հասնելուն պէս թղթատուն ձգելու համար։

Նամակին հասցէն հետեւեալն էր։

Պարոն Ռոսեն

Միխոսէ-զիւրսեն փողոց թիւ 11

Ցրանսա *Բարիզ*

Տակոպէի մտատանջութիւնը կաւելնար կամաց կամաց. տարակոյս չունէր որ իր ձեռն ինքնիրենը սայլարանը չէր գացած, ուստի այս գժբաղդ դէպքը դաշնաղուսպին չարութեանը կուտար, բայց ինքզինքին կը հարցունէր թէ այն թշուառականը ինչ պատճառաւ այսպիսի թշնամութիւն մը պիտի ընէր իրեն, եւ չէր կրնար մեկնել։ Սակէ զատ՝ կը մտածէր որ իր գաղտը՝ որչափ եւ արդար ալ ըլլար՝ քունէն բանի հանուած գատաւորի մը բարի կամ դէշ տրամադրութենէն կախուած էր, որ կրնար առանց երկար բարակ քննութիւն կատարելու խարուսիկ երեւոյթներու նայելով՝ վինքը գատապարտել։

Հաստատապէս որոշից կարելի եղածին չափ երկար ժամանակի մը համար որբուհիներէն ծածկել այս նոր փորձութիւնը։ Վեր ելաւ եւ նըրբ սենեակին դուռը կը բանար, ոտքը Ռապա-ժուայի զարնուեցաւ, որովհետեւ կենդանին, Մարգարէն ժօվիալը ախոռէն չհանել չտանելու համար անոր հետ ի դուր մաքառելէն ետեւ վազեր իր տեղը եկեր էր։ « Բարեբաղդաբար չունը ետ դարձեր եկեր՝ խեղճ պզտիկները կը պահպանէ. » ըսաւ զօրականը դուռը բանալով, բայց մեծ

զարմանքով տեսաւ որ իսոր մթութիւն մը կը տիրէ սենեակին մէջ։

— Ջաւկներս, ինչո՞ւ առանց ճրագի մութին մէջ նստեր էք, պոռաց։ Բայց պատասխան ստուգ չեղաւ։ Սարսափած, կոյր զկուրայն անկողնին քով վազից, եւ երկու քոյրերէն մէկուն ձեռքը բռնելով՝ տեսաւ որ սառ կտրած էր։

— Ռօ՛զ . . . Պլա՛նչ . . . ջաւկնե՛րս, պոռաց, պատասխան ստուէք նայիմ . . . դող մը հանէք ինձի . . .

Դարձեալ լռութիւն, եւ բռնած ձեռքը մնքննապէս կը չարժէր՝ պաղ եւ անդգայ։

Այս միջոցին լուսինը գինքը պատող սեւ ամպերուն մէջէն ելնելով բաւական պայծառ լոյս մը արձակեց փոքրիկ սենեակին մէջ եւ պատուհանին դէմը դրուած աղջիկներուն անկողնին վրայ, որով զօրականը կրցաւ տեսնել որ երկուքն ալ մարած էին. լուսնին կապուտակ լոյսն ալ աւելի զալկածուցեր էր անոնց դէղնութիւնը, մեզմերը կէս մը իրարու փաթթուած էին, եւ Ռոզ՝ գլուխը Պլանչին կուրծքին մէջ ծածկեր էր։

— Վախերնէն մարած ըլլալու են, գոչեց Տակոպէ իր դրամ սրտակին քով վազելով. խեղճերն երեկուընէ ի վեր ա՛յնչափ սրտագող քաչեցին որ այս վիճակին մէջ լսնալնին զարմանալի բան մը չէ։ » Ա՛ս բսելով թաչկինակին ծայրը քանի մը կաթիլ օդիի մէջ թաթխեց, անկողնին քովը ծունկի վրայ եկաւ, աղջիկներուն քունքերը մեղմով չփեց, յետոյ օդիով թաթխած թաչկինակն անոնց վարդագոյն ռնգացը տակէն անցուց։

Այսպէս ծունկի վրայ, սիրտը դողի մէջ, իր սեւորակ երեսը որբուհիներուն վրայ ծռած՝ չանի մը վայրկան սպասեց, որպէս զի եթէ չարթնանան, իր ձեռքը եղած միակ դեղը վերջապէս փորձէ։

Ռօզի մէկ թեթեւ չարժումը քիչ մը յոյս տուաւ զօրականին. աղջիկը հառաչելով գլուխը բարձին վրայ դարձուց. յետոյ յիշուելով՝ երկիւղալից աչքերը բացաւ. բայց մէկէն ի մէկ Տակոպէար չճանչնալով, « Ռո՛զը իմ» պոռաց եւ Պլանչի թեւերուն մէջ ինկաւ։

Արդէն Պլանչ ալ զօրականին խնամոց ազդեցութիւնն զգալով, Ռոզին ձայնէն յոլորովին արթնցաւ, եւ առանց պատճառն հասկնալու՝ ինք ալ քրոջը պէս վախնալով՝ անոր փաթթուեցաւ։

— Վերջապէս ուշաբերեցան, ամենէն կարեւորն այս էր, ըսաւ Տակոպէօ. հիմա իրենց խենդ վախը մնաց, ան ալ չուտով կանցնի։ Յետոյ ձայնը տակաւ անուշցնելով աւելցուց. « Օ՛ն, զաւկնե՛րս, մի վախնաք, բան չկայ... քովերնիդ եղողը Տակոպէօն է... ես եմ...։» Որբուհիները ցնցուելով՝ իրենց սիրուն բայց վրդովեալ երեսը զօրականին դարձուցին, եւ չնորհալի կերպով մը երկուքն ալ թեւերնին անոր երկնցուելով գոչեցին. « Դո՞ւն ես, Տակոպէ՛օ, ուրեմն ազատեցանք...։ — Այո՛, զաւկնե՛րս, ե՛ս եմ, բայց ծերուկն զօրականն անոնց ձեռքն իրենին մէջ առնելով եւ գոհութեամբ սեղմելով. կարեւր որ բայակայութեանս մէջն ալ չատ վախցեր էք։ — Ո՛չ, վախերնէս մահուան գուռը հասանք... եթէ գիտնայիր գլխուս եկածը... եթէ գիտնայիր... — Բայց կանգնելն ինչո՞ւ մարեր է։ — Մենք չի մարեցինք...։ — Օ՛ն, հանդարտեցէ՛ք, ալ մի՛ վախնաք եւ պատմեցէք նայիմ, ինչ եղաւ... այս պանդոկն ապահով տեղ մը չերեւիր ինծի. բայց հոգ չէ, լուսնալուն պէս կը մեկնինք ասկէ. անիծեալ բաղդ՝ որ մեզի հոս բերաւ ձգեց. բայց ինչ կրնայինք ընել, այս գիղին մէջ ուրիշ պանդոկ չկար։ Պատմեցէք նայիմ, ինչ պատահեցաւ։ — Հազիւ թէ դուն ասկէ գուրս ելեր էիր, պատուհանն ուժգնութեամբ բացուեցաւ, կանգղեղը սեղանին հետ մէկ տեղ գետին ինկաւ... մենք ալ սարսափելով իրարու փաթթուեցանք ու պոռացինք, վասն զի անանկ կարծեցինք որ սենեակին մէջ մէկը կը քալէր։

Տակոպէօ՝ համոզուած ըլլալով դժբաղդաբար որ արդէն պատուհանին բացուիլն եւ ապակիներուն կոտրիլը հովին ուժգնութենէն էր, կարծեց թէ պատուհանին երկաթէ նիզը լաւ գոցած չըլլալուն համար այս երկրորդ դէպքը պատահեր էր, եւ որբուհիներն ալ վախերնին չփոթեր են։

— Վերջապէս եղածը եղած է, ալ իսօսքը չընենք, հանդարտեցէք, ըսաւ պլանչ՝ աղջիկներուն։ — Բայց դուն ինչո՞ւ համար չուտ մը մեր քովէն ելար գացիր, Տակոպէ՛օ... այո՛, հիմա միտքս կուգայ, անանկ չէ՞, քո՛յր իմ, մեծ ձայն մը լսեցինք, եւ Տակոպէօ դէպի սանդուղը վազեց «Ձի՛ս... ինչ կընեն իմ ձիուս» պոռալով։ Այն խխնջման ձայնն ատուղիս ժօվիալինն էր, Տակոպէ՛ր։

Այս հարցումները զօրականին կսկիծն ու վայրոյթը կը նորոգէին, զորս ծածկել կը ջանար. ուստի չփոթած դէմքով մը պատասխանեց. «Այո՛, ժօվիալ կը խխնջէր... Հիմակ այս խօսքերը մէկդի, լոյս պէտք է մնայ. պիտէ՞ք ո՛ր դրի իրիկունն իմ կայծառանս։ Բայց խելքս նայեցէք. գրպանս է եղեր ու մոռցեր եմ բարերաղդաբար մինչ հոս մամ մը ուներնիք, վառեմ ու մախաղիս մէջ պէտք եղած թուղթերը փընտրեմ։»

Տակոպէօ կայծառանը զարնելով ճրագ վառեց եւ տեսաւ որ պատուհանը կէս մը բացուած էր, սեղանը կործանած եւ կանգղեղն ալ իր մախաղին քով ինկած։ Պատուհանը գոցեց, սեղանը կանգնեց, մախաղը վրան դրաւ եւ անոր փոկերը քակելց որպէս զի թղթապանակը մէջէն հանէ, որ իր խաչանշանին ու քսակին հետ մախաղին երեսին ու աստառին մէջտեղը զտնուած գրպանի մը մէջն էր, եւ չնորհիւ փոկերուն այնչափ խնամով տեղն ի տեղը անցած կենալուն բնաւ չէր յուսացուեր թէ մէկը խառներ էր զայն։

Զօրականը ձեռքն պայուսակին գրպանին մէջ խոթեց, բայց բան մը չգտաւ հոն. կարծես թէ կայծակէ զարնուեցաւ խելքը. երեսին դոյնը նետեց եւ քալլ մը ետ երթալով պոռաց։ «Ինչ... բան մը չկա՛յ մէջը։

— Ինչ եղար, Տակոպէ՛օ, ըսաւ Պլանչ։ Զօրականը չպատասխանեց։ Անշարժ, սեղանին վրայ ծռած կեցեր էր ձեռքը մախաղին գրպանին մէջ..., փոքր ինչ տարտամ յոյսով մը քաշ յարուցած, վասն զի այն ատիճան անդութ իրողութիւն մը իրեն կարելի չէր թուեր, անմիջապէս սեղանին վրայ պարպեց մախաղին մէջ գտնուածը, ո՛ր կիսամաշ լաթեր էին եւ կայսերական ոսկեձիգ հնձելազօրներու հին համազգեստը՝ զոր մասուկի պէս կը պահէր։ Բայց Տա-

կոպէտ ղուր տեղը բացաւ նայեցաւ ամէն մէկ լաթերը. ոչ իր քսակը գտաւ եւ ոչ Թղթադրամակը՝ որուն մէջ. կին իր թուղթերը, խաչանշանը եւ Սիմոն զօրապետին նամակները։

Որբուհիները մտատանջութեամբ իրարու երես կը նայէին, եւ բան մը չէին հասկնար Տակոպէի լռութենէն ու ըրածէն, որ կրնակն անոնց դարձուցած էր։

Պլանչ համարձակեցաւ երկչոտ ձայնով մը հարցնել. «Ինչ ունիս ... մեզի պատասխան չես տար ... ի՞նչ կը վնասես մահապիտ մէջ։»

Տակոպէ միշտ համր՝ իր վրան գլուխը նայեցաւ, բոլոր գրպանները դուրս դարձուց, բայց գարձեալ բան մը չկրցաւ գտնել։ Իր կենաց մէջ թերեւս այս առաջին անգամն էր որ իր երկու զաւակաց՝ ինչպէս ինք կը կոչէր՝ հարցումն անպատասխանի կը թողուր։ Այս պատճառաւ երկու որբուհիները աչքերուն արտասուքով լեցուեցան եւ զօրականը սրտցած կարծելով՝ ալ չհամարձակեցան անոր բան մը ըսել։

— Ո՛չ ... ո՛չ ... անկարելի է, կըսէր ծերունի զօրականը ձեռքը ճակտին դնելով եւ յիշողութեանը մէջ փնտռելով թէ ուր գրած կրնար ըլլալ արդիօք այն հաղուագիւտ բանները, վասն զի գեռ չէր ուզեր հաւատալ անոնց կորսուելուն... Յանկարծ ուրախութեան փայլակ մը ծագեցաւ աչքերուն մէջ... վազեց ամոռի մը վրայէն որբերուն պայուսակն առաւ. որուն մէջ կար քանի մը ճերմակեղէն, երկու սեւ չրջագգեստ եւ փայտէ տուփ մը՝ որուն մէջ ալ իրենց մօրը մեռած թաչկինակը, երկու գանգուր մազերը եւ պարանոցին սեւ ժապաւէնը պահուած էին, վասն զի մօրերնուն քիչ մը ունեցածն ալ Ռուսիոյ աէրութիւնը գրաւեր էր։ Տակոպէ անոնց մէջ ալ կը՛լին կրկին փնտռեց, պայուսակին ամէն խորչերը խուզարկեց, բայց գարձեալ բան մը չգտաւ։

Այն ժամանակ՝ բոլորովին ինքզինքը կորնչացնելով սեղանին կրծնեցաւ, եւ այն ուժեղ ու կորովի մարդը տակաւ րութիւն զգալ սկսաւ ...։ Երեսէն կրակ կելներ եւ միայն գամայն պաղ քրտինք մը կը վազեր ... ծունկերը կը դողային։

Կրտսեր ռամկօրէն թէ ծոլն իսոզը յարդէ չխզին կը

փաթթոսի. յուսահատութիւնն ալ այնպէս է, չուզեր բոլորովին վհատիլ։ Տակոպէ՝ անտեղի յիմարական եւ անհնարին յոյս մըն ալ անցուց մտքէն. յանկարծ երկու որբուհիները գառնալով, առանց իր դէմքին ու ձայնին այլայլութիւնը մտածելու՝ հարցուց անոնց. «Ձեզի չտուի՞ որ պահէք ... րսէք նայիմ։»

Ռոզ եւ Պլանչ վախնալով անոր դէմքին այլայլութենէն եւ երեսին գեղնութենէն, փոխանակ պատասխան տալու պրոպոյին. «մտատաճ իմ, ... ի՞նչ ունիս, Տակոպէ՛ս, բսաւ Ռոզ կամացուկ մը։ — Քովերնի՞դ է, այո՛ կամ ո՛չ, բսէք նայիմ, գոչեց զժբաղդ զօրականը որոտալից ձայնով եւ սրտին կսկիծէն, գողէն ինքզինքը կորնչացնելով. ապա թէ ոչ՝ չանակ մը կառնեմ եւ փորս կը խօթեմ։ — Եւ որբուհիները աղաչաւոր ձեռքերնին դէպի զօրականը երկնցնելով լալ սկսան ըսելով «Ա՜հ, Տակոպէ՛ս, դուն բարեսիրտ ես ... ներէ՛ մեզի հէթէ քեզի վնասացուցինք ... գուն մեզի այնչափ կը սիրես ... մե՛զ պէչութիւն ընել չես ուզեր ...։»

Իսկ Տակոպէ՝ մոլեգնելով աչքով անոնց կը նայէր՝ առանց պատասխան տալու. սակայն քիչ քիչ խելայեղութիւնը փարատելով՝ երթալ եղելութիւնն իր ամէն սոսկալի հետեւանքով մտքին առջեւ ներկայացաւ, խեղճ զօրականը ձեռքերը իրար կպնդ, ծունկի վրայ եկաւ որբերուն անկողնին առջեւ, ճակատն անոր կրծնցուց, եւ այն երկաթի պէս մարդուն սրտակիզ հեծութիւններուն մէջէն այս կցկտուր խօսքերը կը լսուէին. «Ներեցէք ... մեղա՛յ ... չեմ գիտեր ... ո՛հ այս ինչ զժբաղդութիւն է ... ներեցէք։»

Երկու որբուհիները ծերունի զօրականին այս դառն կսկիծը տեսնելով, որուն պատճառը չէին հասկնար, սիրտերնին կոտրեցաւ, եւ տարակուսած ու չուտրած՝ անոր սպիտակահեր գլուխը թեւերնուն մէջ առին եւ լալով գոչեցին. «Բայց երեսիս նայէ անգամ մը, եւ րսէ մեզի թէ ինչ է այդ վըտանգութիւնդ պատճառը ... արդիօք մենք ենք ...»

Այս միջոցին սաքի ձայն մը լսուեցաւ սանդուղին վրայ, եւ Ռապո–Ժուա՝ որ դրանը դուրսը կը պահէր, հաչել սկսաւ։ Վասն որ սանտճանը կը մօտենար՝ չունին ալ հաչիւնը կը

սաստկանար, եւ կերեւէր թէ հաւաստարիմ կենդանին հաչելը բաւական չեռպելով՝ թշնամական ցոյցեր ալ կընէր, վասն զի պանդոկապետին ձայնը լսուելու որ բարկութեամբ կը գոչէր, «է՛, քեզ կըսեմ, չունդ կանչէ, կա՛մ անոր խօսք հասկրցուր, Պ. դիւղապետն է եկողը ... — կը լսե՞ս, Տակոպէ, դիւղապետն է եղեր եկողը, ըսաւ Ռոզ։ — Ահա վեր կելնեմ յարեց Պլանչ։

Տակոպէ՝ գիւղապետին անուներ լսելուն պէս՝ ամէնքան միտքն եկաւ եւ իր սարսափելի վիճակին պատկերն ամբողջացուց։ Իր ձին մնաց, թուղթերն ու սակը կորուսած, եւ ետէ ճամբէն ետ մնալով օր մը միայն ուշ հասնելին Բաբիզ, երկու որբուհիներուն վերջին յոյսն ալ պիտի փճանար եւ այս երկար ու սաժանագին ճանապարհորդութիւնին ապարդիւն պիտի երթար։

Արի եւ աննկուն սիրտ ունեցող մարդիկ որոց կարգէն է նաեւ Տակոպէ, աւելի լաւ կը համարին մեծ վտանգներն ու ակնարկու տեսնուած սպառնալից վիճակները՝ քան թէ այն տարօրինակ տագնապութիւնը՝ որ իսկական պատճառ մը ներկայացուցիչ նշանն է։ Տակոպէ, իր ուշիմ դատողութեամբն ու զարմանալի անձնուիրութեամբը, հասկրցաւ որ դիւղապետին արդարութենէն ուրիշ ապաւէն չկար իրեն, եւ պէտք էր որ ամէն ջանք գործադրէր գայն իր կողմը չհանելու։ Ուսմի անկողնին տատանումն աչքը սրեց, եւլաւ կռմնեցաւ, եւ հանդարտ ու վստահ դէմքով մը բսաւ որբուհիներուն. «Մի վախնաք, պատկներս, եկողը մեր փրկիչը պէտք է ըլլայ։ — է՛, չունդ պիտի կանչե՞ս. պոռաց Նորէն պանդոկապետը, որ տակնուվրայ արդիւներ մնացեր էր. վասն զի Պապա-Ժուան՝ իրրեւ աչալուր՝ պահապան՝ թող չէր տար որ վեր ելնէր. «կատա՞ծ է, ինչ է այս կենդանին, ինչո՞ւ չես կապեր. մինչ բուսական չեղա՞ւ արդէն տանս մէջ պատճառած վնասներդ ... կը լսե՞ս, տես պարոն դիւղապետը եկաւ քեզ հարցաքննելու, ինչպէս որ Մոռաքին ըրաւ։

Տակոպէ իր մազերն ու ընչացքը չակեց, վերարկուին օձիքը կոճկեց, թեւերն իր ձեռքովը ուղեց որպէս զի հնար եղածին չափ վայելուչ կերպարանքով մը ելնէ դատաւորին

առջեւ, որուն հետ խօսակցելէն կախուած կը որբուհիներուն բաղդը։ Դուռը բանալու ժամանակ՝ Նորէն քալլուկեց սարսափահար աղջիկները եւ պատուիրեց որ կրցածնուն չափ անկողնին մէջ ծածկուին. «Մի վախնաք, զաւկներս, ես չեմ թողուր որ դիւղապետէն զատ ուրիշ մարդ ներս մտնէ։»

Այս խօսքերն ըրած ժամանակ Տակոպէի սիրտն ուժգին կը բաբախէր. վերջապէս դուռը բացաւ, սանդուղին գլուխը գնաց եւ ըսաւ. Ռապա-Ժուա՛, հանդարտէ՛, եւ տե՛ս եկուր

Շունը հնազանդեցաւ բայց դժկամակելով, որովհետեւ իր տէրը երկու անգամ հրամայելու հարկադրուեցաւ որ զադրի պանդոկապետին դէմ հաչելէ եւ սպառնալէ։ Իսկ պանդոկապետը մկ ձեռքովը լապտեր մը՝ եւ միւսովն ալ իր գըլխարկը բռնած՝ ակնածութեամբ կառաջնորդէր դիւղապետին, որուն երեսը սանդուղին տատուերէն ազեկ մը չէր տեսնուեր։

Դատաւորին հետեւը եւ քանի մը տաք վար՝ պանդոկին մարդոց հետաքրքիր դէմքերը կը նչմարուէր ուրիշ լապտերի մը աղօտ լուսով։

Տակոպէ՝ չունը ներս առնելէ ետեւ, սենեակին դուռը գոցեց եւ երկու քայլ առաջ գնաց դէպի սանդուղին գլուխը ուր քանի մը հոգի կրնային ազմիլ եւ մկ քովը ալ փայտէ նստարան մը կար յենարանով։

Դիւղապետը սանդուղին գլուխը հասած ժամանակ զարմացաւ որ Տակոպէ սենեակին դուռը կը գոցէր իր առջեւ, եւ կարծես թէ չէր ուզեր թոյլ տալ որ ներս մտնէ։

— Ինչո՞ւ կը գոցէք այդ դուռը հարցուց խստութեամբ։

— Նախ անոր համար, որ ինձ յանձնուած երկու աղջիկ տղայք հոս պահած են, եւ երկրորդ՝ ձեր ինձի ընելիք հարցաքննութիւնը լսելով դող չելլեն, պատասխանեց Տակոպէ. ուստի կը խնդրեմ, Պարո՛ն դիւղապետ, որ այս նստարանին վրայ նստելով հարցաքննէք զիս, վասն զի կը կարծեմ որ թէ՛ սենեակին մէջ եւ թէ՛ հոս՝ միեւնոյն բանն է ձեզի համար։ — Ի՞նչ իրաւամբ հարցաքննութիւն ընելու տեղս դուք կորոշէք, հարցուց դատաւորը դժգոհ դէմքով։ — Ոչ, Պարոն գիւղապետ, որոշելու իրաւունք ունենալուս համար չէ, ըսաւ խկոյն Տակոպէ՝ վախնալով որ դատաւորը մեկնի ի

մէկ իրեն դէմ կը սրդոդի. միայն թէ աղջիկները պահած եւ արդէն ալ չատ վախցած բլլալնուն՝ մեծ մարդասիրութիւն մը ըրած կըլլաք եթէ հոս հարցաքննէք զինծի։ — Չը՛, հոս, ըսաւ դատաւորը նեղանալով, յիրաւի չատ հաճոյ աշխատութիւն, կէս գիշերին անկողնէս հլլել ու հոս գալ ... բայց ինչ եւ իցէ, այնպէս թող բլլայ, հոս կը հարցաքննեմ ձեզի ...։ Ցեւոյ պանդոկապետին դառնալով. « Լապտերնիդ նստարանին վրայ դրէք եւ հեռացէք » ըսաւ։

Պանդոկապետն հնազանդելով՝ վար իջաւ իր տանը մարդոց հետ՝ դժդոհ ըլլալով որ չպիտի կրնայէն հարցաքննութեան ներկայ գտնուիլ։

Տակոպէռ մինակ մնաց դատաւորին հետ։

Մոքերնի արժանրնտիր գիւղապետը՝ որ չուխայէ գլխարկ մը դրած եւ վերարկուի մը մէջ փաթթուած էր՝ ծանրութեամբ բազմեցաւ նստարանին վրայ։ Վախնուն տարեկանէն մօտ գէր մարդ մըն էր, սեգ եւ դաժան դէմքով. իր կարմիր եւ յոյր ձեռքովն սակպ աչքերը կը չփէր, որ քունէն տատրաժամ արթննալուն պատճառաւ ուռեցեր էին։

Տակոպէռ, դլուխը բաց, իր հին ոսոխականի պլխարկը երկու ձեռացը մէջ բռնած, խոնարհ եւ ակնածու դէմքով մը ոտքի վրայ կայներ, իս դատաւորին խոժոռ երեսը կը դիտէր դուշակելու համար թէ պիտի կրնա՞ր անոր կարեկցութիւնը շարժել որբուհիներուն վիճակին վրայ։ Այս տագնապալից վայրկեանին մէջ ձերունի զօրականն իր բոլոր պաղատիւնաւթիւնը բոլոր խելքը, բոլոր ճարտասանութիւնն ու բոլոր արիութիւնն իրեն օգնութեան կը կոչէր. այն մարդը որ քանի անգամ մահուան դիմագրաւեր էր աջհամարհանքով, այն մարդը որ միշտ հանդարտ եւ աներկեւան, վանդի անկղած եւ փորձուած էր, իր աչքը երբէք չէր խոնարհեցուցեր իր դիւցազուններն՝ կայսեր՝ արծուենման սուր եւ անվեղ նայուածքին առջեւ, չատրած կը դողար աննշան գեղի մը ճառագիմ կառավարչին առջեւ, ինչպէս որ քանի մը ժամ առաջ Մարգարէին յանդգնքն թշնամանքներուն համբերեր էր, որպէս զի մօր մը վերջին վայրկեանին մէջ իրեն յանձնած նուիրական պաշտօնը վտանգի մէջ չձգէ. ասով ցոյց կու-

տար թէ առաքինի եւ պարզ սիրտ մը ինչ աստիճան գիւղական անձնուրացութեան կրնայ հասնիլ։

— Ինչ պիտի ըսես ինքզինքդ արդարացնելու համար, չո՛ւտ ըրէ ըսէ՛նք, հարցուց դատաւորը բիրտ կերպով մը եւ անհամբերութենէն յօրանջելով։ — Ինքզինքս արդարացնելու գործ մը չունիմ, այլ գանգատ ունիմ, պարոն գիւղապետ, պատասխանեց Տակոպէռ հանդարտ ձայնով, յօրանջելով։ — Մինչ հարցաքննելու ճաշան ինծի տալ կուզես, պոռոգ դատաւորն այնպէս դաժան կերպով մը, որ զօրականն ինքզինք մեղադրեց թէ ինչո՛ւ այսպէս զէշ սկսաւ խօսակցութիւնը։ Ուստի դատաւորը մեղմացնելու համար խոհոն պատասխանեց խոնարհութեամբ. — Ներեցէք, պարոն գիւղապետ, կերեւի որ միտքս չկրցայ հասկացնել. ըսել կուզէի թէ այս գործին մէջ ես յանցանք մը չունիմ։ — Մարգարէն ատոր հակառակը կըսէ։ — Մարգարէն... պատասխանեց զօրականը տարակուսած դէմքով։ — Մարգարէն բարեպաշտ եւ պարկեշտ մարդ մըն է որ ինաւ տուա չխօսիր, յարեց դատաւորը։ — Այդ մասին բան մը չեմ կրնար ըսել. բայց դուք, պարոն գիւղապետ, արդարասէր եւ բարեսիրտ էք, պիտ առանց լսելու չէք դատապարտեր։ Ձեզի պէս անաչառ մարդն անիրաւութիւն չկրնար ընել. ո՛չ, ո՛չ, ձեր երեսէն իսկ յայտնի է։ »

Տակոպէռ այսպէս ակամայ չողոմարարի դերը յանձն առնելով կարելի եղածին չափ իր հասարակ ձայնը կը մեղմայուներ, եւ իր խիստ դէմքն ալ զուարթ, քաղցր եւ ողջոյնչ ցոյցնել կը ջանար։

— Ձեզի պէս մարդ մը, աւելցուց զօրականը քաղաքավարութիւնը կրկնապատկելով, ձեզի պէս պատկառելի դատաւոր մը մէկ ակնոցով միայն մարդ չըներ։ — Ակնոցով մարդ ընելիք բան մը չկայ հոս, պատասխանեց գիւղապետը, անհնարը բաւական է, թէպէտ աչքերս այնչափ կարին որ կարծես թէ երիտասարդ չփեր եմ... բայց եւ այնպէս տեսայ որ պալանաղուպին ձեռքը սոսկալի կերպով վիրաւորուած է։ — Այո՛, պարոն գիւղապետ, ճշմարիտ է, բայց նկատեցէք որ եթէ իր դուռն ու վանդակները աղէկ մը զոցած բլլար,

ասոնց մէկին ալ չէր պատահեր . . . — Կը սխալիս . . . յանցանքը կուգայ է , պէտք էր որ ձիդ աղէկ կապէիր մտերին : — Արդարեւ իրաւունք ունիք , պարո՛ն գիւղապետ , ըսաւ զօրականն ալ աւելի ողբալիօք , ինծի պէս խեղճ մարդ մը չկրնար ձեր ըսածին հակառակ խօսիլ , սակայն ներէ չարամտութեամբ իմ ձիս արձակելով գազաններուն փակարանը տարած ըլլան , այն առեն կը խոստովանիք որ յանցանքն իմս չկրնար ըլլալ , այսինքն ներէ ձեզի հաճոյ թուի խոստովանիլ , վրայ բերաւ զօրականը , վասն զի ես չեմ կրնար հրամայական խօսք ըսել ձեզի : — Ի՞նչ պատճառաւ այդպիսի չարութիւն մը ընել պիտի ուզէին : — Չեմ գիտեր , պարո՛ն գիւղապետ , բայց . . . — Չե՞ս մի գիտեր , ուրեմն ես ալ չեմ գիտեր , ըսաւ գիւղապետն անհամբերութեամբ . օ՜հ , ո՛րչափ անպիտան խօսք տակաւին ձիու մը կմախքին համար :

Յանկարծ զօրականին դէմքն իր ակամայ քաղցրութիւնը կորնչացնելով խոժոռեցաւ , եւ ձայնը ու խառնվեալ ձայնով մը ըսաւ : « Այո՛ , ձիս մեռած ու կմախք եղած է , բայց որչափ եւ ձեր ալ էր , տակաւին մէկ ժամ առաջ քաջառողջ եւ ուժեղ էր , ձայնս առածին պէս ուրախութեամբ կը վրնջէր եւ երկու որբուհիներս բոլոր օրը նուագին վրայ կրկէ եռեւ , ինչպէս որ ժամանակաւ մայրերնին ալ կրեր էր , իրիկունը ձեռքերնին կը լզէր . . . հիմա մարդ կրկիպ չունի , իր պիակը աղբանոցը պիտի նետուին . չունները զայն պիտի ուտեն ու ամէն բան պիտի լմնայ . . . ինչո՞ւ այդպէս խոստութեամբ երեսիս կուտաք իմ կսկիծս , պարո՛ն գիւղապետ , ես չատ կը սիրէի այն ձիս : »

Տակոպէտ այս խօսքերն այնպիսի ծանր եւ սրտաշարժ պարզութեամբ մը ըսաւ , որ գիւղապետին դառիը չարժելով ըրած խիստ խօսքերուն վրայ զղջայ :

— Կը հասկնամ որ ձիդ կը կսկծաս , ըսաւ հանդարտ ձայնով մը , բայց ինչ պիտի ընես , գժբաղդութիւն մըն է : — Այո՛ , գժբաղդութիւն մըն է , պարո՛ն գիւղապետ , մեծ գժբաղդութիւն մը : Հետս գտնուող մանկամարդ աղջիկները խիստ սիրտ ըլլալով՝ չեն կրնար ոտքով երկար ճամբայ քալել . կառքով երթալու ալ կարողութիւնն չունեին : Եւ տա-

կայն հարկ է որ փեսուարէն առաջ Բարիզ հասնինք . . . : Մայրերնին մեռած ժամանակը խօսք տուի իրեն որ զաւկները Փրանսա տանիմ , վասն զի խեղճ աղաքն ինձմէ զատ մէկը չունին : — Լսեր է որ դուն անոնց . . . — Հաւատարիմ ծառան եմ , պարո՛ն գիւղապետ , եւ հիմա ալ ձիս սպաննուեցաւ , ինչպէս պիտի ընեմ : Դուք բարեսիրտ մարդ մըն էք , թերեւս գաւակներ ալ ունիք . եթէ , Աստուած չընէ , որ մը իմ երկու որբուհիներուս վիճակին մէջ գտնուէին , որոնց աչխարհի վրայ ունեցած բոլոր գոյքն ու բոլոր ապաւէնը ձեռնի զօրական մըն է որ հայրաբար գիրենք կը խնամէ , եւ ձեր ձի մը՝ որ գիրենք կը կրէ . . . եթէ՝ իրենց ծննդեան օրէն ի վեր թշուառ ըլլալէ եռեւ՝ իրենց երջանկութիւնն այս ճանապարհորդութենէն կախուած ըլլայ , եւ ձիուն մեռնելովը ճամբան եռ մնան , ըսէք ինծի , կազչեմ , պարո՛ն գիւղապետ , օրտերնիդ չը՞ մորմոքիր . միթէ դուք ալ ինծի պէս չէ՞ք մտածեր թէ ձիուս կորուստն անդարմանելի է : — Անշուշտ , պատասխանեց գիւղապետը , որ վերջապէս չարասիրտ մարդ մը չէր եւ ակամայ կարեկցութիւն կզգար Տակոպէտի վրայ . հիմա կը հասկնամ ձեր ըրած կորուստին ծանրութիւնը , ասկէց զատ այդ աղջիկներն ալ կը մեղքնամ . քանի՞ տարեկան են : — Տասներինդ տարեկան եւ երկու ամսու երկուորեակներ են : — Տասներինդ տարեկան եւ երկու ամսո՞ւ , ըսել է իմ Փրէսէրիկայիս չափ : — Այս հասակաւ աղջիկ զաւակ ունիք , ըսաւ Տակոպէտ քիչ մը յոյս առնելով . ուրեմն , պարո՛ն գիւղապետ , ալ հոգ չեմ ըներ որբուհիներուս վիճակին վրայ , վասն ըլլալով որ մեր դատն ալ արդարութեամբ պիտի տեսնէք . . . : — Արդարութեամբ գատաստան տեսնելն իմ պարտականութիւնս է . . . : Հիմակ , այս ձեր գործին մէջ՝ արդարը խօսելով՝ երկուքդ ալ յանցաւոր էք , դուն ձիդ աղէկ չկապկլուդ , եւ գազան զապոն ալ իր դուռը բաց թողուցած ըլլալուն համար : Այն ինքզինք արդարացնելու համար « ձեռքս վիրաւորուեցաւ » կըսէ . դուն ալ « ձիս սպանուեցաւ » կը պատասխանես եւ հազարաւոր պատճառներով կը հաստատես թէ ձիուդ կորուստն անդարմանելի է : — Պարո՛ն գիւղապետ , այնպէս լաւ կը բացատրէք իմ իրաւունքս

որ ես բնաւ չպիտի կրնայի ընել, բաւ զօրականը չդադրեցաւ ժպիտով մը, իմ ըսելիքս ալ այդ մարդով պիտի ըլլար. վասն զի, ինչպէս որ դուք ալ կը մակաբերէք, այն ձին իմ բոլոր հարստութիւնս էր, ուստի արդարութիւնը կը պահանջէ որ . . . — Այո՛, յարեց գիւղապետը զօրականին խօսքը կտրելով, քու դատդ պատճառներդ խիստ իրաւացի են . . . Մարգարէն՝ թէպէտ պարկեշտ եւ սուրբ մարդ մըն է, իրաւունքը վաստակելու համար խիստ վարպետ կերպով նեռկայացուց ինծի եղելութիւնը։ Ասկէ զատ, ան իմ վաղեմի ծանօթս է, եւ պէտք է գիտնաս որ հոս գրեթէ ամենքս ալ ջերմեռանդ Կաթոլիկ ենք. մեր կանանց հոգեշահ դրքոյկները, վարդապետներ եւ գեղեցիկ Տառն Աստուծոյներ կը վաճառէ արժէքէն չատ վար գնով . . . գուցէ պիտի ըսես որ ասոնք ներկայ անյքին հետ յարաբերութիւն չունին. իրաւունք ունիս, սակայն չիտակն ըսելով, երբոր հոս ակայ, պիտաութիւնս . . . — Ձիս յանցաւոր հանել էր, այնպէս է, պարոն գիւղապետ, յարեց Տակոպէս ամէն ևս քաջալերուած. բայց ատոր պատճառը ձեր աղէկ մը արմնցած չըլլալն էր, որով ձեր արդարութեան ալ մէկ աչքը միայն բաց էր։ — Ցերաբ, պարո՛ն զօրական, չատ հաւանական է բաածդ, պատասխանեց գաւառապետը միամտութեամբ, վասն զի Մարգարէն մեզի երբած ժամանակս ըսի անոր թէ իրաւունքն իրեն պիտի տամ։ Այն ժամանակ Մարգարէն վհատութեամբ ըսաւ. « Որովհետեւ իմ հակառակորդս պիտի գաւառապետս, չեմ ուզեր որ անոր վիճակին աւելի ևս ծանրացունեմ այնպիտի բաներ յայտնելով . . . — Ինձի՞ դէմ . . . — Այո՛, քեզի դէմ, բայց՝ իրրեւ վհատած թշնամի՝ լսութեան քօղով ծածկեց երբոր իմացայի անոր թէ ըստ Երեւոյթին ան այժմ ծանր առաջադրի պիտի պատասխանէի քեզի. որովհետեւ, ինչպէս արդէն ըսի, քու պատճառներդ լսելէս առաջ միտքս դրեր էի որ Մարգարէին վէրքին համար քեզնէ առողջ մը պահանջեմ եւ անոր տամ։ — Կը տեսնէ՞ք, պարո՛ն գիւղապետ, ինչպէս ամենէն արդարասէր եւ խաղաղարար մարդիկն անգամ կը խարուին, բաւ Տակոպէս գործել չդադրելնիս ձեռք առնելով, եւ աւելցուց խորամանկ դէմքով մը. « Բայց

ճշմարտութիւնը կը ճանչնան եւ մոխիր չեն կլլեր, թէ եւ իրենց պիտացինը մարգարէ եղած ըլլայ։

Գիւղապետը մէկէն ի մէկ չհասկցաւ այս զուարճաբանութիւնը. բայց երբոր Տակոպէսի գոհունակ դէմքն ու հարցական նայուածքը տեսաւ որ կարծես թէ ըսել կուզէր. « Ի՞նչպէս, սքանչելի չէ՞ր այս հանճարաբանութիւնս ևս անգամ զմայլեցայ.» գաւառապետն հայրական դէմքով մը ժպտիլ սկսաւ եւ գլուխն երերցունելով ինքն ալ հանճարաբանութեամբ մը պատասխանեց. « Հա՛, հա՛, հա՛, իրաւունք ունիս, Մարգարէն սխալ մարգարէացած պիտի ըլլայ . . . գուն բնաւ բան մը չպիտի տուողնես անոր. վասն զի երկուքիդ ալ չանցանքը հաւասար կը դանեմ, կրած վնասնիդ ալ իրար կը փոխարինեն Սնոր ձեռքը վիրաւորուեր է, քու ալ ձիդ սպանուեր է. հետեւաբար մէկ մէկու ըսելիքնիդ չէ մնացած։ — Ուրեմն ո՞րչափ կը կարծէք թէ պիտի վճարէ ինծի, հարցուց զօրականը տարօրինակ պարզմտութեամբ մը։ — Ինչ ըսիք։ — Ըսի, պարո՛ն գիւղապետ . . . թէ ո՞րչափ տակ պիտի վճարէ ինծի։ — Տա՛կ մի պիտի վճարէ։ — Այո՛, բայց գումարը որոշելէ առաջ պէտք է բան մը իմացունեմ ձեզի պարո՛ն գիւղապետ, կարծեմ թէ իրաւունք ունիմ ըսելու որ առնելիք տակովս ձի մը միայն գնելու պարտական չեմ . . . Վասն զի տարաձայնութիւնիս որ Լէտիքայի շրջականերն ժամն ձի մը կրնամ գտնել գիւղացիներուն քով. մինչեւ անգամ, խօսքը մէջերնիս մնայ, եթէ լաւ էշ մը գտնեմ՝ անով ալ կը բաւականանամ . . . մանաւանդ թէ աւելի գոհ կըլլամ, ինչու որ խեղճ ժօվիալս կորսնցնելէս ետեւ՝ ուրիշ ձիու մը ընկերացութիւնը չատ ծանր պիտի գայ ինծի . . . Ասոր համար պէտք է . . . — Ինչ կըսես, գոչեց գիւղապետը Տակոպէսի խօսքը կտրելով, ի՞նչ տակ, ի՞նչ էշ եւ ի՞նչ ուրիշ ձի է այդ ըսածդ . . . Միթէ չհասկցա՞ր քեզի որ ոչ դուն Մարգարէին բան մը պիտի վճարես, ոչ ալ ան քեզի։ — Ոչ ալ ան ինծի՞։ — Այո՛ . . . ի՞նչ կարծէր գլուխ ունիս եղեր . . . Նորէն կըսեմ քեզի որ եթէ Մարգարէին գաղաններդ քու ձիդ սպաններ են, Մարգարէն ալ չարաչար վիրաւորուեր է. ասով երկուքիդ ալ վնասը փոխարինուեր է, այսինքն ոչ դուն անոր հասուցած

ընելու պարտական ես, ոչ ալ ան քեզի . . . կրցի՞ վերջապէս հասկցունել։» Տակոպէս ապչեալ մնաց, եւ նորէն իր յոյսերը ոչնչացած տեսնելով, քանի մը վայրկեան գիւղապետին երեսը նայելէետեւ, յուզեալ ձայնով մը ըսաւ. «Բայց, պարո՛ն գիւղապետ, ձեր արդարասիրութեամբը կրնաք նկատել որ գալան զապուղին վէրքն արդէլք չըլլար իրեն իր արհեստը չարունակելու. իսկ իմ ձիուս մեռնելովը ես ճամբէս ետ կը մնամ, ուրեմն պէտք է որ ան հատուցում ընէ ինծի։

Դատաւորը կը կարծէր թէ արդէն Տակոպէսին մեծ ազէկութիւն ըրեր էր՝ Մարգարէին վիրաւորուելուն պատասխանատու չբռնելով զինքը, վասն զի, ինչպէս որ ըսինք, Մոռոք մեծ ազդեցութիւն ունէր երկրին կաթոլիկներուն, մանաւանդ կիներուն վրայ, վերոյիշեալ Ջերմեռանդական նիւթերն ալ ան ալ ան անոնց ծախելովը. ասկէ զատ ամէն մարդ դիտէր որ քանի մը բարեբաստիճան անձինք պաշտպանութիւն կընէին անոր։ Տակոպէսին այսչափ իր պահանջմանը վրայ պնդելէն դատաւորը նեղանալով՝ վերջապէս դէմքը խոժոռցուց ու խըստութեամբ պատասխանեց.

— Դուն ալ պիտի ղղջայիս ցուցուցած անկողմնակալութեանս վրայ. այդ ինչ է, փոխանակ չնորհակալ ըլլալու՝ տակաւին կը պահանջես որ . . . — Բայց, պարո՛ն գիւղապետ, ուզածս արդար է. ես ալ լաւ կը համարէի Մարգարէին պէս վիրաւորուիլ եւ ճամբէս ետ չմնալ։ — Ինծի փոյթ չէ հասկնալ քու աղէկ կամ գէշ համարածդ . . . ես վճիռը տուի եւ ամէն բան լմնցաւ։ — Բայց . . . : — Բայց մայց մոլիկ չեմ կրնար ընել, հերիք է . . . ուրիշ խնդրոյ մը անցնինք . . . Թուղթերդ ո՞ւր են։ — Այո՛, պատրաստ եմ թուղթերուս վրայ ալ խօսելու . . . բայց կաղաչեմ, պարո՛ն գիւղապետ, դիմացէք նեռը պահող երկու խեղճ որբուհիներուն վրայ . . . այնպէս բան մը ըրէք որ կարող ըլլանք ճամբանիս չարունակելու . . . — Ինչ որ ձեռքէս կուգար՝ ըրի . . . Թերեւս պարտականութենէս ալ աւելին ըրի, դարձեալ կըսեմ թուղթերդ ո՞ւր են . . . կուզե՞ս որ քեզի իբր դատարկաչըրջիկ բանտարկեմ։ — Զի՞ս բանտարկէք . . . — Ըսել կուզեմ

որ եթէ թուղթերդ ներկայացնել չուզես, այնպէս պիտի կարծեմ որ չունիս . . . եւ թուղթ չունեցող մարդիկն ալ բանտը կը դրուին մինչեւ որ իշխանութիւնն անոնց ով եւ ինչպէս անձինք ըլլալն հասկնայ եւ արժանը տնօրինէ . . . ուրեմն չուտ ըրէ, բեր թուղթերդ, որպէս զի գործը վերջացունելով՝ ժամ առաջ տունս դառնամ։

Տակոպէսի կացութիւնը քիչ մը առաջ ունեցած քաջալերական յուսոյն հակառակ, ալ աւելի ծանրացաւ։ Դատաւորին այս հարցումը վերջին հարուած մը տուաւ ձերունի զօրականին վշտահար սրտին. եւ արդարեւ դառն եւ վտանգաւոր փորձութիւն մըն էր այս՝ այնպիսի մարդու մը համար որ կամակոր էր բնութեամբ, բայց ուղղասէր. խիստ եւ բացարձակ էր վարքով, բայց անկեղծ. այնպիսի մարդու մը համար վերջապէս, որ երկար ժամանակ զինուոր, մանաւանդ յաղթող զինուոր մը ըլլալով, քաղաքացիներու դէմ ակամայ բռնաւորական կերպեր գործածելու վարժուած էր։

«Թուղթերդ ո՞ւր են» հարցումին վրայ Տակոպէսին երեսին գոյնը նետուեց, բայց խեղճն իր տագնապը ծածկել ջանաց անսրկեւան երեսոյթ մը տալով ինքզինքին, որով կը կարծէր թէ իր վրայ լաւ դաղափար մը կրնար տալ դատաւորին։

— Պարո՛ն գիւղապետ, երկու խօսքով հասկցունեմ ձեզի եղելութիւնը . . . խիստ պարզ բան մըն է . . . ամէն մարդու կրնայ պատահիլ . . . ես մուրացկանի կամ դատարկաչրջիկի դէմք չունիմ, այնպէս չէ՞. ասկէ զատ . . . վերջապէս . . կը հասկնաք որ երկու մանկամարդ աղջկանց հետ ճանապարհորդող պարկեշտ մարդ մը . . . — Ո՛րչափ խօսքեր են ատոնք. Թուղթերդ ո՞ւր են, թուղթերդ, չ՛ուտ ըրէ, թո՛ղ նայիմ։

Այս միջոցին՝ անսպասելի բարեբաղդութեամբ մը՝ երկու մեծ օժանդակներ օգնութեան հասան խեղճ զօրականին։

Աղջիկները. Տակոպէսին այսպէս դուրսը սանդուղքին գլուխը կանգնած խօսակցելէն սիրտերնին անհանգիստ ըլլալով՝ ելեր հագուեր էին, եւ երբոր դատաւորը Մ՛րչափ խօս-

/fեր են ատոնք, թուղթերդ ո՞ւր են, կրակը խստութեամբ, Ռօզ եւ Պլանշ ձեռք ձեռքի տուած սենեակէն դուրս ելան։

Գիւղապետն երբոր տեսաւ այն երկու հրաշագեղ դէմքերը, որք աղքատիկ սուգի զգեստներով առաւել եւս սիրտ կը գրաւէին, զմայլելով ոտքի վրայ ելաւ։ Աղջիկներն ինքնագոհաբար չարժմամբ Տակոպէոի ձեռքերուն փաթթուելով՝ երկչոտ եւ միամիտ դէմքով մը գառաւորին երեսը նայեցան։ Այնչա՛փ սրտաչարժ էր այս պատկերը, որով կարծես թէ ծերունի զօրականն այս երկու չնորհալի, անմեղ եւ գեղեցիկ աղջիկներն իր գառաւորին կը ներկայացնէր. գիւղապետը չկրցաւ անկարեկիր մնալ, եւ նորէն գթութեան զգացումներով սիրտը չարժեցաւ։ Տակոպ՛ո նչմարեց գիւղապետին այս վիճակը եւ որբերուն ձեռքը թող չտալով՝ ազաչողական ձայնով մը ըսաւ անոր։

— Ահաւասիկ, պարոն գիւղապետ, դժբաղդ որբուհիները. առնցմէ լաւագոյն անցագիր մը կրնա՞ս ձեզի ցուցնել։ Այս խօսքն ըսած ժամանակ, Տակոպէո, սրտին մէջ զսպած դառն եւ գահավէժ զգացումներէն յաղթուելով աչքն արտասուքով լցուեցաւ։

Գիւղապետը թէեւ բնութեամբ նեղսիրտ մարդ մըն էր եւ քննասութեան պատճառով ալ աւելի՛ դժուանցած էր, բայց բոլորովին անզգայ եւ անմիտ չէր. ուստի հասկցաւ որ այսպիսի ընկերներու հետ դանուող մարդ մը դժուարաւ կրնար կասկածելի ըլլալ։

— Ի՜ր ձ սիրուն զաւակներ . . . ըսաւ անոնց երեսը նայելով, այսպիսի տղայ հասակի մէջ որք մնացեր են, եւ ո՞վ գիտէ ո՛րչափ հետու տեղէ կուգան . . . — Սիրելիներ, ուր մայրերնին պարտուած էր ատոնք ծնանելէ առաջ . . . Հինգ ամիսէն աւելի է որ իշխանէ իշխան կը ճանապարհորդենք . . . արդէն բաւական տառապանք մը չէ՞ այս հասակի տղայոց համար . . . Ատոնց համար է որ ձեզնէ չնորհ եւ պաշտպանութիւն կը խնդրեմ . . . ատոնց համար՝ որ առէն կողմանէ կը ճնշուին այսօր. վասն զի քիչ մը առաջ թուղթերս մանաւանդ մէջ վնասելու գալով՝ թղթապանակս չկրցի գտնել, որուն մէջ պահուած էին քահանա եւ իշխա-

նչանին հետ . . . Ներեցէք, պարոն գիւղապետ, հիմ այս ալ ըսեմ ձեզի . . . ոչ թէ պարծենալու համար . . . իշխանուհիս կայսրն իր ձեռքովը տուած էր ինձի, եւ մարդ մը որ կայսեր ձեռքէն պատուանշան կը ստանայ դէշ մարդ չկրնար ըլլալ, թէեւ իր թուղթերն ու քահանան դժբաղդաբար կորսուած ըլլայ . . . Ահա այս դառն վիճակին մէջ կը գտնուինք հիմա, պարո՛ն գիւղապետ, եւ այս պատճառաւ էր որ ձիուս պահանմանը համար դրամական հատուցում կը պահանջէի ատենմանը։ — Ինչպէս եւ ո՞ր կորսսիր զանոնք . . . — Չեմ գիտեր, պարո՛ն գիւղապետ, երէկուան առջի իրիկունը քանէս քիչ մը ատակ հանելի եւ թղթապանակս կեցած էր. երէկ՝ ատակս բաւելով՝ մոռցաղ չքակեցի . . . — Երէկ եւ այսօր մոռցաղ ո՞ր էր . . . — Աղջիկներուն սենեակը. բայց այս գիշեր . . . »

Տակոպէոի խօսքն ընդմիջեցաւ անդուղէն վեր ելնող մարդու մը ոտնաձայնովը. վեր ելնողը Մարգարէն էր, որ անդուղին ստորոտը մութին մէջ պահուըտելով՝ ատոնց խօսակցութիւնը լսեր էր, եւ կը վախնար որ գիւղապետին ականատեսութիւնն իր արդէն այս ստեղծան յառաջ տարած խորհուրդներուն կատարեալ յաջողութեանը վնաս մը կուտայ։

Մարգարէն իր ձախ թեւը պարանոցէն կախած թաշկինակի մը մէջ առած էր, անդուղէն վեր ելնելէն ետեւ յարդանքով ողջունեց գիւղապետը։ Ռօզ եւ Պլանշ՝ զգեստին չարագոյժ դէմքը տեսնելուն պէս՝ վախցան, եւ քայլ մը հոս քաշուելով աւելի ձեւս մօտեցան զօրականին։ Տակոպէոի ճակատն ալ տխրեցաւ, եւ բարկութիւնը նորէն եռալ սկսաւ Մոռքի դէմ՝ որ իր կրած դժնդակ նեղութեանց միակ պատճառն էր, (սակայն չէր գիտեր որ Գողիաթ՝ Մոռքի թելադրութեամբ իր թղթապանակը գողցեր էր)։

— Ինչ կուզ՛ք, Մոռ՛ք, հարցուց գիւղապետը՝ կէս մը բարեհամական եւ կէս մը դժգոհ դէմքով, ես հոս մինակ ըլլալ կուզէի, ինչպէս որ պանդոկապետին ալ պատուիրեր էի։ — Հոս գալուս նպատակը ձեզի ծառայութիւն մը ընել է, պարոն գիւղապետ։ — Ծառայութի՞ւն մը։ — Մեծ ծառայութիւն մը, ապա թէ ոչ՝ չէի համարձակեր հոս գալու եւ ձեզի

ձանձրոյթ պատճառելու։ Խղճմտանքս զիս դրդեց։ — Երդճմտանքդ ձեզ դրդե՞ց մի։ — Այո՛, պարոն դիւղապետ, խղճացի սխալ կարկկոտիճնէ մը չարժուած այս մարդուն (Տակոպէոի) վրայ գիտցածս ձեզի չըսելուս։ — Ըսէ՛ք նայիմ, ինչ է։

Մոռոք դատաւորին մօտեցաւ եւ կամացուկ մը խօսակցեցաւ անոր հետ բաւական երկար ժամանակ։ Գիւղապետը նախ զարմացաւ, յետոյ կամաց կամաց խորին ուշադրութիւն եւ հոգ ցուցունել սկսաւ։ Ժամանակ ժամանակ զարմացման եւ տարակուսի ձայներ կը հանէր՝ քովնան ակնարկ մը ձգելով Տակոպէոին եւ երկու ազջիկներուն վրայ։ Դատաւորին նայուածքին՝ որ հետզհետէ անհանգիստ, կասկածոտ եւ խիստ երեւոյթ մը կառնէր, դիւրաւ կը հասկցուէր որ Մարգարիէին գաղտնի խօսքերէն՝ անոր քիչ մը առաջ որբուհիներուն եւ զօրականին վրայ զգացած կասկածիները կատածի ու թշնամութեան կը փոխուէր։

Տակոպէոն նշմարից այս փոխոխութիւնը, եւ իր սրտին անհանգստութիւնները՝ որ պահ մը հանդարտեր էին նորէն զինքը տագնապեցնել սկսան։ Իսկ ազջիկներն ապշիր մնացեր էին, եւ բան մը չհասկնալով այս մնչկատակէն՝ Տակոպէոին երեսը կը նայէին երկիւղալից սառամանութեամբ։

— Զա՛ր սատանայ... ըսաւ գիւղապետը յանկարծ ոտքի վրայ ելնելով. խելքս ո՛ւր էր. սատնց ոչ մէկն ալ չկրցի մտածել։ Բայց, զիս մի՛ մեղադրէք Մոռո՛ք, երբոր կուգան կէս գիշերին մարդը քունէն կարթնցնեն, մտքին ազատութիւնն ամբոխ կը մնա՞յ վրան. արդարեւ մեծ ծառայութիւն մըն է այս ըրածնիդ, ինչպէս որ կըսէիք։ — Սակայն բաժներս չեմ հաստատեր... — Հոգ չէ, մէկի դէմ տաղար գրաւ կը դնեմ որ իրաւունք ունիք։ — Իմ բաժս լոկ կասկած մըն է՝ քանի մը պարագաներու վրայ հիմնուած։ — Բայց կասկածը չատ անգամ ճշմարտութեան ճամբուն մէջ կը դնէ մեզի... Նայեցէք անգամ մը, ի՛նչպէս անմիտ թաչունի մը պէս ծուղակը պիտի իյնայի... Նորէն կրսեմ, խելքս ո՛ւր էր... — Շատ անգամ մարդ արտաքին երեւոյթէ կը խաբուի։ — Ա՛հ, սիրելի Մոռոք, որո՞ւ կըսէք այդ, որո՞ւ կըսէք։

Այս ծածուկ խօսակցութեան ժամանակ Տակոպէոն մեծ տագնապի մէջ էր. կը զգար որ բուռն փոթորիկ մը պիտի ելնէր, բայց իր բարկութիւնն այս անգամ ալ զսպել կը մտածէր։

Մոռոք գատաւորին մօտեցաւ, եւ աչքովն ազջիկները ցուցունելով՝ նորէն խօսիլ սկսաւ ցած ձայնով։

— Ա՛, գոչեց գիւղապետը բարկութեամբ, ինչ կըսես, այդ ա՞լ կայ։ — Ջեմ պնդեր, ըսաւ խոհոյն Մոռոք, պարզ կարծիք մըն է այս՝ հիմնուած... եւ նորէն չրխունքը գատաւորին ականջին մօտեցուց։

— Բայց ինչո՞ւ չէ, ըսաւ գատաւորը ձեռքերը վեր ամբառնալով, այս տեսակ մարդոցմէ ամէն բան կը յուսացուի... ինքը կըսէ թէ Սիպերիայէն կուգայ անոնց հետ... ո՞վ կրնայ ապացուցանել որ անառաքինութիւն մը չէ այս։ Բայց մէկ մարդ մը երկու անգամ քիթէն չբռնուիր, գոչեց գիւղապետը ցասմամբ, որ՝ ինչպէս ամէն յոյժ եւ ակամբամիտ անձերուն բնութիւնն է, կրակ կարկր էր Տակոպէոին եւ երկու խեղճ որբուհիներուն դէմ, հաւատալով որ զինքը խաբեր էին։

— Բայց այդպէս չուսուով մի՛ վճռէք, ա՛ռ իմ, եւ մանաւանդ իմ խօսքերուս արժան եղածէն աւելի կարեւորութիւն մի՛ տաք, ըսաւ Մոռոք փարիսեցիական խոնարհութեամբ մը եւ որպէս թէ ղղջալով այնչափն ալ իմացնելուն վրայ. այս մարդուն նկատմամբ (Տակոպէոը ակնարկելով) դժբաղդաբար այնպիսի կացութեան մը մէջ կը գտնուիմ, որ կրնայ կարծուիլ թէ ինծի բրած վնասին դէմ ոխակալութիւն կընեմ իրեն, կամ թերեւս ակամայ եւ առանց իսկ գիտնալու այնպէս կը վարուիմ, մինչդեռ ընդհակառակը կը կարծեմ թէ արդարութիւնը սիրելուս, ստախօսութիւնը ատելուս եւ մեր սուրբ կրօնքը յարգելուս համար այսչափիկ ձեզի իմացունել պարտք համարեցայ... վերջապէս... ապրողը կը տեսնէ... Թէ կը սխալիմ՝ Աստուած նորուն չնորհէ ինծի, բայց ինչ որ ալ եղած ըլլայ գատաստանական քննութիւնը կրնայ որոշել, եւ թէ անմեղ են մէկ կամ երկու ամիսէն թող տրուիլ։ — Ահա այդ պատճառաւ պէտք չէ որ վարանինք, մնր ընելիքը

պարզ խոհեմութեան գործ մըն է. յանար գրուելով չեն մեռ-
նիր, վասն զի քանի որ ձեր բաածնեցուն վրայ կը խորհիմ՝
ա՛նտեղ ճշմարիտ կեցուելն ինծի. այո՛, այս մարդը կամ լըր-
տես կամ Թրանսվալի խառվարար մը պիտի ըլլայ, մանաւանդ
երբ այս կասկածներս Թրանքվիլրի ուսանողաց յեղափոխա-
կան ցոյցերուն հետ բաղդատեմ . . . : — Այսպիսի պարա-
գաներու մէջ վեհանձնակ խնդիրուն գլուխը բորբոքելու
ամենէն յարմար միջոց մըն են այս երկու . . . Եւ արագ
նայուածքով մը Մոռոք աղջիկները ցուցունելով վայրկեանի
մը չափ նշանակութեան արժանի լռութիւն մը պահելէ ետեւ՝
աւելցուց հառաչելով. « Սառանային համար ամէն միջոց լաւ
է : — Այո՛, նողկալի բան է, բայց խնամ վարպետ հնարք
մըն է, — Վերջապէս, պարոն դիւզապետ, ուշադրութեամբ
զննեցէք այս մարդը եւ կը տեսնէք որ վատնգաւոր դէմք մը
ուներ, հաւատացէք: »

Մոռոք կամաց ձայնով մը այս խօսքը ըսելով անդուլա
Տակոպէսը կակնարկէր:

Տակոպէս որչափ որ իր ուշին վրայ կիյնէր, եւ որչափ
որ այս անխնայ պատգամը գալէն ի վեր ինքզինք զսպել էր
Մոռոքին ու դիւզապետին մէջ եղած այս խօսակցութեան
վրայ չկրցաւ այլեւս համբերել, վասն զի յայտնի կը տեսնէր
որ կարեկցութիւնը գրաւելու համար բրած ամէն ջանքն ի դերեւ
ելաւ գազան զգացողին ազնուական ազդեցութեամբը. ուստի
թեւերը խաչաձեւ կուրծքին վրայ դնելով՝ Մոռոքի քով գնաց
եւ մեղմութեամբ հարցուց. « Ինծի՞ համար կը խօսէիք պարոն
դիւզապետին. — Այո՛, պատասխանեց Մոռոք անչարժ աչքով
անոր երեսը նայելով: — Ինչո՞ւ բարձրաձայն չի խօսեցաք:

Տակոպէսի հետաքննական դողդողալէն եւ ծուռ ծուռ
Մոռոքի երեսը նայելէն կը հասկցուէր որ սրտին մէջ բուռն
կռիւ մը կար: Տեսնելով որ իր հակառակորդն հնդնական
ժպիտով մը լուռ կը կենար, ձայնը բարձրացուց. «Կը հարցու-
նեմ ձեզի թէ ինչո՞ւ ինծի համար ծածուկ կը խօսիք պարոն
դիւզապետին հետ: — Վասն զի այնպիսի ամօթալի բաներ
կան որ մարդ կարձկայ բարձր ձայնով խոսելու. պատասխա-
նեց Մոռոք լրջութեամբ:

Տակոպէս՝ որ մինչեւ այն ժամանակ թեւերը խաչաձեւ
բռնած կեցեր էր, յանկարծ կատղութեամբ ոտքերը գետնին
զարնելով՝ այնպէս ցասմնալից չարժմամբ՝ որ երկու քայլ ը զարհու-
րելով պուռայլին եւ անոր մօտեցան: — Պարոն դիւզապետ,
թող այդ մարդը կորսուի երթայ աչքէ, ըսաւ զրահակիր
ակռաները սեղմելով, ապա թէ ոչ ինքզինքս չպիտի կրնամ
զսպել: — Ի՞նչ, ըսաւ դիւզապետն իշխանական հրոխաու-
թեամբ, ինծի հրամա՞ն ատու կը համարձակիս . . . — Կրնամ
ձեզի ալ այս մարդը վար վռնտէք, ըսաւ նորէն Տակոպէս
կրակ կտրած, ապա թէ ոչ աղէտ մը պիտի պատահի: — Ա՛հ,
Տակոպէս, հանդարտէ, պուռայլն աղջիկներն անոր ձեռքը
բռնելով: — Ո՛վ կըլլաս դուն, թշուառ դատարկաչրջիկ, որ
հոս ինծի հրաման ընելու կելնես. ըսաւ գարձեալ դիւզապե-
տը բոլորովին կատաղած. կը կարծես ուրեմն որ ինծի խաբե-
լու համար բաւական է ըսել թէ թուղթերդ կորսնցուցեր ես.
զուր տեղը հետդ կը պատցուներս այս երկու աղջիկները, որք
իրենց անմեղ երեսներովն հակառակ թերեւս . . . — Անպա՛տ,
դոչեց Տակոպէս դիւզապետին խօսքը կտրելով՝ անանկ սար-
սափելի չարժումով մը որ պատասխանը չհամարձակեցաւ ա-
տարտիլ:

Տակոպէս աղջիկներուն թեւէն բռնեց, եւ առանց ժա-
մանակ ձգելու որ բան մը ըսեն, ակնթարթի մը մէջ սենեա-
կէն նեղ մտոյց, դուռը կղպեց եւ բանալին գրպա՛ը դնե-
լով՝ դարձաւ վար նայեցաւ դիւզապետին քով, որ ձերունի զօրա-
կանին բարկացայտ դէմքէն ու չարժումէն զարհուրելով հոս
հոն գնաց եւ մէկ ձեռքովը սանդուղին վանդակասիւնը բռնեց:

— Լաւ մարդ ըրէք դիս հիմա, ըսաւ Տակոպէս, գատա-
ւորին թեւէն բռնելով. քիչ մը առաջ այս թշուառականը
(Մոռոքը ցուցունելով) ինծի նախատեց եւ համբերեցի, վասն
զի խօսքն իմ վրաս էր. հիմա ալ երկայնամտութեամբ ձեր
աչնչարանութիւնները մարիլ ըրի, տեսնելով որ այս դժբաղդ որ-
բահիներուն կարեկցելու միտում մը ցոյց կուտայիք. բայց
որովհետեւ դուք ոչ սիրտ ունիք, ոչ գութ եւ ոչ սրտցաւ-
թիւն . . . կիսացուհեմ թէ որչափ որ դիւզապետ մըն էք,
ձեզի ալ այս չտնին պէս (Մոռոքը ցուցունելով) կը կռիւեմ

եթէ այս երկու աղջկանց վրայ այն կերպով չխօսիք՝ ինչպէս որ ձեր բուն զաւակաց վրայ կը խօսիք. կը հասկնա՞ք ըսածս։

— Ի՛նչ, դոչեց գիւղապետը բարկութենէն կատզելով, կը համարձակի՞ս ըսել որ ես այդ երկու բաղդախնդիրներուն վրայ . . . — Դլխարկդ վա՛ր առ, երբ կը խօսիս մարաջախտ Լինեի դուքսին աղջիկներուն վրայ, դոչեց զօրականը դիւղապետին գլխարկը քաշելով եւ ոտքին տակը նետելով։

Այս բռնական գործին վրայ Մոռաք ցնծալ սկսաւ։

Եւ արդարեւ Տակոպէտ ամէն յոյս կորսուած եւ բարկութենէն կրակ կարած ըլլալով՝ չկրցաւ այլեւս ինքզինք բռնել։

Երբոր գիւղապետն իր գլխարկը ոտքին առջեւ տեսաւ, ապշութեամբ Մոռաքի նայեցաւ՝ որպէս թէ հաւատալ չուզելով այսպիսի անլուր յանդգնութեան մը։

Տակոպէտ ալ ղէյաց ըրածին վրայ, բայց գիտնալով որ անուշ սէրը կապերտ չկար. չուտ մը աչքեր չորս դին պտտցուց, եւ քանի մը քայլ ետ երթալով՝ սանդուղին առաջին աստիճաններուն վրայ հասաւ։ Գիւղապետը սանդուղին գլխուն մէկ խորշը կանգնած էր նետաձգելու քով։ Մոռաք ալ անոր մօտ կեցեր էր՝ թիւը պարանոցէն կախած՝ որպէս զի վէրքին ծանրութիւնը ցուցնէ։ Գիւղապետը Տակոպէտին ետ ետ երթալէն խաբուելով. « Ա՛հ, թշուառական ծերուկ, պոռաց. լինի ձեռք վերցնելէդ ետեւ կը կարծես որ պիտի կրնաս փախչիլ։ — Ներեցէք չնորհեցէք ինձ, պարոն գիւղապետ . . . բարկութիւնս չկրցի զսպել։ Կը ղղջամ ըրած բրտութեանս վրայ, ըսաւ Տակոպէտ ապաշաւող ձայնով մը եւ գլուխը խոնարհութեամբ ծռելով։ — Դիմութիւն չկայ քեզի պէս անզգամին, կուգես որ քու կեղծաւոր դէմքովդ զիս նորէն ի գութ չարժեմ. բայց ես քու գաղտնի դիտումդ ներդ հասկցայ . . . դուն երեւցածիդ պէս մարդ մը չես, կարելի է որ այս ամենուն ներքեւ տէրութեան վերաբերեալ գործ մը կայ, եւեղցուց դատաւորը քաղաքական ձայնով. Եւրոպան տակն ու վրայ ընել ուզող մարդոց համար ամէն մէկդ աղէկ է։ — Ես խեղճ մարդ մըն եմ, պարոն գիւղապետ, ձեր բարեսրտութիւնը պէտք չէ որ այս ափ անգութ ըլլայ մեր վրայ . . . — Ա՛հ, գարշելի, գլխարկս գլխէս կը յափշտակե՛ս։ Այն ժամանակ Տակոպէտ Մոռաքին դառնալով ըսաւ. « Դունէ՛ դուք, որ այս ամենուն պատճառ եղաք, դիտցե՛ք . . . վրան . . . ոխ մի՛ պահէք . . . դուք որ սուրբ մարդ մըն էք, բարեխօսութիւն ըրէք ինծի համար պարոն գիւղապետին։ — Ես պէտք եղածն արդէն ըսի, պատասխանեց Մոռաք հեգնութեամբ։ — Ա՛հ, ա՛հ, հիմա այսպէս ամօթահար կապաշաւես ըրածիդ վրայ, հին դատարկաշրջիկ . . . կը կարծէիր որ ինծի պիտի կրնայիր խաբել քու երեմիականներովդ, կրկնեց գիւղապետը յառաջ քալելով դէպի Տակոպէտ, բայց գոնութիւն Աստուծոյ ալ չեմ խաբուիր . . . պիտի տեսնես որ Լէբսիքայի մէջ լաւ բանտեր կան խռովարար Յրանսացւոց եւ բաղդախնդիր կիներու համար, ան պի այդ օրիորդներն ալ քեզնէ վար չեն մնար . . , Քալէ նայինք, առջեւս ինկիր, եւեղցուց այտերն ուռեցնելով։ Իսկ դուն, Մոռաք, գնա . . .»

Գիւղապետը չկրցաւ խօսքն աւարտել։ Տակոպէտ քանի մը վայրկեանէ իվեր ուրիշ բան չէր խորհեր՝ բայց եթէ ժամանակ վաստկիլ։ Սանդուղին գլուխը՝ աղջկանց սենեկին դիմացը՝ կիսարաց դուռ մը կար, այն կը գիտէր աչքին ծայրովը։ Տեսնելով որ յարմար ժամանակ էր, կայծակի արագութեամբ գիւղապետին վրայ ցատկեց. եւ պարանոցէն բռնելով այնպէս ուժգնութեամբ այն կիսարաց դուռն հրեց, որ դատաւորը զարնուելով եւ ձայն հանելու անգամ ժամանակ չտնտնալով՝ գլորեցաւ գնաց մութ սենեակին մէջ ինկաւ։ Յետոյ դարձաւ Մոռաքի քով որ արագութեամբ սանդուղէն վար կիջնէր որ փախչի։ Զօրականն անոր երկայն մազերէն բռնելով քաշեց, իր կօրովի բազուկին փաթթեց, եւ մէկ ձեռքն ալ անոր բերնին վրայ դնելով որ չկրնայ պոռալ, յուսահատ ընդդիմութեանը հակառակ՝ քաշեց թխեց այն մութ սենեակին ներս, ուր գիւղապետն ապշած ու չուտած փուռէր մնացեր էր։

Տակոպէտ սենեակին դուռը փակեց, բանալին երկու անգամ դարձունելով հանեց ծոցը դրաւ, երկու քայլ ցատկելով սանդուղէն վար իջաւ, որուն ստորոտը, բակին վրայ, նետ

անցք մը կար. բայց պանդոկին դուռը դուց ըլլալով՝ այն կողմն դուրս ելնել անհնարին էր։

Անձրեւը հեղեղի պէս կիջնէր. զօրականը ցած սրահի մը ապակիներուն հանէն տեսաւ որ պանդոկապետն ու իր մարդիկը կրակին լուսովը հոն նստած պիղատեին վճիռին կը սպասէին։

Անմիջապէս նեղ անցքին դուռը կղպելով բակին հետ հաղորդակցութիւնն արգիլեց, եւ սանդուղէն վեր վազելով որբուհիներուն քով եկաւ։

Մոռաք, ինքզինքը գտնելով, բոլոր ուժովը օգնութիւն կը պոռար մութ սենեակին մէջ, բայց բակէն բաւական հեռու ըլլալով եւ իր ձայնն ալ հովին մռնչիւնէն եւ անձրեւին չառաջիւնէն խափանուելով կարելի չէր որ լսուէր։ Ուստի Տակոպէս մէկ ժամու չափ միջոց ունէր փախչելու, որովհետեւ նախ բաւական երկար ժամանակ պէտք էր անցնիլ՝ մինչեւ որ վարի ցած սրահին մէջ ապաստանողները գաղտնարին չափէն դուրս ուշանալուն վրայ կասկածէին, եւ թէ ալ երկու դուռ կոտրել հարկ էր, մէկը սանդուղին անցքին եւ միւսը մութ սենեակին դուռը։

Տակոպէս չտապաւ աղջկանց սենեակը մտնելով «Զաւակներս, ժամանակն է ցուցընելու որ երակներնուդ մէջ զօրականի արիւն ունիք, քաջ անուց։ Հեղձ որբուհիները դուրսի ազմուկը լսելով սարսափեր էին։ — Ինչ կայ Տակոպէ՛ս, գոչեց Պլանչ. — Ինչ կուզես որ ընենք, յարեց Ռոզ։

Զօրականն առանց պատասխանելու՝ վազեց անկողնին քով, սաւանները քաշեց հանել, իրարու կապել, մէկ ծայրն ալ մեծ հանգոյց մը չինել եւ պատուհանին ձախ փեղկին վրայ անցուց, որ նախապէս կիսաբաց էր եւ յետոյ բոլորովին գոցուեցաւ, Մէս ծայրը դուրս թող տուաւ որ մինչեւ գետինը կը հասնէր։ Յետոյ իր մախաղը, աղջիկներուն պատմուճանները եւ ղկերուն մարթէ մուշտակը պատուհանէն վար նետելով, Ռոզի ժուռային աչք ըրաւ որ ցատկ վար ու զանոնք պահպանէ։ Շուտն առանց վարանելու՝ մէկ ցատկեցաւն պատուհանէն վար նետուեցաւ։ Ռոզ եւ Պլանչ ապշած՝ Տակոպէսի կը նայէին առանց խօսք մը արտասանելու։

— Հիմակ, զաւկներս, ըսաւ անոնց, պանդոկին դուռները գոց են... մի՛ վախնաք...» Եւ պատուհանը ցուցունելով. «Պէտք է որ ասկէ վար իջնէք, ապա թէ ոչ՝ պիտի բռնուինք ու բանտը գրուինք, դուք մէկ կողմ, ես ալ ուրիշ կողմ, եւ մեր ճանապարհորդութիւնը պարապ պիտի ելնէ։

— Պիտի բռնուինք... բանտը պիտի գրուինք, գոչեց Ռոզ։ — Եւ քեզնէ ալ պիտի զատուի՛նք, գոչեց Պլանչ։ — Այո՛, խղճ զաւկներս։ Ժօլիսլն ապաննեցին... պէտք է որ քալելով փախչինք ու ինքզինքնիս Լիբսիքա հասնինք... երբ որ յոգնիք, ձեզի կարգաւ կը չափեմ, եւ եթէ ճամբան մուրալ ալ հարկ ըլլայ՝ աչքս առեր եմ. պէտք է որ հասնինք... բայց չուտ ըրէք. քառորդ մը հաքը մեր ամէն ջանքն ապարդիւն կելնէ... Օ՜ն, զաւկներս, վատահելիք իմ վրայս... ցուցուցի՛ք որ Սիմոն զօրապետին աղջիկները վախկոտ չեն... տակաւին յոյս կը մնայ մեզի։»

Երկու քոյրերն համակրական չարժումով մը իրարու ձեռքէ բռնելին որպէս թէ վտանգին դէմ իրարու հետ միանալու համար, եւ իրենց սիրուն երեսներնուն վրայ որ այնչափ սրատգողերէ գեղեցիկ էր, միամիտ քաջասրտութիւն մը փայլիլ սկսաւ, որուն պատճառը զօրականին անձնուիրութեանը վրայ իրենց ունեցած կոյր վստահութիւնն էր։

— Անհոգ եղիր, Տակոպէս... մենք չենք վախնար, ըսաւ Ռոզ անվեհեր ձայնով մը։ — Եւ ինչ որ պէտք է ընել՝ կընենք, աւելցուց Պլանչ ալ նոյնպէս վստահութեամբ։ — Ես արդէն տարակոյս չունէի ձեր վրայ... քալի արիւնը ես սուտ չելներ... քալեցէք նայիմ, դուք փեսաւրի չափ ճանրութիւն չունիք. սաւանն ամուր է. պատուհանէն մինչեւ գետինը հազիւ տասը ոտք բարձրութիւն կայ... եւ Ռատաֆեանին վարը ձեզի կրսպասէ։ — Առաջ ես պէտք է վար իջնեմ վասն զի անդրանկութեան կարգն այսօր իմս է, ըսաւ Ռոզ խանդաղատանօք իր քոյրը համբուրելով, եւ վազեց պատուհանին քով, որպէս զի եթէ առաջ իջնելէն վտանգ մը կար իրեն պատահէր եւ ոչ քրոջը։

Տակոպէս դուշակելով Ռոզին արտորալուն պատճառը..

« Սիրելի զաւկներս, ըսաւ, կը հասկնամ ձեր մաքէն անցածը քայց մի՛ վախնաք իրարու համար. ամենեւին վտանգ չկայ. սատանը ես ձեռքովս կապած եւ ամբար մը պատուհանին անցուցած եմ . . . օ՜ն, չուտ ըրէ, սիրուն Ռօզա ։ » Իսկոյն աղջիկը թաչունի թեթեւութեամբ պատուհանին մէջ ելաւ, Տակոպէոյին օգնութեամբ սատանը բռնեց եւ կամաց կամաց սահելով վար իջաւ զօրականին պատուէրին համեմատ, որ մինչեւ հէս մէջը պատուհանէն դուրս ծռելով քաջալերութիւն կուտար անոր ։

Երբ Ռօզ ոտքը գետինը դրաւ, « Մի՛ վախնար քոյր իմ, ըսաւ վարէն կամացուկ մը, խիստ դիւրին է եղեր այսպէս վար իջնելը. Ռապա-ժուա հոս է, եւ ձեռքերս կը լզէ . . . »

Պլանշ ալ՝ քրոջը պէս քաջասիրտ՝ անմիջապէս վար իջաւ հոգւոյ յաջողութեամբ ։

— Ո՜վ ճշմ սիրուն տղաք, ի՞նչ յանցանք ունէին որ սատանկ չժբաղդ եղան . . . արդեօք այս գերդաստանին ճակատագիրն անխնա՞յ է, գոչեց Տակոպէոս արտին կլակէն հայհոյելով, երբոր Պլանշին գեղնած եւ անուշ դէմքն աներեւոյթ եղաւ գիշերուան մութին մէջ՝ զոր բանաչունչ հոգին եւ հիզեղային անձրեւն ալ աւելի անհուլի կընէին ։

— Շո՛ւտ ըրէ, վա՛ր իջիր, քեզի կըսպասենք, ըսին որդուհիները ցած ձայնով պատուհանին տակը կայնած ։

Զօրականն իր բարձր հասակին օգնութեամբ գլխիկ վար ցտակեց պատուհանէն՝ առնոց սատանը բռնելու ։

Տակոպէոս եւ երկու աղջիկներն հազիւ քառորդ մը ի վեր վախեր հեռացեր էին Ժօքօն–Պլանի պանդոկէն եւ անա ուժգին ճարճատիւն մը լսուեցաւ տանը մէջ ։ Գիւղապետն եւ Մոռոք մութ անհնակին դուռը բանալու աշխատելէ ետեւ, վերջապէս ծանր սեղան մը լծակի տեղ դործածելով կոտրեցին բացին, եւ ճրագի լուսովն աղջիկներուն անհնակը վազելով նայեցան որ մարդ չկար ։

Մոռոք, սատաններն իրարու կապուած տեսնելով՝ գոչեց. « Պարո՛ն գիւղապետ, անա պատուհանէն փախեր են. հեռուիան են եւ այս մութ ու փոթորկալից գիշերուան մէջ շատ հեռացած չեն կրնար ըլլալ ։ — Անշուշտ չեն կրնար մեր

ձեռքէն ազատիլ, ըսաւ գիւղապետը, ա՜հ թշուառական բաղդախնդիրներ, վրէժս պիտի առնեմ ձեզմէ . . . վազէ՛ Մոռոք, չուտ ըրէ . . . երկուքիս ալ պատիւը վտանգի մէջ է . — Պատի՛ւս մի, պատիւէս աւելի մեծ բան կը կորնչեմ, պարո՛ն գիւղապետ, եթէ չկրնանք սատանը բռնել, պատասխանեց Մոռոք զայրագին, եւ արտորնօք սանդուղքն վար իջնելով բակին դուռը բացաւ եւ բարձրաձայն գոչեց. « Գողի՛ք, չունեցած արձակէ . . . եւ դուք, պանդոկապե՛տ, լապտերնը վառեցէք, ձողիկը բերէք, ձեր մարդիկը զինուորեցէք, դուռները բացէք, վազենք փախստականներուն ետեւէն . . . չեն կրնար մեր ձեռքէն ազատիլ . . . պէտք է որ անպատճառ բռնենք . . . ողջ կամ մեռած ։ »

Բ.

Մելիւօ–Տէ–գիւրսեն Փողոցը

Մոռոք, տեսնելով որ Տակոպէոս առանց ձիու, թուղթերու եւ սուակի մնաց, եւ նկատելով որ այս վիճակին մէջ չէր կրնար ճամբան շարունակել, գիւղապետը դեռ պանդոկ չէր կրնար ճամբան շարունակել, գիւղապետը դեռ պանդոկ չեկած նամակ մը գրեր ու Բաբլին տուեր էր որպէս զի անմիջապէս Լերսիքա տանի ու թղթատարութեան յանձնէ ։ Նամակին հասցէն հետեւեալն էր ։

Պարոն Ռօշեն
Միլիւօ–տէ–գիւրսեն փողոց թիւ 11
Բարիզ

Ժրանուա

Այս անբնակ եւ բաւական անձանօթ փողոցին մէջ, փոքրիկ չէնքով մը փողոցէն զատուած նեղ ու մութ գաւթի մը ներքեւ կողմն համեստ երեւոյթով տուն մը կար, որ լոյս առնելու համար ծակուած կամարակապ դուռ մը եւ երկաթէ հաստոր վանդակասիւներով երկու պատուհան ունէր ։

Այն լուին բնակարանին մէջ վերջին տասիճան պարզու-

թիւն մը կը տիրէր, ինչպէս որ գետնայարկի մեծ դահլիճէն յայտնի էր, որուն սրմերը հին եւ մոխրագոյն տախտակներով պատած էին, գետինը կարմրագոյն մանգաղօծ քառակուսի աղիւսներով յատակուած, եւ պատուհանները քալիքօթէ (խառատ) պատուհանով վարագուրուած էր։

Սենեակին միւս ծայրը՝ վառարանին դիմացը կաղնիէ միակտոր պատուանդանի մը վրայ չորս ոտնաչափ տրամագիծով երկրագունդ մը կար, որուն վրայ չատ մը կարմիր խաչ նշաններ կը տեսնուէին աշխարհի ամէն մասերուն մէջ գրուած։ Հիւսիսէն հարաւ, արեւելքէն արեւմուտք. ամենէն բարբարոս երկիրներէն ու հեռաւոր կղզիներէն մինչեւ ամենէն քաղաքակիրթ երկիրներ եւ մինչեւ անգամ Ֆրանսայի մէջ բազմաթիւ քաղաքներ այն կարմիր խաչանիշով նշանակուած էին. հասկնալու համար անուշա թէ այն նշանակուած տեղերը ճիզվիթներու համար կարեւոր գործեր կամ որջեր կային։

Վառարանին մօտ պատին կրթնած սեւ փայտէ սեղան մը կար վրան թուղթերով լեցուն, եւ առջեւն ալ պարապ աթոռ մը։ Ինչ մը անդին, երկու պատուհաններուն մէջ տեղը՝ ընկուզենիէ չինուած մեծ դրասեղան մը կար՝ վրան գարակներով, որք թուղթ քսակներով լցուած էին։

1831 հոկտեմբեր ամսոյն վերջը՝ առաւօտեան ժամը տասին մէջտղները՝ դրասեղանին առջեւ մարդ մը նստած դիր կը գրէր։ Այս մարդը Մառօրի թղթակից Պ. Ռօշէնն էր։ Ցիսուն տարու կար, ձիւթագոյն մաչած զգեստ մը հագած էր ճնճղուկ օձիքով. ընչախոտ խաչկիտակ մը կապկր էր վիզը իր փողկապ, սեւ չուխայէ բաճկոն մը եւ վերջին աստիճան հին տափատ մը հագեր էր. ոտքերը խոչոր ու նեղկուած կոշիկներ եւ կարմիր ու փայլուն աղիւսէ սալայատակին վրայ փռուած քառակուսի փոքրիկ օթոցի մը վրայ դրեր էր։ Մոխրագոյն մազերը քունքերուն վրայ տափակցած եւ ճակատին վրայ պակ մը ձեւացուցած էին. յօնքերը հաստ կերեւային. վերջին արտեւանունքը՝ զեռուններու աչքին վրայ մազկին պէս թոյլ ու կախ ըլլալով, իր կրակոտ ու սեւ փոքրիկ աչքերը կիսով չափ կը ծածկէին. իր բարակ եւ արժ-

գոյն շրթունքը՝ երեսին գեղնութեանը հետ խառնուած էին։ Ջեմը կզակին պէս սրածայր էր։ Այս գլակատար եւ անուրբն դէմքը վերևմտնական անչարժութենէ մը աւելի տարօրինակ երեւոյթ մը ունէր։ Առանց մտածելուն արագ չարժումն, որով Պ. Ռօշէն՝ գրասեղանին վրայ ծռած՝ գրիչը կը ճարճատեցնէր, սիակ մը կը կարծուէր։ Երկար թուղթ մը կընդօրինակէր՝ առջեւը դրուած գաղտնի այբուբենի մը օգնութեամբ, որուն բանալին չունեցողը չէր կրնար բան մը հասկընալ։

Այս խոր լռութեան մէջ, ամպամած օդի մը ժամանակ, որ աւելի սիրուր երեւոյթ մը կուտար ընդարձակ, ցուրտ ու մերկ սրահին, այս սառնադէմ մարդուն այսպէս գաղտնի տառերով գիր գրելը չարաչուք տպաւորութիւն մը կընէր տեսնողին վրայ։

Ժամը տրթը զարկաւ։

Փողոցին փոքր դուռը կամացուկ մը զարնուեցաւ, յետոյ զանգակ մը երկու անգամ հնչեց, քանի մը դուռներ բացուեցան ու գոցուեցան, եւ նոր մարդ մը սրահէն ներս մտաւ։

Պ. Ռօշէն զայն տեսնելուն պէս ոտքի վրայ ելաւ. գրիչը մատներուն մէջ դրաւ, խորին ակնածութեամբ մը ողջունեց, եւ առանց բառ մը արտասանելու՝ վերջացուն նստաւ իր գործը չարունակել։

Այս երկու մարդիկը զարմանալի հակապատկեր մը կ'ընծայէին։ Ներս եկողը՝ որ երեսցածէն աւելի տարիքոտ էր, առ առաւելն երեսունըվեց կամ երեսունըեօթ տարեկան կը թուէր. բարձր ու վայելուչ հասակ մը ունէր. իր խաժ եւ պղպտան աչս փայլուն խոչոր աչքերէն կարծես թէ կրակ կելլէր. քիթը՝ ճակտին մօտ լայն՝ եւ վարի կողմը քառակուսի հատ ձեւ մը ունէր, ծնօտները լայն եւ բոլորովին գերծուած, որոց կապուտակ գոյնը չրթունքներուն կարմրութեանն ու գեղեցիկ ատամունքներուն ապիտակութեանը քով աչքի կը դարնէր։ Երբոր գլխարկը վար առաւ, որպէս զի փոքր սեղանին վրայէն սեւ թաւիշէ գործ մը առնէ ու գլուխը դնէ, չագանակագոյն մազերը տեսնուեցան, որք սակաւին

ձերմկնալ չէին սկսած ։ Երկար վերարկու մը հագած էր՝ զինուորականի պէս մինչեւ պարանոցը կոճկած ։

Այս մարդն իր խորագնին նայուածքէն եւ լայն ճակատէն մեծ հանճարի տէր մէկը կերեւէր . կուրծքին եւ ուսերուն լայնութենէն ալ կը հասկցուէր թէ խիստ կորովի կազմուածք մը ունէր . վերջապէս իր կերպարանքին նշանաւորութիւնը , ձեռնոցներուն ու կոչիկներուն մաքրութիւնն ու վայելչութիւնը . մաղերէն ու անձէն բուրած թեթեւ անուշահոտութիւնը եւ իր ամենաւիրք չարժումներուն չնորհքն ու գիւրութիւնը կը ցուցնէին որ աշխարհի մարդ մըն էր եւ կրնար ամէն տեսակ յաջողութեանց հետամուտ ըլլալ՝ ամենէն անոթներէն սկսեալ մինչեւ ամենէն կարեւորներուն ։

Սակայն , թէեւ այսչափ մարմնի եւ մտքի ձիրքեր միացած էին իր վրայ , եւ զինքը անսողը միշտ անդիմադրելի հրապոյրի մը ազդեցութեան ներքեւ կը մնար , բայց անոր հետ մէկտեղ տարտամ կասկած մըն ալ կը զգար մտքին մէջ , որպէս թէ իր չնորհալի եւ ազնուական կերպերը , խօսքերուն սրտագրաւ զօրութիւնը , փափուկ չողոմութիւններն ու փաղաքուշ ժպիտը՝ նենգաժէտ որոգայթ մը ծածկած ըլլային ։ Վերջապէս զինքը տեսնողը՝ որչափ եւ ակամայ համակրութիւն մը զգար , կը հարցնէր ինքնիրեն թէ զինքը քաշողը բարի՞ն էր թէ չարը . . . ։

Պ. Ռօաէնն՝ որ նոր եկողին քարտուղարն էր , զրուխինը կը չարունակէր ։

« Տէօնքերքէն պիր կա՞յ , Ռօաէ՛ն , հարցուց մեծաւորը ։ — Թղթաբերը դեռ չկաւ ։ — Թէեւ մօրս առողջական վիճակին վրայ այնչափ վախնալու բան չկայ , վասն զի արդէն ապաքինիլ սկսած է , բաւ նորէն մեծաւորը , բայց սիրտս բոլորովին ապահովելու համար հարկ է որ իմ աղնիւ բարեկամուհիս , Սէն–Տիզիէի իշխանուհին նամակ մը սա–նամ ։ — Վերջապէս կը յուսամ որ այս առաւօտ բարի լուրեր կունենամ ։ — Փափաքելի է , ըսաւ քարտուղարը խոնարհ եւ հլու դէմքով , բայց լակոնական եւ անկարեկիր ոճով մը ։ — Այո՛ , փափաքելի է , կրկնեց մեծաւորը , վասն զի կեանքիս լաւագոյն օրերէն մէկն եղաւ այն օրը , ուր Սէն-Տիզիէի իշ–

խանուհին իմացուց ինծի թէ մայրս յանկարծական եւ վտանգաւոր հիւանդութենէ մը ազատեր էր իր խնամքներուն չնորհիւ , ապա թէ ոչ՝ անմիջապէս իշխանուհիին երկիրը պիտի երթայի՝ թէեւ իմ հոս գտնուիլս խիստ հարկաւոր ըլլար ։ Ցետոյ քարտուղարին դրասեղանին մօտենալով՝ աւելցուց . « Օտար երկիրներէն եկած նամակները կարգացի՞ր ։ — Անհատական անոնց բովանդակութիւնը . . . — Նամակները միշտ պատահանի մէջ ծրարուած կը հանի՞ն նչանակած տուներս եւ իմ հրամանիս համեմատ հոս կը բերե՞ն ։ — Այո՛ , միշտ ։ — կարգա նայիմ վերջին նամակներուն բովանդակութիւնը . եթէ անոնց մէջ իմ կողմանէ ուղղակի պատասխան գրուելիք նամակներ գտնուին՝ կիմացնեմ քեզի ։ »

Ռօաէնի մեծաւորը ձեռքերն ետին կապած սկսաւ սենեակին մէջ պտրտիլ եւ դիտողութիւններ ընել կամ հրահանգներ տալ , զորս մեծ ուշադրութեամբ կը նչանակէր Ռօաէն ։

Քարտուղարը թուղթերու ծրար մը ձեռքն առած սկսաւ կարդալ այսպէս . « Տոն-Ռամոն Օլիքարէզ կը գրէ Քատիսէն թէ 19 թիւ նամակն առացած է , եւ անոր մէջ արուած պատուէրին համեմատ պիտի ուրանայ առեւանգութեան մասնակցութիւնը . . . — Դիտողութեան արժանի բան մը չկայ աւտր վրայ , անցի՛ր ։ — Րիկայի Ռոմանօֆ կոմսը նենգութեան մէջ կը գտնուի . . . ։ — Գրուի Տիւբլէսի՝ն որ չիսուն ոսկի օգնութիւն ղրկէ անոր . ժամանակաւ կոմսին գունդին մէջ հարիւրապետութիւն ըրած ևմ , եւ միշտ պատուական յուրեր ու տեղեկութիւններ կուտայ մեզի ։ — Ֆիլատէլֆիայէն կը գրեն թէ բարեպաշտներուն համար արգելոցներ տպուած եւ վերջին անգամ ղրկուած Ֆրանսայի պատմութիւնները վաճառուելը լմնցեր են , եւ նորէն կը խնդրեն ։ — Նչանակէ՛ որ գրուի Տիւբլէսիին . . . չարունակէ ։ — Պ. Սրինալէր Նամուր քաղաքէն կը ղրկէ Պ. Արտուէլի վրայ ուղուած գաղտնի տեղեկութիւնները ։ — Անոնց իմաստն ալ պէտք է համառօտել ։ — Նոյն քաղաքէն Պ. Արտուէլ ալ Պ. Սրինալէրի վրայ ուղուած գաղտնի տեղեկութիւնները կը ղրկէ ։ — Այն ալ պէտք է համառօտել ։ — Վան–Օսթատ բժիշկն ալ նոյն քաղքէն խորհրդարար գաղտնի տեղեկագիր մը կը ղրկէ Պ.

Սքինալէրի եւ Պ. Արտուէլի վրայ : — Միաներուն հետ բաղդատուած . . . : Շարունակէ : — Թուբինէն Մալրիէրի կոմսը կը գրէ թէ 300,000 ֆրանքի հրեական ստորագրուած է : — Տիբէրէսին իմացնելու է . . . : Եաքո՞ : — Տօն Սթանիսլաս Պաուէնի ձուրերէն մեկներ է Մարի Էրնէսթին թագուհիին հետ կխմացնէ թէ Ն. Վեհափառութիւնը չնորհակալութեամբ պիտի ընդունի մեր ընկերութեան կողմանէ իրեն զրուելիքները եւ իր ձեռքովը պատասխան պիտի գրէ : — Նչանակէ . . . ես ինքս պիտի գրեմ թագուհիին :

Մինչդեռ Ռօսէն ձեռքը բռնած թուղթին լուսանցքին վրայ ծանօթութիւններ գրելու զբաղած էր, իր մեծաւորը անհանգիստ երկայնքին ու լայնքին մէջ ճեմելը չարունակելով՝ երբեմն աչխարհացոյց գունդին առջեւ գնայ, որուն վրայ քաղաքներ մանր կարմիր խաչ նչաններ կային, կանգ առաւ եւ խոհուն դէմքով վայրկեան մը զայն դիտեց :

Ռօսէն դարձեալ չարունակեց .

— Հայր Օրսինի Միլանէն կը գրէ թէ Իտալիոյ քանի մը կողմերուն մտաւորական վիճակին նայելով՝ ուր քանի մը յեղափոխականներ աչքերնին դէպի Ֆրանսա դարձուցած են, խնամ լաւ կըլլայ փոքրիկ գիրք մը տպել, որուն մէջ մեր ազգակից Ֆրանսայիք իրրեւ ամբարիշտ, ցոփ, աւարառու եւ արիւնարբու ցոյց տրուին, եւ այն գիրքն առատութեամբ տարածել Իտալիոյ մէջ : — Խնամ լաւ դաղափար մըն է : Ֆրանսայի հասարակապետութեան Պատերազմներուն ժամանակ մերիններուն Իտալիոյ մէջ գործած քանի մը չափազանցութիւնները վարպետ կերպով յիշատակել եւ միտքերը գրգռել . . . : Այդպիսի գրքոյկի մը չարաչքութիւնը ժողովուրդին պէտք է յանձնել, որ մաղձով, լեղիով եւ թոյնով չաղուած մարդ մըն է . ես ալ քանի մը տեղեկութիւններ կուտամ անոր, եւ գրքոյկը տարտաղելի բան մը կըլլայ : Բայց մինչեւ որ ձեռագիրը չհասնի Տիւմօլէնին տակ տալու չէ : — Հարկաւ այդպէս պիտի ըլլայ, եթէ տակը կանխիկ վճարուի, դէշ տեղ մը կերթայ եւ ութ օր չարաչար կը դիմանայ : Անգեալները Մարթէն վարժապետին փիլիսոփայութեան համաստաւածեան միաւորներուն դէմ կրակոտ տա-

րակին վարձը հարկադրեցանք երկու անգամ վճարել : — Նչանակէ . . . եւ չարունակէ : — Վաճառականը կիմացընէ թէ գործակալը՝ զեղանաւորը դատաւորին պիտի ներկայացնէ, որպէս զի իր հաչիւնները տայ : »

Ռօսէն նոյն գրով բառերը մանաւանդ կերպով չեչտեց, եւ յետոյ հարցուց իր մեծաւորին . « կը հասկընա՞ք . . . : — Կատարեալապէս . . . ըսաւ մեծաւորն ուրախալի չարժումով մը, այդ բառերը մեր մէջ կանխաւ որոչուած մանաւանդ նչանակութիւններ ունին . . . Եաքո՞ : — Բայց գործակալը, յարեց Ռօսէն, իր խղճին մէջ վերջին տարակոյս մը ունի : » Վայրկեան մը լուռ կենալէ ետեւ՝ յարեց մեծաւորը խոժոռ դէմքով մը . « Գործակալին երեւակայութեանը վրայ ներգործել՝ լուսթեան եւ առանձնութեան մէջ պահելով, եւ յետոյ վերջապէս կարգացնել իրեն խղճի այն պարագաններուն ցանկը որոց մէջ արքայասպանութիւնն հրամայուած ու ներուած է . . : Շարունակէ՛ : — Սիանէյ անուն կինը կը զրէ Տրէզտէն թէ մեր հրահանգներուն կը սպասէ : Իր պատճառաւ նախանձութեան կռիւները նորէն սկսեր են հօրն եւ որդւոյն մէջ . բայց Սիանէյ՝ ոչ անոնց փոխադարձատելութեան զեղումներուն եւ ոչ ալ իրարու նկատմամբ մեկէն կամ միւսէն ստացած գաղտնի յայտարարութիւններուն մէջ մեր իրմէ խնդրած տեղեկութիւններուն վերաբերեալ բան մը չէ գտեր : Մինչեւ հիմա կրցեր է երկուքէն ո՛րն ընտրելը յայտնելէ զգուշանալ, բայց կը վախնայ որ եթէ այս անորոշ վիճակը երկար տեւէ՝ երկուքն ալ կասկածի կերթան : Ո՞րը պէտք է տեւելի սպրէ, հայրը թէ որդին : — Որդին . . . նախանձութեան ոգին տեւելի տաստիկ եւ անգութ կըլլայ հօրը սրտին մէջ, եւ թերեւս իր որդւոյն նախամտածար հատարուելուն վրայ կատղելով՝ կը յայտնէ այն կարեւոր գաղտնիքը, զոր ինք ալ որդւոյն պէս պահելու պարտաւոր է . . : Շարունակէ՛ : — Ամբոսխոսին երկու աղախինները զոյս Վալէի լեռներուն մէջ փոքրիկ թիմի մը մէջ գրած էինք, երեք տարիէ ի վեր անյայտ եղան, եւ ինչ ըլլալնին մարդ չգիտեր : Այս օրերս երրորդն ալ անհետ եղեր է . . . : Երկրին բողոքականներն իրար անցեր են եւ սպանութեան ու ստրատիկի պարագաններու խօսքեր կը-

նեն . . . — Մինչեւ որ Նպոլեթիւնը յայտնի եւ կատարեալ ապացոյցներով հաստատուի, Սմբրոսիա պէտք է պաշտպանուի բողոքականաց անարժան ամբաստանութիւններուն դէմ, որ քնաւ ան չեն կընար մեզի դէմ այլանդակ տաւտր հնարել . . . Շարունակէ՛, — Թոմբըն Լիվըրսէյն կը գրէ թէ վերջապէս յայտնի է Ժիւսթինը լսած Սթիւարթի քով գնելու իրրեւ հաստատում գործակատար, Լսլա Սթիւարթ Իրլանտացի հարուստ կաթոլիկ մըն է, եւ օրն որ խնդիրը տակաւնին վրայ է : — Եթէ Թոմբսընի գրածն տաւտիլի յիսուն ոսկի պարգեւ արուի իրեւ : Նշանակէ որ Տիւրէսիին գրեա . . . Շարունակէ՛, — Ֆրանք Տիւնչմայն, յորից Ռօաէն, վիկոնտէսն կիմացնէ թէ իր հայրը քաղաքէն քանի մը ժամ հեռու գիւղի մը մէջ մեռեր է քոլէրայէն . վասն զի այս համաճարակ հիւանդութիւնը կամակ կամաց յառաջ կուգայ հիւսիսային Ռուսաստանէն Լհնտոնի ճամբով . . . — Ծըշմարիտ է, ըսաւ Ռօաէնի մեծաւորն անոր խօսքը կարկտով, երանի թէ այս տռսկալի փորձանքն իր անպին ընթացքը դադրեցնէր եւ Ֆրանսա ալ չհասնէր . . . Ֆրանք Տիւնչմայն, կոկնեց Ռօաէն, կը ծանուցանէ թէ իր երկու նպրայները մաքերնին դրեր են որ հօրերնուն մեր ընկերութեան համար ըրած հրեւակին դէմ գաս բանան, բայց ինք անանց հնարմիտ չէ . . — Մեր երկու օրէնսդէսներուն կարծիքը հարցուի : Շարունակէ՛ : — Ամալիի իշխան կարդինալը մեր ըրբոկած յիշատակագրին առաջին երեք կէտերը կընդունի եւ ըսած այնմ պիտի վարուի . բայց չորրորդ կէտին վրայ կուզէ վերապահութիւններն ընել, — վերապահում չկայ, պէտք է որ բացարձակապէս եւ ամրողջ ընդունի, ապա թէ ոչ՝ պատերազմ կը լմնա՞, լաւ նշանակէ, սասարկ եւ անխնայ պատերազմ թէ՛ իրեն եւ թէ՛ իր մարդոցը դէմ . . . Շարունակէ՛ : — Ֆրա-Բավլո կը գրէ թէ զօրաւոր գաղանի ընկերութեան մը պետը հայրենասէր Պօքքարի անանձով որ իր բարեկամները կը կոչէ կածին իր վրայ եւ զինքը մահնիչի տեղ կը դնէն, յանանաւթենէն ինքզինքն ապահնել է: Ֆրա-Բավլո յանձնարարեմ կրցեր է կասկած ձգել Պօքքարիի բարեկամներուն մտքին մէջ : — Պօքքարի ինքզինք ապահնէ . . . Կարելի՞ բան է . . .

հայրենասէր Պօքքարին . . . մը վտանգաւոր թշնամին, գոչեց Ռօաէնի մեծաւորը : — Այո՛, հայրենասէր Պօքքարին, կրկնեց Ռօաէն պաղարիւնութեամբ : — Գրէ Տիւրէսիին որ քանեւէնգ ոսկի գրկէ Ֆրա-Բավլոյի : Շարունակէ՛ : — Հոսմանն կը ծանուցանէ թէ Սվպէրվիլն Տիւքսընէ անուն Ֆրանսայի կաքաւնին, թագաւորոյ իշխանին սիրուհին է, եւ լուացող ազնուականին մը ունի անոր վրայ . ուստի անոր ձեռքով կրնանք աւելի ապահովութեամբ հասնիլ մեր նպատակին . բայց Սվպէրվիլն իր միւս տարփասորին լսելանը կը նայի, որ Ֆրանսայի մէջ իրրեւ խարդախ դատապարտութիւն կրած է, եւ առանց անոր հարցնելու քան մը չըներ . . . — Հրաման գրել Հոսմանին որ երթայ այն մարդուն հետ տեսնուի, եւ եթէ ուզածը չափաւոր բան մըն է՝ կատարելու խոստայ . յետոյ հասկնայ անկէ թէ այդ աղջիկը Բարիզի մէջ ազգական ունի՞ — Օրպանօր գուքսը կը ծանուցանէ թէ թագաւորը հրաման պիտի տայ որ առաջարկուած տուները կանխաւ ծանուցուած պայմաններուն համեմատ չվնասի, — Պայմանն չդնուիր, պէտք է որ կա՛մ պարզապէս հաւանութիւն տայ՝ կամ բացարձակապէս մերժէ . այս կերպով մարդ իր բարեկամն ու թշնամին կը ճանչնայ . . . ո՛րչափ պարագանին անյաջող ըլլան, ա՛յնչափ աւելի հաստատամտութիւն եւ անդողդողդ կամք պէտք է ցուցընել, եւ յանձնապաստատութեամբ դիմացինին աչքը վախցնել : — Նոյն անձը կը ծանուցանէ թէ բոլոր գեսպաններուն կը պաշտպանեն այն քաղաքական աղջկան հօրը պահանջումը՝ որ իր աղջիկը քաշել առնել կուզէ վանքէն, ուր ապաստան եւ պաշտպանութիւն գտած է, բայց աղջիկը սա պայմանով մէյտեն կառնէ վանքէն ելնել, որ հօրը կամքին հակառակ ամուսնանայ իր սիրահարին հետ : — Ա՛ . . . ա՛ . . . գեսպանները տակաւին հօրը պաշտպանութիւն կընան, — Այո՛ . . . : — Ուրեմն դարձեալ պատասխան գրուի թէ հոգեւոր իշխանութիւնը մարմնաւորին հետ գործ չունի : »

Այս միջոցին դրան զանգակը երկու անգամ զարնուեցաւ : — Նայեցէք ա՛վ է, ըսաւ Ռօաէնին մեծաւորը : Ռօաէն դուրս ելաւ . իսկ մեծաւորը անհանգիստ մէկ ծայրէն միւսը

կերթար կուգար խոկուն դէմքով. նորէն աչխարհագրական գունաին մօտը հանդիպով՝ կանգ առաւ. քանի մը վայրկեան խորին լուռթեամբ նկատեց այն անթիւ կարմիր խաչ նչանները՝ որք կարծես թէ անհուն ցանցի մը պէս աչխարհի բոլոր երկիրներուն վրայ տարածուած էին։ Այս մարդն անսարակոյս իր աչխարհատարած իշխանութեան աներեւոյթ զօրութեանը վրայ կը խորհէր, վասն զի երեսին գոյնն աւելի կենդանութիւն մը առաւ, իր խաժադոյն լայն բիբերը կարծես թէ կրակ ցայտել սկսան, ռունդերն ուռեցան, եւ իր առնական դէմքն անհատատալի ազդուութեան, յանդգնութեան եւ գոռոզութեան կերպարանք մը առաւ։ Հպարտ ճակատով եւ արհամարհոտ չրթունքով երկրագնային աւելի մօտը գնաց եւ իր ուժեղ ձեռքը բեւեռին վրայ դրաւ...

Երբ Ռօտէն ներս դարձաւ, մեծաւորին դէմքն իր սովորական կերպարանքն առած էր։

Ռօտէն ձեռքը բռնած նամակները ցուցնելով բաւ. «Թղթատարն է եկողը եւ Տէօնքէրքէն բան մը չկայ։ — Բան մը չկա՛յ մի, գոչեց մեծաւորը, եւ արտում արտայայտութիւն մը տեսնուիլ սկսաւ երեսին վրայ, որ քիչ մը առաջուան սէգ եւ անողոք կերպարանքին հետ բաղդատելով՝ զարմանալի հակառակութիւն մը կերեւէր։

« Բան մը չկա՛յ... մօրմէս բնաւ լուր մը չկա՛յ բաւ. ուրիշն առաջուն կրեռնուելով ժամ առաջանդութիւն պիտի կրեմ։ — Ինծի այնպէս կը թուի որ եթէ իշխանուհին գէշ լուրեր ունենար՝ կը գրէր. հաւանականաբար մօրերնուդ լաւութիւնը կը շարունակէ։ — Անշուշտ իրաւունք ունիս, Ռօտէն, բայց ի՞նչ օգուտ, սիրտս հանդարտ չէ... եթէ վաղը վատահաղորդիչ լուրեր չառնեմ, իշխանուհին երկիրը կերթամ... Ո՛հ, ինչ պէտք էր մօրս երթալ աչխարհն անցունելու... կը վախնամ որ Տէօնքէրքի չրջանկաներուն օդը չյարմարիր իրեն...»

Պահ մը լռելէ ետեւ՝ աւելցուց գարձեալ ճամրով. «Ջապէս նայէ՛ այդ նամակներն ուսա՞ր կուգան...»

Ռօտէն անոնց գրոչմը զննելէ ետեւ պատասխանեց. « Ջորս նամակներէն երեքը մեծաւորուն մեծ եւ կարեւոր

գործին կը վերաբերին... — Օրհնեա՛լ է Աստուած... երանի թէ լուրերն յաջող ըլլային գոչեց Ռօտէնին մեծաւորը մտատանջութեամբ, որմէ կը հասկցուէր թէ վերջին աստիճանի կարեւորութիւն կուտար այն գործին։

«Մէկը Ջարլսթօնէն եկած է որ անչուշտ քարոզչութեան ղրկուած Գաբրիէլ քահանային կը վերաբերի, պատասխանեց Ռօտէն. միւսը Պաթավիայէն է, այն ալ անտարակոյս Հնդիկ ձալմային վերաբերեալ է։ Այս ալ Լերսիքայէն է, եւ կերեւի որ երէկուան նամակը կը հաստատէ, որուն մէջ Մոռոք կիմացնէր թէ սուացած հրամանին համեմատ՝ առանց իր վրայ ամբաստանութիւն մը բերելու՝ յաջողեր է Սիմոն զօրապետին ալջիրկներն իրենց ճանապարհորդութենէն արգիլել։ (1)

Ռօտէնի մեծաւորը Սիմոն զօրապետին անունը լսելուն պէս, երեսին վրայէն սեւ ամպ մը անցաւ։ Բայց Սիմոն զօրապետին անունէն ու յիչատակէն զգացած ակամայ սրտաչուարութիւնը զսպելով՝ բաւ անոր. « Լերսիքայէն, Ջարլըս-

(1) "Գաւառներու (ֆրանսական) մէջ գտնուած միաբանութիւնները կը Քրիստոսակցին Բաբիլի հետ, եւ այս վերջինն ալ Հռովմի իրենց ընդհանուր Աբբային հետ։ Ժիզուիներուն այնքան ճարտար, այնքան բազմազան եւ այնքան սքանչելի եղանակաւ կազմակերպած Քրիստոսութեան պատմաւորը՝ իրենց գլխաւորներուն պէտք ունեցած ամէն տեղեկութիւնները հայթայթելու համար է։ Ընդհանուր աբբան ամէն օր տեղեկութիւններու հոլ մը կը ստանայ, որոնք փոխադարձաբար կարձանագրուին կը պահուին։ Հռովմի կեդրոնատեղիին մէջ կը գտնուին ընդարձակ տետրակներ, ուր արձանագրուած են ամէն մէզսիոններու անունները, իրենց կցորդները եւ այն ամէն նշանաւոր անձերը. բարեկամ թէ չշնամի, որոց հետ Ժիզուիները գործ ունին։ Այս տետրակներուն մէջ առանց սղտազրելու, առանց սխալանքի, առանց աչառութեան արձանագրուած են իւրաքանչիւր անհատի իրենց կեանքին վերաբերող ամէն գործերը։ Այդ տետրակին մէջ ընդարձակ կենսագրականներ կան, որուն նմանը չէ կազմուած գարդ։ Քննելու արժոյ կենոջ մը կենցաղը, Պետական մարդու մը ճաճուկ մեղքերը անկողմնակալութեամբ կը պատմուին այդ գրքին մէջ։ Օգտակարութեան համար խմբագրուած այդ կենսագրութիւնները կատարելապէս չշգրիտ են։ Երբ անհատի մը վրայ գործ մը տեսնել պէտք է, կը բանան այդ գիրքը եւ անմիջապէս կը գտնեն անոր կենցաղը, նկարագիրը, յատկութիւնները, վերութիւնները, ծրագրերը, գերդաստանը, բարեկամներ եւ անոր ամէնէն գաղտնի մտերմական յարաբերութիւնները։ Կը մտածէ՞ք, պարոնայք, գործողութեան մը ամբողջ գերիվերութիւնը, զոր այդ ընդարձակ ոստիկանական գիրքը կուտայ ընկերութեան մը. որ ամբողջ աչխարհը չրջապատած է...» (ԼԻՊՈՒԻ, կաճառորդ. Lettre sur le Clergé.)

թօնէն եւ Պաթավիայէն եկած նամակները դեռ մի բանար. անոնց մէջ գտնուած անգլիական թուղթերն ինքնին կարգի կը գրուին հիմա, եւ մենք ալ երկու անգամ ժամանակ չենք կորնչնենք։ »

Բարատղարը մեծաւորին երեսը նայեցաւ հարցական դէմքով մը։ Մեծաւորը յարեց. «Միսսիոներուն գործին վերաբերեալ ծանօթութիւնները լմնցուցի՛ր։ — Անտառային ծածկագրութեան վերածելու գործն ալ արագելու վրայ էի։ — Կարգա՛ տեսնեմ, եւ նոր եկած երեք նամակներն ալ՝ որոնց գտնուած անգլիական թուղթերն ալ՝ իրողութեանց կարգին դասելու առթիւ վրայ աւելցուր։ — Յիրաւի, բաւ ըսաւ Ռօպէն, այս անգլիական թուղթերն ալ այդ կերպով երթոյ տեղը կ'անցնին։ — Կուզեմ տեսնել թէ գրած ծանօթութիւնդ բան բանականերն պարզ եւ բացայայտ է, վասն զի կը յիշես անշուշտ որ այն անձը՝ որուն պիտի ղրկուի այդ ծանօթութիւնը՝ պէտք չէ որ ամէն բան իմանայ։ — Այո՛, կը յիշեմ, եւ ես ալ այն կերպով չարադրած եմ . . . . — Կարգա՛ նայիմ։»

Պ. Ռօպէն սկսաւ ծանր ծանր կարդալ հետեւեալը.

« Սակէ հարիւր չորս տարի առաջ, Ֆրանսացի բողոքական ընտանիք մը՝ իմանալով որ յողոքականաց ազատութեանը համար արուած Նանթի հրովարտակը եւս առնելով՝ հալածանքը նորէն պիտի սկսէր, կամովին երեք Ֆրանսայէն եւ օտար երկիր գաղթեց, որպէս զի մեր Սկրոնին այս անհնաչա թշնամիներուն դէմ արուած խիստ բայց արդար վճիռներուն ներքեւ չինայ։

« Այս ընտանեաց անդամներէն ամենք նախ Հոլանտա « փախան ապաստանելգան, չետոյ Հոլանտական գաղթակա« նութիւնները գացին. ոմանք ալ Լնհնաստան, մէկ քանին ալ « Գերմանիա, Անգղիա եւ Ամերիկա գացին։ Հիմա հաւկըց« ւած է որ այն ընտանիքէն եօթն սերունդ միայն մնացած է « աշխարհիս վրայ՝ բազմին տարօրինակ յեղաշրջութիւններէն « անցնելով, վասն զի այսօրուան օրս կենդանի մնացած « յաջորդներուն կամ զաւակներուն մէջ ընկերական ամէն « աստիճանի անձինք կը գտնուին, թագաւորէն սկսեալ « մինչեւ արուհաստաւոր։

« Ուղղակի կամ անուղղակի սերունդներն են.

« Մայրական սերունդ

« Օրիորդք Ռօզ եւ Պլանչ Սիմոնեան՝ անչափահաս։ (Մի« մեան գործակիցը Վարչաւիայի մէջ ազգատունէն աղջկան « մը հետ ամուսնացած է)։

« Ֆրանսուա Հարտի, գործարանատէր Բարիզի մօտակայ « Բլէսի պիւզը։

« Ճարմա իշխանազուն, Մօնտիի Ռաճա–Սինկ թագաւո« րին որդին։ (Ռաճա–Սինկ 1802ին սոյն առնէն աղջկան մը « հետ ամուսնացաւ, որ Հոլանտացիներուն ձեռքն գտնուած « Պաթավիայի ճակտա կղզին կը բնակէր)։

« Հայրական սերունդ

« Ժոպ Ռէնթօն արուհաստաւոր, մականուանեալ Պուչ« Թու–Նիւ (մերկ պառկող)։

« Օրիորդ Ամրիէն Քարտօվիլ, դուստր Ռէնթօնի կոմսին « (դուքս Քարտօվիլի)։

« Գաբրիէլ Ռէնթօն, օտար երկիրներ քարոզչութիւն ընող « քահանայ։

« Այս ընտանիքին ամէն մէկ անդամները պղնձէ միտալ « մը ունին կամ պիտի ունենան, որուն վրայ հետեւեալ ա« ձանապրութիւնները կը գտնուին։

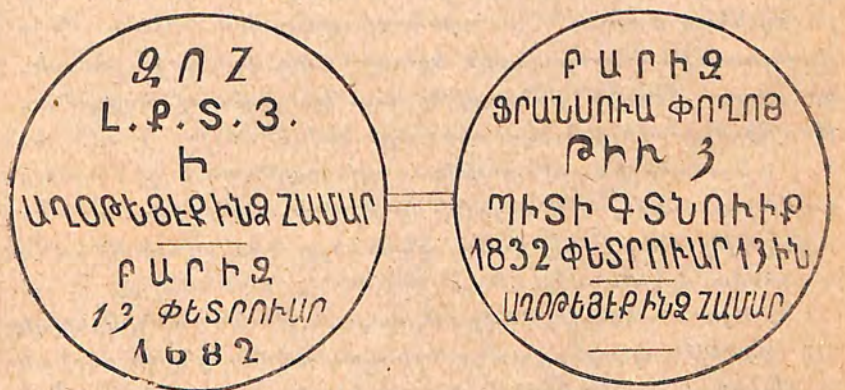

« Այս խօսքերը եւ այս թուականը կը ցուցնեն թէ ամէն « մէկ անդամ մեծ չան ունին 1832 փետրուար 13ին Բարիզ

« գանուելու, ոչ թէ ներկայացուցչի կամ փոխանորդի միջոցաւ,
« այլ ԱՆՁՆԱՐԲ, չափահաս կամ տղայ, տեսանելացած կամ
« ամուրի, ինչ որ ալ ըլլան :

« Բայց միւս կողմանէ ուրիշներ ալ անհուն շահ մը ու-
« նէին որ այս ընտանիքին անդամներէն եւ ոչ մէկը փետրվար
« 13ին Բարիզ չգտնուի՝ բացի Գաբրիէլ Ռէնոթն քահանայէն :

« Ուրեմն պէտք է որ դարուկես առաջ տրուած ժամադ-
« րութեան՝ ԻՆՁ ՈՐ ԱԼ ԸԼԼԱՑ, Գաբրիէլ միայնակեաց գտնուի,
« իսկ հնացեալ վեց անձերուն նոյն օրը Բարիզ գտնուիլն
« արդիւնելու կամ ներկայութիւնն ի գերեւ հանելու համար
« արդէն չատ փորձեր եղան, բայց տակաւին ուրիշ չատ փոր-
« ձեր կան ընելիք այս գործին ապահովապէս յաջողութեանը
« համար, որ իր հետեւանքին արդեանց պատճառաւ խիստ
« կարեւոր եւ կենսական համարուած է ներկայ ժամանակիս
մէջ . . . . »

— Բաւական ճչմարիտ է, բաւ Ռօսէնի մեծաւորն անոր ըն-
թերցումն ընդմիջելով եւ մտախոհ դէմքով գլուխն երերցնե-
լով . ասկէց՛ւ նաեւ թէ « Այս գործին յաջողութեան հետե-
ւանքն անհաշուելի է, իսկ ոչ ոք կը համարձակի նախատես
անյաջողութեան հետեւանքը . . . : Մէկ խօսքով, մեզի
համար գրեթէ կենաց եւ մահու խնդիր մըն է . ուստի պէտք
է որ ամեն հնարաւոր միջոց ի գործ դնենք մեր նպատակը
յաջողցնելու համար, եւ քանի մը չհաշուինք, բայց միշտ
վարպետութեամբ արտաքին երեւոյթները փրկելով : — Դրե-
ցի, բաւ Ռօսէն՝ մեծաւորին այս խօսքերն ալ ծանօթու-
թեանը մէջ ասելցնելով : — Շարունակէ՛ . . . : »

« Այս գործին յաջողութիւնը դիւրացնելու կամ ապահո-
« վելու համար՝ հարկ է քանի մը մանաւանդ եւ գաղտնի տե-
« ղեկութիւններ տալ յիշեալ ընտանիքը ներկայացնող հօրն
« անձնոյ վրայ :

« Այս տեղեկութիւններուն ստուգութիւնն անհերքելի
« է, եւ եթէ պէտք ըլլայ՝ ասկէ մանրամասն կերպիւ կրնան
« ամբողջանալ . վասն զի հակառակ տեղեկութիւններ տեղի
« ունենալուն պատճառաւ՝ ընդարձակ գրութիւններ ձեռք
« բերուած են : Ա՛ռ այժմ որուելիք տեղեկութիւններն անձե-

« րուն կարգովը պիտի գրուին, եւ մինչեւ այսօր կատար-
« ուած իրողութեանց վրայ միայն պիտի կայանան :

(Մանօթութիւն թիւ 1.)

« Օրիորդք Ռօզ եւ Պլանշ Միւլճեան, երկուորեակ քոյրեր,
գրեթէ տասնեւհինգ տարեկան, գեղեցկադէմ եւ այնչափ հա-
մանման որ երկուքն իրարմէ զանազանել դժուարին է . բնու-
թեամբ անուշ ու երկչոտ՝ բայց գրգռութեան ընդունակ . կո-
թովամիտ եւ Աստուծմէ զատ ուրիշ բանի չհաւատացող մօր մը
ձեռքով Սիպերիոյ մէջ մեծցած, բոլորովին անծանօթ մեր
սուրբ կրօնքին բաներուն :

« Սիմոն զօրապետն ասոնց ծնանելէն առաջ իր կնոջմէն
հեռացած ըլլալով, գիտ չգիտեր երկու աղջիկ զաւակ ունե-
նալը : Կը կարծուէր թէ մայրերնին արդէն աքսորուած տե-
ղէն ուրիշ աւելի հեռաւոր տեղ մը աքսորուելով՝ փետրվար
13ին Բարիզ գտնուելէ կարգիլուէր . բայց քօլէրայէն մեռնե-
լով, Սիպեր՛ոյ ընդհանուր կառավարիչը՝ որ մեր մտերիմ
բարեկամն է՝ ցաւալի սխալմամբ մը կարծեր է թէ աքսորը
միայն մօրեղբօրն համար էր, ուստի եւ դժբաղդաբար թող
տուեր է աղջիկները՝ որ Ֆրանսա դառնան վաղեմի զօրականի
մը առաջնորդութեամբ : Այս վերջինը անվեհեր, հաւատարիմ
եւ քաջ մարդ մըն է, եւ իրրեւ յատկապէս նշանակուած է :
Սիմոնեան օրիորդներն անվտանգ են : Այնպէս կը յուսացուի
թէ այս ժամուս Լիթսիքայի մօտերն արգիլուած են : »

Ռօսէնին մեծաւորն անոր ընթերցումն ընդմիջելով բաւ.
« Հիմա կարգա Լիթսիքայէն քիչ մը առաջ հասած նամակը,
որպէս զի այդ ծանօթութիւնը կարենաս ամբողջացնել : »

Ռօսէն նամակը կարդալով, « Աքանչելի լուր, գոչեց
ուրախութեամբ . երկու աղջիկներն եւ իրենց առաջնորդը
գիշերանց փախեր են Ֆօքօն-Պլանի պանդոկէն, բայց Մօքէ-
նէն մէկ ժամ հետու երեքն ալ բռնուելով Լիթսիքա տարուեր՝
իրրեւ դաւադրակշռիկ բանտարկուեր են : Ասկէ զատ՝ աղջիկ
ներուն առաջնորդող զօրականը՝ իրրեւ ապստամբ, դատուր
ծեծող եւ զայն սեղանի մը մէջ փակող ամբաստանուեր եւ
յանցանքը վրան հաստատուեր է :

— Ուրեմն վերմանայու դասատուներուն երկարաթեան նայելով, (եւ մինք ալ պէտք եղածը կը հոգանք որպէս զի երկար տեւէ,) կրնանք հաւատալ որ աղջիկները չափահաս կրնան փետրվար 12ին հաս գանուիլ, բաւ Ռոբէնին մեծաւորը։ Այս պիտոդութիւնն ալ ծանօթութեան հետ կգէ։

Բարաւ զարը հնազանդելով, Մօտքի նամակին բովանդակութիւնը ծանօթութեան մէջ աւելցուց եւ ըսաւ. « Գրուածքս։ — Ուրեմն չարունակէ, պատասխանեց մեծաւորը։

Ռոբէն սկսաւ չարունակել ընթերցումը։

(Ծան. թիւ 2)

« Պ. Յովհաննուա Հարտի, գործարանապետ ի Բիւխա, Բարիզի մօտերը. Տասատասիա, Տարուսա, Հանճարել, գործունեայ, աննկուն եւ կրթեալ մարդ մը, իր գործատուները հոգի կուտան վրան, վասն զի անոնց բարեկեցութեանը համար չատ մը նորաձեւ կարգադրութիւններ ըրած է. մեր տուրբ կրօնին պատասկանութիւնները երբէք չկատարեր, եւ իրեւ խիստ վտանգաւոր անձ մը նշանակուած է, Ուրիշ արուեստագէտները կը նախանձին վրան եւ գինքը կատեն, մանաւանդ Պարոն Թրբւօ իր հակամրցողը, ուսկի եւ այս նախանձն ու ատելութիւնը կրնանք դիւրութեամբ իրեն դէմ գարձնել, եւ եթէ ուրիշ միջոցներ ալ Տարկ ըլլայ գործածել, իր վրայ գրուած մանրամասն եւ ընդարձակ տեղեկութիւններն աչքէ անցունելով կրնանք բան մը գտնել։ Այս մարդը երկար ժամանակէ ի վեր նշանակուած եւ հակոզութեան ներքեւ առնուած է։

« Միասնեներուն գործին համար անանկ վարպետութեամբ մը գարանները լարած ենք իր չուրջը, որ մինչեւ ցարդ խաբուած է եւ անոնց ինչ ատիճան մեծ չահեր ներկայացնելը չգիտեր. ասկէց զատ անդադար լրտեսներէ չրջապատուած է, որք գինքը կը գիտեն, եւ առանց գիտնալու անոնց իշխանութեան ներքեւ իսկած է։ Իր մտերիմ բարեկամներէն մէկը գինքը կը մատնէ, եւ անոր ձեռքով իր ամենէն գաղտնի խորհուրդները գիտենք, »

(Ծան. թիւ 3)

« Ձայնս արհայազուն. ատենըսթ տարեկան երեսատասերկ մը, ալրսւ եւ վեհանձն, բնութեամբ սէգ, անկախ եւ անմիակ մտքով, սիրելի բարեկամ Սենօն զօրապետին՝ որ ատոր հօրը (Բաճա-Սինկի) զօրքերուն հրամանատարութիւնն ատած է՝ անգղիացիներուն հետ ունեցած պատերազմին մէջ, Ձալմայի վրայ խօսելիս յիշատակի համար է միայն, վասն զի մայրը ծաղիկ հասակի մէջ մեռած է՝ ծնողացը կենդանի եղած ժամանակ, որք Պաթավիա մնացեր էին։ Երբ անոնք ալ մեռան, ոչ Ձալմա եւ ոչ ալ հայրը չուզեցին փնտռել իրենց միայիք ազգականները հարստութիւնը. այս պատճառով հաւատամք որ երկուքն ալ չեն գիտեր թէ ի՛նչ մեծ չահեր կուենան երբոր Ձալմայի մօրը ժառանգութեան մասն եղող միալը ձեռք անցունեն։ »

Մեծաւորը Ռոբէնի ընթերցումն ընդմիջելով ըսաւ, « Կարդա հիմա Պաթավիայէն եկած նամակը, որպէս զի Ձալմայի վրայ գրած ծանօթութիւնդ ամբողջացնես։ »

— Ահա ուրիշ բարի լուր մըն ալ, ըսաւ Ռոբէն նամակը կարդալէ ետեւ. Պաթավիայի մէջ վաճառական Պ. Ժօզիւէ-Վան–Տաէլ, որ Բօնաիչերիի մեր գործոյին մէջ կրթուած է, կալկաթայի մէջ ունեցած թղթակցէն իմացեր է թէ Ձալմային ծերունի հայրը Անգղիացիներուն հետ բրած վերջին կռուին մէջ զարնուեր մեռեր է, եւ Ձալմա՝ հայրական ագռոռէն զերծ կուգայ՝ Հնդկաստանի մէջ գղեակ մը գըտեր է առ այժմ իբրեւ պատսկան բանտարկեալ։ — Մինք գեռ հոգեմտերի վերջերն եմք, ըսաւ Ռոբէնին մեծաւորը. ենթադրելով որ Ձալմա ազատութիւն գտնելով Հնդկաստանէն մեկնի, հազիւ փետրվարի մէջ կրնայ Բարիզ հասնիլ. . . »

« — Պ. Ժօզիւէ, յարեց Ռոբէն, կը ցաւի որ այս առթիւ չէ կրցեր իրեն մեզի ունեցած անձնուիրութիւնը փութով ցուցընել. բայց թէ որ՝ ամէն հաւանականութեանց հակառակ Ձալմա բանտէն արձակուի կամ փախչի, տարակոյս չմնար որ Պաթավիա պիտի երթայ մայրական ժառանգութիւնն ուզելու, որովհետեւ անկէ ուրիշ բան մը չունի հիմա. այն

ժամանակ կրնաք Պ. Ժօզիւէ-Վան-Տաէլի անձնուիրութեանը վրայ վստահ ըլլալ . . . Բայց, ասոր փոխարէն Պ. Ժօզիւէ կը խնդրէ որ յաշակիկայ թղթատարով ճիշդ տեղեկութիւններ ղրկենք իրեն Պարսն Թրիքօ գործարանապետին եւ տեղատնաւորին հարստութեան վիճակին վրայ, որուն հետ տեսակցական յարաբերութիւններ ունի :

— Տարտամ եւ անորոշ պատասխան մը գրէ այդ նիւթին վրայ : Պ. Ժօզիւէ մինչեւ հիմա նախանձաւորի փոյթ մը զատուրիչ անձնուիրական ապացոյց մը տուած չէ մեզի : Այս նոր տեղեկութիւններն ալ ճշմարիտ ծանօթութեան վրայ աւելցուր :»

Ռօաէն գրեց :

Քանի մը վայրկենէ հետո մնծաւորը պարմանալի դէմքով մը ըսաւ անոր . « Պ. Ժօզիւէ՝ Սիմոն զօրապետին, ճշմարիտ բանտարկուելուն եւ ասոր մօրը վրայ բան մը չգրե՞ր —եւ ոչ մէկ բառ մը, պատասխանեց Ռօաէն գրութիւնը չարունակելով :

Մնծաւորը լռեց եւ մտախոհ ձեւով սկսաւ անհանգիստ մնալ : Ինչ մը հետը Ռօաէն իմացուց թէ գրուեցաւ : —Ուրեմն չարունակէ, ըսաւ մնծաւորը :

(Ծան. թիւ 4.)

« Պ. Ժամ Ռեմբօ, մականուանեալ Քուշ-Թու-Նիւ. Պ. Ֆրանսուա Հարտի գործարանապետին մրցակից Պարսն Թրիքօի արուեստարանին մէջ գործաւոր է : Այս պինեմոլ գործաւորը պատրաստապատրաստ, խռովայոյզ է եւ մխոզ : Հանճարեղ է, բայց ծուլութիւնն ու յոռետեսութիւնը զինքը բոլորովին զէշցուցած են Մեր յաշղազակ լրտեսներէն մէկը՝ յարաբերութիւն հաստատած կ՚ըսէ Ռէն-Պագանալ մականուանուած Սէֆիլ Սօֆիլօ անուն աղջկան մը հետ եւ անոր միջոցաւ Ժագ Ռէմբօյին հետ ալ բարեկամացած է. ուստի հնարաւոր կրնանք գտնել բոլորովին օտար համարիլ այն չահերէն՝ որոց համար փետրվար 13ին Բարիզ գանուելու կը հարկադրէր . . . »

(Ծան թիւ 5.)

« Գաբրիէլ Ռեմբօ, խարդախ խահանայ տարաշխարհաց : վերոյիշեալին հետաւոր ազգականն է, բայց ոչ կը ճանչնայ

զայն եւ ոչ ալ այնպիսի ազգական կամ ազգականութիւն մը ունենալ գիտէ : Լքեա լորը մըն է Տակոպէռ անուանուած զօրականի մը Ժրանսուազ Պօաօլն անուն կնոջմէն ընդունուած եւ անոր խնամով մեծցած :

« Եթէ՝ մեր ակնկալութեան հակառակ՝ զօրականը բարիզ գայ, կրնանք կնոջը միջոցաւ զօրաւոր ազդեցութիւն մը ունենալ վրան : Պատուական կին մըն է. ազէտ, դիւրահաւան եւ վերջին աստիճանի ջերմեռանդ, որուն վրայ երկար ժամանակէ ի վեր անսահման ազդեցութիւն եւ իշխանութիւն մը ունինք : Ասոր միջոցաւն է որ Գաբրիէլ, հակառակ իր փորձուած չգամութեան, կրօնաւորութիւն յանձն առաւ : Քանըհինգ տարեկան է հիմա Գաբրիէլ, հրեշտակային դէմքով ու բարքով, հազուագիւտ եւ հառաստաուն առաքինութիւններով բարեմասնուած հրիտասարդ մը : Դժբազդաբար մանկութեան տարիքը Տակոպէռի Սկրիքօլ անուն որդւոյն հետ մեծցած է : Սկրիքօլ հիմա բանտատեղ եւ գործաւոր է. կաչխատի Պ. Ֆրանսուա Հարտիի քով. իր միտքը ամենանողկալի գաղափարներով տոգորուած է. իր մայրը կաթոգին կը պաշտէ. աչխատասէր, ուղիղ եւ հաւատարիմ է, առանց կրօնական զգացում ունենալու : Այս ալ իրրեւ խիստ վտանգաւոր նչանակուած է, եւ այս պատճառաւ Գաբրիէլի հետ յաճախ տեսնուիլը չէինք ուզեր վախնալով որ զայն կը մոլորեցնէ :

« Գաբրիէլ ալ՝ իր ամէն կատարելութեանց հետ՝ տակաւին կասկած կուտայ մեզի : Այս պատճառով երկար ժամանակ մեր խորհուրդները բոլորովին չյայտնեցինք իրեն. վասն զի թեթեւ անզգուշութիւն մը կրնայ խիստ վտանգաւոր մարդ մարդ մը ընել զայն : Ուստի վերջին աստիճան զգուշութեամբ պէտք է վարուիլ հետը՝ գոնէ մինչեւ փետրվարի 13ը, որովհետեւ, գործեալ կըսենք, ամոր վրայ, եւ նոյն միջոցին ամոր Բարիզի մէջ ներկայութեան վրայ անհուն յոյսեր եւ ոչինչ պակաս անհուն չահեր հիմնուած են :

« Այս զգուշութեանց պատճառաւ հարկ եղաւ հաճիլ որ Ամերիկայի կողմերը քարոզչութեան երթայ, վասն զի հրեշտակային քաղցրութեան մը հետ՝ նաեւ հանդարտ անվեհերութիւն մը ունի, յախուռն եւ միջամուխ միտք մը, զոր

ուրիշ կերպով չկրցանք գտնել, բայց եթէ թայլ տալով իրեն որ քարոզչութիւնն վանգաւոր ապարկչին մէջ մտնէ։ Բարեբաղդաբար խնամոց տրամադիրներ արուեցան Զարլըսթօն գտնուելու իր մեծերուն, որպէս զի այս թանկագին կնանիքն երբէք վտանգի մէջ չձգուին, եւ վերադարձ 13էն գոնէ մէկ կամ երկու ամիս առաջ Բալթիզ վերկեն։

Ռօպէրն մնծաւորը նորէն անոր ընթերցումն ընդմիջելով ըսաւ. «Կարգա՛ Զարլսթօնէն եկած նամակը եւ նայէ թէ ի՛նչ կը պրեն, որպէս զի այդ ծանօթութիւնները ալ ամբողջացնես։

Ռօպէն նամակը կարգալէ ետեւ ըսաւ. «Գաբրիել մկ օրէն մեւսը կը սպասուի եղեր Ռօչէսթրի լեռնակէն, ուր միայնակ քարոզութիւան գացեր է՝ իր բացարձակ փափաքով։ — Ինչ անխոհեմութիւն։ — Բայց վտանգ մը պատահած ըլլալու չէ իրեն, որովհետեւ ինքնին խնդրեր է Զարլսթօն գտնելու վրայ ըլլալը։ Հոն հասնելուն պէս, որ առտուն կէսէն առաջ չկրնար մնալ, կը գրէ, չուսալ Ֆրանսա պիտի դրկեն զինքը։ — Այս ալ ուրիշ ծանօթութիւնք վրայ, ըսաւ Ռօպէրն մնծաւորը։ — Գրուեցաւ, պատասխանեց Ռօպէն քանի մը վայրկեան ետքը։ — Ուրեմն չարունակէ, ըսաւ մնծաւորը։

Ռօպէն չարունակեց։

(Շան. թիւ 6)

Օրիորդ Աստիճն Ռենքօն տը Քարսօվիլ. առանց պետական Նուէ-Թուէնի մակնունանուած ժամ Ռէնքօնին եւ առաջնորդուց փարոզիչ Գաբրիել քահանային։ Իրիկ ժամանակին քանի մէկ առիւեան պիտի ըլլայ։ Աչխարհի ամենէն ազդու զէմքը, ամենանշանաւոր պիտ գերեզկութիւն մը, թէեւ չէկ, ամենանշանաւոր այլ իսկապէս խելքով, ամբաւ հարստութեան տէր եւ ամէն զգայական հնչառութեանց հակամէտ աղջիկ մըն է։ Այս օրիորդին անհատապատի յանդգնութիւնը ճանչցողը կը սարսափի անոր ապագային վրայ։ Բարեբաղդաբար իր երկրորդ խնամակալը Պարոն Թրիւօ (վախճանեալ Բարտովիլի գաւթ Ռէնքօն կոմսին վաղեմի գործակատարը՝ որ 182.ին Պարոնի ախտոտ սասցած է) լոկորովին օրիորդ Բար-

տովիլի հօրաքրոջ չհներուն կապուած է, եւ անոր իսկական դերս չկրնար եղնել։ Ուստի մեր յոյսն իրաւամբ այս սրժանի եւ մեծահոգի տիկնոջ եւ Պ. Թրիւօի վրայ դրած ենք այս քաջասիրտ եւ անկախ օրիորդին սարօրինակ ու անլուր դիտաւորութիւններուն դէմ մարտնելու համար, որոնք առանց երկիւղի կը յայտնէ, եւ որոնք գժբաղդաբար չենք կրնար մեր առաջադրած նպատակին չհնուն գործածել արդիւնաւոր կերպով, ինչպէս որ . . .»

Ռօպէն չկրցաւ շարունակել. փողոցին գետը երկու անգամ կամացուկ մը զարնուելով իր ընթերցումն ընդմիջեց։

Անմիջապէս գետը եկաւ նայելու թէ ո՛վ էր եկողը, եւ պահ մը գետը կնայէ ետեւ՝ ձեռքը երկու նամակ բռնած ներս մտաւ ըսելով.

Իշխանուհի տիկինը սուրհանդակի մը գալէն օգուտ քաղելով՝ դրկեր է այս . . .

Իշխանուհուն նամակն ինձի տուր, գոչեց մնծաւորը Ռօպէնին խօսքը բերանը թողլով, վերջապէ՛ս լսր կառնեմ մօտս վրայ։

Հազիւ նամակին քանի մը տողերը կարդացեր էր, երեսին գոյնը նետուց. եւ դէմքը խորին եւ արտառոյ զայրացութեամբ մը կարտայայտէր.

— Մա՛յրս, գոչեց, ո՜հ, Աստուա՛ծ իմ, մա՛յրս։

— Ինչ դժբաղդութիւն պատահեր է, հարցուց Ռօպէն տատամսութեամբ մը ոտքի վրայ երթալով։ Մօրս տագնապութիւնը խորհրդակ է եղեր, պատասխանեց մնծաւորը տխրութեամբ. նորէն դրեթէ յուսահատ վիճակի մէջ ինկեր է, բայց եւ այնպէս բժիշկը կը յուսայ եղեր որ իր ներկայութիւնս կրնայ թերեւս զարն ալատել, որովհետեւ անդադար զիս կը կանչէ եղեր, զիս վերջին անգամ մրն ալ տեսնել կուզէ եղեր որպէս զի խաղաղութեամբ մեռնի։ Ո՜հ, նաիրական է մօրս այս փափաքը, չկատարելը ծնողասպանութիւն կը համարուի. Աստուած սարսռ ժամանակին հասնիմ։ Ակռէ մինչեւ իշխանուհին երկիրը հազիւ կրնայ մարդ երկու օրէն հասնիլ՝ գիշեր ցորեկ չարաւնակ երթալով, — Ա՜հ, Աստուա՛ծ իմ, ի՜նչ դժբաղդութիւն» բսաւ Ռօպէն ձեռ-

քերն իրար կցելով եւ աչքը դէպի երկինք վերցունելով . . . :

Մեծաւորը զանգակն ուժով մը զարկաւ եւ անմիջապէս տարիքոտ ծառայ մը ներս մտաւ , «Շուտով ճանապարհորդութեան կառքը պատրաստեցէք եւ ինծի հարկաւոր եղածները կառքին անուկը դրէք ըսաւ . դռնապանն ալ երթայ սուրհանդակիներ բերէ . . . Պէտք է որ մինչեւ մէկ ժամ ճամբայ ելնեմ:»

Ծառան արտօրինօք դուրս ելաւ :

— Մա՛յրս , ո՛հ , մայրս մէկ մըն ալ չտեսնեմ . . . սարսափելի բան է . գոչեց աթոռի մը վրայ իյնալով հեծութեամբ եւ երեսը ձեռքերուն մէջ ծածկելով : Այս զառն կսկիծն անկեղծ էր . այս մարդն իր մայրը չատ կը սիրէր . որդիական սիրոյ երկնային զգացումը մինչեւ այն ժամանակ անարատ եւ անխախտ անցեր էր իր կեանքին ամէն վիճակներուն մէջէն , որք չատ անգամ մեղապարտ էին :

Քանի մը վայրկեանէ հաքը Ռօպէն համաձակեցաւ երկրորդ նամակը մեծաւորին յուշնելով ըսելու . « Այս նամակն ալ Պ. Տիւբլէսիի կողմէն եկած է , եւ խիստ կարեւոր ու սոսկալի պղտգական է . . . — Նայէ ի՛նչ է նէ անոր համեմատ պատասխան մը գրէ , վասն զի գլուխս իմս չէ : —Սորմրդաբար գրուած նամակ մըն է , ըսաւ Ռօպէն նամակը մեծաւորին ներկայացունելով . ես չեմ կրնար բանալ ինչպէս որ պահարանին վրայի դրոշմէն կը հասկցուի :

Երբոր մեծաւորը նամակին վրայի դրոշմը տեսաւ , անպատմելի ակնածութիւն ու երկիւղ մը նկարուեցաւ երեսին վրայ , եւ դողդոջուն ձեռքով կնիքը խզեց : Նամակին մէջ այս միակ խօսքը գրուած էր .

« Ամէն գործ դադրեցուր . առանց վայրկեան մը կորսընցունելու՝ ճամբայ ել , հոս եկուր . . . Պ. Տիւբլէսի քու տեղդ պիտի անցնի , այսպէս հրաման եղած է իրեն . »

— Աստուա՛ծ մեծ , գոչեց յուսահատութեամբ , երթալ առանց մայրս տեսնելու . . . բայց սարսափելի բան է այս . . . անհնարին է . . . զայն սպաննել է թերեւս . . . այո՛ . . . ծնողասպանութիւն է : »

Այս խօսքերն ըսած ատեն աչքը դիպուածով աչխարհագունեին վրայ կանգ առաւ որ տեսնելուն պէս յանկարծական յեղափոխութիւն մը եկաւ իր վրայ . կարծես թէ զղջայ իր այն ատելութեան սաստիկ վշտակրութեանը վրայ . քիչ քիչ իր սխալ դէմքը հանդարտ լրջութիւն մը ստացաւ . չարաչուք նամակը քարտուղարին տուաւ եւ սրտէն բղխած հառաչքը խեղդելով ըսաւ անոր . « Թուահամարի կարգադրեցէք : »

Ռօպէն նամակն առաւ վրան թուահամար մը դրեց եւ յատուկ պահարանի մը մէջ դրաւ :

Պահ մը լուռ կենալէ հաքը մեծաւորը չարունակեց .

— Այսուհետեւ Պ. Տիւբլէսիի հրամանին համեմատ պիտի վարուիք եւ անոր հետ պիտի աչխատիք , միաբանութեան վարդապետ նօթարութիւնն անոր պիտի յանձնէք , ան պիտի որոշ պիտի ըրկուի , Պաթավիայի , Լէյտիքայի եւ Զարլըսթօնի նամակներուն պատասխանները բաձիս պէս պիտի ըրկէք : Միսօն ղրկուելին աղջիկները Լէյտիքայի մէջ վար դնելու համար ամէն միջոց գործադրել . Գարրիկէլն Բարիզ գալը փութացնել , եւ Պ. Ժօզիւէ Վան–Տաէլի ալ ըրել որ եթէ Ճալմա արքայազուհին ամէն հաւանականութեանց հակառակ Պաթավիա երթայ , հոն վար դնելու գործն իր հասնիցն Ջանքէն կախուած է : Այս մարդը որ իր մահամերձ մօրը վիշտն ի զուր իր փոլ կանչած ժամանակ կրնար այս աստիճան պաղարիւնութիւն պահել , դուրս ելաւ սենեակէն եւ իր չարկաքաժիներ քաչուհաչ , Ռօպէն ալ իրեն հրամայուած պատասխաններուն ծածկագրութիւնամբ պատրաստելու ըլլաղեցաւ : Երեք քառորդ ժամ հաքը աներեւոյթ ձիերու բոժոժներուն ձայնը լսուեցաւ : Ծերունի ծառան զգուչութեամբ մը դուռը զարնելով ներս մտաւ եւ « կառքը լծուած է , » ըսաւ :

Ռօպէն գլխավոր նչան մը բրաւ եւ ծառան դուրս ելաւ : Քարտուղարն ալ գնաց մեծաւորին անհնաչելին դուռը զարկաւ : Այս վերջինն ալ դուրս ելաւ միշտ ծանր ու պաղ՝ բայց տրժգոյն դէմքով եւ ձեռքը նամակ մը կար , — Մօրս պիտի երթայ , ըսաւ Ռօպէնին , հիմա սուրհանդակ մը հանեցէք : — Հիմա . պատասխանոց քարտուղարը : — Լէյտիքա , Պաթավիա եւ Զարլըսթօն երթալիք երեք նամակներն այսօր իսկ ղրկուին սովորական թղթատարով , վերջին սահման կարեւոր ըլլալնին գիտէք :

Առնք եղան այս մարդուն վերջին խօսքերը։ Անգութ հրամաններըը, անգութ հնազանդութեամբ մը կատարելով ճամբայ կելլէր առանց փորձելու իր մայրը վերջին անգամ մը տեսնել։

Բարեուշարը խորին յարգանքով անոր հետ գնաց մինչեւ կառքին քով։

— Ո՞ր կողմ, պարոն, հարցուց սուրհանդակը եաին դառնալով։ —Իտալիա, պատասխանեց Ռօսէնի մեծաւորը՝ չկրնալով հեծութեան նմանող հառաչք մը զսպել։

. . . . . .

Երբ կառքը քառասմբակ մեկնեցաւ, Ռօսէն՝ որ խորին ակնածութեամբ իր մեծաւորը ողջունել էր, արհամարհոտ կերպով մը ուսերը թօթվեց եւ դարձաւ այն պաղ ու մերկ մեծ սենեակը։

Այս մարդուն նայուածքը, դէմքն ու դիրքը մէկէն ի մէկ փոխուեցան։ կարծես թէ յանկարծ մեծցեր էր. քիչ մը առաջուան այն ամենախոնարհ հնազանդութեամբ գործող ինքնաշարժ մեքենան չէր, մինչեւ այն ատեն իր անկարեկիր դէմքն ու քօղաբկեալ նայուածքն իսկոյն կենդանացան եւ սատանայական խորամանկութեամբ նկարուեցան, իր բարակ եւ ժժգոյն շրթունները բռնազբօսնալ ժպիտով մը կծկեցան, եւ մեռելատիպ երեսը չարաչար գոհունակութեամբ զուարթացաւ։

Մեծաւորին պէս ինքն ալ աշխարհապատնեշին առջեւ կանգնած, անոր պէս ինքն ալ լռութեամբ զայն դիտեց։ Յետոյ դռնապին վրայ ձայնով եւ իր թեւերուն մէջ ծանելով՝ քանի մը վայրկեան իր օձի աչքերովը զայն դիտելէ ետեւ, կոչկոտ մասլ ողորկ աշխարհացոյցին վրայ պտրացոյց, եւ սատափակ ու ազատ եղունգներովը հետզհետէ զարկաւ կարմիր խաչ նշանները ունեցող երեք տեղերու, եւ այն իրարմէ խիստ հեռաւոր քաղաքներուն ամէն մէկն այս կերպով նշանակած ժամանակ՝ բարձր ձայնով ալ անոնց անուները կուտար դժոխային ժպիտով. Լիբսիքա, Զարլըսթօն, Պախալիա։

Յետոյ մատռուսներու մէջ ընկղմելով լսեց։

Այս տկնահատակ, զգուիր, գծուծ եւ մեռելադէմ ծերուկը՝ որ այսպէս երկրագունտին վրայ կը սողար, իր մեծաւորին

աւելի սարսափելի կերեւէր երբոր ան խրոխտաբար ոտքի վրայ կայնած՝ բարձրէն ձեռքն աչխարհի վրայ կը ձգէր եւ կարծես թէ գոռոզութեամբ, բռնութեամբ եւ յանդգնութեամբ իշխել կուզէր անոր։

Առաջինն արծիւի կը նմանէր, որ իր օրսին գլխուն վրայ թեւատարած օդին մէջ կենալով՝ կրնայ երբեմն օրը վախցնել խիստ բարձրէն սլանալուն համար։

Ռօսէն, ընդհակառակն, օձի կը նմանէր, որ մութին ու լռութեան մէջ իր օրսին հաւէրն սողալով, իր մարգախոչոչ ալորքներուն մէջ կը սեղմէ ու կը մեռցնէ։

Քանի մը վայրկեան հաքը Ռօսէն ձեռքերը չփելով գրասեղանին քով գնաց, եւ մանաւոր ծանկագրութեամբ մը՝ որ իր մեծաւորին ալ անծանօթ էր, հետեւեալ նամակը գրեց։

« Բարիզ, առաւօտեան ժամը 9

« Գնաց . . . բայց վատ անեցաւ։ Մանամերձ մայրը « զինքն իր քով կը կաչէր, եւ կըսուէր թէ կրնար թերեւս « իր ներկայութեամբն ազատել զայն, այս պատճառաւ գո« չեց. «Մօրս քով չերթալ, ծնողասպանութիւն է»։ Եւ սա« կայն գնաց . . . բայց վարանեցաւ . . . ։

« Ես միշտ կը լրտեսեմ զինքն եւ կը հսկեմ վրան . . . ։

« Այս առղերս իրեն հետ Հռոմ պիտի հանին . . . ։

« Յ. Գ. Ըսէք կարդինալ իշխանին թէ կրնայ վստահ « ըլլալ իմ վրայ, բայց ես ալ կսպասեմ որ ամենայն փու« թով ծառայէ ինձի։ Արդէն ձեռք ձգած տասնըեօթը քուէ« ները կրնան մէկ վայրկեանէն միւսը օգտակար ըլլալ ինձի « ուրիշն թող չանայ իր համախոհներուն թիւն աւելցնել։

Ռօսէն այս նամակը ծալլելէ եւ կնքելէ ետեւ զրպանը դրաւ։ Ժամը տասը կը զարնէր որ Պ. Ռօսէնի նախաճաշին ժամանակն էր, գրասեղանին վրայի թուղթերը ժողվեց, դասակի մը մէջ կղպեց եւ բանալին առաւ, յետոյ արմուկովն իր ճենճոտ պիտարիը չփեց, կարկատած հովանոց մը ձեռքն առաւ ու դուրս ելաւ . . .

. . . . . .

Երբ այս երկու մարդիկն, այս մթին առանձնարանին մէջ նստեր, ժամանակաւ տարագրուած ընտանիքի մը եօթն

անդամներուն դէմ դարաններ կը լարէին, տարօրինակ եւ ծածուկ պաշտպան մը ալ կը խորհէր տէր կենալ այդ ընտանիքներուն՝ որ իր ալ ընտանիքն էր։

Դեղչկական, վայրի տեղ մըն է . . .։

Բարձր բլուր մըն է մեծամեծ գորշ ապառաժներով ծածկուած, որոց մէջէն տեղ տեղ աչուներէն գեղնած տերեւներով ծառեր բարձրացած են։ Արեւը նոր մարը մտած ըլլալով, թողուցած բոցագոյն ճառագայթներն այս մեծ ծառերուն վրայ զարկեր էին, այնպէս որ տեսնողը հրդեհի մը բոցերուն ցոլացումը կը կարծէր։

Այս բարձր բլուրին վրայէն հովանաւորեր եւ արգաւանդ հովիտ մը կը տեսնուի հեռուն՝ իրիկուան մէգին թխին գոլորշիներովը կէս մը ծածկուած . . .։ Գալարագիծ մարպատեհներ, սաստիկ ծառերու թաւուտներ, հատուն հատկերէ մերկացած արտեր իրար կը խառնուին միաձեւ լարթի գոյնով մը, որ երկինքին վճիտ կապուտակութենան հետ հակապատկեր մը կը ներկայացնէ։

Գորշ կամ սեւ քարերէ չինուած գանգակատուններ՝ հովիտին խորերէն վեր կարձակէին իրենց սրածայր գագաթները վասն զի բազմաթիւ գեղեր կան անոր մէջ հիւսիսէն արեւմուտք գացող երկար ճամբուն երկու կողմը ցրուած։

Հանդչելու ժամանակ է. այն ժամն է՝ ուր սովորաբար իւրաքանչիւր հիւղակի ապակեփնդակը կը լուսաւորի գեղջկական վատարանին ճարճատուն բոցերովը, եւ ատուներէն ու տերեւներուն մէջէն փայլակներ կարձակէ. մինչդեռ ծուխի մըրիկներ ծխնելոյզներէն դուրս ելլելով ծանր ծանր դէպի երկինք կը բարձրանան։

Եւ սակայն, զարմանալի՛ բան, կարծես թէ այս երկրին բոլոր վատարանները մարած կամ ամայի են։

Աւելի զարմանալի եւ չարաղուշակ բան մըն ալ սա է, որ բոլոր գանգակատուններուն մահագոյժ եղանակներ կը հնչեն,

Դարձունէութիւնը, չարժումը, կեանքը, կարծես թէ մինչեւ հեռուները արձագանգ տուող ողբաձայն զանգակահարութեան վրայ կեդրոնացեր է։

Բայց յանկարծ, այս քիչ մը առաջ մեռապատ գեղերուն

մէջ կրկին լոյսեր ծագիլ, որոնք գեղջկական վատարանին պայծառ եւ զուարթարար բոցերէն կը գոյանան . . . եւ իրիկուններուն մութին մէջէն տեսնուած գաճապոյծներու վատարանին կրակներուն պէս կարմիր գոյն մը ունին։ Ասկէց զատ, այս լոյսերն անչարժ չեն մնար, կը քալեն . . ծանր ծանր եւ դէպի ամէն մէկ եկեղեցիներուն գերեզմանատունը կը քալեն։

Այն ժամանակ մահ-գոյժ զանգակներուն ձայնը կը բազմապատկի. օդը կը թնդայ անոնց զանազան բախիւններէն, եւ մերթ ընդ մերթ հոգեհանգստեան երգերու նուագած ձայները մինչեւ բլուրին գագաթը կը հասնին։

Ինչ է այսչափ յուզարկաւորութեանց պատճառը։ Ինչ է այս գանգակոկիծ հովտին անունը, ուր տաժանելի աշխատութենանց յոգնորդող հղիկ նուագներուն տեղ մահուան եղերերգներ կը լսուին, ուր իրիկուան հանգստութիւնը յաւերժական հանդիստի փոխուած է։ Ինչ է այս սգազգեաց հովտին անունը, որուն ամէն մէկ դիւղն այսչափ մեռելներու վրայ կողբայ, եւ միեւնոյն դիշերուան ու միեւնոյն ժամուն մէջ կը թաղէ զանոնք։

Աւա՜ղ, վասն զի մահն այնչափ արագահաս, այնչափ անխնայ եւ այնչափ սարսափելի է, որ հազիւ ողջ մնացողները բաւական կրլլան մեռնողները թաղելու։ Ծերեկները հոգային անհրաժեշտ եւ ծանր աշխատութիւններով կը զբաղին, եւ միայն իրիկուններն՝ արտերէն դառնալէ ետեւ, խոնջած ու վատակարեկ, գերեզմանատունը երթալով՝ ուրիշ ակոսներ կը բանան որպէս զի իւ ևնց եղբայրներուն արտերու մէջ ցանուած ցորենի հատերու պէս քովէ քով հանգչին։

Եւ միայն այս հովիտը չէ որ այս աչխարհաէջը տարուածը կը կրէ։ Երկան այնպիսի անիծած տարիներ, որ չատ գեղեր, չատ աւաններ, չատ քաղաքներ եւ չատ ընդարձակ երկիրներ այս հովտին պէս իրենց վատարանները մարած եւ տուներն ամայացած տեսան։ Այս հովիտին պէս իրենց տրաքտութիւնը՝ սուգ, սոսկական ցնծութիւնները՝ միռելական կոծերու փոխուած տեսան . . .։

Այս հովիտին պէս բազմաթիւ մեռածներ ողբացին մէկ

օրուան մէջ, եւ գիշերը չկարողացաւ տակաւին լուսով թաղկիլ։ Վասն զի այն անիծեալ տարիներուն մէջ տարաբախտի ճամբորդ մը դանդաղաքայլ պարագայէ երկրիս վրայ մէկ ծայրէն միւս ծայրը . . . Հնդկաստանի եւ Ասիոյ խորերէն մինչեւ Սիպերիոյ սառնամանիքները . . . անկէ ալ մինչեւ Ֆրանսական Ովկիանոսի եզերքը՝ Մահուան պէս անհնականալի, յաւիտենականութեան պէս յամրընթաց, ճակատագրի պէս անողոք, եւ Աստուծոյ ձեռքին պէս զարհուրելի այս ճամբորդը ՔԱԼԻՒԱՆ էր . .

Չանգակներուն եւ եղերական երգերուն արձագանքը կը բարձրանար եւ հովիտին խորերէն մինչեւ բլուրին գագաթը կը հասնէր ողբաչուէնչ աւազի մը պէս։ Թաղման չահերուն լոյսը միշտ կը տեսնուէր հեռուէն լերկատան մէջէն մէջէն։

Արեւուն վերջալոյսը դեռ կը տեւէր։ Տարօրինակ ժամ, որ ամենէն որոշ ձեւերուն՝ տարաժամ, անբմբռնելի եւ այլանդակ երեւոյթ մը կ՚առնայ . . . Բայց լերան քարոտ եւ հնչուն գետնին վրայ ծանր, միակերպ եւ ամուր ոտնաձայն մը հընչեց . . . , Ծառերուն սեւ ու խաչոր բուներուն մէջէն մարդ մը անցաւ։

Հասակը բարձր էր . գլուխը կուրծքին վրայ ծռած էր . դէմքն ալեհեր, քաղցր ու տխուր էր . յօնքը մէկ քունքէն միւսը երկնցած եւ իրար կպցած ըլլալով՝ կարծես թէ չարագուշակ նշան մը գծեր էր ճակտին վրայ . . .

Կը թուէր թէ այս մարդը չեր լսեր այնչափ մեռելագոյժ զանգակահարութեանց հեռաւոր ձայնը . . . Եւ սակայն երկու օր առաջ անդորրութիւն, երջանկութիւն, առողջութիւն եւ ուրախութիւն կը տիրէր այն դեղերուն մէջ՝ ուրկէ ինքը ծանր ծանր անցեր էր, եւ հիմա այսպէս իր հետը կը ձգէր զանոնք տխուր եւ վշտագին։

Բայց այս ճանապարհորդն իր ճանքան կը չարունակէր մտածելով .

« Փետրվար 13ը կը մօտենայ , կըսէր ինքնիրեն . . . կը
« հասնին այն օրերը . ուր սիրելի քրոջս սերունդները՝ մեր
« առնմին վերջին չառաւիղները՝ Բարիզ պիտի գումարուին . . . .
« Աւա՜ղ , ասկէ հարիւր յիսուն տարի առաջ հալածանքը

« երբոր ոտնամ աչխարհիս ամէն կողմը ցրուեց այս ընտա-
« նիքը , որուն հետեւէն կերթամ , խանդակաթ գորովով մը ,
« տառնըւթ դալէ ի վեր . . . իր դաղթականութեանց մէջ ,
« աքսորներուն մէջ , կրօնի , բաղդի եւ անուան փոփոխու-
« թիւններուն մէջ։ Ո՛հ, ինծի պէս խեղճ արհիատուրի մը (1)
« քրոջմէն սերած այս ընտանիքներուն գլխէն ո՛րչափ մե-
« ծութիւններ , անկումներ , անչքութիւններ , չքեղութիւն-
« ներ , թշուառութիւններ ու փառքեր անցան ։ Ո՛րչափ ոճիր-
« ներով չաղախեցաւ այս ընտանիքը , բայց եւ որչափ առա-
« քինութիւններով փառաւորեցաւ ։ Այս միակ գերդաստանին
« պատմութիւնը համարէն մարդկութեան պատմութիւնն է ։

« Այնչափ սերունդներու մէջէն , աղքատին ու հարուս-
« տին , թագաւորին ու աւազակին , խելացիին ու խենթին ,
« քաջին ու վատին , սուրբին ու անաստուածին երակներուն
« մէջէն քրոջս արիւնն անցնելով՝ մինչեւ այս օրս հասաւ ։
« Ինչ մնացած է հիմա այս ընտանիքէն ։ Ես միայն չառաւիղ ,
« երկու որբ աղջիկ , մայրերնին ու հայրերնին տարագրուած .
« Գահազուրկ արքայորդի մը , խեղճ քարոզիչ քահանայ մը ։
« Մինչեւ վիճակի տէր մարդ մը ։ Մեծանուն եւ մեծափառթամ
« օրիորդ մը , վերջապէս արհեստաւոր մը ։

« Ասոնք ամէնը մեկէն իրենց վրայ կը բովանդակեն մեր
« տոհմին առաքինութիւնները , քաջութիւնները , վատթա-
« լութիւնները , ճախրութիւններն ու թշուառութիւնները . . .

« Սիպերիա , Հնդկաստան , Ամերիկա , Ֆրանսա . ահա
« այս տեղուանքը ցրուած է ղիրենք բաղդը ։

« Երբոր ազգականներէս մեկը վտանգի մէջ է , բնազ-
« դումը կիմացունէ ինծի , այն ժամանակ հիւսիսէն հարաւ ,
« արեւելքէն արեւմուտք , քալելով քալելով անոնց քով կեր-
« թամ , երբեմն հիւսիսային բեւեռներուն սառնամանիքներուն

(1) Հին ասանդութեան մը դամեմատ . Քափառական Հրեայն՝ Երուսաղէմի մէջ կօշկակար մըն էր ։ Քրիստոս , երբ խաչն ուսը առած , կանցնէր այդ կօշկակարին դրան առջեւէն , կը խնդրէ Հրեայն վայրկեան մը դանգիստ առնել իր տան առջեւ գտնուած քարէ նստարանին վրայ . Հրեայն՝ հրելով զՔրիստոս՝ «ՔԱԼԷ՛ ՔԱԼԷ՛» կըսէ թրտուքեամբ . որուն Քրիստոս ալ կը պատասխանէ բսելով . «ԴՈ՛ՒՆ ԱԼ ՔԱԼԵՍ ԱՇԽԱՐՇԻՍ ՄԻՆՉԵՒ ՎԵՐՋԸ ։»

« մէջ , այսօր բարեխառն գօտիի տակ , վաղը այրեցեալ գօ-
« տիին բոցակէզ տաքութեան ներքեւ . բայց չատ անգամ ,
« աւա՛ղ , երբ իւր ներկայութիւնս կրնայ զանոնք վտանգէ
« ազատել , անտեսանելի ձեռք մը զիս կը մղէ , մրրիկ մը
« զիս կր չափչփակէ կր տանի , եւ . . .

« ՔԱԼԷ . . . ՔԱԼԷ . . . կը գոչէ . . .

— « Գոնէ թո՛ղ որ պարտքս կատարեմ . . . »

— « ՔԱԼԷ՛ »

— « Գոնէ ժամը, ժամը միայն հանգիստ թող զիս . . . »

— « ՔԱԼԷ՛ . . . »

— « Ո՛հ, սիրելիներս անդունդին եզերքը կը մոտեմ . . . »

— « ՔԱԼԷ՛, ՔԱԼԷ՛ »

« Ահա այս է պատիժս : Եթէ մեծ է՝ գործած յանցանքս
« ալ աւելի մեծ էր . . . : Ի բնէ աղքատութեան ու նեղու-
« թեան դատապարտուած արհեստաւոր մըն էի , թշուառու-
« թիւնը զիս չարաչար բռներ էր . . . »

« Ա՛հ , անիծեա՛լ , անիծեա՛լ ըլլայ այն օրը՝ ուր ախտը ,
« քինալից եւ յուսահատած կաչխատէի , վասն զի չարաչար
« աշխատութեանս հակառակ՝ ընտանիքս չքաւոր էր միշտ .
« . . . Բրիտոս դպրոց առչեւէն անցաւ , հալածուած , նա-
« խատուած , ծեծուած , եւ իր ծանր խաչը մեծ դժուարու-
« թեամբ ուսէ բարձած : Ինչպէ՛ս ինձմէ որ քարէ նատարա-
« պէտ վրայ վայրկեան մը յոգնութիւնն առնէ . . . : Ճակա-
« տէն քրտինքն աղբիւրի պէս կը հոսէր , ոտքերն ճիղքըր-
« տուած արիւնլուայ եղեր էին , եւ այն աստիճան յոգ եր ու
« ակռացեր էր , որ սաթի վրայ կենալու անգամ կարողու-
« թիւն չունէր . . . սրտաճմլիկ հեղութեամբ մը կբսէր ինծի-
« — Շատ գէշ կը տառապիմ , — ես ալ գէշ կը տառապիմ ,
« պատասխանեցի խոստմորտ բարեկութեամբ մը հրեղէն . ես
« ալ կը տառապիմ , բայց ոչ ոք օգնութեան կր հասնի ինծի
« . . . անգթութիւն տեսնողն անգամ կրլայ . . . Ո՛ն . . .
« քալէ՛ . . . քալէ՛ . . . : »

« Այն ժամանակ Բրիտոս ալ ցաւագին հառաչք մը ար-
« ձակելով ըսաւ ինծի . « Դուն ալ անզգայ քալէ մինչեւ վերջ-
« նաւթանգ օրը . այսպէս ՝ի կամի Աստուած որ երկինքն է : »

« Եւ այն վայրկեանէն պատիժս կրնէ սկսայ : Շատ ուշ
« աչքս լոյսին բացի . չատ ուշ զղջացի , չատ ուշ ճանչցայ .
« վերջապէս չատ ուշ հասկցայ նախատած մարդուս այն
« ատատածային խօսքերը , որք ընդհանուր մարդկութեան
« օրէնք պէտք էր ըլլային .

« ԱԻԲԵՑԻ ՝Ի ՋՄԻՄԵԱՆԱ :

« Ի զուր , դարերէ ի վեր , ներքնամիս արժանաւոր հա-
« մար , այս երկնային խօսքէն ուժ եւ ճարտարախօսութիւն
« քաղելով՝ չատերու գտնուցած ու նախանձած սիրաները կա-
« րեկցութեամբ եւ սիրով լեցուցի . ի զուր չատ սիրտեր առիր
« ատակտմոլ մը վատնի , հարստահարութեան եւ անիրաւու-
« թեան դէմ , ոգեւորութեան օրը գեղ չեկաւ :

« Եւ ինչպէս որ առաջին մարդն իր յանցանքովն իր ա-
« պագայ սերունդը թշուառ ըրաւ , կարծես թէ ես արհեստա-
« ւորս ալ ապագայ արհեստաւորաց յաւիտեան տառապելուն
« պատճառ եղայ , եւ իմ մեղքերուս պատիժն անոնք ալ
« կը կրեն . վասն զի հազար ութ հարիւր տարիէ ի վեր անոնք
« միայն չկրցան ազատութիւն գտնել :

« Հազար ութ հարիւր տարիէ ի վեր , գօրաւորներն ու
« եղջանիկներն այն խօսքը կրսեն այս աչխատաւոր ժողո-
« վրդեան՝ ինչ որ ես ըսի Բրիտոսի՝ երբոր տառապած կա-
« զմէր ինծի . ՔԱԼԷ՛, ՔԱԼԷ՛ . . . :

« Եւ ժողովուրդը՝ անոր պէս աչխատութենէ ընկճուած ,
« անոր պէս բարձր խաչ սր կրնակն առած . . . անոր պէս
« դառն ախտութեամբ կաղկանջ . . . :

« Ո՛հ , ոգեւորեցէք . . քանի մը վայրկեան հանգստա-
« թիւն տուէք մեզի . . . հոգիներս բնքանիս եկած է . . . :

— « ՔԱԼԷ՛ »

— « Բայց թէ որ այս չարաչար աչխատութենէն մեռնինք
« ինչ կըլլայ մեր մանր զաւակներն ու ծեր մայրերը :

— ՔԱԼԷ՛ . . . ՔԱԼԷ՛ . . . :

« Եւ այսչափ դարերէ ի վեր աչխատաւոր ժողովուրդն
« ու ես կը քալենք ու կը տառապինք , եւ դեռ ոգորմած
« ձայն մը չլսեցինք որ ըսէր մեզի . ԲԱՒԱԿԱՆ Է :

« Ա՛հ , այս է ահա պատիժս , անհուն եւ կրկնակի

« պահիմ . . . վասն զի կը տառապիմ յանուն մարդկու-
« թեան , տեսնելով թչուառ ժողովուրդներ՝ որք անպուլ ան-
« դադար ծանր եւ ապերախտ աշխատութիւններու դատա-
« պարտուած են ;

« Կը տառապիմ յանուն ընտանիքներու , չկրնալով ես ինքս ,
« աղքատ եւ թափառական , օգնութեան հասնիլ իմիններուս ,
« սիրելի քրոջս զաւկներուն ;

« Բայց երբ վիշտս կարողութենէս վեր է . . . երբ կը
« զգամ որ իմիններս վտանգի մէջ են , եւ չեմ կրնար զի-
« րենք ազատել , այն ժամանակ միտքս երկիրներէ անցնե-
« լով կերթայ կը գտնէ այն կինը՝ որ ինծի պէս անիծուած
« է , այն թագուհիին աղջիկը (1) , որ ինծի պէս կը քալէ ու
« կը քալէ , եւ մինչեւ իր փրկութեան օրը պիտի քալէ . . . :

« Ինչպէս երկու մոլորակներ , իրենց դարաւոր չրջանը
« կատարելով , իրարու կը մօտենան , հա ալ հարիւր տարին
« անգամ մը կրնամ այն կնոջ հանդիպիլ . . . Իրիստոսի
« չարչարանաց ախուր չաբթուն մէջ . եւ սարսափելի յիշա-
« տակներով ու ամրաւ ցաւերով լցուած տեսակցութիւն մը
« ընելէ ետեւ՝ իրարմէ կը զատուինք , եւ մեր անհուն ըն-
« թացքը կը չարունակենք յաւիտենականութեան թափառա-
« կան ասպետներուն պէս :

« Այն կինը՝ որ միայն աչխարհիս վրայ ինծի պէս ամէն
« մէկ դարերու վերջանալը կը տեսնէ տակաւին դար մըն ալ
« անցած ըսելով . այն կինը աչխարհիս մէկ ծայրէն միւսն իմ
« մաքէս անցածներուն կը պատասխանէ . . . :

« Այն կինը՝ որ միայն աչխարհիս վրայ մասնակից է իմ
« սարսափելի վիճակիս , ու զոր նաեւ մասնակցիլ այն միակ
« չհաուն՝ որ զարերէ ի վեր իմ մխիթարութիւնս եղած է . . .
« սիրելի քրոջս սերունդը ան ալ կը սիրէ . . . ան ալ կը
« պաչպանէ , ան ալ անոնց համար արեւելքէն արեւմուտք ,
« հիւսիսէն հարաւ կերթայ կը հասնի . . . :

« Բայց , ո՜հ , աններեւոյթ ձեռքը զայն ալ կը մղէ . . .

(1) Ոչ նուազ ճանաչ աւանդութիւն մը հաւատամ , Հերովդիադա Յովհաննէս Մկրտչին սպանուիլը ուզելուն համար՝ մինչեւ վերջին դատաստանին օրը Քա-
ղաքական պտրտելու դատապարտուած է

« մըրիկը զայն ալ կը յափչտակէ կը տանի , եւ . . .

« ԲԱԼԼԷ . . . կըսէ ,

« — Գոնէ գործս լմնցուցեմ , կըսէ ան ալ ,

« — ԲԱԼԼԷ . . .

« — Ժամ մը . . . ժամ մը միայն հանգիստ թող զիս ;

« — ԲԱԼԼԷ՛ . . .

« — Սիրելիներս վտանգի մէջ են . . .

« — ԲԱԼԼԷ . . . ԲԱԼԼԷ . . . ; »

Երբ մարդն այսպէս մտածելով կը քալէր լերան վրայ , իրիկուան սիրտը որ մինչեւ այն ժամանակ մեղմ կը փչէր , հետզհետէ սաստկանալով ամպերը փայլատակիլ սկսան , եւ երկար ու խորին չչիւններէ կը հասկցուէր որ փոթորիկ պիտի ելնէր :

Ցանկարծ այս անիծեալ մարդը որ ոչ կրնար լալ եւ ոչ ալ ծիծաղիլ , ցնցուեցաւ : Մարմնական ցաւերը չէին ազդեր անոր . . . բայց եւ այնպէս բան մը զգալով՝ մէկէն ի մէկ ձեռքը սրտին վրայ տարաւ . . .

« Ո՜հ , զոչեց , կզգամ . . . սիրելի քրոջս զաւակներէն մէկ քանին այս ժամուս կը տառապին եւ մեծ վտանգի մէջ են . . . ոմանք Հնդկաստանի նետերը . . . ոմանք Ամերիկայի մէջ . . . ոմանք Ալմանիայի մէջ ; կռիւը նորէն կը սկսի նոզկալի կիրքեր բորբոքած են . . . ո՜վ դուս , որ կը լսես իմ ձայնս , ինծի նման թափառականդ ու անիծեալդ Հերովդիադա , օգնէ ինծի որ պաչպանենք զանոնք . . . Թո՛ղ այս պահուն ան ալ հասնի քեզի Ամերիկայի անապատներուն մէջ՝ ուր այս ժամուս կը գտնուիս . . . եւ երանի՛ թէ կարող ըլլայինք ժամանակին հասնիլ ; »

Այն ժամանակ կարգէ գուրս բան մը անցաւ :

Գիչերը կոխեր էր :

Մարդը չարժուեցաւ մը երբեք չսասլով ետ գառնալու համար . . . բայց աներեւոյթ զօրութիւն մը զինքն արգիլեց եւ դէպի հակառակ կողմը մղեց :

Նոյն միջոցին փոթորիկը փրթաւ իր սխրագործ եւ ահեղ վսեմութեամբը : Այն տեսակ փոթորիկ մը՝ որ ծառերն արմատէն կը հանէ եւ ապառաժները տեղերնէն կը խախտէ , կայծակի արագութեամբ եւ որոտալով լերան վրայէն անցաւ :

Այն ժամանակ մրրիկին մանչիւններուն եւ փայլատակումներուն լոյսին մէջ մարդ մը անծանօթացաւ լերան կողին վրայ։ Այս մարդը՝ որ ահա նշան մը ունէր ճակտին վրայ, մեծ քայլերով վար կիջնէր լեռնէն, ապառաժներուն եւ ծառերուն մէջէն անցնելով, որոնք մրրիկին ուժգնութիւնէն կը ծռէին։ Այս մարդուն քալուածքը ծանր, հանդարտ եւ հասատատուն չէր, այլ անկանոն եւ գայթ ի գայթ. կարծես թէ անդիմադարձ զօրութիւն մը բռնութեամբ կը վարէր, կամ զարհուրելի փոթորիկ մը յափշտակած կը տանէր զինքը։

Ի դուր մարդն աղերսաւոր ձեռքերը դէպի երկինք կը վերցունէր։ Շատ չանցաւ անիրեւոյթ եղաւ պիչերուան մութին եւ մրրիկին ամպրոպայոյզ ժխորին մէջ։

Գ.

Խեղդողները

Մինչդեռ Ռօսէն Բարիզի Մըլիէօ-ազ-զիւրալն փողոցին խորէն իր ալխարհաքաղաքային թղթակցութիւնը ամփոյ կը հանէր, մինչդեռ Սիմօն զօրապետին աղջիկները՝ Ֆօքօն-Պլանի պանդոկէն փախչելէ ետեւ բռնութեամբ Լիսաբէթայի մէջ բանտարկուած կը կենային Տակոպէռի հետ, նոյն միջոցին աշխարհիս մեւս ծայրը, Ասիոյ խորը, Ճավա կղզիին մէջ, Պաթաւիայի մօտերը՝ ուր Պ. Ռօսէնի թղթակիցներէն մէկը՝ Պ. Ժօզիւէ Վան Տաէլ կը նստէր, այս զանազան անձերուն չհասնելու վերաբերեալ ուրիշ կարեւոր անցքեր կանցնէին։

Ճավա կղզին գեղեցիկ միանգամայն եւ ազեաալի երկիր մըն է, ուր առհասարակ զմայլելի ծաղիկներն իրենց աներեւնեւրուն տակ սոսկալի վտանգներ կը պահեն, ուր առհասարակ ամենապարար պտուղները մահաբեր թոյներ կը պարունակեն, ուր այնպիսի գեղացուք ծառեր կը տեսնուին որոց հովանին մարդ կը մեղացնէ, ուր յաճախէզը, որ ահագին մ՚ծութեամբ հոլամոտ մըն է, իր որսին արիւնը կը ծծէ՝ զովարար եւ քաղցրարոյր օդ մը ծաւալելով անոր վրայ որպէս զի քունին

թմրեցնէ երկարի։ Ամենէն դիւրաչարժ հովահարն այս հրեշին մշկահոտ լոյն թեւերուն արագաչ սլաժութեանը չկրնար հաւասարիլ։

1831ի Հոկտեմբեր ամիսը վերջանալու վրայ է։

Կէս օր է, պրեմէ օրհասաբեր ժամ, ուր մահկանացու մը չկրնար անվտանգ ներկայանալ արեգական բոցակէզ ճառագայթներուն, որք հրաշէկ լուսոյ տաւտն կը փռեն մոյգ կապոյտ երկնքի մը վրայ։

Կանանչ չախճապակիէ ափերի փայլուն գալար ծառերուն կապոյտ չուքին մէջ ալեղէն կը բարձրանայ ամուրա մը, որ հողին մէջ խորունկ միուսած խոշոր պտղատունկերու (հնդիկ եղէգն) վրայ փռուած եւ կնիւնէ փախմներէ հիւսուած տեսակ մը հանգստարան տպաւորէ։

Շուրջը գտնուած ծառերու ձեւերը տարօրինակ են. հոս՝ կլոր ու կամարաձեւ, հոն՝ բարձր եւ սրածայր, քիչ մը անդին հովանոցաձեւ ծաղիկներ՝ անձրեւը անոնց մէջ չկրնալ թափանցելու աստիճան տերեւալից, հոն եւ իրարու հետ չափազանցուած։ Օդին ջերմութիւնը կատարեալ, գետինը միշտ ճախճախուտ է եւ անտեսանելի եղած է թաւախիտ բազեղներուն, կնիւններուն եւ ձարխոտերուն ներքեւ որոնք, աճեցողական արտակարգ զօրութեամբ մը կուռճանան եւ կը հասնին ահռելի բարձրութեան որ բոլոր մը պէս իրենց կանանչներուն մէջ զայն կը ծածկեն։

Մարդ կը խեղդուի այս մթնոլորտին մէջ՝ որ տաք ջուրի շոգիի պէս խոնաւ արտաշնչութիւններով ծանրացած եւ բարկ ու կծու հոտերով տոգորուած է. վտանգի զարհուրելին, կաճապղպեղը, տեսիլանուշին ու տարտէնիան՝ մեծամեծ ծառերուն ու բազեղներուն հետ խառնուելով՝ իրենց սուր հոտը ծուխի պէս կը ծաւալեն։

Ահռելին տանիքը ապամպուղ լայն տերեւներով ծածկած է, մէկ ծայրը քառակուսի ծակ մը կայ իբրեւ պատուհան ծառայող, բուսական բարակ թելերով ներօքսէն վանդակուած, զեռուններն ու թռչունները ահռելին մէջ մտնելէ արգիլելու համար։

Ջորցած հատ ծառի մը տակաւին կանգուն մնացած

բայց մէկ լողմ ծռած բունը, թուփերուն մէջէն վեր ելած է եւ ծայրն աժռաբային տունիքին կը հասնի։ Իր սեւ, խորաուբոր եւ մամռապատ կեղեւին ամէն մէկ ճեղքերէն տեսակ տեսակ զարմանալի ծաղիկներ դուրս ցցուած են։

Երիտասարդ մը աժռաբային մէջտեղը փոխարէն մը վրայ երկնցած խոր քունով մը կը քնանայ։ Երեսին պայծառ եւ ոսկեգոյն դեղնութիւնը տեսնողը կը կարծէ թէ պղնձէ արձան մըն է, որուն վրայ կը չողայ արեւուն ճառագայթը։ Դիրքը պարզ եւ վայելուչ է։ գլուխն ալ թեւին կրթնցուցած եւ կէս մը անդին դարձուցած է, ծփծփուն թևզանիքը վեր ամփոփուած ճերմակ մուալինէ պատմուճանին բացուած օձիքէն կուրծքն ու բազուկը կը տեսնուի, որոնց գեղեցկութիւնն ու ոսկեգանգ գոյնը հանդերձին սպիտակութեանը հետ տարաբնակ հակապատկեր մը կը ձեւացունէ։ Լայն եւ ցցուն կուրծքին վրայ խոշունկ ապի մը կը տեսնուի։ Ուզի եւ Պլանչի հօրը, Սիմոն զօրապետին կեանքը պաշտպանած ատեն ստացած հրացանի հարուածին նշանն է։ Պարանոցէն միսալ մը կախուած է հասմանման երկու որթ քայրերուն ունեցած միսալին։ Այս Հնդիկ երիտասարդը ձալման է։ Դէմքը շատ ազնիւ եւ միւռնոյն ատեն՝ հրաշալիօրէն գեղեցիկ է։ Ներքին եւ համարձակ գծուած յօնքերը այնքան իմ խ են որքան իր երկայն արտեւանունքը, որք իր անմօրուս այտերուն վրայ շուք կարձակեն։ Բոսորագոյն շրթունքը թեթեւ բին կիսաբաց՝ ճնշուած չունչ մը դուրս կուտան։ Քունը ծանր է եւ դժուարին. ցորեկուան տաքը երթալով հեղձուցիչ կը դառնայ։

Դուրս խոր լռութիւն կը տիրէ։ Հովի ամենաթեթեւ չունչ մը անգամ չկայ։ Սակայն քանի մը վայրկեան առքը, գետինը ծածկող անապին ձարխոտերը կը սկսին աննշմարելի կերպիւ շարժիլ, իբրեւ թէ գետնին վրայ ծանրաբար սողացող մարմին մը անոնց արմատին պչելով կը տատանեցնէր։ Այս ցնցումը երբեմն յանկարծ կը դադրէր եւ նորէն ամէն ինչ անշարժութեան մէջ կը մնար։

Քանի մը անգամ այսպէս խորշունն ու խոր լռութիւնն իրարու յաջորդելէ ետեւ, կնիններուն մէջէն մարդու մը գլուխ երեցաւ, չորցած ծառաբունէն քիչ հեռու։

Զարագոյժ դէմքով այս մարդը, կանանչ պղնձի գոյն մը ունէր. երկայն սեւ մազերը հիւսուած էին պլխուն բոլորտիքը. աչքերը վայրենական փայլով մը կը վառէին, երեսին գծագրութիւնը նշանաւոր սուր միտք եւ գազանական վայրագութիւն մը կարտայայտէր։ Շնչառութիւնը դադրեցնելով պահ մը անշարժ կեցաւ. յետոյ նորէն չորս ստքի վրայ յառաջ քալել սկսաւ՝ բոյսերուն տերեւները այնչափ մեղմութեամբ մէկ կամ միւս կողմ քշելով, որ ամենաթեթեւ օդսաւիւն մը անգամ չէր լսուեր։ Այսպէս զգուշութեամբ եւ ծանր ծանր հասաւ ծառաբունին քով, որուն վերի ծայրն աժռաբային տունիքին կը դպչէր։

Այս մարդը, ազգաւ Մալկի, եւ խեղդողներուն աղանդէն էր։ Նորվն քիչ մը ժամանակ ականջ դնելով մտիկ ընկալ ետեւ, թուփերուն մէջէն բոլորովին դուրս ելաւ. բացի երփներանգ գօտիով մը մէջքին կապուած ճերմակ վարտիք մը ուրիշ հագուստ չունէր վրան, եւ իր պղնձագոյն, չղուտ եւ ճապուկ անդամները թանձր իւղով մը ծեփած էր։

Դիտաց մեղմով տաղաւարին հակառակ կողմէն ծառաբունին վրայ երկնցաւ, որուն հաստութիւնն ու վրան փաթթուած բոյսերը ղինք անտեսանելի կընէին միւս կողմէն, եւ սկսաւ սողալ նոյնքան զգուշութեամբ որքան համբերատար լռութեամբ։ Համակին ծածանումը, չարժունիներուն դիւրաթեքութիւնը եւ զսպուած կորովը, որուն յարձակումը սարսափելի ըլլալու էր, կը ցուցնէր որ իր որսը լրտեսող վագրի մը անչշուկ ու նենգաւոր ընթացքն ունէր։

Այսպէս առանց տեսնուելու ծառին կատարը հասաւ որ պրիմէ տաղաւարին տունիքին կը դպչէր, եւ միայն մէկ ոտնաչափ մնաց փոքրիկ լուսամուտին հասնելու։ Այն ժամանակ ղլուխն զգուշութեամբ երկնցունելով լուսամուտէն ներս նայեցաւ ու լաւ մը գննեց որպէս զի տաղաւարին մէջ մրտելու հնար մը գտնէ։ Երբ տեսաւ որ Ձալմա խոր քունի մէջ էր, խեղդողին վառվռուն աչքերը աւելի եւս փայլատակիլ սկսան. ջղային կծկում մը՝ կամ մանաւանդ մռնչոց վայրագ ժպիտ մը՝ բերնին երկու ծայրերը դէպի այտերը քաշելով սղոցի պէս եռանկիւնաձեւ խարտուած եւ փայլուն

անոր հետքերուն երկու կարգ ականջներ երեւան հանեց։

Ճալմա այնպիսի կերպով մը պառկած եւ տաղաւարին ներսէն բացուած դրան ալ այնչափ մօտ էր որ եթէ մկնիկ մը գայն կէս մը բանալու փորձ փորձէր, իսկոյն պիտի արթննար։

Խեղդողը միշտ ծառին հետեւ պահուրտած, տաղաւարին ներսիդին ուշադրութեամբ զննել ուզելով քիչ մը աւելի ծռեցաւ, եւ կրծնելու տեղ մը դանելու համար՝ ձեռքը կաճառակի մը լուսամուտին եզերքին վրայ դրաւ. այս չարժումը գակգահի մեծ ծաղիկն երերցնելով, մէջը կծկուած փոքրիկ օձը գուբս ցատկեց եւ անմիջապէս խեղդողին դաստակին փաթթուեցաւ։

Խեղդողն օձին այս անակնկալ յարձակումէն կամ խայթումէն զարմանալով կամ ցաւ զգալով՝ կամաց մը պոռաց եւ անդադար կերպով մը ետ քաշուած ժամանակ տիսաւ որ Ճալմա չարժեցաւ։ Ես արդարեւ Հնդիկ երիտասարդն իր անոգ դիրքը պահելով՝ աչքը կէս մը բացաւ, գլուխը լուսամուտին կողմը դարձուց, եւ խորունկ չունչ մը առաւ, վասն զի այն կանանչ եւ ծոնաւ տանիքին նկուքը հետաքրքրուած տարն անտանելի էր։

Հազիւ Ճալմա չարժեր էր, ծառին հետեւէն պատահաբար ուրիշ եւ կարճ կոիչք մը լսուեցաւ, որ գրեթէ փսփսոնի թեւած առնն արդեակած ձայնին կը նմանէր։ Ինչ մը նոքը նորէն քանի մը անգամ կրկնուեցաւ կոիչքը՝ բայց հետզհետէ ակաղանալով, որպէս թէ յիշեալ գեղեցիկ թռչունը կը հեռանար։ Ճալմա վինչ արթնցնող ձայնին ինչ բլլալը իրրեւ թէ հասկնալով դլուխն նեղուկ դրած թեւը քիչ մը երկնցուց, եւ առանց իր դիրքը փոխելու վերստին քնացաւ։

Գանի մը վայրկեան խոր լռութիւն մը նորէն տիրեց այս առանձնութեան մէջ, եւ ամէն բան անշարժ մնաց։

Խեղդողն իր ձայնը վարպետութեամբ թռչունի մը ձայնին նմանցնելով՝ օձին խայթման ցաւէն անդադարաբար պոռալուն վտանգը զարմանաց։ Երբոր ենթադրեց թէ Ճալմա վերստին քնացեր էր, գլուխը նորէն երկնցուց եւ տեսաւ որ ցերեկ Հնդիկ երիտասարդը կը քնանար։ Այն ժամանակ ծառէն զգուշութեամբ վար իջաւ, թէեւ ձախ ձեռքն օձին խած-

ուածքէն բաւական ուռեցեր էր, եւ կնիւններուն մէջ աներեւոյթ եղաւ։

Այս միջոցին հետեւէն ախուր եւ միօրինակ երգի մը ձայն լսուեցաւ։

Խեղդողն ելաւ կայնեցաւ։ ուշադրութեամբ մտիկ ըրաւ եւ դէմքին վրայ զարմանքի եւ բարկութեան նշաններ տեսնուեցան։

Երգին ձայնը քիչ քիչ մօտեցաւ տաղաւարին։

Գանի մը վայրկեան եղաւ, Հնդիկ մը՝ անտառին բաց կողմէն անցնելով՝ խեղդողին պահուրտած կողմն երթալ ակնաւ։

Այն ժամանակ խեղդիչը մէջքէն բարակ ու երկայն չուան մը հանեց, որուն մէկ ծայրը կապարէ գնդակ մը կար հաւկիթի ձեւով ու մեծութեամբ, եւ միւս ծայրն ալ ձեռքին դաստակին կապելով՝ նորէն ականջ դրաւ. եւ տակաւ դալով թռչելուն տակէն գնաց դէպի Հնդիկին եկած կողմը, որ ծառ ծառ կուգար իր ողբաձայն երգը չդադրեցնելով։ Գան տարեկանի մօտ պատանի մըն էր եւ Ճալմայի կերպին. դէմքը պղնձագոյն էր. կապոյտ բամպակէ պարեգօտ մը հագած էր, մէջքը երփնեղանդ գօտի մը կապած, գլուխը փոքրիկ կարմիր փաթթոց մը դրած, ականջներն արծաթէ օղեր եւ թեւերն ալ մանեակներ անցուցած էր...։ Նամակ մը կը թեւէր իր ափրոջը, որ յերեկուան սաստիկ տաքին ժամանակ այս աժուրային (տաղաւարին) մէջ կը հանգչէր։ Իշխանին քնակած տունը բաւական հեռու էր այս տեղէն։

Հասնելով ճամբուն երկու քի բամնուած կողմը, գլխին առանց վարանելու տաղաւարին ճանրան բռնեց։

Ճավայի մէջ գտնուած վեց կամ ութ մանուչախ եղեկայնութիւն եւ վերէն վար երկու ոսկեգոյն գիծեր ունեցող կապոյտ վրայ խոչոր թիթեռնիկներէն մէկը, թեւերը բացուած ժամանակ, տերեւէ տերեւ թռչելով գնաց Հնդիկ պատանիին մօտ անուչադրօտ սարսափելի մը տերեւին վրայ կեցաւ։ Պատանին երգը դադրեցնելով կանգ առաւ. նախ ոտքն զգուշութեամբ յառաջ տարաւ, յետոյ ձեռքն երկնցուց եւ թիթեռնիկը բռնեց։

Յանկարծ գերին խեղդողին սոսկալի երեսը կը տեսնէ իր

առջեւ կայնած. պարսատիկի չչման պէս ձայն մը կը լսէ՝ եւ կը զգայ որ պարանոցին վրայ չուան մը երեք անգամ կը դառնայ ու կը փաթթուի վերջին ծայր արագութեամբ եւ ուժով, եւ չուանին ծայրի կապարէ դնատակն ուժգնութեամբ գլխուն կը զարնուի, եաեւի կողմէն։

Այս յարձակումն այնչափ յանկարծական եւ անակնկալ կերպով կատարուեցաւ որ Ձալմայի ծառան ամենուրեք պտռալու կամ հեծութիւն մը արձակելու ժամանակ չունեցաւ, այլ դողդոջից. խեղդողն ուժով մը քաշեց ու թոթռուեց չուանը. գերիին պղնձագոյն դէմքը սեւ-կարմիր գոյն մը առաւ, եւ թեւերը տատանելով ծունկերուն վրայ ինկաւ. խեղդողը զայն հրելով բոլորովին կործանեց եւ չուանն անանկ սաստիկ սեղմից որ մարթէն արիւն ցայտել սկսաւ։ Խեղճ գոհը ջղային ցնցումով քանի մը վերջնական չարժուում ըրաւ եւ ամէն բան լմնցաւ...։

Այս արագ եւ քաամնելի մահուան մէջոցին, մարդասպանն իր գոհին առջեւ ծունր դրած աչքերն անոր վրայ մնկած անոր ամենէն պզտիկ ցնցումները կը դիտէր, եւ կարծես թէ դազանային զուարճութեան մը զմայլումին մէջ խորասուզուած էր, ռունգերը կը լայննային, քունքերուն ու պարանոցին երակները կուռնային, եւ այն չարագուշակ ժպիտը որով Ձալման քնացած անսամ ժամանակ չրմունքը վեր ու վար քաշուեր էր, վերսին իր սեւ ու սուր ակռաները երեւան կը հանէր, որոնք կղակներուն ջղային ցնցումովը իրարու կը զարնուէին։

Քիչ մը հաքը թեւերը խաչաձեւ իր հեւացող կուրծքին վրայ դրաւ, ճակատը խոնարհեցուց, անհասկնալի խօսքեր մրմռաց՝ որոնք աղօթքի կը նմանէին, եւ նորէն աչքը դիակին վրայ անկելով՝ կատաղաբար նկատել սկսաւ։

Բորենին կամ վագր-կատուն՝ որոնք իրենց բռնած որսն ուտելէ առաջ քովը կը նստին ու վրան կը նային, այս մարդէն աւելի անդութ եւ արիւնռուչտ նայուածք մը չունին։

Բայց յիշելով որ գեռ իր պաշտօնը լմնցած չէր, ակամայ բաժնուեցաւ այս սխուր տեսարանէն։ Ծուռանը գերիին վիզէն հանեց մէջքը փաթթեց, եւ դիակը ճամբէն դուրս քա-

չելով՝ թանձրախիտ կնիւններուն ներքեւ պահեց՝ առանց անոր ունեցած արծաթէ օղերն ու մանեակները կողոպտելու։ Յետոյ փորին ու ծունկերուն վրայ սղալով Ձալմայի տաղաւարին քով հասաւ, որ ինչպէս ըսինք, փսխաթներէ չինուած է եւ կցուած պամպուներու վրայ։

Ուշադրութեամբ մտիկ ընելէ ետեւ՝ մէջքէն դանակ մը հանեց, որուն սայրասուր բերանն ադամաթուզի տերեւով պատած էր, եւ անով փսխաթին մէջ երեք ոտնաչափ երկայնութեամբ ծակ մը բացաւ անանկ արագ եւ ճարտար դիւրութեամբ՝ որ ապակի կտրելու համար ադամանդին հանած թեթեւ ճզտոցին չափ ալ ձայն չլսուեցաւ։

Այն ծակէն տեսնելով որ Ձալմա խոր քունի մէջ էր, խեղդիչը սղոսկելով ներս մտաւ. անհաւատալի յանդգնութեամբ։

Երկինքը՝ որ մինչեւ այն ժամանակ յստակ կապուտագոյն էր, քիչ քիչ բաց գոյն մը առաւ, եւ արեւը կարմրուկ եւ չարագոյժ չոգիով մը ծածկուեցաւ։ Այս այլանդակ լոյսն ամէն առարկաներու արտառոց երեւոյթ մը կուտար։

Ասանկ կլիմաներու մէջ՝ այս օդերեւոյթը՝ բոցակէզ կլիմութեան հետ միանալով՝ փոթորիկի մը մօտենալը կը ծանուցանէ միշտ։

Մերթ ընդ մերթ ծծմբային վաղանցիկ հոտ մը կելնէր։ Այն ժամանակ ծառերուն տերեւները ելեքտրական հոսանքէ մը թեթեւ կերպով երերալով կը դողային իրենց ոտերուն վրայ. յետոյ խոր լռութիւն եւ տխուր անշարժութիւն մը կը տիրէր։

Բրտինքներս խոշոր կայլակներ մարդարիտի պէս չարուած էին Ձալմայի ճակտին վրայ, որ մեղկացուցիչ քունի մը մէջ ընկղմած էր միշտ, որ հանգստութիւն մը չէր անոր համար, այլ՝ ճնշող ծանրութիւն մը։

Խեղդիչն օձի պէս աժռութայէն ներս սպրդեցաւ եւ փորին վրայ սղալով մինչեւ Ձալմայի փսխաթին քով հասաւ, որուն քով գետնին վրայ կծկեցաւ, կարելի եղածին չափ քիչ տեղ բռնելու համար։

Այն առեն տեսարան մը սկսաւ, որ սոսկալի էր գաղտնի

եւ մանաւանդ խոր լռութեան մէջ կատարուելուն համար։

Ձալմայի կեանքը խեղդիչին ձեռքն էր . . .

Այս մարդն ինք իր վրայ ամփոփուած, ձեռքերուն ու ծունկերուն վրայ կրթնած, պարանոցը երկնցուցած, աչքերը բացած ու անկած՝ անշարժ կը կենար արձիւնուած գազանի մը պէս. եւ մինակ կզակներուն չղային թեթեւ ցնցումին իր պղնձէ դէմքը քիչ մը կերկարար։

Բայց չատ չանցաւ իր գաղչելի դէմքին վրայ նկարուիլ ակաւ արեան մէջ անցած կռիւը, վասն զի մէկ կողմանէ մարդասպանութեան ծարաւն ու զուարճութիւնը՝ որ քիչ մը առաջ խեղճ գերիին սպանութեամբն աւելի եւս բորբոքած էր, զինքը կը գրգռէր, միւս կողմանէ ձալմային կենացը չդպչելու հրամանը որ արուեր էր իրեն, զինքը կարգիլէր, թէեւ ժժուքային մէջ գալ մանելուն նպատակը մանուընէ աւելի սոսկալի էր հնդիկ երիտասարդին համար . . .

Խեղդիչը՝ որուն նայուածքը կատաղութեան բոցով մը կը վառէր, երկու անգամ ձախ ձեռքին վրայ միայն կրթնելով, աջ ձեռքը ճոպանին ծայրին տարաւ . . . բայց երկու անգամն ալ զարձեալ թոյլ տուաւ զայն։ Սպանութեան բնազդումը՝ տեղի տուաւ աւելի ազնուազոր կամքի մը առջեւ՝ որուն անդիմադրելի իշխանութեան ներքեւ էր խեղդիչը։

Իր մարդասպանական կատաղութիւնը մինչեւ յիմարութեան պէտք էր հասնէր, վասն զի իր երկար վարանումովը թանկագին ժամանակ մը կը կորսնցնէր։ Ձալմա, որուն քաջութիւնն ու ճարպիկութիւնը ծանօթ ու անաւոր էր, մէկ վայրկեանէն միւսը կրնար արթննալ, եւ որչափ ալ անզէն էր, զարձեալ սոսկալի ոսոխ մը կրլլար խեղդիչին։

Վերջապէս խեղդիչը որանէն բղխած խոր հառաչ մը արձակելով՝ իր պաշտօնն ակաւ ակամայ կատարել. պաշտօն մը որ իրմէ զատ ուրիշի մը անհնարին կերեւար՝ ինչպէս որ պիտի տեսնեն ընթերցողները։

Ձալմա երեսը դէպի ձախը դարձուցած, գլուխը թեւին վրայ կրթնցուցեր էր. ուստի նախ պէտք էր, առանց արթնցնելու, երեսը դէպի աջ, այսինքն դէպի դուրը դարձնել տալ, որպէսզի երէկ դիպուածով կէս մը արթնցայ տեսնէ խեղդիչը, որ իր գործը կատարելու համար բաւական ժամանակ տաղաւարին մէջ պիտի կենար։

Երկինքը քանի գնաց ճերմկցաւ. օդին տաքութիւնը վերջին աստիճանի սաստկութեան հասած ըլլալով՝ ձալմայի թմրութիւնն աւելցնելու եւ խեղդիչին գործը յաջողցնելու նպաստաւոր էր։ Այս հրէշը՝ ձալմայի քովը ծունկի վրայ գալով, սկսաւ իր ճապուկ ու իւղոտ մատերուն ծայրովը շրջելու երիտասարդին ճակատը քունքն ու արտեւանունքը չփիլ եւ այն աստիճան թեթեւ ու անզգալի կերպով որ երկուքին մարդն ալ հազիւ նազ իրարու կը զգչէին։ Այս տեսակ մը մարդասիրական թուլութենէն քանի մը վայրկեան յետոյ, ձալմայի ճակտին քրտինքն աւելի չսպցաւ. խեղդուկ հառաչք մը արձակեց, յետոյ երկու կամ երեք անգամ երեսին մկանունքը ցնցուեցան, վասն զի խեղդիչին թեթեւ չօչափումը թէեւ զինքը չէր արթնցուներ, բայց տարտամ անհանգստութիւն մը կը պատճառէր։

Խեղդիչն անհանդիստ եւ բոցախոյզ աչքով մը զայն նկատելով չարունակեց իր չօչափումը, այն աստիճան հմտութեամբ եւ ձեռքի արագութեամբ, որ ձալմա, թէեւ քունէն չարթնցաւ, բայց չկրնալով այլ եւս դիմանալ այս տարտամ եւ դրգռիչ զգացման, որուն ինչ ըլլալը ինքն ալ չէր հասկըներ, աջ ձեռքը մեկնուեցաւ երեսին տարաւ, իբրեւ թէ զինքն անհանգիստ ընող ճանճ մը կամ ճմի մը վանել ուզէր բայց ձեռքը թմրած կուրծքին վրայ ինկաւ . . .

Այս նշանն խեղդիչը հասկնալով որ բաղձացած նպատակին կը մօտենար, ճակտին, քունքին եւ արտեւանունքին վրայ չօչափումը չարունակեց մինչեւ յոյժ ճարտարութեամբ։

Այն ժամանակ, ձալմա, թմրութենէն եւս քան զիւա ճնշուած եւ գրեթէ զգայազրկութեան մէջ ինկած չկրնալով ձեռքը ճակտին առնել, մեքենաբար գլուխը դարձուց, որ ակաւ եւ անկոր՝ աջ ուսին վրայ ինկաւ, եւ այսպէս պիրքը փոխեց՝ ազատել ուզելով զինքը նեղող անհաճոյ տպաւորութենէն։ Այս առթին արմունկը ձեռք բերելէ յետոյ՝ խեղդիչը կրցաւ ազատութեամբ գործել։ Այն ժամանակ ուզեց նորէն հնար եղածին չափ խորասնկցնել ձալմայի քունը՝ զոր

կէս մը կարեր էր, ուսաի ջանաց յարալէզի նմանիլ, եւ իր երկու ձեռքով ձալմայի տապակէզ երեսը արագ արագ հովահարել։

Ձալմա, զինքը խեղդող դժոխային ջերմութեան մէջ անակնկալ եւ հեշտալի զովութիւն մը զգալով, երեսը զուարթանալ սկսաւ, կուրծքն ընդարձակեցաւ, կիսաբաց շրթներն ախորժանքով ծծեց այն հեզիկ հովը, եւ պահ մը առաջ անհանդիստ եղած քունն այս երջանիկ զգացման անյագթելի աղդեցութեամբը քաղցրանալով, վերստին քնանալ սկսաւ խոր անդորրութեան մը մէջ։

Յանկարծ փայլակ մը չողալով լուսաւորեց ժժուբային հովանաստուեր յարկը։ Խեղդիչը վախնալով որ հնդիկ երիտասարդը որոտման ձայնէն անմիջապէս կարթննայ, վրեժ թաց իր գործը լմնցնել։

Ձալմա, կրնկին վրայ պառկած, գլուխն ալ ուսին վրայ ծռած էր եւ ձախ թեւն ալ տարածած, խեղդիչը Ձալմայի ձախ կողմը կծկաած՝ անոր ձախ բազուկը ծածկող մազերնէ ճերմակ չափիկին երկայն ու լայն թեւն անհաւատալի ճարպիկութեամբ վեր օձաձեց մինչեւ արմատը։

Այն ժամանակ իր վարպետքին գրպանէն պղնձէ փոքրիկ տուփ մը հանելով, մէջէն ամենաբարակ եւ արտաքոյ կարգի սուր ասեղ մը եւ մեւսուկ արմատի կաւոր մը առաւ. քանի մը անգամ ասեղն այն արմատին խոթեց, որ ամէն անգամուն ճերմակ եւ կպչուն հիւթ մը ելաւ անկէց։ Երբ խեղդողը տեսաւ որ ասեղը բաւական թաթաւուած էր ան հիւթով, պառկեցաւ, մեղմով մը փչեց Ձալմայի բազուկին տակի կողմը, զովութեան զգացում պատճառելու համար հոն, եւ իր ասեղովը, գրեթէ աննշմարելի կերպով, քանի մը պաղտնի եւ խորհրդաւոր նշաններ գծեց քնացող երիտասարդին մորթին վրայ։

Այս գործողութիւնն այնչափ արագութեամբ կատարուեցաւ եւ ասեղին ծայրն այնչափ բարակ ու սուր էր, որ Ձալմա իր մորթին ամենաթեթեւ ցաւը չկրցաւ իմանալ։ Փիլ յետոյ խեղդիչին գծած նշանները տեսնուիլ սկսան, նախ՝ լուրթ վարդի գոյնով եւ մազի հաստութեամբ. սակայն ա-

սեղի վրայի հիւթն այն աստիճան բարկ եւ կիզիչ էր, որ քիչ քիչ մորթին տակը թափանցելով, ծաւալելով ծաւալելով, քանի մը ժամ ետքը կապուտակ կարմիր գոյն մը պիտի առնէր եւ այսպէս յայտներեւ պիտի տեսնուէին քիչ մը առջի աննշմարելի գրերն։

Խեղդիչն այսպէս յաջողութեամբ իր պաշտօնը կատարեւ էյետոյ, վերջին արիւնռուչ նայուածք մը ձգեց քնացող Ձալմայի վրայ. յետոյ սողալով հեռացաւ փախարին վրայէն, հնդկին վրայ. յետոյ սողալով հեռացաւ փախարին վրայէն, բացած ձակէն դուրս ելաւ, եւ բնաւ կասկածներու տեղի չձգելու համար ձակին երկու չրթունքն իրարու բերելով հիւսեց. յետոյ փախաւ անարեւոյթ եղաւ երբոր փայլակն հեռուէն որոտալ կը սկսէր։

. . . . . .

Աստուծոյ փոթորիկը երկու ժամէ ի վեր դադրած էր։ Սրեւէր մարդ մանելու մօտ էր։ Խեղդիչն Ձալմայի տաղաւարը մանելէն եւ քունին մէջ անոր թեւին վրայ խորհրդաւոր նշաններ նկարելէն ի վեր քանի մը ժամ անցեր էր։ Թաւախիտ ծառերէ չրջապատուած ճամբու մը մէջէ ձիաւոր մը կանցնէր արագաչարժ։

Այս ձիաւորը Ձալման էր։ Դեռ չէր նշմարած որ խեղդողն իր ձախ թեւին վրայ անեղծանելի նշաններ գծագրած էր։

Իր Ձավացի սեւ մատակը միջակ մեծութիւն մը ունէր, բայց վերջին աստիճան ուժեղ եւ կրակոտ էր։ Համեմատ սեղ կարմիր նեղ գորգ մը ձգուած էր վրան։ Ձալմա՝ մատակին յախտուն ոտիւնները զսպելու համար պողպատէ փոքրիկ սանձ մը կը գործածէր, որուն կարմիր մետաքսէ պախուրցն ու երասանները դերձանի պէս թեթեւ էին։ Աթենասայ հրաշակերտ տաճարին սիւներուն վրայ քանդակուած հրաշակերտ ձիաւորներն այս հնդիկ երիտասարդին չափ չնորհալից եւ խրոխտ երեւոյթ մը չունէին, որուն գեղեցիկ դէմքն իրիկուան արեւով լուսաւորող՝ երջանկութիւն ու զուարթութիւն կը ցայտէր. աչքերն ուրախութեամբ կը փայլէին, ոտնդիրն ընդարձակած, չրթունքը կէս բացուած, հեշտութեամբ կը շնչէր գալարիներուն ու ծաղիկներուն անուշ հոտերով զմբռ-

սուած հեղիկ հովը. վասն զի ծառերը փոթորկին յաղորդող առատ անձրեւէն գեռ խոնաւ էին։

Ձալմայի սեւ մազերուն վրայ դրուած վարդագոյն գլխարկ մը անոր ոսկեգոյն գէմքին աւելի վայելչութիւն մը կուտար. պարանոցը մերկ էր. ճերմակ մուշլինէ լայն պարեգօտ մը հագած էր՝ մէջքը ծիրանեգոյն գօտիով. ճերմակ կաշէ լայն վարտիք մը՝ մինչեւ կէսը բաց կը թողուր իր մերկ, դեղին եւ ազորկ սրունքները, որոց վայելուչ ձեւը նկարուած կը թուէր մատակին սեւ կողերուն վրայ. զորս Ձալմա իր ջղուտ թամբերովը թեթեւ կերպիւ կը սեղմէր։ Ասպանդակ չունէր. իր փոքրիկ ու նեղ ոտքը կարմիր սեկէ սանդալներ անցուցած էր։

Ձալմա՝ իր հայրենի երկրէն անգղիացւոց ձեռքով զրկուած, եւ հայրը ղէն ի ձեռին մեռնիլէ յետոյ, նախ իրրեւ ոէբուէնեան գերի բանտարկուած (ինչպէս որ Պ. Ժոզիւէ Վան-Տաէլ Պաթավիայէն գրեր էր Պ. Ռոտէնի), եւ յետոյ ազատ արձակուած էր։

Այն ժամանակ ցամաքային Հնդկաստանը թողուլով, Սիմոն զօրապետին հետ՝ որ իր վաղեմի բարեկամ Ֆռաճա-Սինկ թագաւորին որդւոյն բանտին մօտերէն չէր հեռացած, Պաթավիա եկեր էր իր մօրը ծնած քաղաքը, որպէս զի անոր թողուցած մայրենի համեստ ժառանգութիւնը ձեռք անցունէ։

Այն ժառանգութեան մէջ, որ երկար ժամանակէ ի վեր արհամարհուած ու մոռցուած էր իր հօրմէն, Ռօզի եւ Պրանչի ունեցած թուղթերուն ու միասին յար եւ նման թուղթեր եւ միասալ մը գտնուեցաւ։

Սիմոն զօրապետը միանգամայն զարմացեր եւ ուրախ եղեր էր այս գիւտին վրայ, որ ոչ միայն ազգականութեան կապ մը կը հաստատէր իր կնոջն ու Ձալմայի մօրը մէջ, այլ եւ ապագայ մեծ չահեր կը խոստանար այս վերջինին։ Սիմոն զօրապետը Ձալման Պաթավիա թողուց քանի մը գործեր կարգադրելու համար, եւ ինքը մօտակայ Սումպրա կղզին գնաց, ուր յոյս առեր էին իրեն թէ ուղղակի եւ չուտով Եւրոպա երթալիք նաւ մը պիտի գտնէր, վասն զի հարկ անհրաժեշտ էր որ հնդիկ երիտասարդն ալ 1832 փետրվար 13ին անպատճառ Բարիզ գտնուէր։ Եթէ Սիմոն զօրապետն իրօք Եւրոպա երթալու պատրաստ նաւ մը գտնէր, իսկոյն Պաթավիա պիտի դառնար եւ Ձալման առնէր տանէր։ Ուստի Ձալմա ալ օրէ օր անոր դարձին սպասելով, յաճախ Պաթավիայի նաւահանգիստը կերթար որպէս զի զօրապետին Սումպրայէն չոգենաւով գալը տեսնէ։

Հարկ է Ֆռաճա-Սինկի որդւոյն մանկութեան եւ պատանեկութեան վրայ քանի մը տեղեկութիւններ տալ։ Ձալման իր մանուկ հասակին մէջ մայրը կորսնցնելով, պարտքէն եւ խաւարէն մնծցաւ, եւ դեռ տղայ հօր նետ վագրի մեծ որսերու կերթար, որ պատերազմներու չափ վտանգաւոր է։ Իսկ հարիւր պատանի պատերազմի հետամուտ եղաւ, իր հայրենի երկրին պաշտպանութեան համար... զինդակ եւ արիւնռուչ պատերազմ։

Այսպէս, իր մայրը մեռնիլէն ի վեր հայրենական անտառներուն ու լեռներուն մէջ ապրելով, այս կորովի եւ միամիտ բնութիւնն անդուլ կռիւներու մէջ անարատ եւ կոյս մնացեր էր, եւ յիրաւի իրեն արուած վեհանձն մականունին այնչափ իրաւամբ արժանացաւ, Իրրեւ Թագաւորազուն իշխան՝ ճշմարիտ թագաւորազուն իշխան մըն էր, որ հազուագիւտ բան է. իր բանտարկութեան ժամանակ լուսակց ծանրութեամբն ակնածելի եղեր էր անդրիացի բանտապահներուն, Երբէք գանգատ, երբէք արտասուք մը չէր հանած բերնէն, այլ իր դէմ գործածուած անիրաւ եւ բարբարոսավայել խստութեան դէմ խրոխտ եւ արտաքին հանդարտութիւնը ցուցուցած էր միշտ՝ մինչեւ որ ազատութիւն արուեցաւ իրեն։

Մինչեւ այն ժամանակ իր երկրին լեռնականներուն նահապետական եւ պատերազմական կեանքին վարժուած բլլալով, որմէ քանի մը ամիս բանտարկուելու համար միայն բաժնուեր էր, Ձալման գրեթէ բնաւ ծանօթութիւն չունէր քաղաքակիրթ կեանքին, բայց առանց իր այս բնական վիճակին թերութիւնները զգալու ունենալու, գոնէ անոր տեսանքը մինչեւ յետին ծայրը կը հասցունէր. անընկճելի յամառ էր առած խօսքին վրայ, անձնուէր՝ մեռնելու աստիճան վտանգ ի կորուստի, բարեսիրտ՝ մինչեւ անձը մոռնալու

աստիճան. իսկ ասոր հակառակ, անողոքելի էր ապերախտութեան, ստութեան կամ նենգութեան դէմ. վերջապէս դաւաճանի մը կամ երիմնազանցի մը կեանքը բնաւ արժէք չունէր իր աչքին, վասն զի այնպէս հաւատացած էր որ նոքէ ինք դաւաճանութիւն մը ընէր, իր մահուամբը միայն պէտք էր վճարէր: Մէկ խօսքով, կատարեալ զգացումներով մարդ մըն էր: Սակայն մարդ մը, երբ ամենաբարակ ընկերութեան մը սովորութիւններուն, հաչիւներուն, ստութիւններուն, պատրանքներուն, խորամանկութիւններուն, զգուշութիւններուն եւ կեղծապատիր ձեւերուն հետ գործ ունենայ, ինչպէս է օրինակի համար բարիզեան ընկերութիւնը, տարակոյս չկայ որ խիստ հետաքրքրաշարժ ուսման մը նիւթ կըլլայ:

Այս ենթադրութիւնը դիտմամբ մէջ կը բերենք, վասն զի Ֆրանսա երթալու որոշումն ըլլալէն ի վեր Ձալմա միակ, զխաւոր եւ ջերմ փափաք մը ունէր, այն է՝ Բարիզ ըլլալ, Բարիզ, այն թիւգական քաղաքը, որուն վրայ Ասիոյ մէջ անգամ զարմանալի քաղաքներ կը պատմուին: Հնդիկ երիտասարդին կոյս եւ կրակոտ երեւակայութիւնն ամենէն աւելի բորբոքող Ֆրանսայի կլիներն էին... այն սիրուն եւ գեղանի Բարիզուհիները. վայելչութեան, չնորհքի եւ կեղոյ հրաշալիքը՝ որուն համար կըսուէր թէ քաղաքակիրթ աշխարհի մայրաքաղաքին չքնաղութիւնները կը նսեմացուէին.

Նոյն միջոցին իսկ ծաղիկներով ու անուշահոտութիւններով չրջապատուած այն փառաւոր, ջերմ եւ զինովցնող իրիկունը, որ այս եռանդուռ ու մատաղ սրտին բաբախումն աւելի եւս կը փութացուներ, Ձալմա միմրայն այն գեղատրաչ էակները կերեւակայէր՝ մտացածին ձեւեր ու կերպարանքներ տալով անոնց: Կը թուէր իրեն թէ ծառուղիին ծայրէն, ծառերուն զալարախիտ կամարներովը պատած այն ոսկեփայլ լուսոյ հոսանքին մէջ, ամենաթրոյն եւ հնչուն էակներ կանցնէին կը դառնային ձերմակ եւ թեթեւաչարժ, եւ իրենց վարդագոյն մատներուն ծայրով սիրալիր համբոյրներ կը ղրկէին իրեն ժպտելով: Այն ժամանակ Ձալմա չկրնալով զինքը յուզող բոցավառ կիրքը զսպել, եւ կարգէ դուրս խանդով մը յափշտակուած, յանկարծ սրտին խորէն զօրաւոր եւ կէս

վայրենի ուրախութեան ձայն մը արձակեց այն աստիճան խենթակորոյս արբեցութեամբ, որ իր կորովի մատակը վեր ցատկեց իր նկրքեւ:

Արեւուն պայծառ ճառագայթը ծառուղիին ստուերամած կամարէն անցնելով Ձալմայի վրայ զարկեր էր:

Նոյն միջոցին մարդ մը կուգար չտապելով կողմնական ճամբէ մը՝ որուն ծայրը Ձալմայի անցած ծառուղին կարելով անկիւն մը կը ձեւացուներ: Մարդը վայրկեան մը աստուերին մէջ կանգ առաւ զարմացմամբ Ձալմայի նայելով:

Եւ արդարեւ զմայլելի բան մըն էր տեսնել ակնախտիղ լուսեղէն պսակով բոլորուած այս գեղեցիկ, առոյգ, արբչիս եւ կրակոտ երիտասարդը, ձերմակ եւ հոդմածաւալ հագուստով, զուարթաբար սեւ ու խրոխտ մատակին վրայ հեծած, որ իր կարմիր երասանակը փրփուրով կը ծածկեր, եւ որուն երկար պոչն ու թաւահեր բաշը իրիկուան հովէն կը ծածանէին:

Բայց ինչպէս որ մարդկային ամէն բաղձանքներուն հակառակ զգացում մը կը յայտնէ միշտ, Ձալմա ալ այն երջանկաւէտ բերկրութեան միջոցին անըմբռնելի բայց գողտրիկ ախորժութիւն մ զգաց, եւ երասանն իր հուս մատակին պարանոցին վրայ ձգելով՝ ձեռքն իր արտասուալից եւ քօղարկուած աչքին տարաւ:

Մատակն իսկոյն կանգ առաւ, իր կարապի պարանոցն երկնցուց եւ գլուխը կէս մը դէպի անտառին մէջէն եկող մարդուն դարձուց:

Այս մարդը, որ մաքսախոյս Մահալ կը կոչուէր, գրեթէ Եւրոպայի նահատակներուն կերպարանքն ունէր: Ձերմակ հաստ կտաւէ բաճկոն մը եւ տափատ մը հագած էր՝ մէջքը կարմիր լայն գօտիով մը, եւ գլուխը սափարակաձեւ չարդէ գլխարկ մը դրած. դէմքը թխորակ ու յատկանշական էր. թէեւ քառասուն տարուց կար, բայց բնաւ մօրուք չունէր:

Շատ չանցաւ Մահալ Ձալմայի քով հասաւ:

— Ձալմա արքայազուհիը դո՞ւք էք, հարցուց բռնական դէչ Ֆրանսերէն արտասանութիւնով մը եւ ձեռքն ալ չարքանքով գլխարկին տանելով: — Ի՞նչ կուզես, ըսաւ Հնդիկ երիտասարդը: — Դուք Քաճա-Սինկ Թագաւորին որդի՞ն էք:

— Դարձեալ կըսեմ, ինչ կուզես։ — Սիմոն զօրապետին բարեկամը . . . — Սիմոն զօրապե՛տը, գոչեց Ճալմա։ — Զինքը դիմաւորելու կերթաք, այնպէս չէ՞, ինչպէս որ ամէն իրիկուն սովորութիւն ունիք երթալու քանի որ Սուամաքրայէն գալուն կըսպասէք։ — Այո՛ . . . բայց ինչէ՞ն դիտես . . . ըսաւ Ճալմա զարմանքով եւ հետաքրքրութեամբ մաքսախոյսին երեսը նայելով։ — Այսօր կամ վաղը Պաթավիա պիտի գայ չոգենաւով։ — Միթէ անոր կողմէն կուգաս։ — Թերեւս, ըսաւ Մահալ կասկածոտ դէմքով մը, բայց ըսէք ինծի, դուք ատուգիւ Քաճա-Սինկի որդի՞ն էք։ — Այո՛, Քաճա-Սինկի որդին ես եմ . . . բայց ուր տեսար դուն Սիմոն զօրապետը։ — Որովհետեւ դուք Քաճա-Սինկի որդին էք, ըսաւ նորէն Մահալ կասկածոտ դէմքով մը Ճալմային երեսը նայելով, ինչ է ձեր մականունը . . . ։ — Հայր վհհանձին կը կոչուէր իմ հայրս պատասխանեց հնդիկ երիտասարդը, եւ դէմքին վրայէն տխրութիւն մը անցաւ։ Այս խօսքին վրայ Մահալ համոզուիլ սկսաւ որ երիտասարդն ատուգիւ Ճալման էր, բայց բոլորովին վստահ ըլլալու համար հարցուց . — Երկու որ առաջ Սիմոն զօրապետէն Սուամաքրայէն գրուած նամակ մը առած պիտի ըլլաք։ — Այո . . . բայց ինչ պատճառաւ այդ հարցումները կընես։ — Վստահ ըլլալու համար թէ ատուգիւ Քաճա-Սինկի որդին էք, որպէս զի կարենամ Սիմոն զօրապետէն ստացած հրամաններս կատարել։ Երբոր ձեր ապացոյց մը ունենամ որ դուք Ճալմա արքայորդին էք, այն ժամանակ պիտի բանամ ձեզի։ Արդարեւ ինծի խնդացուցին թէ կարմիր երանգակով սեւ մատակի մը վրայ կը հեծնէք . . բայց . . . — Մօտս վրայ կերդնում . . պիտի բանա՞ վերջապէս . . — Ամէն բան կը յայտնեմ ձեզի երբ վերջին նզամ Սուամաքրայէն Սիմոն զօրապետին ձեզի գրած նամակին մէջ գրուած ապահովութիւնը ինծի։ — Ծիրանաներէն լրագրէ հատուած մըն էր։ — Այն լրագիրը բարի թէ գէշ լսե՞ր կուտար զօրապետին վրայ։ — Բարի լուրեր, վասն զի գրեր էր թէ կայսրէն ստացած վերջին սիտզոն ու պատուհասանքանն իր բացակայութեան առեն ընդունուեր է ֆրանսական արքի կատավարութենէն, ինչպէս

նաեւ ուրիշ իրեն պէս աքսորուած վինակից եղբայրներուն սիտզոնները։

Մաքսախոյս վայրկեան մը խորհելէ ետեւ ըսաւ.

— Հիմա համոզուեցայ որ դուք արդարեւ Ճալմա արքայազունն էք, եւ կրնամ ամէն բան ձեզի յայտնել։ Սիմոն զօրապետն այս գիշեր Ճավա հասաւ նաւով, բայց ծովեզերքին մէկ տեղի կողմն ելաւ, վասն զի պահուըտելու հարկադրուած է . . . ։ — Սիմո՞ն զօրապե՛տը, գոչեց Ճալմա աչքերով. եւ ինչո՞ւ համար պիտի պահուըտի։ — Չեմ գիտեր . . . ։ — Հիմա ինքն ո՞ւր է, հարցուց Ճալմա մատանջութենէն երեսին գոյնը նետելով։ — Ասկէ երեք վարսախ հեռու ծովեզերքին մօտ, Զանոաիի աւերակներուն մէջ . . . ։ — Սիմոն զօրապետը պահուըտելու հարկադրուած ըլլա՞յ . . . կրկնեց Ճալմա հետզհետէ զարմանքն ու անձկութիւնն աւելնալով։ — Թէպէտ ատոյգ չեմ գիտեր, կը կարծեմ որ Սուամաքրայի մէջ ըրած մինուամարատութեան պատճառաւ ըլլալու է, ըսաւ մաքսախոյսը խորհրդաւոր. բայց գիտէ՞ք Զանոաիի աւերակները։ — Այո՛։ — Զօրապետը ձեզի հոն կը սպասէ, եւ ասոր համար ինծի ըրկեց ձեզի։ — Ուրեմն դուն ալ անոր հետ եկար Սուամաքրայէն։ — Ես գինքը բերող ու այս գիշեր ամայի ծովեզերքը հանող փոքրիկ մաքսախոյս նաւին ուղեցոյցն էի։ Ինքը գիտեր որ դուք ամէն օր Մոլի (նաւահանգիստին) ճամբուն վրայ զինքը սպասելու կուգայիք. ուստի ես ալ տարակոյս չունէի որ այս ճամբուն վրայ պիտի գտնէի ձեզի . . ։ Զօրապետէն առած վերջին նամակնուդ վրայօք տուած տեղեկութիւնս ինքը հաղորդեց ինծի որպէս զի իր կողմէն նկատ ըլլալս կարենամ հաստատել. եթէ կարենար նամակ մը ըրել ձեզի՝ կը գրէր։ — Ըսա՛ւ քեզի թէ ինչ պատճառաւ պահուըտելու հարկադրուած է։ — Այդ մասին բան մը չըսաւ, բայց իր քանի մը խօսքերէն կասկածեցի թէ մինուամարատութեան մը պատճառաւ է . . . ։»

Ճալման՝ Սիմոն զօրապետին քաջութիւնն ու դիւրաթռիչ բնաւորութիւնը լաւ ճանչնալով, մաքսախոյսին կասկածներն հիմնաւոր կարծեց։ Վայրկեան մը լուռ կենալէ ետեւ ըսաւ անոր. «Կրնա՞ս ձիս տուն առնիլ, տունս քաղաքին

դարան է, նոր մզկիթին մօտ, հեռուն տեսնուող սա ծառերուն մէջ ծածկուած։ Զանոնք լեռնէն վեր հրնելու համար ձիս նեղութիւն պիտի տայ. ոտքով աւելի չուտ կերթամ...։
— Տուներնիդ դիտեմ ես. Սիմոն զօրապետը հասկըցուցեր էր ինծի. եթէ ձեզի հոս չգտնէի, հոն պիտի գայի...։ Ուրեմն տուէք ձիերնիդ...։»

Ձալմա՝ մատակին վրայէն վար ցատկեց, երասանին ծայրը Մահալին նետեց, եւ գոտիին մէկ ծայրը քակելով մատաքեայ փոքրիկ քսակ մը հանեց մաքսախոյսին տուաւ ըսելով. «Հաւատարիմ ես հնազանդ ես... ա՛ռ, քեզի կուտամ այս քսակս... թէպետեւ քիչ է բայց ասկէ աւելին չունիմ
— Իրաւամբ Հայր վեհանձին կը կոչուի եղեր Խաճա-Սինկ» ըսաւ մաքսախոյսն յարգանքով եւ երախտագիտութեամբ խոնարհելով։ Եւ Ձալմայի մատակին երասանէն բռնած՝ դէպ ի Պաթավիա չկուեցաւ։ Հնդիկ երիտասարդն ալ անտառին մէջ մտնելով մեծաքայլ դէպի լեռը չկուեցաւ ուր Զանոնք աւերակները կը գտնուէին, եւ ուր դիշերին առաջ չէր կրնար հասնիլ։

. . . . . .

Պ. Ժօզիւէ Վան-Տաէլ, Հոլանտացի վաճառական, թըղթակից Պ. Ռօաէնի, Ձալա կղզիին Պաթավիա մայրաքաղաքը ծնած էր։ Հոն՝ իբրեւ ռահեստաղ երից մաղթանաց կամ իբրեւ աշխարհական, ինչպէս կը կոչուին ռամիօրէն՝ ձիզուիթները ու ընկերութեան ժառանգաւորաց աջակից անդամ ընտրուեր էր։ Ծնողքը գինքը կրթութեան համար զրկեր էին Բօնաիչէրի քաղաքը՝ Ձիզվիթաց ընկերութեան կրօնատունն։

Պ. Ժօզիւէ՝ արդարատես ու կրաւորական մարդ մըն էր, իր գործերուն մէջ վերջին աստիճան ճշդապահ, պաղարիւն, զգոյշ, վերապահ եւ նշանաւոր կերպիւ յաջողակ ու խելացի. իր ելմտական գործողութիւնները գրեթէ միշտ յաջողէին, վասն զի պաշտպան զօրութիւն մը միշտ յարմար ժամանակին անոր կիմացուներ այն ամէն անցքերն ու դէպքերը որոնք կրնային օգտակար ազդեցութիւն մը ունենալ իր առեւտրական գործառնութեանց վրայ։ Բօնաիչէրիի կրօնա-

ւորական տունը չափ ունէր անոր գործողութիւններուն մէջ. վասն զի այն երկիրներուն մէջ ձիզվիթներուն ունեցած բազմաթիւ ընդարձակ կալուածներուն, բերքերուն փոխադրութիւնն ու փոխանակութիւնն անոր ձեռքով կը կատարուէր։

Այս մարդը քիչ խօսող, չատ մտիկ ընող, բնաւ չվիճաբանող եւ վերջին ծայր քաղաքավար էր։ Ինչ կուտար բայց ընտրանօք եւ յարմար առիթի մէջ կուտար։ Պ. Ժօզիւէ՝ թէ եւ համակրութիւն չէր զրաւած, բայց ճշդասիրութեանը պատճառաւ կը յարգուէր. վասն զի փոխանակ գաղթականներուն ազատ եւ ցոփ բարքերուն ազդեցութիւնը կրելու, մեծ կանոնաւորութիւն կը ցուցնէր ապրելու եղանակին մէջ եւ իր արտաքին կերպարանքն ալ այնպիսի խստակեաց երեւոյթ մը ունէր, որ սեռնողին ակնածութիւն կազդէր։

Երբոր Ձալմա Զանոնի աւերակները կերթար Սիմոն զօրապետը տեսնելու, նոյն միջոցին Պաթավիայի մէջ հետեւակ սեսարանը կանցնէր։

Պ. Ժօզիւէ քանի մը վայրկեանէ ի վեր իր սենեակը քաշուեր էր, ուր չատ մը դարակներ կային տուտւարաթուղթէ պահարաններով լեցուն, եւ գրասեղաններուն վրայ ալ սընտուկի մեծ հաշուեմատեաններ բացուած կը կենային։ Սենեակը գետնի վրայ էր եւ միակ պատուհան մը ունէր, որ փոքրիկ ամայի գաւիթի մը վրայ կը նայէր, դուրսէն երկաթէ ամուր վանդակասիւներով պատապարուած, եւ ապակիներու տեղ չարժուն վանդակափեղկ մը ունէր ձավայի կլիմային սաստիկ տաքութեանը պատճառաւ։

Պ. Ժօզիւէ ապակիէ լապտերի մը մէջ դրուած մոմը գրասեղանին վրայ դնելէ ետեւ՝ ժամացոյցը նայեցաւ. «Ժամն իննուկէսն է, Մահալ հիմա կուգայ» ըսաւ ինքնիրեն։

Այս ըսելով դուրս ելաւ, նախասենեակէ մը անցաւ, հոլանտական խոչորազլուխ բեւեռներով պատած երկրորդ հատ դուռ մը բացաւ, եւ զգուշանալով որ տանը մէջինները չլսեն, կամացուկ մը գաւիթը ելաւ, ծածուկ սողնակ մը քաշեց, որ վեց ոտք բարձրութեամբ եւ սրածայր երկաթներով զինուած մեծ դռնափեղկ մը զոցած էր։ Յետոյ այն դուռը բաց ձգելով՝ եւ միւս դռները հետզհետէ եւ զգուշու-

Թեամբ գոցելով իր սենեակը դարձաւ, գրասեղանին առջեւ նստաւ, երկայնակոյս դարակի մը մէջէն երկար նամակ մը կամ մանաւանդ յիշատակարիր մը հանեց ղոր երկար ժամանակէ ի վեր սկսած եւ օր ըստ օրէ զրած էր։ (Աւելորդ է ըսել թէ Փարիզ Միլիէօ-Տէ-զիւրսէն փողոցը Պ. Ռօսէնի ուղղած նամակը Ձալմայի ազատութենէն եւ Պաթավիա հասնելէն առաջ զրուած էր)։

Այս յիշատակագիրն ալ նոյնպէս Պ. Ռօսէնին ուղղուած էր։ Ժողովէ հետեւեալ կերպով չարունակեց զրութիւնը։

« Սիմոն զօրապետին գահնալէն վախնալով, զոր իր նամակները ձեռքս անցունելով իմացած էի, (ատկէն բուռն եմ ձեզի թէ ինքզինքս ինչի թղթակից ընտրել տալու յայղայի էի), վասն զի նամակները նախ կը բռնայի կը կարդայի եւ յետոյ նորէն զգուշութեամբ ինքզինքով՝ Ձալմայի ձեռքը կը հասցնէի անշուշտ, պատուարեցայ՝ ժամանակէն եւ պարագաներէն սահմանած ծայրայեղ միջոցներ ձեռք առնել, արտաքին կեանքիս կատարեալ գաղտնիքով եւ մարդկութեան նշանաւոր ծառայութիւն մը ընելով։ Այս վերջին պատճառը եւ մանաւանդ նոր վտանգի մը երկիւղը հարկադրեց ինծի այսպէս վարուելու։

« Ռիւյքեր չոգենաւն երէկ հոս հասաւ եւ վաղը ցերեկին ճամբայ պիտի ելլէ։ Այս չոգենաւը Եւրոպա ճանապարհորդ առնելու համար Արաբիոյ ծոցէն կուգայ եւ ճանապարհորդները Սուէզ կը հանէ, որոնք անկից Աղեքսանդրիա երթալով ուրիշ նաւ մը կը նստին եւ այնպէս Ֆրանսա կերթան։ Այս արագ եւ ուղղակի ճամբորդութիւնը հօմն կամ ութ շաբաթի մէջ կը կատարուի։ Եւ որովհետեւ հիմա հակամարերի վերջն ենք, Ձալմա այս ճամբով կրնար յունվարի սկիզբը Ֆրանսա հասնիլ։ ուրիմն ձեր հրամանին համեմատ, որուն պատճառը չեմ գիտեր՝ բայց փութով եւ հնազանդութեամբ կատարելու պարտական եմ, հարկ գտայի անպատճառ եւս ձգել Ձալմայի ճամբորդութիւնը, որովհետեւ կրնէք ինծի թէ Ընկերութեան ամենէն մեծ չահերէն մէկը վտանգի մէջ կիյնայ եթէ այս երիտասարդ հողիկը փետրվար 13էն առաջ Բաթիզ հասնի։ Արդ, եթէ բռնած միջոցով՝ ինչպէս

որ կը յուսամ յաջողիմ Ռիւյքեր չոգենաւով ճամբայ ելնելէ առաջ Բաթիզ հասնիլ, վասն զի Ռիւյքերէն զատ չոգենաւ չկայ որ ուղղակի այս ճամբորդութիւնն ընէ. իսկ ուրիշ նաւերն առ նուազն չորս կամ հինգ ամիսն հազիւ կրնան Եւրոպա հասնիլ։

« Բայց Ձալման իր ճամբորդութենէն արգիլելու համար բռնած միջոցիս վրայ խօսելէ առաջ, որովհետեւ մինչեւ այս ժամս դեռ լուր մը չառի թէ արգիլօք յաջողեցա՞ւ թէ ոչ, լաւ կըլլայ քանի մը գործերու վրայ տեղեկութիւն տալ ձեզի։

« Այս օրերս Անդղիական Հնդկաստանի մէջ ընկերութիւն մը երեւան ելաւ, որուն անդամներն իրար եղբարք բառգործութեան կամ Ֆրանգեկար կը կոչեն. որ պարզապէս հեղողղ ըսել է։ Այս մարդասպաններն արիւն չեն թափեր, այլ միայն կը խեղդեն իրենց ձեռքն բնկած մարդիկը, ոչ այնչափ կոզոպտելու նպատակաւ, այլ մանաւանդ Պօվանի կոչուած գժոխային Աստուծոյ մը օրէնքներուն հնազանդելու եւ մարդասպանութեան ախտերնին կատարելու համար։

« Այս չարաղէտ ընկերութիւնը, աստուածային եւ մարդկային ամէն օրէնքներէ դուրս օրէնքներ, պարտականութիւններ ու սովորութիւններ ունի։ Անդամները իրարու անձնուէր են ցմահ. կայր հնազանդութիւն մը ունին իրենց մեծերուն՝ որոնք ինքզինքնին՝ չաստուածին անմիջական փոխանորդները կը կոչեն. իրենց ազանգն չեզողները թշնամի կը համարին, եւ ամէն տեղ աչակերտներ գտնելու զարհուրելի ջանք մը ունին այս մարդասպան կրօնի առաքեալները, որոնք ամէն կողմ երթալով եւ իրենց նոզկալի վարդապետութիւնն բատերին մէջ քարոզելով՝ կարծես թէ անհուն ցանցով մը պատած են Հնդկաստանը։

« Առանց պիտառորներէն երեսը եւ մէկ մըն ալ աչակերտ անդղիացի կառավարիչին անդուլ հալածումէն փախչելով եւ ձեռքէն ազատելով՝ Հնդկաստանի հիւսիսային ծայրը հասան մինչեւ Մալաքաի նեղուցը՝ որ մեր կղզիին չատ հեռու չէ։ Մահալ անուն մաքսախոյս մը, որ քիչ մըն ալ ծովապատակ է, յիշեալ ընկերութեան անդամ ըլլալով՝ իր նաւն առած ու

հա բերած է պանդոք, ուր ինքզինքին ժամանակ մը ազատ հովութեան մէջ կը կարծեն. վասն զի մաքսախոյսին խորհրդովը խիտ անտառի մը մէջ գացած ապաստանած են, ուր բազմաթիւ մնհատներու ուերակներ գտնուելով՝ անոնց ատրերկրեայ նկուղներուն մէջ կրնան պահուըտիլ։

« Այս երիք գլխաւոր խնդիրներուն մէ՛ որոնք նշանաւոր կերպով ալ խելացի են, մէկը մնուանդ՝ որ Ֆարէնկա կը կոչուի՝ կարգէ դուրս քաղաքագիտութիւն մը է՛ եւ այնպիսի բարձր ձիրքեր ունի որոնք գինքը սարսափելի կընեն։ Այս մարդը խառնածին է, այսինքն ազիատակամորթ մարդու մը եւ հնդկուհիի մը ամուսնութենէն ծնած է. երկար ժամանակ այնպիսի քաղաքներու մէջ բնակած է՝ ուր եւրոպացի վաճառատուներ կան, եւ խիստ լաւ կը խոսի անգղիերէնն ու ֆրանսերէնը։ Միւս երկուքն ալ մէկը սեւամորթ եւ միւսը հնդիկ է. իսկ ազակերտը Մալեցի է։

« Մաքսախոյս Մահալը մտածելով որ եթէ այս ոճրագործները մատնէ՝ լաւ վարձատրութիւն մը կրնայ ստանալ, եւ բոլոր այս տեղի մարդոց պէս ինքն ալ գիտնալով որ ես մտերիմ կապակցութիւն մը ունիմ այնպիսի կնկան մը հետ՝ որ մեր կառավարիչին վրայ մեծ ազդեցութիւն ունի, տակէց երկու օր առաջ ինծի եկաւ եւ քանի մը պայմաններով զանոնք մատնելու առաջարկութիւն ըրաւ. . . . Պայմանները են՝ նախ բաւական մեծկակ դումար մը իրեն համար, եւ երկրորդ եւրոպա կամ Ամերիկա գացող նաւու մը մէջ իրեն համար տեղ մը, որպէս զի փախչի եւ խնդիչներուն անոզոքելի վրէժխնդրութենէն ազատի։

« Երեք մարդասպանները մարդկային արդարութեան ձեռքը մատնելու այս յարմար առիթը կորսնցունել չուզելով՝ մեծ հաճութեամբ ընդունեցայ այս առաջարկութիւնը, եւ խոստացայ Մահալին որ կառավարիչին երթամ եւ այս գործը կարգի դնեմ. բայց ես ալ քանի մը պայմաններ առաջարկեցի իրեն, անմեղ պայմաններ՝ որք Ճալմայի կը վերաբերին եւ որոց վրայ երկարօրէն կը գրեմ՝ եթէ խորհած հնարքիս յաջողած ըլլալն իմանամ, վասն զի Մահալ հիմա հոս պիտի դայ Արդ՝ նաւակներս դեռ չգոյած, որոնք վաղն ելնելիք Ռիւյքեր

չոգենաւով ճամբայ պիտի հանեի, եւ որուն մէջ Մահալի համար ալ տեղ մը վարձած եմ, մինչեւ առաջարկած խորհուրդս յաջողի, ուրիշ կարեւոր գործի մը վրայ փակագիծ մը բանալով քանի մը խօսք ընեմ։

« Վերջին նամակիս մէջ Ճալմայի հօրը մասին եւ իրեն ալ անգղիացիներուն ձեռքով բանտարկուիլը ձեզի ծանուցանելէս ետեւ՝ տեղեկութիւններ խնդրեր էի Բարիզ բնակող Պ. Թրիքօ սեղանաւորին եւ միանգամայն տարազագործին վրայ, որ Կալկաթայի մէջ ալ երկրորդական վաճառատուն մը ունի։ Այն խնդրած տեղեկութիւններս հիմա անօգուտ են՝ եթէ դժբաղտաբար լսածս սուտ է. ուստի ձեզի կը մնայ պարագաներուն պահանջման համեմատ պէտք եղածն ընել։

« Իր Կալկաթայի վաճառատունը մեծ գումարներ պարտք ունի ինծի եւ Բօնաիչէրիի մեր ընկերին, եւ կըսուի թէ Պ. Թրիքօի գործերը հիմա խիստ խառնաշփոթ եւ վտանգաւոր կացութեան մը մէջ են. վասն զի նոր գործատուն մը բանալուզին, որպէս զի Պ. Ֆրանսուա Հարտի անուն մեծ տարազագործին երկար ժամանակէ ի վեր հաստատած հարուստ գործին երկար ժամանակէ ի վեր հաստատած հարուստ գործատունն անողոքելի մրցանքով կործանէ։ Կը հաստատուն թէ այս ձեռնարկութեան մէջ արդէն Պ. Թրիքօ մեծ դրամագլուխ դրեր է, եւ թէպէտ Պ. Ֆրանսուա Հարտի չատ վնաս տուեր է, բայց իր հարստութիւնն ալ բոլորովին կորսուտան վտանգին մէջ ձգեր է. արդ՝ եթէ Պ. Թրիքօ անհանգստայ, մեզի ալ մեծ վնաս կ'ըլլայ, որովհետեւ չատ սուակ պարտք ունի թէ՛ ինծի եւ թէ՛ մարդիներուն։

« Իրաց այս վիճակին մէջ փափաքելի է որ ձեր ձեռքն եղած ամենազօրաւոր եւ բազմատեսակ միջոցներով Պ. Ֆրանսուա Հարտիի վարկը կոտրէիք եւ տունը կործանէիք, որ արդէն Պ. Թրիքօի կատաղի հակառակութեամբ բաւական խախտած է, եթէ այս հնարքը յաջողի Պ. Թրիքօ քիչ ժամանակի մէջ իր վնասը կը հանէ եւ հակառակորդին կործանումովը իր յաղողութիւնն ապահովելով՝ մեզի ունեցած պարտքը կը զոցէ։

« Անշուշտ ցաւալի բան է մեր սուակը ձեռք բերելու համար այսպիսի ծայրայեղ միջոց մը բանեցնելու ստիպուիլ,

բայց հիմակուան ժամանակս մարդ իրաւունք կունենայ իրեն դէմ անպատճառ զոհաձուած գէնքը երբեմն ինք ալ գործածելու ։ Եթէ մարդոց անիրաւութեան ու չարութեան դէմ մաքառելու համար այսպէս վարուիլ հարկ կըլլայ , պէտք է համբերութեամբ յանձն առնել՝ մտածելով որ մեր այսպէս աշխարհային հաբատութիւնից հաւէտ ըլլալն Աստուծոյ ամենամեծ փառացը ծառայելու դիտաւորութեամբ է , իսկ մեր թշնամիներուն ձեռքը մեղաց եւ դայթակղութեան վտանգաւոր միջոցներ են այս հաբատութիւնները ,

« Այս բանաձև խոնարհ առաջարկութիւն մըն է . եթէ այս առնելիքները ձեռք բերելու համար կարելի ալ ըլլար ինձի բան մը ընել՝ չպիտի ընէի , վասն զի կամքիս տէրը ես չեմ . այլ իմ բոլոր ունեցածներուս պէս կամքս ալ անոնց կը վերաբերի՝ որոց կայր հնազանդութիւն ուխտած եմ ։ »

Այս միջոցին դուրսէն թեթեւ ձայն մը գալով Պ. Ժօվիւէի գրութիւնն ընդմիջեց եւ ուշադրութիւնը գրաւեց ։ Ծառկեց ոտք ելաւ , եւ ուղղակի պատուհանը գնաց ։ Դուրսէն երեք անգամ կամաց մը վանդակափեղկին զարկին ։

« Դո՞ն ես , Մանա՛լ , հարցուց Պ. Ժօվիւէ ցած ձայնով ։ — Այո՛ , ես եմ , բաւ մկը դուրսէն նոյնպէս ցած ձայնով ։ — Մալէցին ինչ ըրաւ ։ — Ցաջողութեամբ կատարեց . . . ։ — Իրա՞ւ կըսես , գոչեց Պ. Ժօվիւէ խորին գոհունակութեամբ . աղէկ դիտե՞ս ։ — Ապահով եղէք . Մալէցին պէս ճարպիկ եւ անվեհեր սատանայ չկրնար գտնուիլ ։ — Ճալմա ինչ եղաւ ։ — Երբոր զօրապետին վերջին թղթակցութեան փանթ մը խօսքերը յիշեցի , հաւատաց որ զօրապետին կսմմէն կուգայի եւ Զանաթի աւերակներուն մէջ զայն պիտի գտնէր ։ — Լսել է որ այս ժամուս . ։ — Ճալմա Զանաթի աւերակները գտած է , ուր սեւամորթը , խուճապին ու հնդիկը միայն պիտի գտնէ . վասն զի հն ժամագիր եղած են Մալէցիին հետ , որ Ճալմայի քնացած ժամանակ թեւին վրայ նկարներ քանդեցաւ ։ — Գացիր տեսա՞ր այն սաոերկրեայ անցքը ։ — Երկկ գացի . . . արձանին պատուանդան եղող քարերուն մէկն իր վրայ գտնալով կը բացուի , եւ սանդուղը կայն է եւ մեզի բաւական ։ — Երեք խեղդիչները վրադ կասկածէն ։ — Ինձ սատուն տեսայ զանոնք , եւ այս իրիկուն ալ Մալէցին անոնց քով երթալէ առաջ ինձի եկաւ եւ ամէն բան պատմեց վասն զի զօրեկը Զանաթի աւերակները երթալու չհամարձակելով՝ խուփերուն մէջ պահուրտած էր ։ — Մանա՛լ , եթէ այդ բանձնարդ սոյպ են , եթէ ամէն բան յաջողի , ոչ միայն թոզաթիւն , այլ եւ մեծ վարձատրութիւն պիտի գանես ։ Արդէն տեղդ բանուած է Ռիւթէը չոգեշունչին մէջ , եւ վաղը ճամբայ ելնելով՝ խեղդիչներուն վրէժխնդրութենէն վախնալու բան մը չունիս . վասն զի եթէ հոս մնաս , իրենց գլուխներուն մահուան վրէժն առնելու համար մինչեւ հոս կուգան եւ կը կիյնան Նախախնամութիւնը քեզի ընտրեց որ այդ երեք ղեհեռագործներն արդարութեան ձեռքը մատնես . . Աստուած պիտի օրհնէ քեզի . . . գնա չիտակ կառավարիչին գուռը ինձի սպասէ . . . ես քեզի կը ներկայացունեմ իրեն . վասն զի այս գործն այն աստիճան կարեւոր է , որ գիշերով երթալ պինդը քունէն արթնցունելու չեմ վարանիր . . . ։ Ուրեմն չուտով հոն գնա . . . ես ալ եաեւէտ կը հասնիմ »

Մանալ արագ քայլերով հեռացաւ , եւ Նորէն տանը մէջ լռութիւն տիրեց ։

Պ. Ժօվիւէ պրաեհնեակը գարձաւ , ու սկսած յիշատակարին վրայ հետեւեալ խօսքերն աւելցուց ամսագրանօթ ։

« Ինչ որ ալ ըլլայ , անհնար է որ Ճալմա Պաթավիայէն մեկնի եւ յաւաջիկայ փետրվար 13ին Բարիզ գտնուի . . . ։ Այս մասին անհոգ եղիք ։ Ինչպէս որ նախատեսած էի , այս գիշեր ոտքի վրայ պիտի անցունեմ , հիմա կառավարիչին տունը պիտի երթամ . . . վաղը քանի մը խօսք ալ կաւելցունեմ այս երկար յիշատակագրիս վրայ , որ Ռիւթէը չոգեշունչ եւրոպա պիտի հասնի ։ »

Պ. Ժօվիւէ գրասեղանը գոցելէ եաեւ զանգակը քաշեց եւ արտօրանքով գուռնէն դուրս ելաւ կառավարիչին պալատն երթալու համար ։ Տանը մէջի մարդիկը գիշեր ժամանակ անոր այսպէս չատպատ դուրս ելնելը տեսնելով զարմացան ։

Հիմա ընթերցողը Զանաթի աւերակները տանինք

. . . . . .

Ցորկուան փոթորիկէն ետեւ, որուն մռնչնալը խեղդիչին Ձալմայի վրայ ըրած գործողութեան խիստ օգտակար եղեր էր, հանդարտ եւ պարզ գիշեր մը յայտնուեր էր։

Լուսնին սկաւառակը ծանր ծանր կը բարձրանար աւերակներու կոյտի մը ետեւէն, որք Պաթավիայէն երեք փարսախ հեռու թմրած անտառ մը չրջապատուած բլուրի մը վրայ կը տեսնուէին։

Լայնանիստ քարեր, աղիւսէ բարձր պատեր, ժամանակին բերմամբ մաշած եւ վայրի խոտերով ծածկուած սիւնազարդ գահլիճներ որոշ կերպով նկարուած կը տեսնուէին լուսնին արծաթափայլ ափիւռին մէջ՝ որ հորիզոնին ծայրը երկնից յատակ եւ չինջ կապոյտին հետ կը խառնուէր։

Լուսնին քանի մը ճառագայթները ներս մտնելով գահլիճներէն մէկուն պատուհաններ կը լուսաւորէին անապին սանդուղի մը ստորոտը կեցած երկու վիթխարի արձաններուը. սանդուղին քայքայուած սեպհականներն՝ անկիւսմբ կըլլային խոտերուն, մամուռներուն ու մացառներուն ներքեւ։ Արձաններէն մէկը կէս մէջքէն խորտակուած էր, կատարանքը գետինը ծածկած էին. միւս արձանն ամրողջ եւ կանգուն կեցած էր, եւ տեսնողին սարսափ կը պատճառէ . . . . Անհնթեթ մեծութեամբ եւ ամբոխի գլխոցով մարդ մըն էր, որուն պլուխը միայն երեք տոնաչափ բարձրութիւն ունէր։ Իր մարմարագոյն երեսին վրայ սեւ ու փայլուն քարէ երկու բիր զրուազուած էր. բերանը լայն, խորունկ եւ տարապայման բացուած. քարով չինուած իր ատամներուն մէջ զեւռնները բոյն շիներ էին, եւ լուսնին լուսովը կը տեսնուէր որ սոսկալի կերպով կը վխտային բերնին մէջ։ Սարկրդանիչ զարդերով նկարուած լայն գօտի մը պատած էր այս արձանին մէջքը, եւ ալ կողմէն երկայն սուր մը կախուած. իր չորս խոշոր ձեռքերով փերի պլուխ մը, գալարուն օձ մը, մարդու գանկ մը եւ ճայի նման չրային թռչուն մը բռնած էր։

Լուսինը ալ ձանին վրայ, քովինտի զարկած բլլալուն պէսքին կէսն ետեւը լուսաւորուած էր, եւ սոսկալի սոսկայիօրէն վիթխարի տեսիլ մը տուեր էր։

Տեղ տեղ կիսաւեր պատերուն մէջ ճարտարութեամբ դրօշուած փարէ պատկերներու մնացորդներ կը տեսնուէին։ Առանցմէ մէկը՝ որ ամենէն լաւ պահուածն էր, փիղի գլուխով եւ հոլամուկի թեւերով մարդ մըն էր, որ աղայ մը կը կլլէր։

Այս թուխ-կանանչ ու խիտ ծառերով չրջապատուած եւ սոսկալի խորհրդանչաններով ծածկուած աւերակները, լուսնի լուսով եւ գիշերուան խոր լռութեան մէջ տեսնողին աննկարագրելի սոսկում մը կը զգար։

Ձալմայի խորհրդատուր եւ արհեստագրու չսասուածներէն մէկուն նուիրուած այս հին մեհեանին պատերէն մէկուն կոթնած էր հիւղ մը՝ փլատակներուն քարերէն ու ագիւսներէն ամէն կերպով չինուած - գուռը՝ որ կիսեններէ հիւսուած էր, բայց բլլալով, մէջէն կարմիր բոցերու լոյս մը գուրս կը զարնէր եւ գեղեցիկ ծածկոյ բարձր խոտերուն վրայ կը ցոլանար։

Երեք մարդիկ միացած էին այս աւերակ տնակին մէջ որ կաւէ կանդելով մը կը լուսաւորուէր հնդկական թեւերէ չինուած պարարտով եւ արմաւի իղոյլ լցուած։ Այս մարդերէն մէկը դրեթէ քառասուն տարու կար, եւրոպական աղքատիկ զգեստներ հագած. իր դեղին եւ գրեթէ ճերմակ գոյնէն կը հասկցուէր որ խառնածին էր, այսինքն սպիտակամորթի հօրմէ եւ հնդիկ մօրմէ ծնած էր։ Երկրորդն էր հուժկու սեւ մը՝ լայն ուսերով եւ նիհար արուեստով, որուն գիւտաբոյծ մազերը ճերմկնալ սկսեր էին։ Այս մարդը ցնցոտիներ հագած էր, եւ հնդիկին պէս ոտքի վրայ կեցած։ Երրորդը հին զակին մէկ անկիւնը փսխածի մը վրայ պառկած կը քնանար։

Այս երեք անձերը խեղդիչներուն պարագլուխներն էին, որոնք ցամաքային Հնդկաստանի մէջ հաստատելով՝ մաքսատոյս Մանալին առաջնորդութեամբ Ձալմա գացեր ապաստաներ էին։

— Մալէյին չեկաւ դեռ, բսաւ խառնածինը որ Ֆարէնկա կը կոչուէր եւ այս մարդասպանող աղանդին ամենէն անաւոր պատերէն մէկն էր. թերեւս, ըսաւ, մեր հրամանները կա-

տարած ժամանակ ձալմայէն սպասնուեցաւ : — Այս առաւ-
ւան փոթորիկը բոլոր օձերն ու զեռուններըը գետնին տակէն
դուրս հանեց, ըսաւ սեւը, կարելի է որ Մալէկին խածած
ըլլան եւ այս ժամուս անոր մարմինն օձերու բոյն մը եղած
ըլլայ : — Մեր քարի գործին ծառայելու համար, ըսաւ Ֆար-
ըէնկա ախուր դէմքով, պէտք է անվերկիւղ դիմագրաւել եւ
մեռնելու պատրաստ ըլլալ . . . : — Մեռցընելու ալ» աւել-
ցուց սեւը :

Այս միջոցին խեղդուկ ձայն մը եւ քանի մը անյարիր
խօսքեր լսուեցան՝ երկու խօսակիցները մէկէն պոռնիին քնա-
ցած մարդուն դարձուցին : Այս երրորդը երասն տարու կար-
դէմքը լերկ եւ պղնձագոյն գեղին . խոշոր կտաւէ պարեզօտ
մը հագած եւ գեղին ու սեւ դիմերով փոքրիկ փաթթոց մը
կապած էր գլուխը . առանցմէ կը հասկցուէր որ բուն հղիկ
ցեղին կը պատկանէր . իր քունը կարծես թէ անհոգի երազ-
ներով անհանգիստ կըլլար . առատ քրտինք մը ծածկած էր
անոր երեսը՝ որ վախէն կնճռոտած էր . երակին մէջ ալ կը
խօսէր . ձայնը կարճ էր եւ ընդհատ, եւ խօսած առեն բոլոր
մարմինը ջղային ցնցումով կը թօթվուէր :

— Միշտ նոյն երազն է, ըսաւ Ֆարէնկա սեւին, միշտ այն
մարդուն յիշատակն է որ . . . : — Ո՞ր մարդուն, հարցուց
սեւը : — Չէ՞ս յիշեր որ ասկէց հինգ տարի առաջ՝ Բէննէսթի
անուն վայրագ դնդապետը, հղիկներուն դահիճը՝ քսան
ձիով, չորս փիղով եւ յիսուն ծառայով Գանգէսի եզերքը
վագր որսալու եկեր էր : — Այո՛, այո՛, կը յիշեմ, ըսաւ
սեւը, եւ մենք երեք մարդորանոց՝ անոր ըրած որսէն լա-
ւագոյն որս մը ըրինք : Բէննէսթի՝ իր ձիերովը, փիղերովն ու
բազմաթիւ ծառաներովը չկրցաւ իր վագրը որսալ . . . եւ
մենք մեր վագրը որսացինք, աւելցուց դժոխային հեգնու-
թեամբ : — Այո՛, Բէննէսթի, այն մարդակերպ վագրը մեր
թակարդն իյնաւ, եւ քարի գործին եղբայրներն այս գե-
ղեցիկ որսը Պօհվանի պիցուհիին նուիրեցին : Կը յիշե՞ս նաեւ
որ երբ Բէննէսթին կը խեղդէինք . յանկարծ ճանապարհորդ
մը նշմարեցինք, որ մեր այս գործողութիւնը տեսաւ, ուստի
եւ վայն ալ մեռցունել հարկ եղաւ . . : Այս վերջին մար-

դուն մահուան յիշատակն այն ժամանակէն ի վեր մեր հղիկ
ընկերը կը հալածէ երազին մէջ : — Արթուն եղած ժամա-
նակն ալ, ըսաւ սեւն խմաստալից աչքով մը Ֆարէնկայի
երեսը նայելո՛ց : — Ականջ դիր, ըսաւ Ֆարէնկա հղիկը ցու-
ցնելով, որ երազին յուզումներուն մէջ նորէն սկսեր էր խեղ-
դուկ ձայնով մը խօսիլ . մարկ ըրէ, ահա այն ճամբորդին
պատասխանները կը կրկնէ՝ երբոր առաջարկեցինք իրեն կամ
մեռնիլ կամ մեր քարեգործ ընկերութեան ծառայել . . . :
Մարդուն պատասխաններն այն ատենան տպաւորութիւն
ըրեր են մաքին վրայ, որ միշտ անջնջելով գրաւուած է :

Աւրգարեւ, հղիկը երազին մէջ բարձր ձայնով գաղտնի
հարցաքննութիւն մը կատարանէր, որուն հարցումներն ալ
պատասխաններն ալ ինք կընէր :

« Ձանապարհո՛րդ, կըսէր ինքնիրեն ընդհատ ձայնով եւ
յաճախ լսելով, ի՞նչ է այդ սեւ գիծը ճակտիդ վրայ, որ մէկ
քունքէդ միւսը երկնցած է . . . այդ գիծն ազատաբար նչան
մըն է . . . նայուածքդ մահուան պէս սխուր է . . . Արդեօք
չարութեա՞ն մը զոհ եղար . . . ուրեմն մեզի հետ եկու . . .
Պօհվանի քեզի պէս զոհերուն վրէժխնդիր է . . . արդեօք չար-
չարանք կրեցիր : — Այո՛, չատ չարչարանք կրեցի . . . —
Ո՛րչափ ժամանակէ ի վեր : — Երկար ժամանակէ ի վեր : —
Տակաւին կը կրե՞ս : — Այո՛, միշտ : — Քեզի չարչարողին
ի՞նչ փոխարինութիւն ընել կը խորհիս : — Գթութիւն : —
Հարուածի դէմ հարուած տալ չի՞ս ուզեր : — Անելութեան
դէմ սէր հատուցանել կուզեմ : — Ո՞վ ես ուրեմն դուն՝ որ
դէպ թեան դէմ բարիք ընել կուզես : — Ես եմ այն որ կը
սիրէ, կը ճարչարուի եւ կը ներէ :

— Կը լսե՞ս, եղբա՛յր, ըսաւ սեւը Ֆարէնկային, ճամ-
բորդին մեռնելէն առաջ բաց խօսքերը չէ մոռցած : — Երա-
զը կը հալածէ զինքը . մարկ ըրէ՛, տակաւին կը խօսի . . .
ո՛րչափ զեղներ է : »

« Ձանապարհո՛րդ, չարունակեց հղիկը միշտ իր երա-
զովը զբաղուած, մենք երեք հոգի ենք, երեքս ալ քաջա-
սիրտ եւ անվերկիւղ . մահը ձեռքերնուս մէջ է . դուն տեսար

որ հիմա մարդ մը զոհեցինք մեր քարի գործին. ուրեմն կամ մեզի ընկեր եղիր . . . կամ մեռիր . . . մեռիր . . . մեռիր . . . Ո՛հ, այդ ինչ նայուածք է . . . կաղաչեմ, մի՛ ըներ . . . ինծի այդպես մի՛ նայիր . . . »

Այս բանով հնդիկն ուժգին չարժուեմ մը ըրաւ իբրեւ թէ իրեն մօտեցող բան մը կամ մղել կուզէր. ցնցուելո՛ւ արձնցաւ եւ ձեռքը քրանալից ճակտին տանելով՝ ապուշ աչքով չորս կողմը նայիլ սկսաւ։

Եղբա՛յր, միշտ այն երա՞զն է, բաւ Ֆարէնկա, կարիճ մարգարէի մը համար պլուխդ փիչ մը տակար է։ Բարեբաղդաբար սիրտդ ու բազուկդ ուժով են։

Հնդիկը ձեռքերը ճակտին դրած՝ վայրկեան մը լուռ կեցաւ եւեւ՝ բաւ. « Շատ ժամանակ է որ այն ճանապարհորդին վրայ երազ չէի տեսած։ — Միթէ մեռած չէ՞, բաւ Ֆարէնկա հեգնութեամբ ուսերը թոթվելով, միթէ ճոպանն անոր պարանոցը հեռացը պուն չէի՞ր։ — Այո՛, բաւ հնդիկը ցնցուելով . . . — Միթէ անոր համար ալ փոս մը չբացինք Քվինէի գնդապետին փոսին քով։ Միթէ անգղիացի զանիճին պէս անիկա ալ չթաղեցի՞նք ատպին եւ կնիւնեռուն տակ, բաւ սեւր։ — Այո՛, փոսը փորեցինք, պատասխանեց հնդիկը դողալով, սակայն տարին մը չսի կայ, իրիկուն մը Պօմպայ քաղաքին դրան մօտ կեցած մեր եղբայրներէն մէկուն կը պատահի. արեւը փոքրիկ բլուրին արեւելեան կողմի մեհեանին եռեւէն մայրը մտնելու վրայ էր, (այս ատենը կայ ծես տակաւին աչքիս առջեւն է), ծանր, հանդարտ եւ ամուր ոտքի ձայն մը լսեցի. գլուխս այն կողմ դարձուցի տեսայ որ նոյն ինքն ճամբորդն էր որ քաղքին զանկն դուրս կելնէր։ — Տեսի՛լք, դարձեալ տեսի՛լք, բաւ սեւր։ — Այո՛, տեսիլք, կամ տարտամ նմանութիւն մը, յաւելցուց Ֆարէնկա։ — Ճակտին վրայ երկնցած սեւ գիծէն ճանչցայ գինքը որ տուսիւ ան էր, եւ վախէս անշարժ մնացի աչքերս խնդի պէս բացած։ Ինծի տեսնելով կանգ առաւ եւ սխտոր ու հանդարտ նայուածք մը ձգեց վրաս . . . Իսկ՛ ես չկրնալով ինքզինքս զսպել, « Նոյն ինքն է », պոռացի։ — Այո՛, ես եմ, պատասխանեց իր ամուլ ձայնովը. քու ամէն մեղացած

մարդիկդ ինծի պէս յարութիւն կառնեն » եւ մատովը երկինքը ցուցուց։ — Ինչո՞ւ համար մարդ կը մեղցնեմ Մաթիկ ըրէ որ ըսեմ . . . ես ճամպայէն կուգամ եւ աչխարհիս միւս ծայրը կերթամ, յաւիտենական ձիւնով ծածկուած երկիր մը։ Թէ՛ հոն եւ թէ՛ հոս, արեւակէզ եւ սառնապատ երկրի մը վրայ, միշտ ես եմ։ Այսպէս, քու ճոպանովդ սպանուած մարդոց հոգին, թէ՛ այս աչխարհիս մէջ եւ թէ երկինքը, թէ այս ծածկոյթին եւ թէ ուրիշի մը տակ, միշտ հոգի է . . . եւ չես կրնար անոր բան մը ընել . . . ուրեմն ինչո՞ւ համար մարդ կը սպանենես . . . » — Եւ ախորժակաւոր գլուխը երերցուներով անցաւ գնաց միշտ ծանրաքայլ եւ գլուխն առջեւը ծռած մեհեանին բլուրէն վեր ելաւ։ Աչքովս հետեւեցայ իրեն առանց տեղէս կարենալ չարժելու։ Երբ արեւը մայրը կը մտնէր, բլուրին գագաթին վրայ կանգ առաւ . . . իր բարձր հասակը երկինքին վրայ նկարուած տեսնուեցաւ. եւ այնուհետեւ անհետացաւ եղաւ աչքէս։ Ո՛հ, նոյն ինքն էր, ետեւցուց հնդիկը գողալով, եւ երկար լռութենէ մը ետեւ կրկնեց. « Այո՛, նոյն ինքն էր . . . »

Հնդիկն այս զարմանալի դէպքը չատ անգամ իր ընկերներուն պատմելո՛վ միշտ այսպէս նկարագրած էր։ Այս անփոփոխ համոզումը վերջապէս խախտեց անոր թերահաւատութիւնը, կամ մանաւանդ այս գերմարդկային երեւցած դէպքին բնական պատճառ մը գտնելու հարկադրեց զանիկա։

— Կարելի է որ՝ բաւ Ֆարէնկա՝ վայրկեան մը խորհելէ ետեւ, ճոպանին կապն ազկ մը չէ սնլմեր պարանոցը, եւ գուցէ բոլորովին չմեռած թաղուել վ, փոսը ծածկող կնիւնեռուն մէջէն օդը ներս մտեր ու մարդը ողջացեր է։ — Ո՛չ, ո՛չ, բաւ հնդիկը գլուխը թոթվելով, այն մարդը մեր սեռէն չէ . . . — Ինչ լսել կուզես, չեմ հասկրնար։ — Ես գիտեմ հիմա . . . — Գիտե՞ս մի։ — Մաթիկ ըրէք. Պօմպայի որդիներուն այնչափ պարելէ ի վեր երած գոհերուն թիւը ոչինչ բան մըն է եթէ այս սարսափելի ճամբորդին անցած տեղերն իր եռեւը ձգած անհամար մեռելներուն ու կիսամեռներուն հետ բաղդատուի։ — Այդ մարդուն, գոչեցին սեւն ու Ֆարէնկա։ — Այո՛, այս մարդուն, կրկնեց հնդիկն այն

տասիճան համազումով, որ իր ընկերներն ապշեցուց, տակա-
ւին մանիկ ըրէք եւ պիտի զարհուրիք։ Երբ ես Պոմպալի
դուռն այս ճանապարհորդին հանդիպեցայ, բսաւ ինծի թէ
ձավայէն կուգար եւ դէպի Հիւսիս կերթար . . . : Հետեւեալ
օրը քօլէռան սաստիկ ջարդ մը ընել սկսաւ Պոմպալի մէջ եւ
քիչ մը հաքն իմացուեցաւ որ նոյն հարուածը նախ հոս ձա-
վային մէջ սկսեր էր։ — Սասյգ է բսաւ սեւը։ — Տակաւին
մանիկ ըրէք, յարեց հնդիկը։ Ձամբորդն բսած էր ինծի թէ
դէպի Հիւսիս կերթար յաւիտենական ձիւնով ծածկուած եր-
կիր մը . . . Քօլէռան ալ նոյնպէս դէպի հիւսիս գնաց . . .
Մասքաթէն, Դաւրէժէն ու Տփխիսէն անցնելով Սիպերիա
հասաւ . . . —Ձմարիտ է, բսաւ Ֆարէնհայտ մտախոհ դէմ-
քով։ — Քօլէռան ալ, չարունակեց հնդիկը, մարդու մը պէս
օրը հինգ կամ վեց վարսախ տեղ կը քալէր, երբէք միեւ-
նոյն ժամանակի մէջ երկու տեղ երեւան չէր ելներ, այլ
մարդու քալուածքին պէս կամաց կամաց եւ միօրինակ կեր-
պով յառաջ կերթար . . . : »

Այս տարօրինակ բաղդատութեան վրայ հնդիկին երկու
ընկերները սարսափահար իրարու երես նայեցան։ Քանի մը
վայրկեան լռութենէ եաեւ սեւը դողալով բսաւ հնդիկին.
« եւ դուն կը կարծես թէ այդ մարդը . . . — կը կար-
ծեմ թէ մեր մնայուցած այս մարդը, գժոխային սատուծոյ
մը զօրութեամբ ողջնալով՝ ան որ հրամանով այս զարհու-
րելի հարուածը բերեր է երկրիս վրայ. եւ ամէն անցած տե-
ղերը մահ կը սփռէ՝ առանց ինք մեռնելու . . . : Մի՛ մոռ-
նաք, աւելցուց հնդիկը ւխտուր սրտայուզութեամբ մը, մի՛
մոռնաք . . . այս զարհուրելի ճամբորդը ձավային անցաւ,
քօլէռան ապականեց Պոմպան. դէպի հիւսիս գնաց, քօլէռան
հոն ալ ապականեց . . . : »

Այս խօսքն ըսելէ եաեւ հնդիկը ներքին աչքը զոցեց եւ
երազել սկսաւ։ Սեւն ու Ֆարէնհայտ ւխտուր զարմանքով մը
համակուեցան։

Քօլէռային համար հնդիկին բսածները ճշմարիտ էին.
վասն զի այս ահեղասաստ հարուածին ընթացքը՝ որ մինչեւ
ցայսօր անմեկնելի մնացած է, օրը հինգ կամ վեց վարսախ

ճանբայ է միայն, եւ երբէք միեւնոյն ժամանակի մէջ երկու
տեղ չգտնուիր։ Ըսա երեւոյթին զարմանալի չէ որ եթէ մէկն
այս աչխարհաւեր հարուածին բռնած ծանր քայլ միչտ յա-
ռաջացող ընթացքին հետեւի, 1831ին գծուած աչխարհագոյց
քարտէսներուն վրայ, մարդու մը ճամբորդութեան ամէն կա-
մահաճութիւններն ու դիպուածական հանգամանքները զար-
մանքով կը տեսնէ անոնց մէջ։ Փոխանակ այն կողմէն անց-
նելու՝ այս կողմէն կանցնի. երկրի մը մէջ այս կամ այն
գաւառը կընտրէ. գաւառներուն մէջ քաղաք մը . . . քա-
ղաքի մը մէջ թաղ մը . . . թաղի մը մէջ փողոց մը . . .
փողոցի մը մէջ տուն մը . . . մինչեւ անգամ դարձելու կամ
հանգչելու տեղեր կընտրէ . . . յետոյ նորէն կը չարունակէ
իր ծանր, անխմանալի եւ աղետաբեր ընթացքը։

Հնդիկին խօսքերն՝ այս զարհուրելի տարօրինակութիւն-
ները նկարագրելով՝ անչուչտ ուզուս ապաւորութիւն մը
պիտի ընէին սեւին եւ Ֆարէնհայտին վրայ, այս վայրագ եւ
ամէնի բնութիւններուն, որոնք սոսկալի վարդապետութեանց
հաւատալով մարդասպանութեան մնամտութեան անձնատուր
եղած էին։

Այս չարաչուք միաբանութեան նչանաւոր բանելէն մէկն
ալ այն դաղանի եւ խորհրդաւոր կապն է՝ որ իր ամէն ան-
դամներն իրարու հետ կը միացնէ եւ ուրիչ մարդոցմէ կը
հեռացնէ. քանզի այս աղանդաւորներն յաւուրս օրէնք եւ յա-
ւուրս սովորութիւնք ունին իրենց համար. իրարու անձ-
նուէր են, պաչտպան են, օգնական են . . . իրենց համար
ոչ հայրենիք կայ եւ ոչ ընտանիք . . . աներեւոյթ եւ խա-
ւարային իչխանութիւնէ մը միայն կախում ունին, որուն հրա-
մաններուն ու վճիռներուն կոյր հնազանդութեամբ կը հետե-
ւին, եւ որուն անունով ամէն կողմ կը ցրուին դիակներ շի-
նելու, ինչպէս որ իրենց վայրենական լեզուովը կըսեն
. . . . . :

Երեք խեղդիչները քանի մը վայրկեան խոր լռութեան
մէջ կեցեր էին։ Դաւրսը՝ լուսինը ճերմակ առաւ լոյս մը եւ
կապուտակ ստուերներ կը սփռէր աւերակներուն։ սոսկաւիսիլ
չեղջակոյսին վրայ. ասոնցմէ կը վաւոէին երկինքի կա-

մարին վրայ, եւ առեն առեն թեթեւ սիգ մը՝ ազամաթզեներուն ու արմաւենիներուն հետ եւ փայլուն ակռաները կը տատանէր սոսափիւնով։ Սիւնազարդ սրահին ձախ կողմը քարձրացած եւ մեծամեծ սալաքարերու վրայ հաստատուած անհեթեթ արձանին պատուանդանը՝ կէս մը մացառներէն ծածկուած էր։ Ցանկարծ այն սալաքարերէն մէկը կարծես թէ խորտուբորեցաւ եւ առանց ձայնի ձեւացած փոսին մէջէն հազիւհաս հազած մարդ մը մինչեւ կէս մէջքը դուրս երեսելով՝ ուշադրութեամբ չորս կողմը դիտեց եւ մոխիր բրաւ։ Տեսնելով հեղուկին նեղոսը վառող եւ դուրսի խոտերուն վրայ գոլացող կանդեղին լոյսը, եռին դարձաւ, նշան մը բրաւ, եւ խակոյն ինքը եւ երկու ուրիշ զինուորներ ամենամեծ լռութեամբ եւ զգուշութիւնով սաորերկրեայ անդունդ մը վեր երեսելով՝ աւերակներուն մէջ սպրդեցան։ Այն պահուն ուր թանձր սալաքարը իր տեղը տեղատուութեցաւ, ուրիշ բազմաթիւ զինուորներու գլուխներ տեսնուեցան որոնք այդ դարանին մէջ պահուըտած էին։

Խառնածինը, հնդիկն ու սեւը՝ որոնք այդ խարխուլ հիւղին մէջ մտախոհ նստեր էին, չկրցան բան մը նշմարել։

Խառնածին Ցարբէնկան, անուշ քղէոային գաղտնի ընթացքին վրայ հնդիկին խօսքերէն իր մտքին մէջ ծագած չարագոյժ խորհուրդները վանել ուզելով՝ յանկարծ խօսքը դարձուց։ Աչքն աղօտ բոցով մը փայլեցաւ, դէմքը վայրագ խանդ մը առաւ եւ գոչեց.

— Պօհվանի, մեզի պէս անլեհեր մարդոցներու վրայ միշտ կը հակէ՛, եղբայրնե՛ր, սիրտ առէ՛ք, ամենեւին մի վախնաք. աշխարհս մեծ է եւ մեզի համար ամէն տեղ որ կայ։ Անգղիացիք Հնդկաստանէն փախչելու կը հարկադրեն մեզի՝ որ քարի գործին պատերը հնանք. բայց հոգ չէ. մեր եղբայրները միշտ հոն են, միշտ անաւոր, միշտ բազմաթիւ եւ միշտ ծածկուած այն սեւ կաթիլներուն պէս՝ որոնց ներկայութիւնն իրենց մահաբեր խայթումէն կ'իմացուի։ Ա.քսորը մեր գործողութեանց սահմանն աւելի կընդարձակէ։ Եղբա՛յր, Ա.մերիկան քուկդ է, բսաւ հնդիկին ներչնչուած դէմքով մը, Ափրիկէն քուկդ է, բսաւ սեւին, Եւրոպա ալ իմս . . .։

Ուր որ մարդիկ կան՝ հոն գտնիմնիք եւ գոհիր կան . . . ուր որ գոհիր կան՝ առելութեամբ ուսեցած սրտեր կան. մեր գործը պիտի ըլլայ՝ այդ առելութիւնները՝ վրէժխնդրութեան բոցով բորբոքել. մեր գործը պիտի ըլլայ նենգութիւնով ու հրապուրանքով, մեր մէջ առնել եւ Պօհվանիի ծառայ ընել այն ամէն մարդիկը՝ որոնց քաջութիւնէն, անվեհերութիւնէն ու նախանձայուզութիւնէն կրնանք օգուտ քաղել։ Մեր մէջ եւ մեզի համար պէտք է որ անձնուիրութեան ու անձնուրացութեան կողմէ իրար վերազանցենք, իրարու օգնական, ուժ եւ նեցուկ ըլլանք։ Անոնք որ մեզի հետ չեն՝ մեր դէմ են. առանձին ըլլանք ամենուն մէջ եւ ամենուն դէմ։ Մեզի համար ոչ հայրենիք կայ, եւ ոչ ընտանիք. մեր ընտանիքը մեր եղբայրներն են, եւ մեր հայրենիքն ալ . . . բոլոր աշխարհ .»

Այս վայրենի ճարտարախօսութիւնը խոր տպաւորութիւն մը բրաւ սեւին ու հնդիկին վրայ, որոնք սովորաբար ծանրէնկայի ազդեցութեան ենթակայ էին, վասն զի միւսներէն հանճարեղ էր, թէեւ անոնք ալ այս արիւնուչտ ընկերութեան ամենէն երեւելի եւ յաջողակ պետերն էին։

— Այո՛, իրաւունք ունիս, եղբա՛յր, գոչեց հնդիկը ծանրէնկայի պէս բոցավառելով. աշխարհը մերն է . . . Հոս ճակատի մէջ անդամ մեր ճանրուն հետքը ձգենք . . . Մեր մեկնելէն առաջ մեր քարի-գործը հիմնենք այս կղզիին մէջ ուր չուտով կրնայ ծաւալիլ, վասն զի հոս թշուառութիւն կայ. Հոլանտացիներն ալ անգլիացիներէն վար չեն մնար ընչաքաղցութեան ու կեղեքողութեան կողմէ։ Եղբա՛յր, հս այս կղզիին ճախճախուտ գետեզերքներուն վրայ՝ որք միշտ մահաբեր են մշակութիւն բնողներուն, այնպիսի մարդիկ տեսայ որոնք կարօտութենէ ստիպուած կաշխատէին, եւ ամենուն ալ դէմքը գիակի պէս գալկահար էին. մէկ քանին հիւանդութենէ, աշխատութենէ եւ անօթութենէ հալած՝ ինկան եւ ալ չկրցան ոտք ելնել։ Եղբա՛յր, մեր քարի-գործը չատ կը մեծնայ այս երկրին մէջ։ Անցեալ իրիկուն, բսաւ խառնածինը, լճին եզերքն ապառաժի մը եռեւ նստած էի, մանկամարդ կին մը հոն եկաւ, որուն նիհար եւ արեւակէզ

մարմինը հազիւ ծածկուած էր ցնցոտիի մը կտորտանքով, գերկը աղեկ մը ունէր զոր լալով կը սեղմէր իր ցամքած աչքերուն վրայ։ Երեք անգամ համբուրեց երեսը եւ «Դանէ դուն ալ հօրդ պէս թշուառ չըլլաս» բսելով վերցուց չուրը նետեց։ Տղան ճիչ մը արձակելով անկեանէ եղաւ, վասն զի եղեգներուն մէջ պահուրտած կոկորդիլոսներն անոր ձայնը լսելնուն պէս ուրախութեամբ լճին մէջ նետուեցան . . . ։ Եղբայրնե՛ր, հոս մայրերն իրենց զաւակներուն ապագայ թշուառութեանը վրայ գթալով կը մեղցունեն զանոնք. ուստի մեր քարի–գործը չատ կրնայ ազիլ ու զարգանալ այս երկրին մէջ։ — Այս առաւօտ, բսաւ սեւն ալ, երբոր խարազանով սեւ գերի մը խոշտանգէին, կարճահասակ ծեր մը՝ որ Պաթավիայի մէջ վաճառականն մըն է, գեղի տունէն ելեր քաղաքը կերթար գահաւորակի մը մէջ հեզգարար տարածուած, եւ երկու մատղաչ աղջիկներուն ախուր գլուխնին բնդունելով կը հեչտանար։ Այն մարդուն կանանոցը լի է այսպիսի աղջիկներով, զոր ծախու կառնէն իրենց աղքատ ծնողքէն՝ որոնք զանոնք մեծցանելու կարողութիւն չունին։ Գահաւորակը՝ որուն մէջ այս փոքրիկ ծերն ու երկու աղջիկները նստած էին, տասն երկու առոյգ եւ կորովի երիտասարդներ վերուցած կը տանէին։

Եղբա՛յր, հոս այնպիսի մայրեր կան՝ որոնք չքաւորութենէն սոսկալի ած ի՛նց աղջիկները կը ծախեն. գերիներ կան՝ որոնք անդադար խարազան կուտան. մարդիկ կան՝ որոնք ուրիշ մարդիկները բնեռաբարձ գլուսաններու պէս կը վարեն . . . ուստի մեր քարի–գործը կրնայ չատ ծաղկիլ այս երկրին մէջ։ — Ոչ միայն այս երկրին մէջ, յաւելցուց հընդիկը, այլ եւ ուրիշ տմէն երկ բներու մէջ՝ ուր հարստութիւն, թշուառութիւն, գերութիւն, եւ բարքերու ապականութիւն կը տիրէ։ Ես գիտի՛ թէ Ձալման ալ մեր մէջ առնելու եւ մեզի բնկեր ընելու կարող ըլլայինք, ինչպէս որ մաքսախոյս Մահալ խրատ տուաւ մեզի. այն ժամանակ մեր Ձալմա գալը կրկնապէս չահաւոր կըլլայ. վասն զի ասկէց երթալնէս առաջ մեզի եղբայր կունենանք այն արի եւ ձեռներէց երիտասարդը՝ որ բազում պատճառներ ունի մարդատեաց ըլ-

լալու։ — Հիմա հոս պիտի գայ. իր երեսին տեսը ալ ափսոսնանք. հօրը մահը, աղգականներուն չարդը, իր բանտարկութիւնը չիշեցունենք. մեղ անգամ մը տեսնելու թեան կրակը բորբոքի սրտին մէջ, կը տեսնէք թէ ի՛նչպէս կը միանայ մեզի հետ . . . ։

Սեւը՝ որ քանի մը վայրկեան է վեր մտախոհ կեցեր էր, յանկարծ բսաւ. «Եղբա՛յրներ եթէ մաքսախոյս Մահալ մեզի խարէ՛ . . . ։ — Ա՛հ, գոչեց հնդիկը գրեթէ բարկանալով, իր նետին մէջ մեզի պատսպարեց, ցամաքէն վտանգները ապահովեց, եւ քիչ օրէն ալ իր հրամանատարութեան ներքեւ մանեւրի կօչէրթ նետով մեզի Պոմպայ պիտի տանի, ուր Ամերիկա, Եւրոպա եւ Ափրիկէ երթալիք նետեր կրնանք գտնել։ — Ի՞նչ չատ կրնայ ունենալ մեզի մատնելով, բսաւ Ծարչենկա, աղէկ պիտի որ եթէ այնպիսի բան մը ընելու ըլլայ՝ Պօհվանիի օրդիներուն վրէժխնդրութենէն ազատ չկրնար մնալ։ Վերջապէս, բսաւ սեւը, Մահալ խօսք չտուա՞ր որ Ձալման խաբելով այս իրիկուն հոս բերէ, անգամ մը որ մեր մէջ գայ՝ պէտք է որ մեզի ընկեր ըլլայ . . . ։ — Մաքսախոյս Մահալը չէ՞ր գտնէր մեզի բսողը թէ «Հրաման ըրէք Մալէկիին որ Ձալմայի տաղտուկը երթայ, քանզի ժամանակը նոյն մտնէ, եւ փոխանակ զայն մեզ նետելու՝ թեւին վրայ Պօհվանիի անունը նկարէ»։ Ձալմա ասկէց պիտի գտնէ մեր եղբայրներուն անվնասութիւնը, ճարտարութիւնն ու անձնո էր հնազանդութիւնը, եւ պիտի հասկնայ թէ այսպիսի մարդիկ ինչո՞ր չեն կրնար ընել . . . ։ Ուստի թէ՛ զարմանքէն եւ թէ՛ վախէն պիտի սոսկալի մեզի հետ միանալու։ — Եւ եթէ մարդոց գէմ ասելութեան պատճառներ ունենալուն հակառակ չուզէ միարանիլ մեզի հետ։ — Այն ժամանակ Պօհվանի անոր բաղդը կը վճռէ, բսաւ Ծարչենկա սպառնալից դէմքով. Եա արդէն որոշած եմ ընելիքս։ — Բայց Մալէկին պիտի չսպանի՞ արդեօք Ձալման քունին մէջ բնելով, բսաւ սեւը։ — Մալէկին պէս չանգուդն, արագաչարժ եւ ճարպիկ մարդ գժուարաւ կը գտնուի, բսաւ Ծարչենկա։ Անգամ մը համաձակեցաւ սեւ չոլագի մը որջը մտնելու՝ երբոր գազանն իր կորիւնը կը պեհցունէր. մայրն սպաննեց եւ էգ

կորիւնը վերցուց տարաւ, զոր հաքը եւրոպացի հաւատիսի մը վաճառեց։ — Մալէցին յաջողակ է, գոչեց հնդիկը ականջ դնելով տարօրինակ ձայնի մը՝ որ գիշերին եւ անառատ խոր լռութեան մէջ լսուեցաւ։ — Այո՛, իր որսը յափշտակող տանող անզգին կռինչն է, ըսաւ սուրը նորեկս ականջ դնելով. այս նշանով մեր եղբայրներն իրենց որսը ձեռք ձգած ըլլալնին կիմացուն։

Ինչ մը հաքը Մալէցին հիւրակին դանէն նեղս մտաւ՝ կարմիր ու դեղին պիներով բամպակէ կտաւի մը մէջ փաթթուած։

— Է՛, ինչ ըրիր, ըսաւ սուրն անհանգիստ սրտով, յաջողեցա՞ր։ — Ձալմա բոլոր կեանքին մէջ պիտի կրէ քարիգործին նշանը, պատասխանեց Մալէցին գոռոզութեամբ։ Անոր քով երթալու համար պարտաւորեցայ Պօհվանիին մարդ մը նուիրել, որ ճամբուս վրայ կը գտնուէր եւ մարմինը ժալատային մօտ մացառներուն տակ թողուցի։ Բայց Ձալմա մեր նշանն իր վրայ կը կրէ հիմա։ Այս բանն արդէն մաքսախոյս Մահալ լսեցած է։ — Ձալմա չարչնցա՞ւ քունէն, հարցուց հնդիկը հիանալով Մալէցիին ճարպիկութեանը վրայ։ — Եթէ արթնար, պատասխանեց Մալէցին հանդարտութեամբ, ես մեռած էի... որովհետեւ կեանքին չպիտի դպչէի։ — Վասն զի անոր կեանքը մահուանէն աւելի օգտակար կրնայ ըլլալ մեզի, ըսաւ խառնածինը, եւ Մալէցիին գառնալով.— Եղբայր, քարիգործին ըսմար կեանքդ վտանգի մէջ գնելով այն բանն ըրիր՝ ինչ որ երէկ մենք ըրինք եւ վաղն ալ պիտի ընենք... այսօր կը հնազանդիս, ուրիշ օր մը պիտի հրամայես։ — Սմինթա ալ Պօհվանիին ենք, ըսաւ Մալէցին. ուրիշ ի՞նչ կայ ընելիք, հրաման ըրէք, պատրաստ եմ կատարելու։

Մալէցին այս խօսքերն ըսած ժամանակ խրճիթին դրանը գարձած էր. յանկարծ կանաց ձայնով մը ըսաւ. «Ահա Ձալմա դէպի հոս կուգայ. Մահալ մեզի չէ խաբեր։ — Թող գիս չտեսնէ առ այժմ, ըսաւ Յարչնկա հիւղին մէկ մութ խորշը քաշուելով եւ փախթի մը նեղքիւ պահուըտելով. դուք երկուքդ ջանացէք որ համոզէք զինքը, մինչ դէմ կհնայ՝

թէեւ չեմ յուսար՝ այն ժամանակ պիտի ընելիքս...»

Հազիւ Յարչնկա այս խօսքը լմնցուցեր ու փախթին նեղքեւ մտեր էր, Ձալմա խրճիթին դուռը հասաւ։ Երբ Ձալմա այս երեք ժանտապէտ մարդիկը տեսաւ, զարմանալով ետ քաշուեցաւ։ Բայց չկրնալով որ այս մարդիկը ցանկարհաս ազանգէն էին, եւ իմացած ըլլալով որ այս երկրին մէջ պանդոկ չգտնուելուն, ճամբորդները չատ անգամ գիշերները վրանի նեղքեւ կամ տէրակներուս մէջ կանցունէն, վերահին քայլ մը առաջ եկաւ։ Երբ իր առաջին զարմացումն անցաւ, եւ մարդոց մէկուն պղնձագոյն դէմքէն ու հագուածէն ճանչցաւ որ Հնդիկ էր, հնդիկ լեզուով բաւ անոր. կը կարծէի որ հոս եւրոպացի մը... Ֆրանսացի մը պիտի գտնեմ...։ — Փնտռած Ֆրանսացիդ դեռ չեկաւ, պատասխանեց Հնդիկը, բայց չուշանար կուգայ։ Հնդիկը Ձալմայի ծուզակը ձգելու համար Մահալի բանեցուցած միջոցն այս հարցումէն հասկնալով՝ ժամանակ վաստկելու համար Ձալմայի սխալ կարծիքը չգրեց։

— Դուն կը ճանչնա՞ս Ֆրանսացին, հարցուց Ձալմա Յանակկարին։ — Ինչպէս պէտք, մեզի ալ ժամադիր եղած է հոս, պատասխանեց Հնդիկը։ — Ինչ բանի համար, բաւ Ձալմա, որուն զարմանքը քանի կերթար կաւելնար։ — Երբ որ հոս գայ՝ կիմանաք... — Միթէ Սիմոն զօրապե՞տն ըսաւ Ձեզի որ հոս գանուիք։ — Այո՛, Սիմոն զօրապետ, պատասխանեց Հնդիկը։

Վայրկեան մը լռութիւն տիրելով, Ձալմա մաքոքն այս զարմանալի դիպուածը մեկնելու կաշխատէր։ — Դուք ո՞վ էք, հարցուց Հնդիկին կասկածոտ դէմքով մը. վասն զի Յանակկարի երկու ընկերներուն տխուր լռութեամբ իրարու երես նայիլն իրեն կասկած տալ կը սկսէր... — Ո՛վ ենք մենք, պատասխանեց Հնդիկը, մենք քուկդ ենք... եթէ դուն ալ մերն ըլլալ ուզես։ — Ո՛չ եւ, Ձեզի պէտք ունիմ, ոչ ալ դուք ինծի պէտք ունիք... — Ո՛վ գիտէ։ — Ե՛ս գիտեմ։ — Շատ կը սխալիս. Անդղիացիները հայրդ սպաննեցին որ թագաւոր մըն էր. քեզի ալ բանտարկեցին եւ բոլոր ունեցածդ կողոպտեցին...

Այս սրտակից յիշատակութեան վրայ Ճալմայի դէմքը տխրեցաւ, բոլոր մարմինը ցնցուեցաւ, եւ դառն ժպիտով մը չրթունքը կնճռեցաւ։

Յանախկարը չարունակեց. — Քու հայրդ արդար, քաջ եւ իր ժողովրդեան սիրելի էր. զինքը Հայր Վեհանձին կը կոչէին, եւ արդարեւ արժանի էր այս անուան...։ Մինչ հօրդ մահուան վրէժը չպիտի լուծես. մինչ սիրտդ մաչեցուող առելութիւնն ամո՛ւլ պիտի մնայ։ — Իմ հայրս զէնքը ձեռքին մէջ մեռաւ. ես անոր մահուան վրէժն ասի անգղիացիներէն՝ պատերազմի մէջ անոնցմէ չատերն ապաննելով։ Այն մարդը որ հիմա հօրս տեղ դրած եմ եւ հօրս համար պատերազմած է, բաւ չնծի թէ այսու հետեւ յիմարութիւն էր հայրենի երկիրս վերատին ձեռք բերելու համար անգղիացիներուն հետ կռուիլ։ Երբ անգղիացիները ինծի թոզ տուին, երդում ըրի որ յաւիտեան ասոր չկոխեմ Հնդկաստան. եւ հա այնպիսի մարդ մըն եմ որ տուած երդումս երբէք չեմ ուրիր։ — Անոնք որ քեզի կապտացին, բանտարկեցին, հայրդ սպաննեցին՝ մարդիկ էն...։ Այնպիսի մարդիկ կան ուրիշ տեղեր, որոնցմէ կրնաս վրէժ առնել...։ Թոզ առելութիւնդ անոնց վրայ թափէ։ — Մարդոց վրայ առանկ խօսքեր ըրած ժամանակդ կը մտածա՞ս որ դուն ալ մարդ մըն ես. — ես եւ իմ նմանները մարդոցմէ գերազոյն բան մըն էնք...։ Մենք ուրիշ մարդոց նկատմամբ այն քաջասիրտ որսորդներուն պէրքն ունինք՝ որոնք անտառներուն մէջ վայրի գազաններուն եռուէն կ'իյնան ու կը հալածեն...։ Կուզե՞ս դուն ալ մեզի պէս՝ մարդոցմէ գերազոյն ըլլալ։ Կուզե՞ս քեզի եղած անիրաւութեանց վրէժն առնել եւ սիրտդ լափող առելութիւնդ ապահովութեամբ, լուծէն եւ անպատուհաս յագեցնել։ — Քու խօսքերդ քանի կ'երթան անհամեմատ կ'ըլլան ինծի, բաւ Ճալմա. ես որոնս մէջ առելութիւն չունիմ. երբ թշնամիս ինծի արժանի մէկն է, քաջութեամբ կը կռուիմ հետը. երբեք արժանի մէկը չէ, կ'արհամարհեմ...։ Ուստի, ոչ քաջերու, ոչ ալ վատերու դէմ առելութիւն ունիմ։ — Ա՜հ, մտաւ նուաղանք, գոչեց յանկարծ սեւն արագ չարժուածով մը դուռը յարմելով, ուսկից Ճալմա եւ Հնդիկը քիչ քիչ հետացեր էին

խօսակցած ժամանակնին, եւ հիւղին մէկ անկիւնը կը գըտնուէին այն միջոցին։

Յաբլնկա, զոր Ճալմա չէր տեսած, սեւին ազատակը լսելուն պես, փսխաթը վրայէն մէկդի նետեց, եւ դաչոյնը քաշելով վազրի պէս ցատկեց, դուրս նետուեցաւ հիւղէն, եւ տեսնելով որ զինուորներու չրջանակաձեւ խումբ մը զգուշութեամբ յառաջ կուգար, մէկը. զարկաւ գետինը փռեց, ուրիշ երկուք ալ սատակից եւ աւերակներուն մէջ անհետ եղաւ, Այս ամէնն անցաւ այն ստոփման արագութեամբ որ երբ Ճալմա սեւին ահաբեկ ձիչին պատճառը հասկնալու համար գլուխը դարձուց՝ Յաբլնկա անհետացեր եղեր էր։ Նոյն միջոցին Ճալմա եւ երեք իսկզիչները տեսան որ զինուորները խրճիթին դռնէն հրացաններն իրենց վրայ ուղղեր էին, մինչդեռ մէկ քանին Յաբլնկայի հետեւէն կը վազէին բռնելու համար։

Սեւը, Մալէցին եւ Հնդիկը տեսնելով որ դէմ դնել անհնար էր, քանի մը խօսք ըսին իրարու եւ ձեռքերնին երկընցուցին որ զինուորները մէկնրնէն ոմանց ձեռքն եղած պարանոներով գան զիրենք կապեն։ Այն ժամանակ խումբին հրամանատար Հոլանտացի հարիւրապետը իջճիթէն ներս մտաւ։ Այս ալ, բաւ (Ճալման ցուցնելով) զինուորներուն՝ որ երեք Յանախկարները կը կապէին։ — Անոր ալ կարգը կուգայ, հարիւրապե՛տ իմ, բաւ ծերուկի տատնապտ մը, հիմա անիկա ալ կը կապենք։

Ճալմա զարմանքէն քար կտրեր մնացեր էր առանց այս եղածներէն բան մը հասկնալու... բայց երբ տեսաւ որ տատնապտան եւ երկու զինուոր պարանոներով իր վրայ կուգային զինքն ալ կապել, դայլապին ցատմամբ ետ հրեց զանոնք, եւ զէպի դուռը դիմեց՝ ուր հարիւրապետը կեցեր էր։

Զինուորները կարծելով որ Ճալմա ալ միւսներուն պէս հանդարտութեամբ անձնատուր պիտի ըլլար, չէին սպասեր այս դիմադրութեան, ուստի քանի մը քայլ ետ քաշուեցան Քաճա–Սինկի ոգեւոյն ազնիւ եւ ծանր դէմքէն ակամայ պատճառելով։

— Ինչո՞ւ համար պէս ալ այս մարդոց պէս կապել կուզէք,

գոչեց Ձալմա հնդկերէն հարիւրապետին՝ որ երկար ժամանակ հոլանտական գաղթականութենանց մէջ ծառայած ըլլալով հնդկաց լեզուն կը հասկնար, —Ինչո՞ւ համար կապել կուզենք մի՛, թշուառական՝ անոր համար, որ այս մարդասպաններուն խումբէն ես։ Եւ դինուորներուն դառնալով յարեց հոլանտերէն. « Դուք ալ միթէ կը վախնա՞ք ասկէ, կապեցէ՛ք, ամուր մը սեղմեցէ՛ք թեւերը, մինչեւ որ ուրիշ ճամպան մըն ալ պարտնոցր սեղմէ։ —Կը սխալիք, բաւ Ձալմա այնպիսի հանդարտ ծանրութեամբ իւ անչփոթ դէմքով մը որ զարմացուց հարիւրապետր. իմ հոս գալս հազիւ քառորդ մր կայ. ես այս մարդիկր չեմ ղանչցար . . . ես հոս գաղղիացի մը գտնելու յուսով եկայ։ —Միթէ դուն ալ ասոնց պէս ծանրակեր չե՞ս, որ՞ւ պիտի կրնայինես այդ սուտը։ — Ասոնք ծանրակե՞ր են, գոչեց Ձալմա այնպիսի բնական սոսկումով մը, որ հարիւրապետը ձեռքով նշան բրաւ դինուորներուն որ քիչ մր կենան ու չր կապեն. այս մարդիկն այն սոսկալի մարդասպաններուն խումբէն են եղեր եւ դուք դիս ասոնց մեղսակի՞ց կասիւասանէք. ուրեմն, հոգս չէ հիմա, բաւ երիտասարդն արհամարհոտ ժպիտով մր ուսերը վեր վերցուցնելով։ — Հոգս չէ բսեր բաւական չէ. բաւ հարիւրապետր. մեզի սրուած տեղեկութեանց չնորհիւ ծանրակարները ճանչնալու գաղանի նշանները դիտենք հիմա։ — Նորէն կրսեմ ձեզի, Պարո՛ն, թէ ես մահու չափ կասեմ այդ գարչելի մարդասպանները . . . թէ ես հոս եկած եմ . . . »

Անոր Ձալմայի այս խօսքն ընդմիջելով կասաղի ուրախութեամբ մր բաւ հարիւրապետին. ճիշդ է բաւդ, քարի-գործին որդիներն իրենց մարմնոյն վրայ նկարուած նշաններով կը ճանչնան զիրար . . . : Մենք դիտենք որ մեր ժամը հասած է, պարտնոցիս ճոպանին պիտի ասենք . . . : Մենք ալ չատ անգամ մեր քարի-գործին չծառայող մարդոց պարտնոցները ճոպանով սեղմած ենք . . . : Նայէ նախ մեր թեւերը, եւ ետքն ալ այս երիտասարդինը : »

Հարիւրապետը սեւին խօսքը լաւ չհասկնալով՝ բաւ Ձալմայի.

« Ցայտնի է որ ևիմ այս սեւին բաւծին պէս ձեր թեւին վրայ այն գաղտնի նշանը չունիք, զոր հիմա պիտի տեսնենք, եւ եթէ ձեր հոս գտնուելուն պատճառը գոհացուցիչ կերպով բացատրէք, երկու ժամէն թող կը տրուիք : — Իմ բաւծս չը հասկցար, բաւ սեւը հարիւրապետին. Ձալմա արքայազունը մեզմէ է, իր ձախ բազուկին վրայ Պօհվանիի անունը դրոշմուած է . . . , — Այո՛, մեզի պէս քարի-գործի որդի է, ասելցուց Մալէկին : — Մեզի պէս ծանրակեր է, » բաւ հնդիկը :

Երեք խեղդիչները բարկանալով որ Ձալմա իրենց ծանրակեր ըլլալը իմացած ժամանակ սոսկումցուցցուց, պարծանք կր սեպէին իրենց հատուցանել թէ Քաճա-Սինկի որդին ալ իրենց նոդկալի ընկերութեան անգամ էր :

— Ի՞նչ պիտի պատասխանես ասոր, բաւ հարիւրապետր Ձալմայի :

Ձալմա արհամարհոտ դիմութեամբ մր ուսերը վեր թոթուեց, եւ ամ ձեռքով իր պարեզօտին երկայն ու լայն թեւը վեր քաշելով՝ ձախ բազուկը բացաւ ցուցուց :

— Ինչ յանդգնութիւն, գոչեց հարիւրապետը :

Եւ արդարև, բազկերակէն քիչ մը վեր, բաց կարմիր գունով Պօհվանիի անունր կը տեսնուէր հնդիկ նշանագիրով գրոշմուած :

Հարիւրապետը Մալէկին ալ թեւը բանալով՝ նոյն անունն ու նոյն նշանները հոն ալ գրոշմուած տեսաւ. ասով ալ գոհ չըլլալով, սեւին ու հնդիկին թեւերն ալ քննեց ու տեսաւ որ անոնք ալ միեւնոյն նշաններն ունէին :

Այն ժամանակ հարիւրապետր Ձալմայի դառնալով « Թշուառական, գոչեց զայրագին, դուն ասոնցմէ աւելի չարաճճի ես : Կապիկէք սա գարչելին վատ մարդասպանի մը պէս, բաւ զինուորներուն, վատ մարդասպանի մը պէս, որ գերեզմանին եղեր հասած՝ սուտ կը խօսի, վասն զի կրկին մահուան պատիժր չպիտի ուշանայ :

Ձալմա, ապշած, չուարած, աչքր թեւին վրայ գրոշմուած չարաչուք նկարներուն վրայ մնացեր էր, ոչ խօսք մր կրնար բերնէն հանել եւ ոչ չարժուեմ մր ընել : Միայր կը չարչարէր եւ չէր կրնար մեկնութիւն մր տալ այս անհասկանալի գործին :

Ձալմա այս ամենը տարօրինակ կարծելով, առանց ընդդիմաբեան թողուց որ զինքը կապեն տանին։ Հարիւրապետը զինուորներէն մէկ քանին հետ ծարչնական աւերակներուն մէջ երկար փնտռեց, բայց աչքառուբիւնը պարապ ելաւ, եւ ժամ մը ետքը Պաթավիա դարձաւ, ուր արդէն հասած էին Ձալմա եւ երեք խեղդիչները . . . . . .

. . . . . .

Այս անցքէն քանի մը ժամ ետքը, Պ. Ժօզիւէ վան-Տաէլ Պ. Ռօաէնի ուղղած երկար յիշատակագրին վրայ հետեւեալ յաւելուածը կընէր,

« . . . Պարագայներն այնպէս բերին որ ուրիշ կերպ չէի կրնար ընել. ուստի մեծ բարիք մը ձեռք բերելու համար փոքրիկ գէշութիւն մը ընել հարկ եղաւ։ Երբ մարդասպան արդարութեան ձեռքը մատնուեցաւ, եւ Ձալմայի առժամանակեայ բանտարկութիւնն ալ իր անմեղութիւնը երեւան հանելու պիտի ծառայէ։

« Արդէն այս առաւօտ քաղաքապետին գացի եւ Ձալմայի համար բարեխօսեցայ։ Որովհետեւ իմ ձեռքովս այդ երկք մեծ ոճրագործներն իշխանութեան ձեռքն ինկան, ըսի քաղաքապետին, գոնէ ան իր չնորհս ինձի հոգ տարուի արեւուն լուսին պէս յայտնի ընել Ձալմա արքայազունին անմեղութիւնը, որ իր ազնիւ բարեմտանութիւններովն ու կրած զրպարտութիւններովն արդէն կարեկցութեան արժանի է։ Ձչմարիտ կըսեմ, որ երբ երկ աճապարանօք եկայ ձեզի իմացուցի թէ Զանտիի աւերակներուն մէջ ծանր կարներ գտնարուած են, բնաւ մաքէս չէր անցներ որ Սիմոն զօրապետին պէս ազնիւ անձի մը՝ որուն հետ ժամանակ մը իմ վերթ խիստ պատուաւոր յարաբերութիւններ ունիմ, արդիպրն ալ (Ձալմա) անոնց հետ պիտի չփոթէին։ Ուրեմն պէտք է անպատճառ երեւան հանել այն անհատականալի պղտոնիքը՝ որ Ձալման այս վտանգաւոր կացութեան մէջ ձգած է, եւ ես այնչափ անկրկիտ եմ անոր անմեղութեան վրայ, որ բնաւ չնորհս կամ ներում չեմ խընդրեր անոր համար։ Ինքը բաւական քաղաքիթն ու արժանապատուութիւն ունի, եւ կրնայ բանտին մէջ համբերութեամբ սպասել մինչեւ որ իր արդարութիւնը յայտնուի։ »

« Արդ, կը տեսնէք որ ամէն ըսածներս ճչմարիտ էին, եւ բնաւ սուտ մը չկար մէջը, վասն զի չկայ աչխարհիս մէջը մէկը որ ինձի չափ համոզուած ըլլայ Ձալմայի անմեղութեան վրայ։

« Բաղաքապետը՝ ինչպէս որ կը յուսայի, պատասխան առաւ ինձի թէ ինքն ալ բարոյապէս համոզուած էր երիտասարդ իչխանազունին անմեղութեանը վրայ, եւ թէ մեծ ակնածութեամբ պիտի վարուի անոր հետ, բայց պէտք է որ դատաստանն ալ իր պաչտօնը կատարէ, վասնզի առանց անոր կարելի չէ ամբաստանութեան ատենին ապացուցանել եւ հաստատել թէ ինչ զարմանալի դժբաղդութեամբ այն գաղտ՝ նչանը Ձալմայի թեւին տակ նկարուեր է։

« Մաքսանենգ Մանալը՝ որ միայն կրնար այս մասին ատոյգ տեղեկութիւններ տալ եւ գատաստանը լուսաւորել, մէկ ժամէն Պաթավիայէն պիտի մեկնի Ռիւքթէր չոգենաւով եւ եգիպտոս երթայ։ Հիմա տոմսակ մը պիտի տամ ձեռքը որ տանի նաւապետին տայ, որպէս զի հասկցուի թէ վճարած նաւուղէքը անոր համար էր. միանգամայն այս երկար յիչատակագիրս ալ անոր պիտի տամ, որովհետեւ ես ըսածս երթալիք նաւակներն երկկ իրիկուն հասաքուեցան. բայց ես ուզեցի որ նաւակները գոցվէ առաջ քաղաքապետին հետ տեսնուիմ։

« Ահա այսպէս Ձալմա արքայազունն ամիս մը հոս արգիլուած կը մնայ, եւ Ռիւքթէր չոգենաւով մեկնելու պատեհութիւնը կորնցունէլէ հետե՝ յառաջիկայ փետրվար 13ին Ցրանսա պտնուիլը նկատէս անհնար կըլլայ իրեն։

« Կը տեսնէք որ զուք հրամայեցիք, ես ալ կոյր հնազանդութեամբ ձեռքես եկած միջոցներն ի գործ դրի խորհելով որ վախճանը կարգարացունէ զանոնք, որովհետեւ կիմացունէք ինձի թէ Ընկերութեան համար անհուն չահ մը կայ այս գործին մէջ։ Ձեր ձեռքին տակ այնպէս վարուեցայ ինչպէս որ պէտք է վարուինք մեր մեծատուններուն ձեռքին մէջ . . . այսինքն իբրեւ գործիք . . . բան որում Աստուծոյ սրենաձիծ փառացը համար առանց կամքի դիտակներ պէտք է ըլլանք մեր մեծատուներուն ձեռքը։ Թող ուրիչներն ուրա-

նան մը միաբանութիւնն ու զօրութիւնը. ժամանակը մեզի հակառակ կը թուի, բայց դէպքերը միայն կը փոխուին, մենք չենք փոխուիր:

« Հնազանդութիւն եւ արիութիւն, զազանիք եւ համբերութիւն, խոցամանկութիւն եւ անվհատութիւն, միութիւն եւ անձնուիրութիւն մեր մէջ. վասն զի մեր հայրենիքն աշխարհն է, մեր ընտանիքը մեր եղբայրներն են, եւ մեր թագուհին Հռոմ է . . . :

(Սատրագրութիւն) Ժ. Վ.»

Առաուան ժամը տասին, մաքսախոյս Մանալ Ռիչթէր չոգենաւն երթալու համար մեկնեցաւ Պ. Ժօզիւէ Վան-Տաէլի տունէն, հետն ունենալով այս կնքուած յիշատակագիրը: Մէկ ժամ առքը Մանալի մարմինը՝ Ֆանարկարնէրուն առատրական ձիւղով խեղդուած, կինիններու ներքեւ պահուած էր ծովեզերքին մէկ ամայի կողմը, ուր պատրաստ էր իր նաւակը դոնելու եւ անով Ռիչթէր չոգենաւը երթալու համար:

Շոգենաւին հասնելէն առաջ՝ երբ մաքսախոյսին դիակը դանուեցաւ, Պ. Ժօզիւէ զուր տեղը փնտռել տուաւ անոր յանձնած երկար յիշատակագիրը: Ռիչթէրի նաւապետին արտօնքը տոմսակն ալ նոյնպէս չգտնուեցաւ անոր վրայ:

Վերջապէս Ֆարէնկայի հետքը գտնելու համար երկրին տակն կոխ եղած խուզարկութիւնները պարապ ելան. խեղդիչներուն անուանի պարագլուխը մէկ մըն ալ չտեսնուեցաւ Ճամային մէջ:

---

(1) Ցայտնի է որ բացարձակ եւ կրօնաւորական ինազանդութեան վարդապետութիւնը հիմնովին ընկերութեան առանցքն է, որ Լոյոլայ' մեռնելու ժամանակն բաած աս ատրսափիկի խօսքին մէջ կը բովանդակի « Ընկերութեան բոլոր անդամները իրենց մեծաւորներուն ձեռքն իրենք պիտի ըլլան: »

Դ

Կարտօվիլի Եպարանքը

Երեք ամիս անցեր էր Ճամային, իրրեւ անդամ Ֆանարկաթայ կամ խեղդիչներու աղանդին Գաթաւվիայի մէջ բանտարկուելէն ի վեր: Ֆրանսայի մէջ հետեւիլ անցքը կանգնէր 1832 փետրվար ամսուն սկիզբը, Կարաւվիլի ապարանքին մէջ, որ հին աւատական դղեակ մըն էր, Բիքարտիա գաւառին ծովեզերքը, Սէն Վալերիի մօտ բարձր ապառաժներու վրայ չինուած. վանդատար ծովեզերք, ուր գրեթէ ամէն տարի չատ մը նաւեր կը խորտակին եւ կը կորսուին հիւսիսային արեւմտեան փոթորիկներէն՝ որ Մանչի նաւարկութիւնն այն տարիճան վտանգալից կը դարձնեն:

Առտուկանչէն փրթորիկի մը որոտումը կը լսուէր, ապառաժներն ներսէն, որ դիչերն սկսեր էր. ժամը գրեթէ առաւտեան հօմնին միջոցներն էր, բայց դեռ արչալոյսը չէր սեանուելու ապարանքին գետնայարկի մեծ սենեակի պատուհաններէն: Սենեակը կանդելով մը լուսաւորուած է. վարձուն տարեկանին մօտ կին մը՝ համեստ եւ միամիտ դէմքով եւ Բիքարտիոյ հարուստ վարձակալ հիներուն զգեստով՝ նստեր կար կը կարէր. թէեւ ժամանակը չատ կանուխ էր: Ոչ մը հետուն այս կնկան ամուսինը, որ գրեթէ նոյն տարիքն ունէր, մեծ սեղանի մը առջեւ նստած՝ ցորենի եւ վարսակի նմոյշները կարգ կարգ բաժնելով մանր քսակներու մէջ կը լեցնէր: Այս ձերմակ մազերով մարդը, հանճարեղ, համարձակ, ուղղախոհ եւ պեղչկական խորամանկութեամբ հասուն դէմք մը ունէր:

Դուրսը տակնուվրայ ընող տասկալի փոթորիկը կարծես աւելի քաղցր երեւոյթ մը կուտար այս ընտանեկան խաղաղ պատկերին: Պատուհան կրակ մը կը փայլէր ձերմակ մարմարիոնէ վառարանի մը մէջ, եւ իր զուարթ լոյսը սենեակին մոմազօծ տախտակամածին վրայ կը ցոլացնէր: Սէվրի չինաշարիկէ ժամացոյց մը, կանանչ գրուագներով պատա-

կատր վարդի փայտէ քանդակուած ամրոններ, նստարաններ սեղաններ եւ այլն սենեակին կարասիներն ու զարդերը կամբողջացնէին։

Դուրսը փոթորկին մանչիւնը կը չարունակէր. մերթ ընդ մերթ հովը ծխնելոյզին մէջ կը մտնէր չառաչումով, կամ պատուհաններուն փակոցները կը դղրդէր։ Ցօրենի նմոյշները կարգի դնող մարդը Պ. Տիւբօն կը կոչուէր, եւ մատակարարն էր Քարաօվիլի ապարանքին հողերուն։

— Բարեկամս, լաւ կինը, այս ինչ սարսափելի օդ է. Պ. Ռօսէն որուն համար Սէն–Տիվլէի իշխանուհին մեզի իմաց տուեր էր թէ այս առաւօտ հոս պիտի գայ, չատ սխալ ընտրեր է դալու օրը։ — Ցերեւի ես ալ առանկ փոթորիկ մը խիստ քիչ անգամ տեսած եմ. եթէ Պ. Ռօսէն ծովուն գայթոյթը տեսած չէ, այսօր կրնայ զուարճանալ այս տեսարանով։ — Այդ Պ Ռօսէնն ինչ բանի համար հոս պիտի գայ, սիրելի՛ս, հարցուց կինը։ — Իրաւ որ չեմ գիտեր. իշխանուհին անտեսապահն ինծի պատուիրեր է նամակին մէջ, որ մեծ յարգանք ընծայեմ Պ. Ռօսէնի, եւ իմ սիրոյս պէս հնազանդիմ անոր. ուստի Պ. Ռօսէն՝ իշխանուհիին հրամաններէն պիտի իմացուներ ինծի ես ալ պիտի կատարեմ, քանի որ իշխանուհիին կողմէն կուգայ։ — Բայց պէտք է որ օրիորդ Ամրիէնի կողմէն գոր, վասն զի իր մօրը Քարաօվիլի կոմտուքսին մնռնելէն ետեւ երկիրն անոր մնացած է։ — Այո՛, բայց իշխանուհին անոր հօրաքոյրն է եւ Օրիորդ Ամրիէնին գործերն ալ իր անտեսապետը կը հոգայ, ուստի, թէ իշխանուհիին կողմէն գայ՝ թէ օրիորդին՝ միեւնոյն բանն է։ — Թերեւս Պ. Ռօսէն երկիրը գնելու դիտաւորութիւն ունի, բայց ասկէց ոչ օր առաջ ապարանքը տեսնելու համար Բարիզէն չատկապէս եկող գեր սիկլինն ալ չատ փափաքող կերեւէր գնելու։

Այս խօսքին վրայ մարդը ծիծաղիլ սկսաւ խորամանկ ձեւերով մը։

— Ինչ բանի վրայ կը խնդաս, Տիւբօն, հարցուց կինը, որ արդարեւ խիստ բարի արարած մըն էր, բայց նրբամտութեամբ չէր փայլեր։ — Կը խնդամ, բաւ Տիւբօն, երբ որ

այն թանձրամարմին եւ անհեթեթ կնոջ դէմքն ու չարժուածքը միտքս կուգայ։ Չար առատանայ, երբ մէկը առանկ ձեռք եւ մօրուք ունի (սուրբ աղատնի) չկրնար կոչել. Տէր Աստուած, ինչ սուրբ եւ ինչ աղատնի... Առանց ինքը նչմարելու լսեցի որ «Օն ուրնմն... նրս» կըսէր իր ծառային... եւ տակաւին ինքզինքը Սուրբ Աղատնի կը կոչէ։ — Ինչ տարօրինակ խօսքեր կընես, Տիւբօն, մարդ մը իր անունը ինք կը ընտրէ... Ակնկատ, մինչ այդ տիկնոջ մօրուք ունենալն իրեն չանցաւ՞նք մըն է։ — Այո՛, ինքզինքը Սուրբ–Ազատնի կոչելուն չանցանքն իրն է, մինչ կը կարծե՞ս թէ իր բուն անունն է... Ա՜հ, խե՛ղճ Գաթէրինաս, տակաւին գիւղիդ խելքովը մնացած ես... — դուն ալ, խե՛ղճ Տիւբօն, չես կրնար լեզուդ զսպել, եւ ապիլն անգիլն բան մը կը գտնես մարդ բամբասելու համար։ Այն կինը խիստ չարգելի նկարագիր մը ունի... հոս եկած ժամանակ ամէն բանէ առաջ ապարանքին մատուռը հարցուց որուն համար խօսած էին իրեն... Մինչեւ անգամ խոստացաւ զարդարել զայն... եւ երբոր իմացուցի իրեն թէ հոս եկեղեցի չկայ, չատ ցաւեցաւ որ գիւղը քահանայէ զուրկ է։ — Է՛հ, թազ տուր, սիրելի՛ս, եաքէն հարստացող կին երբեք առաջին գործը ենթադնելն թեմական կնոջ կամ աղնուականի տեղ գնելն է — Սէն–Քօլոմպ սիկլինն ինքզինք աղնուականի տեղ գնելու պէտք չունի, որովհետեւ արդէն աղնուական է։ — Ան, աղնուական է։ Տիկին Սէնթ–Քօլոմպ... գոչեց Պ. Տիւբօն խնդալէն մաքիլլուլ... ա՜հ, խե՛ղճ կինս, պարզամի՛տ կինս... — Ո՛հ, դուն ալ երեք տարի Բարիզ կեցած ըլլալուդ համար ինքզինքդ գուշակի տեղ կրնես ես... — Գաթէրի՛ն, գոցէ այդ խօսքը, որպէս զի անվայել խօսքեր չհանեմ բերնէս. այնպիսի բաներ կան, զորս քեզի պէս պարկեշտ եւ պատուական արարածները պէտք չէ գիտնան։ — Չեմ հասկնար իսկ ըսել կուգես... բայց գոնէ չանա՛ որ այդպէս չարաչելու չէ՛լաս, վասն զի եթէ սիկլին Սէնթ–Քօլոմպ այս երկիրը գնելու ըլլայ, չատ գոն կըլլաս եթէ գարձեալ հոս մատակարար մնաս. այնպէս չէ. — Բաւական ճչմարիտ է... ինչու որ արդէն ծերանալ

ակամբ, սիրելի Գոթէերին, անա քանի տարի է որ հոս ենք, եւ մեր ուշադրութեամբը չուշադրինք քիչ մը բան նկատել մեր ծնողութեան օրերուն համար, եւ հիմա մեր այս տարիքին մէջ ուրիշ գործ վնտռտիլ խիստ ծանր է մեզի, եւ թերեւս չենք կրնար ալ գտնել . . : Վերջապէս կը ցաւիմ որ օրիորդ Աարիէն այս երկիրն իրեն համար չպահեր . . . վասն զի կերեւի թէ ինքը ծախել կուզէ եւ իչխանուհին դէմ կը կենայ եղեր: —Աատուած իմ, Տիւբօն, ըսէ ինծի, քիզի ալ արտաքոյ կարգի բան չերեւիր՞ որ օրիորդ Աարիէն, իր այս մատաղ հասակին մէջ իր մեծ հարստութիւնն ուզածին պէս տնօրինէ: — Ամենեւին ոչ. ընդհակառակն խիստ պարզ բան մը կերեւայ ինծի. Օրիորդը ոչ հայր ունենալով եւ ոչ ալ մայր, իր հարստութեան տէրն է, եւ փոքրիկ գլխուն մէջ ալ բաւական խելք կայ: Կը յիշե՞ս, սակէց տասն տարի առաջ տնտես մը պարոն Կամբը զայն հոս բերեր էր իր հետը. ինչ կրակուբոց եւ տատանայ աղջիկ մըն էր եւ ինչ աչքեր ունէր, հէ, կարծես թէ կայծակ կը ցայտէին:

— Անշուշտ հիմա անոր դէմքը փոքրիկ տատանայի մը դէմքն րլլալու է: — Օ՜հ, այո՛, այդ ճչմարիտ է, տատանայի դէմք մըն էր . . . միշտ կը վազվզեր պարտէզին մէջ, իր դաստիարակուհին կը կատղեցունէր, ծաղիրուն վրայ կը չուլլուէր, հազար տեսակ տատանութիւն կընէր, բայց եւ այնպէս, ինչ խելք, ինչ ազնուութիւն եւ մանաւանդ ինչ բարի սիրտ մը ունի. այնպէս չէ՞: — Բարեսրտութիւնը տուտ չէ: Ձե՞ս յիշեր որ անգամ մը ճամբան փոքրիկ աղքատ աղջիկ մը տեսնելով՝ իր շորն ու մէրինօզէ նոր չրջազգեստը հաներ անոր տուեր ու ինքը տակի ճերմակ չրջազգեստով ու թեւերը բաց տուն դարձեր էր . . . : — Կը տեսնե՞ս, բարի սիտ, միշտ բարի սիրտ, բայց գլուխը . . . օ՜հ, ինչ գլուխ: — Այո՛, շատ յստի գլուխ. ուստի եւ յայտնի էր որ վերջը գէշ պիտի րլլար, որովհետեւ կերեւայ որ Բարիզի մէջ այնպիսի բաներ կընէ . . . : — Ի՞նչ կընէ: Ըսէ նայի՛մ, ըսէ՛ . . . : — կրսեն թէ, օրիորդ Աարիէն բնաւ եկեղեցի չերթար . . . թէ իր մօրաքրոջ տանը պարտէզին ծայրը, կռապաչտական

մեհեանի մը մէջ տատանային կը նայի . . . թէ դիմակաւոր կանայք իրեն ծառայութիւն կընեն եւ զինքը դիցուհիի պէս կը հաղուեցունեն: Առանց հաչուելու թէ՝ ամէն գիչեր ձոյ, ամկիէ չինուած արարքի փող մը կը հնչեցունէ . . . եւ կրնաս հասկնալ թէ իր ըրած այս բաները ո՛րչափ վիշտ եւ յուսահատութիւն կը պատճառեն իր խեղճ մօրաքրոջ:

Մատակարարը բարձրաձայն խնդալով կնոջը խօսքն ընդմիջեց:

Ետ: խնդալը քիչ մը դադրեցաւ, տարցուց կնոջը «Սիրելի կինս, ո՞վ պատմեց քեզի այդ գեղեցիկ առասպելները օրիորդ Աարիէնի վրայ: — Տիկին Կոխվուան, որ իչխանուհիին առաջին անձնակապան կինն է, ան պատմեր է այս ամէնը բարձրաձայն, եւ օրավհետեւ միչտ տան մէջն է, տարկաւ ամէն բան կը տեսնէ ու կիմանայ: — Այո՛, այդ Կոխվուա տիկինը հին բարի–ժաղիկնեռէն է, եւ խորամանկ: ժամանակաւ ամենէն խրախճանութեռէն մէկն էլ, հիմա իր տիրուհիին պէս կեղծաւոր փարիսեցի մը եղեր է, ինչու որ ալը ինչ ընէ՝ ծառան ալ նոյնը կընէ . . . : Իչխանուհին ալ՝ որ հիմա այն ատեճան ծանրաթոյր է, ժամանակաւ ինչ՛ր րրած է . . . ասկէց տասնեւհինգ տարի առաջ ինչ ծաղիկ էր: Ձե՞ս յիշեր Ապրվիլ քաղաքին մէջ պանդանութեան դրուած այն գեղեցիկ գնդապետը, որ յեղափոխութեան ժամանակ Ռուսիա փախչելով զինուորական ծառայութիւնը ըրեր եւ եկեր Պուրպոնեռուն Ցրանսա գառնալէն եկեր նորէն վերահաստատուելու իր պաշտօնին մէջ: — Այո՛, այո՛, կը յիշեմ, բայց գործեռլ չարախօսութեան կը սկսիս: — Իրաւ որ ոչ, ճըշմարիտը կըսեմ. գնդապետն իր բոլոր ժամանակը Ալեն–Տիփեի ապարանքը կանցունէր, եւ ամէն մարդ կըսէր թէ՝ խիստ մակերիս յարաբերութիւն ունի այժմեան տուրը իչխանուհիին հետ . . . : Օ՜հ, ինչ աղէկ ժամանակ էր. ամէն իրիկուն ռօնահմուտութիւն կամ ռեսարան կար ապարանքին մէջ, գնդապետն ալ ինչ վարպետորդի մըն էր, եւ ինչ աղէկ կատակերգութիւն կը խաղար . . . բնաւ մաքս չեղներ . . . :

Մատակարարը չկրցաւ չարունակել:

Գէր ապտուհի մը՝ որուն կերպարանքն ու գոհակէն

Բիքբաշացի ըլլալը յայտնի էր, վախվով ներս մտաւ ու ըսաւ տիրուհիին. Տիկին . . . դուբսը պարոն մը կայ որ հիմա տիրոջս հետ տեսնուիլ կուզէ. Սէն–Վալէրիէն եկած է թըղթատարութեան սեռչին կառքովը . . . եւ իր անունը Պ. Ռօաէն է: — Պ. Ռօաէ՞ն, ըսաւ մատակարարը ոտքի վրայ երեսելով, ներս հրամցու . . . չուտով ներս հրամցու:

Շատ չանցաւ, Պ. Ռօաէն ներս մտաւ: Իր սովորութեան համեմատ չափազանց համեստօրէն հագուած էր: Ամենախնամարհ կերպով մը ողջունեց մատակարարն ու կինը, որ իր երկրին ակնարկութեամբն անմիջապէս գուրս եկաւ:

Պ. Ռօաէնի դիակնային դէմքը, անհետմարելի չրթունքը, իր թոյլ արեւանուշքով կէս մը ծածկուած օձի մանր աչքերը, եւ իր ազատ զգեստը՝ հաճելի երեւոյթ մը չէին տար իրեն. սակայն այս մարդը՝ պէտք եղած ժամանակ՝ մատակարարական վարքագիտութեամբ մը այն ամաչճան բարեմասնութիւն ու անկեղծութիւն ցոյց կուտար, այն ամաչճան աննուշ, չողոքորթ եւ յանկուցիչ լեզու մը կը գործածէր, որ քիչ քիչ առջի անախորժ տպաւորութիւնը կը փարատէր, եւ դրեթէ միշտ իր ձեռք բնկած մարդն անզգալի կերպով իր կամքը, մեղրածօրան եւ նենգաւոր արտաբերութեան ու լորտպոյտ ծալքերուն մէջ կը պարուրէր, վասն զի կրնայ ըսուիլ թէ ոչնչն ու չարն ալ դեղեցկին ու բարիին պէս մարդը կը խոովեն . . . Պարկեշտ մատակարարը զարմանքով այս մարդուն կը նայէր, միաքը բերելով Սէն–Տիզիէի իշխանուհիին անտեսապահոն սոխպոզական յանձնարարութիւնները, որոնց նայելով՝ բոլորովին ուրիշ կերպ մարդ մը սեռնիլ կը սպասէր: Ուսաի չկրնալով իր զարմանքը ծածկել՝ ըսաւ.

— Պ. Ռօաէնը հրամանքնո՞ղ կէ: — Այո՛, պարոն . . . ահա ձեզի ուրիշ նամակ մըն ալ Սէն Տիզիէի իշխանուհիին անտեսապահէն: — կը խնդրեմ, պարո՛ն, կրակին մօտ եկէք մինչեւ որ նամակը կարդամ . . . ո՛րչափ զէշ օդ մը կայ այս առաւօտ, ըսաւ մատակարարը քաղաքավարութեամբ. բան մը կը հրամէ՞ք: — Հազար չնորհակալութիւն, սիրելի՛ պարոն . . . մէկ ժամէն պիտի մեկնիմ . . . :

— Շատ աղէկ, պարո՛ն, ըսաւ մատակարարը՝ նամակը

կարդալէ ետեւ. իշխանուհիին անտեսապահը կրկին անգամ կը պատուիրէ ինծի որ ձեր բոլոր հրամանները կատարեմ:

— Հրամաններս մեծ եւ չատ բան մը չեն, ըսաւ Պ. Ռօաէն, եւ երկար աշխատութիւն մը չպիտի տամ ձեզի: — Պարո՛ն, ի՛նծի պատիւ կը համարիմ . . . : — Գիտեմ որ ձեր զբաղմունքը չատ է, վասն զի այս ապարանքին ներս մտած ատենս մէջը տիրած բարեկարգութիւնն ու վայելչութիւնն աչքիս զարկին, որոնք անչուշտ, սիրելի պարոն, ձեր եռանդուն եւ հանճարեղ հոգածութեան ապացոյցն են: — Պարո՛ն . . . ոտաւգիտիս կը չողոքորթէք: — Չկրնր չողոքորթե՛լ մի . . . ինծի պէս խեղճ ծերուկի մը մտքէն անգամ չանցնիր այդ բանը . . . բայց գանք մեր գործին: Այս ապարանքին մէջ անհնակ մը կայ որ կանանչ սեռնակ կը կոչուի, այնպէս չէ՞: — Այո՛, պարոն, հանդուգնեալ Վարտովիլի կոմս–դը–քոլին աշխատութեան սեռնակը: — կը խնդրեմ որ ձես հոն առաջնորդէք . . . — Պարո՛ն, այդ առաջարկութիւնդ գժբախտաբար անհնարին է . . . վասն զի կոմսին մեռնելէն ետեւ՝ երբ իր կընքած սեռնակները բացուեցան, գործին վրայ կեցողներն անոր չատ մը թուղթերը սեռնակին պահարաններէն մկուն մէջ գրին, կլպկցին, եւ բանալիները հետերնին տարին: — Ահա այն բանալիները, ըսաւ Պ. Ռօաէն իրար կապած մեծ եւ փոքր երկու բանալի դդուենլով մատակարարին: — Ա՛, պարո՛ն, ատոր ըսելիք չկնար . . . ուրեմն այն թուղթերը փնտռելու եկած էք: — Այո՛, քանի մը թուղթ . . . միանգամայն Անգղիան փայտէ չինուած արձանիկ մը . . . կր ճանչնա՞ք այն փարիչով փոքրիկ անտուկ մը . . . — Այո՛, պարո՛ն, չատ անգամ կոմսին դրասեղանին վրայ տեսած եմ . . . եւ կը կարծեմ որ կարմրափայլ մեծ պահարանի մը մէջ պահուած ըլլալու է, որուն բանալին ահա ձեր քով է . . . , — Ուրեմն հաճեցէք ինծի այն սեռնակը տանիլ՝ բուա հրամանի Սէն–Տիզիէ իշխանուհիին . . . — Շատ աղէկ, Պարո՛ն . . . տիկին իշխանուհին ինչպէս է, լա՞ւ է: — Ոչ լաւ . . . եւ բոլորովին ինքզինք Աստուծոյ նուիրած . . . — Օրիորդ Ասրիէն ինչպէս է . . . : — Աւա՛ղ, սիրելի պարոն . . . ըսաւ Պ. Ռօաէն ցաւագին հառաչք մը արձակե-

լավ, դժբազդաբար գեղեցկութիւնեան չափ ալ քաջասրտ է . . .
— Դժբազդաբար մի՛ . . . բառս մատակարարին ապչելով :
— Աւա՛ղ, այո՛, վասն զի երբ գեղեցկութիւնը, երիտասարդութիւնն ու առողջութիւնը կը միանայ ապառամբ ու մոլորեալ մարքի մը հետ, այնպիսի բնաւորութեան մը հետ որուն նմանը աֆխարիա մէջ չկայ . . . աւելի լաւ է որ այն վատնդաւոր ձիրքերէն զրկուած ըլլար, որոնք իր հոգւոյն կորրուսեան պատճառներ են . . . : Բայց կաղաչեմ, սիրելի պարոնս, ուրիշ խօսք ընենք . . . այս նիւթը ինձ չատ կը վշտացնէ բառս Պ Ռօպէն յուզեալ ձայնով եւ ձախ ծկիթին ծագն ալ աչքին սրբելով որպէս թէ արտասուքի կաթիլ մը սրբելու համար :

Մատակարարն արտասուքը չտեսաւ, բայց անոր ձեռքին չարժումը նշմարեց եւ ձայնին այլայլութեան վրայ զարմացաւ. ուստի ինքն ալ տխուր ձայնով մը բառս. « Պարոն, ներե՛ցէք երած անխոհեմութեանս . . . չկի պիտար որ . . . — Ընդհակառակն ես ձեզմէ ներում կը խնդրեմ այս ակամայ փղձկմանս համար . . . ծեր մարդիկ խիտ փչ կարտասուեն . . . բայց հիմ գուք ալ ինծի պէս տեսած ըլլայիք այն ազնիւ իչխանուհիին չուտասահութիւնը որուն միակ յանցանքն իր քրոջ ալկման հանդէպ չափազանց բարեսիրտ եւ ակար վարուելն եղած է, որով զայն կերպիւ մը քայլերած է իր . . . : Բայց, ներէք կրսեմ, սիրելի պարոնս, ուրիշ խօսք ընենք : »

Պահ մը լռութենէ ետեւ, Ռ. Ռօպէն արտին յուզմունքը քիչ քիչ հանդարտած ձեւացնելով բառս Պ. Տիւբոնին .

— Ահա, սիրելի պարոնս, կանանչ սենեակին դէպատմութիւնը պաշտօնիս մէկ մասը կատարելուցաւ. կը մնայ միւսը մասը. բայց անոր խօսքը բանալէ առաջ պէտք է քանի մը ուշադրութիւն ձգեմ որ կարիլի է մոռցած ըլ . . . : Ամէն առաջ նորինդ կամ առանրվեց տարի առաջ՝ էկրինեի մարքիզը, այն առեն Ամիլ քաղաքին պահպանութիւն ընող հետաքննութիւն գնդապետ, այս ապարանին մէջ ժամանակ մը կեցած է : — Ա՛հ, պարոն, ինչ գեղեցիկ պիտուրական մրն էր, դեռ քիչ մը առաջ անոր վրայ կը խօսէի կնոջս հետ. այս

ապարանին ուրախութիւնն էր. չատ աղէկ կատակերգութիւն կը խաղար. մանաւանդ անոսակի գերերը, Երկու իշխանուհիներ բառած խաղին մէջ գինով գինուորներու դերն այնչափ աղէկ կը ներկայացնէր որ խնդալէ կը ճաթէինք . . . ասոր հետ մէկ տեղ խիտ գեղեցիկ ալ ձայն մը ունէր . . . Ժօրճես բառած օպէռան այն առաքման անուշ կերգէր որ Բարիզի մէջ անդամ չկրնար : »

Ռօպէն՝ մատակարարին այս խօսքերը հաճութեամբ մտիկ ընելէ ետեւ՝ բառս անոր. դիտես անչուչա ոչ Միմոն զօրապետ կոչուած կատակի Նաբոլէոնեանի մը հետ ապատաիլի մնեմոտրառութիւն մը ընելէ ետեւ՝ Մարքիզ ա՛էկրինեի գնդապետը, որուն հիմա մահերիմ քարտուղարն ըլլալու պատիւն ունիմ, աչխարհէս հրաժարեցաւ ու կրօնաւոր եղաւ . . . — Ինչ կրսէք, պարո՛ն, կարելի՞ բան է այդ . . . այն գեղ՛ցիկ գնդապետը որ . . . : — Այո՛, այն գեղեցիկ, քաջ, ազնիւ, հոգեստ եւ սիրնուն սիրելի գնդապետն այս ամէն բարեմասնութիւնները թողուց եւ խեղճուկ անւ վերարկու մը հագաւ, եւ հակառակ իր անունին, դիրքին, աղգականութեան եւ քարոզչական համրաւին տասնհինգ տարի առաջ ինչ ոչ էր՝ այսօր ալ նոյնն է . . . , այսինքն պարզ սրեզայ մը . . . փոխանակ արքեպիսկոպոսի, որ չուզեց ըլլալ ուրիչներուն պէս, որոնք ոչ իրենն արժանիքը եւ ոչ ալ իր առաքինութիւններն ունին :

Պ. Ռօպէն այն տատիճան մխամիա պարզութեամբ եւ համոզումով կը խօսէր, եւ յիշած եղելութիւններն ալ այն տատիճան անվնասելի կը թուէին, որ Պ. Տիւբոն պոչից. — Բայց, պարո՛ն, սքանչելի բան է տիկա : — Սքանչելի՛ . . ոչ, Առուած իմ, բառս Պ. Ռօպէն անմոռանալի միամտութեամբ մը, ընդհակառակն՝ խիտ պարզ բան մըն է . . . երբ մէկը Պ : Տ՛էկրինեի սիրան ունի . . . : Բայց իր բարեմասնութեանց մէջ մանաւանդ ձիրք մը ունի որ բնաւ չի մոռնար բարի, ուղղամիտ, աննէպ, պատուասէր եւ խղճմտանքի տէր մարդիկները . . . ըսել կուզեմ թէ, սիրելի Պարոն Տիւբոնս, ձեզի չատ անդամ կը յիշէ : — Ինչ կրսէք, Պ. Մարքիզը կը զիջանի պիս . . . : — Դեռ երեք օր առաջ իրմէ նամակ մը

առացան եմ, որուն մէջ ձեր խօսքը կըսէ՝ : — Ուրեմն հիմա Բարիզ է: —Ո՛չ, բայց այսօր վաղը հոն կսպասուի Ակէկեցիէք առաջ չափ առաջ Իտալիա գնաց. ինչ կայսրութիւն է ասիկա այս ճամբորդութեան միջոցին ազնուական մը պառաւ . . . իր տիկին մօրը մահը, որ աչնան օրերը Սէն-Տիզիէ իշխանուհիին հողերէն մէկուն մէջ անցունելու գացած էր. —Ա՜հ, Աստուած իմ, չէի գիտեր : Եւ ինչ առթիւ Պ. Մարքիզն իմ խօսքս ընելու պատիւը կրնայ ունենալ : — Կրնամ ձեզի . . . բայց նախ պէտք է գիտնաք որ այս ապարանքը ծախուելուս... պայմանագիրն իմ Բարիզէն մեկնելուս նախօրէ օրն առտուընէ . . . — Ա՜հ, պարո՛ն, բոլոր սրտաբաց անձնութիւններս կը ներողքէք . . . — Ինչ նկատմամբ : — Կը վախնամ թէ նոր տէրերը զիս հոս վար չեն դներ իրենց մատակարար : — Տեսէք, ինչպէս գիտցած բարեպատեհ ներկաս, ես ալ ճիշդ այս գործին համար կուզէի խօսիլ ներկայիդ: Գիտնալով որ Պ. Մարքիզը ձ'ր վրայ համակրութիւն ունի, կը բաղձայի որ այս պաշտօնը ձեր ձեռքէն չառնուի, եւ մասը համար ձեռքէս եկած ծառայութիւնը կրնամ, եթէ . . . : — Ա՜հ, պարո՛ն, գոչեց Պ. Տիւբօն Ռօպէնի խօսքն ընդմիջելով. ո՛րչափ երախտագէտ պիտի ըլլամ. Աստուած զրկեց ձեզի . . . : — Դադրէ ալ հիմա, սիրելի՛ պարո՛ն, ինծի կը չղոջդրթէք : Բայց պէտք է նախ խոստովանիմ որ այս գործին մէջ ձեզի նեցուկ ըլլալու համար, պարտաւորուած եմ պայման մը առաջարկել : — Ո՜հ, պատրաստ եմ ընդունելու, պարո՛ն, ըսէք . . . կաղաչեմ, ըսէք . . . : — Այս ապարանքին մէջ բնակելիք անձն ամէն մասամբ յարգելի պառաւ տիկին մըն է, եւ անունն է Տը լա Սէնթ-Բօլօնպ . . . : — Ինչ կըսէք, պարո՛ն, ըսաւ Տիւբօն Ռօպէնի խօսքն ընդմիջելով, այդ տիկի՞նը գնած է այս ապարանքը : — Ուրիմն կը ճանչնա՞ք զայն : — Այո՛, պարո՛ն, ասկէ ութ օր առաջ հոս եկաւ երկիրն աչքէ անցունելու . . . : կինս կը հաստատէ թէ ազնուական տիկին մըն է . . . բայց խօսքը մէկկէրնէս . . . այնպիսի խօսքեր հանեց բերնէն որ . . . — Շատ սրամիտ էք եղեր, բարեհաճ պարո՛ն Տիւբօն . . . չատ ազէկ հասկըցեր էք . տիկին Սէնթ-Բօլօնպ ազնուական մը չէ, եւ չատ ալ

հեռու է ազնուականութենէ . . . կը կարծեմ թէ ժամանակաւ Փալէ-Ռօյալի վայտաչէն նրբանցքներուն մէջ նորաձեւուհիներ վաճառող պարզ խանութպանուհի մըն էր : — Ուրեմն հապա պարծենալը թէ այն ժամանակ ֆրանսացի եւ օտար մեծամեծներ իր տունը կը յաճախէին : — Միսա պարզ է այդ . անչուչա իրենց կինելուն համար փեղկերներ ապակելու կերթային : Սա սայդ է, որ չատ սակ վաստկելով մեծ հարստութիւն դիզած է, եւ իր երիտասարդութեան ու չափահասութեան ժամանակ իր հոգւոյն փրկութեան համար անտարբեր եւ աւազ . . . ըլլալէ հեռու, տիկին Սէնթ-Բօլօնպ հիմա դերազանց եւ վարձատրութեան արժանի ճամբուն մէջ է . . . : Բայց իր հոգւոյն փրկութիւնն ազդու կերպով կատարելու համար ձեր գործակցութենէն պէտք ունինք, սիրելի՛ պարո՛ն Տիւբօն : — Ի՞մ գործակցութենէս, պարո՛ն, ես ի՞նչ կրնամ ընել : — Շատ բան կրնաք ընել, տեսէք ի՛նչպէս : այս պիտի երկու թեմերէ հատատարապէս հեռու ըլլալուն պատճառաւ եկեղեցի չունի . տիկին Սէնթ-Բօլօնպ ի հարկէ երկու թեմին քահանայներէն մէկն ընտրելու համար ձեզմէ եւ տիկին Տիւբօնէն տեղեկութիւն պիտի ուզէ, որով հետեւ չատ տարբեր իմաստներ կը բնակիք: — Ա՜հ, ուրեմն տեղեկութիւնը խիստ դիւրին եւ պարզ է . . . Տանիքաւոր երէցը ամենէն ընտիրն է : — Անա այդ պէտք չէ ըսէք տիկին Սէնթ-Բօլօնպին : Ը դհակառակը պէտք է անդադար եւ չատ մը զովէք Ռօպէրի երկրը, որպէս զի տիկին Սէնթ-Բօլօնպ իր հոգւոյն փրկութիւնն անոր յանձնէ . . . : — Ինչո՞ւ համար այդ վերջինին յանձնէ եւ ոչ առաջինին, պարո՛ն : Ինչո՞ւ համար մը, անաւասիկ մեկնութիւնը. եթէ դուք եւ ձեր տիկինը յաջողիք Սէնթ-Բօլօնպ տիկինը համոզելու որ իմ ուզած քահանաս ընտրէ, անտարակոյս եղիք որ մատակարարի պաշտօնը ձեր ձեռքէն չվերցուիր եւ հոս կը մնաք, եւ ես պատուոյս վրայ կերդնում որ առած խօսքս կը կատարեմ : — Այդ կարծութիւնն ունենալնուդ վրայ չեմ կասկածիր, պարո՛ն, ըսաւ Տիւբօն՝ Ռօպէնի խոսքերուն վստահ եւ ազդու ձեւէն համոզուելով . բայց կուզէի հասկնալ թէ . . . : — Խօսք մըն ալ ունիմ տակաւին,

ըսաւ Ռօպէն Տիւբօնի խօսքն ընդմիջելով, պէտք է ես կու-գամ յայտնի համարձակ թէ ինչու համար այս ընտրութեան վրայ այսչափ կը պնդիմ եւ ձեզի ալ կազդուրեմ որ այս բա-նիս մէջ օգնէք մեծ գաղ կրլլայ ինծի եթէ այս գործին մէջ գաղտնի գիտումն մը առուրէն անգամ նկատէք: Իմ նպա-տակս պարզապէս բարեգործութիւն մըն է: Ռօպէրի երկար, որուն համար ձեր պաշտպանութիւնը կը խնդրեմ, ամէնքիդ աչքին մտնելու համակրութիւնը գրաւած է. վասն զի որչափ եւ աղքատ է՝ իր պատուոյ մայրը կրնայի. ասկէ զատ յայտնի է որ յարգելի սիկինով երեսէն ինքն ալ մխիթարուե-լով՝ իր ծեր մօրն ալ օգուտ մը կրլլայ . . . : Ահա՛ այս է մեքենայութիւնս գաղտնիքը: Երբ խնայած որ սիկինը միայ-նէն մեզ պաշտպանած քահանային ձեռքին մտնէ եղել այս երկիրը գնելու, դրկեցի Պ. Մարքիզին. ան ալ այս առիթս ձեզի միայը բերելով՝ դրկեց ինծի որ այս փոքրիկ ծառայու-թիւնը խնգրեմ ձեզմէ, որ ինչպէս կը տեսնէք՝ ձեզի համար ալ անդադար չպիտի ըլլայ, վասն զի դարձեալ կրսեմ եւ փարձալ ալ պիտի հաստատեմ որ ձեզի մատակարարութիւնս պաշտօնով հոս պահել տալն լմ ձեռքս է: — Պարո՛ն, բաւ Տիւբօն վարկեան մը խորհելէ ետեւ, ա՛յնչափ անկեղծ եւ բարեհոգի կը տեսնեմ ձեզի որ ես ալ նոյնպէս անկեղծաբար խօսիլ կուզեմ ձեզի հետ: Ա՛րչափ Տաճիքսէսի քահանային չարգի եւ սիրելի է այս երկրին մէջ, ա՛յնչափ Ռօպէրի բա-հանայն՝ զոր մենք նախանձոտ բռնելու խնդիր կընէք ինծի ատելի է իր մելոտանդութեամբը . . . ատկէ զատ . . . ատկէ զատ . . . վերջապէս կըսեն թէ . . . — Է՛յ, ըսէք նայինք ի՛նչ կըսեն: — կրսեն թէ ձիզվիթ է:

Այս խօսքին վրայ Պ. Ռօպէն այնպիսի բարձրաձայն ծի-ծաղ մը փրցուց որ մատակարարն ապշեցուց ինծ, վասն զի Ռօպէնի խնդացած ժամանակ երեսը տարօրինակ երեւոյթ մը ունէր:

— Ձիզվիթ . . . ձիզվիթ է եղեր . . . կո կրկնէր Ռօպէն խնդալէն մարելով: Բայց, սիրելի պարոն Տիւբօնս, զուք որ ողջամիտ, փարձառու եւ ուշիմ մարդ մըն էք, ինչ-պէս այդպիսի անհիմն առասպելներու ականջ կը կախէք . . .

ձիզվիթ է եղեր . . . միթէ ձիզվիթ կայ, մանաւանդ հիմա . . . ինչպէս կը տեսնուի ժաքոպէններուն հնարած պատ-մութիւններուն հին ազատասիրաց եղկերուստ բաղնիքներուն: Դուք կը գիտեմ որ այդ առասպելը Բօնափիւսիոնիէ լրագրին մէջ կարդացեր էք: — Ես ասոյին, պարո՛ն, այնպէս կըսեն . . . . — Ուրիշ շատ բաներ ալ կըսեն . . . բայց ձեզի պէս խելացի եւ լուսաւորեալ մարդիկ ականջ չեն կախեր այդ կրսեներուն: Վասն զի բացայայտ խօսելով, եթէ իմ պաշտ-պանած երկաց չկրնաք Ակնթ-Բօլօնպ սիկինով ընդունել տալ, ցուցնելով կրսեմ որ հոս մատակարար չպիտի մնաք: — Բայց, պարո՛ն, բաւ խեղճ Տիւբօն, եւ ի՞նչ յանցանք կրնեմ եթէ սիկինը միւս երեքին վրայ գովեստներ լսելով զայն իրեն խոստովանահայր ընտրէ: — Այո՛, բայց երբ ընդհակա-ռակն՝ երկար ժամանակէ իվեր այս երկրին մէջ բնակող անձե-րը, վաստահելիներ արժանի անձերը, որոնց հետ սիկինն ամէն օր պիտի առնուին, իմ պաշտպանած քահանային վրայ մեծ գովեստներ խօսին եւ միւս՝ չարաչար պախարակեն, տարակոյս չկայ որ իմ պաշտպանածս կրնարէ եւ զուք ալ մատակարար մը մնաք: — Բայց, պարո՛ն . . . այդ ատե-ղարկածնիդ պարզապէս զրպարտութիւն է, ինչպէս կրնանք անխղճաբար այդպիսի բան մը ընել, դոչից Տիւբօն: — Ո՛չ, սիրելի պարոն Տիւբօնս, բաւ Ռօպէն վշտացած գլխբոլ եւ բարեկամական յանդիմանութեամբ, ինչպէս կրնաք յու-սալ ինձմէ որ այդպիսի չար հերաս մը տամ ձեզի . . . իմ քանս պարզ ենթադրութիւն մըն է: Դուք կը փափաքիք հոս մատակարար մնալ, ես ալ ատոր ապահով միջոցը ցոյց ի-մանալով եւ ինչպէս որ բաներնուդ դայ՝ այնպէս ըրէք: — Բայց, պարոն Ռօպէն . . . . — Տակաւին խօսք մը կամ մա-նաւանդ պայման մը ունիմ առաջարկելիք, որ միւսին չափ կարեւոր է . . . . Սակայն, պատասխանատուութիւնն ա-պահովելու համար, մանաւանդ ձեզ ալ պատասխանատուու-թիւնը, կը փափաքիմ որ չորեքին երկու անգամ ինծի հա-մակ գրէք, ես խնամ մանրամասն տեղեկութիւններ տաք սիկինն Ակնթ-Բօլօնպի բարուց, սովորութիւններուն, յարա-բերութիւններուն եւ մինչեւ իսկ կարգացած վիրքերուն վրայ:

—Բայց, պարո՛ն, այդ առաջարկածդ իր յարեսութիւն է, դոչից ողորմելի մատակարարը։ — Ա՛հ, սիրելի՛ պարոն Տիւբօնա . . . կրնա՞ք այդպէս դատապարտել մարդուս ամենէն սուրբ հակամիտութիւններէն մէկը, որ է վստահութիւնը . . . վասն զի ես ձեզմէ ուրիշ բան չեմ խնդրեր, այլ միայն հոս անցած ամէն իրողութիւններու վատահ թեամբ ինծի գրել . . . Այս երկու պայմաններով՝ որք իրարմէ անբաժանելի են՝ կըրնաք հոս մատակարար մնալ . . . ապա թէ ոչ՝ ցաւօք սրտիւ պիտի պարտաւորիմ ուրիշ մատակարար մը դնել տալ սիրելի Սէնթ–Հելենային քով։ — կատչեմ ձեզի պարո՛ն, ըսաւ Տիւբօն խռովեալ ձայնով, առանց պայմանի իսօսակէք եւ վեհանձն եղէք մեզի հանդէպ . . . ես ես կինս այս պաշտօնէն զարկ ուրիշ ապրուստի միջոց չունինք, եւ այս ծերութեան մէջ ուրիշ պաշտօն մը չենք կրնար գտնել. մեր քառասուն տարուան ուղղութիւնն ու հաւատարմութիւնը մի՛ ևմարկէք երկիւղի ու աղքատութեան վտանգներուն, որք չար խրատատուներ են . . . — Սիրելի՛ Պարոն Տիւբօնա, թէեւ տարիքով մեծ էք, բայց խելքով տղայ էք . . . խորհեցէք եւ մինչեւ ութ օր պատասխան առէք ինծի, — Ա՛հ, պարո՛ն, դիտցէք . . .։

Այս խօսակցութիւնն ընդմիջեցաւ յանկարծ որոտընդոստ չխինդէ մը զոր ծովեզերեայ ապառաժներուն արձագանգները կրկնեցին։ Շատ չտցաւ՝ նորն չխինդն ալ աւելի ուժգնութեամբ կրկնուեցաւ։ Թնթանօթի ձայն է . . . դոչից Տիւբօն ոտքի վրայ երեսելով. այո՛, թնթանօթի ձայնն է, անշուշտ վտանգի մէջ ինկած նաւ մը կամ օդնութիւն եւ կամ նաւուղիղ մը կուզէ։ — Սիրելի՛ս, ըսաւ Պ. Տիւբօնի կինը նեղս վազելով, պատչդամին վրայէն չոգենաւ մը եւ առաջատանաւ մը կը տեսնուին, երկուքն ալ կայմերնին կոտրուած . . . ալիքները զանոնք դէպի ցամաք կը քշեն . . . առաջատանաւը վերջին վտանգի թնթանօթը կ'արձակէ . . . խնդամ նաեւ ազատելիք չունի։ — Ո՛հ, ինչ սոսկալի բան, նաւաբեկութեան մը ականատես ըլլալ ու օդնութիւն մը չը կրնալ ընել, դոչից մատակարարը գլխարկը ձեռքն առնելով ու դուրս ելնելու պատրաստուելով։ — Միթէ այդ նաւերուն

բնաւ օդնութիւն չկրնար ըլլալ, հարցուց Ռօպէն։ — Օգնութի՞ւն մի . . . եթէ այս խոթերուն ու խարակներուն վրայ գան իյնան, անշնար է որ մարդկային զօրութիւն մը կարենայ զանոնք ազատել։ Գիշերահաւատարէն ի վեր երկու նաւ կորսուեցան այս ծովեզերքին վրայ։ — Երկու նաւ կորսուեցա՞ն, մէջի մարդիկներո՞ւն ու ապրանքներո՞վ, ո՛հ, սարսափելի բան է, ըսաւ Ռօպէն։ — Այսպիսի մրրիկի մը ժամանակ նաւորդներուն ազատութիւնը գժբաղդաբար յուսալի չէ, բայց եւ այնպէս պարապ կենալ չըլլար, ըսաւ մատակարարն իր կնոջը. ես հիմա ապարակին մարդոց հետ ծովեզերքը կիջնեմ եւ գժբաղդներէն մէկ քանին ազատելու փորձ մը կընեմ. դուն հոս լաւ կրակ մը վառել տուր քանի մը սենեակներու մէջ, կառուղէններ, զգեստներ եւ զօրացուցիչ ըմպելիներ պատրաստէ . . . թէպէտ յոյս չունիմ որ մարդիկ կրնանք ազատել, բայց վերջապէս պէտք է փորձենք . . Պ. Ռօպէ՛ն, դուք ալ հետս կուգա՞ք։ — Եթէ ձեռքէս բան մը գար, պարտք կը համարէի հետերնիդ գալ. բայց տարիքս եւ ակարութիւնս չեն օգներ ինծի ըսաւ Ռօպէն որուն մտքէն անդամ չէր անցներ երթալ մրրիկին հետ մաքառիլ. կը խնդրեմ որ սիրելի լծակիցիդ բարեհաճի կանանչ սենեակն ինծի ցուցնել, որպէս զի փնտռած նիւթերս առնեմ եւ անմիջապէս ճամբայ ելլեմ, ինչու որ չուտով Բարիզ դառնալու սիրտս ունիմ։ — Շատ աղէկ, պարո՛ն, Գաթէրինին հիմա ձեզի հետ թող տանի։ Դուն ալ, ըսաւ ապառաժին հիմա, գնա մեծ զանգակը զարկ եւ ըսէ որ ապարակին բոլոր մարդիկն եւսեւէս ծովեզերքը գան պարաններով ու լծակներով։ — Գնա, սիրելի՛ս, ըսաւ սիրելին Տիւբօն. բայց նայէ որ կեանքդ վտանգի մէջ չդնես։ — Եկու՛ զիս հետերնիդ, Գաթէրի՛ն, որպէս զի ջանքս չաջողի ելնէ, ըսաւ մատակարն իր կնոջը, եւ յետոյ վազելով դուրս ելաւ գոչելով. « Շուտ բերէք, չո՛ւտ, թերեւս հիմակ տախտակ մը անցած չի մնացեր նաւերէն։ »

. . . . . .

— Սիրելի սիրելին, կը հաճի՞ք զիս կանանչ սենեակը տանիլ, ըսաւ Ռօպէն մշտ անկարեկիր։ — Հաճեցէք հետս

գալ, պարո՛ն, բաւ Գաթէրին աչքը սրբելով, վասն զի էրկանը քաջասրտութիւնը գիտնալով՝ կը զգար որ ուրիշներու կեանքն ազատելու համար իր պիտուն աղէտ մը կը բերէ։

Ծովը սարսափելի էր . . . թուխ կանանչ գոյնով եւ ալիսակ փրփուրներով լեռնանման ալիքներուն մերթ բարձր եւ մերթ խոր ծածանումը՝ հարթութեան եզերքը երիզի պէս տարածած կաքմոր լուսոյն վրայ կը նկարուէր։ Անոնց վրայ ալ կպրադոյն ամպերու ծանր մասներ կը դիզուէին, եւ քանի մը գորշ-կաքմոր թռչուններ ամպեր ալ հովին սաստկութենէն հալածուելով՝ երկինքին սպառնալի տարածութեան մէջ կը սուրային։ Ջմեռուան ամպոյն արեւը մնծամեծ ամպերուն համ անհուն եղեր էր, բայց եւ այնպէս հարիւրներէն ծանր ծանր վեր ելած ժամանակ քանի մը կողմնակի ճառագայթներ կարձակէր մրրկայոյզ ծովին վրայ, եւ լեռնակատակ ալիքներուն թափանցիկ գագաթները անդ անդ կօսկիզօծէր։

Հետուն ծովուն մէջ երկնցած ապառաժուտ հրուանդանի մը մէկ կողմը, Քարտաղիլի ապարանքը բարձրացած կ'երեւար, որուն ապակ նեղն արեւուն մէկ ճառագայթէն չ'անդր պէս կը փայլէին, եւ իր աղիւսէ պատերն ու անոր մարմարիոնէ սրածայր գմբէթներն ալ աշխարհներու պէս անկուած կը տեսնուէին գալոտչալից մթնոլորտին մէջ։

Կայմերը կտրած մեծ նաւ մը՝ որ միայն կայմի կտորներու վրայ հասատատած պատառատուն առագաստներով կը նաւարկէր, հովէն ու ալիքներէն զէպի ծովեզերը կը մղուէր՝ մերթ լեռնաթերձ ալիքներու գագաթներուն վրայ կը թռատլէր եւ մերթ անոնց բացած անդունդներուն մէջ կը խորասուզէր։

Քանկարծ փայլակ մը կը տեսնուի հետուէն։ Առաջ չորգոյն խուլ բոմբիւն մը նախ լսելի մրրկին անվախոշ մրմունջումին մէջ։ Այս թնդանօթի բոմբիւնը նաւուն վերջին անգամ արձակած վտանգի նշանն էր, որով ակամայ ցամաքն իջնալու եւ կտրուելու վրայ ըլլալը կիմանային։

Նոյն միջոցին չորեսուն մէն ալ՝ որուն արձակած սեւ

մուխը փետրաձեւ ցոյն մը կը ձեւացնէր, արեւելքէն դէպ արեւմուտք կուգար՝ ամէն ճիգ թափելով որ ծովեզերքին չմօտենայ, եւ իսրայէլներն իր ձախ կողմը ձգած էր։ Կայմազուրկ նաւը, հովին եւ մակընթացութեան ուժգնութենէն դէպի ծովեզերքը քշուելով՝ չորեսուեան առջեւէն անցնելու հարկադրուած էր։

Յանկարծ ծովերնաւուն հարուած մը չորեսուն իր մէկ կողմին վրայ պառկեցուց. անապին եւ ամէնէն կոհակ մը անոր տախտակամածը ծածկեց, անմիջապէս ծխնելոյզը կործանեցաւ, թմբուկը խորտակեցաւ, եւ մեքենային անիւներէն մէկին անպարծանելի զարգաւ. երկրորդ կոհակ մըն ալ յաջորդեց առաջինին ուժովի ուժգնութեամբ եւ նաւուն վրայ իյնալով՝ այն առաջին վնասն աւելցուց, որ ալ չկրնալով զլկավարել՝ սկսաւ առագաստատարին պէս եւ անոր գոյած ուղղութեամբ զէպի ծովեզերքը քշուիլ։ Բայց առագաստանաւը անկէց առնի ճամբայ կառնէր իր խորտնակ ընթացքին մէջ, եւ չատ չանցած երկու նաւերն ալ ցամաքի իրարու մօտեցան որ կը վախցուէր թէ իրար պիտի զարնուէին. աս ալ նոր վտանգ մըն էր՝ որ անդրաժշտ նաւարկութեան ասկուածներուն վրայ կատղնար։

Եւ այսպէս առագաստանաւն անպլիական նաւուն էր պէք-իկ անուն. Ազիքսանդրիայէն կուգար ճամբորդներով, որոնք Հնդկաստանէն ու Ճավայէն Սիւէզէ եկեր էին Ռիւթէր չզգնաւով՝ կարմիր ծովէն ճամբով, եւ հոն ցամաք ելնելով Ազիքսանդրիա իջեր եւ այս անգլիական նաւը նաւեր էին Եւրոպա գալու համար։

Իսկ չորեսուեր՝ որ կիւլ-Թէլ կը կոչուէր, Ալմանիայէն կուգար Էլպայի ճամբով, եւ Հալպուրկի ուղիէն անցնելով Հավր կերթար։ Այս երկու նաւերն անապին ալիքներուն խաղալիք ըլլալով, փոխադրուելով եւ մակընթացութենէն քշուելով, զարհուրելի արագութեամբ զէպի ժայռերը կը դիմէին։ Երկուքին ալ սոսկալիօրէն սարսափելի սարսուռ մը կը ցնծացնէր։ Բոլոր ճամբորդներուն մտքին անդրադարձնէ կերեւար, վասն զի ծովուն ալիքները կատաղութեան ծովեզերքին սեպհական ժայռերուն զարնուելով կը փչրուէին։

Պէք Իկլի նաւապետը՝ նաւին յետակողմը կեցած եւ կայմի կտորի մը կրթնած՝ այս անդ ճգնաժամին մէջ իր վերջին հրամանները կուտար անչփոթ քաջութեամբ ու պարզութեամբ։ Մակոյկները ծովէն յափշտակած ու կորսուած էին։ Նաւուն ամբաստանած ճամբորդներով ծածկուած էր, որոնց սարսափային աղաղակներէն ձիւերէն ու չփոթութիւնն ալ աւելի կը մեծնար։ Ոմանք բոլորովին չուսարած եւ առաջնորդներուն պարաններուն փաթթուած՝ ապուշ անզգայութեամբ մահուան կը սպասէին. ուրիշները յուսահատութեամբ ձեռքերնին կոլորէին կամ տախտակամածին վրայ թաւալելով սոսկալի անէծքներ կարձակէին։

Սպրն կիներու ծունկի վրայ եկած կաղօթէին. ուրիշներ ալ ձեռքով երեսնին կը գոցէին որպէս զի մահուան անոթի դարուստը չտեսնեն. դեռահասակ մայր մը՝ խօլականի պէս ժպտուն, զաւակը արմունկի վրայ սեղմած, մէկ նաւաստիին միւսին դիմելով՝ քսակ մը լեցուն ոսկի եւ գոհարեղէն կառնչարկէր որպէս զի իր զաւակն ազատիլ յանձն առնէն։

Այս աղաղակները, անարիւթիւնները, ապգնասպներն ու լացերը՝ նաւաստիներուն լոին եւ տխուր համբերատարութեան քով հակապատակը մը կը ձեւացուներէն։ Սանք վարանդին անհրաժեշտ .ծռ՝ նայը տեսնելով, ոմանք իրենց հագուստներուն մէկ մասը կը հանէին եւ մոկոկին կոհակներուն ձեռքէն կեանքերնին ճողոպրելու համար վերջին ճիգ մը փորձելու վայրկեանին կը սպասէին, ոմանք ալ յոյսեր իրենց կըտրելով՝ սոյիկեան անսարբերութիւնով մահուան դէմ կը խրզահէին։

Շուրջ տասնեւութ կամ քսան տարեկան, տես ու փայլուն մարմնով, պղնձի գունով կանոնաւոր եւ խիտ դիզիլիկ դէմքով երիտասարդ մը այն անդ եւ չարաչուկ տեսարանը կը դիտէր այն տխուր հանդարտութեամբ՝ որ չատ անգամ մեծահոգի վտանգներու դիմագրաւող մարդոց յատուկ է։ Վերարկու մը մէջ փաթթուած, կռնակը՝ նաւին եզերքը տարածուած հատա կատուին տուած, եւ ոտքերը կայմին կոթներէն մէկուն կրթնցուցած կեցեր էր։ Ցանկարծ վերոյիշեալ տարտաղդ կինը, զաւակը գիրկը եւ ոսկիի քսակ ձեռքը,

պարապ տեղը քանի մը նաւաստիներու պաղատելէ ետեւ, այս երիտասարդը տեսնելով՝ վազից ոտքն իսկաւ եւ անպատմելի յուսահատական խանդով մը զաւակն անոր երկրցուց։ Երիտասարդը զայն առաւ, եւ տխրութեամբ պլուխն երերցնելով ծովուն կատաղի կոհակները ցուցուց այն թչուառ կնոջ . . . բայց յետոյ խրախուսիչ նշանով մը խոստացաւ ոգան ազատելու փորձ մը ընել . . . Այն ժամանակ դեռահասակ կինը՝ յուսալից ուրախութեամբ երիտասարդին ձեռքն իր արտասուքով թրջել սկսաւ։

Ինչ մը հեռուն ալ Պէք-Իկլի ուրիշ ճամբորդ մը գոհով եւ կարեկցութեամբ վառուած կը տեսնուէր։ Այս մարդը հազիւ քառասնից տարուս կերեւէր. իր տրեչատակազմ դէմքին բոլորտիքը կը ծփային երկար եւ խոշոպատառ ոսկեզոյն մազեր։ Բահանայական սեւ պատմուճան մը հագած էր՝ կուրծքին վրայ զարձած ձիրանակ օձիքով։ Ամենէն աւելի յուսահատներէն մէկին կամ մըսան երթալով՝ յուսոյ կամ համբերութեան ջերմեռանդ խօսքեր կըսէր։ Մէկ քանին կը մխիթարէր, մէկ քանին կը քաջալերէր այնպիսի չնորհալի քաղցրութեամբ, գորովանքով եւ կարեկցութեամբ, որ կարծես թէ ինքը բոլորովին ազատ ու անվտանգ էր վտանգին։ Իր անուշ եւ դեղանի դէմքին վրայ պարզ եւ սուրբ անվեհերութիւն մը կը կարդացուէր եւ երկրաւոր մտածութիւններէ հատատալից անջատում մը կը տեսնուէր. մերթ ընդ մերթ իր խոժոռոյն մած աչքերը դէպի երկինք կը վերցուներէր՝ երախտագիտութեամբ, սիրով եւ յուսով լեցուած, որպէս թէ չնորհակալ ըլլալ ուզելով Աստուծմէ որ դինք այսպիսի մեծ փորձութեան մը մէջ դրած է, ուր մարդս արտով եւ քաջութեամբ լեցուելով կրնայ իր անձը իր եղբայրներուն վրայ դնել, եւ եթէ չկրնայ զանոնք ամենքն ալ ազատել, գոնէ անոնց հետ մեռնիլ՝ երկինքը ցուցնելով . . . Վերջապէս զայն տեսնողը կրսէր թէ անոզոք ճակատագրի մը հարուածները մեղմացնելու համար Աստուծմէ զրկուած հրեշտակ մըն է։ Տարօրինակ հակապատակը . . . : Այս հրեշտակատեսիլ երիտասարդին քիչ մը հեռու ուրիշ մարդ մը կը տեսնուէր, որ սուգիւ չար տատանայ կը նմանէր։ Աներ-

կիւզ համաձայնութեամբ նաեւ յառաջակոզման կայմն կատրին վրայ նստած, եւ քանի մը խզուած պարանները ծայրը բռնած՝ տախտակամածին վրայ անցած զարհուրելի տեսարանը կը դիտէը։

Վայրագ եւ չարագոյժ ուրախութիւն մը նկարուած էր իր գեղին եւ անվայել ճակատին վրայ որ խաւնածին մարդոց յատուկ գոյն մրն է։ Ինչ հաքը, Պէէք-Իկլ՝ հովէն եւ հրակայ կոհակներէն մղուելով ա՛նչափ մօտեցաւ Կիւեօմ-Թէլլին, որ առա՛ջինին մէջի նաւորդները կընային ոըոշապէս տեսնել չոգինաւին տախտակամածին վրայ գտնուող ճամբորդները որոց թիւն արդէն քիչցած էր։ Նաւորդներուն մէջ մանաւանդ գոհի եւ կարեկցութեան արժանի խումբ մը կը տեսնուէր, որ կարծես թէ ալիքներու յափշտակութենէն ազատելով ժայռերուն վրայ չախչախուելու կամ երկու նաւերուն մօտալուտ բախումին ներքեւ ճմլուելու կըսպասէին։ Նաեւ յուսահատը՝ յաղթահասակ, կոնդ ճակատ եւ մթնագոյն ընչացքով ծերունի մը, պարանի մը ծայրը մէջքը փաթթած եւ այսպէս ինքզինք նաեւ տախտակամածին ամրացուցած կացած էր, երկու թեւերուն մէջ տղու մանուկ կամ աղջիկ մարեկան երկու գեղատես աղջիկներ առած կուրծքին վրայ կը սեղմէր, որ ինք ալ երեսնին մորթէ մեծ մուշտակի մը մէջ կէս մը փաթթուած էին . . . ։ Մեծ գամիս մըն ալ՝ ջուրերուն մէջ թաթախուած անոնց ոտքին առակը կեցեր ու կատաղութեամբ կը հայհոյէր ծովուն ալիքներուն դէմ։

Յանկարծ փոթորիկին սրսոռնոցա ճարճատումին մէջ զարհուրելի եւ յուսահատ աղաղակ մը լսուեցաւ երկու նաւերուն ճամբորդներուն բերնէն միանգամայն։ Այն պահուն, ուր չոգինաւը երկու անագին կոհակներուն մէջ տեղը խոթուած զգալով իր կողը հսկայքին գլխուն կը կարկառէր եռակայմն ալ լսնաձեւ կոհակի մը վրայ արտակարգ բարձրութեան մը հասնելով, չոգինաւին զարնուելէ առաջ անոր վրայ բաւ երեք էր։ Արդ, եր՝ Պէէք-Իկլ՝ ալիքներուն վրայ բարձրանալով Կիւեօմ Թէլլի վրայ իյնալու վրայ էր, հրեշտակադէմ եւ խարտիշեան երիտասարդը նաւակապետը կացած՝ ինքզինք ծովը նետելու կը պատրաստուէը, որպէս

զի քանի մը վայրկեաններ ապրած . . . ։ Յանկարծ իր կացած բարձրութենէն չոգինաւին վրայ նայելով՝ տեսաւ որ երկու մատալ աղջիկները իրենց աղեչատից թեւերն իրենց երկնցուցեր, եւ կարծես թէ զինքը ճանչնալով՝ հիացեալ աչքով եւ երկիւղած չերմեռանդութեամբ մը իրեն կը նայէին։ Այս երեք անձերուն նայուածքը, հակառակ փոթորկին մռնչման եւ հակառակ նաւարեկութեան մօտալուտ վտանգին, վայրկեան մը իրարու հանդիպեցան։ Այն ժամանակ երիտասարդին դէմքը յանկարծական եւ խորին կարեկցութեամբ մը փայլեցաւ, վասն զի երկու աղջիկները՝ ձեռնամած՝ օգնութեան կը կանչէին զինքն իրենց ակնկալուած փրկիչ մը . . . ։

Ծերունին՝ նաւուն եղերքի տախտակամարմերէն մէկուն կործանուժովը պլորելով գետինն ինկեր էր։ Շատ չանցաւ ամէն բան անհետացած եղաւ։ Փրփրադէզ ալիքներու ահագին չեզոքակոյտ մը Պէէք-Իկլը Կիւեօմ-Թէլլին վրայ նետեց, եւ այս երկու փոյտի ու երկրի կոյտերուն իրար զարնուելով ջախջախուելուն եւ անդնդասոյզ ըլլալուն հետ մնծ ձայն մը միայն լսուեցաւ . . . հոգեվարքի եւ մահուան ձայն . . . ալիքներուն մէջ խորասուզուղ հարիւրաւոր մարդկային արարածներուն մահազդող արձակած վերջին ձայնը։ Եւ այնուհետեւ բնաւ բան մը չտեսնուեցաւ։

Քանի մը վայրկեան եաեւ, ալիքներուն խռովներուն մէջ եւ գագաթներուն վրայ կրցան նշմարուիլ՝ երկու նաւերուն բեկորները, եւ տեղ տեղ ալ մարդոց կարկամած թեւեր, եւ քանի մը ժժրազդներու աժգոյն եւ յուսահատ դէմքեր որոնք կաչխատէին լողալով ծովեզերեայ ժայռերուն մօտենալու, ուր կատաղի ալիքներու ժոկին ընդհարումին չարդուփշուր պիտի ըլլային։

. . . . . .

Երբ մատակարարը անխուսափելի նաւաբեկութենէ մը ազատիլ կրցողներուն օգնութեան հասնելու համար ծովեզերքը գացեր էր, Պ. Ռօսէն ալ՝ տիկին Գաթէբրնի առաջնորդութեամբ, կանանչ սենեակը գացեր ու Բարիզ ուղեւորելիք նիւթերը գտեր առեր էր։ Այն սենեակին մէջ երկու ժամ անցուցնելէ եաեւ, առանց ամենուին ձոյն ընելու նաւակատեալ

գժբաղդներ ազատելու համար ապարանին մարդոց խըտրանքը, Ռօպէն մատակարարին սենեակը դարձաւ, որ երկար անգործ մը ծայրն էր։ Երբ ներս մտաւ, մարդ չգտաւ հոն. արծաթէ ճարմանդներով վայտէ փոքրիկ տետուկ մը զարկած էր. թեւին տակը, կէս կոճկած վերարկուէն կը սեռնուէր քովի գրպանին մէջ դրուած կարմիր սեկէ թղթապանակի մը եռանդով մը նաւաբեկելոց օգնութեան պատրաստութիւննե-րովը կը զբաղէր, ներս մտաւ եւ անոր մտածութիւնն ընդ-միջեց։

— Հիմա, ըսաւ սիկին Տիւբօն ապառաւելի մը, քովի սենեակը կրակ վառէ, եւ այս տաք գինին ալ հոն դիր. պ. Տիւբօն հիմա ուր որ է՝ կու գայ։

— Է՛, սիրելի սիկի՛ն, ըսաւ անոր Ռօպէն, գժբաղդ նաւաբեկեալներէն մարդ ազատելու յոյս կայ. — Ա՛հ, պա-րոն չդիտեմ . . . անատակ երկու ժամ է որ երիտս գնաց եւ արտասանելութենէս կը մեռնիմ, այնչափ արիասիրտ է որ ուրիշներուն օգնութիւն կամ ծառայութիւն մը ընելու համար մինչեւ անգամ իր կեանքը վտանգի մէջ կը դնէ անխոհեմու-թեամբ։—Անխոհեմ բլլալու տա՛ս իմաստ արիասի՛րտ, ըսաւ Ռօպէն անհամբերութեամբ՝ այսպիսի մարդ մը իմ բանիս չկայ։—Վեր-ջապէս, յարեց Գաթէրին, տաք կտաւեղէններ եւ զօրացու-ցիչ ըմպելիներ պատրաստել տուէր եմ։ Երանի թէ այս ամէն պատրաստութիւններս օգտակար ըլլային։ — Ատոնց ծուլ պարապ չեն երեսը, սիրելի՛ սիկի՛ս, պէտք է միշտ յա-ռաջ, չատ կը ցաւիմ որ տարիքս եւ ակարութիւնս չեներեցին ինծի ձեր պատուական ամուսնոյն հետ օգնութեան վազե-լու, կը ցաւիմ նմանապէս որ չպիտի կրնամ հոս ապասել եւ անոր ջանքերուն ելքն իմանալ. վասն զի գժբաղդաբար չուտով մեկնելու հարկադրուած եմ . . . վայրկեաններս իսկ համրուած են։ Շնորհակալ կըլլամ ձեզի եթէ կառքս լծել տալու հաճիք, — Շատ աղէկ, պարո՛ն, երթամ ծառային ըսեմ։ — Ներեցէք սիրելի եւ բարեսիրտ սիկի՛ն Տիւբօն որ ձեզի մէկ խօսք մը ըսեմ։ Դուք խելացի եւ բարեխոր-

հուրդ կին մըն էք։ Ես ձեր ամուսինին հակոցուցի որ եթէ ուզէ՝ կրնայ այս հոգերուն մատակարարութեան պաշտօնին մէջ մնալ . . . Այս խոստման մէջ երկու պայման միայն դրի . . . չնչին պայմաններ . . . զորս լինք պիտի հաղորդէ ձեզի . . .։

— Եթէ հարիւր պայման ալ առաջարկէք, կընդունինք, պարո՛ն։ Մոտածեցէք անգամ մը, պարո՛ն, թէ առանց այս պաշտօնին ինչպէս պիտի ճարէինք մեր օրապահիկը։

— Ուրեմն կրնամ վստահիլ ձեր վրայ, ձեր ամուսնոյն չահուն համար. չանացէք որ ամուսնինիդ համոզէք . . .։

Քանի մը վայրկեան ետքը պ. Տիւբօն սենեակէն ներս մտաւ. զգեստներէն չուրերը կը վազէին։

— Ո՛հ, վեր ջապէս եկաք սիրելի՛ս, ո՛րչափ սիրտս ան-հանգիստ էր, գոչեց կինը գորովանօք երկանը փաթթուե-լով։ — Մինչեւ հիմա երեք հոգի միայն կրցան ազատիլ։ — Օրհնեա՛լ է Աստուած, սիրելի՛ պարո՛ն Տիւբօնս, ըսաւ Ռօ-պէն, գոնէ ձեր ջանքը պարապ չելաւ։ — Երեք հոգի՛ . . . միայն երեք հոգի . . . ա՛խ Աստուա՛ծ, ըսաւ Գաթէրին։ — Ես միայն Անգղներուն խորչին մէջ տեսածներուս համար կրսեմ։ Ծուսալի է որ ծովեզերքին ուրիշ գիւղաքաղաքներն ալ ուրիշ ազատուածներ կան։ — Իրաւունք ու-նիս, որովհետեւ բաթերաղաքաթ ծովեզերքին ամէն կողմն ալ դէշ չէ։ — Ո՛ւր են այդ կարեկցութեան արժանի նա-ւաբեկեալները, սիրելի պարո՛ն Տիւբօնս, հարցուց Ռօպէն քանի մը վայրկեան աւելի նստելու պարտաւորուելով։ — Ծովեզերքն վեր կելլեն մեր մարդոց օգնութեամբ, պատաս-խանեց մատակարարը։ Ես վազեցի նկայ որ կնոջս սիրտը հանգստացնեմ եւ քանի մը հարկաւոր անօրէնութիւններ ընեմ։ Նախ պէտք է չուտով կանանց զգեստներ պատրաստել։

— Ուրեմն ազատուածներուն մէջ կին մըն ալ կայ։

— Երկու մատաղ աղջիկներ կան՝ առ առաւելն տասնը-հինգ կամ տասնըվեց տարեկան . . . եւ ինչ գեղեցիկ զա-ւակներ . . . — Տարաբաղդ աղա՛յք . . . ըսաւ Ռօպէն ապաշ-խարող ձայնով մը։ — Իրենց կեանքն ազատողն ալ հե-տերնին է . . . գեղեցիկ կարիճ մը՝ որուն համար կրնայ ըսուիլ թէ գլուցաղն մըն է։ — Դիւցա՛զն մի։

— Այո՛, երեւակայէ անդամ մը . . . : — Ասոնք նաքը կը պատմես իրենի՛ս, հիմակուհիմա, սա չոր պիչերապետաը հագիր, եւ սա տաք գինին խմէ, նա՛, առ : — Չէ չեմ ըսեր, սիրելի՛ս, վասն զի սուտ կարած եմ : Կրնէի քեզի թէ աղջիկներն ազատողը գիւցազն մրն էր. բրած քաջութիւնը խելքէ մարդ դուրս է : Ե՞ր ազատակին մարդոց հետ ապառաժուտ ծովեզրին ատրատար հասանք, Անդղնկրուն փոքրիկ խորշը, որ ծովուն մէջ երկնցած հինգ վեց խոշոր ժայռերով քիչ մը պատսպարուած է ալիքներէն : Հոն գտանք երկու մանկամարդ աղջիկները, մարած, ոտքերնին ջուրին մէջ, բայց ապառաժի մը կրթնած, այնպէս որ կարծես թէ մէկը զանոնք ծովէն հաներ հոն դրեր էր : — Սիրա՛ն ազատ, մարդուս սիրտը կը կարտի, ըսաւ պարոն Ռօպէն իր սովորութեան համեմատ ձախ ծկոյթին ծայրը ա՝ աչքին անկիւնը տանելով որպէս թէ արտասուքի կաթիլ մը սրբելու համար որ խիստ քիչ անգամ կը պատահէր : — Ամէն բանէ աւելի աչքիս զարնողն անոնց զարմանալի նմանութիւնն էր, ըսաւ մատակարարը, երկար վարժութիւն պէտք է զանոնք իրարմէ զանազանելու համար : — Անչուշտ երկու օրեակ իրարու են, ըսաւ սիկին-Տիւբօն : — Այս խեղճ աղջիկներէն մէկը, ըսաւ մատակարարը, իրար կցած ձեռքերուն մէջ պղնձէ փոքրիկ մխտալ մը բռներ էր, որ նոյնպէս պղնձէ չղթայով մը պարանոցէն կախուած էր :

Պ. Ռօպէն՝ որ սովորաբար կորաքամակ մարդոց պէս առջեւէն վրայ ծած կը կենար, մատակարարին վերջին խօսքերը լսելուն պէս՝ յանկարծ չակուճցաւ, եւ իր ժպտուն այտերը թեթեւ մը կարմրեցան . . . : Ուրիշ որեւէ մարդոց վրայ այս նշանները մեծ նշանակութիւն մը չունէին. բայց Ռօպէնի պէս մարդու մը վրայ որ երկար ատենէ իվեր վարժուած էր իր արտին յուզմունքը զսպելու եւ մանաւանդ ծածկելու, խորին ապշութեան մը նշան էր : Մատակարարին մօտենալով հարցուց անտարբեր դէմքով բայց ձայնը թեթեւ կերպիւ մը այլայլած :

— Անչուշտ սուրբ մատունք մը բլլալու էր այն : Զանա՞ք ի՞նչ կար ան միտալին վրայ : — Ո՛չ, պարոն . . . միայն

չըսի նայելու : — Եւ այդ երկու աղջիկներն իրարու չատ կը նմանին : — Այո՛, պարոն, այնչափ կը նմանին որ մարդ զբաղուարաւ կրնայ զանազանել իրարմէ . . . : Հաւանականաբար որբուհիներ են վասն զի սեւեր հագած են . . . : — Սեւե՛ր հագած են . . . ըսաւ պ. Ռօպէն նոր չարժուժով մը : — Որովհետեւ մարած էին, վերուցինք ուրիշ տեղ մը փոխադրելնիք ուր աւազը չոր էր, եւ երբ այս երկու տարաբաղդներուն խելքը գլուխը բերելու կը զբաղէինք, ժայռի մը վրայէն մարդու մը գլուխ տեսանք, որ մէկ ձեռքով մագլցելով անոր վրայ եկնելու կաչխատէր : Իսկոյն մեր մարդիկն անոր քով վազեցին եւ բարեբաղդաբար չուտ հասան, վասն զի վրան ուժ չէր մնացեր : Անա այս մարդուն համար էր որ կըսէի թէ գլուխ մը էր, ինչու որ երկու աղջիկները զարմանալի քաջութեամբ ազատելէ ետեւ, երրորդ անձ մըն ալ ազատել ուզելով՝ նորէն ալեկոծ ժայռերուն մէջ դարձեր էր. բայց ուժը բոլորովին սպառած էր, եւ եթէ մեր մարդիկը չհասնէին անտարակոյս ալիքները զայն պիտի յափշտակէին ժայռին մէջէն՝ որուն փաթթուած էր :

Պ. Ռօպէն, գլուխը կուրծքին վրայ ծռած՝ բնաւ ուշադրութիւն չէր ըներ այս խօսակցութեան, իր սարսափն ու անչուութիւնը կաւելնար երբ կը մտածէր որ ազատուած երկու աղջիկները տարեկան էին, սեւեր հագած էին, վերջին ասիճան իրարու նման էին եւ մէկուն պարանոցը պղինձէ միտալ մը կար, տարակոյս չկար որ Սիմոն զօրապետին աղջիկներն էին : Բայց ինչպէս այս աղջիկներն ալ նաւաբեկեալներուն մէջ կը գտնուէին, ինչպէս երեր էին Լիբսիքայի բանտէն, եւ ինչպէս ինքզ չէր խմացած : Արդեօք փախե՞ր էին, արդեօք թո՞ղ տուեր էին, ինչպէս եղեր էր որ ինքզ տեղեկութիւն չունէր : Այս երկրորդական մտածութիւնները ամէնքն ալ կը ներկայանային Ռօպէնի մտքին, բայց չուտով կը փարատէին այս մեծ իրողութեան առջեւ, այսինքն թէ՝ « Սիմոն զօրապետին աղջիկներն հոն էին : » Իր այնչափ աշխատութեամբ հետաք ցանցը ոչնչացեր էր :

— Երկու աղջիկներն ազատող անձը, ըսաւ մատակարարն իր կնոջը՝ առանց պ. Ռօպէնի մտահոգութիւնը նչմա-

րելու, դրեթէ տղայ մըն է եւ թարմ երեւոյթ մը ունի իր քաղցր դէմքովն ու երկայն խարտեաշ մազերովը . . . : Վերջապէս, վերարկու մը տուի իրեն, որովհետեւ վրան չափիկ մը, սեւ կարճ վարտիք մը եւ նոյնպէս սեւ բուրդէ գուլպաներէ զատ ուրիշ զգեստ չունէր : Իր այս կերպարանքն ալ զարմանալի թուեցաւ ինծի : Երրոր ծովեզերքէն մեկնեցանք, արդէն ծովը եօթը դրակ ցամաքը հետեր էր, եւ չատ մըն ալ կարասեաց կոտրտուքներ, անտուկներ եւ այլն . ծովեզրապահ մաքսաւորներուն իմաց տուի որ այսօր մինչեւ երիկուն հոն պիտի ապասեն, եւ եթէ՝ ինչպէս որ կը յուսամ՝ ուրիշ ազատուած նաւաբեկեալներ ալ գտնուին, հոս պիտի ղրկեն . . . : Բայց ակամայ կը կարծեմ թէ մարդոց ձայն է . . . այո՛, այո՛, մեր նաւաբեկեալներն են .

Եւ մատակարարն ու կինը գտնվեցին գուռը վազելու որ երկայն անցքի մը վրայ կը բացուէր . նոյն միջոցին Պ. Ռոջէն ալ բարկութենէն ու մասամբ ջղութենէն եղունգները կրծելով նաւաբեկեալներուն գալուն կը սպասէր . չատ չանցաւ՝ սրասլաշ տեսարան մը ներկայացաւ աչքին :

Անցքին խորէն երեք հոգի ծանրաքայլ կուգային գեղացիի մը առաջնորդութեամբ : Այս խումբը երկու աղջիկներէն եւ անոնց անվնաս աղատարարէն բազկացած էր : Ռոզ եւ Պլանչ՝ երիտասարդին երկու քոյրերն կրնային կուգային . ան ալ թեթեւ մը անոնց թեւերուն կրթնած՝ մեծ դժուարութեամբ կը քալէր : Թէեւ քանըհինգ տարու էր, բայց իր անտիական դէմքն այնչափ չէր ցուցուներ . իր երկայն խարտեաշ մազերը՝ ճակտին մէջտեղը երկուքի բաժնուած՝ գինքը ծածկող խիտ գոյն լայն վերարկուին օձիքին վրայ ինկած էին . դժուարին է նկարագրել իր դժգոյն ու անուշ երեսին վրայ սպասուած սրանչելի բարութիւնը :

Յաւագին տեսարան : Իր խարտեաշ արտասանութենէն վեր, որ ցուրտէն աւելի կարմրորակ գոյն մը առեր էր, բարակ սպի մը կար քանի մը անտուան վէրքէ մը գոյացած, որ կարծես թէ ծիրանագոյն ժապաւէնով մը պատեր էր իր գեղեցիկ ճակատը . բայց աւելի ցաւագին էր տեսնել ձեռքերն ու ոտքերը՝ որ անգութ խաչահանութեամբ ծածկուած էին,

եւ եթէ հիմա այնչափ դժուարութեամբ կը քալէր, որովհետեւ նաւաբեկեալներն ապատելու համար սրածայր ապառաժներուն վրայ վազելէն այն վէրքերը վերաբերն բացուեր էին : Այս երիտասարդը Գաբրիէլն էր, Տակոպէի կնոջ որդեգիրը, որ օտար երկրներու մէջ քարոզչութեան ղրկուած էր :

Նաւաբեկութենէն եւեր երրոր խելքերնին գլուխնին եկաւ, Սիմոն զօրապետին աղջիկները, պարզամիտ երախտագիտութեամբ մը, չուզեցին բնաւ որ ուրիշ մէկը նեցուկ ըլլայ զիրենք անհրաժեշտ մահուընէ ապատող անձին դողդոջուն քայլերուն :

Ռոզի եւ Պլանչի սեւ զգեստներէն ջուրեր կը վազէին . դեղնած երեսնին խոր տխրութիւն կը յայտնէր . տաք տաք արցունքները կը հոսէին անոնց այտերէն վար : Խեղճ որբուհիները, երեսնին կախած, աչքերնին խոնարհած, ցուրտէն ու սրտայուզութենէ դողդողալով, յուսահատութեամբ կը խորհէին որ իրենց առաջնորդն ու բարեկամը՝ Տակոպէոը՝ ալ չպիտի ահանէին . . . որովհետեւ Գաբրիէլ պարապ տեղը օդնութեան ձեռք երկնցուցեր էր անոր ժայռէն վեր հընելու համար, զբժբաղդաբար երկուքին ալ ուժն սպառած ըլլալով, ժայռերուն վրայէն ետ քաշուող կոհակներէն մէկը զօրականը վերցուցեր տարեր էր :

Գաբրիէլի տեսքն նոր անսանկնկալ մը եղաւ Ռոջէնի, որ ամէն բան լաւ դիտելու համար մէկ կողմ քաշուած էր . բայց այս անակնկալը երջանկարեր է իրեն . ա՛յն ատենն ուրախութենէն զգաց քարոզիչին մահուանէ ապատելուն վրայ, որ Սիմոն զօրապետին աղջիկները տեսնելէն զգացած գոհն տպաւորութիւնը քիչ մը մեղմացաւ . (ընթերցողը չէ մոռցած անշուշտ որ Պ. Ռոջէնի մեքենայութեանց յայտնութեանը համար հարկ էր որ Գաբրիէլ փետրվար 13ին Բարիզ գտնուէր) :

Մատակարարն ու կինը՝ որբուհիներուն վրայ խանգաղատելով՝ անոնց քով փութացին պէտք եղած խնամքն ընելու համար :

— Պարոն, պարոն, բարի լուր մըն ալ, գոչեց ապարակին մանչերէն մէկը ներս մտնելով, երկու նաւաբեկեալներ ալ ապասեցան : — Օրհնեա՛լ է Աստուած, ըսաւ

քարոզիչ քահանայն : — Ո՞ւր են, հարցուց մատակարարը դէպի դուռը դիմելով : — Մէկը քալելու կարողութիւն ուներով՝ ժխտութենէն հետ եաեւէլա կուգայ, իսկ միւսը ժպտերէն վիրաւորուած ըլլալով՝ պատպարակի մը վրայ պրիր հոս կը փոխադրեն : — Ուրեմն երթամ չուտով վարի սրահին մէջ տեղաւորչունել սամ զայն, բաւ, մատակարարը գուրս ելնելով, եւ կնոջն ալ պատուիրեց որ օրիորդներուն պէտք եղած իրամքը մատակարարէ : — Բալելով եկող նաւատեկեան ո՞ւր է, հարցուց տիկին Տիւբօն : — Անա կուգայ, բաւ գեղացին մարդ մը ցուցընելով՝ որ նեղ անցքին ծայրէն բաւական արագութեամբ կուգար : Երբ իմացաւ որ երկու ազատուած օրիորդներն հոս եկեր էին, առանց իր ձեռքերուն ու գլխուն վերքին նայելու՝ այնպիսի խաչոր քայլեր առնել սկսաւ, որ հազիւ կրցայ զայն անցնիլ ու ձեղի լուր բերել :

Գիւղացին հազիւ այս խօսքերն լսեր էր, Ռոզ եւ Պլանչ ինքնաբերաբար ոտքի ելնելով դէպ ի դուրս վազելին, եւ դահլիճին պրան մէջ Տակօպէոր դիմաւորեցին : Ջօրականը սրահին չարժումէն չկրնալով խօսք մը արտասանել, պրան առջին վրայ ծունկի եկաւ եւ թեւերն աղջիկներուն երկրնցուց, որուն միջոցին Ռոզա-Ժուա ալ անոնց քով վազելով ձեռքերնին լիզել սկսաւ :

Բայց Տակօպէոի սիրտն այն ատեհան յուզուած էր, որ երբ որբուհիներն իր թեւերուն մէջ գրկեց, գլուխը դէպի ետ ծռեցաւ, եւ եթէ գեղացիները զինքը չբռնէին՝ կրնրկին վրայ պիտի իյնար : Խեղճը մարեր էր : Հակառակ մատակարարին կնոջ, իրենց ներկայութենէն ու սրտին յուզումը ցոյց տալով ըրած յորդորանքին, աղջիկներն ուզեցին Տակօպէոի ընկերանալ՝ որ մատակայ սենեակ մը՝ փոխադրեցին :

Ջօրականը սեռնելուն պէս Պ . Ռոաէնի երեսը սաստկապէս կնճռոտեցաւ, վասն զի մինչեւ այն ժամանակ կը կարծէր թէ Սիմոն զօրապետին աղջիկներուն առաջնորդը մեռած էր : Բարոզիչ քահանայն՝ չափազանց յոգնած ու պարտասած ըլլալով՝ աթոռի մը վրայ կրթներ մնացեր էր, եւ դեռ Պ . Ռոաէնը չէր նկատած : Գեղացիի մը առաջնորդութեամբ գեղին եւ անոյն դէմքով նոր անձ մըն ալ դահլիճէն ներս մտաւ որ ուղղակի քարոզիչ քահանային մօտեցաւ, եւ ֆրանսերէն լեզուով բայց օտարականի մը արտասանութեամբ ըսաւ . «Ձալմա իշխանազուհին հիմա հոս փոխադրուեցաւ . . . առաջին անգամ բերանը բանալուն ձեր անունը տուաւ : — Ի՞նչ կըսէ այս մարդը, գոչեց Ռոաէն Գաբրիէլի մօտենալով : — Պ. Ռոաէն . . . գոչեց քարոզիչ քահանան զարմանքէն ետ ետ քաշուելով : — Պ . Ռոաէն . . . գոչեց միւս նաւարկեալն ալ, եւ այն վայրկենէն ետեւ ոչքը չզատեց Պարոն Ժօզիւէ-Վան-Տաէլի թղթակցին (Ռոաէնի) վրայէն : — Ի՞նչպէս եղեր է որ հոս կը գտնուիք . . . Պարոն Ռոաէն . . . բաւ Գաբրիէլ երկիւղով խառն յարգանքով Ռոաէնի մօտենալով : — Այս մարդը ինչ բաւ ձեզի կրկնեց Ռոաէն յուզուած ձայնով . Ձալմա իշխանազուհին անունը տուաւ, այնպէս չէ՞ : — Այո՛, պարոն, Ձալմա իշխանազուհին՝ Սղէքսանդրիայէն եկող անգղիական Պէկք-Իկլ նաւին բերած ճամբորդներէն մէկն է, որ ինձի հետ նաւաբեկութիւն կրեց . . . : Այս նաւն Ակօրեան կղզիները հանդիպելով ուր ես կը գտնուէի, վասն զի ինձի Ջարլըսթօնէն բերող նաւը նորոգութեան պատճառով հոն մնալու հարկադրուած էր, ուստի ճանապարհորդութիւնս չարունակելու համար Պէկք-Իկլ նաւը նստայ, որուն մէջ էր Ձալմա իշխանազուհին : Այս նաւը մեզի Բօրթսմութ պիտի տանէր, ուրկէց գիտաւորութիւն ունէի Ֆրանսա գալու :

Ռոաէն Գաբրիէլի խօսքը չընդհատեց, վասն զի այս վերջին լուրն իր միտքն կայծակնատար բնելով անգամալուծեր էր : — Եթէ կը նեղէք՝ անոր քով պիտի երթամ, բաւ Գաբրիէլ նոյնութեամբ . հրաման մը ունի՞ք ինձի տալիք : — Երկու կամ երեք ժամէն կրնա՞ք ճամբայ ելնել, որչափ եւ յոգնած ալ ըլլաք, բաւ Ռոաէն : — Եթէ հարկ է՝ այո՛, — Հարկ է . հետս պիտի գաք :

Գաբրիէլ հնազանդութեամբ գլուխը խոնարհեցուց Ռոաէնի առջեւ եւ գեղացիին հետ դուրս ելաւ . իսկ Ռոաէն ապշած ու չուսարած ինկաւ աթոռի մը վրայ : Գեղնադէմ մարդը սենեակին մէկ անկիւնը մնացեր էր առանց Ռոաէնին

անհանելու : Այս մարդը Ֆարէնկա խառնածինն էր , խեղդիչ-ներուն երեք պետերէն մէկը , որ Ջանտիի աւերակներուն մէջ գինուորներուն ձեռքէն ազատեր էր , եւ մաքսախոյս Մանալն ալ մեռցնելով՝ վրան գտնուած Պ. Ժօզիւէ-Վան–Տալլի առ Ռօաէն գրկած նամակները գողցեր էր . այդ նամակներուն մէջ էր նաեւ այն թուղթը՝ որուն չնորհիւ մաքսախոյսը Ռիւֆթէր չոգենաւը պիտի ընդունուէր իբրեւ ճամբորդ : Ֆարէնկա Ջանտիի աւերակներուն խրճիթէն փախած էր առանց Ճալմայէն տեսնուելու . ուստի իր փախուստէն ետեւ (զոր ետքը պիտի պատմենք՝) զայն չոգենաւին մէջ տեսնելով եւ Ֆանսէկարաց ղեկավարէն ըլլալը չգիտնալով իրեւ հայրենակից վարուեր էր անոր հետ :

Ռօաէն աչքերն անշարժ անկած եւ կատաղութենէն երեսին գոյնը կապուտցած՝ անգադար եղունգները կը կրծէր առանց խառնածինը տեսնելու , որ կամացուկ մը Ռօաէնի մօտենալով եւ ձեռքը բարեկամաբար ուսին վրայ դնելով՝ ըսաւ , Ձեր անունը Ռօաէ՞ն է : — Ինչ կայ , հարցուց Ռօաէն յանկարծ ցնցուելով եւ գլուխը վեր անելով : — Ձեր անունը Ռօաէ՞ն է , կրկնեց Ֆարէնկա : — Այո՛ . . . ինչ կուզէք : — Դուք Բարիզ Միլիէ–Տէ-վիւրսէն փողո՞ցը կը բնակիք : — Այո՛ . . . բայց գարձեալ կը հարցնեմ , ինչ կուզէք : — Բան մը չեմ ուզեր հիմա , եղբայր , բայց ետքը՝ շատ :

Եւ Ֆարէնկա ծանր ծանր հեռացաւ մեծ սարսափի մէջ ձգելով Ռօաէնը , վասն զի այս մարդը՝ որ քանի մը չէր վախնար՝ խեղդիչին չարագոյժ նայուածքէն եւ ձախող դէմքէն սոսկացեր էր :

. . . . . .

Յօր լոութիւն կը տիրէր Բարաօվիլի ապարանին մէջ : Մրրիկը քիչ քիչ հանգարտեր էր , եւ միայն հեռուէն ալիքներուն խուլ շառաչիւնը կը լսուէր , որ ծանր եւ տկար կերպով ծովեզերքին կը զարնուէին : Տակօպէա ու որբուհիներն ապարանին առաջին յարկը տաք եւ հանգստաւէտ սենեակներուն մէջ զբաղած էին ճալմա՝ վէրքերուն պատճառաւ չկրնալով վերի յարկը փոխադրուիլ՝ գետնի վրայ սենեակ մը պրաւած էր : Հնդիկ երիտասարդը խոտա ու խաչմ եղած էր ժայռե-

րուն վրայ : Ֆարէնկա՝ զինքն անոր բարեկամ հաստատելով քովը կեցեր էր վրան հսկելու համար : Գարբիէլ քանի մը վայրկեան ճալմայի քով նստէ եւ մխիթարութիւններ տալէ ետեւ՝ իրեն համար պատրաստած սենեակը երթալ , բայց Ռօաէնի հետ երկու ժամէն ճանըայ ելնելու խոստմանը տալով՝ ճնալու համար՝ չուզեց անկողին մտնել , այլ մինչեւ իր լաթերուն չորնալը՝ բարձր յենարանով մեծ թիկնաթոռի մը մէջ ընկողմանած քնացաւ առատ կրակով լցուած վառարանի մը մօտ : Այս յարկաբաժինը Տակօպէայի եւ երկու որբուհիներուն գտնուած յարկաբաժինին քովն էր , Ռապա–Ժուա հատանականաբար կասկածի պատճառ մը չտեսնելով այս պարկեշտ ապարանին մէջ , Ռօզի եւ Պլանչի սենեակին գրան առ եւէն ելաւ , եւ քարոզիչին սենեակը մտնելով առջնալու համար գնաց անոր մօտը վառարանին առջեւ տարածուեցաւ :

Քանի մը վայրկեան անցնելէ ետեւ , սենեակին մէջի գոնէրէն մէկը բացուեցաւ եւ երկու քոյրերը վախ ի վախ ներս մտան : Ատոնք քիչ մը առաջ արթնցեալով՝ հագուեր էին , բայց Տակօպէայի վիճակին վրայ սրտերնին գէտ անհանգիստ էր , թէ եւ մատակարարին կինն ատոնք իրենց սենեակը տանելէ ետեւ՝ քիչ մը եռաքը կրկին գայեր խմացուցեր էր թէ գեղին բժիշկը զօրականին վէրքը ծանր չ՛ը գտեր , այսուամենայնիւ զարձեալ սիրտերնին չհանդստանալով իրենց սենեակէն դուրս կրնէին յուսալով որ ապարանին մարգոցմէն մէկը տեսնեն եւ Տակօպէայի վիճակին վրայ տեղեկութիւն մը առնեն :

Գարբիէլի նստած հինաւուրց աթոռին եռաքի բարձր յենարանը զայն բոլորովին անտեսանելի կընէր եռաքէն , որ-քան Ռապա-Ժուա աթոռին առջեւ հանդարտ պառկեր էր , կարծեցին թէ մէջը քնացողը Տակօպէան էր , ուստի ոտքերնուն ծայրին վրայ կոխելով կամացուկ մը աթոռին քով գային , եւ ո՛րչափ մեծ եղաւ խեղճերուն զարմանքը երբ տեսան որ Գարբիէլն էր : Ապշած մնացին անշարժ . ոչ եռ երթալու կը համարձակէին եւ ոչ առաջ վախնալով որ չըլլայ թէ արթնցուցեն :

Երկու քոյրերը ոտքերնուն ծայրին վրայ կոխելով թիկնաթոռին մօտեցան ծունկի վրայ , ձեռնամած . մէկը երիտա-

ապրդ քահանային ալ կողմը, միւսն ալ ձախ կողմը, եւ անոնցմէ էր ինչ զեղեցիկ պատկեր մը ձեւացած։ Այն ատեն քարոզիչը թեթեւ չարժուձեւ մը բրաւ, աչքը կէս մը բացաւ, եւ կէս քուն կէս արթուն վիճակին մէջ չկրնալով տեսածը յաւ խելամտել, զմայլեցաւ ինծի երիտ չնորհալից գէմքեր ուն ազնիւ, որք գոն իրեն գարձած անուշութեամբ ղինքը կը կանչէին։

— Ո՞վ է պիս կանչողը, բսաւ բոլորովին արթննալով եւ գլուխը վեր վերցընելով։ — Մենք ենք, մենք, Պլանչ եւ Ռոզ։

Այն ժամանակ Գաբրիէլ տեսնելով որ իր ազատած աղջիկներն էին ինք ալ անոնց պէս կարմրեցաւ։

— Ելէք կայնեցէք, քոյրերս բսաւ. Աստուծմէ գաս ուրիշի աղջեւ ծունկ չոքել չըլլար։

Որբուհիները հնազանդելով ոտքի վրայ կեան, եւ իրարու ձեռքէ բռնած քովը կեցան։

— Իմ անուշս ուսկի՞ց գիտէք, հարցուց անոնց ժպտելով։ — Ո՛չ, ինչպէս կրնայինք մտանալ. — Ո վ բսաւ ձեզի թէ իմ անուշս Գաբրիէլ է։ —Դուք բսած էք . . . —Ես— Այո՛, երբոր մօրերնուս կողմէն մեզի այցելութեան եկաք եւ ըսիք թէ ան ձեզի կը ղրկէ որ մեզի միշտ պահպանութիւն ընէք։ — Ես, քոյրերս, բսաւ քարոզիչը բան մը չհասկնալով որբուհիներուն խօսքերէն, կարծեմ թէ կը սխալիք. ես այսօր առաջին անգամն է որ ձեզի կը տեսնեմ։—Հապա երազնուս մէջ որ կը տեսնուէինք, չէ՞ք յիշեր. առաջին անգամ Ալմանեայի մէջ, ասկէց երեք տարի առաջ։ Աղէկ նայեցէք երեսիս որպէս զի միտքերնիդ գայ։

— Ըսէք նայիմ, քոյրերս, դիս ո՞վ կը կարծէք։ — Բարի հրեշտակ մը՝ որ մայրերնիս երկինքէն ղրկած է մեզի պահապանելու համար եւ աղջէն քանի մը անգամ երազնուս մէջ տեսած ենք։ — Սիրելի քոյրերս, ես արուսպ քահանայ մըն եմ . . . դիպուածն այնպէս բերեր է որ նմանութիւն ունեցեր եմ երազնուդ մէջ տեսած հրեշտակին զոր միայն երազի մէջ կրնայիք տեսնել . . . Վասն զի մարմնոյ աչքով տեսած հրեշտակ չի կայ։ — Տեսանելի հրեշտակ չկա՞յ մի,

ըսին որբուհիները տրտմութեամբ իրարու երես նայելով։ — Հոգ չէ, սիրելի՛ քոյրերս, ըսաւ Գաբրիէլ քաղցրութեամբ անոնց ձեռքն իրեն ձեռքին մէջ առնելով, երազներն՝ ինչպէս նաեւ ուրիշ ամէն բան՝ Աստուծմէ կուգան. եւ որովհետեւ այդ երազնուդ մէջ ձեր մօրը յիշատակը խառնուած էր . . . կրկնապէս փառք տուէք Աստուծոյ։

Այս միջոցին դուռը մը բացուելով՝ Տաիօպէս ներս մտաւ։

Մինչեւ այն ժամանակ, որբուհիները՝ չէին յիշած թէ Տաիօպէսի կինն ընկեցիկ տղայ մը իրեն որդիքեր ըրեր էր որ Գաբրիէլ կը կոչուէր եւ քարոզիչ քահանայ եղեր էր։ Զօրականը թէ եւ յամառութեամբ կը պնդէր թէ իր վէրքը ձերունական վիճակ էր, գիւղին վիրաբոյժէն խնամով նայուեր էր, սեւ կապ մը ճակտին կէսը ծածկած էր որով դէմքին բնական խոժոռութիւնը ծածկած էր։ Երբ գահլիճէն ներս մտաւ, զարմանքով տեսաւ որ անծանօթ մարդ մը Ռոզին ու Պլանչին ձեռքը իր ձեռքերուն մէջ առեր էր։ Այս զարմանքը դիւրաւ կը հասկցուի։ Տաիօպէս չէր գիտեր թէ քարոզիչն էր աղջիկներն ազատողն որ իրեն ալ օգնելու ապարդիւն փորձեր ըրեր էր։ Ուստի իր այդ մխիթարդին հետ յանկերգը սեւ կապի ներքեւ կնճռիլ սկսան տեսնելով անծանօթ մարդու մը այսպէս ընտանեբար Ռոզի եւ Պլանչի հետ խօսակցիլը։ Բայց երբ աղջիկները վազեցին իր ծեւերուն մէջ ինկան եւ արդեսկան գգուանքով զինքը փաղաքշեցին տակաւ բարկութիւնն իջաւ այս դուրգուրանքին առջեւ բայց դարձեալ մերթ ընդ մերթ ուշ ծուռ քարոզչին կը նայէր, որ այս միջոցին ոտքի վրայ եւած ըլլալով երեսն աղէկ մը չէր տեսնուէր։

— Վէրքդ ինչպէս է, Տաիօպէ՛ս հարցուց Ռոզ կարեկցութեամբ, մեզի ըսին թէ բարեբաղդաբար վտանգաւոր չէր։ — Շատ կը ցաւի, յաւելուց Պլանչ։ — Ո՛չ զատ ակներս, գիւղին վիրաբոյժն այսպէս գլուխս կապկպելով վախեցուց, գլխուս վրայ թուրի հարուածներ անգամ ունեցած տեսնս տասնք փաթթոցով չզարդարեցին զիս տեսածդ փափկասէր ծերուկ մը պիտի կարծէ զիս։

Զօրականը ձեռքը գլխուն կապեն ատաւ։

Յետոյ որբուհիները գահլիճին մէկ անկիւնը տանելով՝

կամացուկ մը հարցուց անոնց աչքին ծայրովը երիտասարդ քահանան ցուցընելով ։ Ո՞վ է այս պարոնը որ իմ ներս մտած ժամանակս ձեռքերնիդ բռնած էր . . . քահանայի կը նմանի . . . ըսեմ ձեզի զաւակներս . . . զգուշացէք , ինչու որ . . . — Սակէ զգուշանանք , պատասխան Իօզ եւ Պլանչ Գաբրիէլին նայելով , մտածէ անգամ մը՝ որ եթէ ան չըլլար՝ մենք այս վայրկենիս չէինք կրնար քեզի համբուրել ։ — Ինչ կըսէք , գոչեց զօրականն իր բարձր հասակն ուղղելով եւ քահանային նայելով ։ — Այո՛ , մեր պահապան հրեշտակն է , յարեց Պլանչ ։ — Առանց անոր պիտի խեղդուէինք ծովուն մէջ ։ — Մ՛յս է . . . որ . . . ։

Տակօպէտ չկրցաւ աւելի խօսք մը արտասանել ։ Սիրան եղած աչքերն լցուած , քարոզչին գոլ վազեց եւ անկարագրելի երախտագիտութեամբ մը երկու ձեռքն անոր երկնցնելով ըսաւ ։ Պարոն այս երկու տղոց կեանքը ձեզի կը պարտիմ . . . կը ճանչնամ պարաքիս մեծութիւնը . . . եւ աւելի բան մը չեմ ըսեր ձեզի . . . վասն զի ամէն բան այս կարճ խօսքիս մէջ կը բովանդակի . . . ։ Այս ըսելէ ետեւ յանկարծ Տակօպէտի յիշողութիւնն արթննալով՝ գոչեց ։ — Բայց կեցիք նայինք . . . երբ ես ժայռի մը վրայէն կախուած էի որպէս զի կոճակները վիս չի քշեն տանին , դուք չէի՞ք որ ինծի ձեռք երկնցուցիք . այո՛ ձեր խարտեաշ մազերը , ձեր թարմ դէմքը . . . այո . . . հիմա կը յիշեմ . . . դո՛ւք էիք ։ — Դժբաղդաբար , պարոն , ուժս կարելով՝ չկրցայ ձեզի բռնել , եւ ցաւելով աւելայ որ նորէն ծանր ինկաք ։ — Շնորհակալութիւնս ձեզ յայտնելու համար քիչ մը առաջ ըսածիս աւելի բան մը չեմ ըսեր , կրկնեց Տակօպէտ արտաշարժ պաղատութեամբ. այս աղջիկներու կեանքն ազատելով իմ կեանքս ազատէ աւելի մեծ բարիք մը ըրած էք ինծի . . . ինչ քաջութիւն . . . ինչ սիրտ . . . եւ ինչ մատաղ հասակ . զրեթէ մանկամարդ աղջկան մը դէմք , յարեց զօրականն աքանչացմամբ ։ — Ինչ կըսես ։ Տակօպէ՛տ , գոչեց Պլանչ ուրախութեամբ , մեր Գաբրիէլը քեզի՞ ալ օգնութեան եկաւ ։ — Գաբրիէ՛լ , կրկնեց Տակօպէտ Պլանչի խօսքն ընդմիջելով եւ քահանային դառնալով . Ձեր անունը Գաբրիէ՞լ է ։ — Այո՛ ,

պարոն — Գաբրիէ՛լ , կրկնեց զօրականը եւս քան զեւս զարմանալով . եւ քահանայ ալ էք , այնպէս չէ ։ — Այո՛ , ապրաչխարաց քարոզիչ քահանայ ։ — Ո՛վ մեծցուց ձեզի հարցուց զօրականն առաւել եւս զարմանալով ։ — Պատուական եւ ազնուասիրտ կին մը՝ զոր իբրեւ մայրերուն ամենէն լաւագոյնը կը սիրեմ ու կը յարգեմ . լքուած ու անտէրունչ տղայ մըն էի , ան գթաց վրաս եւ բուն իր զաւկին պէս խնամեց . . . ։ — Յարանուագ Պօտուան է ան կնոջ անունը , այնպէս չէ՞ , բաւ զօրականը յուզուած սրտով ։ — Այո՛ , պարոն , պատասխանեց Գաբրիէլ ինքն ալ զարմանալով . բայց ուսկէ գիտէք . . . ։ — Զօրականի մը կին է , յարեց Տակօպէտ . — Այո՛ , առաքինի զօրականի մը . . . որ աքսորելի անձնուիրութեամբ մը այս ժամուս իր կեանքն աքսորի մէջ կանցունէ , կնոջմէն հեռու , զաւկէն հեռու , զոր իմ բարի հզբայրս կոչել պատիւ կը համարիմ ինծի . . . ։ — Ակրիքօ՛լ . . . կի՞նա . . . ։ Ե՞րբ պատուհասաք անոնց քովէն . . . ։ — Մ՛ն , դուք Ակրիքօլին հա՞յրն էք ներ ։ Ինչ բարեբաղդութիւն , չէի գիտեր թէ տակաւին ո՛րչափ պարտական եմ ներ Աստուծոյ չնորհակալ ըլլալու , բաւ Գաբրիէլ ձեռքերն իրար կցելով ։ — Կինս . . . զաւակս . . . բաւ Տակօպէտ զգալով ջուն ձայնով , ինչպէս են , կրնա՞ք ինծի լուր մը տալ անոնց վրայ . — Սակէս երեք ամիս առաջ առած լուրերս խիստ բարի էին . . . — Մ՛ն , ուրախութիւնս չափ չունի , կոչեց Տակօպէտ , չափ չունի . . . ։»

Եւ հինաւուրց զօրականը չկրցաւ չարտասուակել . զարմանքն ու սրտին վրդովումն իր խօսքերը կը խեղդէին . ուսաի աթոռի մը վրայ իյնալով նստաւ ։ Այն ատեն միայն , Իօզ եւ Պլանչ , կրցան վիշտերնին թեթեւել իրենց հօրն այն նամակը՝ որուն մէջ Գաբրիէլ անուն ընկերիկ աղու մը խօսք կըներ , զոր Տակօպէտի կինն աւելի իրեն որդեգիր ըներ էր ։ Ուսաի մանկական անմեղ ուրախութեամբ ցնծալ սկսան ։

— Մեր Գաբրիէլը քու՞դ է ներ . . . մեւեն ցոն է ներ . . . ինչ հրջանկութիւն , գոչեց Իօզ ։ — Այո՛ , սիրուն զաւկներս , ձերն ալ է , իմս ալ է . ամենս ալ մէկ մէկ քաժին ունինք . . . ։

Յետոյ Գաբրիէլին դառնալով ցնծութեամբ ըսաւ.

—Ջեռքդ լինի սուրբ, քաջասիրտ տղայ, ձեռքդ լինի սուրբ ... հոգս չէ, իրաւը, եղակն զէնքը գործածելս, որովհետեւ իմ Ակրիքօլա քու եղբայրդ է ...:

— Ա՜հ, պարոն, այդ օ՛րյաի բարերարութիւնն է որ կը ցուցընէք ինծի: — կարծեմ հիմա պիտի սկսիս չնորհակալ ալ ըլլալ մեզի՝ այսչափ բարերարութիւն ընելէդ ետեւ: — Մայրապետս իմացած է ձեր գալը, հարցուց Գաբրիէլ որպէս զի Տակօպէոի գովեստներուն առաջքն առնէ, — Սակէ հինդ ամիս առաջ գրած եմ իրեն, մինակ պիտի գամ բսած եմ ... եւ պառճառը ... հոգը կը պատմեմ քեզ: Մինչ Պրիզ-Միչ փողոցը կը բնակի, ուր Ակրիքօլա ծնած է: — Այո, հոն կը բնակի մէյնա: — Ուրեմն նամակս առաջուց ըլլալու է: Լիբարիզայի բանտն եղած ժամանակս ալ կուզէի նամակ մը գրել, բայց հնար չեղաւ: — Բանտն եղած ժամանակնի՛դ մի. ուրեմն բանտէն կելնէք:

— Գաբրիէ՛լ ... ձեզի կ՛ապասեմ ... բսաւ նոյն միջոցին հակիրճ ձայն մը որմէ քարոզիչ քահանայն ցնցուեցաւ: Տակօպէոն եւ որբերն յանկարծ գլուխնին այն կողմը զարցուցին ...: Յապա-ժուռս ալ մրմռալ սկսաւ:

Այն ձայնը Պ. Ռօաէնինն էր, որ նեղանցքի մը մէջ բացուող դրան մը առջեւ հանդարտ եւ անկարեկիր կանգնած սրբազգեստ եւ սուր հայեւածք մը կուղղէր զօրականին եւ երկու որբեհիներուն վրայ: — Ո՞վ է այս մարդը, հարցուց Տակօպէոն մէկէն ի մէկ անախորժ ապաւորութիւն մը զգալով անոր վրայ, վանդ, ինչպէս որ իրաւամբ կըսէր, անոր գէմքը սարսափելի կերպով անհաճոյ երեւցաւ իրեն: — Ինչ կուզէ քեզմէ: — Հետ պիտի երթամ, ըսաւ Գաբրիէլ արագաւ եւ հարցնել պէմք վ: Յետոյ Պ. Ռօաէնի գառնալով. Ներեցէ՛ք, հիմա կուգամ բսաւ: — Ինչ, պ՛սոի երթա՞ս մի, բսաւ Տակօպէոն ապշեալ, գեռ հազիւ գտանք իրար: Ոչ, ոչ, երթալ չըլլար ... ես չատ բսելիք ու հարցընելիք ունիմ քեզի: միասին կերթանք ուրախութեամբ: —Անհնարին է կենալ ... այս մարդը իմ մեծատուրս է, պէտք է որ հետաքրքիմ — Ռամեծատո՞ւրդ է մի, ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ, քաղաքացիի կերպարանք հագած է: — Եկեղեցական զգեստ հագնելու պարտաւորեալ չէ: — Բէհ ուրեմն, քանի որ համազգեստ չունի եւ ձեր արհեստին մէջ ալ ասպիկանութեան բանտ չկայ, ճամբու դիր երթայ ...: — Հաւատացէք, որ եթէ կենալս հնարաւոր ըլլար, վայրկեան մը չէի վարաներ: — Իրաւունք ունիմ եղեր այս մարդուն կերպարանքէն չախորժելու, բսաւ Տակօպէոն ծպէն. յետոյ ախուր անհամբերութեամբ մը աւելցուց. Կուգո՞ս որ իրեն բսեմ թէ չատ գոն կրլլանք եթէ ինքը մինակ կարօտի երթայ: —Կազաչեմ, բան մը մի՛ բսեք, բսաւ Գաբրիէլ. որովհետեւ անօգուտ է ... ես իմ պարտականութիւններս կը ճանչնամ ... ես կամքի տէր չեմ. ինչ որ մեծատուրս կամի՝ այն կընեմ: Երբ Բարիզ հասնինք, կուգամ քեզի կը տեսնամ, ինչպէս նաեւ մայրապետս եւ Ակրիքօլ եղբայրս: — Թող այնպէս ըլլայ, ես ալ ժամանակաւ զինուորութիւն ըրած եմ, սաորակարգեալի պարտականութիւնը կը ճանչնամ, բսաւ Տակօպէոն նեղացած սրտով. բաղդին դէմ համբերատարութիւն ցուցնելու է, Ուրեմն, վաղուան յաջորդ առաւօտուն Պրիզ-Միչ փողոցը կը տեսնուինք, որովհետեւ մենք ալ չատ չանցած ճամբայ պիտի ելլենք, եւ վաղ իրիկուն Բարիզ կը հասնինք: Կերեւի որ ձեր մէջն ալ խիստ հրամանգ եւ կանոնապահութիւն կայ: — Այո՛, վերջին աստիճան մեծ եւ խիստ, պատասխանեց Գաբրիէլ ցնցուելով եւ հառաչանք մը կոկորդին մէջ խեղդելով: — Օ՛ն, համբուրէ զիս, եւ երթաս բարով. քիչ ժամանակէն կը տեսնուինք ... քանդրոս ժամը չուառավ կաղցնի: — Մնաք բարով ... մնաք բարով ... պատասխանեց քարոզիչն այլայլեալ ձայնով եւ ձերբունի զօրականին հետ պատուելով: — Երթաս բարով, Գաբրիէ՛լ, գոչեցին որբուհիներն ալ արտասուաթոր հառաչանքով. — Մնաք բարով քոյրի՛կս ... բսաւ Գաբրիէլ:

Եւ դուրս ելաւ գնաց Ռօաէնի հետ՝ որ այս տեսարանին ոչ մէկ խօսքը չէր կորսնցուցեր: Երկու ժամ ետքը, Տակօպէոն եւ երկու որբուհիներն ալ Վարաւվիլի ապարանէն մեկնելով Բարիզ կերթային: Ճամբան վէրքերուն ծանրութեան պատճառաւ՝ հոն կըմնար: Ցարկնակ՝ արքայազուհին քով կնստաւ՝ ըսելով թէ իր հայրենակիցը մինակ թողուլ չէր ուզեր...:

Ե.

Պրիզ-Միւ փողոցը

Հետեւեալ անցքը կանցնէր Բարիզի մէջ նաւաբեկեալնե-
րուն Բարաօվիլի ապարանքը հիւրընկալութեան երկրորդ օրը։

Պրիզ-Միւ փողոցը ձախող եւ տխուր երեւոյթ մը ունի. մէկ ծայրը Սէն-Մէրի փողոցը կելլէ միւսն ալ Ռուաթթրի փոքրիկ հրապարակին կհպեցիին քով։ Ժամն իրիկուան ութը կար. կարմիր նշոյլներն հաղիւ մէկին մէջ թափանցող փողոցին կանդեղին՝ ազօտ լուսով կը տեսնուէր որ, երկու մարդ՝ բարձր պատերէն մէկուն անկիւնը կեցած կը խօսակցէին։

— Վերջապէս, կըսէր մէկը, դուն փողոցին մէջ պիտի ապասես՝ մինչեւ որ անոնց 5 թիւ տունը մտնելը տեսնես — Այդ որոշուած է։ — Եւ երբ ներս մտնելնին տեսնես, բոլորովին աներկմիտ ըլլալու համար Պրանսուազ-Պօատեան սիկինոջ բնակարանը պիտի երթես։ — Հարցընելու պատրուակով թէ արդեօք հո՞ն կը բնակի սապատող գործաւորուհին, կա Ռէն Պաքանալ մականուանեալին քոյրը, այնպէս չէ՞։

— Այո՛, ճիշդ այդպէս . . . յետոյ հայէ որ Սապատողէն իմանաս անոր հասցէն, վասն զի չատ պէտք է մեզի. այս տեսակ կիներ Թուղնոց պէս բոյնէրնին կը Թողուն, եւ այսպէս իր հետքը կը կորսուի։ — Անոնց հղիք։ Ամէն Ջանք պիտի ընեմ սապատողէն իմանալու համար քոյրն ուր ըլլալը։ — Ջեզի համարձակութիւն տալու համար, Ռուաթթրին դիմացի պինեատունը կըսպասեմ, եւ ես դառնալուդ գաւաթ մը տաք գինի կը խմենք։ — Դէշ չըլլաք, ինչու որ վերջին տասնճան ցուրտ մը կայ այս գիշեր։ — Ամէնօրդ է ըսելդ, այս առտու մշիկին վրայ ջուրը սառոր էր, եւ ես ալ եկեղեցիին դուռը մոմիայի պէս փայտ կտրած էի նստարանիս վրայ։ Ո՛հ, տղաս, օրհնած ջուր բաշխելու արհեստն ալ իր փուշերն ունի . . . ։ — Բարեբաղդաբար չհասաւոր արհեստ է։ — Է՛հ, չուտ րլէ՛, գնա՛, բարի յաջողութիւն . . . ։

Այս ըսելով երկու մարդիկն իր ուրմէ բաժնուեցան. մէկը Ռուաթթրի հրապարակը գնաց, եւ միւսը Սէն-Մէրի փողոցին կողմն երթալով փնտռած տանը թիւը չուտով գտաւ։ Այս տունն ալ փողոցին միւս տուներուն պէս նեղ ու բարձր էր, եւ տխուր ու խեղճ երեւոյթ մը ունէր։ Այն վայրկեանէն մարդն սկսաւ 5 թիւ տանը դրան առջեւ վեր վար պտրտիլ։ Տուներուն արտաքին տեսքը որչա՛փ տխուր էր, մէջն ալ այնչա՛փ գէշ ու ժանտոտ էր. մանաւանդ 5 թիւ տունը սոսկալի կերպով հինցած ու աղտոտ էր։

Դեռնայարկը ներկարար մը կը բնակէր, որուն գործատանէն բուրած նեխող հոտերն ալ կապականէին տունին օդը։ Վերի յարկերն ալքատ արհեստաւորներու ընտանիքներ եւ տան մէջ աշխատող գործաւորներ կը բնակէին։ Զորրորդ յարկին մէկ սենեակն ալ Տակոպէռի կինը Պրանսուազ Պօատեանը կը բնակէր։ Սենեակ մը եւ խցիկ մը բազկացող այս խոնարհ բնակարանը կանդեղով մը կը լուսաւորուէր. Ակրիքօլ ալ ձեղնայարկին մէջ խցիկ մը ունէր։ Սենեակին որմերը հին մոխրագոյն թուղթով մը պատած էին, որոնց ճաթրտուքէն տեղ տեղ թուղթն ալ պատռտած էր։ Պատին վրայ օրհնած տօնախներու ոստերով չըջապատուած գաճէ Քրիստոս մը՝ եւ անարուեստ կերպով նկարուած քանի մը սրբոց պատկերներ՝ զօրականին կնոջ կրօնասիրութիւնը կը յայտնէին։ Երկու պատուհաններուն մէջտեղն ընկուզենիէ մէծ պահարան մը դրուած էր, զոր տարիները սեւցուցեր էին։ Ուխտեհատի կանաչ թաւիշով զարդարուած հին թիկնաթոռ մը՝ զոր Ակրիքօլ պապային անգամ իր մօրն ընծայ տուած էր, քանի մը չարդաչէն աթոռակներ, եւ աշխատութեան սեղան մը՝ որուն վրայ թանձր գոլչ կտաւէ քանի մը պարկեր կային. ահա ատոնք էին սենեակին կահաւորն, որուն դուռը խարխլած ըլլալուն՝ լաւ չէր գոցուեր։ Գովի խցիկին մէջ ալ խոհարանի վերաբերեալ եւ ուրիշ անհրան քանի մը կարեւոր դրուած էին։

Այս բնակարանին նկարագիրը ոչչափ որ խեղճ ու տխուր թուի, ամէն արհեստաւորներուն համար չէր, այլ՝ ինչպէս առաւօրէն կըսեն, ձեռքը բերանը հասնող սակաւաթիւ ար-

հեռաւորները միայն կրնային ունենալ այսպիսի բնակարան մը, վասն զի մահճակալին մէջ եղող անկողին, ճերմակ սաւաններ եւ տաքցնող վերմակ մը կար. մնծ պահարանին մէջ ալ կասեղներ կային։ Վերջապէս Տակօպէտի կինը միայնակ գրաւած էր այս սենեակը՝ որուն նմանները մէջ ուրիշ պարկեշտ աշխատասէր արհեստաւորներ իրենց բազմաթիւ ընտանիքովը միասեղ կապրին ու կը քանան եւ ինքզինքին երջանիկ կը համարին եթէ իրենց աղջիկներուն ու մանչերուն համար զատ զատ անկողիններ ունենան, եւ աւելի երջանիկ՝ եթէ անկողնէ ծածկոյթներէն կամ վերմակներէն մէկը գրաւէ գրած չըլլան Մօն–որ–Բիւթէ (ապրանքի վրայ գրամ փոխ առնող գրաւատուն) բռնած տեղը։

Ֆրանսուազ Պօտուան նստած էր թափյու երկաթէ փոքրիկ վառարանին քով՝ որ այն ցուրտ, խոնաւ եւ լաւ չգոյացած սենեակին մէջ հազիւ քիչ մը ջերմութիւն կը ծաւալէր, եւ իր Ակրիքօլ տղուն իրիկուան կերակուրը կը պատրաստէր։ Տակօպէտի կինը գրեթէ յիսուն տարու կար. կապոյտ ու վրան ճերմակ ծաղիկներով հնդիկ կտաւէ բաճկոն մը եւ կէս մէջքէն վար հաստ կտաւէ կարճ շրջազգեստ մը հագած էր. գլուխը ճերմակ գոտակ մը դրած եւ կզակին նեղքեւէն կապած էր։ Դէմքը գեղնած ու նիհար էր, բայց վայելուչ էր եւ կատարեալ բարութիւն ու համբերատարութիւն ցոյց կուտար։ Եւ արդարեւ այս կնոջ պէս բարի ու քաջասիրտ մայր քիչ կը գտնուէր. աշխատութիւնէ զատ ուրիշ միջոց բնաւ չունենալով, իր ժրաջանութեամբը կարող եղեր էր ոչ միայն իր Ակրիքօլ որդին մեծցուցնել, այլ եւ երեսի վրայ ձգուած խեղճ Գաբրիէլն ալ զարմանալի քաջութեամբ քովը առնելով մեծցուցեր ու մեծցուցեր էր։

Իր թարմ հասակին մէջ՝ տասներկու տարի գիշեր ցորեկ չարաչար աշխատելով եւ ինքզինքը չատ բաներէ անխնայ զրկելով, կրցեր էր օրը մինչեւ երկուք ու կէս ֆրանք չահիլ, որով իր զաւակն ու որդեգիրը մեծցնելու կարող եղեր էր։ Տասներկու տարիէն ետքը իր առողջութիւնը խանգարեցաւ բոլորովին եւ ուժէ ինկաւ. բայց գոնէ երկու որդիքը բանէ մը զուրկ չէին մնացած, եւ սացած էին այնչափ

կրթութիւն որ ժողովուրդը կրնայ տալ իր որդւոց։ Ակրիքօլ Պ. Ֆրանսուա Հարտիի գործարանը աշկերտութեան մտած էր. Գաբրիէլ ալ կղերական դպրոց մը մտնելու կը պատրաստուէր Պ. Ռօսէնի յօժարութեամբ, որ 1828էն ի վեր խիստ յաճախ կը տեսնուէր Ֆրանսուազ Պօտուանի խոստովանահայր քահանային հետ. վասն զի Տակօպէտի կինը բարեպաշտ էր եւ ապէտ ըլլալուն համար ալ կոյր չերմեռանդ մը եղեր էր։

Ֆրանսուազ Պօտուան մէկն էր այն անմեղ եւ դիւրահաւան էակներէն որոնք պաշտելի բարեսրտութեամբ կրնան ներ եւմն մինչեւ իսկ սարսափելի գործիք մը դառնալ ճարտար եւ վտանգաւոր ձեռքերու մէջ։

Բաւական երկար ժամանակէ ի վեր իր վաստակողջութեան եւ մանաւանդ աչքին տկարանալուն պատճառաւ ակամայ հանգիստ նստելու հարկադրուած՝ հազիւ կրնար օրը երկու երեք ժամ աշխատիլ. մնացած ժամանակը եկեղեցին կանցուներ։

Ֆրանսուազ քանի մը վայրկենէ ետք ոտքի վրայ ելաւ, սեղանին վրայ դրուած գործ կտաւէ պարկերուն մէկ քանին վերցուց, եւ մայրական խնամով մը իր որդւոյն ճաշի սպասները սեղանին մէկ կողմը չարեց։

Թէպէտ Ակրիքօլ չատ ուշ չէր մնացած, ցայց եւ այնպէս մօրը սիրտն անհանգիստ ըլլալով՝ դէմքը տխրած էր։ Աչքերուն կարմրութենէն կը հասկցուէր որ չատ լացեր էր։ Խեղճ կինն երկար եւ ցաւագին անտառգութենէ մը ետեւ հանգուցեր էր վերջապէս թէ իր աչքին զօրութիւնն օր քան օր տկարանալով քիչ ժամանակէն կտրող չափակ ըլլար այլեւս օրը երկու երեք ժամ աշխատելու։

Առաջ պատուական կար կարող մըն էր ճերմակեղէնի. հաքը քանի որ աչքերը յոգնելով տկարանալ սկսան, բարակ կտրը թողլով հաստ կարերու զբաղիլ սկսաւ, որով իր չահն ալ համեմատաբար պակսեցաւ. վերջապէս այն աստիճանի հասաւ որ սկսաւ բանակի համար պարկ կարել, որոնց ամէնսաւ որ սկսաւ բանակի համար պարկ կարել, որոնց ամէնմէկը տասներկու ռուպլի կար ունէր վրան, եւ հասոյն երկու տու (19 փարայի չափ) կը տասնար՝ դերձանն ալ իր

վրայ ըլլալու։ Այս գործը չատ ծանր էր, որովհետեւ օրը հազիւ կրնար երեք պարկ կարել եւ հետեւաբար աւուրչէքը կուզար վեց սուի։

Մարդ կը սարսափի երբ մտածէ այն բազմաթիւ թշուառ կիներուն վրայ, որոնց ակարութիւնը, զրկանքները, տալիքն ու հիւանդութիւնը այն աստիճան ջիրկնք ուժասպառ ըրած եւ առողջութիւննին խանգարած են, որ ձեռքերնէն եկած ամէնօրհայ աշխատութեամբ հազիւ այս չնչին գումարը կըբնան վաստկիլ։ Ուստի մինչդեռ ծերութիւնն ու հիւանդութիւնները նորանոր պէտքեր կառելցնեն, չաներնին ալ նոյն համեմատութեամբ կը պակսին։

Բարերաղթաբար Ցրանսուազ իրեն արժանի նեցուկ մը ունէր՝ իր որդին. այս ընտիր գործաւորը՝ Պ. Հալտիի չնորհած վարձքերու եւ չահերու արդար բաշխումէն օգուտ քաղելով, օրը հինգ վեց Ֆրանք կը վաստկէր, այսինքն ուրիշ գործարանաց բանուորներէն կրկնապատիկ աւելի. ուրեմն՝ եթէ մայրը բան մըն ալ չշահէր՝ կրնային երկուքն ալ բաւականին հանդիստ ապրիլ։

Բայց այդ զարմանալի իննայատկէր խեղճ կինը՝ որ ինքզինքը չատ պէտքերէ կը զրկէր, ամէն օր անխափան իր թեմի եկեղեցին յաճախելէ ի վեր կրօնական անուանի չուայլութիւն մը ձեռք առեր էր։ Օր չէր անցնէր որ մէկ կամ երկու պատարագ րսել եւ կերոններ վառել չտար թէ՝ Տակօպէի համար՝ որմէ այնքան երկար առնէ ի վեր բաժնուած էր, եւ թէ՝ իր զաւկին հոգիին փրկութեան համար զոր կորսուեան ճամբուն մէջ կը կարծէր։ Սկրիբոլ ա՛յն աստիճան բարի եւ աղնիւ սիրտ մը ունէր, ա՛յն աստիճան կը սիրէր ու կը պատուէր իր մայրը, որ երբէք արտունջ մը ըրած չէր թէ իր չարաբաստկանը (զոր ամէն չարամիտ իրիկուններն ամբողջ մօրը կը յանձնէր) մեծ մասամբ կրօնաւորներուն ձեռքը կերթար։ Բանի մը անգամ ա՛յրիքոլ գործակալիր ակնածութեամբ մը դիտողութիւն ըրած էր իր մօրը թէ չատ կը ցաւի անոնցով որ ջերմեռանդական ծախքերու պատճառաւ իր տարիքին եւ առողջութեան պահանջած պէտքերէն ինքզինքը կը զրկէր։ Բայց պատասխան մը չէր կրնար տալ իր պատուական մօրը՝ եւ արտասուալից աչքով կըսէր.

— Ջատ ա՛կս, այն ծախքերը հօրդ եւ քու հոգւոյդ փրկութեան համար կընեմ.

Դուռը կամացուկ մը զարնուելով, Ցրանսուազ պատասխանեց. «Մտէք»։ Եւ մկկը ներս մտաւ։

Տակօպէի կնոջ բնակարանը մտնողը գրեթէ տասնեւութ տարիկան նկնահասակ եւ վերջին աստիճան ածեւ օրիորդ մըն էր. առանց կատարեալ սպասուող մը ըլլալու, մէջքը կորացած, կրնակը կախարաձեւ բարձրացած, կուրծքը խոռոչացած, եւ գլուխն երկու ուսերուն մէջ ընկղմած էր։ Երեսը բաւական կանոնաւոր, երկայն, նիհար, խիստ գըժգոյն եւ ծալկի հիւանդութենէ կռտած, մեծ քաղցրութիւն եւ միանգամայն մեծ տխրութիւն կարտայայտէր։ Կապոյտ աչքերը խելքով եւ բարութեամբ լեցուն էին։ Բնութեան մէկ զարմանալի կամանաճառութեամբը՝ աչխարհիս ամենէն գեղեցիկ կինը կրնար նախանձիլ այն երկար ու գեղեցիկ թուխ մազերուն վրայ՝ որ այս գժբախտ աղջկան գլուխն եռեւ թանձրանիւս պալարուած էր։ Ջեռքը հին զամբիւղ մը կար։ Թէեւ աղքատիկ կերպով հագուած էր, բայց հագուստներուն մաքրութիւնն ու կոկիկութիւնը հնար եղածին չափ աղքատութիւնը կը ծածկէին։

Այս տարաբաղդ արարածին վչտահար եւ համբերատար դէմքին վրայ կը կարդացուէր ամէն տեսակ թշուառութիւն, վիչտ եւ արհամարհանք։ Իր տխուր ծննդեան օրէն ի վեր մարդոյ ծաղրածութիւններուն նչատակ եղած էր. ինչպէս որ ըսինք, մանուկ խիստ ածեւ էր, ոսկրական եւ առակային մականունով մը մկրտած էին զինքը եւ կա Մայէօ կը կոչէին. սակայն այս անքաղաքավար մականունը՝ որ ամէն ժամանակ անոր ածեւութիւնը կը յիչեցնէր իրեն, այնչափ բնական բան մը կերեւէր կոչողներուն, որ Ցրանսուազ եւ Սկրիբոլ ալ՝ թէեւ ուրիշներուն պէս ծաղրող ու արհամարհող չէին, ընդհանուր սովորութեան հետեւելով նոյն մականունը կուտային անոր։

Կա Մայէօ, որուն մենք ալ այսուհետեւ այս անունը պիտի տանք, նոյն տան մէջ ծնած էր, ուր Տակօպէի կինը քանի եւ աւելի տարիէ ի վեր կը բնակէր, ուստի կրնայ

ըսել թէ Ակրիքօլի ու Գարբիէլի հետ մնծցած էր։ Աչխարհս վրայ կարգ մը խեղճ արարածներ կան՝ որք կարծես թէ ճակատագրէն թշուառութեան սահմանուած են. Լա Մայէօ գեղեցիկ զոյր մը ունէր, զոր մայրերնին՝ Բէրին Մալիվօ՝ (անհետացած խանութպանի մը այրին) կոյր եւ անտէղի խանդաղատանքով կը սիրէր. իսկ իր տճեւ աղջկան հետ արհամարհանքով եւ խստութեամբ կը վարուէր. ուստի խեղճ աղջիկը ծրանաուաղի քով երթալով կուլար. նա ալ կը մխիթարէր ու կը քաջալերէր զայն, եւ միտքն զբաղեցնելու համար իրիկուններըր կարդալ եւ կար կարել կը սորվեցուներ։ Ակրիքօլ եւ Գարբիէլ, իրենց մօրը կարեկցութեան օրինակէն վարժուելով, փոխանակ ուրիշ տղոց պ՛ոս խեղճ աղջիկը ծաղրելու, հետն իյնալու եւ չատ անգամ ծեծելու, կը սիրէին, կը խնամէին, կը պաշտպանէին։

Լա Մայէօ տանըհինգ տարեկան էր եւ իր Սէֆիզ քոյրը տասնըեօթը՝ երբ մայրերնին մեռաւ՝ երկուքն ալ չքաւորութեան մէջ ձգելով։ Սէֆիզ խելացի, ժըպչան եւ ճարպիկ աղջիկ մըն էր եւ բնութեամբ ալ քրոջմէն բոլորովին տարբեր։ Աչխոյժ, վառվռուն եւ զուարթ էր, որուն քով կեանքն ու կենդանութիւնը յորդառատ էր, որ օդի, չարժման եւ զուարճութեանց պէտք ունէր։ Սիրան ալ բարի էր, բայց մօրն անխելքութենէն քիչ մը աւրուած։

Սէֆիզ՝ մօրը մեռնելէն ետեւ՝ քիչ մը ժամանակ Ծրանսուազի խոհական խրատներըը մոռի ըրաւ, ինքզինքը սեղմեց, համբերեց, կար կարել սորվեցաւ, եւ քրոջը հետ տարի մը աչխատեցաւ, բայց աչխատութեան փոխարէն առացած վարձքն այնչափ չէին բան մրն էր, որ այս գեղեցիկ, մատաղ եւ վառվռուն աղջիկը չկրնալով չքաւորութեան, ցուրտի եւ մինչեւ իսկ անօթութեան դիմանալ, եւ չորսկողմէն հրապոյրներէ եւ պայծառ խոստումներէ չրջապատուած, պայծառ խոստումներ իրեն համար, որովհետեւ կը նուաղէին անոր անօթի չմնալու, ցուրտն պատսպարուելու, մաքուր հագուելու եւ մութ ու վատառողջ խցիկի մը մէջ օրը տասնըհինգ ժամ չարաչար չաչխատելու միջոցները, Սէֆիզ՝ փոստարանի մը դրագրին հրապուրանքներուն ականջ կախելով անոր հետ

կապուեցաւ որ ժամանակէ մը յետոյ (դրագիրը) ղինքը երեսի վրայ ձգելով հեռացաւ. այն ժամանակ աղջիկը խանութպան երիտասարդի մը հետ կապուեցաւ, բայց իր առջի սիրոյին օրինակին հետեւելով ինք ալ զայն ձգեց եւ քաղաքէ քաղաք պտրտող վաճառականի մը գործակալ գտաւ, քիչ մը ետքը զայն ալ ձգեց՝ ուրիշ տարիւտրներու չարեցաւ։ Կարճ խօսքով մէկը ձգելով եւ միւսն առնելով՝ մէկ երկու տարուան մէջ Սէֆիզ՝ ուսանողներուն, վաճառականներու գործակալներուն եւ անոնց սիրուհիներուն կուռքը դարձաւ. այն աստիճան համբաւ առաւ ատորին կարգի պարասարհներու մէջ իր կատուկ քնաւորութեամբը, ճչմարտապէս բնածին մտքովը, ամէն տեսակ զուարճութեանց համար ցուցուցած անխոնջ եռանդովը, եւ մանաւանդ իր խոյ եւ չախուռն խնդութեամբը, որ իր րնկերակիցները միաձայն ղինքը կա Ռէն Պաքանայ (Բագոսեան թագուհի) անուանեցին եւ Սէֆիզ ալ ամէն մասամբ ինքզինք արժանի ցուցուց այս թագաւորութեան։

Այս ժխորային գահարարութենէն իվեր խեղճ Մայէօ իր մնծ քրոջն երեսը չտեսաւ եւ հազիւ երբեմն անունը կը լսէր։ Շատ ցաւեցաւ զայն կորնչրնելուն վրայ, եւ ինք չարունակեց իր անզուլ աչխատութիւնը, մնծ գժուարութեամբ չաբաթը չորս ֆրանք կը չահէր։ Ծրանսուազէն կար սորվելով, հասարակ մարդոց կամ զինուորներու համար հատ կտաւէ չապիկներ կը չինէր տասներկու հատը երեք ֆրանքի։ Կարել, եղերքը դարձնել, օձիքը չարմարցնել, մանեկաձեւ կտրել, օղակներ բանալ, կոճակներ կարել, քիչ գործ չէր, ուստի օրը տասնըչորս կամ տասնըվեց չապիկ հազիւ կրնար կարել, որով իրարու վրայ չաբաթը չորս ֆրանք կը վաստկէր։

Թող չկարծուի թէ այս թշուառ աղջիկը բացառիկ կամ դիպուածական վիճակի մը մէջ կը գտնուէր. ո՛չ, հազարաւոր գործաւորուհիներ այն ժամանակ եւ մեր օրն ալ աւելի բարձր վաստակ մը չունին։ Ասոր պատճառը այն է որ կանանց աչխատութեան վարձատրութիւնը խիստ անիրաւ եւ քաղաքական է. վասն զի զգեստ, բաճկոն, ձեռնոց, եւ այլն եւ այլն կարող այր մարդոցմէ կրկնապատիկ պակաս կը

վճարուի կինեըուն, եւ այս ալ անչուչա անոր համար որ կինեըն ալ անոնց չափ կաչխատին, անչուչա անոր համար որ կինեըը աւելի ակար եւ քնքուչ են, եւ չատ անգամ ծննդաբերութեամբ իրենց պիտոյքը կը կրկնապատկի։

Վերջապէս Մայէօ չաբաթը չորս ֆրանքով կապրէր . . . ։

—Այո՛, կապրէր . . . այսինքն ամէն օր տասնըհինգ ժամ չարաչար աչխատելէ ետեւ՝ անօթութենէ, ցուրտէ եւ թչուառութենէ չուտ մը չմեռնելու չափ կապրէր յեսին զրկման մէջ։

Զրկում բառը ճշդիւ չբացատրեր այն չարունակուած սարսափելի չքաւորութիւնն այն ամէն բաներէ՝ որոնք Աստուծոյ պարգեւած կեանքն ու առողջութիւնն անվնաս պահելու համար անհրաժեչտ են։ Մահացու բառն աւելի լաւ կը բացատրէ այս էապէս կենսական բաներէն զրկումը, զորս արդար օրէնքով կառավարուած ազգ մը պէտք է անպատճառ մատակարարէ ժրաջան եւ հատատարիմ աչխատաւորներուն, որովհետեւ քաղաքակրթութիւնը պայն զրկած է հողին վրայ ունեցած իրաւունքէն, եւ խեղճին ծնած ժամանակ ուներած միակ հայրենի ժառանգութիւնն իր բազուկներն են։

Եւ այսպիսի կեանք մը տանիլն առաքինութիւն է. այո՛, այս կերպով կազմակերպուած մարդկային ընկերութիւն մը՝ որ այսչափ թչուառութիւններու պատճառ կըլլայ կամ թոյլտուութիւն կընէ, իրաւունք չունենար մեղադրելու այն ապրարաղդները՝ որ ինքզինքնին կը ծախեն չէ թէ անառակութեամբ իրենց կեանքը անցնելու՝ այլ ցուրտի ու անօթութեան չդիմանալով։

Տեսնենք հիմա թէ այս աղջիկը չաբաթը չորս ֆրանքով ի՛նչպէս կապրէր։

Երեք քիլօկրամ (գրեթէ 2ուկէս հօխայ) հայ ստորին տեսակէ 48 սանթիմ. երկու թոյլ ղուրւ 20 սանթ. ճարպ եղեն կամ խոզի (կարագ իւղը չատ սուղ է) 30 սանթ. հատարակ աղ 7 սանթ. մէկ գրուան ածուխ 40 սանթ. մէկ լիտր ընդեղէն 30 սանթ. երեք լիտր գետնախնձոր 20 սանթ. մոմ 33 սանթ. ատեղ վերձան 25 սանթ. գումար 3 ֆրանք 9 սանթիմ։

Վերջապէս ածուխը խնայողութեամբ գործածելու հա-

մար՝ Լա Մայէօ չաբաթը երկու կամ երեք անգամ միայն թան մը կեփէը չորրորդ յարկին սալայատակին վրայ փոքրիկ վառարանի մը մէջ, եւ մէկ օրը տաք՝ միւս օրը պաղ կուտէր այն թանը։

Ուտած բնակարանի, հագուստի եւ տաքնալու համար չաբաթը 90 սանթիմ մը մնար Լա Մայէօի։

Բաբերաղդաբար խեղճ աղջիկը բացառիկ կացութեան մէջ կը գտնուէր։ Ակրիքօլ անոր չափազանց դիւրազգածութիւնը չվիրաւորելու համար դռնապանին հետ խօսեր էր, որ ձեղնահարկին մէջ տարին 12 ֆրանքի խցիկ մը վարձու տուեր էր անոր։ Այն խցիկին մէջ հազիւ անկողին մը, աթոռակ մը եւ սեղան մը կը տեսնէր։ Ակրիքօլ ալ 18 ֆրանք վճարելով՝ 30 ֆրանքի լրացուցեր էր, որ էր խցիկին ճիշդ վարձակինը։ Ատանկով Լա Մայէօի հագուստին եւ ուրիշ մանր ծախուց համար ամիսը 1 ֆրանք 70 սանթիմ կը մնար։

Իսկ այն բազմաթիւ գործաւորուհիները՝ որ Լա Մայէօի չափ չտեսնելով անոր քաղդաւոր վիճակին մէջ չեն գտնուիր, քանի որ ոչ ընտանեկան ունին եւ ոչ ընտանեկան կատր մը հաց եւ քիչ մը կերակուր կը գնեն, եւ մէկ երկու առ ատով ընկերակցի մը անկողինը կը պատկին աղտոտ սենեակի մը մէջ, ուր ընդհանրապէս հինգ վեց անկողին կը գտնուի՝ մեծ մասն էրիկ մարզոցմէ բռնուած։ Որովհետեւ անոնք աւելի չատ ուր են։

Խեղճ՝ բայց պարկեչտ եւ մաքուր աղջիկ մը թէեւ այսպիսի բնակակցութենէ մը կը զզուի, բայց վերջապէս հարկադրուած է յանձն առնել։

Գործաւորուհի մը՝ իրեն յատուկ սենեակ մը ունենալու համար՝ որչափ եւ ագքաստին ալ ըլլայ՝ պէտք է գո՛նէ 30 կամ 40 ֆրանք կանխիկ վճարէ։ Արդ, ի՛նչպէս կարելի է այսչափ կանխիկ ստակ հանել չաբաթական 4 կամ 5 ֆրանք վարձքէն՝ որ հազիւ իր հագուստին եւ անօթութենէն չմեռնելուն կը բաւէ։

Ուրեմն հարկ է որ թչուառ աղջիկը կամ կինն այս նողկալի բնակակցութիւնը յանձն առնէ, որով ամօթիածութեան բնազդումը քիչ քիչ կը փճանայ, եւ ողջախոհութեան բնա-

կան զգացումը՝ որ մինչեւ այն ժամանակ կրցեր էր անտա-
կութեան հրապոյրներու դիմանալ, ակարանալով իր անտա-
նելի վիճակը բարւոքելու միջոց մը կը տեսնէ մոլութեան
մէջ եւ անձնատուր կըլլայ։

Բայց այս գործաւորուհիները՝ որչափ եւ խղճալի վիճակի
մէջ են՝ տակաւին երջանիկ կը համարուին եթէ միշտ գործ
գտնեն բանելու։ Վասն զի կրնայ մէկը մտածել թէ ի՛նչ
սարսափելի վիճակի մէջ կիյնայ եթէ մէկ կամ երկու օր
անգործ մնան, եթէ հիւանդութիւն մը գայ վրանին, հիւան-
դութիւն որ գրեթէ միշտ իրենց կերակուրին անբա ւականու-
թենէն կամ պէչութենէն, օդի, խնամքի եւ հանգստութեան
պակասութենէն առաջ կուգայ, հիւանդութիւն որ չատ ան-
գամ հիւանդանոցի մը մէջ խնամուելու չնորհին արժանանա-
լու չափ ծանր եւ վտանգաւոր չըլլար, բայց զանոնք վերջին
աստիճան ակարացնելով՝ աչխատութենէ կարգելու։

Այն ժամանակ ի՞նչ կըլլան այն ողորմելիները։ Սուգիւ-
մարգուս միտքը կը վարանի այնպիսի սրտակսկիծ պատկեր
մը երեւակայելէ։

Խեղճ գործաւորուհին՝ առանց իր գիտութեան Ակրիքոլի
առատասրտութիւնէն գտած օգնութեամբն ալ տակաւին մեծ
նեղութեամբ կապրէր։ Իր արդէն ակար առողջութիւնը՝ քա-
շած տառապանքէն բոլորովին խանգարեր էր։ Բայց, հազ-
ուադէպ բան, այս տեսակ մարմիներ՝ սիրուն ու ազնիւ հոգի մը
եւ մշակուած միտք մը կը կրէ, մշակուած մինչեւ ի բանաս-
տեղծութիւն. փութանք աւելցնել թէ այս զարմանալի երե-
ւոյթն՝ Ակրիքոլ Պօռուանի օրինակին արդիւնքն էր, որուն
հետ մեծցած էր Լա Մայէօ, եւ որուն վրայ բանաստեղծական
քնազդումը բնականաբար յայտնուեր էր։ Խեղճ աղջիկն առա-
ջին խորհրդականն եղեր էր Նորատի երկաթագործին գրական
փորձերուն, եւ երբ Ակրիքոլ հասկցուցեր էր անոր թէ ցե-
րեկուան տաժանելի աչխատութենէն եւս անպատմելի հա-
ճոյք եւ հեչտութիւն մը կը զգար բանաստեղծական մտածու-
թիւններէ, գործաւորուհին ալ իր բնական ուչիմութեամբն
զգացեր էր որ այն զբաղմունքն իրեն ալ չատ օգտակար
կրնար ըլլալ, քանի որ միայնակ էր եւ արհամարհուած։

Օր մը՝ Ակրիքոլ իր չինած մէկ բանաստեղծութիւնը կար-
գալով անոր, մեծ եղաւ զարմանքը երբ բարի Մայէօն ալ,
կարմրելով, թոթովելով եւ վախն ի վախը ժպտելով բա-
նաստեղծութիւն մը հանեց կարգաց անոր։ Աղջկան չինած
տողերը թերեւս չափի ու նորպաչնակութեան կոշմանէ պա-
կասաւոր էին, բայց պարզ եւ բարեկամի մը սրտին ուան-
դած գողտրիկ ողբի մը պէս սրտաչարժ էին։ Այն օրէն
ի վեր Ակրիքոլ եւ Լա Մայէօ մէկ–մէկու խորհրդական եւ քա-
ջալեր էին. բայց Ակրիքոլէն զատ ոչ ոք իմացաւ Լա Մայէօի
բանաստեղծական փորձերը. ընդհակառակն խեղճ աղջիկն
իր անընտել երկչոտութեանը պատճառաւ տխմարի տեղ ըզր-
ուած էր։

Հարկ էր որ այս տարաբաղդ աղջիկը վհն եւ գեղեցիկ
հոգի մը ունեցած ըլլար, վասն զի իր ծածուկ մնացած երգե-
րուն մէջ երբեք իր ձախող վիճակին վրայ բարկութեան կամ
տեսակ մը դառնութեան խօսք մը չէր գտնուեր, այլ տխուր բայց
քաղցր, յուսահատ բայց համբերատար ողբեր էին, մանա-
ւանդ իրեն պէս ազգութեան ու թչուառութեան կրկին բե-
ռներուն ներքեւ ընկճուելու դատապարտուած ամէն գժբաղդ
էակներուն վրայ անսահման գորովով, վշտագին համակրու-
թեան եւ հրեչտակային գթութեան աւանիներ էին։

Բայց, ա՜ւ, Լա Մայէօի բանաստեղծութիւններէն չա-
տերն Ակրիքոլի անծանօթ էր եւ երբեք չպիտի տեսնէր. նո-
րատի երկաթագործը թէեւ գեղեցիկ չէր, բայց այրական եւ
անկեղծ դէպք մը ունէր, քաջութեանը չափ բարի էր, ազ-
նիւ, առանցքուն եւ վեհ սիրտ մը, հազուագիւտ խելք մը, եւ
քաղցր ու անկեղծ վատարթութիւն մը ունէր։

Աղջիկն անոր հետ մեծնալով՝ սիրեց զայն ինչպէս որ
կրնայ սիրել ապերջանիկ արարած մը՝ որ ծաղրելի ըլլալու
երկիւղով իր սէրը սրտին խորերը թաղելու կը հարկադրի։
Վերջապէս Տակոպէի որդին ալ ամենուն պէս այս զգաց-
ման երեւոյթէն խաբուելով՝ չկրցաւ կասկածիլ թէ Լա Մայէօ
սիրահարած էր իրեն։ Ահա այս վիճակին եւ պարագաներուն
մէջ էր այն աղքատին կերպարանքով աղջիկը՝ որ Ժերան-
սուազի սենեակը մտաւ երբ ազնիւ կլինն իր զաւկին տնթ-
րիքը պատրաստելու կը զբաղէր։

— Դո՞ւն ես, խեղճ Մայէօս, ըսաւ անոր, այս առաւ-
քեզ չտեսայ, հիւանդ էիր արդեօք, Եկու պիս համբուրէ։
Աղջիկը համբուրեց Ակրիքօլի մայրը եւ ըսաւ.
— Անպատճառ լմնցնելիք գործ մը ունէի, տիկին, եւ
չուզեցի ժամանակ կորնցնել. դեռ հիմա լմնցուցի, եւ պի-
տի երթամ ածուխ գնեմ. դուք ալ բանի մը պէտք ունի՞ք։
— Ո՛չ, աղջիկս, չնորհակալ եմ, բայց կը տեսնե՞ս սրտիս
անհանգստութիւնը, ժամն ութ ու կէսը դնաց՝ դեռ Ակրիքօլս
չեկաւ։ Ցեսոյ հառաչելով աւելցուց. Ինձի համար զաւակս
հոգին կը հանէ աշխատելով. ո՜հ, չատ դժբաղդ եմ, խե՛ղճ
Մայէօս, աչքերս բոլորովին ակարացած են. եթէ քառորդ մը
գործի գրաղիմ, աչքս բնաւ չտեսներ. ուստի զաւկիս բեռը ըլ-
լալուս վրայ սիրտս կը տրորի։ — Ա՜հ, տիկին Ֆրանսուազ,
եթէ Ակրիքօլ այդ խօսքդ լսէ՛ր. . . — Գիտեմ, սիրելի զաւ-
կիս խելքն ու միաքն իմ վրայ է. սակայն համար սրտիս ցաւն
աւելի կը զառնանայ, Սակեց զատ՝ միշտ կը մտածեմ թէ գիս
մինակ չձգելու համար հրաժարած է այն հանգստութիւնէն՝ զոր
իր ընկերները կը գտնեն իր ազնիւ եւ պատուական վարպե-
տին՝ Պ. Հարաբի՝ տանը մէջ։ Փոխանակ հոս խեղճ ձեղնա-
յարկի մը մէջ բնակելու. ուր կէս օրին հազիւ քիչ մը լոյս
կըլլայ, գործարանին մէջ գործաւորներուն պէս քիչ մը ծախ-
քով լուսաւոր օդատեղ եւ ձմեռը լաւ տաքցած սենեակ մը
կունենայ պարտէզներու վրայ նայող, որ իր սիրած բանն է.
այն ժամանակ գործարանէն հոս երթեւեկելու աշխատութիւ-
նէն ալ կազատի. ինչու որ գործարանը Բարիզէն դուրս ըլ-
լալով առաւ իրիկուն երթալ գալը դիւրին չէ։ — Բայց,
տիկին Պօտուան, այդ յոգնութիւնը կը մոռնայ զաւակդ՝ երբ
իրիկունը դոնէն ներս մանելուն պէս քեզի կը համբուրէ, աս-
կէց զատ միտդ որ իր հոս ծնած բլլալուն համար այս տունը
սիրելի է քեզի, կարծեմ թէ Պ. Հարաբի առաջարկեր էր քե-
զի որ բնակութիւնդ Բէլէսթա փոխադրելով, գործատրներ-
յատկացուած տունին մէջ բնակիս Ակրիքօլին հետ։ — Այո՛,
աղջիկս, բայց այն ժամանակ այս թեմէն բաժնուիլս տարկ
պիտի բլլար, որ չեմ կրնար։ — Բայց ահա, տիկին Ֆրան-
սուազ, Ակրիքօլ կուգայ, անոր ձայնն է, ըսաւ Լա Լայէօ
կարմրելով։

Արդարեւ լիաձայն, քաղցր եւ ուրախալի երգ մը հնչեց
անդունդին կողմէն։
— Գո՛հ լաւս չտեսնէ, ըսաւ քարի մայրն աչքը սրբե-
լով. այնչափ աշխատութիւնէ ետքը զաւակիս հանգստանա-
լու ժամն այս է, պէտք չէ որ վրդովեմ։
Երկաթագործ բանաստեղծը քանեւէորս տարեկան կայ-
տառ եւ կորովի երիտասարդ մըն էր՝ արեւէն սեւցածի պէս
թխորակ գունով, սեւաչուի, սեւատեր, արծռունգն, հա-
մարձակ, անկեղծ եւ նշանաւոր դէմքով. Տակօպէռի հետ
նմանութիւնն աւելի զգալի էր՝ ժամանակին սովորութեան
համեմատ ունեցած հատա ընչացքովն եւ միայն կզակը ծած-
կող սրածայր մօրուքովը. իսկ այտերը կզակին անկիւնէն
մինչեւ քունքն ածիլուած էին։ Չիթագոյն թա իշէ տափատ
մը, կապոյտ՝ բայց գարբնոցին մուխէն քիչ մը գեղնած
կարճ կտաւէ շապիկ մը իր ջղուտ պարանոցին չուրջը անո-
գութեամբ կապուած սեւ փողկապ մը, նեղ պանտանակով
փոքր գլխարկ մը, ահա այս է Ակրիքօլի կերպարանքը։ Բան
մը միայն իր աշխատութեան զգեստներուն հետ տարօրինակ
հակապատկեր մը կը ձեւացնէր, այն էր՝ մոյզ ծիրանագոյն
թերթերով եւ արծաթափայլ միջուկով մեծ եւ գեղեցիկ ծա-
ղիկ մը զոր ձեռքը բռնած էր։
— Բարի իրիկուն մայրիկ. . . ըսաւ Ակրիքօլ ներս
մտնելով եւ անմիջապէս մայրը համբուրելով։ Ցեսոյ գլխովը
բարեհամական ակնարկ մը ընելով Լա Մայէօլ աւելցուց
« Բարի իրիկուն, փոքրի՛կ Մայէօս։ — Ինձի կը թուի որ
այս իրիկուն չատ ուշ մնացիր, զաւակս, ըսաւ Ֆրանսուազ
գէպ ի վառարանը երթալով՝ ուր որդւոյն կերակուրը կը
տաքնար. սիրտս անհանգիստ բլլալ սկսեր էր. . . — Ինձի
համար կամ իմ կերակուրիս համար անհանգիստ բլլա՞լ, սի-
րելի՛ մայրիկ, ըսաւ Ակրիքօլ գուարթութեամբ. հա՛, հա՛, . . .
չես ուզեր ներել որ ինձի համար պատրաստած փոքրիկ ճաշդ
ուշ մնայ՝ վախնալով որ կը պաղի կամ կաւրուի. . . այդ-
չափ որկրամո՞ղ ես, մայրի՛կ. . . : Գրաւ կը գնեմ որ խոզի
ճարպով գեհենախնձոր է, զոր ես չատ կը սիրեմ, — Ճարպի
օրով այնպիսի բան կեփուի, այնպես չէ՞ ըսաւ Ֆրանսուազ

մեղմ յանդիմանական ձայնով(1) : — Իրաւունք ունիս , ըսաւ Ակրիքօլ Լա Մայէօի երեսը նայելով եւ անմեղ ժպիտ մը փոխանակելով անոր հետ . բայց աղէկ միտքս ձգեիր այսօր չարաթի ըլլալը , մա՛յր իմ , աւելցուց Ակրիքօլ , ա՛ռ սա չարաթականս : — Շնորհակալ եմ , աղա՛ս , պահարանը դիր : — Շատ աղէկ , մա՛յր իմ : — Մե՛ռ , Աստուա՛ծ իմ , ըսաւ յանկարծ գործատուրուհի աղջիկը՝ երբ երիտասարդը սուակը պահարանը դնելու վրայ էր , այդ ի՞նչ գեղեցիկ ծաղիկ է ձեռքդ , Ակրիքօլ . այդպիսի ծաղիկ երբէք տեսած չունէի , մանաւանդ ձմեռ ժամանակ . . . նայեցէք անգամ մը , տիկի՛ն Ֆրանսուազ : — Հէ՛ , մայր , գեղեցիկ ծաղիկ չէ՞ , ըսաւ Ակրիքօլ մօրը քով երթալով որպէս զի ծաղիկը մօտէն ցուցընէ . նայեցէք զմայլեցէք եւ մանաւանդ հոտոտեցէք , վասն զի առանց անուշ ու հաճելի հոտ չկրնար ըլլալ : — Ցիրաւի , աղա՛ս , չատ անուշ հոտ մը ունի , եւ ի՞նչ գեղեցիկ ծաղիկ մըն է , ըսաւ Ֆրանսուազ զմայլելով . ուակի՞ց գաղ այդ : — Դատ՛յ մի , սիրելի մայրի՛կ , միթէ կը կարծես թէ Մինի բաժտան գննէն մինչեւ Պրիզ–Միչ փողոցն եկող այսպիսի բանե՞ր կը գտնէ , ըսաւ Ակրիքօլ : — Ի՞նչպէս ձեռքդ ինկաւ ուրեմն , ըսաւ Լա Մայէօ Ֆրանսուազի պէս հետաքրքրութեամբ : — Քանի որ իմանալ կուզես , ուրեմն ես ալ հետաքրքրութեամբ գոհացնեմ , ասիկա պիտի հաւկնէ քեզի այսչափ ուշ գալուս պատճառն , մա՛յր իմ , ասկէ գաղ ուրիշ դէպք մըն ալ պատճառ եղաւ ուշանալուս : կարծես թէ արկածներու իրիկուն մըն է . . . : Երբ արդաքայլ առնն կուգայի , Բարիլոն փողոցին անկիւնը հասած ժամանակս մեղմ եւ ողբաձայն հնչիւն մը լսի : Դեռ մոռը կոխած չէր : Տեսայ որ գեղեցիկ էգ չինիկ մըն էր ձեռքիս մեծութեամբ , սեւ ու փայլուն վարսերով եւ կախուած ականջներով որոնց երկայնութիւնը մինչեւ թաթերուն կը հասնէր : — Անտարակոյս կորսուած չուն մը ըլլալու էր , ըսաւ Ֆրանսուազ : — Այո՛ , բանեցի խեղճ փոքրիկ կենդանին՝ որ ձեռքերս լիզել սկսաւ : Պարանոցը մետաքսէ լայն կարմիր ժապաւէն մը կար մեծ ծոպով մը կապուած , բայց վրան անուն մը կամ նշան մը չկար որպէս զի տէրն ո՛վ ըլլալը հասկնայի . ժապաւէնին տակը նայելով փոքրիկ մանեակ մը տեսայ ոսկիէ կամ ոսկեզօծ արծաթի չղթայներէ հիւսուած՝ փոքրիկ պնակիտով մը . պնակիտին վրայ կարդացի . «Լիւիթիէն . օրիորդ Սարիէն տը Քարտօվիլլիէն է , Բարիլոն փողոց թիւ 7 : » — Բարեբաղդաբար այն փողոցին մէջն էիր , ըսաւ Լա Մայէ : — Լսածիդ պէս . չինին թեւիս տակն առի , եւ 7 թիւ տունը փնտռելով , մեծ պարտէզի մը երկար պատին տակէն խել մը քալելէ ետեւ՝ փոխիրիկ առանձին բնակարանի մը դրան առջեւ հասայ , որ անշուշտ պատին միւս ծայրը գտնուած մեծ ապարանի մը մասն էր : Վեր նայեցայ եւ երկաթի վանդակէ փոքրիկ դրան մը վրայ 7 թիւ տեսայ դեռ նոր ներկուած : Ինչեցի դրան զանգակը , եւ քանի մը վայրկեան սպասելէ ետեւ որ նայիս թէ ո՛վ եմ , վասն զի կարծեմ դրան վանդակասիւներուն մէջէն երկու աչք տեսայ . վերջապէս դուռը բացուեցաւ . Ասկէ ետեւ պատմելիքներուս չպիտի հաւատաք : — Ինչո՞ւ համար , զաւակս : — Անոր համար որ դիւթական վիպասանութիւն մը պիտի թուին ձեզի : — Դիւթական վիպասանութի՞ւն մը , ըսաւ Լա Մայէօ : — Անտարակոյս , վասն զի տակաւին հիացումս չէ անցած . այն ատենն սքանչացայ որ տեսածս երազ կը թուի ինծի : Պատմէ նայինք , պատմէ , ըսաւ բարի մայրն ա՛յնչափ հետաքրքրութեամբ որ իր զաւկին համար պատրաստած կերակուրն այրելուն ետքը չկրցաւ զգալ : — Նախ , ըսաւ երկաթագործը , դուռը ծաղկահատակ օրիորդ մը բացաւ , ա՛յն ատենն գեղեցիկ , ա՛յն ատենն վայելուչ եւ չնորհալի կերպով հագուած , որ տեսնողը հին ժամանակէ մնացած պատկեր մը կը կարծէը : Դեռ ես բերանս չբացած , օրիորդը մէկէն պոռաց . « Մե՛ , պարո՛ն , Լիւթիէնը գտեր է եւ հոս կը բերէ . ո՛րչափ ուրախ պիտի ըլլայ օրիորդ Սարիէն : Եկէք , պարո՛ն , հոս եկէք , օրիորդը չատ կը ցաւի

(1) Եւրոպայի ջերմեռանդ կաթոլիկները սուրբ շաբաթ օրերը պահ կը բռնեն : Էօճ ԺԴ պապ. տեսնելով որ պահ բռնող չկայ նիման, մասնաւոր կոնդակով մը պահը վերցուց. քէեւ ցաւալի է որ մեր մէջ կրօնականներն ալ պահը չբռնելովնին հանդերձ, դեռ ոչ միայն չէ վերցած պատճառնապէս, այլ եւ կը բարդուի եւ կը յանձնարարուի ալ:

Թաւիօր Թարգ.

եթէ անձամբ չնորհակալ չըլլայ ձեզի ։ » Եւ առանց ժամանակ ձգելու ինծի որ պատասխանեմ, աչք ըրաւ որ հեռանայ ներքեմ . . . Անհնար է, մայրիկ, պատմել ձեզի տեսած բոքանչելի պերճութիւնս երբ կէս լուսաւորուած փոքրիկ սրահէ մը անցայ, որ անուշ հոտեր կը բուրէր ։ Աղջիկը չատ չուտ կը քալէր առջեւէս ։ — Դուռ մը բացուեցաւ, եւ ա՛հ, այն տեղ չքեղութիւնը կարդէ դուրս բան էր ։ Այն աստիճան աչքս չլացաւ, որ ուրիշ բան չեմ յիշեր՝ բայց միայն ոսկիի, լուսոյ, բիւրեղի եւ ծաղիկներու հրաշալի տեսարան մը, եւ այն ակնախտիտ փառաւորութիւնն մէջ ծաղկահատակ օրիորդ մը՝ այնչափ աղուո՛ր, ա՜հ, ա՛յնչափ չքնաղագեղ որ չեմ կըրնար նկարագրել . . . բայց մազերը խարտեաշ էին, կամ մանաւանդ ոսկիի պէս փայլուն . . . որուն նմանը կենացս մէջ տեսած չէի ։ Ասոր հետ սեւ աչքեր, կարմիր շուրթեր եւ լուսոյ պէս ճերմակ գոյն մը ունէր . . . ասկէ աւելի բան չեմ յիշեր . . . վասն զի կրկին կըսեմ, ա՛յն աստիճան սքանչացած ու չլացած էի որ կարծես թէ վարագուրի մ՚ետեւէ կը տեսնէի . . . ։ « Օրիո՛րդ, ըսաւ աղջիկը՝ որուն վայելչագեղ կերպարանքը տեսնողը չէր կրնար երբէք նաժիշտ համարիլ, անաւասիկ Լիւթինը՝ զոր այս պարոնը զաներ ու բերեր է ։ — Մե՛ն, պարո՛ն, ըսաւ սակայն օրիորդն անուշ ու հնչուն ձայնով, որչա՛փ չնորհակալ ըլլալու պարտականեմ քեզի . . . ։ Այս չնիկը չափազանց սիրելի է ինծի ։ » Յետոյ՝ անչուչա կերպարանքիս նայելով կարծեց թէ կրնար կամ պէտք էր ուրիշ կերպով չնորհակալ ըլլալ՝ քան թէ լոկ խօսքով, քովէն փոքրիկ մետաքսեայ քսակ մը ձեռքը առաւ ու ըսաւ ինծի ։ — Անչուչա, պարո՛ն, Լիւթինս ինծի բերելու համար աշխատութիւն կրեցիք, եւ թերեւս թանկագին ժամանակ մըն ալ կորնցուցիք, ներեցէք ինծի որ . . . եւ քսակին ինձ երկընցուց ։ — Մե՛ն, Ակրիքո՛լ, ըսաւ Լա Մայէօ ախորժակամբ, որչա՛փ սխալեր է քու վրադ ։ — Վերջը նայէ, եւ կը ներես օրիորդին ։ Աչքին ծայրովը նշմարելով որ քսակն ինձ տալու չարժումը սաստիկ վիրաւորեց ինծի, քովը կեցած չախճապակեայ ծաղկակալի մը մէջէն այս ազուոր ծաղիկն առաւ եւ չնորհալից ձայնով մը՝ որմէ կը գուշակուէր թէ ինծի վիրաւորելուն վրայ կը զղջար, ըսաւ ինծի, — Գո՛նէ՝ այս ծաղիկն ընդունեցէք, պարո՛ն . . . ։ — Իրաւունք ունիս, Ակրիքո՛լ, ըսաւ Լա Մայէօ ժպտելով, ակամայ սխալ մը տակէ աւելի լաւ կերպով չէը կրնար դարմանուիլ ։ — Այդ ազնիւ օրիորդն ինչպէս ալ լաւ հասկցեր է Ակրիքոլիս բնաւորութիւնը, ըսաւ Ֆրանսուազ աչքը սրբելով ։ — Այնպէս չէ՞, մայրիկ, բայց երբ ծաղիկը ձեռքէն կառնէի՝ առանց աչքս վեր վերցնելու, վասն զի որչափ որ հրկչտա չեմ, օրիորդին վրայ բան մը կար որ բարեսրտութեանը հակառակ ակնածութիւն կազդէը ինծի, դուռ մը բացուեցաւ, եւ ցորհնադոյն դէմքով սաթօրինակ բայց վայելուչ կերպարանքով բարձրահասակ եւ գեղանի աղջիկ մը խարտիշներ օրիորդին ըսաւ, «Օրիո՛րդ, հոս է, ձեզի կըսպասէ» ։ Իսկոյն ոտքի վրայ եղեալով ըսաւ ինծի, « Հազար ներողութիւն, պարո՛ն, երբէք չպիտի մոռնամ որ ձեր չնորհիւ մեծ բերկրութիւն մը զգացի, կաղաչեմ որ ամէն ատիթ յիշէք իմ հասցէս ու անունս. Ամրիէն սը Քարտօվիլ ։ » Այս ըսելով դուռնէն դուրս անհետացաւ ։ Զի կրցայ խօսք մը գտնել պատասխանելու. գեղահասակ նաժիշտը նորէն առջեւս իյնալով փղոցին դուռը բերաւ, սիրուն յարքանքով ղիս ողջունեց եւ անա ինքզինքս նորէն Բարիզի փղոցին մէջ զտայ՝ սքանչացած, հիացած եւ աչքերս չլացած, այնպէս որ ինքզինքս յաւերժահարսերու պալատէ մը դուրս ելած կը կարծէի . . . ։ — Ճշմարիտ է, զաւակս, այդ պատմութիւնդ դիւթական վիպասանութեան մը կը նմանի. այնպէս չէ՞, խեղճ Մայէօս ։ — Այո՛. ահիկին Ֆրանսուազ, ըսաւ աղջիկն զլազած եւ խոհուն դէմքով մը՝ զոր Ակրիքոլ չնչմարեց ։ — Օրիորդ Ամրիէնի մէկ բանին ալ չատ զմայլեցայ, ըսաւ դարձեալ Ակրիքոլ. այսինքն իր փոքրիկ կենդանին տեսած ժամանակ՝ զիս չմոռցաւ եւ անով չզբաղեցաւ, ինչպէս որ ուրիշ չատերու սովորութիւնն է. ասկէց կը հասկցուի որ ազնիւ սրտի մէկն է, այնպէս չէ՞, Մայէօ ։ Վերջապէս այս օրիորդն ա՛յնչափ բարեհիւր ու վհատանքն երեւցաւ ինծի, որ կարեւոր պարագաներու մէջ չպիտի վարանիմ անոր դիմելու . . . ։ — Այո՛, իրաւունք ունիս, պատասխանեց Լա Մայէօ, ալ աւելի մտածութեան մէջ ընկղմած ։

— Հիմա, մա՛յր իմ, ըսաւ ծիծաղելով երիտասարդ երկաթագործը, որ Լա Մայէօի սրտին վրդովումը չէր նկատած, պատմութեան մասին առաջին ճերմակ հացդ կերար. (ուրախութենդ երկար չպիտի տեւէ) եա ալ ուշ մնալուս պատճառներէն մէկը հսկացուցի ձեզի . . . ահա միւսն ալ . . . Հոս մտած ժամանակս՝ ամէնքդ սառոյցը ներկարարը դէմս ելաւ՝ ձեռքերը պատուական կանանչ ներկով մը թաթխուած. զիս բռնեց եւ խռոված դէմքով մը ըսաւ ինծի թէ բաւական վայելուչ կերպարանքով մարդ մը տեսեր էր որ տանը բոլորտիքը կը պարտէր լրտեսելու կերպով: — Ակռէց ինչ կիլլէ ձեզի համար, հա՛յր Լօրիօ, ըսի. միթէ կը վախնաք որ մինչեւ արմատինդ ներկուած այդ գեղեցիկ կանանչին գալանիքը կը գողնա՞ ձեզմէ: — Ո՛վ կրնայ ըլլալ արդեօք այն մարդը, Ակրիքօ՛լ, ըսաւ Ֆրանսուազ: — Ջեմ գիտեր, մայր իմ, ոչ ալ հասկնալու կը ղեալիմ: Հայր Լօրիօ կաչաղակի պէս չատախօս է: Տեսնելով որ կասկածած լրտեսութիւնն ինչպէս ինծի նոյնպէս անոր համար ալ վոյմ ընելիք բան մը չէր, սափրեցի դինքը որ իր գործարանը գառնայ:

Այս խօսքն ընելով Ակրիքօլ իր չաբախականը պարունակող կաշիէ քսակը սարսռ պահարանին մէջ տեղի դարակը դրաւ:

Նոյն միջոցին երբ Ֆրանսուազ ալ կերակուրին սեղակը մէկ կողմ կը դնէր, Լա Մայէօ մտախոհութենէն սթափելով կոնքի մը մէջ ջուր լեցուց ու երկաթագործ երիտասարդին տանելով՝ քաղցր ու երկչոտ ձայնով մը ըսաւ. — Ակրիքօ՛լ ձեռքիդ համար է: — Շնորհակալ եմ, փոքրի՛կ Մայէօս . . . ո՛րչափ բարեսիրտ ես . . . Ցետոյ բնական ձայնով ու չարժուժով մը աւելցուց. — Ա՛ռ այն գեղեցիկ ծաղիկս քեզի թող ըլլայ՝ աշխատութեանդ փոխարէն . . . . — Ինծի՞ կուտաս . . . գոչեց գործաւորուհին այլայլած ձայնով ու իր գեղնած երեսը կարմրելով: — Հապա ինչ կուզես որ ընեմ... սրտիս վրա՞յ դնեմ . . . չապիկիս կուրծքին գոնա՞ր մը չունիս տատ զայն, ըսաւ Ակրիքօլ ծիծաղելով: Արդարեւ զմայլեցայ օրիորդին այնչափ սիրուն կերպով ինծի շնորհակալ ըլլալուն

վրայ. ուստի չատ ուրախ եմ անոր չնիկը գտնելուս համար, եւ մանաւանդ չատ գոհ եմ այս ծաղիկը քեզի տալուս համար, քանի որ այնչափ հաճելի է քեզի . . . կը տեսնես որ այսօր յաջող օր մըն է եղեր:

Այս ըսելով, երբ Լա Մայէօ ուրախութենէն սրտին չարժումէն եւ զարմանքէն դողալով ծաղիկը կառնէր, երկաթագործ երիտասարդն իր ձեռուընները լուալ սկսաւ, որք երկաթի փոշիներէն ու ածխախառն մուրերէն այնչափ սեւցած էին որ կոնքին մէջի չատակ ջուրը մելանի գոյն առաւ: Ակրիքօլ աչքին ծայրովը այս փոփոխութիւնն Լա Մայէօի ցուցընելով՝ կամաց մը ըսաւ անոր ծիծաղելով. « Ահաւասիկ դիւրագին մելան մը մեզի պէս թուղթ մրոտողներուն համար . . . երբէք քանի մը ոտանաւորնե՛ր լմնցուցի, որոնցմէ չատ գժգոհ չեմ. զանոնք պիտի կարդամ քեզի: »

— Ալ նստէ նայինք, աղա՛ս, ըսաւ, օրն ի բուն գարբնոցին առջեւ ոտքի վրայ ես . . . ժամանակն ալ ուշ է: — Շատ աղէկ . . . բայց ահա քու թիկնաթոռդ կուտաս ինծի... Նորէն վէճի սկսինք այս իրիկուն ալ, պիտես որ անոր վրայ նստիլ չեմ ուզեր . . . վերցուր, ես պարզ աթոռակի մը վրայ ալ կրնամ նստիլ . . . :

— Ոչ, չեմ վերցներ, պէաք է որ այնչափ ծանր աշխատութենէդ հանե քիչ մը հանգստանաս:

— Ա՜հ, նայէ մէկ մը, խնդա՛ Մայէօս, ինչ բռնատրութիւն, ըսաւ Ակրիքօլ զուարթութեամբ, եւ մօրը սուած թիկնաթոռին վրայ նստաւ. սակայն, մա՛յր իմ, մի հաստատը ըսածիս, քու թիկնաթոռիդ վրայ չատ հանգիստ կրնամ:

— Հետս ճաշել չգո՞ս ուզեր, ըսաւ Ակրիքօլ Լա Մայէօի:

— Շնորհակալ եմ, Ակրիքօլ, ըսաւ աղչիկն առջեւը նայելով, ճաշս ըրած եմ, — Ըսածս քաղաքավարութեան համար էր, վասն զի պիտեմ որ դուն միտքդ դրածէդ չես խախտեր, եւ աչխարհ մէկդի գայ՝ մելի հետ հաց չես ուտեր: Մայրս այ քեզի պէս է, առանձին կը ճաշէ . . . եւ թերեւս առանց իմ դիտնալուս ինքզինքը կը զրկէ . . . . — Ջէ, սիրելի՛ տղաս, չէ՛, . . . կանուխ ճաշելն իմ առողջութեանս աւելի կը չար-

մարի . . . : Ինչպէս է եղած կերակուրս , աղէ՞կ է : — Աղէ՛կ մի . . . պատուական ըսէ , մա՛յր իմ , չե՞ս դիտեր թէ չոզգամով Մարէ Ձուկն (գուբռւ պագգալա պալըղը որ Նեռապայի մէջ ադած մորիւ ձկան կըսանն) իմ ամենէն սիրելի կերակուրս է . ես Թէր–Նէօվի մէջ ձկնորս ըլլալու համար ծրնած էի : »

Աղնիւ երիտասարդն ընդհակառակն օրական ապահանելի աշխատութենէն եաեւ խիստ անբաւական կը գտնէր այս անհամ կերակուրը՝ որ քիչ մըն ալ այրած էր չնիկին պատմութիւնը ըրած ժամանակ . բայց մայրիկը գոհ ընելու համար անտրտունջ յանձն կառնէր պարք բանել , եւ մեծ ախորժակով այն Ձուկն ուտել կը ձեւացնէր . ուստի մայրն ալ ուրախ ըլլալով ուրկզուց . — Ո՛հ . . . կը տեսնեմ որ այս կերակուրը չատ համով կուգայ քեզի . ուստի գալ ուրբաթ եւ չորեքշաբթի օրերը նորէն եփեմ : — Շնորհակալ եմ , մա՛յր իմ , բայց երկու օր իրարու վրայ մի՛ եփեր , սատմոքսս կաւրէ . . . : Հիմա այս խօսքերը թողունք եւ տեսնենք թէ վաղը ի՛նչպէս պիտի անցուդարձնք կիրակին . պէտք է որ չատ զրօսնունք . սիրելի՛ մայր իմ , քանի մը օրէ ի վեր քեզի ախուր կը տեսնեմ եւ պատճառը չեմ հասկնար , արդեօք ինձմէ դժգոհութի՞ն մը ունիս : — Ո՛չ , սիրելի՛ զաւակս , քեզմէ դժգոհութիւն ունենամ . . . քեզմէ՞ . . . որ ուրիշ զաւակներու տիպար մը . . . : — Շատ լաւ . . . ուրեմն գոհ ըլլալդ զորձով ցոյց տուր քիչ մը զուարճանալով : Թերեւս այս օրերուն ալ անցնիլ անպատուն պէս ընկերանալու պատիւ կընէ մեզի , ըսաւ Ակրիքօլ յարգանքով Լա Մայէօի առջեւ ծռելով :

— Քաղ գիտես , աղաս , որ ամբողջ օրը աղօթքի եմ , ըսաւ Ժրանտուազ : — Շատ ազէկ կընես , մա՛յր իմ , բայց իրկունը : Ես քեզի չեմ առաջարկեր որ թատրոն երթաս , բայց խիստ զուարճալի ձեռնածու մը կայ եղեր , անպակա տեսնելու երթանք : — Շնորհակալ եմ , աղաս , այդ ալ ա՛նտաբան չէ՞ մի , գէշ բան է . . . : — Մ՛ո՛հ , սիրելի՛ մայր իմ , այդ բրածդ չափազանցութիւն է : — Մինչեւ ուրիշներու գործին կը խառնուիմ աղաս , եւ ուզածնին ընելու արգելք կըլլա՞մ . . . — Ձչմարիտ ըսիր , մա՛յր իմ , կը նեղես . ու-

րեմն եթէ օդը բաց ըլլայ , Մայէօն կառնենք եւ պարզապէս Պուլվարներուն (ծառուղի) վրայ կը պտտինք։ Գրեթէ երեք ամիս կայ որ Լա Մայէօ հետերնիս դուրս ելած չէ , եւ առանց մեզի ալ ընաւ դուրս չելլեր : — Ո՛չ , զաւակս , դուն մինակ դուրս ել , կիրակիդ կրցածիդ չափ զուարճութեամբ անցուր : — Ձչմարիտ է , նորէ , մայր իմ , խոհանոց ուրեմն հոգս մնաին : Ո՛հ քաղարի հայր : Բայց ո՛չ , անա կը տեսնես չեմ կրնար անոր վրայ խորհիլ . . . այ , մտածութիւնը գիս տակն ու վրայ կընէ : — Կուգայ , ըսաւ Ժրանտուազ հառաչելով , եթէ Աստուած կամի : — Ինչ , եթէ Աստուած կամի՛ . . . անշուշտ Աստուած կը կամի . որովհետեւ բուսական աղօթքներ ու պատարագներ ընել տուած են անոր համար . . . — Ակրիքօլ . . . զաւա՛կս , ըսաւ Ժրանտուազ զաւկին խօսքը կտրելով եւ ախորժելիօրէ գլուխն երերցնելով , տառնկ խօսք մի՛ ըներ . . . մանաւանդ երբ խնդիրն հոգի վրայ է . . . :

— Աղէկ . . . չատ աղէկ . . . բայց կը յիշես որ գրել տուած վերջին նամակին մէջ , որովհետեւ իր գինեւորական անկեղծութեամբը կըսէր մեզի թէ քիչ չատ կարդալ գիտէը բայց գիր չէը կրնար գրել , արդ գրել տուած վերջին նամակին մէջ ըսեր էր մեզի թէ բնաւ հոգ չընենք իր վրայ , թէ յունվարի վերջը Բարիզ պ'ուտի դառնայ , եւ թէ հոս հասնելէն երեք չորս օր առաջ իմաց պիտի տայ մեզի Բարիզի ո՛ր դռնէն մտնելիքը , որպէս զի երթամ գինքը դիմաւորեմ : — Ձչմարիտ է , զաւակս . . . բայց անա վեցերկար մտանք եւ դեռ ձայն մը չկայ . . . : — Ըսել է թէ , մա՛յր իմ , երկար չպիտի սպասենք . այսօր կամ վաղը պիտի գայ . մինչեւ անգամ այս ալ կըսեմ թէ չպիտի զարմանամ եթէ մեր սիրելի Գաբրիէլն ալ այս օրերս Բարիզ հասնի , ինչպէս որ Ամերիկայէն ինծի գրած վերջին նամակն յայս կուտար : Ի՛նչ երջանկութիւն , մա՛յր իմ , եթէ ամենքս մէկտեղ գտնք : — Աստուած լսէ ձայնդ , զաւակս , ինծի համար ամենագեղեցիկ օր մը պիտի ըլլայ . . . : — Եւ այն օրը խիստ մօտ է , հաւատա՛ ինծի... Հօրս մահին՝ երբոր լուր չկայ՝ բարի նշան մըն է . . . : — Կը յիշե՞ս հայրդ , Ակրիքօ՛լ , ըսաւ Լա Մայէօ : — Շիտակն ըսելով՝ ամէն բանէ

աչկի իր մուչակ մեծ գլխարկն ու ընչացքը կը յիշեմ որոնք սաստանայի պէս կը վախցնէին զիս. միայն իր համազգեստին մէջի ճերմակ կոպմր կախուած խաչանշանին կարմիր ժապաւէնն ու թուրին ոսկեճամուկ երախակալը քիչ մը զիս կը հաչահցնէր անոր հետ. այնպէս չէ՞, մայր իմ... բայց ինչո՞ւ կուլաս։ — Աւա՜ղ, խնդճ Պօղոսեան... որչափ սա-ռապանք քաշեց արդեօք մեզմէ բաժնուելէն ի վեր, մանաւանդ այս տարիքին մէջ, վասն զի վախճանն անցած է... Ա՜հ, սիրելի՛ զաւակս, սիրտս կը մրմռաքի երբ կը մտածեմ որ խեղճ հայրդ հոս ալ աղքատութեան մէջ պիտի տառապի։ — Ինչ կրանա, մա՛յր իմ... — Աւա՜ղ, ես աչխատելու կարողութիւն չունիմ... — Մի՛թէ ես ալ չունի՞մ, մա՛յր իմ, միթէ սեռնակ մը չունի՞նք թէ՛ անոր եւ թէ՛ քեզի համար, սեղան մը չունի՞նք թէ՛ անոր եւ թէ՛ քեզի համար։ Միայն թէ, սիրելի՛ մայր իմ, որովհետեւ ապրուստի վրայ կը խօսինք, աւելցուց երիտասարդը գորովալից ձայնով որպէս զի մայրը չվշտացնէ, ներէ ինծի որ քանի մը ըսեմ քեզի, երբ հայրս ու Գաբրիէլ հոս վերադառնան, ալ անոնց համար ամէն օր պատրաստ բան ասլու ու կերոնները վառել տալու պէտք չենք. ուստի այդ ծախքերը քովերնիս մնալով, սիրելի հայրս ամէն օր չիչ մը գինի ու բաւական ծխախոտ կրնայ ունենալ... տակէց գաս կիրակի օրերն ալ քաղաքին մէջ լաւ ճաշ մը կրնանք ընել։

Այս միջոցին դուռը զարնուելով՝ Ակրիքօլի խօսքն ընդմիջեցաւ։

— Մտէ՛ք, բաւ Ակրիքօլ։

Բայց դուռը բացող անձը՝ փոխանակ ներս մտնելու՝ կէս մը բացաւ զայն, ու գեղեցիկ կանանչ ներկուած ձեռքով մը երիտասարդ երկաթագործը դուրս կանչեց։

— Ա՜, մոր հա՛յր Լօրիօն է, ներկարարնիերուն ալ՝ պարը, բաւ Ակրիքօլ. ներս մտէք, հա՛յր Լօրիօ, ներս մտէք։ — Անհնար է, տղա՛ս, գլխէս մինչեւ ատս ներկի մէջ թաթխուած եմ, Տիկին Ֆրանսուազի սենեակին ամրողջ գեսինը կանանչի կը ներկեմ։ — Աւելի ազէկ, գալարավայրի երեւոյթ կառնէ. ես ալ գալարիի խնդ եմ։ — Կատակը մէկդի,

Ակրիքօ՛լ, անմիջապէս քեզի ընելիք կարեւոր խօսք մը ունիմ քայց չուտ ըրէ, եկուր, կարեւոր գործի մը վրայ էր ըսելիքս, աւելցուց ներկարարը խորհրդագրած դէմքով մը, այնպիսի գործի մը որ միայն քեզի կը վերաբերի։ — Միայն ի՛նձ կը վերաբերի, բաւ Ակրիքօլ զարմացմամբ ոտքի վրայ երթալով. արդեօք ինչ կրնայ ըլլալ։

Եւ երկաթագործը իր մայրը մինակ ձգելով կ՚ելլայ հետ դուրս գալու։

Ընդարձակ վայրկեան եղաւ Ակրիքօլ ներս մտաւ դէմքն այլայլած, յուզուած, աչքն արտասուքով լեցուած էր, ձեռուըները կը դողար, բայց դէմքէն արդարարդ ուրախութիւնն ու խանդագատանք կը ցայտէր։ Վայրկեան մը գրան առջեւ մնաց. կարծես թէ սրտին վրդովմունքը թող չէր տար իրեն որ մօրը մօտենար։ Ֆրանսուազի աչքն ա՛նկեան ակարացած էր որ չկրցաւ զանկին երեսին փոփոխութիւնը նշմարել։

— Ինչ է եղեր ըսիքը, զաւակս, հարցուց մայրը։

Դեռ Ակրիքօլ պատասխան չտուած, կ՚ելլայ Մայէօ անոր երեսին դիտմամբ նայելով։ — Աստուա՜ծ իմ... ինչ կայ, Ակրի՛քօլ, այդ ինչ երեսի գոյն է...։ — Մա՛յր իմ, բաւ այն աստիճան արհեստաւոր երիտասարդը յուզել ձայնով եւ Ֆրանսուազի քով վազելով՝ մա՛յր իմ, հիմա այնպիսի բան մը պիտի ուսանիս, որ քեզի չատ պիտի զարմացնէ, խոսք տուր ինձ որ հանդարտ պիտի կենաս։ — Ինչ ըսել կուզես... ինչո՞ւ կը դողաս... երեսս նայէ մէյ մը... չատ դիդնկր ես...։ — Սիրելի մա՛յր իմ... բաւ երիտասարդը ծունկի վրայ գալով եւ Ֆրանսուազի ձեռքը բռնելով, պէտք է որ... չես գիտեր... բայց...։ »

Ակրիքօլ չկրցաւ խօսքն աւարտել. ուրախական լացն իր ձայնը կրնդհատէր։

— կուլա՛ս, զաւակս. լայդ, տէ՛ր Աստուած, ինչ կայ, գիս դող կը հանես...։ — Դող հանո՛ղ... ո՛չ, ոչ... գիս դող կը հանես։ բաւ Ակրիքօլ աչքը սրբելով, չատ ուրախ ընդհակառակն, բաւ Ակրիքօլ աչքը սրբելով, չատ ուրախ պիտի ըլլաս... բայց նորէն կրսեմ, հանդարտ պիտի կենաս, վասն զի չափազանց ուրախութիւնը չափազանց վըշտակրութեան պէս վնասակար է, ինչի կըսէի թէ պիտի գայ

. . . : — Հա՛յրդ . . . գոչեց Ֆրանսուազ, եւ ոտքի վրայ ելաւ : Բայց սրտին վրդովումն այնչափ սաստիկ էր որ մէկ ձեռքը սրտին վրայ դարաւ որպէս զի բաբախումը զսպէ . յետոյ նուաղիլ սկսաւ : Որդին բռնեց զայն եւ նորէն թիկնաթոռին վրայ նստեցուց : Լա Մայէօ մինչեւ այն ժամանակ մէկ կողմ քաշուած այս սրտաչարժ տեսարանը կը դիտէր, որ բոլորովին Սակրիքօլի եւ մօրն ուշը գրաւած էր. բայց Ֆրանսուազի դէմքին հետզհետէ այլայլիլը տեսնելով վախն ի վախն անոր մօտեցաւ մտածելով որ կրնայ անոնց օգտակար ըլլալ :

— Օ՜ն, մա՛յր իմ, սիրտ ա՛ռ, բաւ հրիատապարդը . ալ լմնցաւ, հիմա հայրս տեսնելու երջանկութիւնը միայն կը մնայ քեզի : — Իմ սիրելի Պօռուանս . . . տասնեւութ տարուան բացակայութենէ ետեւ . . . չեմ կրնար հաւատալ, դոչեց Ֆրանսուազ արտասուելով . ճշմարի՞տ է արդեօք . . . Աստուած իմ, ճշմարի՞տ է . . . : —Մէկ ժամէն միայն . . . . վաղը . . . թերեւս այսօր . . . : — Այսո՞ր . . . : —Այո՛, մա՛յր իմ, վերջապէս պէտք է ըսեմ . . . կուգայ . . . եկաւ . . . : — Եկա՛ւ մի . . . եկ . . . եկ . . .

Ֆրանսուազ թոթովելով չկրցաւ լմնցնել :

— Փիչ մը առաջ վարն էր . վեր բարձրանալէ առաջ ազաչեր էր ներկայացարին որ գայ ինծի իմաց տայ, ոչպէս զի ես ալ քեզի պատրաստեմ զինքը տեսնելու, հոս է գուրսը կը սպասէ . . : Մե՛ռ, մա՛յր իմ, ալ չեմ կրնար դիմանալ . . . տատ վայրկեանէ ի վեր սիրտս այնչափ ուժգին կը փափխէ որ կարծես թէ կուրծքս կը խորտակի . . . : Եւ վազեց դուռը բացաւ :

Տակօպէօ՝ Ռօզին ու Պլանչին ձեռքէն բռնած դրան սեմին վրայ տեսնուեցաւ . . . : Ֆրանսուազ փոխանակ իր ամուսնոյն բազկացը մէջ իյնալու, ծունկի վրայ նկաւ ու աղօթեց : Հոգին առ Աստուած ամբառնալով՝ իր աղօթքն ու խնդրուածքն լսելուն եւ իր նուէրներն այսպէս վարձատրելուն համար սրտանց չնորհակալ կրլլար :

Վայրկեանի մը չափ այս տեսարանին դերասաններն անշարժ եւ անշշուկ կեցան : Սակրիքօլ՝ ակնածական փափուկ

զգացումով խանդաղատանքի թափը զսպելով չէր համարձակեր Տակօպէրի պարանոցն իյնալու . այլ զժուարասանձանձրոյթեամբ կը ըսպասէր որ մայրն աղօթքը լմնցնէ :

Զօրականն ալ նոյն զգացումը կը կրէք . հայրն ու որդին առաջին նայուածքով մը իրարու հասկցուցին այս պատուական կնոջ վրայ ունեցած գորովալից ակնածութիւննին, որ իր երկիւղած բարեպաշտութեամբ՝ արարածն Արարչին համար կը մոռնար :

Ռօզ եւ Պլանչ՝ ապշած եւ սրտերնին չարժած՝ ուշադրութեամբ ծնկաչոք կնոջ կը նայէին, մինչդեռ Լա Մայէօ ալ՝ Սակրիքօլի երջանկութեանը վրայ ուրախութեան արտասուք թափելով եւ այս ընտանեկան համախմբութեան մէջ ինքզինք օտար եւ մոռցուած զգալով՝ կամացուկ մը սենեակին մէկ մութ խորշը կը քաշուէր :

Ֆրանսուազ ոտքի վրայ ելաւ եւ քայլ մը առաջ գնաց դէպի Տակօպէօ՝ որ իր լծակիցը թեւերուն մէջ առաւ . վայրկեան մը խոր լռութիւն տիրեց : Տակօպէօ եւ Ֆրանսուազ բնաւ խօսք մը չըսին իրարու, այլ միայն քանի մը հառաչանք լսուեցան՝ հեւծանքներով եւ ուրախական չնչումներով ընդմիջուած . . . : Երբ երկու ծերունիները գլուխնին վեր առին, դէմքերնին հանդարտ, զուարթ եւ պայծառ էր :

— Զաւակներս, բաւ զօրականը որբուհիներուն՝ Ֆրանսուազը ցուցընելով, որ իր առաջին սրտայուզութիւնը անցընելէ ետեւ զարմանալով մը անոնց կը նայէր . այս իմ բարի եւ պատուական կինս է . . . ինչ որ ես ինքս Սիմոն զօրապետին աղջիկներուն համար ըրի, ինքն ալ նոյնը պիտի ընէ . . . : — Ուրեմն սիկի՛ն, մեզի ձեր զաւակներուն պէս պիտի նայիք, բաւ Ռօզ՝ քրոջը հետ Ֆրանսուազի մօտենալով : — Սիմոն մարաջախտի աղջիկները, գոչեց Տակօպէօ կինը ալ ետեւէն զարմանալով : — Այո՛, սիրելի՛ Ֆրանսուազ : Ասոնք անոր աղջիկներն են, հեռուստ երկիրներէ կը բերեմ չատ նեղութիւններով՝ զորս հաքը կը պատմեմ քեզի : — Ա՜խ՛ղճ աղայք . . . կարծես թէ երկու հաւանման հրեշտակներ են, բաւ Ֆրանսուազ անոնց երեսը նայելով որքան

կարեկցութեամբ նոյնքան զարմանքով ։ — Հիմա ալ քեզի հետ տեսնուելնք , ըսաւ Տակօպէա իր զաւկին դառնալով ։ — Վերջապէ՛ս գոչեց այն առեն հրճուալով ։

Անհնար է նկարագրել Տակօպէայի եւ զաւկին մտերմութիւնն ու գորովալից կատաղութեամբ իրար համբուրելը , զոր տեսած կրնդմիջէը զօրականը , որպէս զի լաւ մը իր զաւկին նայի , եւ ձեռքերն անոր լայն ուսերուն վրայ դնելով՝ անոր այրական եւ անկեղծ երեսն եւ բարձր ու կորովի տեսակը կը դիտէը զմայլելով . յետոյ զարձեալ կը զրկէը ու սրտին վրայ կը սեղմեր ըսելով «Ի՛նչ գեղեցիկ երիտասարդ է . . . ինչ առոյգ եւ կորովի կազմուածք ունի... ի՛նչ բարի դէմք մը ունի . . . ։ »

— Սիրուն զաւակներս մտեր են , փոքրիկ ձեռնարկնին սաո կտրած է , եւ զժրաղդարար վաստակին կրակն ալ մարելը է , ըսաւ Ֆրանսուազ . եւ կը ջանար անոնց ձեռքն իր երկու ձեռքերուն մէջ տաքցնել , մինչդեռ Տակօպէա եւ որդին՝ իրենց երկար ժամանակէ ի վեր զսպուած կարօտակէզ սիրոյն զեղմանն անձնատուր կըլլային ։

Երբ Լա Մայէօ Ֆրանսուազի բերնէն լսեց թէ վաստարանը մտած էր , իր անպատեհ կարծած ներկայութիւնը նեղելի ընելու համար ծառայութիւն մը ընելու փութով՝ գովի փոքրիկ սենեակը վազեց , եւ քանի մը փայտ կտոր ու ածուխ առնելով եկաւ վաստարանին քով , եւ մոխիրին նեղքեւ մնացած քանի մը կայծ գտնելով կրակ մը վառեց , որ՝ ինչպէս սովրաբար կըլլան՝ ճարճատիլ եւ ոռոտալ սկսաւ . յետոյ արձափոջը ջուր լեցնելով վաստարանին խոհանոցին մէջ դրաւ՝ մրատածելով որ աղջիկները տաք բան մը խմելու պէտք ունէին ։

Լա Մայէօ սկսնափ արագութեամբ եւ լրիկ այս փոքրիկ ծառայութիւններն ըրաւ , եւ այս բնտանեկան խանդաղատանաց արտայայտութիւններուն մէջ բնականապէս սկսնափ մոռցուած էր ինքը , որ տիկին Ֆրանսուազ՝ բոլորովին երկու որդւոյներուն զրաղած ըլլալով՝ վաստարանին բորբոքիչն այն ժամանակ միայն նշմարեց՝ երբ անոր քաղցը ցնդմսիւնը զգաց եւ քիչ մը ետքն ալ սրճափոցին մէջի ջուրին եռալը լսեց ։ Բարի կինը բոլորովին սա մտածութեամբ զբաղած էր

թէ երկու աղջիկներն ո՛ւր պիտի տեղաւորէր , վասն զի ինչպէս որ յայտնի է՝ զօրականն իր գալուստը առաջուց չէր իմացուցած , ուստի վաստարանին մէկէն ի մէկ ինքնիրին բոլոր քեքեուն վրայ չզարմացաւ ։

Յանկարծ դրան հանէէն չուն մը երեք չորս անգամ հաչեց։

— Ա՛ . . . ծերաւնի Ռապա-ժուտա է , ըսաւ Տակօպէա դուռը բանալով , ներս մտնել կուզէ որ ընտանիքս ինձ ալ տեսնէ ու ճանչնայ ։

Ռապա-ժուտա ցաւակատիկոյ ներս մտաւ , եւ վայրկեանի մը մէջ ընտանեկան ամենուն հետ խորհեւ թէ իր տանը մէջ կըլլար ։ Իր գուռկը Տակօպէայի ձեռքերուն քսուէ յետոյ գնաց կարգաւ Ռոզի ու Պլանչի , Ֆրանսուազի եւ Ակրիքօլի ձեռքը լիզել . յետոյ տեսնելով Լա Մայէօն որ տենեակին մէկ անկիւնը խոնարհաբար կեցած էր եւ որուն ուշադրութիւն ընող չկար , ոտքերուն մէջ տաքցնելու համար որ կրսէ թէ «Բաւ չկար , ոտքերս այն տաճկին համեմատ որ կրսէ թէ «Բաւ ռեկուսաց քաղեկացիները մեր ալ քաղեկացիներն են » գնաց անոր ալ ձեռքը լիզեց ։ Այս գործանքէն Լա Մայէօի սիրտը կարդէ դուրս զգացմամբ չբաժնելով՝ իր երկայն նիհար եւ ճերմակ ձեռքով քսնի մը անգամ չուներն հանճարեղ գլուխը փայփայեց ։

Տակօպէա , կինը եւ որդին կաթոգին խանդաղատանքով իրար ողջագուրելէ հետո , սկսան խօսիլ կեանքի իրականութիւններուն վրայ ։

— Խնդա Ֆրանսուազ , ըսաւ զօրականն ա քովը Լուզ եւ Պլանչը ցուցընելով , այս պիտի գեղեցիկ եւ անակնկալ գալստեան մը չէիր սպասեր ։ — Շատ ուրախ եմ , սիրելի՛ս , բայց մյայն կը ցաւիմ որ Սիմոն զօրապետին օրհոդներն հիւրընկալելու համար այս խեղճ տենեակէն լա ոգոյն բնակարան մը չունինք . . . վասն զի այս սենեակը ու Ակրիքօլի խուցը . . . ։ — Ատոնցմէ կը բաղկանայ մեր ապարանքն , այնպէս չէ՞ , յարեց Տակօպէա . Բարիզի մէջ սակէ աւելի գեղեցիկ ապարանքներ կան , բայց աճնոգ եղիր , այս խեղճ աղջիկները վարժուած են սահանկ բանին . . . վաղն առաւօտ տղուս հետ թեւ թեւի տալով Պ. Հաբեթի գործարանը պիտի երթամ Սիմոն զօրապետին հայրը տեսնելու , որուն

հետ քանի մը գործերու վրայ խօսելիք ունիմ։ Պիտի տեսնես, Ֆրանսուազ, որ երկու քէս ո՛րն աւելի չիտակ եւ իրաւացի կը գտնէ։ — Վաղը՝ ոչ Պ. Հարտի եւ ոչ Սիմոն մարաջախտին հայրը չէք կրնար գործարանը գտնել, հա՛յր իմ, բսաւ Ակրիքօլ։ — Ինչ կսես, տղա՛ս, բսաւ Տակօպէռ, մարաջախտ մի։ — Այո՛, մարաջախտ, պատասխանեց Ակրիքօլ։ 1830ի յեղափոխութենէն ետեւ՝ Սիմոն զօրապետին բարեկամները տէրութեան հակառակորդին որ կայսրը Լիւնեիի պատերազմէն ետքը մարաջախտի աստիճան եւ գերութեան տիտղոս տուած է անոր։ — Իրա՞ւ կրսես, տղա՛ս, գոչեց Տակօպէռ սիրտը չարժեւով... բայց պէտք չէր որ այդչափ զարմանայի, վասն զի այդ եղածն արդարութիւն է։ Եւ երբ կայսրը տուած այդ տիտղոսը ու աստիճանը, այնուհետեւ զայն այնպէս ճանչնալն ու կոչելը մեծ բան մը չէ... ինչ եւ իսկ այդ լուրը զիս ուրախացուց եւ սիրտս չարժեց։ Ետոյ աղջիկներուն դառնալով. « Կը լսէ՞ք, զաւակներս, Բարիզ հասած ժամանակնիդ դուքսի եւ մարաջախտի աղջիկ էք... արդարեւ խե՛ղճ դքսուհիներս, ձեզ այս համբաւաւոր անհատին մէջ տեսողը չհաւատար, բայց համբերութիւն, ամէն բան կարգի կը մտնէ։ Արդեօք Սիմոն զօրապետին հայրը որչա՞փ ուրախ եղաւ երբ լսեցաւ թէ իր որդւոյն աստիճանն ու տիտղոսը տէրութենէն ճանչցուեր է։ Ոչ այնչափ, հա՛յր իմ, վասն զի ըսաւ մեզի թէ ամէն հնար եղած աստիճաններն ու տիտղոսները կը գոհէր իր որդին տեսնելու համար... ինչու որ Սիմոն զօրապետը հոս չէր երբ իր բարեկամները աշխատացան ու այս արդարութիւնը ձեռք բերին... սակայն մարաջախտին բացակայութիւնը աւելի երկար չկրնար տեւել, վասն զի Հերկաստանէն գրած վերջին նամակները կիմանային թէ Ֆրանսա կը դառնայ։»

Այս խօսքին վրայ աղջիկները իրարու երես նայեցան, աչքերնին արտասուքով լեցուած էր։

— Օրհնեալ է Աստուած, գոչեց Տակօպէռ, ես եւ իր զաւակները յոյս ունինք որ յաջողութեամբ Բարիզ կը հասնի. բայց ինչ պատճառաւ Պ. Հարտի եւ հայր Սիմոնը վաղը զօրծարանը չպիտի գտնենք։ — Ֆրանսայի հարաւային գաւառ-

ներէն մէկուն մէջ ազգդիական գործարան մը չինուած ըլլալով, զայն վերնելու եւ ուսումնասիրելու գացին տակէ տասը օր առաջ, բայց այսօր վաղը կը դառնան։ — Զար սառանայ, այդ լուրը սիրտս նեղացուց, բսաւ Տակօպէռ, եւ յոյս ունէի որ զօրապետին հայրը կրնայի վաղը տեսնել եւ կարեւոր գործերու վրայ հետը խօսիլ. սակայն ուր ըլլալն անչուշտ գիտեմն եւ կրնանք նամակ մը գրել։ Ուրեմն, վաղը նամակ մը գրէ իրեն, եւ թուներուն Բարիզ հասած ըլլալը իմացուր։ Առ այժմ, զաւակներս, աւելցուց զօրականն աղջիկներուն դառնալով, բարի կենաք իր անկողիններ ձեղի կատայ, եւ դուք ալ գոնուածով բաւականացէք, գոնէ հո՛ս ճամբէն տեսի անհանգիստ չէք ըլլար։ — Դուն գիտես որ մենք միշտ հանգիստ կըլլանք քու եւ տիկնոջդ քով, բսաւ Ռոզ։ — Ասկէց զատ Բարիզ հասնելնուս վրայ ա՛յնչափ ուրախ ենք որ ուրիշ բաները ամենեւին հոգ չենք ըներ. վասն զի քիչ օրէն հոս պիտի գտնենք հայրերնիս ալ, աւելցուց Պլանչ։ — Եւ այդ յոյսով մարդ ամէն բանի կը համբերէ, գիտեմ, բսաւ Տակօպէռ. սակայն Բարիզի վրայ այնչափ գովեստներ լսելնէդ ետքը՝ հիմա չատ զարմացած պիտի ըլլաք, վասն զի մինչեւ հիմա ձեր երեւցած ոսկեղէն քաղաքը չգտաք. բայց համբերութիւն... համբերութիւն... պիտի տեսնաք, որ այս քաղաքը երեւցածին չափ ագիզ չէ...։ — Սակայն զատ, բսաւ Ակրիքօլ զուարթութեամբ, մտատրակոյս եմ որ այս օրիորդներուն համար Բարիզ տասուքիւ ոսկեղէն քաղաք մը պիտի գտնայ երբոր Սիմոն մարաջախտ հոս հասնի։ — Իրաւունք ունիք, պարո՛ն Ակրիքօլ, բսաւ Ռոզ ժպտելով, մեր մտքէն անցած ալիկ գուշակեցիք։ — Իմ անունս ինչէ՞ն գիտէք, օրիորդ, հարցուց երիտասարդը։ — Անշուշտ, պարո՛ն Ակրիքօլ, չատ անգամ ձեր խօսքն ըրած ենք Տակօպէռի հետ. վերջին ժամանակներս ալ Թուրիւէլի հետ, աւելցուց Պլանչ։ — Թարրիւէլի հո՛տ, գոչեցին միաբերան Ակրիքօլ եւ իր մայրը զարմանալով։

— Էհ, այո՛, ինչ կը զարմանաք, բսաւ Տակօպէռ աչք ընելով աղջիկներուն. անոր վրայօք պատմելիքներս ատեն եւ հինգ օրը չվմնար, մանաւանդ անոր հանդիպելնիս։ Առ

այժմ սա միայն կրնամ ըսել թէ իր անասկին մէջ ազէս վար չմնար, եւ երկուքիս ալ արժանի են իրենց եղրայր զիրար սիրելու . . . Աղնի՛ . . . աղնիւ կին, աւելցուց Տակօպէ սիրտը չարժելով, ըրածդ չատ գեղեցիկ բան է . . . ալքատ աւելիւդ չնայելով՝ այն գժբաղդ աղան առնել խնամել եւ զաւկիդ հետ մեծցնելդ . . . — Սիրելի՛ս, այդպէս մի խօսիր, իմ ըրածս խիստ պարզ բան մըն է, — Իրաւունք ունիս, պարո՛ն, բայց ես քու հաշիւիդ պիտի անցունեմ, Ա՛ռ այժմ վազն առաւ գինքը կը տանէս . — Եղբա՛յրս ալ եկեր է . . . գոչեց Ակրիքօլ : Բայց ի՞նչպէս պատահեցաք դուք անոր, հա՛յր իմ : — Այդ ի՞նչ պիտի ըլլայ որ միշտ դուխ կըսես ինծի՝ փոխանակ դու ըսելու, միթէ ոսանաւոր երգիր չունիս դուխ համար ինքզինքդ բարձր մարդու մը աչք դրեր ես որ ի՞նչ հետ եզակի դէմքով չես խօսիր : — Հա՛յր իմ . . . : — Ըսել կուզեմ թէ պէտք է որ համարձակ եւ յառաջ դու, դուն ըսես ինծի, որպէս զի տատնրութիւնը տարիէ ի վեր չըսածիդ տեղը լեցնես : Իսկ Գաբրիէլի գալով, մէկ պահէն կը պատմեմ քեզի թէ ո՛ւր եւ ի՛նչպէս պատահեցանք անոր . վասն զի եթէ կը կարծես որ այս պիչեր պիտի կրնան քնանալ, կը սխալիս . անհանգիստ կէսն ինծի պիտի տան եւ երկարօրէն պիտի խօսակցինք : Ուստա-Ժուա այս անհանգիստին դրան առջեւ պիտի կենայ, անոր հին սովորութիւնն է որ այս պղպեղնարներն չհեռանար :

Այս միջոցին դուռը զարնուեցաւ բաւական ամուր կերպով :

« Բարի Մայէօն է անշուշտ, որ եկեր է հարցնելու թէ իրեն պէտք մը ունի՞նք, րսաւ Ակրիքօլ : — Բայց կարծեմ թէ Տակօպէի եկած ժամանակ հոս էր, պատասխանեց Ժերմանուազ : — Իրաւունք ունիս, մա՛յր իմ, խիղճ պղպեղիկը վախնալով որ մեզի նեղութիւն կը պատճառէ, կամացուկ մը դուրս ելեր գացեր էր . որչա՛փ զգուշաւոր է . . . բայց ան ատանկ ուժով չզարնէր դուռը : — Ուրեմն դուխ, աղա՛ս, ո՞վ է, րսաւ Վրանուազ : Ակրիքօլ պիտ գրան քովչ չդասած՝ դուռը բացուեցաւ, եւ վայելուչ կերպարանքով ու յարգելի դէմքով մարդ մը ներս մտնելով՝ քանի մը քայլ առաջ եկաւ

եւ արագ նայուածք մը պատշգամին մէջ՝ վայրկեան մը աղպիւներուն նայեցաւ :

— Ակրիքօլ անոր առջեւը երթալով, ներեցէք, պարո՛ն, խնդրել ձեզ թէ դուռը զարնելնիդ եաեւ կրնայ՛ք սպասել որ մտէք լսէի ձեզի . . . բայց վերջապէս . . . ինչ կուզէք : — Ներողութիւն կը խնդրեմ ձեզմէ, պարո՛ն, րսաւ մարդը վերջին ծայր քաղաքավարութեամբ եւ ծանր ծանր խօսելով՝ թերեւս սենեակին մէջ աւելի երկար կենալու համար . ներեցէք չատ կը ցաւիմ ըրած անքաղաքավարութեանս վրայ, եւ սոխրով եմ որ . . . : — Լաւ, պարո՛ն, լաւ, րսաւ Ակրիքօլ անհամեմատութեամբ, ըսէք նայիմ ինչ կուզէք : — Պարո՛ն . . . միթէ հոս չի՞ բնակիր օրիորդ Սօլիվօ անուն սպասառու գործաւորուհին : — Ոչ, պարո՛ն, վրայի յարկը կը բնակի, րսաւ Ակրիքօլ : — Ա՛հ, պարո՛ն, գոչեց քաղաքավար մարդը նորէն յարգական ողջոյններով, չատ սոխրով եմ ըրած ձախող ամարդութեանս վրայ . . . կը կարծէի թէ գործաւորուհին սենեակն է այս, որուն գործ առաջարկելու կուգայի յարկի անձի մը կողմէ . . . : — Ժամանակն ուշ է, պարո՛ն, րսաւ Ակրիքօլ զարմացմամբ. գործաւորուհի աղջիկը մեզի ծանօթ է, բայց հիմա պառկած է, չեք կրնար տեսնել, վաղը նորէն եկէք : — Ուրեմն, պարո՛ն, վերտին ներողութիւն կը խնդրեմ ձեզմէ . . . : — Շատ աղէկ, պարո՛ն, չատ աղէկ, րսաւ Ակրիքօլ դէպի դուռը քայլ մը առնելով : — կաղաչեմ տիկին ու օրիորդներ, ինչպէս նաեւ ձեզ, պարո՛ն, որ հանդուրժիք թէ . . . — եթէ տակաւին այդպէս չարտնակէք, պարո՛ն, րսաւ Ակրիքօլ, հարկ կըլլայ որ խնդրած ներումներնուդ երկայնութեանը համար ալ ներում խնդրէք եւ այն ժամանակ վերջը չգար :

Ակրիքօլի այս խօսքին վրայ Ռօզ եւ Պլանչ ժպտեցան, Տակօպէ ալ դառնութեամբ իր ընչացքը չփոխ : « Ինչ խելացի է աղաս, րսաւ կամաց մը իր կնոջ . բայց դուն վարժուած ըլլալով աչքիդ չերեւար : » Այս միջոցին, քաղաքավար մարդը երկու քայլերուն եւ Ակրիքօլի եւ Տակօպէի վրայ երկար եւ վերջին նայուածք մը ձգելով դուրս ելաւ :

Քանի մը վայրկեան եաքը, երբ Ֆրանսուազ իրեն համար գեաթինը խչտեակ մը ձգելով եւ իր անկողինին վրայ ալ մաքուր սաւաններ փռելով՝ մայրական խնամքով աղջիկներն հանգստացնելու կը զբաղէր, Տակօպէա եւ Ակրիքօլ ձեղնայարկին խուցը կհղնէին։ Բայց երբ երիտասարդը ձեռքը ճրագ մը բռնած հօրն առջեւէն երթալով Լա Մայէօի խցիկին դրան առջեւէն կանցնէր, այս վերջինը՝ կէս մութին մէջ պահուըտած՝ կամացուկ մը բաւ անոր. «Ակրիքօ՛լ, մեծ վտանգի մէջ ես . . . քեզի խօսելիք ունիմ . . . »

Այս խօսքն այնչափ չուտով եւ ցած ձայնով բաւեցաւ, որ Տակօպէա չկրցաւ լսել. բայց որովհետեւ Ակրիքօլ քիչ մը կանգ առեր ու ցնցուեր էր, զօրականը բաւ անոր.

— Ի՞նչ կայ, տղա՛ս, ի՞նչ եղաւ։ — Բան չիկայ, հա՛յր իմ; պատասխանեց երիտասարդն եաեւը դառնալով, վախցայ թէ բաւական լոյս չեմ ցուցներ քեզի։ — Անհոգ եղիր... ես այս իրիկուն տասնըհինգ տարեկան տղու աչք եւ արունք ունիմ, բաւ զօրականը, եւ առանց իր զաւկին զարմանքը նչմարելու՝ երկուքը մէկէն փոքրիկ խուցը մտան, ուր գիշերը պիտի անցուներ . . . . . :

Քաղաքավար մարդը՝ որ Տակօպէայի կնոջ անհետակը մըտնելով Լա Մայէօն հարցուցեր էր, տունէն դուրս ելնելէն եաեւ՝ Պրիզ-Մէյ փողոցին ծայրը Սէն-Մէրիի վանքին պզտիկ հրապարակն սպասող կառքի մը քով գնաց, որուն մէջ Պ. Ռօաէն վերարկուով մը փաթթուած նստեր էր։

— Ի՞նչ լուր, հարցուց Պ. Ռօաէն։

— Երկու աղջիկներն եւ մոխրագոյն ընչացքով մարդը Ֆրանսուազ Պօուանի տունը մտան, պատասխանեց միւսը. դուռը բաղխելէս առաջ քանի մը վայրկեան անոնց խօսակցութիւնը մակ ըրի . . . ; Աղջիկներն այս գիշեր Ֆրանսուազ Պօուանի տեղեակը պիտի պահկին. մորագոյն ընչացքով ծերունին ալ երկաթագործ երիտասարդին տեղեակը պիտի պահկի։ — Շատ աղէկ, բաւ Ռօաէն, — Բայց, բաւ քաղաքավար մարդը չհամարձակեցաւ Լա Ռէն Պաքանալի պատճառաւ սպասող գործատուրուհին այս իրիկուն անպատճառ տեսնելու. վաղը կուգամ եւ զայն կը տեսնեմ հանգիստ։

Ես համար երկաթագործ երիտասարդին վրայօք առած նամակին ըրած ազդեցութիւնը զոր այս իրիկուան լոսթայով պիտի տանայ։ — Զերթալիք չընես, բաւ Ռօաէն. հիմա Ֆրանսուազ Պօուանի խոստովանանօրը պիտի երթաս իմ կողմանէս, եւ ըսես թէ վինքը կըսպասեմ Մելէօ–Տէ-զի-բռսէն փողոցի տունը. թէ եւ ժամանակը խիստ ուշ է, բայց եւ այնպէս չուտով պէտք է գայ առանց վայրկեան մը կորընչացնելու . . . դուն ալ ընկերացիր իրեն. եւ եթէ ես տակաւին տուն դարձած չըլլամ, թող սպասէ, վասն զի ամենակարեւոր գործերու համար է որ վինքը տեսնել կուզեմ։ — Այդ ամէնն ալ հաւատարմութեամբ կը կատարուին, բաւ քահանայն մտքը խորհին յարգանքով Ռօաէնը ողջունելով, որուն կառքն այսպիսով հեռացաւ այն տեղէն։

. . . . . .

Այս գանգան անցքերէն մէկ ժամ եաքը, Պրիզ–Մէյ փողոցի տան մէջ խոր լռութիւն կը տիրէր։

Պատուհանաւոր դրան մը ապակիներուն մէջէն պզպզացող տկար լոյսէ մը կը հասկըւէը թէ Լա Մայէօ տակաւին արթուն նստած էր։ Լա Մայէօ՝ առանց զգեստներն հանելու՝ անկողնին վրայ նստած էր արտասուալից աչքով եւ դէմքն այլայլած մէկ ձեռքովն իր գլխուն բարձին կրթնած, գլուխը դէպի դուռը ծռած, անհոգութեամբ ականջ կը գնէր եւ վայրկեանէ վայրկեան Ակրիքօլի տանեաձայնը լսելու ակնկալութեամբ անհամբեր կը սպասէր։ Մերթ ընդ մերթ անտրկ նայուածք մը կը ձգեր ձեռքը բռնած թուղթի մը վրայ, որ այն իրիկուն բոլթայով հասեր եւ նկրկպոյծ գնապատն ալ բերեր Լա Մայէօի սեղանին վրայ դրեր էր, մինչդեռ ան Տակօպէայի ընտանեաց տեսակցութեանը ներկայ կը գտնուէր։ Քիչ մը հեռքը՝ աղջիկն իր հոգնկին մօտ գոյն դրան մը մռմռալ բացուիլը լսեց։ «Անա կուգայ վերջապէս» բաւ ինքնիրեն։ Եւ արդարեւ Ակրիքօլ ներս մտաւ։ — կը սպասէի որ հայրս քնացեր, բաւ երիտասարդ երկաթագործը, որուն դէմքն անհանգստութենէ աւելի հետաքրքրութիւն կը յայտներ. ի՞նչ կայ նայինք, բարի՛ Մայէօ, ինչո՞ւ դէմքդ այդպէս այլայլած է . . . ինչո՞ւ կուլաս, ի՞նչ կայ, ի՞նչ վտանգի վրայ է

խօսելիքդ ։ — Նա՛, առ կարպա՛. ըսաւ Լա Մայէօ դողդոջուն ձայնով եւ բաց նամակը անոր երկնցուց ։

Ակրիքօլ ձրագին մօտեցաւ եւ հետեւ հալը կարդաց ։

« Անձ մը որ ինքզինքը չուզեր յայտնել եւ որ չատ լաւ գիտէ Ակրիքօլ Պօուանի վրայ ձեր ունեցած հզօրագրական համակրութիւնը, ձեզի կիմացնէ թէ այդ երիտասարդ եւ եւ պարկեշտ գործաւորը վալը պիտի ձերբակալուի ու բանտարկուի ։ Իր չինած «Աղտազրուած-աշխատաւորներ» երգը ամբաստանութեան է ։ այն երգէն բաղմաթիւ օրինակներ գըտնուեցան գաղանի ընկերութեան մը թուղթերուն մէջէն որուն պարագլուխները ձերբակալուեցան ահ Բրուվէր փողոին մէջ երեւան եկած գաւազրութենէն յետոյ ։ Ձերբակալման հրամանագիր մը եղած է Ակրիքօլ Պօուանի դէմ ։ Անչուշտ ուշ կամ կանուխ իր անմեղութիւնը պիտի հաստատուի, բայց լաւ կընէ ժամ առալ ապաստան մը գտնել այս հալածման դէմ, խոյս տալու համար նախագատական բանտարկութենէ մը որ սարսափելի հարուած մը կըլլայ իր մօրը՝ որուն նեցուկն է ։»

Ա.նունը յայտնել չուզող
Անկեղծ բարեկամ մը՝

Պահ մը լռութենէ եւեւ՝ երիտասարդին ուսերը թոթվեց արհամարհոտ կերպով, երեսը նորէն զուարթացաւ, եւ ձիծաղելով ըսաւ գործաւորուհիին ։ — Անոգ հղիը, բարի՛ Մայէօս, այս կատակն ընդհակառակը սխալեր են, ապրիլ առաջին օրը կարծեր են . . . ։ — Ատուծոյ սիրոյն ըլլայ, Ակրիքօլ, ըսաւ գործաւորուհին աղերսական ձայնով, այս գրծը թեթեւ բանի տեղ մի՛ դներ . . . հաւատա՛ իմ նախազգացողութիւնս վրայ . . . ուշադրութիւն ըրէ այս ալքատութեան . . . ։ վերջապէս միտքդ բեր Ռըմին . . . գործատան ընկերդ ։ — Ռըմին ։ — Այո՛ . . Ռըմին, որուն մէկ անընդչան նամակը գանուելը էր անցեալ տարի, գաւազրութեան պատճառաւ բանտուած անձի մը քով . . . խեղճ տղան մը բանտը մնաց ։ — Ճշմարիտ է, բարի՛ Մայէօս, բայց ամբաստանութեան անիրաւութիւնը չուտ ճանչցուելով՝ արձակուե-

ցաւ ։ — Այո՛, ամիս մը բանտը կենալէ եաեւ . . . հիմա ալ իրաւամբ խրատ կը տուէի քեզի որ նոյն դժբախտութիւնը քեզի ալ չպատահելու համար առաջքն առնելու ջանաս . . . Ակրիքօլ լաւ մտածէ . . . տղիս մը բանտարկութիւնը . . . եւ մայրդ . . . ։ »

Լա Մայէօի այս խօսքերը խոր տպաւորութիւն մը ըրին Ակրիքօլի վրայ, ուստի նամակը ձեռքն առնելով նորէն կարդաց ուշադրութեամբ ։

— Եւ այն մարդը՝ որ մինչեւ առաւ մեր տանը բոլորտիքը կը պարտէր, ըսաւ գործաւորուհին, այն ալ վարկպարազի բան չէ . . . աւաղ, տէ՛ր Աստուած, ի՛նչ սարսափելի վիճակի մէջ կը գտնուիմ հիմա եւ խեղճ մօրդ՝ ո՛ւ մ՛ալ բան մը չկրնար վաստկիլ ։ Չէ՞ որ անոնց միակ ապաւէնը դուն ես . . . մտածէ ուրեմն, Ակրի՛քօլ, մտածէ թէ առանց քեզի, առանց քու աշխատութեանդ՝ ի՛նչ կըլլայ անոնց վիճակը ։ — Արդարեւ սարսափելի կըլլայ, ըսաւ Ակրիքօլ նամակը սեղանին վրայ նետելով . Ռըմիի համար ըսածդ ի՛րաւ է . . . բայց դարձեալ կըսեմ թէ մարդ մը առանց հարցաքննելու չեն դատապարտեր ։ — Նախ կը բանտարկեն . . . յետոյ կը հարցաքննեն ըսաւ Լա Մայէօ դառնութեամբ, եւ մէկ-երկու ամիս հոգը ազատ կարձակեն . եթէ կին ու զաւակ ունի՝ որոնք անոր օրական վաստակովը կապրին, ի՛նչ կընեն անոր բանտարկութեանը միջոցին . անօթի կը մնան . . . ցուրտն կը չարչարուին . . . եւ կուլան . . . ։

Լա Մայէօի այս պարզ եւ սրտաչարժ խօսքերէն Ակրիքօլ ցնցուեցաւ ։

— Ամիս մը առանց աշխատութեան մնա՛լ . . . ըսաւ տրտում եւ մտախոհ կերպով ։ Ի՛նչ կըլլան մայրս, հայրս եւ այս երկու դեռատի աղջիկները՝ որոնք մինչեւ Սիմոն մարախլոխին կամ անոր հօրը Բարիզ հասնիլը՝ մեր ընտանիքէն կը համարուին . . . ո՜հ, իրաւունք ունիս, այս մտածութիւնն ակամայ զիս կը սարսափեցնէ . . . ։ — Ակրիքօ՛լ, պոչեց յանկարծ Լա Մայէօ, եթէ Պ. Հարտիի դիմիս չըլլա՞ր . միտս կուգայ ի՛նչ բարեսիրտ ըլլալը, միանգամայն այնչափ պատուաւոր եւ յարգի է, որ եթէ քեզի, երաշխաւոր ըլլայ, թերեւս

հատապնդութիւնին դարձեցնեն։ — Դժբաղդաբար Պ. Հարտի հոս չէ, Սիմոն մարալախային հօրը հետ համբոյրդութեան եւած է։

Յետոյ, նոր լուսինէ մը առեւ՝ Ակրիքօլ իր անհանգըստութիւնը զսպելու համար աւելցուց. — Բայց ոչ, այս նամակին չեմ կրնար հաւատալ. աւելի լաւ կը սեպեմ բլլալիքին սպասել... այն ժամանակ գոնէ ասիթ կունենամ առաջին հարցաքննութեան մը մէջ անմեղութիւնս յայտնելու. վասն զի, բարի՛ Մայէօս, թէ՛ բանտարկուիմ եւ թէ երեսս պահեմ, անհնար պիտի բլլայ ինծի աշխատիլ, եւ ընտանիքս պիտի զրկուի իմ օգնութենէս։ — Աւաղ, ճշմարիտ է ըսածդ, պատասխանեց խեղճ աղիկը. ուրեմն ինչ ընելու է...։ — Ա՛հ, ժժբաղդ հայրիկս, որ հիմա այնչափ ուրախութեամբ քնացար, ինչպէս պիտի արթննայ վաղն առաւօտ եթէ այս փորձութիւնը գլխուս գայ, ըսաւ Ակրիքօլ ինքնիրեն, եւ ձեռքովը ճակատը գոչեց։

Դժբաղդաբար Լա Մայէօի վախը չափազանցութիւն չէր. վասն զի ամէն մարդ կրնայ յիշել որ 1832ին Բրուվէր փողոցին գաւազրութենէն առաջ եւ ետքը՝ ահռելագործական գաղափարներու դէմ հակառակութիւնը սաստկանալով՝ բազմաթիւ դործաւորներ, գարշ կասկածով ձերբակալուեցան ու բանտարկուեցան։ Լա Մայէօ, քանի մը վայրկեանէ ի վեր տիրող՝ լուսինը յանկարծ խզեց. երեսը առյգ կարմրութեան, անսահմանելի ճնշման, ախրութեան եւ յուսոյ երեւոյթ մը առաւ։

— Ակրիքօ՛լ, ազատեցա՛ր, գոչեց։ Այն գեղեցիկ ու բարեսիրտ օրիորդը որ այս ծաղիկը քեզի տուած ժամանակ (ձեռքովը դուցիկով գայն) այն ափ փափուկ քաղաքավարութեամբ մը դարմանդ վիրաւորիչ նետերուն առաջարկութիւնը... այն օրիորդը ազնիւ սիրտ մը պէտք է ունենայ... ուստի պէտք է որ անոր դիմես։

Այս խօսքն ըսած ժամանակ Լա Մայէօ ինքզինքը բռնելու սաստիկ ջանք մը կրնկէր բայց եւ այնպէս երկու խոշոր կաթիլներ սահեցան այտերէն վար։ Իր կեանքին մէջ առաջին անգամն էր որ դաւագին նախանձութիւն մը կը զգար

սրտին մէջ... որովհետեւ իր սիրած ուսպաչտած անձին ուրիշ երջանիկ կին մը օգնութեան հասնելու կարող կրլլար. իսկ ինքն անկարող, խեղճ ու թշուառ արարած մըն էր։

— Կը կարծե՞ս, հարցուց Ակրիքօլ զարմանալով. ինչ կրնայ ընել այն օրիորդն այս պարագային մէջ։ — Միթէ չըսա՞ւ քեզի թէ «Իմ անունս մի մոռնաք եւ ամէն պարագայի մէջ ինծի դիմեցէք։ — Այո՛, ըսաւ։ — Այդ օրիորդն իր բարձր վիճակին մէջ մեծամիտ ծանօթներ ու բարեկամներ ունի անշուշտ՝ որոնք կրնան քեզի պաշտպանել... ։ Վասն առաւ գնա պինդը գարի, գլխուդ եկածը անկեղծութեամբ խոստովանէ եւ իր պաշտպանութիւնը խնդրէ։ — Բայց նորէն կը հարցնեմ քեզի, բարի՛ Մայէօս, ինչ կուզես որ ընէ։ — Մարիկ բրէ սը բոեմ... դուն կրնաս դիւրութեամբ օրիորդը համոզել անմեղութեանդ վրայ եւ խնդրել որ երաշխաւոր բլլայ քեզի. այն ժամանակ կարծեմ թէ վախնալու բան մը չմնար քեզի։ — Ա՛հ... խե՛ղճ Մայէօս... գիտե՞ս որչափ ծանր բան է այդպիսի ծառայութիւն մը խնդրելը անծանօթ մէկէ մը։ — Հաւատա՛ ինծի, Ակրիքօլ, ըսաւ Լա Մայէօ ախրութեամբ, ես երբէք այնպիսի խրատ մը չեմ տար քեզի որով պզտիկ իյնաս ու նուաստանաս։ Բայց մէկու մը առջեւ, մանաւանդ... կը լսե՞ս... մանաւանդ այն օրիորդին առջեւ...։ Դուն քեզի համար ատակ չպիտի խնդրես անկէ, այլ մի այն երաշխաւորութիւն մը՝ որով կարող բլլաս գործդ չարունակել եւ ընտանիքդ խեղճութենէ պահպանել։ Հաւատա՛ ինծի, Ակրի՛քօլ, այսպիսի խնդիր մը ազնիւ եւ յարդելի է... այն օրիորդը վեհանձն սիրտ մը ունի... կը հասկնայ քու միտդ... քեզի համար երաշխաւորութիւն տալն իրեն համար ո՛րչ բան մըն է, բայց քեզի համար՝ ամենամեծ բան վասն զի ընտանեացդ կեանքը անկէ կախուած է։ — Իրաւունք ունիս, բարի՛ Մայէօս, ըսաւ Ակրիքօլ վրդտահար, թերեւս լաւ կրլլայ այդպիսի փորձ մը ընել... եթէ օրիորդը հաճի այս ծառայութիւնն ինծի ընել եւ եթէ երաշխաւորութիւն մը կարենայ ինծի բանտարկութենէ ազատել, ամէն բան աչքս կառնեմ... բայց ո՛չ, ո՛չ, աւելցուց երբեմն ոտքի վրայ երթալով, երբէք չպիտի համարձակիմ

այն օրիորդին պիմլ. եւ ինչ իրաւամբ պիտի դիմեմ. իմ անոր ըրած ծառայութիւնս մեծ բան մըն է որ երթամ այսպիսի մեծ բան մը խնդրեմ անկէ։ — կը կարծե՞ս, Ակրի՛քօլ, թէ վհատած հոգի մը իր ձեռքէն եկած ծառայութիւնները իր սառցածներուն հետ համեմատէ։ Թչուառ արարած մըն եմ ես որ ինքզինքս մէկու մը հետ չեմ կրնար բաղդատել. բան մը չեմ եւ բան մը չեմ կրնար ընել. եւ սակայն անտարակոյս եմ... այո՛, Ակրիքո՛լ... անտարակոյս եմ որ այն ինձմէ անհամեմատ կերպով բարձր օրիորդը նոյն զգացումը պիտի կրէ, ինչ որ ես կը կրեմ այս պարագային մէջ։ Այո՛, ան ալ ինծի պէս պիտի հասկնայ քու կացութեանդ դառնութիւնը, եւ ուրախութեամբ, սիրով ու չնորհակալութեամբ պիտի կատարէ ինչ որ ես պիտի ընէի... երէ՛կ, ա՛ռ, կարող ըլլայի անօգուտ անձնուիրութիւնէ աւելի բան մը ընելու։

Այս վերջին խօսքերը Լա Մայէօ ակամայ՝ այն ա՛փ սրբատակէզ կերպով մը ըսաւ, եւ ա՛յն առաքման մորմոքեցուցիչ էր այս բաղդատութիւնը որ տարաբաղդ, աննչան, արհամարհուած, թչուառ եւ ձեւեւ ազջիկը կընէր իր եւ Ամրիէնը Տը Քարաւիլի մէջ, զեղեցկութեան, թարմութեան եւ ճոխութեան այն պայծառաչուք սիպարին մէջ, որ Ակրիքոլի աչքն ու ցունդով լեցուցած, եւ ձեռքը Լա Մայէօի երկնցնելով՝ կարեկից ձայնով մը ըսաւ.

— Որչա՛փ բարեսիրտ ես... որչա՛փ ազնուութիւն, ողջմտութիւն եւ փափկութիւն կայ քու սրտիդ մէջ։ — Դժբաղդաբար ձեռքէս ուրիշ բան չգար... բայց խոստանալէ։ — Նե՛ քու խրատներդ ալ պիտի կատարուին, բարի՛ Մայէօ, վասն զի անձնուէր սրտէ մը կելլեն։ Ասկէ զատ, առած խոստում կատարելու համար զիս քաղաքներուդիր հատատելով թէ Քարաւիլ օրիորդին սիրտը... քուկինդ վար չմնար...։

Այս պարզ եւ անկեղծ բացատրութեան վրայ Լա Մայէօ գրեթէ բոլորովին մոռցաւ իր կրած վիշտերը. ա՛յնչափ քաղցր եւ մխիթարական եղաւ իր սրտին չարժումը...։

— Ուրեմն որոշուած է, վազն առաւ պիտի հրթաս

օրիորդին տունը, այնպէս չէ՞, գոչեց Լա Մայէօ յուսալից։ Նա առաւն կանուխ տանը դուռը կիջնամ հակելու, որպէս զի եթէ կասկած կայ՝ հասկնամ ու քեզի խնացնեմ։ Հիմա գնա հօրդ քով որպէս զի բացակայութիւնդ չնշմարէ։

Լա Մայէօ առանց զգեստները հանելու անկողնին վրայ իյնալ ու բոլոր գիշերը աչքը չկոցեց հակելու համար անձկութեամբ լուսնալուն սպասելով։

Լա Մայէօ առաւն կանուխ ելաւ եւ կամացուկ մը առնդախէն վար իջաւ, տեսնելու համար թէ փողոցին մէջ Ակրիքոլի վտանգ սպառնացող բան մը կա՞ր։

. . . . . .

Ամպի պիշերաւան խաւուտ եւ մրգամած օդը առաւն պարզ եւ ցուրտի փոխուած էր. Ակրիքոլի հօրը պատկած խլիկը լուսաւորող վոքրիկ պատուհանէն երկինքին կապուտակ մկանկիւնը կը տեսնուէր։

Թէեւ նոր լուսնալ կը սկսէր, Տակոպէօ եւ Ակրիքոլ արդէն եղած էին։ Այս վերջինը ինքզինքը բռնելով կրցեր էր արտին տագնապը ծածկել որ մամռալով աւելի սաստկացեր էր։ Առաւն կանուխ ելնելով իր զինուորական ճշդութեամբ հոգուելէ ու ածիլուելէ առաջ՝ բարակ անկողնակին եւիրքը նստեր էր զսկին քով, անոր երկու ձեռքն իր ձեռքերուն մէջ բռնած. դէմքէն ուրախութիւն կը ցոլտէր, եւ չէր յագենար զսկին երեսը նայելէ։

— Թերեւս պիտի ծիծաղիս վրաս, զաւակս, կըսէր անոր, բայց քանի քանի անդամ գիշերը նզովեցի որ չուտով չէր լուսնար որպէս զի ժամ առաջ քեզի լոյս աչքով տեսնէի, ինչպէս որ հիմա կը տեսնամ... ո՜հ, առանց բան մը աչքէս վրիպեցնելու... ընչացքդ կը չոզոքորդէ ինծի. ինչ գեղեցիկ հնձեալ ոմբաձիգ մը կըլլայիր... արդեօք գինուոր ըլլալու փափաք չունեցա՞ր, — Մայրս ինչ ըսէի... — ձչմարիտ է. առկից զատ, կարծեմ թէ՝ սուրբն ժամանակն անցած է։ — Գիտե՞ս ինչ գեղեցիկ եւ քաղցր բան է քու զաւակդ ըլլալ... — Գեղեցիկ ըլլալը չեմ գիտեր, բայց պէտք է քաղցր ըլլայ, վասն զի քեզի պարծանքով կը սիրեմ... եւ երբ կը մտածեմ որ այս սիրտն է... կը

հասկնա՞ս, Ակրի՛քօլ։ Ես այն անօթիներուն կը նմանիմ որոնք օրերով բան մը կերած չեն ըլլար, եւ քիչ քիչ ճաշակելով ինքզինքնին կը գտնեն եւ համ կառնեն . . . : Արդ դուն ալ կրնաս ապասել որ քեզի քիչ քիչ ճաշակեմ, տղա՛ս, իրիկուն առտու . . . ամէն օր . . . : Բայց ոչ, ամէն օր միտքս բերել չեմ ուզեր, վասն զի վիս կը չլայնէ՛ . . . կը չփոթեցնէ, եւ ինքզինքս կը կորնցնեմ . . . :

Տակոզէռի այս վերջին խօսքը սխալ ապկեցութիւն մը ըրաւ Ակրիքօլի, վասն զի իր վրայ ապառնացող բաժանման նախազգացութիւնն մը կարծեց նշմարել անոր մէջ :

— Է՛, բայ նայինք, տղա՛ս, երջանի՛կ եւս, Պ. Հարտիի միշտ լաւ կը չարուի հետդ : — Ա՛հ . . . բաւ երխասարդը, աչխատի ամենէն բարեսիրտ, արդարախոհ եւ վեհանձն մարդն է. եթէ գիտնայիր ինչ աքանչելի բարեկարգութիւններ ըրաւ իր գործարանին մէջ : Ուրիշ գործատէրներու հետ բաղդատելով դժոխքին մէջ արքայութիւն մըն է : — Ի՞նչ կրսես . . . — Տեսնես . . . ինչ բարեկեցութիւն, ինչ ուրախութիւն եւ ինչ ակր ու համակրութիւն կը տիրէ իր գործաւորներուն դէմքին վրայ, եւ ինչպէս եռանդով ու բերկրութեամբ կաչխատին : — Ուրեմն՝ այդ Պ. Հարտիի մոդէլ մըն է : — Մեծ մոդել մը, հա՛յր իմ. պիտցած է աչխատութիւնը հրապուրիչ դարձնել : Արդ վարձքէ մը զատ՝ իր ըրած չահերէն ալ մաս մը կը հանէ մեզի մէջ արժանիքին համեմատ . . . եւ ասոր համար ալ ամէն մարդ եռանդով կաչխատի : Սակայն աւելին կայ. մեծ գեղեցիկ չէնքեր չինել տուած է, ուր բոլոր գործաւորները ուրիշ տեղերէ պակաս ծախքով յուսաւոր եւ օրաւէտ բնակարաններ ունին, եւ ուր ընկերակցութեամբ ամէն բարիքը կը վայելեն : Բայց պիտի տեսնես . . . պիտի տեսնես : — Իրաւամբ ըսած են թէ Բաբիզ աքանչելիքներու երկիր մըն է, ուր հասայ վերջապէս, եւ ալ չպիտի թողում ոչ քեզի եւ ոչ իմ բարի կինս : — Ո՛չ, հա՛յր իմ, ալ չպիտի հեռանաս մեզմէ . . . բաւ Ակրիքօլ հառաչ մը խեղդելով կոկորդին մէջ. մայրս ու ես պիտի ջանանք՝ բոլոր կրած վիշտերդ քեզի մոռցնելու : — Կրած վիշտերս մի՛. ո՞վ բաւ թէ վիշտ կրեր եմ . . . երեսս աղէկ

նայէ, միթէ վիշտ կրած մարդու կը նմանի՞մ . . . : Բայց քիչ մըն ալ այսօրուան ընելիքնիս կարգադրենք . . . : Պիտի դրես Սիմոն մարաջախտին հօրը թէ իր երկաւ աղջիկ թոռները Բարիզ հասան եւ թէ պէտք է որ ինքը փութայ չուառով Բարիզ գառնալ՝ անոնց վերաբերեալ ամէնակարեւոր գործերու համար : Դուն այս նամակը գրած առեւդ՝ ես ալ վար կիջնամ՝ բարի լոյս ըսելու կնոջս եւ այն սիրելի աղջիկներուն. յետոյ պատառ մը հաց կուտենք, մայրդ պատրաստ տեսնելու կերթայ, վասն զի կը տեսնեմ որ պատուական կինը մեծ ջերմեռանդութիւն ունի. մենք ալ նոյն միջոցին քեզի հետ պատրաստ մը կընենք : — Հա՛յր իմ, բաւ Ակրիքօլ չփոթութեամբ, այս առտու չպիտի կրնամ հետդ պըտըտիլ : Ասոք առած եմ որ այս առտու կանուխ գործարան երթամ ամիպզական գործ մը լմնցունելու . . . եթէ չերթամ, Պ. Հարտիի վնաս կը պատճառեմ, կէս օրէն եռքը ազատ եմ : — Այդ ուրիշ խօսք է, բաւ զօրականը գլխական ժպիտով մը. ես կուզէի որ այս առտու Բարիզին առաջին այցելութիւն մը ընէի քեզի հետ . . . Թող քիչ մը ուշ ըլայ, հոգ չէ. աչխատութիւնն աւելի առաջ է, աւելի նուիրական է վասն զի մօրդ նեցուկն է . . . քիչ մըն ալ գործի վրայ խօսինք : Գիտե՞ս արդեօք ո՛ւր կրնամ գտնել Բարիզի նօտարներուն հասցէները : — Չեմ գիտեր, պատասխանեց դիւրին, — Հարցնելու պատճառը սա է որ Ռուսաստանէն այս հասկող երկու աղջիկներուն մօրը հրամանով կարեւոր թուղթեր ղրկած եմ Բարիզի նօտարներէն մէկուն. եւ որպէս զի հասնելուս պէս երթամ գինքը տեսնամ, անունն ու հասցէն թղթապանակիս մէջ նշանակած էի. բայց ճամբան թղթապանակս դողցան . . . եւ օրվհետեւ նօտարին անունն ալ մոռցած եմ, կը կարծեմ որ եթէ անունց ցանկը նայիմ կրնամ միտքս բերել . . . :

Այս միջոցին խոհկին դուռը երկու անգամ զարնուեցաւ, եւ Ակրիքօլ գինքը բռնելու հրամանագիրը միտքը բերելով ցնցուեցաւ : Բայց հայրը՝ զրան զարնուիլը լսելուն պէս գուշեն այն կողմն դարձունելով չկրցաւ նշմարել Ակրիքօլի այլայլութիւնը, եւ ամուր ձայնով մը « մտէք » ըսաւ :

Դուռը բացուեցաւ եւ Գաբրիէլ ներս մտաւ կաթոլիկ քահանայի կերպարանքով։

Սկրիքօլ իր եղբայրապիրը տեսնելուն պէս՝ զայն ճանչնալն ու վազել թեւերուն մէջ իյնալը մէկ րոպէ։ «Եղբա՛յր իմ։ . . . — Սկրիքօ՛լ . . . ։ — Գաբրիէ՛լ . . . ։ — Այսչափ երկար բացակայութենէ հետո . . . վերջապէս կը տեսնեմ քեզի . . . ։» Այս խօսքերն արտասանեցին երկաթագործ երեսատարդն ու քարոզիչ քահանան կարօտակէզ իրարու փաթթուած։

Տակօպէտ զմայլելով այս եղբայրական պրկախառնութեանը վրայ սիրտը չարժեցաւ եւ աչքը լեցուեցաւ։ Եւ արդարեւ այս երկու երիտասարդներու իրարու վրայ ցուցուցած ակռը սրտաչարժ բան էր։ սրտով իրարու համամտան, բայց դէմքով եւ վարքով իրարմէ խիստ տարբեր։ Սկրիքօլի առնական դէմքին քով Գաբրիէլի հրեչտակագեղ դէմքին փափկութիւնն աւելի աչքի կը զարնէր . . . ։

— Հայրս խոպոտիկը էր ինձի քու Բարիզ հասած րլլալդ, ըսաւ սկրիքօլ իր եղբայրպրին, եւ վայրկենէ վայրկեան քեզի տեսնելու կը սպասէի, եւ սակայն երջանկութիւնս չուտադածէս նայելուս պատիկ մըն է։ — Ես իմ սիրելի մայրը . . . ըսաւ Գաբրիէլ Տակօպէտի ձեռքը կաթոգին սեղմելով. քաշուողի վիճակի մէջ գտա՞ր։ — Այո՛, ամենեւ սրտագո՛ս. անոր առողջութիւնը տարիւրս պատիկ աւելի պիտի զօրանայ, որովհետեւ ամենքս ալ ահա մէկտեղ ենք . . . ուրախութենէն պէս ոտողջարար բան չկայ ։ . . ։

Յետոյ գարձաւ Սկրիքօլի, որ իր ձերբակալութենէն վախը մոռնալով անպատմելի ուրախութենէ քարոզիչին երեսը կը նայէր։ Եւ երբ մարդ կը մտածէ թէ այս մտաղ ազգկան դէմքին հետ Գաբրիէլ առիւծի քաջութիւն ունի . . . վասն զի պատմեցի քեզի թէ ինչ անվեհեր քաջութեամբ մարտնչած Սիմոնի ազգիկները հանուանէ ազատեր եւ դիս ալ ազատելու ջանք ըրեր էր . . . ։ — Բայց, Գաբրիէլ, ինչ ունես ճակտիդ վրայ, գոչեց յանկարծ Սկրիքօլ, որ քանի մը վայրկեանէ ի վեր ուշադրութեամբ անոր երեսը կը նայէր։

Գաբրիէլ ներս մտած ատեն փեղոյրը մէկդի նետեր էր,

պատուհանին տակը գտնուելով՝ ապակիին չրջանակէն ներս մտած լոյսը կը լուսաւորէր անոր դէգդին եւ անուշ երեսը եւ արտասանութենէն վրայ մէկ քանիքէն միւսը երկնցած չրջանակաձեւ սպին կատարեալ պէս կ՚ուռնուէր։ Այն բազմադիմի արտայայտութիւններուն յանկարծական պատահարներուն որոնք նաւաբեկութենէն եւեթ իրարու յաջորդեր էին, Տակօպէտ Բարտօվիլի ապարանքին մէջ Գաբրիէլի հետ ունեցած կարճ տեսակցութեան ժամանակ չէր կրցած անոր ճակտին վրայէն նշմարել. ուստի ան ալ Սկրիքօլի հետ զարմանալով հարցուց. — Ցիրաւի, ինչ է այդ սպին ճակտիդ վրայ . . . ։ — Չնաքերուն վրայ ալ կայ . . . Նայէ, նա՛յր իմ, գոչեց Սկրիքօլ քահանային ձեռքը բռնելով՝ զոր իրեն կերկնցնէր սիրան անդորրելու համար, կերեւի թէ քեզի փայտի վրայ թեւեռեցին, խեղճ եղբայրս։ — Բան մը չէ, անոգ եղիք, ըսաւ Գաբրիէլ համառօտ չփոթութեամբ մը կարմրելով. Ութսունչօղ լեռներուն մէջ վայրենիներու քով քարոզութեան գացեր էի, զիս խաչեցին, երբ յաջողակս վրայ էին . . . Նախախնամութիւնը զիս ազատեց անոնց ձեռքէն։ — Տարաբաղդ տղայ, դէնք չունէիր եւ հետդ զինուած մարդիկ չկայիր, ըսաւ Տակօպէտ։ — Մենք չենք կրնար զէնք կրել, ըսաւ Գաբրիէլ մեղմ ժպիտով մը, եւ չենք կրնար հետևնիս զինուած մարդիկ ունենալ։ Մինակ էի, եղբայր, եւ միայն առաջնորդ մը ունէի։ — Ինչպէ՛ս առանց բարբարոս երկիր մը միայնակ եւ անզէն գայիր, կրկնեց Տակօպէտ չկրնալով լսածին հաւատալ։ — Հաւատքը բնութեամբ չի քարոզուիր, պատասխանեց Գաբրիէլ, եւ միայն համոզումը կրնայ աւետարանական գրքոյկներուն տարածել այն խեղճ վայրենիներուն մէջ։ — Բայց երբ համոզումը օգուտ չրնէ, ըսաւ Սկրիքօլ, — ինչ կուզես որ ընենք, եղբա՛յր. այն աւետիքի համար մեռնել կ՚ըլլայ զայն չընդունողներուն վրայ ցասելով. վասն զի հաւատքը բարիք մըն է մարդկութեան։ Գաբրիէլի այս պարզ եւ սրտաչարժ պատասխանին եւեթ վայրկեան մը խոր լռութիւն տիրեց։ Տակօպէտ կորիճ րլլալով լաւ կը հասկնար այս հանգամանքս եւ հոգեւոր դիւցազնութեան վսեմութիւնը, ուստի իր զաւկին հետ զմայլումով եւ յար-

գանքով Գաբրիելի երեսը կը նայէր : — Գրո՛ղ , գոչեց Յինաւուրց զօրականը , դիտե՞ս որ այս արիական վէրքերը (Գաբրիէլի ձեռքերը բռնելով) ոչ մէկուն մեր վէրքերուն չափ, այլ՝ մեր վէրքերէն աւելի փառաւոր են՝ . . . մենք՝ որ արհեստով պատերազմող ենք . . . : — Այո՛, ճշմարիտ է հօրս ըսածը, գոչեց Ակրիքօլ եւ աւելցուց եռանդագին խանդով . — Ահա առանց քահանայները ևս կը սիրեմ, կը յարգեմ, զիւրութեան, քաջութեան եւ համբերութեան տիպարներ . . . , — կազաչեմ՝ ինձի այդպէս մի գովէք , ըսաւ Գաբրիէլ չիսթելով: — Ինչի գովել մի՛ . . . ըսաւ Տակօպէտ, այս գովել է . . . երբ ես պատերազմի կրակին դէմ կ'երթայի , միթէ ինչի պէս առանձի՞ն էի . միթէ իմ հրամանատարիս աչքին առջեւ չէ՞ի , եթէ ճշմարիտ քաջութիւն ալ չունենայի , անձնական պատիւս զիս չէր զրգռեր , առանց հաչուելու պատերազմին աղաղակները , վառօդին հօտը , փողերուն հնչումը , թնդանօթին որոտումը , ձիուս եռանդը որ սրունքներուս մէջ կը կայթէր , որ մէկն ըսեմ , վերջապէս կայսեր ներկայութիւնը , որ ծակծկած մօրթս պատելու համար ոսկեթել ժապաւէնի կտոր մը կուտար ինծի : Այսչափ քաջալերութեան չալ ժառիթներ ունենալէ ետեւ քայի համբաւ ստացայ . . . չատ ալէկ . . . բայց դուն , ինձմէ հազարապատիկ աւելի քաջ ես , ազնիւ տղա , դուն որ միայնակ ու անզէն այնպիսի թշնամիներու դէմ կերթաս , որ մեր թշնամիներէն հարիւրապատիկ աւելի կատաղի եւ վայրագ են , մենք մեր թշնամիներուն բազմութեամբ կը մօտենայինք նիզակի եւ սուրի խոշոր հարուածներով , ոտքերէ եւ թնդանօթներէ ընկերացած : — Պատուական հայրս , գոչեց Ակրիքօլ , ի՛նչպէս ազնիւ եւ զեղեցիկ կերպով արդար իրաւունք կուտայ մեզի . . . : — Ա՜հ , եղբայր իմ , զիս սիրելուն համար է որ ըրած բնական բանս չափազանց կը մեծցնէ . . . . — Բնաւ կա՞ն . . . այո՛ . . . քու սիրագ ունեցող կարիճներու համար , ըսաւ զօրականը , բայց այդ սիրտը խիստ հազուագիւտ է . . . — Այո՛, խիստ հազուագիւտ , վասն զի այդ քաջութիւնն ամէն քաջութիւններէ գերազանց է , յարեց Ակրիքօլ, ի՛նչ , Գաբրիէլ , դուն գիտնալով մեռնելու կերթաս . ձեռքդ

խաչ մը բռնած միայնակ վայրենիներուն մէջ կը մտնես գերութեան եւ եղբայրսիրութիւն քարոզելու . քեզի կը բռնեն, կը չարչարեն , եւ դուն առանց արտնջալու , առանց բարկանալու , առանց առելութեան , առանց ոխակալութեան . . . ներումը բերանդ , ժպիտը շրթունքդ կը սպասես որ քեզի մեռցնեն եւ այն ալ անտառներուն խորը , միայնակ , առանց մէկը պիտալու , ականալու , եւ եթէ ազատիս , վէրքերդ սեւ համնատ գլխատիդ ներքեւ պահելէ զատ ուրիշ յոյս մը չունենալով . . . աուպիս . . . հայրս իրաւունք ունի . ուսած պնդէ տակաւին թէ դուն անոր պէս քաշ չես—եւ այս ամենը, ըսաւ Տակօպէտ , Բուռւիոյ թագաւորին համար (*) կընէ խեղճ տղան . վասն զի ինչպէս որ դուն ըսիր , տղաս , իր քաջութիւնն ու վէրքերը չպիտի կրնան երբէք իր սեւ պատմութեանը եպիսկոպոսական պատմուճանի փոխել : — Իմ զարմանքս եպիսկոպոսական պատմուճանի փոխել : — Իմ զարմանքս ձեզի երեւցածին չափ ապարդիւն եւ անվարձ չեն , ըսաւ Գաբրիէլ մեղմաբար ժպտելով . եթէ արժանի ըլլամ , մեծ վարձք պատրաստած է ինծի երկինքը : — կարելի է որ այդպէս ըլլայ , տղա՛ս , իմ խելքս չհասնիր երկինքի բաներուն , ուստի եւ չեմ վիճաբանիր հետդ ատոր վրայ . . . բայց կրնամ պնդել որ իմ հին Պատուոյ Լէգէոնի խաչս՝ կըրնայ գոնէ այնչափ վայելչագէս կախուիլ քու քահանայական սքեմիդ վրայ , որչափ իմ զինուորական համազգեստս : — Բայց այդ վարձատրութիւնները Գաբրիէլի նման խոնարհ քահանաներու համար չեն , ըսաւ երկաթագործ հրիտասարդը : — Բայց պատմէ նայինք , ըսաւ Տակօպէտ , ի՞նչպէս կրցար ազատիլ այն կատաղի վայրենիներուն ձեռքէն՝ որոնք քեզի խաչը հաներ էին :

Տակօպէտին այս հարցման վրայ Գաբրիէլ ցնցուելով երեսն այն ատաիճան կարմրեցաւ որ զօրականը տեսնելով ըսաւ անոր . — եթէ չես կրնար կամ չես ուզեր հարցմանս պատասխանել , համարէ թէ բան մը չհարցուցի քեզի . . . : — Չեմզմէ ու եղբօրմէս ծածկելիք բան մը չունիմ , ըսաւ քարոզիչն յուզեալ ձայնով , միայն թէ դժուար պիտի ըլլայ

(*) Ֆրանսացիներուն մէջ առածի կարգ անցած է այս բառը եւ իր գործածն «ծրիս» կամ «առանց վարձատրութեան» ըսելու տեղ : Ծ. Թ.

ինձի հասկընալ ձեզի . . . ինչ որ ես ինքս չեմ կրցած հասկընալ . . . կերեւի Թէ, խոստուած զգայարանքներս զիս պատրիցին . . . վասն զի այն վերջին վայրկենին մէջ՝ ուր համբերութեամբ մահուան կը սպասէի . . . միտքս ակամայ ակաթած ըլլալով՝ երեւոյթէ մը խոստուած ըլլալու է, եւ այն բանը՝ որ գիս այս պահուս մէջ անգամ անդ սկիզբի կը թուի ինձի, ժամանակէ մը ետքը պիտի յայտնուէր . եւ հարկաւ պ՛ոի գիտնայի Թէ ո՛վ էր այն զարմանատիպ կինը . . . »

Տակոպէն՝ քարոզիչին այս խօսքը լսելով ապշեր մնացեր էր, վասն զի ինքն ալ ընդունայն կաչխատէր մեկնելու Թէ ո՛րկէ եւ ի՛նչպէս եկաւ այն անակնկալ օգնութիւնը որ գինքը եւ որբերը Լիբախքայի բանտէն ազատից :

— Ո՞ր կնոջ վրայ է խօսքդ հարցուց երկաթագործը քարոզիչին . — Ինչ կ՚ըսես, վայրենիներուն ձեռքէն քեզի ազատողը կի՞ն մըն էր, ըսաւ Տակոպէն : — Այո՛, պատասխանեց Գաբրիէլ զրաղան յիշողութեամբ, առոյգ եւ գեղեցիկ կին մը : — Ո՞վ էր այդ կինը, ըսաւ Ակրիքոլ : — Չեմ գիտեր . . . երբ հարցուցի իրեն . . . Տառապեղոց Ֆոյրն եմ պատասխանեց : — Ուսո՞ւ կուգար, ո՞ւր կերթար, հարցուց Տակոպէն մանաւորապէս հետաքրքրուելով : — Ոչ ոք ցաւոտակաւ կայ հոն կերթար ըսաւ ինձի, պատասխանեց քարոզիչը, եւ իր ճամբան դէպի Հիւսիսային Ամերիկա չարունակեց, դէպի այն տխուր եւ անբնակ երկիրները որք յաւիտենական ձիւնով պատած են, եւ ուր գիշերները անվերջանալի են . . . — Սիպերիոյ պէս, ըսաւ Տակոպէն մտածութեան մէջ ընկղմած : — Բայց, ըսաւ Ակրիքոլ քարոզիչին որ նոյնպէս մտաղրաղ կերեւէր, այդ կինն ինչ կերպով քեզի օգնութեան հասաւ :

Քարոզիչը պատասխան տալու վրայ էր, սենեակին դուռը կամացուկ մը զարնուելով նորէն արթնցուց Ակրիքոլի կասկածը՝ զոր Գաբրիէլի դալէն ի վեր մոռցեր էր :

— Ակրիքոլ ըսաւ անուշ ձայն մը դրան եռեւէն, հիմա հնար կուգեմ խօսիլ . . . :

Երկաթագործը Լա Մայէօի ձայնը ճանչնալով՝ դուռը բացաւ : Ակրիկը՝ փոխանակ ներս մանելու՝ քայլ մը ետ դնաց մութ ներքնայքին մէջ, եւ սրտատանջ ձայնով մը ըսաւ . — Ինչ կ՚ընես, Ակրի՛քոլ, լուսնալէն ի վեր ժամ մը եղաւ եւ դուն դեռ հոս ես . . . ի՛նչ անխոհեմութիւն . . . : Նա արշալոյսէն սկսեալ հիմա վազը փողոցին մէջ հակեցի եւ վախնալու բան մը չտեսայ . բայց կրնան վայրկեանէ վայրկեան քնկի բռնել տանելու գալ . . . : Կաղաչեմ . . . չուտ ըրէ, Տը Վարաուիլ օրիորդին տունը գնա . . . վայրկեան մը կորսընդնելու չգար . . . : — Եթէ Գաբրիէլ չգար, չսաոնց գացած էի . . . բայց կրնայի՞ քանի մը վայրկեան աւոր հետ տեսնուելու երջանկութեան դիմանալ : — Գաբրիէլ հո՞ս է, ըսաւ Լա Մայէօ անուշ զարմանքով մը, վասն զի, ինչպէս արդէն ըսինք, Լա Մայէօ Գաբրիէլի եւ Ակրիքոլի հետ մեծցած էր : — Այո՛, պատասխանեց Ակրիքոլ, կէս ժամ կայ որ ինձի եւ հօրս հետ է . . . : — Ո՛րչափ երջանիկ պիտի ըլլամ ես ալ զինքը տեսնելով, ըսաւ Լա Մայէօ . անուշ այն միջոցին վեր ելեր է՝ երբոր ես մօրդ գայլեր էի հարցնելու Թէ կրնա՞մ ծառայութիւն մը ընել երկու դեռատիակ օրիորդներուն . . . : Տիկին Ֆրանսուազ աղաչեց ինձի որ այս նամակը բերեմ քեզի տամ որպէս զի հօրդ տաս . . . հիմա ատացեր է . . . : — Շնորհակալ եմ, բարի՛ Մայէօ : — Հիմա որ Գաբրիէլը տեսար . . . ալ մի՛ կենար . . . չուտ ըրէ գնա՛ . . . Եւ Թերեւս երկու ժամէն կրնաս հանդարտ սրտով հոս գառնալ՝ եթէ Տը Վարաուիլ օրիորդն այս մեծ ծառայութիւնն ընէ քեզի . . . : — Ճշմարիտ է բաւական . . . քանի մը վայրկեանէն կ՚երթամ : — Ուրեմն ես երթամ նորէն պրան քով հակի՞մ. եթէ բան մը լսեմ չուտ մը կ՚ելլեմ քեզի կեմացընեմ. բայց կաղաչեմ, մի՛ ուշանար : — Անհոգ եղիր . . . : »

Լա Մայէօ փութով սանդուղքէն վար իջաւ գնաց փողոցին դուռն հակելու . Ակրիքոլ ալ նորէն սենեակը մտաւ :

— Հա՛յր իմ, ըսաւ Տակոպէի, ահա նամակ մը՝ զոր մայրս հիմա ատացեր է, եւ կաղաչէ որ կարդաս : — Իմ տեղս դուն կարդա, տղա՛ս :

Ակրիքոլ հետեւեալը կարդաց .

« Տիկի՛ն .

« Կիմանաք որ ձեր ամուսինին ամենակարեւոր գործ մը « յանձնուած է Սիմոն զօրապետին կողմանէ : Ուստի ձեր « այրը Բարիզ հասնելուն պէս՝ հաձեցէք ազաչել իրեն որ « առանց ժամանակ կորսնցնելու՝ Շարթր քաղաքը գայ « ուսումնասիրելիս մէջ գիս տեսնէ , վասն զի Սիմոն զօ- « րապետին չհասցը վերաքերեալ խիստ կարեւոր թուղ- « թեր կան քովս , զոր իրմէ զատ ուրիշ մէկու մը չեմ կըր- « նար յանձնել :

ՏԻՒՐՄԱՆ . Նօտար ի Շարթր : »

Տակոպէա զարմանալով աղուն երեսը նայեցաւ . — Ո՛վ իմացուցեր է այդ պարոնին իմ Բարիզ հասնելիքս — թերեւս այս նօտարն է որուն հասցէն կորսնցուցած ես եւ որուն թուղթեր գրկած էիր , հա՛յր իմ , ըսաւ Ակրիքոլ : — Բայց անոր անունը Տիւրան չէր , եւ լաւ կը լիշեմ որ Բարիզ կը նստէր եւ ոչ թէ Շարթր . . . : Մեսա կողմանէ ասկզբուց զօրականը խորհելով , եթէ ամենակարեւոր թուղթեր կան քովը , որոնք ինձմէ զատ ուրիշի չպիտի կրնայ տալ . . . : — Կարծեմ թէ , հա՛յր իմ , հարկ է որ չուտով ճամբայ ելնենք ու Շարթր երթանք , ըսաւ Ակրիքոլ ուրախանալով մանչն որ այս առիթիս հայրը երկու օրէ չափ կը հեռանար , եւ այն մի- ջոցին իր ալ վիճակը որ եւ իցէ կերպով կորոշուէր : — Տեսած խորհուրդդ լաւ է , ըսաւ Տակոպէա : — Այդ բանը ձեր պիտաութիւններուն արդիւք կըլլա՞յ , հարցուց Գաբրիէլ : — Ինչ մը , զաւակներս , վասն զի այս օրը ձեզի հետ ան- ցընել կը յուսայի . . . : Վերջապէս . . . պարտականու- թիւնն ամէն բանէ առաջ է : Սկզբնապէս Բարիզ դալէս եաքը , Բարիզէն Շարթր երթալը բան մը րսել չէ մանաւանդ այսպիսի կարեւոր գործի մը համար : Երկու օրէն կերթամ կուգամ : Բայց զարմանալի բան , սաստիկ տանի գիս եթէ այսօր ձեզի ձգելով Շարթր երթալս մտքէս կրնայի անցնել : Բարեբաղդաբար Ռօլը եւ Պլանչը բաւական քով կը թո- ղում եւ իրենց Գաբրիէլ հրեշտակն ալ՝ ինչպէս որ իրենք կը կոչեն՝ պիտի ընկերակցի իրենց : — Այդ բանն անհնար պիտի ըլլայ ինծի , ըսաւ քարոզիչը տխրութեամբ , դուրսէն վերա- դառնալուս առթիւ բաւական մօտս եւ Ակրիքոլ եղբօրս ըրած այս

այցելութիւնս . . . միանգամայն մեզ բաւական այցելութիւն մրն է , — ինչ , մեզ բաւական այցելութիւն մը , գոչեցին Տակոպէա եւ Ակրիքոլ : — Աւա՛ղ , այո՛ : — Միթէ անմիջապէս ուրիշ տեղ քարոզչութեա՞ն պիտի երթաս , ըսաւ Տակոպէա . . . սաիկա անկարելի է : — Չեմ կրնար այս մասին պատասխան մը տալ ձեզի , ըսաւ Գաբրիէլ հառաչ մը զսպելով . բայց ժամանակէ մը եաքը . . . չեմ կրնար եւ չպիտի կրնամ այս առնէր գալ . . . : — Մ՛ , ըսաւ զօրականն յուզուած , քու վարմունքիդ մէջ բան մը կայ որ ճնչում , բռնութիւն կը հոտի . . . ազնի՛ւ տղայ . . . ես մարդերը կը ճանչնամ . . . այն մարդը՝ որ քու մեծաւորդ է կրնես ես մեր նաւարկութենէն քանի մը վայրկեան եաքը Վարուվիլի ապարանին մէջ տեսայ , գէշ դէմք մը ունի , եւ կը գաւեմ որ այդպիսի հրամանատարի մը ներքեւ գինուորած կը տեսնեմ քեզի : — Բարուվիլ ապարանքը մի՛ . . . գոչեց Ակրիքոլ անուան նամանութենէն զարնուելով , միթէ ձեր նաւաբեկու- թենէն եաեւ Վարուվիլի ապարանքն առին ձեզի : — Այո՛ , տղաս , ի՞նչու կը զարմանաս : — Բան չկայ , հա՛յր իմ . . . ապարանին տէրերը ո՞ն կը բնակին : — Ոչ , վասն զի երբոր մատակարարէն խնդրեցի որ ապարանին տէրը տեսնամ եւ շնորհակալ ըլլամ , ըսաւ ինծի թէ ապարանին տէրը Բարիզ կը նստէր . . . : — Ինչ զարմանալի զուգադիպութիւն , ըսաւ Ակրիքոլ ինքնիրեն , եթէ իր տեսած օրիորդն էր ա- մանուն ապարանին տէրը . . . : Այս խորհրդածութիւնը լա Մայէօի տուած խոստումը միտքը ձգելով՝ ըսաւ Տակոպէոի . — Հա՛յր իմ , ներեցէք ինծի . . . արդէն ուշ ճաշի . . . ժամը ութին գործարանը պիտի գտնուէի . . . : — Իրաւունք ու- նիս , տղա՛ս . . . օ՛ն . . . այսպէս թող ըլլայ . . . Շարթր երթալ գալէս եաեւ . . . : Համբուրէ զիս անգամ մըն ալ եւ գնա՛ Գաբրիէլ , Տակոպէոի բերնէն ճնշման եւ բռնութեան խօսքերը լսելէն ի վեր մտածութեան մէջ ընկղմեր էր . . . Երբ Ակրիքոլ քովը գնաց ձեռքը սեղմելու եւ մնաս բարով ընելու , քարոզիչը ծանր , լուրջ եւ կարուկ ձայնով մը՝ որուն վրայ երկաթագործն ու զօրականը զարմացան , ըսաւ . — Բարի եղբայրս . . . խօսք մը ունիմ քեզի . . . ես եկած

եմ բանալ թէ ասկէց քանի մը օրէն քեզի պէտք պիտի ու-
նենամ, ձեզի ալ, հայր իմ . . . Թոյլ տուէք որ այս անունը
տամ ձեզի, աչելցուց Գաբրիէլ խառնված ձայնով եւ դէպ ի
Տակոպէա դառնալով։ — Որովհետեւ այդպէս կըսես . . .
ինչ կայ, նայինք, գոչից երկաթագործ երիտասարդը։ —
Այո՛, կրկնեց Գաբրիէլ, երկու պատուաւոր եւ քաջ մարդոց
խորհուրդին եւ օժանդակութեանը պէտք պիտի ունենամ.
ուսոի կրնամ վստահիլ ձեր վրայ այնպէս չէ՞ . . . որ օր եւ
որ ժամ ըլլայ . . . ձեզի իմաց տուածիս պէս կը դառնի՞ք։

— Ամէն ժամու մէջ, պիչեր կամ ցորեկ, կրնաս վստա-
հիլ մեր վրայ, ազնիւ զաւակս, բաւ Տակոպէա ապչած եւ
միանգամայն սիրտը չարժած, դուն հայր մը եւ եղբայր մը
ունիս, վստահութեամբ գործածէ զանոնք . . . ։ — Շնորհա-
կալ եմ . . . շնորհակալ եմ, բաւ Գաբրիէլ, պիս երջանիկ
կընէք։ — Բան մը բանամ քեզի, բաւ զօրականը, եթէ քանա-
նայական պատմուճանդ չըլլար, խօսքիդ եղանակէն պիտի
կարծէի թէ մենամարտութեան պիտի երթես . . . անզգօ-
մենամարտութեա՛ն մը . . . ։ — Մենամարտութեա՛ն, բաւ քա-
րոզիչը սաքսաւոլով, այո՛, սարօրինակ, սարսափելի մենամար-
տութեան մը թերեւս, որուն համար ձեզի պէս երկու վկաներ
պէտք են ինձի . . . ՀԱՅՐ մը . . . եւ ԵՂԲԱՅՐ մը . . . ։

. . . . . .

Քանի մը վայրկեան ետքը Ակքիքօլ, մատաղջուխին
երթալով աչելցած, աճապարանքով օրիորդ Բարտոլիի տունը
գնաց, ուր մենք ալ մեր ընթերցողը պիտի սանինք։

Զ.

Սէն Տիզիէի ապարանքը

Սէն Տիզէի ապարանքը Բարիզի Բարիլոն փողոցին ամե-
նէն ընդարձակ եւ գեղեցիկ բնակարաններէն մէկն էր։ Այս
հինաւրեայ չէնքը դուրսէն պարզ՝ բայց ահեղ եւ ահուր տեսք
մը ունէր։ Այս ապարանքն ալ անցեալ դարուն կէսին մի-

ջոցներով չինուած ապարաններուն կը նմանէր։ Եռանկիւնի
ճակատով եւ կարած տանիքով մեծ չէնք մըն էր մէկ առա-
ջին յարկէ եւ մէկ ալ գետնայարկէ բաղկացած, ուր կերեւէր
լայն եւ վրան բաց սանդուղով մը։ Շէնքին մէկ ճակատն
ընդարձակ բակի մը վրայ կը նայէր, որուն երկու կողմը
ծառայներու ընդարձակ բնակարաններու հետ հաղորդակցող
սիւնազարդ կամարայարկեր կային։ Միւս ճակատը պարտէ-
զին վրայ կը նայէր, որ տանիքներու-տանըմինդ արտաւար
մեծութեամբ ճչմարիտ զարտասան մըն էր։

Թաղին գլխէն բոլոր մեծ տուներուն պէս՝ ասոր ալ
պարէզին ծայրը փորիկ ապարանք կամ զբօսատուն մը կը
կը տեսնուէր։ Պոմպատուրեան բուլուարեայ հովանոց (քէօշկ)
մըն էր՝ անցեալ դարուն զեղծ ճաշակովը չինուած։ Այս փոքր
չէնքը՝ որ Ատրիէն ալ Վարտօվիլ օրիորդին բնակարանն էր,
կը բաղկանար գետնայարկէ մը, ուր քանի մը սահիճան
բարձրութեամբ սիւնազարդ ճեմելիքէ մը կը մտնէին, եւ
լոյսը վեռէն առնող փոքրիկ քաւիթ մը որ կերթար մինչեւ
կլոր գահլիճ մը։ Դահլիճին բոլորտիքն ալ չորս սենեակ կար.
ասոնցմէ զատ քանի մը գալանի սենեակներ կային առաջին
յարկանին ու ձեղունին մէջտեղը ծածկուած։

Սէն-Տիզիէի ապարանին պարէզին ծայրի հովանոցը
մաքրուած, քերթուած ու նորոգուած էր. իր ճերմակ քա-
րերը մարմարիոնի պէս կը փայլէին, եւ իր զուարթ ու պրճ-
նուած կերպարանքը սարօրինակ հակապատկեր մը կը ձեւա-
դրնէր այն մխուր չէնքին քով՝ որ տեղ տեղ կանանչ ծառե-
րու փունջերով զարդարուած ընդարձակ մարզագետնի մը
ծայրը կը տեսնուէր։

Տակոպէայի եւ Սթեֆան զօրապետին ազգ! կներուն Պրիզ-
Միշ փողոցը հասնելուն երկրորդ օրը հետեւեալ անցքը կա-
տարուեցաւ։ Առաւօտեան ժամը ութը նոր զարկեր էր մօտակայ եկե-
ղեցիին ժամացոյցը։ Գաւիթին դուռը բացուեցաւ։ Գեղջկի
օրիորդ մը եւ փոքրիկ ուշ սիրուն անգղիական սկուտղ մը
Քինկ Չարլզ ըսուած տեսակէն՝ բոլորաձեւ չէնքին սիւնազարդ
ճեմելիքին վրայ տեսնուեցան։ Օրիորդին անունն էր Ժօրժէթ
եւ սկուտղինը Լիթլ։

Ժօրժէթ տասներեք տարեկան էր։ Երբէք Ֆլօրին կամ Մարթօն, երբէք Մարիլօի նաժիշտ մը այս օրիորդին չափ հանճարեղ դէմք, վառվռուն աչք, խորամանկ ժպիտ, սպիտակ ատամներ, վարդագոյն այտեր, վայելչագեղ հասակ, բարեձեւ ոտք եւ նազելի չարժուածք չունէր։ Թէեւ դեռ չատ կանուխ էր, Ժօրժէթ յանամօտ հագուած էր։

Երբ Ժօրժէթի նման խարուսիկ օրիորդ մը միանգամայն վաւաշոտութիւն մը կունենայ, երբ իր գործարքն ու մեղմ կապոյտ աչքերուն մէջ կայծակ կը փայլի, երբ իր փայլուն դէմքն ուրախութենէ մը կը գունատուի, խնդրեր օրիորդէ մը աւելի սիրուն ու արագաշարժ է։

Այս հանգամանաւորութիւնը՝ որ նախընթաց էրիկները Ակրիքօլը ապարանքը մտցուցած էր, Սէն-Տիվիէ իշխանուհիին եղբօր աղջկան, Մարիէն որ Բարտովիլ օրիորդին առաջին նաժիշտն էր։

Լիւթիէն որ բարեբաղդաբար երկոքին գտնուելով իր սիրուհիէն առնը ապահով էր, իր փոքրիկ հասոյին հանդիսաւոր ցնծալից հաշիւներ արձակելով կատաղօրէն, կը վազվզէը ու կը խաղար մարգագետնին վրայ. մանդու մը ձեռքէն փիչ մը մնած էր. թռչունները՝ որ կարծես թէ մեռածէն վերջաւորներով զարդարուած էին, բոցագոյն կարմրութիւն մը ունէին, ինչպես նաեւ իր առլակ ցուկը. աչքերն հանճար կը ցայտէր, եւ իր գանդրամորթ ականջներն այնչափ երկայն էին որ գեաները կը քաշէին. Ժօրժէթ ալ Լիւթիէնին պէս կայտառ ու զուարթ էր, եւ անոր զբօսանքները կը մասնակցէր՝ ինք անոր հասուն վազելով՝ եւ զայն ալ իր եռանուն վազելով գալարագեղ մարգագետնին վրայ։

Յանկարծ ծանրաքայլ յառաջացող երկրորդ անձ մը երեւան գալուն վրայ, Լիւթիէն եւ Ժօրժէթ կանգ առին։ Ակնոցով որ քանի մը քայլ առաջ կը գտնուէր, սատանայի աներեւոյթ եւ իր անունն ալ հազարերիմ ըլլալով՝ հազարը կեցաւ իր ջղուտ թաթիերուն վրայ եւ խլրտիտաքար թշնամիին սպասեց երկու կարգ ակռաներ ցուցընելով, որոնք փղոսկրի պէս ձերմակ բայց սուր էին։ Թշնամին սարիքն առած կին մըն էր, որ հետը գէր շնիկ մը ունէր կամով խանուէի գոյնս

Այս անհաճոյ կենդանին՝ որ նախրանոցատեր բարեպաշտութեան պահած չունեցուն կատարեալ տիպարն էր, Մօսիւ կանուանուէր։ Մօսիւին սիրտին գրկեմէ չքնաղ տարեկան միջահասակ եւ թանձրամարմին կին մըն էր, պարզ եւ տրտում հպատակով, որ Ժօրժէթի զուարթ, պճնապաճոյճ կերպարանքին հակառակն էր։

Երբ Մօսիւ տեսաւ փոքրիկ Լիւթիէնը չկրցաւ ինքզինքը զսպել եւ դժգոհութեան չարժուամ մը ըրաւ, զոր Ժօրժէթ կրցաւ նշմարել։ Լիւթիէն որ Մօսիւն տեսնելէն ի վեր մատ մը եւս քաշուած չէր, քաշատար անոր կը նայէր զրպուտած դէմքով, մինչեւ անգամ քայլ մը առաջ քալեց սպառնալից կերպով։ Մօսիւն որ Լիւթիէնէն եռապատիկ մեծ էր, ահաբեկ ճիչ մը արձակելով տիկին Կրիվուայի եռանն սպաստանեցաւ։ Այն ժամանակ Տիկին Կրիվուա գառնութեամբ բռաւ Ժօրժէթին.

— Օրիո՛րդ, կարծեմ թէ ձեր չունը գրգռելէ եւ իմինիս վրայ արձակելէ կրնայիք զգուշանալ։ — Անտարակոյս, տիկի՛ն, այդ յարգի բայց գժուժ կենդանին այսպիսի անհաճոյ հանդիպումէ մը ազատ պահելու համար էր որ երէկ երիկուն Լիւթիէնը պարտէզին դռնէն դուրս րրիք ոլոչ զի կորսուի. բայց բարեբաղդաբար առաքինի եւ քաջ երիտասարդ մը գայն Բարիզն վազցնէն մէջ գտնելով՝ առաւ տիրուհիս բերաւ։ Բայց, տիկի՛ն, արդեօք ինչ երջանկաւիթ պատճառաւ ձեզի այսչափ կանուխ հոս տեսնելու պատիւն ունիմ։ — Իշխանուհին պատասխանէն յանձնից ինձի որպէս զի հիմա Մարիէն օրիորդը տեսնամ կարեւոր գործի մը համար՝ զոր իրմէ զատ ուրիշի չեմ կրնար ըսել, բաւ տիկին Կրիվուա յաղթական գոհունակութեան ժպիտով մը՝ զոր չկրցաւ ծածկել։

Այս խօսքին վրայ Ժօրժէթ ծիրանիի պէս կարմրելով սրատատանջութեան խնդիրն չարժուամ մը ըրաւ, զոր բարեբաղդաբար տիկին Կրիվուա Մօսիւն պատասխանելու զբաղած ըլլալուն համար՝ չկրցաւ նշմարել, որովհետեւ Լիւթիէն անդադար անոր վրայ յարձակիլ կը սպառնար։ Ուստի Ժօրժէթ արագին վազանցուկ չարժուամը զսպելով վատանութեամբ պատասխանեց. — Օրիորդն երէկ դիշեր չատ չուտ պառկեցաւ... եւ պատուիրեց ինձի որ կէս օրէն առաջ իր սենեակը չմըտ-

նեմ : — Հաածնիդ հնարաւոր է . . . բայց որովհետեւ իր իշխանուհի հօրաքրոջ հրամանը կայ , հաճիցէք , օրիո՛րդ , հիմա ձեր սիրուհին արթնցնել : — Տիրուհիս մէկէ մը հրաման չընդունիր : Անեկա հոս իր տանը մէջ է , ուստի չեմ կրնար զինքը կէս օրէն առաջ արթնցնել : — Ինչպէ՞ս կը համարձակիք թող չտալ ինծի որ իշխանուհիին հրամանը կատարեմ : — Այո՛ , սիրուհիս չարթնցնելու մեծ օձիրը կը համարձակիմ կատարել : — Սէնա այս է իշխանուհիին իր եղբօր աղջկան վրայ ունեցած կոյր բարեսիրտութեան պատուղը , բաւ սիկին Կրիվոլա նեղանալով : Սարիէն օրիորդն՝ ա՛լ իր հօրաքրոջ հրամաններուն չհնազանդիր եւ այսպիսի թեթեւամիտ աղջիկնոր կը լեցնէ իր քով , որոնք գէս առուտ չեզած՝ սիրամարդի պէս կը զարդարուին : — Ա՜հ , սիկի՛ն , ինչպէս կրնաք գէշ խօսիլ զարդարանաց համար , մանաւանդ որ ժամանակաւ իշխանուհիին ամենէն պճնասէր եւ բոցավառ կիներէն մէկն եղած էք . . . ինչպէս որ միւնչեւ հիմա ատոնգութեամբ սերտնդէ սերտնդ կը զրոյ ի այս ապարանիս մէջ : — Ի՛նչ , սերունդէ սերունդ մը՛ . լսողը գիս հարիւր տարուս պիտի կարծէ . . . նայեցէք մէկ մը առ լրութեան . . . : — Եկած գացած աննկատանուհիներու եւ նաժիշտներու յայտարարութիւնը ընել կուզեմ . . . վասն զի ձեղնէ զատ ուրիշ մը տեսնուած չէ որ երկու կամ երեք տարիէն ասկի հետս իշխանուհիին քով . յիրաւի չատ դէմ եւ իմանալ ուզի իշխանուհին այն խեղճ աղջիկներուն վրայ : — Մօսքերնիդ ճանչցէք . օրիո՛րդ , կարգիլիմ ձեզի այդ կերպով խօսիլ սիրուհիս համար՝ որուն անունը ծունկի վրայ գալով պէտք է բերան առնուի : Բայց եթէ անոր վրայ գէշ խօսիլ ուզուի , ո՛րչափ նեղութ կրնայ պատուիլ : — Միւնչեւ այդ ատոհման կը յանդգնի՞ք , օրիո՛րդ . . . : — Դեռ երէկ իրիկուն , ժամը տասներմէկուկէսին . . . : — Երէկ իրիկան մի՛ . . . : — Այո՛ , պոյ կասք մը եկաւ ապարանէն քանի մը քայլ անդին կեցաւ . . . վերարկուի մէջ փաթթուած մարդ մը դաղտագողի դուռս եկաւ , եւ փոխանակ դուռը բակիկը՝ կամայուկ մը գնտպանին պատուհանը զարկաւ . . . ժամը մէկն էր , կասբր գէս փողոցին մէջ կեցած այն ծպտեալ մարդուն կը

ապաւէր , որ միւնչեւ այն տեղն անչուչա բաժնուդ պէս իշխանուհիին անուններ կարտասանէը . . . ծունկի վրայ եկած :

Կարելի էր որ սիկին Կրիվոլա չէր իմացեր այն գիշերուան այցելութիւնը , որ Ռոպէն՝ Սիմոն զօրապետին աղջկան Բարիզ հասնելն ատենէն ետեւ՝ Սէն-Տիզիէ սիկնոջ ըրեր էր , կամ թէ պիտնալով ինքզինքը անծանօթ ցուցընել ուզեց այն այցելութեան , ուստի այնմարտուս կերպով մը ուսերը թօթուելով . — Օրիո՛րդ , չեմ հասկնար ինչ բսել կուզէք , բաւ , եւ հոս ձեր լրբենի բարբանջը մարիկ ընելու չեմ եկած . ուստի նորէն անգամ մըն ալ կրսեմ . դիս օրիորդ Սարիէնի քով պիտի մտնէ՛ք , այո՛ կամ ոչ : — Ես ալ կը կրկնեմ ձեզի , սիկի՛ն , թէ սիրուհիս քնացած է , եւ ինծի պատուէր առած էր որ կէս օրէն առաջ անոնակը չզարնեմ :

Այս խօսակցութիւնը փոքր ապարանէն դատակոն հետուն կըլլար , որուն սիւնազարդ ճեմելին առարինջաձեւ ուարած ծառուղիի մը ծայրը կը տեսնուէր :

Յանկարծ Կրիվոլա սիկինը ձեռքն այն կողմ երկնցընելով գոչեց . — Ատուա՛ծ մեծ . . . հնարաւոր բան է . . . այս ինչ է որ տեսայ : — Ինչ կայ , սիկի՛ն , ինչ տեսաք , հարցուց ժօրժէթ պուհին այն կուզմը դարձընելով : — Ինչ տեսա՛յ , կրկնեց սիկին Կրիվոլա ապշած : — Այո՛ , կը հարցընեմ թէ ինչ տեսաք : — Սարիէն օրիո՛րդը : — Ո՛ւր տեսաք : — Ճեմելիքին ատենդ գլխն վրը կկրնէր արագութեամբ . . . այո՛ , նոյն ինքն էր . . . քալուածքէն , փեղկրէն ու թիկնոցէն ճանչցայ . . . ատուան ժամը ութին տուն դառնալ , գոչեց սիկին Կրիվոլա , հաւատալու բո՞ն է : — Ինչ կրսէք , օրիորդ տեսաք մի , բաւ ժօրժէթ բարձրաձայն խնդալով , կը հասկնամ , սիկի՛ն , երէկ իրիկուան կառքին վրայ իրաւ սատկ պատմութիւնս ծանկելու համար այդ հնարքը մտածեիք . . . դէշ վարպետութիւն չէ . . . , — Կրկին կըսեմ ձեզի թէ հիմա . . . տեսայ գլխովը : — Ձգէ՛ Ատուածդ սիրես , սիկին Կրիվոլա , կերեւի թէ սկնոցնիդ ծնայեր էք . . . : — Փա՛ռք Ատուծոյ , իմ աչքս խիստ լաւ կը տեսնէ , սկնոցի կարօտ չէ . . . անչուչա ծառուղիին ծայրի փոքր կանչն ներս մտաւ օրիորդը . . . , Ինչ յանդգ-

նութիւն . . . ո՜հ , ինչ պիտի ըսէ իշխանուհին . . . իր նախազգուշութիւններն իրաւ են ալեր . . . անա օրիորդին հաճոյքները կատարելու թուլութիւնն ա՛ր հասցուց զայն . սարսափելի՛ բան , ա՛յնչափ սարսափելի որ այքան տեսնելէս հանդամ հաւատալս չգար . . . : — Որովհետեւ այդպէս է, սիկի՛ն, հիմա իմ պարտքս կր սեպեմ ձեզի օրիորդին սենեակը տանիլ , որպէս զի դուք ինքնին հասկնաք երեւոյթէ մը խաբուած ըլլալնիդ : — Ո՜հ , օրիո՛րդ , կը տեսնեմ որ վարպետ էք, բայց ինծի չափ չէք կրնաք ըլլալ . . . Հիմա կատաղարկէք որ օրիորդին քով երթամ անշուշտ վստահ էք որ օրիորդին իր սենեակը կրնամ գտնել : — Բայց , սիկի՛ն , հաւատացէք ինծի . . . : — Ոչ , ոչ ա՛լ ուրիշ բան չուզեմ ձեզի ըսելիք , միայն թէ դուն, Ժիլբեր եւ Հէպէ՝ քանիըսոր ժամ չանցած պիտի ճարքուիք հոսկէ . այսպիսի սարսափելի գայթակղութեան մը չկրնար իշխանուհին հանդուրժել . անա ես հիմա պիտի երթամ այս ամէնը հասկցնեմ իրեն : Գիշերը դուրս ելնել եւ առտուան ժամը ութին տուն դառնալ . . . ո՜հ , Աստուած իմ , խելքիս կը դպչի . եթէ այքանվա չտեսնէի՝ չպիտի կրնայի հաւատալ : Ո՜հ , ինչ դառն վիշտ եւ ինչ անարդին հարուած իշխանուհիին համար :

Եւ սիկին կրիվուա արտորայով ապարանքը գնաց , ժօրժէթ ալ՝ արագ եւ թեթեւ՝ վազկոյ փոքր ապարանքը գնաց յամացնելու Ատրիէն օրիորդին թէ պարտէզին փոքր դռնէն գաղտնաբար ներս մտնելը սիկին կրիվուա տեսեր կամ տեսնել կարծեր էր :

Մօտաւորապէս մէկ ժամ անցած էր այն պահէն իվեր որ սիկին կրիվուա տեսեր կամ տեսնել կարծեր էր թէ օրիորդ Ատրիէն տը Ռարոօլի առաւոն մտեր էր Սէն–Տիզիէի ապարանին հովանոցը :

Հետեւեալ նկարագրութեանց արտադրութիւնը լաւ հասկցընելու համար հարկ է օրիորդ Ռարոօլիի սաթօրինակ բնաւորութեան աչքի զարնող կողմերն երեւան հանել :

Այս սաթօրինակութիւնը մաքի չափազանց անկախութեան մը , տգեղ եւ զզուելի բաներէ բնական առակում մը եւ ամէն տեսակ գեղեցիկ ու ակնահաճոյ բաներով իր չուրջը զարդարելու անյաղթելի պէտք մը կը բաղկանար :

Երանգներու փափկութեան ամենէն ջերմ սիրահար նկարիչն , եւ ձեւերու կատարելութեան ամենէն սաստիկ սիրահար արձանագործն Ատրիէնէն աւելի չէր զգար այն ազնիւ իանդը՝ զոր կատարեալ գեղեցկութիւնը կազդէ ընտիր բնութեան աչք եղող անձերուն : Բայց այս օրիորդը ոչ միայն աչքի զուարճութիւնը յագեցնել կր սիրէր , այլ եւ երգիրու ներդաշնակաւոր ելեւէջները , նուագարաններու գողտրիկ եղանակները , բանաստեղծութեան գեղեղներն ալ անոնց զուարճութիւն կը պատճառէին անոր . իսկ անախորժ ձայն մը՝ անհերդաշնակ հնչիւն մը՝ մի եւ նոյն անհաճոյ եւ տխուր տպաւորութիւնը կընէին վրան՝ ինչ որ ագեղ բան մը տեսած ժամանակ կը զգար : Մաղիկներն ու անուշ հոտերն ա՛նչափ կը սիրէր , որ երաժշտութենէ կամ նիւթական գեղեցկութենէ զուարճանալու չա՛փ անուշադրոտ նկատէր ալ կը զուարճանար : Ատրիէն ամէն մարդէ աւելի կր գնահատէր քնչպէս համով կերակուրներն նոյնպէս գեղեցիկ պատուղի մը թարմ միսը , ոսկեգոյն փառանդի մը փափուկ համը կամ ազնիւ գինիի մը անուշ հոտ :

Բայց Ատրիէն այս ամէն հաճոյքներն՝ ազնիւ զգուշաւորութեամբ մը կը վայելէր . զգայարանքներու կրօնական երկիւղածութեամբ կը մշակէր ու կր կատարելագործէր , անոնց երբեմն ապիրախառութիւն կը համարէր այս աստուածային ձիրքերը չափազանցօրէն բթացնել կամ անարժան բնաւորութիւն երով նուաստացնել , որոնցմէ հեռու էր գլխաւորապէս իր ճաշակին չափազանց եւ աննկրող փափկութեամբ : Իրեն համար գեղեցիկն ու տպաւը բարիի եւ չարի տեղը կր բռնէին : Այս օրիորդին նկարագրի անկախութիւնն անսահման էր : Այն տեսակ մը նուաստացուցիչ լուծ՝ որուն կինները հնթարկուած են իրենց ընկերական կացութեան պատճառաւ՝ կը զայրացնէր զինքը ուժգին եւ քաջամարտ միտքը դրեր էր ինքզինքը չհնթարկել այդ լուծին :

Սակայն Ատրիէնի վրայ այրական բան մը չկար . այլ ամէն կերպով կատարեալ կին մըն էր՝ որչափ որ մարդ կրնայ հրեւակայել . կին էր իր չնորհքովը , հաճոյքներովը , հրապոյրներովն եւ ակնախտիղ ու իգական գեղեցկութեամբը .

կին էր իր երկչոտութեամբը, ինչպէս նաեւ յանդգնութեամբ. կին էր՝ մարդոց բիրտ բռնաւորութեան դէմ ունեցած ատելութեամբը, ինչպէս նաեւ իր անձը մոլեգնաբար եւ կուրօրէն արժանաւոր մարդու մը նուիրելու պիտոյքով. կին էր նաեւ իր սուր եւ քիչ մըն ալ սարկնակ մտքովը։ Վերջապէս կին էր իր տրտար եւ հեգնիչ արհամարհանքով որ ունէր կարգ մը բարձրաստիճան չողոքորթուած մարդոց դէմ որոնց երբեմն պատահար էր իր հօրաքրոջ, Սէն–Տէզլէ իշխանուհիին ապարանքը՝ երբոր անոր հետ կը բնակէր։

Աարիէնի զարգացեալ կարծես թէ գեղեցկութեան պաշտօնին նուիրուած փորձիկ աստղը մին էր։ Դէպ ի հարաւ նայող պատուհանին վարը Սարէնի զարդարանքի վերաբերեալ իրեղէններ կը տեսնուէին, որոնք սակրչական ձմեռքիա գլուխ գործոցներ էին։ Լազուարդ լայն սեղանի մը վրայ կը տեսնուէին ոսկեզօծ արծաթէ առուիթ ծանրագին մանրանկար խուփերով, վանակնէ չիչեր եւ հրաչալի ճաշակով շինուած ուրիշ առարկէ եւ փղոսկրէ ոսկեճամուկ զարդագործիներ։

Սենեակին խորը՝ պատուհանին դէմ՝ դրուած էին Տաֆնեսի եւ Բրօէլի ճերմակ մարմարիոնէ պղտիկցուած արձաններ, ամօթխած չնորհք եւ անտիական գեղեցկութեան ամենատարբեր եւ անարատ տիպարներ՝ ծաղկակապ մը չրջապատուած։ Այս երկու գեղեցիկ դէմքերուն դրուած պատուհանին վրայ երկու ոսկիէ բուրանոցներ կային որոնց մէջը անուշահոտութիւններ կը վառէին։

Ոսկեզօծ պատկերներով եւ գոյնզգոյն քարերով դրուագուած արծաթէ մեծ մատուկ մը՝ որ չորս ոսկեզօծ պլենի ոտքերու վրայ դրուած էր, արեւուզարդի վերարերեալ մանր մունր ապառաները կը պարունակէր։ Երկու ոսկրերու վրայ կեցած եւ բազմատեղեան աչառնակներով զարդարուած երկու չրջանակի։ Աարիէնի ձեռքով նկարուած ու Ռափայէլի եւ Տիտիէնի հրաչակերտներէն քանի մը բնաիր պատկերներու օրինակներ որոնք ամենագեղգիկ մարդոց եւ կանանց կենդանագիրները կը ներկայացնէին, քանի մը արեւելեան տասպակ կանականերու (քնաօլ) վրայ անուշահոտ ջուրերով

եղուն եւ վրան ծաղկեհնկար զարգերով գոգուած ճերմակ եւ ոսկեզօծ արծաթէ սափորներ, փարիսկ բուլմոց մը, քանի մը աթոռներ եւ ոսկեզօծ սեղան մը այս բազդաբոյր առնեակը զարդարած էին։

Աարիէն՝ բաղնիքէն նոր ելեր՝ զարդարանքներու սեղանին առջեւ նստեր էր՝ իր երեք նաժիշտներէն չրջապատուած։ Իր քմահաճութեամբը կամ աւելի ամէն բանի մէջ գեղեցկութիւն ու ներդաշնակութիւն սիրող բնաւորութեամբն ուզեր էր որ իրեն ծառայող աղջիկները խիստ սիրուն բլլան, վայելուչ եւ իսկատիպ կերպով հագուած բլլան։ Արդէն իսկ տարեաչ ու վաւաշուն ժօրժէթը անսանք Մարիվոյի նկատած սիրաբոյր նաժիշտին հրապուրիչ կերպարանքովը. երկու բնկերներն ալ անկէ վար չէին մնար գեղեցկութեան ու չնորհքի կողմէ։

Մէկը միւսին անուն բարձրաստակ եւ վայելչաձեւ աղջիկ մըն էր թուխ մազերով եւ դժգոյն դէմքով, որ Աբահիմ օրաորդին ձեւն ու կերպարանքը կը յիշեցնէր։ Աարիէնի երրորդ նաժիշտն ա՛յնչափ թարմ եւ անմեղ դէմք մը ունէր, նատակն ա՛յնչափ մինիկ էր ու կ՝սարիալ որ տեսնուին Հեգէ անուանկը էր զայն։ Աարիէնի մատուցած փութիման խնամքներուն մէջ այնչա՛փ սէր կար՝ որչափ մեծահարուստ եւ հրապոյր, եւ կարծես թէ չափազանց զուարճութիւն մը կը զգային իրենց սիրուհին քնաղագեղ բնելու։

Արեւն իր պայծառ ճառագայթներով կը լուսաւորէր Աարիէնի զարգարանքները որ ինչպէս բոլոր մացն էր։ Աարիէն ցած չնահարանով աթոռի մը վրայ նստած էր. բայ կողմը գոյնով եւ վրան տերեւներ բանուած բեհեզէ երկայն սենեակազգեստ մը հագած էր։ Նարահաչ մարմիններու չատուկ սպիտակութեան փաղիլնը կը կրկնապատկէր Աարիէնի բաստրագոյն չուքերովը, վարդագոյն փոքրիկ ա՛նանջներովը, բայ ատնգերային եւ փայլուն հղուեցնի բոլը, որոնք կեանք, առողջութիւն եւ երիտասարդութիւն կարտայայտէին։ Աարիէնի խոշոր եւ խաւիչակերպ սեւ աչքերը մերթ խելք ու խորամանկութիւն կը ցայտէին, մերթ թաղանար եւ սքողեալ կը լացուէին երկու երկայն արտեւա-

նանց գանդաւար ծոպերու մէջ՝ որոնք իր կամարաձեւ բարակ յօնքերուն պէս սեւ էին . . . վասն զի ընութեան մէկ զմայլելի քմահաճութեամբը՝ գլխուն մազերը խարտեաշ եւ յօնքերը սեւ էին , ճակատը՝ յունական արձաններու ճակատին պէս փոքր էր , բայց երեսը կատարեալ ձուաձեւ . բիմը փափուկ ու թեթեւ կերպով արծուային . ակռանները գոհարի պէս սպիտակափայլ . եւ բոլորագոյն ու պաշտելի կերպով հեչցաւէր բերանը կարծես թէ քաղցր համբոյրներ, զուարթ ժպիտներ եւ փափուկ համակազմներու ճաշակներ կը խնդրէր ինչպէս որ բոլոնք , Սարիէն խարտեաշ էր , բայց Տիտիէնի ու Լէոնար որ Վէնսիի նկարած կիներուն պատկերներուն կը նմանէր :

Երբ ժօրժէթ ոտքի վրայ կայնած իր սիրուհին կեղծելիկ մազերը կը սանտրէր , Հէպէ մէկ ծունկը գետինը եւ միւս ծունկին վրայ ալ Սարիէնի քնքուշ ոտքը դրած , սեւ սամլէնէ փոքրիկ կօշիկ մը կը հագցնէր եւ անոր բարակ ժապաւէններուը խաչաձեւ կը կապէր մեւոքէ ծակոտկէն դուլպայի մը վրայ , որմէ մորթին վրդովեղ սպիտակութիւնն ու կոճին անհամեմատ նրբութիւնը կը նշմարուէր : Յետոյին ալ՝ քիչ մը ետեւէ կայնած՝ ոսկեզօծ տուփի մը մէջ անուշահոտ զանգուած մը սիրուհիին կը ներկայացնէր , որով Սարիէն իր կարմրածայր բարակ մատներով զմայլելի ձեռքը թեթեւ մը չփեց :

Յանկարծ դուռը աղմկէ զանգակ մը հնչեցաւ , Յետոյին՝ սիրուհիին ակնարկութեամբ դուռ ելաւ եւ քիչ մը ետքը ներս մտաւ արծաթէ փոքրիկ ափսէի մը վրայ դրուած նամակ մը բերելով :

Սարիէն , մինչեւ իր նաժիշտները զինքը կը հագուեցընէին , առաւ նամակը՝ զոր Բարտօլիի հղերուն մատակարարը բերած էր , եւ պարունակութիւնն հետեւեալն էր :

« Օրիորդ ,

« Ձեր բարի սիրտն ու վեհանձնութիւնը ճանչնալով կը համարձակիմ ամենայն վստահութեամբ ձեզի դիմել : Քանի տարի ձեր հանգուցեալ հօրը Բարտօլիի կոմս-դը-քսէն ծառայեցի , կրնաք ըսել , հաւատարմութեամբ եւ եռանդով . . . :

Ապարանը վաճառուելը է , եւ ահա կինս ու ես այսօր վաղը պիտի ճանրանք եւ առանց ապրուստի պիտի մնանք որ մեր այս տարիքին մէջ , աւա՛ղ , խիստ դժուարին է , Օրիորդ :»

« Մեր պաշտօնը չկորանցնելու միակ միջոց մը կայ՝ ջարկուի մտնի , բայց վստահութիւն պէտք է ընենք , եւ ոչ ես եւ ոչ ալ կինս չենք ուզեր այն գնով մեր հացը գտնել . . . : Օրիորդ մեզմէ պահանջուած անարժան գործը ձեզի հասկցընելու համար պէտք է նախ ըսեմ թէ երկու օր առաջ Պ . Ռօաէն Բարիզէն հոս եկաւ . . . : »

— Ա՛հ , Պ . Ռօաէ՞ն , ըսաւ Սարիէն ընդհատելով . Տ՚Էկրինէի արքային քարտուղարը . . . ալ չեմ զարմանար եթէ նենգութիւն մը կամ խաւարային գործութիւն մը կայ բանին մէջ , տեսնենք .

« Պ . Ռօաէն Բարիզէն հկաւ իմացունել մեզի թէ երկիրը ծախուեր է եւ թէ մենք կարող է մեզի մեր պաշտօնին մէջ պահելու՝ եթէ աշխատինք իրեն հետ , երկիրը գնող արկնոյ վստահամբաւ քահանայի մը խոստովանահայր ուզուելու եւ թէ այս նպատակին դիւրաւ հասնելու համար՝ յանձն առնենք ուրիշ պատուական յարգի եւ սիրելի ծխատէր քահանայ մը զրպարտել : Աւելին կայ պարտաւոր բլլալի Պ . Ռօաէնի չարաթը երկու անգամ գաղտնարար գրով իմացնել իրեն ապարանին մէջ ինչ որ անցնի գահնայ : Պէտք է խոստովանիմ ձեզի , Օրիորդ , թէ այս ամբաւալի առաջարկութիւնն էին կարելի եղածին չափ պատրուակուած ու ծպտուած էին ճշմարտանմանութիւններով . բայց որչափ որ ձեր ճարտար բլլար , իմաստը պատմածիս պէս էր . . . : »

Կաշառակերութիւն . . . զրպարտութիւն , քսութիւն , ըսաւ Սարիէն զղջանքով :

« Անշուշտ կրնաք մտածել , Օրիո՛րդ , թէ բնաւ չվարանեցանք . քանի տարի ծառայելէ ետեւ պիտի եկնենք ապարանին , բայց անարատ անունով . . . : Հիմա , Օրիո՛րդ , դուք որ այնչափ ազնիւ էք , եթէ ձեր պերճաչուք ծանօթներուն յանձնարարելով կրնաք պաշտօն մը գտնել մեզի թերեւս ձեր չնորհիւ այս անգութ տարակուսանքէն կազատուինք . . . :

— Անչուչա, ինձի դիմելնին պարապ չպիտի ելլէ, բսաւ Աարիէն։ Աանկ առաքինի մարդիկները Իսաէնի ճիրաններէն ազատելը ոչ միայն պարտք մըն է այլ հաճոյք մը։

« Մեր վրայ այսչափ ձեզի խօսելէ ետեւ, Օրիո՛րդ, նեղբեցէք որ ուրիշներու վրայ ալ ձեր պաշտպանութիւնը հայցենք, վասն զի միայն ինքզինք մտածելը աղեկ բան չէ։ Երեք օր առաջ երկու նաւ փոթորիկի բռնուելով մեր ծովեզերքը իյնան. քանի մը նաւորդ միայն ազատուելով հոս ելնուեցան, ուր ես եւ կինս ամէն պէտք եղած խնամքն ու զարմանները ըրինք անոնց. արդէն մէկ քանին Բարիզ գացին, բայց մէկը հոս մնաց, վասն զի ծանրապէս վիրաւորուած ըլլալով չկրցաւ մեկնիլ եւ տակաւին քանի մը օր հոս մնալու հարկադրուած է։ Այս մեզը գրեթէ քսան տարեկան հնդիկ արքայազուն մըն է եւ գեղեցկութեանը չափ ալ բարեսիրտ երիտասարդ մը կերեւի, որ հասարակ բան չէ, թէեւ, ինչպէս որ կըսեն՝ իր երկրի մարդոց պէս դէմքը պղնձագոյն է։

Հնդիկ արքայազունին հայրենակիցներէն մէկը՝ որ զայն խնամելու համար քովը կենալ ուզեց, հասկցուց ինձի թէ երիտասարդ արքայազունն իր բոլոր ունեցածը կարուսէր է այս նաւաբեկութեան մէջ եւ թէ չգիտեր ի՛նչ միջոց պիտի գտնէ Բարիզ հասնելու համար՝ ուր իր անյապաղ ներկայութիւնն անհրաժեշտ է նկատած չէ։ Այս տեղեկութիւններն ինձի տալուն արքայազունն ինքը չէ. ան ի՛նչ վհատութեանը չգիտեր որոնչափ կիջնէ, որ ա՛լ իր դիրքանշաններով ըլլալով՝ այս բաները խորհրդաւոր խնայուց ինձի ակնկալելով թէ իր երիտասարդ հայրենակիցին արդէն մեծ դժբաղդութիւններ կրած էր. եւ թէ իր հայրը՝ որ Հնդկաստանի մէկ մասին թագաւորն է եղեր, վերջին ժամանակներս Անգղիացիներէն ոչնչուած եւ բոլոր ունեցածներէն կողոպտուած է . . .

— Զարմանալի բան, բսաւ Աարիէն մտածելով, այս պարագաները կը յիշեցնեն ինձի թէ հայրս չատ անգամ մեր մէկ ազգականին խօսքը կըսէր որ Հնդկաստան երթալով Հնդիկ թագաւորի մը հետ ամուսնացեր է, որուն քով Սիմոն

դրապետան ալ՝ որ մօտ ժամանակներս մարալֆախ եղաւ՝ զինուորական հրամանատարութիւն կընէ եղեր . . . ։ Յետոյ խօսքը կտրելով ան ելլցուց ժպտալէմ. « Տէր Աստուած, ի՛նչ տարօրինակ բան մը պիտի ըլլայ եթէ . . . եւ այս բաներն ալ ինձի կը պատահին միշտ. չգիտցողներն ալ կըսեն թէ տարօրինակ բնաւորութեան տէր աղջիկ մըն եմ . . . ։ կարծեմ թէ ոչ ես այլ Նախախնամութիւնը երբեմն տարօրինակ գործեր կընէ ։

« Անչուչա, Օրիո՛րդ, կը ներէք մեր անքաղաքավարութիւններ. բայց կարծենք թէ բոլորովին անձնասէր մարդիկ եղած պիտի ըլլայինք եթէ միայն մեր վիշտը հասկցնէինք ձեզի մինչդեռ մտերնիս քիչ եւ արժանի արքայազուն մըն ալ կայ խզճալի վիճակի մէջ ։ Վերջապէս, օրիո՛րդ, հատատացէք ինձի, ես ձեր եմ եւ մարդ ճանչնալու բաւական վարժ . ուստի այս նորատի Հնդիկին ազնիւ եւ քաղցր դէմքը միայն տեսնելով կրնամ երդնուլ թէ արժանի է ձեր կարեկցութեանը. բաւական է միայն փոքրիկ դուռմար մը ըրկել, որպէս զի քանի մը եւրոպական հագուստներ գնենք անոր, որ նաւաբեկութենէն միջոցին իր բոլոր հագուստները կորուսած է ։

— Եւրոպական հագուստնե՛ր . . . գոչեց Աարիէն զուարթութեամբ ։ Ինչ լաւ արքայազուն պատանի. Աստուած պահէ ան ալ պիս ալ այն զգեստներէն ։ Դիպուածն ինձի Հնդկաստանի խորհրդէն մտիկնալու մը կը ղրկէ, որ բարեբաղդաբար եւրոպացւոց անճոռնի զգեստն եւ սարսափելի փեղոյրը չէ հագած, որո՛նք մարդն ա՛յն աստիճան կը տգեղցնեն ու ծիծաղելի կընեն, որ սուտիւ անոնց չհանելուն համար այնչափ կիրթ ճաշակ պէտքը չէ . . . ։ Վերջապէս ան ազգեցիկ իշխանազուն երիտասարդ մը կուգայ ինձի Արեւելքէն. ուր մարդիկ մեռաքս, չզարչ եւ չալ կը հագնին. ուստի այս հագուստէպ եւ միակ առիթը չեմ կորսնցներ փորձ մը ընելու . . . ո՛չ, ո՛չ, եւրոպական զգեստ չըլլար, ինչ կուզէ խոշ լսէ խնդճ Պ. Տիւբան . . . ։ Բայց ի՛նչ է արդեօք այս սիրուն արքայազունին անունը ։ Նորէն կըսեմ, ի՛նչ զարմանալի հանդիպում մը կըլլար այս, եթէ Գանգէսի

միւս կողմը գանուող ազգականին բլլար այս արքայազուն։ Տղայութեան ժամանակս այնչափ զովեստ լսած եմ իր թագաւոր հօրը վրայ, որ անպատմելի բերկրութիւն պիտի զգամ անոր որդւոյն արժանաւոր ընդունելութիւն մը ընելով . . . ։ Բայց ահաւնիկ, ահաւնիկ ահաւնիկ . . . ։ » Եւ չարունակեց .

« Եթէ խնդրուած փոքրիկ զումարին զատ հաճիք նաեւ միջոց մը չնորհել իրեն որ հայրենակիցին հետ Բարիզ հասնի, մեծ բարիք մը ըրած կըլլաք այս դժբաղդ արքայազուն երիտասարդին։ Վերջապէս, օրիո՛րդ, ձեր փափկասրտութիւնը բաւական ճանչնալուս համար կը կարծեմ որ թերեւս այս օգնութիւնն արքայազունին զրկած ժամանակնիդ չուզէք ձեր անունը յայտնել, այն ժամանակ, հաճեցէք, կազմեմ յայտնել ինձի եւ վստահ բլլալ գաղտնապահութեանս վրայ։ Իսկ եթէ՝ ընդհակառակն՝ ուզէք ուղղակի իրեն հացնել, ատ ալ անոր անունը, ինչպէս որ իր հայրենակիցը զրավ առաւ իւ ծի. « Ձալմա իչան, որդի Բաճա-Սինկ Թագաւորին Մոնհոլի ։ »

— Ձալմա . . . բաւ Աւորիէն յիշողութիւնն ամփոփելու ջանալով . . . Բաճա-Սի՛նկ . . . այո՛ . . . ան է . . . Անտաստիկ այն անուններըը որ քանի քանի անգամ հայրս յիշած է բանալով թէ այս մեր ազգական ծերունի հնդիկ թագաւորին պէս քաջ եւ պիւցաղնաբարոյ մարդ քիչ կը գտնուի աչխարհս մէջ . . . ։ կերեւի թէ որդին ալ անկէ վար չմնար ։ Այո՛, Ձալմա . . . Բաճա-Սինկ . . . ճշդիւ աստղք են... այս անուններըը, բաւ ժպտելով, հասարակ անուններ չեն որ մոռցուին կամ ուրիշներու հետ չփոթին ։ Ուրեմն Ձալմա իմ ազգականս է, քաջ եւ ազնուասիրտ է, երիտասարդ եւ գեղանի է . եւ հիմա չքաւ որ ու անօգնական է ։ Արդարեւ զմայլելի բան է . անակնկալ բարեբաղդութիւն մըն է ինձի համար ։ Ուրեմն չուտ ընենք, յաւերժահարսներու վիպասանութեան պէս բան մը ընենք որուն դիւցազն այս ախրելի արհայագունն բլլայ ։

— Ժօրժէ՛թ, Թուղթ առ եւ գրէ, աղջիկս ։

Աղջիկը ոսկեզօծ սեղանին քով գնաց որուն վրայ գրագրական նիւթերու փոքրիկ արկղ մը կար, նստաւ անոր առջեւ եւ բաւ սերունին . « Օրիո՛րդ, ձեր հրամաններուն կը սպասեմ . . . ։ »

Աւորիէն ալ Բաբտօվիլ, որուն հրաչագեղ դէմքն ուրախութեամբ, երջանկութեամբ ու զուարդութեամբ կը փայլէր, հետեւեալ նամակը գրել տուաւ ծերունի պատկերհանի մը ուղղուած որ երկար ժամանակ ուրուագրութիւն ու նկարչութիւն սորվեցուցած էր իրեն . վասն զի Աւորիէն՝ ինչպէս ուրիշ արհեստներու՝ այնպէս ալ պատկերհանութեան մէջ յաջողակ էր ։

« Սիրելի՛ Տիտիէնս, բարեսի՛րտ վերօնէզս, աշնի՛ւ Ռափայելս, խիստ մեծ ծառայութիւն մը կը խնդրեմ ձեզմէ . . . վստահ եմ որ պիտի կատարէք այն սիրալիր յօժարակամութեամբ զոր միշտ գտած եմ ձեր վրայ։ կերթաք չուտով կը խորհրդակցիք իմ տանջերինգերոդ գաւառ ձեւով հաղուստներ ուրուագիծը չինող վարպետ պատկերհանին հետ։ Այս անգամուան չինուելիքն Հնդկական արդի հագուստներ են երիտասարդի մը համար։ Այս հագուստները պէտք է որքան յարմար եւ միանգամայն ձոխ ու վայելչաձեւ ըլլան. ամենաընտիր կերպասները պիտի ընտրէք, մանաւանդ չմոռցէք որ Հնդկական կերպասներու նմանին կամ անոնց մօտենան. գօտիի եւ գլխու փաթթոցի համար ալ վեց ընտիր ու երկայն լաչոր չալ առէք, երկու ձերմակ, երկու կարմիր, երկուքն ալ նարնջագոյն. այս գոյները խիստ լաւ կը յարմարին թխորակ դէմքերու ։

« Մոռնք երկու կամ աս առաւելն երեք օրուան մէջ պատրաստելէ ետեւ, իմ ուղեւորական կառքս նամակով անյապաղ Բարտօվիլի ապարանքը կերթաք, ու ձեր վաղամբարեկամ աղնիւ Տիւբօն մատակարարը ձեզի Ձալմա անուն երիտասարդ հնդիկ իչխանազունի մը քով պիտի տանի ։ Ըսէք այն արեւելեան բարձրատոհման ու մեծ իչխանազունին թէ անձամբ քաղեկամ մը՝ հերոպական անատանելի հագուստներէն զինքն ազատ պահելու համար՝ պէտք եղածը եղբայրաբար կը ղրկէ իրեն ։ Աւելցուցէք թէ յիշեալ բարեկամն անհամբեր իրեն կը սպասէ խնդրելով որ չուտով Բարիզ գայ ։

Երբ որոչէք Բարիզ գալ, անմիջապէս ճամբայ ելէք եւ հոս ինձի, Բաբիլոն փողոցի ապարանքս բերէք այն դեղնցիկ իչխանազունն որ ծաղիկներու, գոհարներու եւ արեգական

աշխարհի մէջ ծնած ըլլալու բարեբաղդութիւնն ունի։ Անչուչա բարեհաճութիւնը պիտի ունենանաք, ազնիւ եւ վաղեմի բարեկամ, այս նոր քմահաճոյքիս վրայ չզարմանալու եւ մանաւանդ արտառոց ենթադրութիւն մը չընելու։ Այս պահ բազայիս մէջ ձեզի ընտրելս, ձեզի որ անկեղծաբար կը սիրեմ ու կը յարգեմ, բաւական է ձեզի ըսել թէ յիմաքական երեւոյթէ մը աւելի ուրիշ բան կայ այս գործին մէջ։

Ատրիէն այս վերջին խօսքը լուրջ եւ ծանր ձայնով մը արտասանեց, մինչդեռ նախընթաց խօսքերը ծիծաղադէմ դուարթութեամբ մը գրել կուտար։ Բայց քիչ յետոյ նորէն չարունակեր աւելի զուարթութեամբ «Մնաք բարով, վաղեմի՛ բարեկամ, ես քիչ մը ձեր պատմած հին ժամանակի հրամանատարին կը նմանիմ. ճակատամարտի ժամանակ մարքի ծայրագոյն ազատութեամբ կը զուարճանար. այո՛, վասն զի ժամէ մը ետքը պատերազմ մը ունիմ ընելիք, մեծ պատերազմ մը սիրելի մոլեռանդ հօրաքրոջս հետ։ Բարեբաղդաբար անվեհերութիւն ու քաջութիւն չպակսիր վրաս, եւ սիրոս անհամբերութեամբ կը սպասէ ժամ առաջ կռիւն սկսելու այն խստակրօն իշխանուհիին հետ։ Մնաք բարով, սրտի հազարաւոր բարի յիշատակներով կողջունեմ ձեր պատուական կինը։ Այս նամակիս մէջ ձեր յարգելի կինը յիշելուս բուն նպատակը գլխաւորաբար ձեզի քաջալերել է դեղեցիկ երիտասարդ իշխանազուն մը ինծի համար առեւանգելնուդ հետեւանդներուն վրայ, որովհետեւ ուրկէց որ պէտք էր սկսիլ՝ հոն հարկ էր վերջացնել, խոստովանելով ձեզի թէ սխալի երիտասարդ մըն է։

Ց. Գ. Սեղանաւորիս ուղղեալ վճարագիր մը կը ղրկեմ ձեզի բոլոր ծախքերուն համար. բան մը մի՛ խնայէք. դուք պիտէք որ ես բաւական մեծ հֆհնեի (Կրան Սէնեէօր) մըն եմ. հարկ է որ այս արտայայտութիւնը գործածեմ, որովհետեւ դուք ձեր քաղաքավարութեամբը մի միայն ձեզի սեփականած էք այս բառը՝ որ ազնիւ առատաձեռնութեան նշանակութիւն ունի»

— Հիմա, Ժօրժէ՛թ, ըսաւ Ատրիէն, երես մը թուղթ բեր ինծի, եւ այդ նամակն ալ միասին որ ստորագրեմ։

Բարոնվիլ օրիորդն առաւ դրիչը՝ զոր Ժօրժէթ ներկայացուց իրեն, նամակն ստորագրեց եւ իր սեղանաւորին ուղղեալ վճարագիր մը դրաւ մէջը, այսպէս.

« Պ. Նօրվալին, ինծի համար ընելիք ծախուց պէտք « եղած ստակն իրեն վճարուի՝ ստացագիր առնուելով։

ԱՏՐԻԷՆ ՏԸ ՔՈՐՏՕՎԻԼ։ »

Թէ՛ այս անցքին եւ թէ Ժօրժէթի գրած ամրողջ ժամանակամիջոցին, Ժլօրին եւ Հէպէ չարունակեր էին իրենց տիրուհիին զարդարանքներուն սպասաւորելու որ գիշերաբզեսար հանելով հագուեր էր հօրաքրոջը քով երթալու համար։ Ժլօրինի անընդհատ, յամառ՝ բայց պատրուակուած ուշադրութենէն դիւրաւ կը հասկցուէր որ Ատրիէնի առ Պ. Նօրվալ դրկել տուած նամակին ականջ դրած էր եւ կը ջանար անոր բերնէն ելած ամէն մէկ բառերն իր սովորութեան համեմատ միտքը պահել։

— Աղջի՛կ, ըսաւ Ատրիէն Հէպէի, այս նամակը չուտով Պ. Նօրվալի ղրկէ։

Այս միջոցին արծաթեայ զանգակը նորէն հնչեց դուրսը։ Հէպէ գէպի դուռը կը դիմէր, զանգակին հնչման պատճառն հասկնալու եւ մանգամայն տիրուհիին հրամանը կատարելու համար։ Բայց Ժլօրին անոր առջեւն անցնելով ըսաւ Ատրիէնի.

— Օրիո՛րդ, կը հաճի՞ք որ այս նամակն ես ղրկել տամ, վասն զի մեծ ապարանքը պիտի երթամ։ — Ուրեմն, ըսաւ Ատրիէն. դուն գնա՛, Հէպէ՛, նայէ ի՛նչ կուզեն դուրսը, եւ դուն ալ Ժօրժէթի կնքէ նամակը։

Երբ Ժօրժէթ նամակը կը կնքէր, Հէպէ դուրսէն ներս դարձաւ.

— Օրիո՛րդ, ըսաւ, երէկ գիշեր Լիւթինը գտնող եւ հոս բերող գործաւորը, կաղաչէ որ վայրկեան մը ձեզի ներկայանայ. երեսին գոյնը նետած է եւ չատ տխուր կերեւայ։ — Աչքի չո՞ւա պէտք ունեցեր է ինծի՛, չատ ուրախ առիթ է ասիկա, ըսաւ Ատրիէն զուարթութեամբ. փոքր գանկիծը տար այն առաքինի եւ պարկեշտ երիտասարդը, եւ դուն ալ Ժլօրի՛ն, նամակը չուտով ղրկէ։

Ժլօրին դուրս ելաւ։

Ակրիքօլ՝ իր հօրը հաւատացնելու համար թէ Պ. Հարտիէ

գործարանը կերթար, գործի զգեստներ հագնելու սոխպուներ էր. միայն թէ նոր կապոյտ կտաւէ չափակաձեւ վերարկու մը հագած էր, եւ չափիկին օձիքն ալ՝ որ ճերմակ հաստ կտաւէ էր, վզին բոլորտիքն անխնամ կերպով կապուած սեւ փողկապի մը վրայ ինկած էր. իր մոխրագոյն լայն տափատին տակէն մաքրապէս փայլեցուցած կօշիկները կը տեսնուէին, եւ իր մկանուտ ձեռքերուն մէջ նոր չուխայէ գեղեցիկ գլխարկ մը բռնած էր։

Ակրիքօլ՝ Կարտօվիլ օրիորդին գալուն սպասած ժամանակ՝ մեքենապէս կը զննէր աքանչելի արուեստով քանդակուած արծաթէ գեղեցիկ անօթ մը որուն հին եւ ազնիւ կճէ պատուանդանին կցուած արծաթէ փոքրիկ տախտակի մը վրայ հետեւեալ բառերը դրոշմուած էին. փոխագրուած Ժան-Մարի փոխագրիչ գործատունէ, 1831։ Սարիէն՝ իր սենեակէն դռնով մը միայն զատուած դահլիճին գորգին վրայ այնչափ մեղմով կը քալէր, որ Ակրիքօլ չի կրցաւ նշմարել անոր ներս մտնելը. ուստի մէկէն ի մէկ ցնցուելով ասղին դարձաւ երբ քաղցրահնչիւն եւ ներդաշնակաւոր ձայն մը լսեց որ ըսաւ իրեն.

— Ահա գեղեցիկ անօթ մը, այնպէս չէ՞, պարո՛ն։

— Այո՛, շատ գեղեցիկ, Օրիո՛րդ, պատասխանեց Ակրիքօլ բաւական չփոթութեամբ։ — Կը տեսնէք որ ես արդարութիւն կը սիրեմ, ասկէյտւ օրիորդն մատովը արծաթէ փոքրիկ տախտակը ցուցնելով. նկարիչն իր նկարն կատարած... մատենագիրն իր հեղինակութիւնը. ուստի կուզեմ որ արհեստաւոր մըն ալ իր չինած գործն ստորագրէ։ — Ի՞նչ կըսէք, Օրիո՛րդ, այս անունը . . . ։ — Ինձ փորագրիչ գործատորի մըն է, որ այս ճարտարակերտ քանդակը հարուստ ոսկերիչի մը համար չինած էր . . . ։ Երբ ոսկերիչն այս անօթը ինծի ծախեց, զարմացաւ ինաց իմ կարգէ դուրս, եւ թերեւս ըստ իրեն անարդար պահանջումս վրայ, երբ ուզեցի որ ոսկերիչին անունին տեղ այս հազուագիւտ գործը չինողին անունը դրոշմուի պատուանդանին վրայ։ Ինձ գործատորը եթէ հարստութիւն չունի՝ գոնէ համբաւ մը ունենայ, արդար չէ՞, պարո՞ն։ »

Անհնար էր Սարիէնի ասկէց աւելի չնորհալից կերպով խօսակցութիւն բանալ Ակրիքօլի հետ։ Ուստի երկաթագործը քաջալերուիլ սկսելով պատասխանեց։ — Ես ալ գործատոր ըլլալով, Օրիորդ, կրկնապատիկ կը զմայլիմ ձեր այս արդարահոութեան վրայ։ — Որովհետեւ դուք ալ գործատոր էք, պարո՛ն, ուրեմն կըլլամ այս բարեդիպութեան վրայ. բայց հաճեցէք նստիլ։

Եւ սիրալիր քաղաքավարութեամբ ոսկեթել ծիրանի մետաքսէ թիկնաթոռ մը ցուցուց. ինքն ալ նոյն կերպասէն չինուած խօսաթոռի մը վրայ նստաւ։ Տեսնելով Ակրիքօլի վարանումը, որ նորէն առջեւը կը նայէր չփոթութեամբ, Սարիէն զայն քաջալերելու համար Լիւթինը ցուցուց եւ ըսաւ զուարթութեամբ։ — Այս խնդմ փոքրիկ կենդանին, զոր չատ կը սիրեմ, ձեր բարեսրտութեան կենդանի յիշատակ մը պիտի ըլլայ միշտ ինծի համար, պարո՛ն. ուստի ձեր այս այցելութիւնն ալ բարենչան կը թուի ինծի. չեմ գիտեր ինչ բարի նախազգացում մը կըսէ ինծի թէ թերեւս պիտի կրնամ օգտակար ծառայութիւն մը ընել ձեզի։ — Օրիո՛րդ, ըսաւ Ակրիքօլ համարձակութեամբ. իմ անունս Պօռեան է, եւ ես երկաթագործ եմ Բարիզի մօտ Բլէսիս գիւղը Պ. Հարտիի գործարանը. երէկ քսակիդ կը նուիրէիք ինծի . . . չընդունեցի . . . այսօր եկած եմ ձեր այնպէս ազնուաբար ինծի առաջարկած գումարին թերեւս տասնապատիկը կամ քառապատիկը խնդրելու . . . ։ Անմիջապէս ասիկա ըսի ձեզի, Օրիո՛րդ, որովհետեւ ամէն բանէ աւելի ծանր էր ինծի համար . . . այս խօսքերը չըթողունքս կայրէին . . . հիմա աւելի հանդիստ եմ . . . ։ — Կը հասկնամ ձեր խղճին փափկութիւնը, ըսաւ Սարիէն. բայց եթէ դիս ճանչնայիք աներկիւղ կը դիմէիք ինծի. որչա՞փ ստակ պէտք է ձեզի։ — Չեմ գիտեր օրիո՛րդ։ — Ի՞նչ կըսէք, պարո՛ն . . . որչափ ստակի պէտք ունենալնիդ չէ՞ք գիտեր։ — Ոչ, օրիո՛րդ, չեմ գիտեր, եւ եկեր եմ ձեզմէ խնդրել ոչ միայն ինծի պէտք եղած ստակը, այլ եւ հասկնալ թէ որչա՞փ ստակ պէտք է։ — Նայինք, պարո՛ն, ըսաւ Սարիէն ժպտելով, բացատրեցէք ըսածնիդ . . . ։ — Երկու խօսքով հասկցնեմ ձեզի օրիո՛րդ։

Բարի ծեր մայր մը ունիմ, որ իր թարմաթեան ժամանակ գիս եւ ուրիշ խեղճ տղայ մը մեծցնելու համար չարաչար աշխատութեամբ իր առողջութիւնը խանգարեց, հիմա ալ կարգը իմս է զայն խնամելու, եւ բարեբաղդ եմ որ այս պարագան կը կատարեմ . . . բայց անոր համար աշխատութեանէս զատ ուրիշ միջոց մը չունիմ. արդ՝ եթէ ես աշխատելու վիճակի մէջ չգտնուիմ, մայրս խեղճ կըլլայ : — Ձեր մայրն այսուհետեւ բանի մը պէտք չպիտի ունենայ, պարո՛ն, վասն զի կը կարեկցիմ իրեն . . . : — Կը կարեկցի՛ք իրեն : — Անշուշտ : — Կը ճանչնա՞ք ուրեմն իմ մայրս : — Հեմա, այո՛ . . . : — Ա՜հ, օրիո՛րդ, ըսաւ Ակրիքօլ յուզուած սրտով վայրկեան մը լռելէ ետեւ. կը հաւկնամ ձեզի . . . արդարեւ . . . աղնիւ սիրտ մը ունիք եղեր : Լա Մայէօ իրաւունք ունէր . . . : — Լա Մայէօ մի՛, ըսաւ Սարիէն զարմացմամբ Ակրիքօլի երեսը նայելով, վասն զի այս խօսքն առեղծուած մըն էր իրեն համար :

Գործաւորը՝ որ իր բարեկամներուն վրայ ամչնալու բան մը չունէր, քաջաբար շարունակեց. — Օրիո՛րդ, բացատրեմ ըսածս : Լա Մայէօ խեղճ աղջիկ մըն է խիստ աչխատասէր, որուն հետ մեծցած եմ. մարմնով տձեւ ըլլալուն համար Լա Մայէօ կը կոչեն զինքը : Կը տեսնէք որ դժբաղդ օրիորդն այնչափ սորերին վիճակի մէջ կը գտնուի, որչափ դուք բարձր վիճակի մէջ. բայց սրտի կողմանէ, դիւրաղգածութեան կողմանէ . . . ա՜հ, օրիո՛րդ, անտարակոյս եմ որ ձեզմէ վար չի մնար . . . : Երբ երէկուան ձեզի ներկայանալս եւ ինչ կերպով այն գեղեցիկ ծաղիկը ինծի տուած ըլլալնիդ անոր պատմեցի, իսկոյն այսպէս մտածեց ձեր վրայ . . . : — Հաւատացէք, պարո՛ն, ըսաւ Սարիէն զգածուած, այդ բարեբաղդութիւնն ուրիշ ամէն խօսքերէ աւելի կը չողոքորթէ ինծի ու կը պատուէ . . . : Սիրտ մը որ անդուլ դժբաղտութեանց մէջ բարի եւ փափուկ կը մնայ, հազուագիւտ գանձ մըն է . . . :

— Եթէ միայն մայրս ունենայի, Օրիո՛րդ, ըսաւ Ակրիքօլ, բանի անդործութեան դատապարտուիլս այնչափ մեծ հոգ մը չէր ըլլար ինծի. վասն զի աղքատներն իրարու կօգ-

նեն. մեր բաբի դրացիները կը պաշտեն մայրս, հոգի կուտան անոր վրայ, եւ զայն անօթի չեն թողուր, բայց եւ այնպէս մինակ մօրս համար չէ որ աչխատելու պէտք ունիմ, այլ եւ հօրս համար՝ զոր տասնըւմէ տարիէ ի վեր տեսած չէիք եւ դեռ եթէկ Բարիզ հասաւ Սիպերիոյ խորհրդէն, ուր իր վաղեմի զօրապետին՝ որ հիմա Սիմոն մարաջախտ է՝ սիրոյն համար մնացեր էր : — Սիմո՛ն մարաջախտ մի՛ . . . ըսաւ Սարիէն զարմանալով : — Կը ճանչնա՞ք զինքը, Օրիո՛րդ : — Անձամբ չեմ ճանչնար, բայց մեր ընտանիքին մէջէն կին առած է . . . : — Ի՛նչ բարեբաղդութիւն . . . գոչեց Երկաթագործը : Ռեբեկկա Իսաւսատանէն հօրս թերած երկու աղջիկներէն մէկն է : — Մարաջախտ երկու աղջի՛կ ունի . . . հարցուց Սարիէն զարմանքն ու հետաքրքրութիւնն աւելնալով : — Ա՜հ, Օրիո՛րդ, տասնըհինգ կամ տասնըվեց տարեկան երկու հրեչտակներ, երկու գեղեցիկ եւ սիրուն երկուորեակներ, այնչափ հասնմանման, որ խիստ դժուար է իրարմէ զանազանել . . . : Մայրերնին աքսորի մէջ մեռեր է, եւ ունեցած քիչ մը հարստութիւնն ալ գրաւուեր է. Սիպերիոյ խորհրդէն, հօրս հետ, խիստ աղքատ կերպով ճամբորդելով հոս եկած են. հայրս իր անձնուիրութեամբն ու գործակալիր սիրովն անոնց թշուառութիւնը մոռցնել տալ ջանացեր է . . . ա՜հ, աղնիւ հայրս . . . անհաւատալի պիտի թուի ձեզի, Օրիո՛րդ, եթէ ըսեմ թէ տասնըթէք քաջութեան հետ՝ մօր մը գործակատարութիւնն ունի . . . : — Եւ ո՞ւր են այդ սիրուն աղջիկները, պարո՛ն, ըսաւ Սարիէն : — Մեր տունը, Օրիո՛րդ . . . ահա այս պատճառաւ իմ կացութիւնս դժուարին եղած էր, եւ ասոր համար էր որ հանդարտակեցայ ձեզի դիմելու : Բայց ասով ըսել չեմ ուզեր որ այսպէս աւելցած ընտանիքս իմ աչխատութեամբս պահելու կարող չեմ, ոչ, այն չէ միտքս . . . բայց եթէ գիս բանտարկեն . . . : — Զեզ բանտարկեն մի՛ . . . եւ ինչո՞ւ համար : — Ահա, օրիո՛րդ, հաճեցէք կարդալ սա աղդարարութիւնը որ Լա Մայէօի դրկած են, այն խեղճ օրիորդին զոր քիչ մը առաջ յիշեցի . . . եւ որ քոյր մըն է ինծի համար . . . :

Այս ըսելով Ակրիքօլ, Լա Մայէօի գրուած անանուն նա-

մակն Ատրիէնի տուաւ : Օրիորդը զայն կարդալէ ետեւ զարմանալով մը ըսաւ երկաթագործին : — Ա՛հ, պարո՛ն, դուք քանաստեղծ էք եղեր : — Ոչ այդ հաւակնութիւնն ունիմ, ոչ ալ փառասիրութիւնը, օրիո՛րդ . . . միայն թէ ցերեկուան աշխատութենէս ետեւ երբ տուն կը դառնամ մօրս քով, կամ չատ անգամ ալ երկաթ ծեծած ատենս միտքս զբաղեցնելու կամ մարմինս հանդստացնելու համար, մերթ տաղեր եւ մերթ երգեր յօրինելով կը զբօսնուիմ : — Եւ այդ նամակին մէջ յիշուած Աշխատաւորներու երգը թէ՞նամական եւ վտանգաւոր բան մըն է : — Ամենեւին ոչ, օրիո՛րդ, վասն զի ես բարեբաղդար Պ. Հարտիի քով կաշխատիմ, որ իր գործատեղւոյն վիճակին հնար եղածին չափ երջանիկ ըրած է, մինչդեռ ուրիշ գործարանները մէջ աշխատող մեր բազմաթիւ ընկերները ցաւագին վիճակի մէջ են . . . ուստի յօրինած երգս եռանդագին անկեղծ եւ արդարախոհ բողոք մըն է ի նպաստ անոնց, եւ ոչ աւելի բան մը. բայց թերեւս դիտէք, օրիո՛րդ, որ այս գաւառութեան ու խռովութեան ժամանակներուն մէջ թեթեւ պատճառներով մարդ կամբաստանուի ու բանտ կը դրուի . . . : Եթէ ինծի ալ սանկ դժբաղդութիւն մը պատահի, ի՛նչ պիտի ընեմ մայրս, հայրս եւ երկու որբ աղջիկներն որոնք մեր ընտանիքէն կը համարուին մինչեւ որ Սիմոն մարաջախտը Բարիզ վերադառնայ . . . : Ահա այսպիսի թշուառութենէ մը ազատ մնալու համար եկեր եմ խնդրել ձեզմէ, օրիո՛րդ, որ եթէ դիպուածով վիս բռնեն՝ երաշխաւորութիւն մը տաք ինծի համար, որպէս զի բանտը դրուելով գործէս չմնամ, որովհետեւ կրնամ ձեզի վստահացնել թէ իմ աշխատութեամբս կարող եմ ամենուն հանդիպիլ : — Գոհութիւն Աստուծոյ, ըսաւ Ատրիէն զուարթութեամբ, այդ գործը կրնայ կարգի դրուիլ, այսուհետեւ, պարո՛ն բանաստեղծ, ձեր ներշնչութիւնները երջանկութենէ քաղեցէք եւ ոչ թէ վիշտերու տխուր մուսայէն . . . ուստի նախ կիմացնեմ թէ ձեր երաշխաւորութիւնը կը տրուի : — Ա՛հ, օրիո՛րդ . . . մեր տագտարերը պիտի ըլլաք : — Երկրորդ, մեր բժիշկը մտերիմ բարեկամութիւն ունի երեւելի նախարարի մը հետ, (ինչպէս կուզէք այնպէս հասկցէք. ըսաւ Ատրիէն

ժպտելով, չէք սխալիր). բժիշկը մեծ ազդեցութիւն ունի այն մեծ մարդուն վրայ, վասն զի ամէն անգամ պաշտօնէ ձգուելէ մէկ օր առաջ բարեբաղդաբար իրատ տուած է անոր որ առողջութեան պատճառաւ քաղաքական կեանքէ հրաժարի : Ուրեմն բոլորովին անհոգ եղէք. եթէ երաշխաւորութիւնը բաւական չըլլայ, ուրիշ միջոցներ կը խորհինք : — Օրիո՛րդ, ըսաւ Ակրիքօլ խորամանկ զգածուած, մօրս հանգըստութիւնը եւ թերեւս կեանքն իսկ ձեզի պարտական պիտի ըլլամ . . . հաւատացէք որ ձիս ապերախտ չպիտի գտնէք քնաւ : — Բնական է : Հիմա ուրիշ բանի վրայ խորհինք. պէտք է որ չատ ունեցողներն իրաւունք ունենան չունեցողներուն օգնութեան հասնելու . . . : Սիմոն մարաջախտին աղջիկները իմ ընտանիքէս են պէտք է որ հոս գան հետս նստին. ասիկա խիստ յարմար է. կը խնդրեմ որ այս բանը ձեր բարի մօրն իմացնէք. այս իրիկուն հս անձամբ պիտի գամ եւ իմ ազգականներուս ըրած հիւրնկալութեան համար չնորհակալութիւնս իրմէն յայտնելով զանոնք պիտի առնեմ հոս բերեմ :

Այս միջոցին ժօրժէթ յանկարծ բովի աննեակին վարագոյրը բանալով՝ ահաբեկ դէմքով մը ներս մտաւ :

— Ա՛հ, Օրիո՛րդ, ղոչէյ, փողոցին մէջ արտակարգ անցքեր կանցնին : — Ի՛նչ անցք, պատմէ նայիմ, ըսաւ Ատրիէն : — կար կարողս փոքր դռնէն ճանբու դնելու գացեր էի, փողոցին մէջ ժանտաղէմ մարդիկներ տեսայ, որ փոքր ապարանքին քովի չէնքին պատերն ու պատուհանները կը ջննէին մէկը լրտեսելու կերպով : — Օրիո՛րդ, ըսաւ Ակրիքօլ տրտմութեամբ, կասկածս սխալ չէր, ահա ձիս կը փընտռեն . . . : — Ի՛նչ կըսէք : — Ինծի կը թուէր որ Սէն-Մէրիի փողոցէն լրտեսներ կուգային հետեւիս . . . տարակոյս չկայ . . . հոս մտնելս տեսեր են եւ ձիս բռնել կուզեն . . . : Հիմա որ, Օրիո՛րդ, ձեր համակրական պաշտպանութիւնը հաճեցաք չնորհել մօրս . . . եւ ես ալ Սիմոն մարաջախտին աղջկանց համար հոգ մը չունիմ, անհաճոյ բան մը ձեզի չպատահելու համար՝ կերթամ ինքզինքս կը յանձնեմ . . . : — Մի ընէք, պարո՛ն, ըսաւ Ատրիէն, ազատութիւնն այնպիսի թանկագին բան մըն է որ կամովին զոհելու չդար.

կարելի է որ Ժօրժէթ սխալած ըլլայ . . . բայց ինչ որ ալ ըլլայ, կաղաչեմ որ ինքզինքիդ չմատնէք . . . հաւատացէք ինծի . . . զգուշացէք որ չբռնուիք . . . ասանկով իմ ալ ընելիք միջնորդութիւնս կը դիւրանայ . . . վասն զի ես այնպէս կը կարծեմ որ դատաստանական վարչութիւնը անգամ մը ձեռք ձգածը դիւրաւ թող չտար : — Օրիո՛րդ, ըսաւ Հէպէ նոյնպէս չուարած ներս մտնելով, մարդ մը հիմա փոքր դուռը զարկաւ եւ հարցուց թէ կապոյտ մկնոցակով երիտասարդ մը եկա՞ւ հոս . . . եւ աւելցուց թէ փնտռած անձին անունը Սկրիբօլ Պօտուան է . . . եւ թէ խիստ կարեւոր բան մը ունի անոր իմացնելու : — Սկրիբօլ Պօտուան իմ անունս է, ըսաւ երկաթագործ երիտասարդը, եւ վարպետութեամբ գիս ասկէ դուրս հանել տալ կուզեն : — Ատոր տարակոյս չկայ, ըսաւ Ատրիէն, ուստի պէտք է ի գերեւ հանել այս որոգայթը : Ինչ պատասխան տուիր, աղջի՛ս, աւելցուց Ատրիէն Ժլօրինի ուղղելով խօսքը : — Օրիո՛րդ . . . պատասխան տուի թէ « չեմ գիտեր որու վրայ կը խօսիք » : — Շատ աղէկ պատասխաններ ես . . . հարցընող մարդն ինչ ըսաւ ատոր վրայ : — Մեկնեցաւ գնաց, Օրիորդ : — Սնչուշտ քիչ մը եաբը նորէն գալու համար, ըսաւ Սկրիբօլ : — Շատ հաւանական է, յարեց Ատրիէն, անոր համար պէտք է որ, պարո՛ն, քանի մը ժամ հոս մնալ յանձն առնէք . . . վասն զի դժբաղդաբար ստիպուած եմ հիմա հօրաքրոջս Սէն–Տիզիէ իշխանուհիին քով երթալ կարեւոր խօսակցութեան մը համար՝ որ կարելի չէր ետ ձգել, բայց հիմա աւելի ստիպողական եղաւ Սիմոն մարաջախտին աղջիկներուն վրայ ձեր տուած տեղեկութիւններով . . . Ուրեմն հոս մնացէք, պարո՛ն, վասն զի դուրս ելնելնուդ պէս պիտի ձերբակալուէք : — Օրիորդ ներեցէք ինծի եթէ ձեր այդ վհատանձնական առաջարկութիւնը չընդունիմ : — Ինչո՞ւ համար : — Սնոր համար որ զիս վարպետութեամբ հոսկեց դուրս ձգել կուզեն որպէս զի օրէնքով տունը կոխելու հարկ չմնայ . բայց հիմա եթէ ես դուրս չելլամ անոնք պիտի գան հոս մտնեն, եւ ես երբէք չեմ ուզեր այսպիսի անհաճոյ խուզարկութեան մը պատճառ ըլլալ : Բանի որ հիմա մօրս վիճակին վրայ վախնալու բան մը չունիմ, բանտ մտնելն հոգս չէ : — Մեթէ

մօրերնուդ կրելիք տրտմութիւնը, մատաղնկութիւնն ու երկիւղը բան մը չեն : Եւ ձեր հայրն ու այն խեղճ գործատուհին որ ձեզի եղբօր պէս կը սիրէ եւ սրտովին ինձմէ վար չմնար կըսէք, կը մոռնա՞ք զանոնք, պարո՛ն . . . : Հաւատացէք ինծի, ընտանիքնիդ սրտատնկութեան մէջ մի ձգէք... հոս կեցէք : Ես անտարակոյս եմ, որ իրիկուն չեղած ձեզի այս ձանձրութենէն կազատեմ, թէ՛ երաշխաւորութիւն տալով եւ թէ ուրիշ միջոցով : — Բայց, Օրիո՛րդ, կնթադրենք թէ ձեր այդ ազնիւ առաջարկութիւնն ընդունեցի, միթէ դիս հոս չե՞ն կրնար գտնել : — Ամենեւին, ըսաւ Ատրիէն, այս փոքր ապարանին մէջ թագուստի տեղ մը կայ՝ այն աստիճան սքանչելի վարպետութեամբ չինուած, որ ամենաբազմակ խուզարկութիւններն իսկ չեն կարող գտնել. Ժօրժէթ ձեզի հոն կը տանի, եւ հանդիստ կը նստիք հոն, մինչեւ անգամ կրնաք ոտանաւորներ ալ յօրինել ինծի համար՝ եթէ այս վիճակնիդ ներչնչէ : — Ա՜հ, Օրիո՛րդ, այս ո՛րչափ բարեսրտութիւն է ինծի համար, գոչեց Սկրիբօլ, ինչպէս արժանի եղայ ատոնց : — Ինչպէս մը, կեցէք որ ըսեմ : Ենթադրեցէք թէ ձեր ընտանութիւնը՝ ձեր վիճակը համակրութեան արժանի չըլլայ. ենթադրեցէք թէ նուիրական պարտականութիւն մը ունեցած չըլլամ ձեր հօրը՝ որ այնչափ գորովագին անձնուիրութեամբ խնամեր է Սիմոն մարաջախտին աղջիկները՝ որ իմ ազգականներս են. դնել այս լիութիւնը մտքերնիդ բերէք, պարո՛ն, լիութիւնը, ըսաւ Ատրիէն ծիծաղելով, զոր իմ սիրոյս գարձուցիք . . . : Իրաւ կըսեմ... ծիծաղելուս մի՛ նայիք, յարեց տարօրինակ եւ զարմանալի օրիորդը, ամենափոքր վտանգ մը չկայ ձեզի համար, եւ ես ալ չատ ուրախ եմ այս միջոցիս. ուստի, պարո՛ն, չուտով գրեցէք այս թղթապանակիս վրայ ձեր եւ մօրերնուդ հասցէն, եւ դացէք Ժօրժէթի ցուցնելիք թաքստոցը, եւ եթէ ուրիշ բանտէ մը ազատելու համար այս մտնելիք բանտերնիդ ձեզի չձանձրացնէ, ինծի համար գեղեցիկ ոտանաւորներ չինեցէք»

Երբ Ժօրժէթ երիտասարդին առջեւն ինկած թաքստոցը կը տանէր, Հէպէ կաստորի մոխրագոյն մորթէ եւ մոխրագոյն փետուրներով փոքրիկ փեղոյր մը բերաւ տիրուհիին.

որովհետեւ Աարիէն Սէն-Տիզիէ իշխանուհիին բնական ապաբանքն երթալու համար՝ մեծ պարտեզէն պիտի անցնէր :

Այս տեսաքանէն քաւորդ ժամ ետքը Ժլօրին դաղտնաբար Տիկին Կրիվուայի սենեակը գնաց , որ՝ ինչպէս ըսինք՝ Սէն-Տիզիէ իշխանուհիին առաջին սենեկապանն էր :

— Ի՛, նայինք ի՞նչ տեղեկութիւն բերիր , հարցուց Կրիվուա տիկինն օրիորդին : — Անհաւասիկ այս առտու տեսած ու լսածներս , զոր գրի առած եմ , ըսաւ Ժլօրին թուղթ մը տալով կատարուհիին ձեռքը . բարեբաղդաբար յիշողութիւնս սուր է . . . : — Այս առաւօտ ժամը քանի՞ն տուն դարձաւ, հարցուց կատարուհին կիրքով : — Ո՞վ , տիկի՛ն : — Աարիէն օրիորդը : — Բայց գուբս եղած չէր , տիկի՛ն , ժամը իննին բաղնիք մտցուցինք : — Բայց դիշերը դուրսն անցուներէ եռաւ՝ ժամ իննէն առաջ տուն դարձաւ : Տես ո՛ր ատենան անկարգութեան հասած է :

Ժլօրին խոր զարմացմամբ տիկին Կրիվուայի կը նայէր :

— Չեմ հասկնար ըսածնիդ , Տիկի՛ն :

— Ի՞նչպէս , մինչ Աարիէն օրիորդն այս առտու ժամ ութին դուրսէն տուն չդարձա՞ւ պարտէզին վրայ դոնէն : — Ես երէկ ակարութիւն ունենալով՝ այս առտու ժամ իննին վար թլայ , որպէս զի օրիորդը բաղնիքէն հանենք Ժօրժէթի ու Հէպէի հետ . . . ուստի կերդնում , տիկի՛ն , որ անկէ առաջ եղածը չեմ գիտեր : — Այդ ուրիշ . . . ուրեմն այս ըսածս առուգէ ընկերներէդ . անոնք քեզմէ չեն կասկածիր եւ ամէն բան կը յայտնեն քեզի . . . : — Լա՛ւ , տիկի՛ն , — Օրիորդն այս առտու ի՞նչ ըրաւ դինքը տեսնելէդ ի վեր : — Ժօրժէթին նամակ մը գրել տուաւ առ Պ. Նօրվալ , այն նամակն ես ուղեցի ղրկել , որպէս զի պատճառ մը ունենամ դուրս ելնելու եւ տեսած ու լսածս գրի առնելու . . . — Լաւ . . . նամակն ի՞նչ ըրիր : — Ժէրօմ դուրս պիտի ելնէր՝ անոր տուի որ բոսթան ձգէ . . . : — Անխե՛լք , գոչեց տիկին Կրիվուա . չէի՞ր կրնար ինծի բերել : — Բայց որովհետեւ օրիորդն իր սովորութեան համեմատ բարձրաձայն դրել տուաւ Ժօրժէթի , բոլոր ըսածները դիտէի եւ այս տեղեկագրիս մէջ անցուցի : — Միեւնոյն բանը չէ . . . կարելի է որ նամակին

ղրկուիլը ուշացնել հարկ կըլլար . . . իշխանուհին եթէ լսէ՝ պիտի նեղանայ . . . : — Ես կարծեցի թէ բրածս աղէկ էր , տիկի՛ն : — Այո՛, դիտեմ որ յօժարակամութիւն չպակսիր քու վրադ . վեց ամիսէ ի վեր գոհ ենք քեզմէ . . . բայց այս անգամ մեծ անխոհեմութիւն մը ըրիր . . . : — Ներողամիտ եղէք . . . տիկի՛ն արդէն բրածս բաւական վշտալի է ինծի :

Եւ սրտէն բղխած հառաչք մը զսպեց աղջիկը :

Տիկին Կրիվուա խոժոռ դէմքով մը անոր նայելով՝ երդիծական ձայնով մը բսաւ . — Լաւ ուրեմն , սիրելի՛ս , եթէ կը խղճահարիս՝ ազատ ես, մի՛ չարաչահակեր, եւ էլ գնա . . . : — Աղէկ դիտէք , տիկի՛ն , որ ես ազատ չեմ , ըսաւ Ժլօրին կարմրելով՝ աչքը լեցուելուն եւ աւելցուց . ես Պ. Ռօսէնէն կախում ունիմ, զիս անիկա հոս դրաւ : Հակառակ ատոր , խղճմտանքս կը խայթէ զիս . . . այնպիսի բարեսիրտ եւ անկասկած օրիորդ մը լրտեսել . . . : — Ստուգիւ ամէն կերպով կատարեալ է օրիորդը . բայց դուն անոր վրայ գովեստ խօսելու չեկար : Ուրիշ ի՞նչ եղաւ պատմէ նայինք : — Այն գործաւորը՝ որ երէկ իրիկուն Լիւքինը գտեր ու բերեր էր , հիմա նորէն եկաւ եւ օրիորդին ներկայանալու հրամանն ինդրեց : — Դեռ հո՞ն է այդ գործաւորը : — Չեմ գիտեր . . . ան ներս մտած ժամանակ՝ ես նամակն ատեր դուրս կելլէի . . . : — Ուրեմն նայէ որ հակիրճ թէ այն գործաւորն ի՛նչ բանի համար եկեր է օրիորդին քովը , եւ այսօր իրիկուն չեղած՝ պատճառ մը գտիր նորէն հոս դալու եւ ինծի իմացընելու : — Շատ աղէկ , տիկի՛ն . . . : — Օրիորդը մտայոդ կերեւէր իշխանուհիին հետ այսօր ընելիք սենեկացութեան վրայ . անիկա մտքէն անցածը չպահեր . անչուշտ հակցած ըլլալու ես : — Սովորականին պէս ուրախ դուարթ էր , եւ մինչեւ անդամ դուարճաբանեց անոր վրայ : — Ա՛հ, դուարճաբանեց ալ հա՞, ըսաւ կատարուհին . եւ Ժլօրինէն չլսուելու կերպով աւելցուց քթին տակէն, « Ամենէն ետքը ծիծաղողը աղէկ կը ծիծաղի . որչա՛փ եւ յանդգնութիւն ու սատանայական բնաւորութիւն ունենայ . . . պիտի սարսափիր ու ոտքերնիս իյնալով չնորհ պիտի խնդրէր՝ եթէ այսօր զբոսնուն գալիքը դիտնար . . . : »

Ծեսոյ դարձաւ Ժլօրինին. — Դարձիր փոքր ապարանքը գնա, եւ զգուշացիր այդ խղճմտութենէդ՝ որ կրնայ քեզի որոգայթի մը մէջ ձգել. մի՛ մոռնար այս խրատս։ — Ոչ, չեմ կրնար մոռնալ որ ես ինքզինքիս տէրը չեմ, տիկի՛ն...։

— Աւելի աղէկ. ուրեմն մէկ պահէն Ժլօրին մեծ ապարանքէն ելաւ եւ դարաստանէն անցնելով փոքր ապարանքը գնաց։

Տիկինը կրճվռնա ալ անմիջապէս Սէն-Տիզիէ իշխանուհին քով գնաց։

. . . . . .

Աարիէն օրիորդին փոքր ապարանին մէջ վերոյիշեալ անցքը անցած առեն Սէն-Տիզիէ իշխանուհիին բնակած մեծ ապարանին մէջ ալ ուրիշ անցք կանցնէր։

Փոքրիկ ապարանին վայելչութիւնն ու չքեղութիւնը տարօրինակ հակապատկեր մը կը ձեւացնէր Սէն-Տէզիէ իշխանուհիին ապարանին ներքին ախրութեան քով։ Գեանաչարկը կոչունքներ ու հանդէսներ տալու տրամադրութեամբ չինուած ու յարդարուած էր, բայց Սէն-Տիզիէ իշխանուհին երկար ժամանակէ ի վեր հրաժարած էր աշխարհային պերճութիւններէ։ Ծերոնի եւ սեւազգեստ ծառայներուն ծանր եւ անժպիտ դէմքը, քնակարանին մէջ տիրող խոր լռութիւնը, ուր ամէն մարդ ցած ձայնով կը խօսէր, եւ գրեթէ վանական կոնտնաւորութիւնը՝ ախուր եւ խստատ երեւոյթ մը կուտայ իշխանուհիին չուրջը գտնուող բոլոր իրերուն եւ անձերուն։

Աշխարհային մարդ մը՝ որ բարուց անկախութեան հետ մեծ ալ քաջութիւն ունէր, Սէն-Տիզիէ իշխանուհիին վրայ խօսելով (որուն հետ Աարիէն մեծ պատերազմ մը պիտի ընէր իր խօսքով), կըսէր. «Սէն-Տիզիէ տիկինն ինձի թշնամի չընելու համար, ես՝ որ ոչ նուաստաբարոյ եւ ոչ վատ եմ, կենացս մէջ առաջին անգամ նուաստութիւն ու վատութիւն մը ըրած եմ։» Եւ այս մարդն անկեղծութեամբ կը խօսէր։ Բայց Սէն-Տիզիէ տիկինը մէկէն ի մէկ հասած չէր այս աստիճան կարեւորութեան։ Հոս քանի մը խօսք հարկաւոր են այս վանդակաւոր եւ անողոք կնոջ կեանքին զանազան պարագաներն եզեր ան հանելու համար, որ ճիզուիթներու ոխերին անդամակցելով՝ ծածուկ եւ անձեղ զօրութեամբ մը ստացած էր. վասն զի եթէ ճիզուիթ մը աւելի սարսափելի բան կայ՝ ճիզուիթուհի մըն է, եւ ով որ կարդ մը ընտանիքներու մէջ մտած եւած է, գիտէ թէ դժբաղդաբար աւելի կամ նուազ կարճազգեստ(*) անդամուհիներ չատ կը գտնուին։

Սէն-Տիզիէ տիկինը՝ որ ժամանակաւ խիստ գեղեցիկ էր, կայսրութեան վերջին տարիները եւ վերահաստատութեան սկիզբները՝ Բարիզի ամենէն համբաւաւոր կիներէն մէկն եղած էր. անհանդարտ, ժիր, յանդուգն եւ տիրող մտքի, պաղ սրտի եւ վաւվռուն երեւակայութեան տէր ըլլալով, ինքզինքը տարփանքներու տուեր էր, չէ թէ սրտի զգացումով, այլ գաղտնի մեքենայութիւններ նիւթելու բաղձանքով, զոր չատ կը սիրէր, ինչպէս որ կարգ մը մարդիկ խաղը կը սիրեն՝ սրտի չարժումներ պատճառելուն համար։

Դժբաղդաբար, իր ամուսինը՝ Սէն-Տիզիէ իշխանը՝ (անդրանիկ եղբայր Ռէնպօն կոմսին՝ Քարտովիլի դուքսին՝ Ատրիէնի հօրը) ա՛յն աստիճան կուրութեան կամ անոգութեան մէջ ինկած էր, որ կեանքին մէջ երբեք չհանեց բերնէն այնպիսի խօսք մը որմէ կարենար հասկցուիլ թէ կնոջը տարփական արկածները նշմարած էր։ Այսպէս բաւական արգելք չդնելով Սէն Տիզիէ տիկինն իր սիրակցութեանց դէմ մանաւանդ որ կայսրութեան օրով չատ դիւրին ալ էր, առանց տարփամոլութենէ հրաժարելու, յուսաց թէ քաղաքական մեքենայութեանց խառնուելով աւելի ուժ ու ազդեցութիւն կուտար անոնց։ Նաբոլէոնի դէմ որոգայթ նիւթել, հակային ոտքին ներքեւ խորխորատ փորել, արդարեւ այնպիսի վտանգաւոր եւ սրտադող պատճառելիք բան էր որ ամենէն յանդուգն բնաւորութիւնները կրնար գոհ ընել։ Ժամանակ մը ամէն բան յաջող գնաց։ Ինքը գեղեցիկ ու նրբամիտ, ճարպիկ ու խաբեբայ, հրապուրիչ ու հնարագաւոր, գինքը չրջապատող երկրպագուները մոլեռանդութեամբ վառելով, եւ տեսակ մը գազանային պճրանօք զանոնք վառնգաւոր դա-

(*) Ճիզուիթներու ընկերութեան աշխարհական անդամները կարճազգեստ ճիզուիթներ կը կոչուին։ Ծ. Թ.

ադրութեանց մէջ ձգելով, յուսաց որ Լուդովիկոս Ժ.ի մանկութեան ժամանակ արքունիքին դէմ եղած ապստամբութիւնը այսպէս պիտի կրնար նորոգել։ Սակէց սկսան իր առաջին թղթակցական յարաբերութիւնը Տ'Էկրինեի մարքիզին հետ, որ այն ժամանակ Ռուսիոյ զօրաց գնդապետ եւ Յրանսայէն փախչող Մօրօ զօրագետի բանակին օգնական էր. բայց օրին մէկն իր ամէն մեքենայութիւններն երեւան ելան, Սէն-Տիզիէ տիկնոջ ասպետներէն չատերը վէնսէն ղրկուելով հրացանի բռնուեցան, եւ կայսրը՝ որ կրնար աւելի սարսափելի պատիժ մը տալ իշխանուհիին, բաւական համարեց Տէօնքէրքի մօտ ունեցած ապարակն աքսորել զայն։

Երբ Պուրպոնները վերահաստատուեցան, Տիկին Սէն-Տիզիէի կրած հալածանքն անվարձ չմնաց, եւ այն ժամանակն ալ՝ իր բարուց թեթեւութեան հակառակ՝ բաւական ազդեցութիւն ստացաւ. Տ'Էկրինեի մարքիզն ալ Ֆրանսայի մէջ պաշտօնի մտնելով հոն բնակութիւն հաստատեց։ Սակայ խիստ վայելչադէմ, հաճելի եւ նորասէր մարդ մըն էր. իշխանուհիին հետ հեռուէն կը թղթակցէր եւ դաւակցութիւն ըրեր էր՝ առանց զայն ճանչնալու. ուստի երբ Ֆրանսա դարձաւ, մէջերնին բնականաբար սերտ կապակցութիւն մը հաստատուեցաւ։

Այս կապակցութիւնը տեւեց մինչեւ այն օրը, ուր մարքիզը Սիմոն զօրագետին հետ մտերմամտութիւն մը ընելէ ետեւ՝ կրօնաւորաց ընծայարանը մտաւ՝ առանց իր այս յեղակարծ որոշման պատճառը հասկցուելու։ Իսկ իշխանուհին՝ ընդհակառակն՝ իր դարձին ժամանակը դեռ չկած համաթեւլով՝ իր աչխարհամոլ զեղծ կեանքը չարունակեց՝ կծու, նախանձոտ եւ քինասէր եռանդով մը, վասն զի կը տեսնէր որ զեղեցկութեան տարիները լմնալու վրայ էին։ Հետեւեալ իրողութենէն կրնայ հասկցուիլ այս կնոջ բնաւորութիւնը։ Դեռ իր հրապուրիչ ազդեցութիւնը բոլորովին չկորուսած, վերջին եւ պայծառ յաղթանակով մը կնքել ուզեց իր աչխարհամոլ կեանքը, ինչպէս որ ճարտար կատակերգակ դերասանուհի մը յարմար ժամանակին թատերաբեմէն կը հրաժարի, որպէս զի ամէնուն սրտին մէջ կսկիծ թողու։ Իշխանուհին ալ իր մնափառութեան այս վերջին մխիթարութիւնը տալու համար՝ վարպետութեամբ ընտրեց իր որսերը։ Երկու դեռահասակ տարփաւոր ու տարփուհի գտաւ, որոնք իրարու վրայ կը խենթենային. այնչափ հնարք, այնչափ նենգութեաիր միջոցներ բանեցուց, որ վերջապէս տարփաւորը տարփուհիին ձեռքէն յափշտակեց. խեղճը տատնջութը տարեկան հրաչագեղ աղջիկ մըն էր, որ իր տարփաւորին վրայ հոգի կուտար։ Այս մեծ յաջողութիւնը տեսնուելէ եւ քանի մը անգամ երկար տեսակցութիւններ ունենալէ յետոյ Տ'Էկրինեի մարքիզ-աբբային հետ, որ այն ժամանակ հռչակաւոր քարոզիչ մըն էր, տիկին Սէն-Տիզիէ իր յաղթանակին պայծառութեան մէջ աչխարհէս քաչուեցաւ, եւ օրին մէկն ալ յանկարծ Բարիզէն մեկնելով գնաց երկու տարի Տէօնքէրքի մօտ իր ագարակը նստաւ, ուր իր սենեկապանուհիներէն տիկին Կրիվուան միայն քովը պահած էր։

Երբ իշխանուհին Բարիզ վերադարձաւ, առջի թեթեւաբարոյ, տարփասէր եւ զեղխ կինը չէր. փոփոխութիւնը կատարեալ, արտաքոյ կարգի եւ դրեթէ սարսափելի էր։ Սէն-Տիզիէի ագարանքը, որ երբեմն ուրախութեանց, ծոնեբու եւ զուարճութեանց միայն բաց էին, լուռ եւ խստամբեր երեւոյթ մը առաւ. փոխանակ հարուստ, գեղազարդ եւ զուարճասէր ընտանիքներ ընդունելու, ջերմ բարեպաչտութեամբ համբաւուած կիներ եւ կրօնական ու միաբետական սկզբանց ծայրայեղ մոլեռանդութեամբ նախանձաւոր մարդիկ միայն սկսաւ ընդունիլ։ Մանաւանդ բարձրաստիճան կղերին քանի մը գլխաւոր անդամներն իր բոլորտիքը պատեցին։ Ուխտաւոր կանանց միաբանութիւն մը իր պաչտպանութեան ներքեւ դրուեցաւ. Յատուկ խոստովանահայր, մատուռ, ողորմաբաչխ, եւ մինչեւ իսկ հոգեւոր տնօրէնն ունեցաւ, բայց այս վերջինը փոխանորդաբար կը կատարէր իր պաչտօնը, վասն զի բուն հոգեւոր տնօրէնը Տ'Էկրինեի մարքիզ-աբբան էր։ աւելորդ է ըսել թէ իրենց տարփական յարաբերութիւնները բոլորովին գաղտնի էին։ Այս յանկարծական, լիակատար եւ մանաւանդ մեծահռչակ գարձը չատերուն սքանչանք եւ ակնածութիւն ազդեց, իսկ ներքսմիտները ծիծաղեցան։

Դիտող անձինք կը նչմարէին որ տիկին Սէն-Տիզիէի կրօնական կուսակցութեան բարեկամներն ու սիրելիները զարմանալի արագութեամբ բարձր վիճակներու կը հասնէին։ Բարեպաշտ երիտասարդները անդադար քարոզ մտիկ ընել կերթային. ճիզուիթներու հովանաւորութեան ներքեւ պահուտած Սուրբ-Սրտի աղջիկներէն հարուստ որբերու հետ կամուսնանային։ Մեղմ աղջիկներն ուշ կը հասկնային թէ ինչ է սուտ բարեպաշտութիւներէ ընտրուած եւ իրենց ամուսնութեան արուած էրիկ մը, ուսոի չատ անգամ դառն արտասուքով կը քաւէին այս կեղծաւոր ու խարդախ ընկերութեան մէջ ընդունուելու խաբուսիկ չնորհը։ Տիկին Սէն-Տիզիէի դահլիճին մէջ կուսակալներ, գնդապետներ, ընդհանուր հարկահաւաքներ, երեսփոխաններ, կամաւորդներ, եպիսկոպոսներ, Ժերանոացի զոյգեր կնարուէին, որոնցմէ՝ այս հզօր պաշտպանութեան փոխարէն՝ ուրիչ բան չէր խնդրուէր, բայց միայն բարեպաշտ երեւնալ, մերթ ընդ մերթ հրապարակաւ հաղորդուիլ, անհաչտ թշնամութիւն երդնուլ ճիզուիթներու հակառակ եղող եւ յեղափոխական մարդոց դէմ, եւ մանաւանդ Տ'Էկրինեի աբբայի ցուցրցած զանազան նեւթերու վրայ գաղտնաբար հետը թղթակցիլ, որ խիստ հաճելի զբօսանք մըն էր, վասն զի աբբան աչխարհի ամենէն սիրուն նըբամիտ եւ մանաւանդ հաճոյակատար մարդն էր։

Ահա այս առթիւ պատմական իրողութիւն մըն ալ՝ որ Մոլիէրի կամ Բաւքալայ դառն եւ վրիժառու հեգնութեան ներքեւ իյնալու արժանի էր։ Ուրպոններուն իչխանութեան վերջին տարին էր, արքունիքի բաձրաստիճան պաշտօնատարներէն մէկը՝ որ անկախ եւ հաստատամիտ մարդ մըն էր, խոստովանելու եւ հաղորդուելու սովորութիւն չունէր։ Այսպիսի բարձր վիճակի մը մէջ ակնյայտնի անտարբերութիւնը չար օրինակ մը կրնար ըլլալ. ուսոի Տ'Էկրինեի աբբան դրկուեցաւ որ զայն համոզէ։ Աբբան անոր պատուաւոր եւ վեհ բնաւորութիւնը ճանչնալով՝ զգաց որ եթէ որ եւ իցէ միջոցաւ զայն համոզելով խոստովանանք ըլլալու հաճեցնէ՝ մեծ ազդեցութիւն կունենայ գործը։ Գիտնալով որ դիմացինը

դիւրաւ բռնուող մարդ չէր, ճարտարամիտ աբբան հնարքն ու կրօնքը մէկ կողմ դնելով՝ սկսաւ պատչաճութիւններուն վրայ միայն խօսիլ անոր եւ հասկցնել թէ իր օրինակը փըլլկաւէտ ազդեցութիւն մը պիտի ունենար հասարակութեան վրայ։

— Պարո՛ն աբբայ, ըսաւ պաշտօնատարը, ես կրօնքը ձեզմէ աւելի կը յարգեմ, բայց վատ ծաղրածութիւն մը կը համարիմ երթալ առանց համոզման հաղորդուիլ։ — Օ՛ն, դուք ալ, խստապահանջ եւ անողոք Աղեքսանդրներ, ըսաւ մարքիզ-աբբան խորամանդ ժպիտով մը, դիս մտիկ ընելով ձեռք բերելիք չահերնիդ կրնանք ձեր խղճին հետ համաձայնեցնել. ձեզի համար ՍՊԻՏԱԿ ՀԱՂՈՐԴՈՒԹԻՒՆ մը կը պատրաստենք, որովհետեւ մենք արտաքին երեւոյթէ դատ ուրիչ բան չենք ուզեր։

Սպիտակ հաղորդութիւնը չսրբագործուած նչխարքով կըլլայ։

Պաշտօնատարը մարքիզ-աբբային այս առաջարկութիւնը բարկութեամբ մերժեց, բայց ինք ալ պաշտօնէն ինկաւ։

Այս պատմածնիս առանձին իրողութիւն մը չէր. վա՛յ անոնց՝ որոնք իրենց գաղափարներովը ու չահերովը Սէն-Տիզիէ տիկնոջ կամ անոր բարեկամներուն հակառակ կը գըտնուէին։ Ուշ կամ կանուխ՝ ուղղակի կամ անուղղակի՝ անպուճ եւ գրեթէ միչտ անդարմանելի հարուած մը կուգար, ոմանց ամենասիրելի յարաբերութիւններուն, ոմանց վարկին, ոմանց պատիւին, ոմանց ալ պաշտօնին ու ապրուստին, եւ այս ամէնը կը կատարուէին անտեսանելի, ծածուկ, չարաճեր ու սոսկալի հալեցնող զօրութեամբ մը, որ ամենէն ամրապինդ վիճակներու, հարստութիւններու ու համբաւներու հիմը կը փորէր աներեւութաբար, մինչեւ որ ի սպառ անդնդասոյզ հլլալով սարսափ եւ ապշութիւն կազդէին ամենուն։

Հիմա կը հասկցուի թէ ինչպէ՛ս Սէն-Տիզիէ իչխանուհին Ուրպոններու վերահաստատութենէն ետեւ այն աստիճան ազդեցութեան տէր ու անարկու եղած էր։

Վերջապէս չմոռնանք ըսել թէ Սէն-Տիզիէ իչխանը չատ տարիներէ ի վեր մեռած էր, եւ զաւակ չունենալուն հա-

մար՝ թողուցած անձնական մեծափարթամ հարստութիւնն իր կրտսեր քեռայրին՝ (Ատրիէնի հօրն) ինկեր էր։ Այս ալ տանրութիւնը ամիսէ ի վեր մեռած ըլլալով, օրիորդ Ատրիէն էր վերջին եւ միակ ժառանգը էր Ռէնթօնեան գերդաստանին։

Տիկին Սէն–Տիզիէ թխորակ կանանչ տամասկոյով պատած մեծկակ դահլիճի մը մէջ իր եղբօրաղջկան կը սպասէր։ Կարասիները որոնք միեւնոյն կերպասով ծածկուած էին, քանդակուած երէնոզէ էին, ինչպէս նաեւ մատենադարանը՝ որ բարեպաշտական գրքերով լեցուն էր։ Քանի մը սրբազան պատկերներ եւ սեւ թաւիշի վրայ փղոսկրէ մեծ Քրիստոս մը բոլորովին խստամբեր ու տխուր երեւոյթ մը կուտային դահլիճին։ Տիկինը մեծ գրասեղանի մը առջեւ նստած՝ բազմաթիւ նամակներ կը կնքէր, որովհետեւ խիստ ընդարձակ ու բազմազան թղթակցութիւն մը ունէր։ Ինքը չուրջ քառասունըհինգ տարու կար, եւ տակաւին գեղեցիկ էր, տարիները լայնցուցեր ու զիրցուցեր էին իր հասակը՝ ու ժամանակաւ նշանաւոր վայելչութիւն մը ունէր, եւ տակաւին սեւ ու երկայն չրջազգեստին ներքեւ իր բարեձեւութիւնը կը ցուցնէր։

Նոյն պահուն տիկին Կրիվուա Ատրիէնի նոյն առտուան գործերուն վրայ Ֆլօրինի տուած լրտեսական տեղեկագիրը ձեռքը բռնած ներս մտաւ։

Տիկին Կրիվուա քանի տարիէ ի վեր Սէն–Տիզիէ իշխանուհին քով էր, եւ տարիամոլ տիրուհիի մը մտերիմ սենեկապանուհին ինչ որ կրնայ եւ պարտի գիտնալ, լիովին գիտէր։ Ձեր գիտցուեր թէ արդէօք իշխանուհին ուզելովը քովը պահեր էր իր երիտասարդական բազմադիմի արկածներուն քաջածանօթ վկան։ Բայց սա միայն յայտնի էր որ տիկին Կրիվուա մեծ արտօնութիւններ ունէր իշխանուհիին քով, եւ աւելի ընկերուհի քան թէ սենեկապանուհի կը կարծուէր։

— Ահաւասիկ, տիկի՛ն, Ֆլօրինի գրած տեղեկութիւնները, ըսաւ Կրիվուա, եւ թուղթն իշխանուհիին տուաւ։ — Մէկ պահէն կը քննեմ, ըսաւ տիկին Սէն-Տիզիէ. բայց լմնծի նայէ որ ըսեմ։ Ատրիէն հիմա հոս պիտի գայ. երբոր մինք անոր հետ խօսակցութեան զբաղինք. մարդ մը պիտի գայ

իմ կողմանէս եւ ձեզի պիտի փնտռէ, առէք զայն եւ Ատրիէնի բնական փոքրիկ ապարանքը տարէք։ — Շա՛տ աղէկ, տիկին։ — Այն մարդը փոքր ապարանին մէջ գտնուած ամէն բան ճշդիւ գրի պիտի առնէ. լաւ ուշադրութիւն ըրէք որ բան մը չմոռցուի, վասն զի ամենակարեւոր բան մըն է այս։ — Շա՛տ աղէկ, տիկին . . . բայց եթէ ժօրժէթ կամ Հէպէ դէմ կենալ ուզեն . . . ։ — Անհոգ եղէք, հկող մարդն այնպիսի մարդ մըն է, որ աղջիկները զայն ճանչնալուն պէս չեն համարձակիր դէմ կենալ՝ ոչ վիճակահամարին եւ ոչ ուրիշ ընկերքներուն . . . ։ Ասկէ զատ հետն ընկերացած ժամանակին իջուռնաք միշտ կրկնել այն մանաւոր պարագաները՝ որոնք ժամանակ մը ի վեր ձեր տարածած զրոյցներն հաստատել կը ծառայեն . . . ։ — Անհոգ եղէք, տիկի՛ն, այն զրոյցներն հիմա ճշմարտութեան չափ հաստատութիւն ունին . . . ։ — Ուրեմն, վերջապէս լրբը ու գողոզ Ատրիէն պիտի խորտակի եւ պիտի ստիպուի ինձմէ . . . չնորհ խնդրել . . . ։

Ծերունի սպասաւոր մը դրան երկու փեղկերը բանալով իմացուց թէ Պ. Տ'Էկրինեի արբան եկաւ։ — Երբոր Ատրիէն օրիորդ գայ, ըսաւ իշխանուհին տիկին Կրիվուային, աղաչեցէք որ վայրկեան մը սպասէ. — Շա՛տ աղէկ, տիկին . . . ըսաւ կառաւուհին եւ սպասաւորին հետ դուրս ելաւ.

Տիկին Սէն-Տիզիէ ու Պ. Տ'Էկրինեի մինակ մնացին։

Ընթերցողները դիւրաւ գուշակեցին թէ Տ'Էկրինեի մարքիզ–արբան Միլիէօ-Տէ-զիւբսէն փողոցը տեսնուած անձն էր, որ ասկէց երեք ամիսի չափ առաջ Հոտմ գացեր էր։ Տ'Էկրինեի արբան սուգի հանդերձ հագած էր խիստ վայելուչ կերպով, ինչպէս որ սովորութիւնն էր։ Քահանայական սքեմը չէր հագած. աչխարհականի սեւ ու կոկիկ զգեստն եւ մինչեւ մէջքն աղէկ մը կոճկուած բաճկոնն իր հասակին գեղեցկութիւնն երեւան կը հանէին. սեւ քաղմիրէ տափատն աւելի կը բանար սեւ ու փայլուն սեկէ կոշիկներ հագած ոտքերուն բարեձեւութիւնը. վերջապէս գլխուն հաւէի կողմի մազերը քիչ մը թափած ըլլալով՝ իր կուլային ամենչմարելի կըլլար. ոչսոխ իր կերպարանքէն գարշելի չէր հասկնալ իր քահանայ ըլլալը, բացի մօրուք կամ ընչացք չունենալը, որ

այսպիսի այրական դէմքի մը մնծ վայելչութիւն կրնար տալ. երեսը նոր ածիլուած էր եւ բարձր ու լայն ճակատ մը կը կրճտնէր, որուն գլխուորական խրոխտ կապուածքը կը յիշեցնէր թէ այս աբբա–մարքիզը, այս հռչակաւոր քարոզիչը՝ ճիզուիթներու ուխտին ամենէն գործօն եւ ազդու պետերէն մէկն էր, Պուրպոններուն վերահաստատութեան ժամանակ Իւանններուն հետ միասին Ցրանսայի դէմ պատերազմելէ ետեւ՝ հնծելաղօրաց գնդի հրամանատար եղած էր։

Տ՝Էկրինեի աբբան նոյն առտուն Բարիզ հասած ըլլալով, իր այրի մօրը՝ Տ՝Էկրինեի մարքիզուհիին մեռնելէն ի վեր Սէն-Տիզիէ իշխանուհին տեսած չէր։ Մարքիզուհին Տէօնքերքի մօտ տիկին Սէն–Տիզիէ ազարակին մէջ մներ էր՝ ընդունայն կանչելով իր որդին՝ որպէս զի իր վերջին ժամերուն դառնութիւնը մեղմացնէ. բայց յանկարծ Հռոմէն հրաման մը գալով, Տ՝Էկրինեի աբբան ընութեան ամենէն նուիրական զգացումները զոհելու պարտաւորուեր եւ անմիջապէս Հռոմ դացեր էր. սակայն ճամբայ եղած ժամանակ քիչ մը վարաներ էր, զոր Ռօսէն նչմարելով պէտք եղած տեղն իմացուցեր էր, ինչու որ Պ. Տ՝Էկրինեի իր բոլոր կեանքին մէջ մայրական սիրոյն զգացմունքը միայն անարատ պահած էր։

Երբ սենեկապան ապառաւորը տիկին Կրիվուայի հետ զգուշութեամբ դուրս կ՚ելլան, մարքիզը վազեց իշխանուհիին քով, եւ ձեռքն անոր երկինցնելով այլայլեալ ձայնով մը ըսաւ. — Հերմինի՛, չխտակ ըսէք, ձեր նամակներուն մէջ ինձմէ բան մը պահեցի՞ք թէ ոչ... մայրս իր վերջին վայրկեաններուն մէջ անուշտ անիծեց զիս։ Վերջին անգամ ըլլալով կը հրդրեմ, կրկնեցէք ինծի թէ մայրս ատուգիս դառնապէս չթաղծեցա՞ւ իմ բացակայութեանս վրայ. հա՞ս կրցաւ արդեօք թէ աւելի ստիպողական պարտաւորութիւն մը զիս ուրիշ տեղ կը կանչէր։ — Ո՛չ, ո՛չ, կըսեմ ձեզի, Երբ խելքը խանգարեցաւ, եթէ գալու ալ ըլլայիք՝ չէիք կրնար մեռնելէն առաջ հասնիլ. այս նիւթիս վրայ ձեզի գրած տըխուր տեղեկութիւններս կատարելապէս ճշմարիտ են. ուստի ապահով եղէք։ — Այո՛, խիղճս պէտք էր հանդարտ ըլլար, վասն զի պարտականութեանս հնազանդելու համար էր որ մայրս զոհեցի, բայց եւ այնպէս հակառակ կամքիս, բնաւ

չկրցայ ինքզինքս վարժեցնել այն կատարեալ հրաժարման զոր այս սարսափելի խօսքերը կը յանձնարարեն մեզի. « Ան որ իր հայրը, մայրը եւ մինչեւ անգամ իր հոգին չատեր, չկրնար ինծի աշակերտ ըլլալ։ »

— Անշուշտ, Ֆրեսերի՛կ, այդ բաժանումները ծանր եւ դժուարին են, բայց ատոր փոխարէն որչա՛փ ազդեցութիւն, որչա՛փ իշխանութիւն կը ստանաք։ — Ճշմարիտ է, բայց մարքիզը վայրկեան մը լռութենէ ետքը... ի՛նչ չզոհեր մարդ երկրիս ամենէն հզօրներուն վրայ մութին մէջ թագաւորելու համար մինչդեռ անոնք յայտնի եւ ցերեկուան լուսով կը թագաւորեն։ Այս անգամուան Հռոմ ըրած ճամբորդութիւնս մեր ահաւոր զօրութեան վրայ նոր գաղափար մը տուաւ ինծի։ Հետաքրքրաշարժ տեսարան մըն է տեսնել այն բարձրութենէն թէ ինչպէս կանոնաւորութեամբ կը բանի բիւրաւոր մարդկեղէն գործիքներ, որոնց անձնաւորութիւնը չարունակաբար մեր ուխտին անչարժ եւ անյեղլի անձնաւորութեան մէջ կը խորասուզի։ Ի՛նչ ահագին զօրութիւն մը ունինք։ Ճշմարիտ կը հիանամ ու կը սարսափիմ մտածելով որ մադդ մը՝ որ ուխտին անգամ չեղած՝ կը խորհի, կապրի, կը հաւատայ, ուզածը կընէ... բայց երբ մեր մէջ կը մանէ, քանի մը ամսէն մարդկութեան կեղեւը միայն կը մնայ վրան. խելքը, միտքը, բանաւարութիւնը, խիղճը, անձնիշխան կամքը, վերջապէս ամէն կարողութիւնները կանդամալուծուին, կը ցամքին ու կը հաչմին անչշունչ ու սոսկալի հնազանդութեան մը սովորոյթով եւ խորհրդաւոր մարդերու գործադրութեամբ, որոնք կը խորտակին եւ կը մեռցնեն մարդկային մտքին ինքնաժին ու ազատ խորհուրդները։ Այնատեն՝ այս անհոգի, համր, տխուր եւ դիակի պէս ցուրտ մարմիններուն վրայ մեր ուխտին հոգին կը փըչենք, իսկոյն դիակները ոտքի կելնեն, կը քալեն, կերթան, կը գործեն, բայց առանց դուրս ելնելու այն չրջանակին մէջ ուր յաւիտեան փակուած են։ Անա այս կերպով մարդիկ անդամ կըլլան այս վիթխարի մարմնին, որուն ամէն կամքը մեքենայաբար կը կատարեն, բայց պատճառները չեն կրնար դիտնալ, ինչպէս որ մարդուս ձեռքն ալ ամենէն դըժ-

ուարին գործերը կը կատարէ՝ առանց ղինքը վարող մտքին խորհուրդը ճանչնալու եւ հասկնալու։

Այսպէս խօսած առեն Տ'Էկրինեի մարքիզին դէմքը անհատական գոռոզութեամբ ու ամբարտաւան իշխանութեան երեւոյթ մը կառնէր։

— Օ՛, այո՛, այո՛, այս զօրութիւնը մեծ է... չատ մեծ է, բաւ իշխանութիւն, եւ մանաւանդ մարքերուն ու խիզճերուն վրայ գաղտնապէս ազդեցութիւն ընելու համար սարսափելի է։ — Հերմինի՛ ձեզի բան մը ըսեմ, բաւ մարքիզը, ժամանակ գեղեցիկ հեծելագունդ մը ունէի հրամանիս ներքեւ. իմ Հուսարներուս (հունգարական ձիաւոր) համազգեստին պէս չքեղ բան չկար. չատ անգամ. ամառ առաուները, երբ արեւը պայծառ կը ծագէր, կթթութեան ընդարձակ դաշտին վրայ հրամանատարութեան այրական եւ խոլին զուարճութիւնը զգացած եմ։ Հրաման ըրածիս պէս՝ ձիաւորներս զրահամբ կը չարժէին, փողերն ու թմբուկները կը հնչէին, փետուրները կը ծածանէին, սուրերը կը չողչողային, ոսկեհուռ զգեստներով պայծառափայլ պաշտօնականներս ձիարչաւ վազելով հրամաններս կը կրկնէին. աղաղակ, չռինչ, լոյս եւ փայլուն միայն կը տեսնուէր. այն եռանդուն եւ պատերազմական ոգիներով ծածկուած բոլոր զօրականներս իմ մէկ ակնարկութեանս ու մէկ խօսքիս կը հնազանդէին. ես ալ զօրեղութիւն մը կը զգայի վրաս եւ կը խրոխտայի՝ ձեռքես մէջ ունենալով այն ամէն աբի սրտերը՝ որոնց բուռն եռանդը հեծած պատերազմական նժոյգիս բոցեռանդ աչխուժին պէս կը զապէի... : Սրտ, այսօր, այնչափ նեղ օրեր անցուցինէք հոգիս, ես՝ որ երկար ժամանակ քաջութեամբ պատերազմ ըրած եմ, կրնամ առանց մնափառութեան ըսել թէ այսօր այս ժամուս մէջ, հազարապատիկ աւելի ազդեցութիւն, իշխանութիւն, զօրութիւն ու անվեհեր համարձակութիւն կը զգամ վրաս այս սեւ ու համր գինուորութեան զգուի կնայելով, որ մեքենայաբար կը խորհի, կը կամի, կերթայ ու կը հնազանդի՝ ինչպէս որ ես կը հրամայեմ, որ իմ մէկ ակնարկութեամբս երկրագունտիս երեսը կը ցրուի, կամ կիները խոստովանցնելու եւ տղաքը դաստիարակելու առթիւ մեղ-

մաբար ընտանեաց մէջ կը սպրդի, հոգեվարքներու գաղտնիքը իմանալով ընտանեաց չահերուն կը տեղեկանայ եւ անոնց մէջ կը մտնէ, դիւրահաւատ եւ երկչոտ թագաւորներու անհանգիստ խղճին տիրելով՝ անոնց աթոռը կը նստի, եւ վերջապէս Ս. Պապին ծառայութիւններ ընելով կամ ընել տալով անոր քով կը բազմի, Ս. Պապին, որ Աստուածութեան կեղծաւոր յայտնութիւնն է երկրիս վրայ։ Կը հարցնեմ ձեզի, Հէրմինի՛, այս գաղտնի տէրութիւնը՝ որ օրօրոցէն մինչեւ գերեզման, աղքատ արհեստաւորին անակէն մինչեւ թագաւորին աթոռը, թագաւորին աթոռէն մինչեւ Աստուածոյ փոխանորդին սրբազան գահը կը տարածի, այս տէրութիւնը յարմար եւ կարող չէ՞ արհնչն ընդարձակ փառասիրութիւններն իսկ վառելու կամ յագեցնելու։ Աչխարհիս ո՞ր վիճակը կըրնար այս փառասէր վայելքները տալ ինձի, որչափ արհամարհելի կերեւայ ինձի հիմա մեր առջի թեթեւ ու չողչողուն կեանքը՝ որ մեր վրայ այնչափ նախանձ կը չարժէր. կը յիչէ՞ք, Հէրմինի՛, աւելցուց Տ'Էկրինեի դուն ժպտուով մը։ — Շատ իրաւունք ունիք, Ժրէեէրի՛կ, պատասխանեց իչխանուհին, որչափ արհամարհանքով կը յիչէ մարդ անցեալը, շատ անգամ ես ալ ձեզի պէս անցեալը ներկային հետ բաղդատելով՝ որչափ գոհութիւն կը զգամ ձեր խրատները մոռիկ ընելուս համար. վասն զի ձեր խրատներուն չնորհիւ չէ՞ որ ազատ մնացի այն անարգ ու ծաղրելի վիճակէն՝ որուն մէջ կամայ ակամայ կիյնան այն ամէն կիները, որոնք ժամանակաւ զեղեցիկ էին եւ իրենց արհարկուներէ չրջապատուած, ի՞նչ պիտի ընէի ես հիմա. փուճ տեղը պիտի աչխատէի բոլորիքս պահել այն անձնասէր, ապաչնորհ եւ կոչտ մարդիկը, որոնք կը քծնին կիներուն՝ որչափ տոհմն կին մը կրնայ իրենց կիրքերուն ծառայել կամ նսեմութիւնը չողոքորդել, եւ երբ զեղեցկութիւնը թառամիլ սկսի՝ կը հեռանան քովէն. ուստի ինձի ալ ուրիչ բան չպիտի մնար ընելիք, բայց միայն իմ տունս զուարճութեան տուն մը դարձնել... ուրիչներուն համար... այո՛, կոչունքներ կամ պարահանդէսներ տալ, այսքան հիմա երեսս չնայող խումբ մը անձեր հրաւիրել, եւ տանս մէջ իրար տեսնելու առիթ մատակարարել այն սիրավառ նոս-

բատի ամոլներուն, որոնք ամէն իրիկուն դահլիճէ դահլիճ իրարու եռեւէ պատելով՝ ղիրար գտնելէ եւ տեսնելէ զատ ուրիշ բանի համար չեն զար տուներ։ Արդարեւ ի՛նչ յիմարական զբօսանք մը պիտի ըլլար տանս մէջ ընդունիլ խել մը դեռահ վիթխարի, զուարթ ու սիրավառ երիտասարդներ՝ որոնք ղիրենք չրջապատող չուքն ու պերճութիւնն իրենց լրբենի տարփանքներուն եւ զուարճութիւններուն պատուսպասչաճ չրջանակ մը համարին։

Իչխանուհիին այս խօսքերն այնչա՛փ խիստ էին եւ դէմքն ալ ա՛յն աստիճան քինախնդիր նախանձով մը վառուած էր, որ իր կսկիծներուն փուռն գտնուելուն ակամայ երեւան կելլէր։

— Ո՛չ, ո՛չ, վերջին եւ պայծառ յաղթութենէ մը ետեւ, ձեր խրատներուն չնորհիւ իսպառ կարուեցայ այն աշխարհէն՝ որ չատ չանցած ինձմէ երես պիտի դարձնէր, ինձմէ՝ որ երկար ժամանակ անոր կուռքն ու թագուհին էի։ Ուստի թագաւորութիւնս փոխեցի։ Փոխանակ զեղխ ու զբօսասէր մարդերու, որոնց վրայ իմ առաւելագոյն նանրասիրութեամբս կիշխէի, մեծամեծ, հզօր եւ ահաւոր մարդոցմէ չրջապատուեցայ, որոնցմէ չատերը աէրութիւնը կը կառավարէին. անձնուէր եղայ անոնց՝ ինչպէս որ անոնք ալ ինծի անձնուէր եղան։ Այն աստն սկսայ վայելել այն երջանկութիւնը՝ զոր միչտ երազած էի... աչխարհիս ամենամեծ չահերուն պէս գործունեայ մասնակցութիւն մը եւ հզօր ազդեցութիւն մը ունենայի. ամենէն ծանր գաղտնիքներու խորհրդակից եղայ. առանց վրիպելու զարկի կործանեցի այն անձինքը՝ զոր դիս հեղներ կամ ատեր էին. իսկ անոնք՝ որ ինծի կը ծառայէին, գլուխ կը ծռէին կամ կը հնազանդէին, իրենց յուսացածէն աւելի բարձր վիճակներու կրցի հասցնել։ — Ահա, քանի մը խօսքով բովանդակեցիք, Հէրմինի՛, մեր ահեղ զօրութեան միջոցը՝ որ է միչտ կուսակիցներ ու աչակերտներ հասցնել. մեր համակրութիւններն ու առելութիւնները յարգեցնելու դիւրութիւն գտնել, եւ ուխտիս նուիրապետութեանը կոյր հնազանդութիւն ցոյց տալով՝ աչխարհի վրայ գաղտնաբար տիրապետելու բաժինս ձեռք բերել... Եւ տակաւին յիմարներ

ու կույրեր կան՝ որոնք այս միջոցիս քանի մը ձախորդ օրերու դէմ մաքառելու պարտաւորուած գտնուելնուս համար մեզի կործանուած կը կարծեն, յարկ. Պ. Տ'Էկլերնեի արտամարմոտ կերպով մը, որպէս թէ մեր ուխտը գլխաւորաբար կուռքի համար հիմնուած ու կազմուած չէ, որպէս թէ կուռքի մէջ նոր ուժ մը եւ նոր գործունէութիւն մը չենք ստանար... Սենչուչտ ժամանակը պէշ է... բայց այսպէս չմնար... Գիտէք եւ գրեթէ տարակոյս չկայ որ քանի մը օրէն՝ այն է փետրուար 13ին՝ այնպիսի զօրաւոր միջոց մը ձեռք պիտի բերենք՝ որ մեր խախտուած ազդեցութիւնը վերահաստատելու բաւական զօրութիւն կուտայ մեզի... — Միտալնեբուն գո՞րծն է ըսածնիդ... — Անչուչտ եւ իմ ալ այնքան աճապարանքով Հռոմէն եկա դառնալ գալս այն նպատակաւ էր որ մեզի համար ամբաւ կարեւորութիւն ունեցող այս մեծ գործին ներկայ գտնուիմ։ — Իմացա՞ք արդեօք այն ձախորդութիւնը որ այս անգամ ալ քիչ մնաց այնչափ աչխատութեամբ նիւթուած բոլոր մեքենայութիւնները պիտի կործաներ... — Այո՛, հիմա հոս եկած ժամանակս Ռօտէնը տեսայ... — Ուրեմն իմացուց ձեզի... — Հնդիկ արաքայազունին եւ Սիմմն զօրապետին աղջիկներուն կըրկնակի նաւաբեկութեամբ Բիքարտիոյ ծովեզերքն իյնալէն ետեւ Բարտօվիլի ապարանքը հասնիլը, որ զարմանալի բան է, ինչու որ աղջիկները Լիբսիքայի եւ Հնդիկն ալ ձավայի մէջ արգիլուած կը կարծուէին... ասոր համար ամէն նաւազուչական միջոցներ ճարտարութեամբ ի գործ գրուած էին... Ճչմարիտ խօսելով, աւելցուց մարքիզը սրտնեղութեամբ, կարծես թէ աներեւոյթ զօրութիւն մը միչտ պաչտպան կը կենայ այս ընտանիքին։ — Բարեբաղդաբար Ռօտէն հնարագէտ եւ գործօն մարդ է, ըսաւ իչխանուհին. երէկ իրիկուն հոս եկաւ եւ երկար խօսակցեցանք։ — Եւ ձեր խօսակցութեան արդիւնքը պատուական բան է։ Զօրականը երկու օր պիտի հեռանայ Բարիզէն... կնոջը խոստովանահայրը պէտք եղած հրահանգը առած է... Մնացեալն ինքզինն յառաջ կերթայ... վաղը աղջիկներէն ալ վախնալիք բան մը չունինք... կը մնայ Հնդիկը... ան

ալ վտանգաւոր վէրքերով Բարաօվիլի ապարանքը պառկած է։ Ըսել է թէ գործելու ժամանակ ունինք առջեւնիս . . . : — Բայց առով չկրնանար , ըսաւ իշխանուհին , տակաւին եղբօրս աղջիկնէն զատ եղբօր հոգի կան՝ որոնք մեր չանուն համար պէտք չէ որ փետրուար 13ին Բարիզ գտնուին : — Այո՛, գիտեմ , մէկը Պ. Հարթին է , բայց իր ամենէն սիրելի ու մտերիմ բարեկամը զինքը կը մատնէ . այն բարեկամը մեր մարդն է, եւ անոր թելադրութեամբ Պ. Հարթի Ֆրանսայի հարաւային կողմերը գացած է, եւ մէկ ամիսէն առաջ Բարիզ չկըրնար վերադառնալ : Իսկ ան Բուշ–Թու–Նիւ ըսուած անպիտանը գաւառակաշրջիկին խօսքը չըլլար . . . : Վերջապէս Գաբրիէլը կայ՝ որուն վրայ է մեր յոյսը . ան ալ մինչեւ այն մեծ օրը վայրկեան մը անգամ մինակ չպիտի ձգուի . . . ուստի առաժմ ամէն կերպով յաջողութիւնը ձեռքերնիս կերեւի , եւ հարկ է որ անպատճառ յաջողինք . վասն զի մեզի համար կեանց եւ մահու խնդիր մըն է այս . . . : Բարիզ գացած ժամանակս Ֆօրլի հանդիսակով Օրպանօ դուքսին հետ տեսակցեցայ , որ ամենազօր եւ բաձարցակ ազդեցութիւն ունի թագաւորին մտքին վրայ , եւ զայն բոլորովին գրաւած ու իրեն կապած է. ուստի մինակ դուքսին ձեռքով կրնանք գործ տեսնել . . . : — Է՛, ինչ ըրիք դուքսին հետ : — Դուքսը խօսք կուտայ , եւ զիտեմ որ տուած խօսքը կրնայ կատարել, թէ իր թագաւորին երկիրներուն մէջ օրինաւորապէս հաստատելու հրաման եւ յայտնի պաշտպանութիւն չնորհուելէ զատ՝ նաեւ պատանիներուն դաստիարակութիւնը պիտի յանձնուի մեզի՝ յատուկ արտօնութեամբ . . . : Այս առաւելութենց չնորհիւ երկու երէք տարուան մէջ այն աստիճան արմատ կը ձգենք հոն , որ այնուհետեւ Օրպանօ դուքսն ինք ինձմէ պաշտպանութիւն խնդրելու կը պարտաւորի . բայց այսօրուան օրս ամէն բան իր ձեռքն ըլլալով՝ բաձարցակ պայման մը կը դնէ մեր առջեւ իր ընելիք ծառայութիւններուն փոխարէն : — Ինչ պայման : — Հինգ միլիոն կանխիկ , եւ տարուէ տարի ալ հարիւր հազար ֆրանք : — Շա՛տ է . . . : — Ո՛չ , չատ չէ , եթէ մտածենք որ անգամ մը հոն ոտք կոխեցինք ու հաստատուեցանք հոն՝ չուտով ձեռք կը բերենք

այն ատակը , որ հազիւ մէկ ուիթերտրն ըսել է միաւորներուն գործէն ձեռք բերուելիք հարստութեան , եթէ յաջողութեամբ գլուխ հանենք . . . : — Այո՛ . . . քառասուն միլիոնի չափ կայ, ըսաւ իշխանուհին մտածելով : — Սակէց գատ՝ Օրպանօի պահանջած հինգ միլիոնը փոխատուութեան պէս բան մը ըսել է . . . վասն զի երբ աղայոց դաստիարակութեան միջոցաւ ընտանեաց վրայ ազդեցութիւնին մեծնայ եւ կառավարիչներուն ալ վստահութիւնը գրաւենք , առատ նուիրատուութիւններ կըլլան մեզի , որոնք այս տրուելիք տակին տեղը չուտով կը լեցնեն : — Այո՛, Մրէտէրի՛կ , ըսաւ իշխանուհին, ինչպէս որ ըսինք՝ մեծ օրը կը մօտենայ . . . եթէ միաւորներուն գործը յաջողելով քառասուն միլիոնի չափ դրամագլուխը մեր ուխտին ձեռքն անցնի, չատ մեծ գործերու կրնանք ձեռնարկել . . . այսպիսի հարստութիւն մը մեր ուխտին ձեռքն ամենազօրաւոր լծակ մը կըլլայ մանաւանդ այսպիսի ժամանակի մը մէջ՝ ուր ամէն բան տակով կը դառնայ . — Սակէց գատ , յարեց Պ. Տ՚Էկրինեի մտախոհ դէմքով , պէտք չէ մոռնանք եւ ինքզինքնիս խաբենք . . . հոս հակադիմութիւնը կը չարունակէ . . . եւ Ֆրանսայի օրինակը բոլոր Եւրոպայի վրայ մեծ ազդեցութիւն կընէ . . . : Աւստրիոյ եւ Հոլանտայի մէջ հազիւ կրնանք կենալ եւ ինքզինքնիս պաշտպանել . . . ընկերութեան նեւթական միջոցներն օր քան զօր կը նուազին . . . վերջապէս նեղ վիճակի մէջ ենք , որ կրնայ երկար տեւել . ուստի միաւորներուն գործէն ձեռք բերուելիք անբաւ հարստութեան չնորհիւ ոչ միայն կրնանք ամէն հաւանական դէպքերու դէմ դնել , այլ եւ զօրաւոր կերպով հաստատուիլ : Օրպանօ դուքսին առաջարկութիւնն ընդունելով, այն անվկանդ կերդնէն մեր ճառագայթներն աշխարհիս ամէն կողմը կը տարածենք : Մէկ , փետրուար 13ը, աւելցուց Պ. Տ՚Էկրինեի վայրկեան մը լռութենէետեւ , գլուխն երերցնելով , փետրուար 13ը կրնայ դարագլուխ մը ըլլալ մեր գործութեան , Տրիէնոնի ժողովին պէս հոչակաւոր դարագլուխ մը՝ որ մեր ուխտին նոր կեանք մը տուաւ :

— Անա ասոր համար պէտք չէ որ բան մը խնայենք , ըսաւ իշխանուհին , որպէս զի անպատճառ գործը յաջողի :

Ձեր վախցած վեց հոգիէն երեքն այնպիսի վիճակի մէջ են կամ պիտի իյնան, որ չեն կրնար ինքնաս հասցնել ձեզի։ կը մնայ եղբօրս աղջիկը . . . արդէն գիտէք որ անոր ալ ձեռքը ոտքը կապելու համար ձեր գալուն կը սպասէի։ Ամէն բան պատրաստուած է, եւ այսօր իսկ կը սկսինք գործողութեան։ — Ձեր վերջին նամակէն ի վեր կասկածնիդ աւելցա՞ւ։ — Այո՛, ստուգած եմ որ երեսանց ցոյց տուածէն աւելի տեղեկութիւն ունի, ուստի եւ անկէց աւելի վտանգաւոր թշնամի չենք կրնար ունենալ։ — Իմ կարծիքս ալ այդ եղած է միշտ. անոր համար սակէց վեց ամիս առաջ ստիպեցի ձեզի այդ միջոցները ձեռք առնել, որոնք հիմա գործը կը դիւրացնեն, բայց առանց անոնց անհնարին կըլլար։ — Վերջապէս, ըսաւ իշխանուհին քինախնդիր եւ դառն ուրախութեամբ, անոր անընկճելի բնաւորութիւնը պիտի խորտակի, վերջապէս վրէժս պիտի առնեմ անոր լրբենի հեղնութիւններէն՝ զորս կլլելու պարտաւորուած էի կասկած չտալու համար. ես . . . այո՛, ես . . . մինչեւ հիմա հանդուրժեցի . . . վասն զի այս Աարիէնը իրեն բան գործ ըրած էր զիս իրեն դէմ գրգռելը։ — Ձեզ վիրաւորողը՝ զիս կը վիրաւորէ, ըսաւ Պ. Տ՛Էկրինեի, եւ գիտէք, Հէրմինի՛, որ ձեր ատելին ինձ ալ ատելի է։ — Դուք իսկ, սիրելի՛ս, քանի՛ քանի անգամ անոր հեղնութիւններուն նիւթ եղած էք, յարեց իշխանուհին։ — Իմ ներքին քնազդումներս քիչ անգամ զիս խաբած են, ըսաւ մարքիզը կարճ եւ խիստ ձայնով. անկրկնայ եմ որ այդ աղջիկը վտանգաւոր . . . խիստ վտանգաւոր թշնամի մը կրնայ ըլլալ մեզի։ — Ուրեմն այնպիսի վիճակի մը մէջ պէտք է դրուի որ ալ չկրնայ երկիւղ պատճառել մեզի պատասխանեց իշխանուհին մարքիզին երեսը նայելով։ — Տօքթոր Պալէնբէնն եւ Պ. Թրեթօն տեսա՞ք, հարցուց մարքիզը։ — Այս առտու հոս պիտի գան, պատասխանեց իշխանուհին, ամէն բան լմնցուցած եմ անոնց. — Օրիորդին դէմ աղէկ մը գրգռուա՞ծ են։ — կատարեալապէս։ Աարիէն բնաւ կասկած չունի Տօքթորին վրայ, որ վարպետութեամբ մը անոր վտանգութիւնը մինչեւ ցարդ պրաւած է։ Ակէց զատ ուրիշ պարագայ մըն ալ մեզի օգնութեան կուգայ, որ դեռ անմեկնելի ներեւոյթ

ինծի։ — Ի՞նչ ըսել կուզէք։ — Այս առտու տիկին Կրիվուան իմ հրամանովս գնաց Աարիէնի իմացնելու թէ կարեւոր գործի մը համար իրեն կը սպասեմ կէս օրին։ Տիկին Կրիվուան փոքր ապարանքին մօտ հասած ժամանակ տեսեր է կամ տեսնել կածեր է որ Աարիէն պարտէզին փոքր դռնէն ներս մտեր է։ — Ի՞նչ կըսէք, հաւատալի՞ բան է, ստոյգ ապացոյց մը կա՞յ, գոչեց մարքիզը։ — Մինչեւ հիմա տիկին Կրիվուայի վկայութենէն զատ ուրիշ ապացոյց մը չկայ, ըսաւ իշխանուհին եւ մօտը գտնուած թուղթի ձեռքը առնելով աւելցուց. Նայինք այս տեղեկագրին մէ՛ զոր Աարիէնի սպասուհիներէն մէկն ամէն օր կը բերէ ինծի։ — Այս այն աղջիկը չէ՞ զոր Ռօսէն վարպետութեամբ մը Աարիէնի քով դրաւ։ — Նոյն ինքն է, եւ որովհետեւ բոլորովին Ռօսէնէն կախումն ունի, մինչեւ այսօր խիստ լաւ ծառայեց մեզի։ Թերեւս այս տեղեկագրին մէջ տիկին Կրիվուայի վկայութեան հաստատութիւնը կը գտնենք։

Հազիւ իշխանուհին տեղեկագիրը կարդալ սկսեր էր, դրեթէ սարսափելով գոչեց. — Ա՛հ, ի՞նչ կը տեսնեմ . . . այս աղջիկը սատանա՞յ է, ի՞նչ է։ — Ի՞նչ կայ, տիկի՛ն։ — Աարիէնի ծախած երկրին մատակարարը՝ օրիորդին պաշտպանութիւնը խնդրելու համակ մը գրելով՝ Հնդիկ արքայազունին հոն ըլլալը իմացուցեր է, Աարիէն գիտէ հիմա որ այն արքայազունն իրեն ազգականն է, եւ իրեն պատկերահանութեան դաս տուող հին վարժապետին՝ Պ. Նօրվալէ՝ զըրեր է որ չուտով Հնդկական հագուստներ եւ լաւոտ չալեր պատրաստէ եւ սուրհանդակի կառքով երթայ ձալմա իշխանն առնէ Բարիզ բերէ . . . Ձալմա իշխանը զոր պէտք է անպատճառ հետացնենք Բարիզէն։

Մարքիզը, գոյնը նետած, ըսաւ տիկին Սէն-Տէզիէի։ — Եթէ այս բանը ձեր եղբօր աղջկան մէկ նոր հաճոյքն է ըսենք, այս աստիճան չտապով իր ազգականը Բարիզ բերել տալ ուզելը կը ցուցնէ թէ ձեր կասկածածէն աւելի խմացեր է գործը։ Աըդէն միտալներուն գործին ալ տեղեակ է, ուստի կրնայ ամէն բան աւրել եւ մեր բոլոր ջանքը պարապ հանել։ — Ուրեմն ըսաւ իշխանուհին կորուկ կերպով, ա՛լ վարա-

նելու չգար, պէտք է մեր խորհածէն ու որոշածէն աւելի յառաջ քշել այն գործը, եւ այսօր ամէն բան լմնայ։ — Այո՛, բայց գրեթէ անհնար կերեւի ինծի, ըսաւ մարքիզը։ — Ամէն բան կարելի է. Տոքթորը եւ Պ. Թրիքօ մեզի հետ են, ըսաւ իշխանուհին կիրքով։ — Ես ալ ձեզի չափ վստահ եմ այս պարագային մէջ Տոքթորին . . . եւ Պ. Թրիքօի վրայ, բայց եւ այնպէս զգոնք մէկէն ի մէկ չվախցնելու համար պէտք չէ որ այս խնդրին վրայ խօսք բանանք անոնց՝ մինչեւ որ ձեր եղբօր աղջկան հետ խօսակցութիւննիս ընենք։ Մարիէն որչափ եւ նրբամիտ ըլլայ, դուք դիւրաւ կրնաք անոր միտքը հասկնալ, եւ ըստ այնմ ընելիքնիս որոշել։ Եւ եթէ մեր կասկածներն ստոյգ ելլեն, եթէ այնպիսի բաներ իմացած ըլլայ՝ որոց տեղեակ ըլլալը խիստ վտանգաւոր է մեզի, այն ժամանակ բնաւ խնայելու եւ մտնաւանդ բնաւ ուշացնելու չէ. պէտք է որ ամէն բան այսօր կատարուի. տատամսելու չգար։ — Կրցա՞ք այն մարդուն իմաց տալ, ըսաւ իշխանուհին, վայրկեան մը լռութենէետեւ։ — Կէս օրին հոս գտնուելու խօսք տուած է, հիմա ուր է նէ կուգայ։ — Մտածեցի որ այս գործին համար մեծ յարմարութիւն ու դիւրութիւն ունի այս դահլիճս՝ որ փոքր դահլիճէն վարագոյրով մը միայն պատուած է. եթէ այս վարագոյրն իջեցնենք, ձեր մարդը կրնայ անոր ետեւը պահուըտիլ։ — Շատ լաւ կըլլայ։ — Այդ մարդը հաւատարի՞մ է։ — Խիստ հաւատարիմ . . . արդէն չատ անգամ գործածած ենք այսպիսի առիթներու մէջ. ո՛րչափ ճարպիկ՝ այնչափ ալ խորհրդապահ է։

Այս միջոցին կամացուկ մը դուռը զարնուեցաւ։ « Մըտէք » ըսաւ իշխանուհին։ Տոքթոր Պալէնիէ կը հարցնէ թէ իշխանուհի տիկինը կրնա՞յ ընդունիլ, ըսաւ սպասաւոր մը։ — Անտարակոյս, ազաչէ որ ներս գայ։ — Ուրիշ պարոն մըն ալ եկած է, որ Պ. Աբբային հետ ժամադիր եղած է կէս օրին հոս գտնուելու, եւ ես՝ ալ Պ. Աբբային հրամանին համեմատ աղօթարանը մտցուցի, ուր հիմա կը սպասէ։ — Այն մարդն է, ըսաւ մարքիզն իշխանուհիին. բայց առայ զայն ներս կանչենք, որովհետեւ առ այժմ հարկ չէ որ Տոքթոր Պալէնիէ զայն տեսնէ։ — Թացէք նախ այն պարոնը

ներս բերէք, ըսաւ իշխանուհին. յետոյ երբ զանգակը զարնեմ, ազաչեցէք Տոքթոր Պալէնիէին որ ներս գայ։ Եթէ Պ. Թրիքօ ալ գայ, զայն ալ ներս առաջնորդեցէք, եւ այնուհետեւ Մարիէն օրիորդէն զատ ով որ գայ՝ դուռը մի բանաք։ »

Սէն-Տիվիէ իշխանուհիին սպասաւորը չուտով ներս վերադարձաւ հետը բերելով կարճահասակ, ժժգոյն, սեւազգեստ եւ ակնոցաւոր մարդ մը, որ ձախ թեւին տակ սեւ կաշիէ բաւական մեծ թղթապանակ մը ունէր։ Իշխանուհին ըսաւ այս մարդուն. Պ. Աբբան ձեզի իմացուցած է ընելիքնիդ, այնպէս չէ՞։ — Այո՛, տիկին, ըսաւ մարդը բարակ եւ մեղմ ձայնով մը եւ ամենախոնարհ բարեւով մը։ — Միւս սենեակին մէջ հանգիստ կըլլա՞ք, ըսաւ իշխանուհին, եւ առաջ զայն քովի սենեակը տարաւ, որ ինչպէս ըսինք վարագոյրով մը միայն բաժնուած էր իշխանուհիին նստած սենեակէն։

— Շատ հանգիստ կըլլամ հոս, Տիկին իշխանուհի՛, պատասխանեց ակնոցաւոր մարդը նորէն խոնարհաբար բարեւելով։ — Ուրեմն, պարո՛ն, համեցէք հոս նստիլ, եւ երբ ժամանակը գայ՝ ես կիմացնեմ ձեզի։ — Պատրաստ եմ ձեր հրամաններուն, տիկին իշխանուհի։ — Մտաւանդ նայեցէք որ իմ տուած պատուէրներս չմոռնաք, աւելցուց մարքիզը վարագոյրին կապերն արձակելով։ — Պարոն աբբան կրնայ անոգ ըլլալ։

Ծանր կերպասէ չինուած վարագոյրը վար իյնալով ակնոցաւոր մարդը բոլորովին ծածկեց։

Իշխանուհին զանգակը հնչեցուց, քանի մը վայրկեան հետքը դուռը բացուեցաւ եւ Տոքթոր Պալէնիէն գալը իմաց տրուեցաւ, որ այս պատմութեան ամենէն կարեւոր անձերէն մէկն էր։

Տոքթոր Պալէնիէն յիսուն տարեկանի մօտ միջահասակ եւ գեր մարդ մըն էր՝ կարմիր, փայլուն եւ լեցուն երեսով։ Դէմքը զուարթ եւ նուրբ էր, իր փոքրիկ խաժ աչքերը հազուագիւտ ուշիմութիւն ու խորագիտութիւն ցոյց կուտային. աչխարհասէր եւ զուարճասէր մարդ, փափուկ ճաշակի տէր, հանճարեղ տրամախոս, վէպչին աստիճան եւ թերեւս չափէ դուրս քաղաքավար եւ մեծարող, ճարպիկ, ճկուն եւ թա-

փանցող, վերջապէս, Տօքթոր Պալէնիէ, Սէն–Տիզիէ իշխանուհիին մօտեռանդ բնակարակցութեան ամենէն հին միաբանները մէկն էր։

Տօքթոր Պալէնիէ՝ հակառակ իր հմտութեան ու անժըխտելի ճարտարութեան երկար տարիներ անծանօթ մնացած էր եւ Պուլպոնիերուն վերահասատատութենէն հոգը միայն կրցած էր բժշկական երկու չտեսնուած գործողութիւններ կատարել եւ հետզհետէ ծուխերը չացուներ։ Բայց պէտք է ատ ալ ըսել թէ իշխանուհիին հովանաւորութեան ներքեւ մտածին պէս մէկէն ի մէկ իր կրօնական պարտականութիւնները ձգելու սկսեր էր։ չաբաթէն անգամ մը Ս. Թոմաս Աքուինացւոյ եկեղեցիին մեծ պատարագին հրապարակաւ կը հաղորդուէր։ Տարի մը չանցած, կարգ մը հիւանդներ՝ սիկին Սէն–Տրզիէի կուսակցութեան օրինակին ու նախանձայոյզ ջանքին հետեւելով՝ Տօքթոր Պալէնիէէն զատ ուրիշ բժիշկ չէին ուզեր տեսնել. ատով իր յաճախորդները չափէն աւելի չատցան։ Ընթերցողները դիւրաւ կրնան գտնել թէ ճիզուիթներուն ուխտին համար որչա՛փ կարեւոր բան մըն էր Բարիզի ամենէն հարեւաւոր բժիշկներէն մէկն ունենալ։ Բժիշկն ալ քահանայի նման պաշտօն ունի։ Ամէն ժամ ու ամէն վայրկեան ընտանիքներու ամենածածուկ մասերութեանց մէջ ընդունուելով՝ շատ բան կը տեսնէ, կը մտնայ, կը զուշակէ եւ շատ բան կրնայ ընել. վերջապէս քահանայի պէս հիւանդներուն ու հոգեվարքներուն ամէն բանը կը լսէ ու կը մտնայ։ Ուրեմն Տօքթոր Պալէնիէ ճիզուիթներու միաբանութեան ամենէն գործունեայ եւ ամենէն թանկագին արտաքին անդամներէն մէկն էր։ Երբ ներս մտաւ, իշխանուհիին մօտենալով սիրալիր քաղաքավարութեամբ մը ձեռքը հարցուց։

— Միշտ անսխալ եւ ճիշդ էք ձեր ժամադրութեան մէջ, սիրելի՛ Պ. Պալէնիէ։ — Միշտ երջանիկ եւ միշտ պատրաստ ձեր հրամաններուն, տիկի՛ն։ Ցետոյ մարքիզին դառնալով եւ ջերմագին ձեռքը սեղմելով աւելցուց. — Վերջապէս ձեզի նորէն կը վայելեմ. դիտէ՞ք որ ձեր երեք ամիս բացակայութիւնը շատ երկար է ձեր բարեկամներուն համար։ — Որ-

չա՛փ մնացողին՝ նոյնչափ ալ հեռացողին համար երկար է։ Բայց ահա եկաւ մեծ օրը։ Քարտօվիլ օրիորդը հիմա պիտի գայ։ — Սիրտս հանգիստ չէ, ըսաւ իշխանուհին, թէ օրիորդը կատա՞ծ մը ունի։ — Այդ անհնարին է, ըսաւ Պ. Պալէնիէ, ես անոր մտերիմ բարեկամին եմ։ Գիտէք որ օրիորդ Աարիէն միշտ վատահութիւն ունեցած է իմ վրաս, գիս երկու օր առաջ չատ մը խնդացինք անոր հետ, եւ երբ իմ տալորութեանս համեմատ իր արտառոց կինցաղին եւ գաղափարներուն անզուսպ ծայրայեղութեան վրայ դիտողութիւններ կրնէի... — Պ. Պալէնիէ միշտ այս պարագաներուն վերայ խօքը կը բերէ. որոնք ըստ երեւոյթին թեթեւ բաներ չեն, ըսաւ տիկին Սէն–Տիզիէ մարքիզին՝ նշանակելի դէմքով մը։ — Անշուշտ, խիստ կարեւոր բան է, յարեց մարքիզն ալ։ — Իմ այս դիտողութիւններուս Աարիէն օրիորդ ըսաւ Տօքթորը, վերջին ծայր զուարթախոհութեամբ եւ սրամիտ ծիծաղով մը պատասխանեց, եւ արդարեւ, պէտք է խոստովանիլ որ այս օրիորդն այնպիսի նշանաւոր խելք մը ունի՝ որուն նմանը խիստ քիչ տեսած եմ։ — Տօքթո՛ր, տօքթո՛ր, կազատեմ, մի՛ թուդնաք, ըսաւ Սէն–Տիզիէ իշխանուհին։ — Թուդնամ մի՛, անհոգ եղէք, եւ թող տուէք ինծի որ բաբեկիրթ եւ փափուկ ճաշակի տէր մարդու մը վայելած արտարութեամբ Աարիէն օրիորդին նշանաւոր եւ զմայլելի հանճարը յարգեմ. իսկ երբ գործելու տանը գայ, կը տեսնէք գիս։ — Թերեւս մեր կարծածէն աւելի մօտ է այն վայրկեանը, ըսաւ տիկին Սէն-Տիզիէ Պ. Տ'Էկրինվիլի երեսը նայելով։ — Ես միշտ պատրաստ եմ, եւ պիտի ըլլամ, ըսաւ բժիշկը, եւ կուզեմ ամէն բաներու վրայ ալ այսչափ ապահով ըլլալ։ — Միթէ ձեր ապաքինարանն ալ նորաձեւութիւններու ընդունակ չէ՞ միշտ... որչափ որ կրնայ ըլլալ ապաքինարան մը, հարցուց տիկին Սէն-Տիզիէ կէս ժպտով։ — Ընդհակառակն գանգատելու չափ չատցած են թոշակաբեր հիւանդները, բայց խնդիրն ատոր վրայ չէ։ Իմ ապաքինարանիս ու վանքին մէջտեղի պատը փլցունել տուինք՝ նոր շէնք մը եւ մատուռ մը հոն չինել տալու համար, որովհետեւ հին մատուռը չատ փոքր էր։ Պէտք է ատ ալ ըսեմ թ

գովեստ Աարիէն օրիորդին, ասելցուց Տոքթորը տարօրինակ կէս ժպիտով մը, թէ խօսք տուած էր ինծի որ Ռափայէլի նկարած Աստուածածնայ պատկերներէն մէկին իր ձեռքով օրինակէ ու նոյն մատուռին նուիրէ։ — Իրա՞ւ կըսէք... ինչպէս աղէկ յարմար եկեր է, ըսաւ իշխանուհին, բայց կէս օրը մօտեցաւ ու դեռ Պ. Թրիքօ չերեւար։ — Պ. Թրիքօ Քարտօվիլ օրիորդին երկրորդ խնամակալն է, որ իրաւ նախկին գործակատար կոմս-դուբօնն՝ անոր ինչքին մատակարարութիւնն ըրած է, ըսաւ մարքիզն զգալի մտահոգութեամբ, այս պատճառաւ անոր ալ ներկայութիւնն անհրաժեշտ է, ուստի փափաքելի էր որ օրիորդ Աարիէնէն առաջ հոս գտնուէր, վասն զի հիմա օրիորդն ուր որ է կուգայ։ — Ցաւալի է որ Պ. Թրիքօի պատկերը մը չկրնար իր տեղը բռնել հոս, ըսաւ Տոքթորը խորամանգ ժպտով ու ծոյլն տետրակ մը հանելով։ — Ի՞նչ է այդ, Տոքթո՛ր, հարցուց իշխանուհին։ — Աստուածային պատուհաս վերնագրով ժամանակ ժամանակ հրատարակուած անանուն երգիծական տետրակ մը, որուն մէջ Պ. Թրիքօի նկարագիրն այն ստիճան հաւատարմութեամբ գծուած է, որ երգիծաբանութիւն չկրնար կոչուիլ... ահա կարդամ ու մտիկ ըրէք։ Այս նկարագրին անունն է ՏԻՊԱՐ ԿԱՏՈՒԱԴԻՄ ԳԱՅԼԻ(1)

« Պարոն Թրիքօ։ Այս մարդը պատիւով ու հարստութիւնով իրմէ վեր եզողներուն հետ վատ նուաստութեամբ, իսկ իրմէ կախում ունեցողներուն հետ լրբենի կոպտութեամբ կը վարուի. սոսկալի անձնասիրութիւն մըն է արծաթի մարդ կոչուած քաղաքացի ու արուեստաւոր ազնուականութեան դէմ մասին, այն անամօթ, անսիրտ, անհատատ ու անհոգի չահագէտներուն, որոնք իրենց մօրը մահուան վրայ անգամ ելեւէջ կը խաղային՝ եթէ մօրերնուն մահը կարենար արժեթուղթերուն ելեւէջին վրայ ազդեցութիւն մը ունենալ։ Այս

(1) Ֆրանսերէն Loup-cervier. որ իբր կենդանաբանական բառ կը նշանակէ ելջիրուագայլ. վայրի կատուի դէմքով գայլ մը. իսկ իբր հնագիտական բառ կը նշանակէ զօշաքաղ, շահի չկշտացող եւ ատոր համար ամէն ինչ ընող մարդ։

Ծ. Բ.

մարդիկը՝ հարքէն սեռնող անձերու ամէն նողկալի մոլութիւններէն իրենց վրայ կը կրեն. ոչ թէ պարկեշտ, երկայնամիտ եւ արժանաւոր աշխատութեամբ ազնուապար հարստացողներուն, այլ անոնց՝ որոնք գիպուածին կոյր հաճոյքովը կամ չահադիտութեան ազմոտ ջուրերուն մէջ յայտող որս մը ընկերով յանկարծ մնծցեր են։ Այս մարդիկը՝ հարստանալնուն պէս՝ ժողովուրդը կատղի, ինչու որ ժողովուրդն իրենց ծագումն ու նախկին վիճակը կը յիշեցնէ, որմէ իրենք կամաչեն։ Աղքատ ժողովուրդներու սոսկալի նեղութեան վրայ բնաւ գութ չունին, այլ ծուլութեան ու անառակութեան կընծայեն զայն, որովհետեւ այս գրպարտութիւնն ընելով իրենց խժդժական անձնասիրութիւնը կրնան գոհացնել։

« Բայց ամէնն այս չէ. իր ոսկիէ արկղէն եւ ընտրող ու ընտրելի ըլլալու կրկնակ իրաւունքէն ամրարտաւանացած Պ. Թրիքօ ալ ուրիշ չատերու պէս աղքատները կը քամահրէ, եւ աղքատութեան պատճառաւ քաղաքական իրաւունքէ զրկուած անձերը կը ծաղրէ։

« Կը ծաղրէ զէնքի բաղդին պաշտօնակալը՝ որ քառասուն տարի պատերազմ եւ ծառայութիւն ընելէ ետեւ՝ հազիւ կըրնայ անբաւական թոշակով մը ապրիլ։

« Կը ծաղրէ դատաւորը՝ որ տխուր եւ խստամբեր պարտականութիւններու կատարելով իր կեանքը մաշեցնելէ ետեւ՝ իր վերջին օրերուն մէջ վաղեմի զօրականէն աւելի չէր վաստակատուած։

« Կը ծաղրէ գիտունը՝ որ օգտաւէտ աշխատութիւններով իր հայրենիքը պայծառացուց, գաստատուն որ բովանդակ սեռունդներ մարդկային ամէն գիտութիւններուն ծանօթացուց։

« Կը ծաղրէ գիւղացի համեստ եւ առաքինի քահանան՝ որ Աւետարանական գթութեան, եղբայրութեան եւ հաւատարութեան ամենէն սուրբ ներկայացուցիչն է։

« Իրաց այս վիճակին մէջ՝ արհեստաւորութենէ պարտնուէութեան հասնողն ինչպէս լրբաբար չարհամարհէ այն խել մը տխմար, պարկեշտ մարդիկը, որոնք իրենց երիտասարդութիւնը, չափահասութիւնը, խելքը, գիտութիւնը հայրենեաց նուիրելէ ետեւ՝ զրկուած են այն իրաւունքներէն զորս այս

մարդը կը վայելէ, վասն զի օրէնքէն արգիլուած խաղ մը խաղալով կամ ապօրինաւոր արուեստ մը բանեցնելով միլիոն մը ֆրանք վաստակած է։

«Լաւատեսները, քաղաքական իրաւունքէ զրկուած աղքատ բայց վեհանձն ու յարգելի քաղաքացիներուն կըսեն, կալուածներ գնեցէք, եւ ընտրող ու ընտրելի կըլլաք։

«Գանք Պարոն Թրիքօի կենսագրութեանը։ Անոր Թրիքօ պանդոկի մը ձիապարանի որդին . . .։

Այս միջոցին դրան երկու փեղկերը մէկէն բացուեցան եւ սպասաւորն իմացուց թէ Պ. Թրիքօ եկաւ։

Տօթթոր պալէնթէ տեսարակը զոցից ծոցը դրաւ. եւ սիրալիր ողջոյն մը տալով Պ. Թրիքօի՝ մինչեւ անգամ ոտքի վրայ ելլաւ անոր ձեռքը սեղմելու համար։ Պ. Թրիքօ ալ դուռը դէմ-դիմացէն դարս հազար կարգ եղաւ իր քաղաքավարական բարեւներովը։

— Պատիւ ունիմ սիկին իշխանուհիին հրամանները կատարելու. գիտէ որ ինքը կրնայ միշտ վստահ ըլլալ իմ վրայ։ — Սրդեաբեւ վստահ եմ ձեր վրայ, պարո՛ն Թրիքօ, մանաւանդ այս պարագային մէջ։ — Սրդեօք սիկին իշխանուհիին պիտուրութիւնները նոյնն են օրիորդ Բարաօվիլի նկատմամբ։ — Այո՛, պարո՛ն, միշտ եւ այսօրուան ժողովներս ալ անոր համար է։ — Տիկին իշխանուհին կրնայ վստահ ըլլալ իմ գործակցութեանս վրայ, ինչպէս որ խոստացած եմ իրեն։ Կը կարծեմ նաեւ թէ մեծ խանութին պէտք է բանեցնել, եւ եթէ հարկ ըլլայ, մինչեւ իսկ . . . — Մեր կարծիքն ալ այդ է, ըսաւ իսկոյն մարքիզն աչք ընելով իշխանուհիին եւ անմոռաց մարդուն պսպռուցած անդը ցոյց տալով։ ամէնքս ալ կատարեալապէս համամիտ ենք. միայն թէ վերստին սրտիկնք մէկերնիս ամէն փոյթ եւ ջանք ի գործ դնել, որպէս զի օրիորդին չահուն վերաբերեալ կասկածելի կէտ մը բնաւ չի մնայ, քանի որ անոր չահէն դատ ուրիշ չարժասիթ մը չունինք. ուստի ամէն հնարաւոր միջոցներով պէտք է ջանանք որ ամէն բան անկեղծութեամբ յայտնէ մեզի . . .։ — Օրիորդ Ատրիէն փոքր ատենանքէն եկաւ եւ կը հարցնէ թէ կրնա՞յ տիկինը տեսնել, ըսաւ սպասաւորը ձգելէն դուրս

բազմելով ու ներս մտնելով։ — Լսեք օրիորդին թէ ինչը կը սպասեմ, ըսաւ իշխանուհին. այսուհետեւ եթէ մէկը գայ ու զիս հարցնէ «հոս չէ» ըսէք . . . կը լսե՞ք . . . ով որ ալ ըլլայ եկողը ներս չպիտի թերէք։

Ցետոյ իշխանուհին վարագոյրը վեր առնելով վերջին անգամ նշանացի ակնարկութիւն մը ըրաւ ակնոցաւոր մարդուն եւ ներս դարձաւ։

Բայց զարմանալի բան. Ատրիէնի ներս գալէն առաջ անցած կարճ միջոցին մէջ՝ այս տեսարանին այլ եւ այլ դիտաւորութիւնները կարծես թէ անոր ներկայութիւնէն տարտամ երեւոյթ մը զգալով՝ անհանգիստ եւ չփոթած կերեւային, ինչ մը եւսքը Բարաօվիլ օրօրդը ներս մտաւ,

Օրիորդ Բարաօվիլ ներս մտնելուն պէս՝ մոխրագոյն կաստորէ փեղկոյը գլխէն հանող թիկնաթոռի մը վրայ դրաւ։ Այն ժամանակ իր գեղեցիկ ոսկեգոյն մազերն երեւան ելան, որոնք նկատի ու թեթեւ խոզոպիններով երեսին երկու քովէն վար կը կախուէին, եւ գլխուն խոնարհ ալ ողորկ հիւսքով գալարուած էին։

Ատրիէն ոչ թէ խիզախ այլ կատարեալ համարձակութեամբ ներս մտաւ գահիճէն՝ գէմքը զուարթ եւ ծիծաղկոտ էր, խոշոր սեւ աչքերը ամբողջականէն չատ աւելի վառուեցին։ Երբ Տ'Էգլրինեի աթոռն տեսաւ, զարմանքի չարժում մը ըրաւ, եւ իր բոլորտիզ չրթունքներուն վրայէն հեգնական ժպիտ մը անցաւ։ Գլխովը Տօթթորին չնորհալի ակնարկ մը նետելէ եւ առանց Պ. Թրիքօի երեսը նայելու առջեւէն անցնելէ ետեւ, սիրուն, նազելի կէս-խոնարհութեամբ մը բարեւեց իշխանուհին։

Զարմանալի բան, Տ'Էգլրինեի մարքիզը՝ որչափ որ բնակութեան մէջ մեծցած, հանճարեղ, եւ մանաւանդ իշխանական ու արքունական մարդ մըն էր, Օրիորդ Ատրիէնին առջեւ ակամայ անհանգստութիւն մը, անբացատրելի նեղութիւն մը կը զգար։ Այն միշտ ինքնիշխան, միշտ ամենազօր ազդեցութիւն մը բանեցնելու վարժուած մարդը՝ կը չփոթէր ու կը պզտիկնար այս մատաղ օրիորդին անկեղծ համարձակութեան, հանճարին եւ կծու հեգնութեան առջեւ . . .։

Ամրիէն այս ամէնը տեսնելով՝ կը ծաղրէր ու կը ծիծաղէր, եւ այս րոպէը մեծ անխոհեմութիւն էր, վասն զի չատ անգամ չենք պատճառներէ անհաչտ տեսլութիւններ կը ծագին։ Տիկին Սէն–Տիզիէ վառարանին մօտ մեծ թիկնաթոռի մը մէջ նստած էր. Տ'Էկլբինեի մարքիզն ոտքի վրայ կանգնած էր կրակարանին առջեւ. Տոքթոր Պալէնիէ գրասեղանին առջեւ նստած՝ Պ. Թրիքօի կենսագրութիւնը կը թղթատէր։ Իսկ Թրիքօ պարոնն ալ պատէն վար կախուած կրօնական պատկեր մը իրեւ թէ կը դիտէր։

— Ձիս ուզեր էք, հօրաքո՛յր իմ, կարեւոր գործերու վրայ խօսելու համար, ըսաւ Ամրիէն իր գալէն ի վեր դահլիճին մէջ տիրող տատամսոտ լռութիւնը խզելով։ — Այո՛, օրիո՛րդ, պատասխանեց իշխանուհին պաղ եւ խոժոռ դէմքով, խիստ ծանրակշիռ խօսակցութիւն մը ունիմ ձեզի հետ։ — Պատրաստ եմ ձեր հրամանին, հօրաքո՛յր իմ. . . եթէ կը հաճիք՝ ձեր գրասենեակը երթանք։ — Հարկ չկայ, հոս կը խօսակցինք։ Ցետոյ Մարքիզին, Տոքթորին ու պարոնին դառնալով՝ ըսաւ. Պարոննե՛ր, հաճեցէք նստիլ։

Անոնք ալ սեղանին բոլորտիքը չարուճգան նստան։

— Մեր ընելիք խօսակցութիւնը ինչպէ՞ս կրնայ վերաբերութիւն ունենալ այս պարոններուն, հօրաքո՛յր իմ, հարցուց օրիորդ Քարաօվիլ զարմանքով։ — Այս պարոնները մեր գերդաստանին վաղեմի բարեկամներն են. ձեր չահուն վերաբերեալ գործերուն հոգածութիւն ունին. ուստի եւ պէտք է անոնց խորհուրդներն յարգանքով մտիկ ընէք։ — Անտարակոյս եմ, հօրաքո՛յր իմ, որ Պ. Տ'Էկլբինեի մտահաւատ բարեկամութիւն մը ունի մեր ընտանիքին նամանաւանդ Պ. Թրիքօի խորին անձնուիրութեանն ու անշահախնդրութեանը վրայ չեմ երկբայիր. Պ. Պալէնիէ ալ իմ հին բարեկամներէս մէկն է. բայց այս պարոնները մեր խօսակցութեան հանդիսատես կամ եթէ կուզէք՝ խորհրդակից ընդունելէ առաջ կը փափաքիմ դիտնալ թէ ինչ բանի վրայ պիտի խօսինք ատենը առջեւ։ — Օրիո՛րդ, կը կարծէի որ ձեր պատճառած զարմանալի ձիրքերուն մէջ գոնէ՝ անկեղծութիւն ու քաջասրտութիւն ալ ունիք։ — Շիտակն ըսելով, հօրաքո՛յր իմ, պատասխանեց

Ամրիէն հեգնական խոնարհութեամբ մը ժպտելով, ոչ ես անկեղծութեանս եւ քաջասրտութեանս վրայ կը պարծիմ, ոչ ալ դուք ձեր արդարախոհութեանն ու բարեսրտութեանը վրայ։ Ուստի երկուքնիս ալ ինչ որ ենք միանգամ ընդ միշտ այնպէս ճանչնանք ինքզինքնիս. . . առանց մնապարծութեան։ — Այդպէս թող ըլլայ. ըսաւ տիկին Սէն–Տիզիէ ցամաք կերպով, ես արդէն չատոնց ի վեր վարժուած եմ ձեր անկախ մտքին երեւակայութիւններուն. ուրեմն, եթէ ըսածնուդ պէս քաջասիրտ ու անկեղծ էք, կարծեմ թէ ինծի առանձնակի ընելիքնիդ այս ծանրաբարոյ եւ յարգի պարոններու առջեւ խօսելէ վախնալու չէք։ — Ըսել է թէ կանոնաւոր հարցաքննութիւն մը պիտի ըլլայ ինծի, եւ ի՞նչ բանի վրայ։ — Հարցաքննութիւն չէ. բայց որովհետեւ ձեր վրայ հսկելու իրաւունք ունիմ, եւ օր քան զօր գլխէ կելլէք. . . ժամանակէ մը ի վեր յիմարաբար ձեզի ազատ ձգելուս պատճառաւ. կուզեմ վերջ մը տալ այդ անկարգ ընթացքին. կուզեմ որ մեր ընտանիքին բարեկամներուն առջեւ իմ անդառնալի կամքս յայտնեմ ձեզի ապագային համար. . . Նախ եւ առաջ հարկ կը համարիմ ըսել թէ դուք մինչեւ հիմա խիստ սխալ ու թերի կերպով հասկցած էք ձեր վրայ ունեցած իշխանութիւնս։ — Հաւատացէք, հօրաքո՛յր իմ, թէ ուզիղ–կամ սխալ գաղափար մը ունեցած չեմ երբէք այդ մասին, վասն զի բնաւ իսկ մտքէս անցուցած չեմ թէ դուք իշխանութիւն մը ունիք իմ վրայ։ — Ցանցանքն իմս է. փոխանակ ձեր կամահաճութիւններուն զիջանելու՝ պէտք էր որ խստութեամբ իշխանութիւնս ճանչցնէի ձեզի. բայց հիմա ձեզի հնազանդեցնելու ժամանակն եկաւ. բարեկամներուս ըրած ծանր յանդիմանութիւններն աչքս բացին. . . ձեր այդ խրոխտ, անկախ եւ յանձնապաստան ընթացքը պիտի փոխուի, կը հասկնա՞ք, եւ ուզէք չուզէք պիտի փոխուի. այս է իմ կամքս։

Օտար մարդոց առջեւ խօսուած այս կծու խօսքերուն վրայ՝ որոնց խստութիւնն անպատեհ կը թուէր, Ամրիէն խրոխտաբար գլուխը վեր առաւ, բայց անմիջապէս ինքզինքը բռնեց եւ ժպտելով մը ըսաւ։

— Հօրաքո՛յր իմ, կըսէք ինծի թէ պիտի փոխուիմ. ձեր այդ խօսքը ինծ չզարմացուցեր . . . որովհետեւ արդէն խիստ տարօրինակ գարձեր տեսնուած եմ :

Այս երգիծաբանութեան վրայ իշխանուհին չրժուեցաւ բառնալ բարկութենէն .

— Անկեղծ գարձը երբէք տարօրինակ բան մը չէ , ինչպէս կըսէք , սրիո՛րդ, ըսաւ Տ'Էկրինեի արքան պաղութեամբ, այլ վարձատրութեանց արժանի բան մըն է : — Սակայն, օրիո՛րդ Սարիէն , ըսաւ Պ. Թրիբօ վատահ եւ վճռատու կերպով մը , չեք կրնար ուրանալ որ գարձ մը . . . : — կարծեմ թէ Պ. Թրիբօ խիստ յաջողակ է ամէն տեսակ չտներու մէջ՝ ամէն կերպ միջոցներով գարձեր ընելու մասին , ըսաւ Սարիէն չոր ու արհամարհոտ ձայնով , բայց այս խնդիրին մէջ պէտք չէ խառնուի : — Սակայն , օրիո՛րդ , կրկնեց Պ. Թրիբօ՝ իշխանուհիին ակնարկութենէն քաջալերուելով . կը մտածեմ թէ ես ձեր երկրորդ ինամակալն ըլլալու պատիւն ունիմ . . . եւ թէ . . . : — Իրողութիւն մըն է որ Պ. Թրիբօ այդ պատիւն ունի , բայց ես երբէք չկրցի գիտնալ թէ ինչո՞ւ , ըսաւ Սարիէն ալ աւելի խրոխտութեամբ՝ առանց իսկ պարոնին նայելու. ապակին ես հոս առնծուած գուշակելու չեմ եկած . ուստի կը փափաքիմ գիտնալ , հօրաքո՛յր իմ, թէ ի՞նչ է այս ժողովին պատճառն ու նպատակը :

— Ձեր այդ փափաքը հիմա պիտի կատարուի , օրիո՛րդ . ես իմ միտքս պիտի բացատրեմ խիստ բացորոշ եւ ամենապարզ կերպով : Այսուհետեւ բռնելիք ընթացքնուդ ծրագիրը պիտի տեսնէք : Եթէ յանձն չառնէք այդ ծրագրին հնազանդութեամբ եւ յարգանքով հպատակիլ , ինչպէս որ պարտական էք իմ հրամաններուս հպատակիլ . ա՛յն ատեն ես ընելիքս գիտեմ :

Անհնար է նկարագրել իշխանուհիին հրամայական ձայնն ու խիստ դէմքը՝ որոնք ապատ եւ բատ իր հաճոյից ապրելու վարժուած մատաղ օրիորդ մը կրակ գարձուելու բաւական էին . ասով հանդերձ Սարիէն՝ փոխանակ կերկրով պատասխանելու՝ անչարժ աչքով անոր երեսը նայեցաւ եւ ծիծաղելով ըսաւ :

— Բայց , հօրաքո՛յր իմ , ատիկա ճշմարիտ պատերազմ

հրատարակել է , եւ արդարեւ խիստ զուարճալի բան է . . . :

— Պատերազմ հրատարակելու խօսք չկայ , ըսաւ խստիւ Տ'Էկրինեի արքան՝ օրիորդ Ֆարտօվիլի խօսքերէն վիրաւորուած : — Ահ, պարո՛ն արքայ, ըսաւ օրիորդը, դուք վաղեմի գնդապետ մը չատ կը նեղանաք... դուք՝ որ պատերազմի չնորհիւ այնչափ պատիւ ու յարդ սուացած էք . . . դուք՝ որ պատերազմին չնորհիւ Ֆրանսական զօրագունդի մը հրամանատարութիւն ըրած էք . . . երկար ժամանակ Ֆրանսայի գէմ մարտնչելէ ետեւ . . . եւ այս ալ անչուչտ ուրիշ բանի համար չէ , այլ անոր թշնամիներուն մէջ ակարն ու զօրաւորը հաւկնալու համար : Այս խօսքերուն վրայ , որ մեծ յիշատակներ կարթնցնէր , մարքիզը չտատպռնեցաւ , եւ կը պատրաստուէր պատասխանելու , երբ յանկարծ մարքիզուհին գոչեց .

— Սատւիս , օ՛իո՛րդ , այդ խօսքերնիդ անտեղի տրամարդութիւն մըն է : — Թող այնպէս եղած ըլլայ, հօրաքո՛յր իմ, ես իմ յանցանքս կը խոստովանիմ, եւ աւելցուց , խիստ յանդուգն բան մըն է . . . եւ յանդգնութիւնն ալ հաճոյք կը պատճառէ ինծի . . . : Բայց որովհետեւ բանը հոս հասաւ... որովհետեւ վարուց ծրագիր մը կայ եղեր որուն պէտք է հնազանդիմ, ապա թէ ոչ . . . յետոյ իր խօսքն ընդմիջելով եւ հօրաքրոջը գառնալով . . . ապա թէ ոչ ի՞նչ պիտի ընէք ինծի , հօրաքո՛յր իմ . . . : — Կը տեսնէք . . . կը տեսնէք . . . չարուեստակեցէք նայիլ . . . : — Ուրեմն ես ալ հիմա այս պարոններուն առջեւ համարձակ եւ բացայայտ կերպով իմ ըրած որոշումս ծանուցանեմ ձեզի . մինչեւ հիմա չիմացընելուս պատճառն այն էր որ կատարելու համար տակաւին քիչ մը ժամանակի պէտքը կար՝ եւ գիտէք ալ որ ես սովորութիւն չունիմ ըսելու թէ այս կամ այն բանը պիտի ընեմ . . . այլ թէ՝ կընեմ կամ ըրի : — Այո՛, այո՛, գիտեմ , եւ ահա այդ անտեղի անկախութեան սովորութիւնն է որ կոտրել կուզեմ : — Ես միտքս դրեր էի որ ըրած որոշումս դեռ չիմացնեմ ձեզի . բայց հիմա անդիմադրելի զուարճութիւն մը կը զգամ իմացնելու , տեսնելով որ լսելու եւ ընդունելու յօժարամիտ կերեւաք . . . : Սակայն կաղաչեմ

ձեզի, հօրաքո՛յր իմ, նախ գուք խօսեցէք . . . վասն զի կա-
րելի է որ երկուքիս ալ դիտաւորութիւնը մի եւ նոյնը ըլլայ։
— Ահա այդպէս խօսելնուդ համար աւելի կը սիրեմ ձեզի,
ըսաւ իշխանուհին, հիմա գոնէ քաղաքավարի մը կը տեսնամ,
որով ամէն հպատակութիւն արհամարհելու գոռոզութիւններդ
համարձակ կը յայտնէք. քիչ մը առաջ յանդգնութեան խօսք
ըրիք . . . բայց ձերինն աւելի մեծ է։ — Ես գոնէ հաստա-
տութեամբ միտքս դրած եմ կատարել ինչ որ ուրիշները զրժ-
բաղդաբար ակաղութեամբ չեն համարձակիր ընել. իսկ ես
պիտի համարձակիմ. այս ըսածս կարծեմ թէ խիստ պարզ եւ
մեկին է. — Այո՛, խիստ պարզ եւ մեկին է, ըսաւ իշխա-
նուհին համամիտ ակնարկ մը փոխանակելով տեսարանին
միւս դերասաններուն հետ. երկու կողմին դիրքն այսպէս
որոշուելէ ետեւ դործը բոլորովին կը պարզուի ու կը դիւրա-
նայ։ Միայն թէ ձեր օգտին համար պարագ կը համարիմ
իմացնել ձեզի թէ ընելիքնիս ծանր բան է, ձեր կարծածէն
աւելի ծանր, եւ թէ ներողամտութեանս արժանի ըլլալու
համար միայն մէկ միջոց մը ունիք, այն է՝ ձեր այդ սովո-
րական գոռոզ ու հեգնիչ լեզուին աեղ նորատի աղջկան մը
վայլած համեստութիւնն ու պատկառանքն առնել վրանիդ։

Ատրիէն ժպտեցաւ, բայց չպատասխանեց։

Քանի մը վայրկեան լռութիւնն եւ իշխանուհիին նորէն
իր երեք բարեկամներուն հետ ակնարկութիւն փոխանակելն
յայտնի կը ցուցնէին թէ այս նախաշաւիղ վէճէն ետեւ ճըշ-
մարիտ կռիւ մը պիտի բացուէր։

— Օրիորդ, ըսաւ իշխանուհին Ատրիէն ալ Քարտօվիլի՝
պաղ եւ խիստ դէմքով, պարագ կը համարիմ ինձի քիչ խօս-
քով վերյիշել այս պարոններուն առջեւ ժամանակէ մը ի վեր
անցած անցքերը։ Ակէտ վեց ամիսի չափ առաջ, երբ ձեր
հօրը սուգը վերջացաւ, դուք տասնըեօթ տարեկան էիք.
խնդրեցիք ինձմէ ձեր հօրը թողուցած հարստութիւնը վայե-
լել, իմամակալութենէ ազատ ըլլալ։ Ես ալ ձախող թու-
լութեամբս մը հաւանութիւն տուի։ Այն ժամանակ դուք ալ
մեծ ապարանքը թողուով գացիք պարտէզին ծայրի փոքր-
ա պ արանքը քաշուեցաք ամէն հսկողութենէ հետու, եւ սկը

սաք ալ ու ձախ արատաղդ ծախքեր ընել։ Ձեր անխորհուրդ
բաղձանքներն ու յիմարական հաճոյքները ոչ սահմ, եւ ոչ
սահման ունէին. ձեր կրօնական պարտականութիւններն
երբէք չկատարեցիք. ձեր պահիճներէն մէկը սրբապղծեցիք՝
չեմ գիտեր ինչ հեթանոսական սեղան մը կանգնելով, ուր
երիտասարդի մը եւ աղջկան մը մարմարեայ արձաններ կը
տեսնուին. . . (իշխանուհին այս խօսքերն այն կերպով
կարտասանէր որպէս թէ իր չրթունքը կայրէին)։ արդարեւ
գեղարուեստի նախերեր են տասներ, բայց ձեր հասակին ունեցող
օրիորդի մը քնակարանին մէջ բնաւ չեն վայլեր։ Օրերով
ձեր բնակարանին մէջ փակուած կեցաք՝ առանց մարդ ընդու-
նելու, իմ բարեկամներէս՝ միայն Տօքթոր Պալէնիէ՝ որուն
վրայ քիչ մը վատահութիւններդ մնացած է, չատ թախան-
ձանքով հազիւ կրցաւ ընդունուիլ. Տօքթորը չատ անգամ
ձեզի ա՛յնպիսի խանդավառ բորբոքման մէջ գտեր է որ ձեր
առողջութեան վրայ երկիւղ կրեր է։ Ամէն ժամանակ առան-
ձին դուրս ելլել ուզեցիք՝ առանց ձեր ըրածն ու ընելիքն
իմացնելու. վերջապէս ձեր կամքն իմ իշխանութենէս վեր
րոնելը մշտանջենական հաճոյք մը համարեցիք ձեզի. այս
ամէնը ճշմարիտ չէ՞ն։ — Այդ անցեալին նկարագիրն ինծի
համար քիչ չաղոքորդիչ է, ըսաւ Ատրիէն ժպտելով, բայց
վերջապէս բոլորովին ալ անյարմար չէ։ — Այսպէս, օրի-
որդ, ըսաւ Տ՚Էկրինվիի արքան ծանր ծանր չեչտելով ու հաշ-
ուելով իր խօսքը, կը հաստատէք թէ ձեր տիկին հօրաքրոջ
յիշած ամէն իրողութիւնները կատարեալ ճշմարիտ են։

Եւ ամէնուն աչքն Ատրիէնի վրայ տնկուեցաւ, որպէս
թէ ուզէք պատասխանը վերջին ծայր կաթեւորութիւն պիտի
ունենար.

— Անտարակոյս, պարո՛ն, ըսաւ Ատրիէն, եւ աւելորդ
է այդ հարցումն ընել ինծի՝ քանի որ ես յայտնի ապրելու
սովորութիւն ունիմ։ — Ուրեմն կը խոստովանի այն իրո-
ղութիւնները, ըսաւ արքան Տօքթէրին ու Պարոնին դառնա-
լով։ — կատարեալ ստուգութիւն եղան մեղի համար, ըսաւ
Պ. Թրիքօ վատահ կերպով։ —Բայց, կրնա՞մ արդեօք հասկնալ
թէ ինչ բանի կը ծառայէ այս երկար յառաջաբանն հօրաքո՛յր

իմ : — Այս երկար յառաջաբանը , ըսաւ իշխանուհին ծանրութեամբ , անցեալը ներկայացնելու կը ծառայէ , որպէս զի ըստ այնմ ապագան ուղղուի : — Սիրելի՛ հօրաքոյրս, ձեր այդ խօսքերուն տակ սարսափելի բան մը ծածկուած ըլլալու է : — կարելի է , օրիո՛րդ . . . վասն զի տեսակ մը բընաւորութեանց համար աւելի սարսափելի բան չկայ քան հնազանդութիւնն ու պարտականութիւնը . եւ ձեր բնաւորութիւնն ալ ըմբռնաւ թեան հակառակ եղողներուն կարգէն է : — Պարզապէս կը խոստովանիմ , հօրաքո՛յր իմ, թէ այնպէս է եւ թէ այնպէս պիտի ըլլայ մինչեւ այն օրը՝ ուր կարող ըլլամ հնազանդութիւնը սիրել եւ պարտականութիւնը յարգել : — Իմ հրամաններս սիրէք չսիրէք , յարգեք չյարգէք , հոգս չէ , օրիո՛րդ , ըսաւ իշխանուհին կարճ եւ խիստ ձայնով . այս օրէն , այս վայրկեանէն սկսեալ քացարձակապէս եւ կուրօրէն պիտի հնազանդիք իմ կամքիս , մէկ խօսքով , առանց իմ հրամանիս բան մը չպիտի ընէք , ասիկա պէտք է , այսպէս կուզեմ , այսպէս պիտի ըլլայ :

Աարիէն նախ անչարժ աչքով հօրաքրոջն երեսը դիտեցաւ , յետոյ բարձրաձայն քրքիջ մը արձակեց որ այն ընդարձակ սրահն հնչեցուց . . . : Պ. Տ'Իկրինեի եւ Պ. Թրիւօ բարկութեան չարժուած մը ըրին , իշխանուհին բարկացայտ աչքով եղբօր աղջկան երեսը դիտեցաւ . բժիշկն ալ ուշը դէպի երկինք վերցնելով եւ երկու ձեռքը կուրծքին վրայ դնելով՝ ապաշաւողի հառաչանք մը արձակեց :

— Օրիո՛րդ , այդպիսի քրքիջներ վայելուչ չեն , ըսաւ Տ'Իկրինեի աբբան . ձեր տիկին հօրաքրոջը ըսած խօսքերը ծանրակչիռ . . . չատ ծանրակչիռ են . զորս ուրիշ կերպ ընդունելութեան արժանի են : — Ո՛հ , Աստուած իմ , պարո՛ն , ըսաւ Աարիէն ծիծաղը դադրեցնելով . ի՞նչպէս կրնամ պաղ արիւնով մտիկ ընել՝ երբ հօրաքոյրս կուրօրէն իրեն հնազանդելու խօսք կընէ ինձի : Մէյմէկ ծիծեռնակ մը որ աշխարհ երկնից մէջ սլանալու եւ արեգական լուսոյն առջեւ զուարճանալու վարժուած է կրնա՞յ խլուրդի մը ծակին մէջ ապրիլ :

Այս պատասխանին վրայ Պ. Տ'Իկրինեի կնոջ զարմանքով

մը այս տեսակ մը ընտանեկան խորհուրդին միւս անդամներուն երեսը նայեցաւ :

— Ծիծեռնակ մի՛. ինչ բան կուզէ , հարցուց աբբան ակնարկ մը ընելով Պ. Թրիւօի՝ որ հասկցաւ : — Ձեր գիտեր , պատասխանեց Պ. Թրիւօ , ինքն ալ բժիշկին երեսը նայելով , խլուրդի խօսք կընէ , չլսուած բան . . . անհասկընալի բան : — Ներեցէք , օրիո՛րդ, ըսաւ իշխանուհին միւս ներուն պէս զարմանք ձեւացնելով այդ է ինձ տուած պատասխանիդ : — Այո՛, այս է , պատասխանեց Աարիէն, զարմանալով որ չհասկնալ կը կեղծէին իր այլաբանական դրուցուածքը : — Օ՜ն , տիկի՛ն , օ՜ն , ըսաւ Տօքթոր Պալէնիէ բարեմտական ժպիտով մը, այդչա՛փ խիստ մի՛ ըլլաք : Իմ սիրելի օրիորդ Աարիէնս բնականաբար այնչա՛փ տարօրինակ եւ խանդավառ մտքի տէր է , որ՝ ճշմարիտ կըսեմ՝ այսպիսի սիրուն թեթեւամիտ մը չեմ տեսած . . . եւ հարիւր անգամ ըսած եմ իրեն . . . եւ՝ որ իրեն հին բարեկամին ըլլալուս ամէն բան կը համարձակիմ ըսել : — կը հասկնամ որ օրիորդին վրայ համակրութիւն ունենալնուդ համար ներողամիտ ըլլաք . . . ըսաւ Պ. Տ'Իկրինեի՝ որպէս թէ բժիշկը յանդիմանելով՝ որ օրիորդին կողմնակցութիւն կընէր , սակայն այս ալ չէք կրնար ժխտել որ այսպիսի ծանրակչիռ խնդիրներու մէջ անոր տուած պատասխանները խիստ անպատեհ են : — Դիւրաղաղաք օրիորդն այս խորհուրդին ծանրութիւնն չհասկընար , ըսաւ իշխանուհին դաժան դէմքով մը . բայց հիմա թերեւս պիտի հասկնայ երբ իմ հրամաններս իրեն առջեւ դնեմ :

— Նայինք ինչ են ձեր հրամանները , հօրաքո՛յր իմ , ըսաւ Աարիէն , եւ սեղանին միւս կողմն իր հօրաքրոջը դիմացը , նստած տեղը՝ հեգնական սիրուն չարժուածով մը իր վարդագոյն փոքրիկ ձեռքին վրայ դրաւ :

— Վաղուընէ սկսեալ , ըսաւ իշխանուհին , փոքր ապարանէն պիտի ելլէք . ձեր ապառաժները պիտի ճամբէք . հոս պիտի գաք եւ երկու սենեակ պիտի տրուի ձեզի բնակութեան , ուր մէկը չպիտի կրնայ մտնել առանց իմ բնակարանէս անցնելու . երբէք առանձին դուրս չպիտի ելլէք . երբ

աղօթքի երթամ՝ ինձի պիտի ընկերանաք. ձեր չոայլութիւնը անժխտելի կերպով ստուգուած ըլլալով, այսուհետեւ ինքնիշխանութիւննիդ պիտի դադրի. ձեր բոլոր ծախքերը իմ ձեռքովս պիտի ըլլան. մինչեւ անգամ ձեր հագուստներն ալ ես պիտի չինեմ տամ, որպէս զի պարկեշտ կերպով հագուիք՝ ինչպէս որ կը վայլէ. վերջապէս, մինչեւ ձեր չափահասութիւնը, որ ընտանեկան խորհուրդի մը միջնորդութեամբ անսահման պիտի երկարի, ձեր տրամադրութեան տակ սակ մը անգամ չպիտի ունենաք. ահա այս է իմ կամքս . . . : — Ստուգիւ, տիկին իչխանուհի, բաւ Պ. Թրիքօ, ձեր այդ որոշումն ծափահարելի է : — Եւ արդէն ժամանակն անցած է վերջ տալու համար այսպիսի դայթակղութիւններու, աւելցուց աբբան :

Սէն-Տիզիէ տիկինն այս խօսքերը կարուկ եւ որոշ կերպով մը ըսաւ, եւ իր այս սպառնալիքները գործադրելու հնարաւորութեան վրայ համոզուած կերեւէր : Պ. Թրիքօ եւ Պ. Տ'Էկրինեի ալ արդէն կատարեալ հաւանութիւն տուեր էին անոր բաներուն : Սաորիէն սկսաւ տեսնել որ այս խօսքերուն տակ ծանր բան մը կայ. այն ժամանակ զուարթութիւնը տեղի տուաւ դառն տղտնութեան եւ ըմբոստ անկախութեան : Մէկէն ի մէկ ոտքի վրայ ելաւ, եւ կարուկ ձայնով մը ըսաւ իր հօրաքրոջը.

— Տիկի՛ն, քանի որ դուք անցեալին վրայ խօսեցաք, ես ալ կուզեմ քանի մը խօսք ընել. բայց դուք էք որ կը սոիպէք զիս. կը ցաւիմ : Ձեր բնակարանը ձգեցի, որովհետեւ անկարելի էր ինծի տխուր կեղծաւորութեան եւ սեւ դաւաճանութիւններու մթնոլորտին մէջ այլ եւս ապրիլ . . . : — Օրիո՛րդ, բաւ Պ. Տ'Էկրինեի, այդ տեսակ խօսքերը որքան բուռն նոյնքան եւ անխորհուրդ են : — Պարո՛ն, որովհետեւ կընդմիջէք զիս, երկու խօսք ալ ձեզի ըսեմ, բաւ Սաորիէն խստութեամբ աբբային երեսը նայելով : — Ի՞նչ էին հօրաքրոջս քով տեսած օրինակները : — Սգնիւ օրինակներ, պատասխանեց աբբան : — Սգնիւ մի՛, պարո՛ն, արդեօք անոր ու ձեր դարձին մեղսակցութիւնն ամէն օր տեսնելո՞ւս համար : — Օրիո՛րդ, ինքզինքնիդ կը մոռնաք, բաւ իչխանուհին կամաղութեան պզտնած : — Տիկին, ես չեմ մոռնար, այլ՝ կը յիշեմ ինչպէս որ ամէն մարդ կը յիշէ. ասելի բան մը չէը ըրած : Ուրիչ ազգականուհի մը չունէի որ անոր քով երթայի ապաստանէի . . . ուստի առանձին ապրիլ ուզեցի. իմ եկամուտներս ինքնին վայելել ուզեցի, վասն զի լաւագոյն կը համարիմ անձամբ գործածել զանոնք՝ քան թէ Պ. Թրիքօի ձեռքը թողուլ որ վատնէ : — Օրիո՛րդ, գոչեց պարոնը, չեմ հասկնար թէ ինչպէ՞ս կը համարձակիք . . . : — Բաւական է, պարո՛ն, բաւ Սաորիէն չանթահար սաստով մը զայն լռեցնելով, ձեր վրայ կը խօսիմ, բայց ոչ ձեզի հետ . . . :

Սաորիէն՝ այսպէս Պ. Թրիքօն սաստկէ ետեւ՝ չարունակեց. — Ուրիմն ուզեցի որ իմ եկամուտներս իմ ճաշակիս համեմատ ծախսեմ. ընտրած բնակարանս զարդարեցի : Տգեղ եւ կոպիտ սպասուհիներու տեղ՝ գեղադէմ, բարեբարոյ բայց աղքատ աղջիկներ ընտրեցի, եւ իրենց կրթութիւնը նուաստ ծառայութեան մը ենթարկել արժան չհամարեցի. անոնց վճակը քաղցր եւ սիրելի ըրի, որով չէ թէ ծառայ այլ՝ սպասարկու ընկերներ կամ բարեկամներ են ինծի, եւ ես ալ թէպէտ սնակ կը վճարիմ անոնց, բայց չնորհակալութիւն ունիմ . . . : Սոնոք նուիրը զանազանութիւններ են, տիկի՛ն, որոնք ձեզի անհասկնալի են, դիտեմ . . . : Այսպէս կամ այնպէս կը հագուիմ երեր, ասոր ալ իմ հայելիէս զատ ոչ ոք կրնայ խառնուիլ : Միայնակ դուռս կ'ելլամ, վասն զի իմ կամքս ասր որ ուզէ՝ հոն կերթամ : Եկեղեցի չեմ երթար երբ, այնպէս թող ըլլայ. բայց եթէ մայրս տակաւին ողջ ըլլար, որուս չերամ հաւատքն անոր կը յայտնէի եւ ան ալ դորովանքով կը համբուրէր ինծի : Կըսէք թէ երիտասարդութեան եւ գեղեցկութեան նուիրուած սեղան մը չինել տուեր եմ. ասոյդ է, վասն զի ես զԱստուած իր ամէն բարի, գեղեցիկ եւ ազնիւ գործերուն մէջ կը պաշտեմ, եւ սիրտս առաւելեալ մինչեւ իրիկուն այս չերմեռանդ եւ անկեղծ աղօթքը կը յաղեղէ. « Շնորհակալ եմ, Աստուած իմ, շնորհակալ եմ . . . : » Կըսէք, Տիկին, թէ Պ. Պալէնիէ չատ անգամ ալս առանձնութեանս մէջ երեւակայական տարօրինակ բոր-

բոքման մէջ կը գտնէ : Այո՛, ճշմարիտ է, վասն զի ես այն ժամանակ ներկան ապրականող տգեղ ու նողկալի դաղափարները մոռնալով՝ մաքուռ կերթայի ապագային մէջ կապատանէի . . . այն ժամանակ այնպիսի մոգիչ հորիզոններ կը նշմարէի, այնպիսի փառաւոր տեսիլներ կերևային ինծի, որ չեմ պիտեր ի՛նչ վսեմ ու երկնային աքանչացմամբ յափշտակուելով՝ երկրաւոր էակ մը ըլլալս իսկ կը մոռնայի . . . :

Աարիէն այս խօսքերն այնպիսի խանդով մը կարտասանէր, որ դէմքը կարծես թէ այլակերպելով պայծառացաւ եւ իր ըոլորտիքն եղածը չէր տեսնար :

Աարիէն իր մտածութիւններուն խանդէն ակամայ յափշտակուելէ հետև, վայրկեան մը լռեց որպէս զի՝ եթէ կարելի է այսպէս ըսել՝ երկինքէն երկիր իջնէ, եւ չկրցաւ նշմարել թէ այս տեսարանին դերասաններն ուրախութեամբ իրարու երես կը նայէին :

— Բայց, տիկի՛ն, օրիորդին ըսածները . . . գերազանց բաներ են . . . ըսաւ բժիշկն իշխանուհիին ականջն ի վար, որուն քով նստած էր. եթէ օրիորդը մեզի հետ միաբանած ըլլար, ասկէց աղէկ չէր կրնար խօսիլ : — Ուրեմն պէտք է վերջին առաքման խստութեամբ խօսիլ հետը, որպէս զի բարկութենէն ինքզինքը մոռնալով՝ մեր ուզած կէտին հասնի, աւելցուց Պ. Տ'Էկրինեի :

Բայց Աարիէնի զրգռութիւնը կարծես թէ փարատեր ու հանդարտեր էր արտայայտած վսեմ դգացումներուն ազդեցութեամբ : Ուսաի ժպտելով Պ. Պալէնիէի դարձաւ ու ըսաւ. — Ներողամտեցէք, Տոքթէօր, թէ շատ ծիծաղելի բան է տեսակ մը զաղափարներու արբեցութեան տեղի տալ այնպիսի անձերու առջեւ՝ որոնք զանոնք հասկնալու կարող չեն : Ահա գեղեցիկ առիթ մըն է այս ձեղի ծիծաղելու իմ երեւակայական յափշտակութիւններուս վրայ, որոնց համար երբեմն դիս կը յանդիմանէք . . . եւ որոնց մէջ պէտք չէր իյնայի այս ծանր պարագային մէջ . . . վասն զի վերջապէս կերեւի թէ ծանր է : Բայց ի՛նչ ընեմ, սիրելի Պ. Պալէնիէ, երբ միտքս զաղափար մը կուզայ, անհնար է ինծի անոր հաճոյքներուն հետևէն չերթալ, ինչպէս որ տղայութեանս

ժամանակ անհնար էր ինծի թիթեռնիկներուն հետևէն չվազել : — Եւ Աստուած միայն գիտէ թէ մաքերնէդ անցած երիտասարդ թիթեռնիկները ձեզի ո՛ւր կը տանին . . . ա՜հ, թիթեռամի՛տ գլուխ . . . թիթեռամի՛տ գլուխ, ըսաւ Պ. Պալէնիէ, ներողամիտ ու հայրական գէմքով մը ժպտելով, երբ արդեօք այդ գեղեցիկ գլուխը խոնարհ ալ պիտի ըլլայ :

— Հիմա, բարի՛ Տոքթէօր, պատասխանեց Աարիէն, հիմա երազներս մէկ կողմ ձգելով իրականութիւնը ձեռք պիտի առնեմ եւ կատարեալ գրական լեզուով մը պիտի խօսիմ, ինչպէս որ դուք ալ պիտի տեսնէք :

Յետոյ հօրաքրոջը դառնալով աւելցուց. — Տիկի՛ն, դուք ձեր կամքն իմացուցիք ինծի, ես ալ իմս իմացնեմ : Ութ օր չանցած փոքր ապարանէն պիտի ելլամ եւ ուրիշ տուն մը պիտի երթամ, զոր իմ ճաշակիս համեմատ յարդել տուած եմ. հոն ուզածիս պէս կեանք պիտի վարեմ . . . : Ես ոչ հայր ունիմ ոչ մայր, ուստի եւ իմ բրածներուս համար ինձմէ զատ մէկու մը հաչիւ տալիք չունիմ : — Աստուգիւ, օրիո՛րդ, ըսածնիդ չէք գիտեր, ըսաւ իշխանուհին ուսերը թոթվելով. կը մոռնաք որ մարդկային ընկերութիւնը բարոյականութեան անջնջելի իրաւունքներ ունի, եւ մինչ ալ այն իրաւունքներն՝ ի գործ գնելու պատասն ունինք, զոր կրնաք վստահ ըլլալ թէ պիտի կատարենք : — Ըսել է թէ տիկի՛ն, դուք, Պ. Տ'Էկրինեի եւ Պ. Թրիքօ մարդկային ընկերութեան բարոյականութիւնը կը ներկայացնէք. արդարեւ դէշ հնարք չէ. արդեօք անոր համա՞ր որ Պ. Թրիքօ իմ հայրենաժառանգ հարստութիւնս իբրեւ իր սեփականութիւնը կը նկատէր, արդեօք անո՞ր համար որ . . . :

— Բայց վերջապէս, օրիո՛րդ, գոչեց Թրիքօ . . . :

— Հիմա, տիկի՛ն, ըսաւ Աարիէն իր հօրաքրոջը, առանց պարոնին պատասխանելու, որովհետեւ առիթն եկաւ, բացատրութիւն պիտի ուզեմ ձեզմէ խել մը չաներու վրայ՝ զորս կարծեմ թէ մինչեւ հիմա ինձմէ պահած էք . . . :

Աարիէնի այս խօսքերուն վրայ Պ. Տ'Էկրինեի եւ իշխանուհին մէկէն իրարու երես նայեցան երկիւղալից զարհուրանքով, բայց Աարիէն չնչմաքելով չարունակեց.

— Վերջապէս, սիկի՛ն, ձեր պահանջումներուն վերջ տալու համար՝ ահաւասիկ վերջին խօսքս. ես՝ ինչպէս որ ուզեմ՝ այնպէս պիտի ապրիմ. ամենուն աչքին առջեւ։ — Այդ գաղափարն անտեղի եւ չիմաստական է, գոչեց իշխանուհին. այդպէս ապրիլ ուզելը՝ անբարոյականութիւնն ու անամօթութիւնն իր վերջին սահմանին հասցնել է։ — Ուրեմն, սիկի՛ն, ըսաւ Սարիէն, ի՞նչ կարծիք ունիք ժողովրդեան այնչափ աղքատ ազխիկներուն վրայ, որոնք ինծի պէս որբ են եւ միայնակ ու ազատ կապրին, ինչպէս որ ես ալ կուզեմ ապրիլ։ — Այն վարնոցներուն համար ոչ առաքինութիւն կայ ոչ ալ մոլութիւն, գոչեց Պարոն Թրիւբօ բարկութեամբ եւ գարշելի արհամարհանքով մը։ — Տիկի՛ն, իսկոյն կը վռնտէիք ձեր առջեւ այսպիսի խօսք մը ընելու համարձակող ծառան՝ ըսաւ Սարիէն իր հօրաքրոջը՝ առանց իր զղուանքը ծածկելու, եւ դիս կը բռնապատէք որ այսպիսի վատ խօսքեր լսեմ հոս։

Տ'Էկրինեի անդանին տակէն ծունկովը զարկաւ Պ. Թրիւբօի, որ ինքզինքը Պորսային Նրբաչափութիւններուն մէջ կաթծելով՝ այնպիսի անվայել խօսքեր կընէր իշխանուհիին դահլիճին մէջ, եւ իսկոյն անոր կոպտութիւնը ծածկելու համար ըսաւ. — Օրիո՛րդ, այն կարգի անձերուն եւ ձեր վիճակն ունեցող օրիորդի մը մէջ բաղդատութիւն ընել չկրնար ըլլալ...։ — Պ. Աբբա՛, կամալիկի մը համար այդ խորութիւնը քրիստոնէութեան դէմ է, պատասխանեց Սարիէն։ — Ես իմ խօսքիս զօրութիւնը գիտեմ, օրիո՛րդ, ըսաւ Աբբան չոր կերպով. մնաց որ, այդ ձեր վարել ուզած անկախ կեանքը՝ ոչ միայն խելքի դէմ է, այլ եւ ապագային համար խիստ ցաւալի հետեւանք կրնայ ունենալ, ինչու որ ձեր քսանիքն օր մը կրնայ ձեզի ամուսնացնել ուզել եւ...։ — Այդ հոգն ընտանիքիս վրայ չեմ ձգեր, պարո՛ն. եթէ ես ամուսնանալ ուզեմ կրնամ իմ ցլխուս ամուսնանալ որ կարծեմ խելքի դէմ բան չէ, թէպէտ ճշմարիտն ըսելով մեծ փափաք մը չունիմ ամուսնական ծանր չղթային՝ զոր անձնասիրութիւնն ու անատնական կիրքը մշանշենապէս մեր պարտոնին անցուցել կուզեն։ — Ամուսնութեան վրայ այդ-

պէս թեթեւութեամբ խօսիլն ամօթ է ձեզի, օրիո՛րդ, ըսաւ իշխանուհին։ — Մանաւանդ ձեր առջեւ, սիկի՛ն... ներողութիւն է. ներեցէք ձեր խիղճը վիրաւորելուս... կը վախնաք որ իմ անկախ ապրիլս՝ ձիս ամենէ ուշադիրները կը հեռացընէ... ես ատոր համար կուզեմ անկախ կեանքս չարուշադրել, վասն զի վրաս աչք ունեցողները չարաչար կատեմ. ես կուզեմ որ անոնք վախնան ինձմէ եւ դէշ կարծիք մը ունենան վրաս. ատոր ալ լաւագոյն միջոցը քաղաքավարի անկախ կեանք մը վարելն է, ինչպէս որ իրենք կը վարեն...։ Այսպիսի ձանձրալի ամուսնական հետամտութիւններէ ձիս պահպանելու համար՝ իմ քմահաճութիւններս, իմ խենդութիւններս եւ սիրելի թերութիւններս չատ հարկաւոր են ինծի։ — Ձեր այդ փափաքը լիովին կը կատարուի. օրիո՛րդ, ըսաւ սիկին Սէն-Տիզիէ, եթէ գժրաղդաբար, ինչպէս որ կը վախցուի, լուր ելլէ թէ դուք պարտաղանցութիւնն ու անհամեստութիւնն այն աստիճանի կը հասցնէք, որ ժամ ուբթին ես կը գառնաք, ինչպէս որ ևկան ըսին ինծի, բայց ես չեմ ուզեր եւ չեմ համարձակիր հաւատալ այսպիսի անհեթեթ անկ արգութեան մը...։ — Պէտք էր հաւատայիք սիկի՛ն, վատ ալ սադյզ է։ — Ըսել է թէ կը խոստովանիք գոչեց իշխանուհին։ — Այո՛, ես ինչ որ ընեմ՝ կը խոստովանիմ, սիկի՛ն, այս առաւօտ ժամը ութին առեն գարձայ։ — Կը լսէ՞ք, պարոննե՛ր գոչեց իշխանուհին։ — Ա՜հ, ըսաւ Պ. Տ'Էկրինեի հատ ձայնով մը։ — Ա՜հ, բրաւ պարոնն ալ ճռնչական ձայնով մը։ — Ա՜հ, մրմռաց բժիշկն ալ խոր հառաչանքով։

— Ուրեմն սադյզ է լսածս, կրկնեց իշխանուհին. ա՜հ, օրիո՛րդ, դուք թէպէտ ձիս վարժեցուցեր էիք որ բանի մը վրայ չզարմանամ, բայց այսպիսի վարք մը ունենալնուդ վրայ զիս ապշեցուցած ունէի. հիմա ձեր այդ յանդուգն պատասխանը ձիս համոզվ։ — Սուտ խօսիլը, սիկի՛ն, ամէն ժամանակ աւելի յանդուգն գործ մը երեւցած է ինծի քան թէ ճշմարիտ ըսելը։ — Եւ ուսկից կուգայիք, օրիո՛րդ, եւ ինչո՞ւ համար...։ — Տիկի՛ն, ըսաւ Սարիէն իր հօրաքրոջ խօսքն ընդմիջելով, ես երբէք սուտ չեմ խօսիր, բայց եր-

բէք ալ չեմ ըսեր այն բանը՝ որ զրուցել չեմ ուզեր. ասկէց զատ՝ վատութիւն կը համարիմ գայթակղելի ամբաստանութենէ մը զիս արդարացնել. ուստի ձեր այդ մասին պնդելն անօգուտ է։ Հիմա բսելիքնիս բովանդակինք։ Դուք զիս անտանելի եւ նուաստացուցիչ խնամակալութեան մը ենթարկել կուզէք. ես ալ փոքր ապաքանէ ելլել, ուզած տեղս երթալ, եւ իմ հաճոյքիս համեմատ ապրիլ կուզեմ. տես նեմք թէ երկուքիս որո՞ն խօսքը կըլլայ։ Գանք հիմա ուրիշ խնդրի մը։ Այս ապարանքն իմս է. ձեր մէջը բնակիլն հոգս չէ՝ քանի որ ես հոս չպիտի կենամ. բայց գետնայարկը պարապ է, ուր ընդունելութեան դահլիճներէն զատ՝ երկու ամբողջ յարկաբաժին կայ. այն յարկաբաժիններէն առժամանակեայ կերպով պատրաստել պիտի տամ։ — Իրա՞ւ կըսէք, օրիո՛րդ, ըսաւ իչխանուհին մեծ զարմացմամբ Պ. Տ'Էկրինեի երեսը նայելով, եւ աւելցուց հեգնարար. — Եւ որո՞ւ համար պատրաստել պիտի տաք այն յարկաբաժինները։ — Իմ ընտանիքիս երեք անձերու համար։ — Ի՞նչ կը նշանակէ այդ, ըսաւ տիկին Սէն–Տիզիէ ալ աւելի զարմանալով։ — Կը նշանակէ, տիկի՛ն, թէ ես կուզեմ ազնուական հիւրնկատութիւն մը ընել արքայազուն Հնդիկ երիտասարդի մը՝ որ մօտս կողմանէ ազգական է ինծի, եւ երկու կամ երեք օրէն Բարիզ պիտի գայ, ուստի կուզեմ որ այն բնակարանները պատրաստ ըլլան զայն ընդունելու։ — Կը լսե՞ք, պարոննե՛ր, ըսաւ Պ. Տ'Էկրինեի բժիշկին եւ Պ. Թրիբօի՝ խորին ապշութիւն մը ցուցնելով։ — Այս խնդիրք մտքէ գուրս բան է, ըսաւ Պարոնը։ — Աւա՛ղ, ըսաւ բժիշկն ալ ցաւելով մը, զգացումն ինքնին ազնիւ է, բայց դարձեալ այն թնթեւամիտ գլուխն է . . . — Հրաշալի է, օրիո՛րդ, ըսաւ իչխանուհին. գո՛նէ այդպիսի անհեթեթ բազձանքներ յայտնելէ ձեզի չեմ կրնար արդիլեր։ Բայց հաւանական է որ այդպիսի գեղեցիկ ճամբու մը մէջ չուզէք կանգ առնել։ Ուրիշ ըսելիք մըն ալ ունի՞ք։ — Դեռ չլմնցուցի, տիկի՛ն. այս առտու իմացայ թէ մօտս կողմէն ուրիշ երկու ազգականներ ալ, ասանըհինգ տարեկան երկու խեղճ եւ որբ աղջիկներ, որոնք Սիմոն մարջալախին զաւակներն են որ երկար ճամբորդութենէ մը առջ

երէկ Բարիզ հասեր են, եւ զիրենք Միսկրիոյ խորհրդէն Յրանսա բերող քաջ զօրականին կնոջը առնը կը գրաւնուին . . . ։

Երբ Պ. Տ'Էկրինեի եւ իչխանուհին այս խօսքերը լսեցին, սարսափելով վեր ցատկեցին եւ իրարու երես նայեցան, վասն զի քնաւ չէին յուսար որ Սիմոն մարջալախին աղջիկներուն Բարիզ հասնիլն Ատրիէն իմացած ըլլար։ Այս յայտնութիւնը կայծակնահար ըրաւ զիրենք։

— Անտարակոյս կը զարմանաք թէ ինչպէ՛ս քաջ տեղեկութիւն ունիմ այս բաներուն, ըսաւ Ատրիէն. բարեբաղդաբար կը յուսամ որ հիմա ալ աւելի պիտի զարմացնեմ ձեզի. բայց Սիմոն մարջալախին աղջիկներուն գալով, կրնաք հասկնալ, տիկի՛ն, որ անհնար է զանոնք ինծի թողուլ որ քնո ըլլան առժամանակեայ կերպով զիրենք հիւրընկալող առաքինի եւ աշխատասէր ընտանիքին. որքան ալ այդ ընտանիքը պարկեչտ եւ աշխատող ըլլայ՝ իրենց տեղը հոն չէ։ Ուստի պիտի երթամ զանոնք առնեմ հոս բերեմ ու գետնայարկի յարկաբաժիններէն մէկուն մէջ տեղաւորցնեմ զօրականին կնոջը հետ՝ որ պատուական կառավարչուհի մը կրնայ ըլլալ անոնց։

Այս խօսքին վրայ Պ. Տ'Էկրինեի եւ Պ. Թրիբօ իրարու երես նայեցան, եւ Պարոնը գոչեց. « Ատուգիս խելքը կորսուած է։ »

Ատրիէն առանց պատասխանելու Պ. Թրիբօի՝ աւելցուց. — Սիմոն մարջալախն ալ մէկ վայրկեանէն մեծն անպատճառ Բարիզ պիտի հասնի։ Կրնաք երեւակայել, տիկի՛ն, թէ որչա՛փ քաղցր պիտի ըլլայ ինծի իր աղջիկներն իրեն ներկայացնելով ապացուցանել թէ արժանավայել կերպով հիւրընկալած եմ զանոնք։ Վաղն առտու դերձակուհիներ պիտի բերել տամ. որպէս զի հագուստի կողմէ պակաս բան մը չմնայ . . . ։ Կուզեմ որ հայրերնին հոս հասած ժամանակ զանոնք գեղեցիկ . . . սքանչելի կերպով գեղեցիկ գտնէ։ Արդէն իմացայ թէ հրեշտակի պէս աղուոր են եղեր... Ես որ խեղճ անասուրը մըն եմ, սիրոյ առաւաւածուհիներու պէս պիտի գեղազարդեմ զանոնք։ — Ամէնն այդչա՞փ է այս

անգամ, օրիո՛րդ, ըսաւ իշխանուհին ընդհատելով ժպիտով մը եւ իր զայրոյթը ծածկելով, մինչդեռ Պ. Տ՚Էկրինեի՝ հանդարտ եւ պաղ երեւոյթի մը ներքեւ հազիւ կրնար արտին մահարերը տաղնապը ծածկել։ — Փնտռեցէք նայինք օրիո՛րդ, չարունակեց իշխանուհին, ուրիշ ազդականներ ալ չունի՞ք այդ ձեր ընտանեկան գաղթականութիւններուն վրայ ուսումնասիրելիք . . . արդարեւ թագուհի մը չկրնար ձեզմէ աւելի փառաւոր կերպով վարուիլ։ — Ցիրաւի, տիկի՛ն, թագաւորական ընդունելութիւն մը պիտի ընեմ իմ ազգականներուս . . . ինչպէս որ կը վայելէ արքայորդիի մը եւ մարգարեական Լինեի դուքսին աղջիկներուն՝ որովհետեւ քաղցը բան է սրտի հիւրընկալութեան պերճութիւններուն վրայ ուրիշ ամէն տեսակ պերճութիւններն ալ աւելցնել։ — Այդ առածն առուղիւ վհատնձնական է, ըսաւ իշխանուհին տակաւ առ տակաւ յուզուելով. մի՛ղք որ ուղածնուդ պէս գործադրելու համար Բօթօզի ոսկեհանքերը ձեռքերնիդ չեն։ — Ազէկ ըսիք, տիկի՛ն, ես ալ ոսկեհանքի մը վրայ կուղէի խօսիլ, զոր խիստ ճոխ կը կարծեն ոմանք. աւելի յարմար առիթ մը չէի կրնար գտնել։ Իմ հարստութիւնս որչափ ալ մեծ ըլլայ, քիչ օրէն մեր ընտանիքին ձեռքն անցնելիք հարստութեան քով ոչինչ բան է . . . երբ այն գործը կատարուի, թերեւս այն ժամանակ չէք մեղադրեր իմ չռայլութիւններս՝ որ թագաւորական կը կոչէք . . . ։

Պ. Տ՚Էկրինեի կացութիւնը հետզհետէ սարսափելի կըլլար։ Միտքերուն գործը այնչափ կարեւոր էր, որ Տոքթէօր Պալէնիէէն անգամ պահած էր զայն, թէեւ ամբաւ չհոս մը համար մեծ ծառայութիւնը խնդրած էր։ Պ. Թրիքօ ալ տեղեկութիւն չունէր անկէց, ինչու որ իշխանուհին կը կարծէր թէ Սարիէնի հօրը թուղթերուն մէջէն այս մեծ ժառանգութեան ամէն նշանները ինք անյայտ ըրած ըլլալով, օրիորդը չէր կրնար բնաւ իմանալ։ Ուստի Պ. Տ՚Էկրինեի ոչ միայն սարսափեցաւ տեսնելով որ Սարիէնն այս գաղտնիքներուն վերաբաւու եղեր է, այլ եւ կը զղջար ոք լսորովին երեւան կը հանէ։

Իշխանուհին ալ նոյն սրահադողին մէջն էր, ուստի Սա-

րիէնի խօսքը կարկառով գոչեց. — Օրիո՛րդ, ընտանեաց մէջ այնպիսի բաներ կան՝ որոնք ծածուկ պէտք է մնան. եւ թէպէտ որոշ կերպով չգիտակցայ թէ ի՛նչ բանի ակնարկութիւն կընէք, կը յորդորեմ ձեզի որ այդպիսի խօսքեր չընէք, — Ի՞նչ կըսէք, տիկի՛ն, միթէ այս ժողովը ընտանեկան չէ՞, եւ եթէ ընտանեկան չըլլար՝ կրնայի՞ք անչնորհք խօսքեր փոխանակել իրարու։ — Հոգ չէ, օրիո՛րդ, երբ քիչ չատ կեղակարծ չտեսնուի խնդիր ծագի, անոնց վրայ խօսիլը բոլորովին անօգուտ է՝ քանի որ վաւերական թուղթեր եւ ապացոյցներ չկան ասկէ առջեւ։ — Բայց, տիկի՛ն, միթէ ժամէ մը ի վեր ըրած խօսակցութիւննիս չտեսնու վերաբերեալ գործերու վրայ չէ՞, ձչմարիտն ըսելով՝ չեմ հասկնար ձեր զարմանքն ու չփոթութիւնը։ — Ես ոչ զարմանք ոչ ալ չըփոթութիւն ունիմ, օրիո՛րդ, բայց երկու ժամէ ի վեր այնչա՛փ անլուր, այնչա՛փ անճոռնի բաներ լսելու կը հարկադրէք զիս, որ սաստիկ ներելի է ինծի քիչ մը ապշիլ։ — Ներողութիւն կը խնդրեմ ձեզմէ, տիկի՛ն, դուք քիչ մը ապշած չէք, այլ վերջին աստիճան չփոթած, ըսաւ Սարիէնն աչքը հօրաքրոջ երեսը անկելով։ Պ. Տ՚Էկրինեի ալ նմանապէս չփոթած է, եւ ձեր այս չփոթութիւնը քանի մը կասկածներուս վրայ աւելցնելով՝ զուրս ժամանակ չտեսնեցայ սասուդելու . . . ։

Սարիէն քիչ մը կանգ առնելէ ետեւ՝ չարունակեց. — Գուշակութիւնս արդիօք ճիշդ չէ . . . ահաւոնիք . . . ։ — Օրիո՛րդ, կը հրամայեմ ձեզի որ լռէք, գոչեց իշխանուհին բոլորովին չփոթելով։ — Ա՛հ, տիկի՛ն, ըսաւ Սարիէն, ձեզի պէս ինքզինքին տէր եղող անձի մը համար այդ տագնապն չփոթութիւնն ազէկ նշան մը չէ։

Նախախնամութիւնը, ինչպէս որ սովորութիւն է ըսել, այս վտանգաւոր վայրկեանին մէջ բարեբաղդաբար օգնութեան հասաւ իշխանուհիին եւ Պ. Տ՚Էկրինեիի։ Սպասաւոր մը ներս մտաւ այն տագնապալից եւ անարգ, որ իշխանուհին մեկէն գոռ հարցուց. « Ի՞նչ կայ, Տիւպուա՛։ — Ներում կը խնդրեմ, տիկին իշխանուհի՛, որ ձեր հրամանին հակառակ կուգամ ձեր խօսակցութիւնը ընդմիջել. ոստիկա-

նութեան սեռուչն եկեր է, հիմա ձեղի տեսնել կուզէ։ Իրքը վարը կը սպասէ եւ քանի մըն ալ ոստիկանութեան գործակալներ բակը կեցած են զինուորներու հետ։

Որչափ որ այս նոր դէպքը խորին զարմանք կը պատճառէր, բայց եւ այնպէս պատեհ առիթ մը եղաւ իշխանուհիին, որ Ատրիէնի սպառնալից յայտնութիւններուն վրայ չուտով խորհրդակցութիւն մը ընէ Պ. Տ'Էկրինեի հետ. ուստի ոտքի վրայ ելլելով ըսաւ անոր.

— Պարո՛ն աբբայ, կը բարեհաճի՞ք հետս վար իջնելու. վասն զի ոստիկանութեան սեռչին առջեւ գալը չեմ գիտեր ինչ կը նշանակէ։

Պ. Տ'Էկրինեի ալ տիկին Սէն–Տիզիէի եաեւէն մօտակայ սենեակը գնաց.

Սէն–Տիզիէ իշխանուհին՝ Պ. Տ'Էկրինեի հետ ընկերակցութեամբ եւ սպասաւորն ալ եաեւէն, մօտակայ սենեակ մը մտաւ։

Ո՛ւր է ոստիկանութեան սեռուչը, հարցուց սպասաւորին։ — Կապոյտ սրահն է, տիկի՛ն։ — Աղաչեցէք իրեն որ քանի մը վայրկեան բարեհաճի զիս սպասել։

Սպասաւորը խոնարհութիւն ընելով դուրս ելաւ։ Երբոր ծառան հեռացաւ, տիկին Սէն-Տիզիէ փութաց Պ. Տ'Էկրինեի քով, որուն սովորաբար անվհներ եւ դողդոջ ձէմքը գեղնած ու ախուր էր։

— Կը տեսնէ՞ք, գոչեց քահանէժ ձայնով, Ատրիէն ամէն բան գիտէ հիմա. ի՞նչ պիտի ընենք... ի՞նչ պիտի ընենք...։ — Չեմ գիտեր ըսաւ աբբան անչարժ եւ մտայոյզ դէմքով. այս յայտնութիւնը սարսափելի հարուած մըն է։ — Ուրեմն ամէն բան կորսուա՞ծ է։ — Միայն մէկ հնարք մը կայ փրկութեան, ըսաւ Պ. Տ'Էկրինեի, եւ այն ալ տոքթէօրը միայն կրնայ ըլլալ.... — Բայց ինչպէ՞ս, գոչեց իշխանուհին. հնա՞ր է այնչափ չուտով եւ այսօր իսկ կատարել։ — Երկու ժամ անգամ պետք չէ ձգել. վասն զի այս սահմանայ աղջիկը հիմա կերթայ Սիմոն զօրապետին աղջիկները կը տեսնէ։ — Բայց, Ծրէաէրի՛կ, անհնար է... Պ. Պալէնիէ չպիտի կրնայ կատարել... վինքը երկար ժամանակէ

ի վեր պատրաստել հարկ էր, ինչպէս որ այսօրուան հարցաքննութենէն եաեւ պիտի ընէինք։ — Հոգ չէ, ըսաւ աբբան, պէտք է որ Տոքթէօրն այսօր անպատճառ անոր փորձն ընէ։ — Բայց ինչ պատճառ բռնելով։ — Ես կը ջանամ պատճառ մը գտնել։ — Ենթադրելով թէ գտնէք պատճառ մը, բայց բնաւ պատրաստութիւն մը եղած չէ... հոն, Ծրէաէրի՛կ. — Անհոգ եղէք, հոն միշտ նախատեսութեամբ պատրաստ ըլլալու սովորութիւն ունին — Եւ ինչպէ՞ս կըրնաք գործը տոքթէօրին բանալ, ըսաւ իշխանուհին։ — Հիմա չուտով գիր մը կը գրեմ Պալէնիէի, ձեր մարդոցմէն մէկն այն պիրը կը տանի անոր կուտայ այնպէս երեւցնելով թէ դուբանն... ծանր հիւանդի մը դրմանէ կուգայ այն նամակը...։ — Այդ չատ աղէկ մտածեցիք, գոչեց իշխանուհին. իրաւունք ունիք, ուրեմն հիմա, այս սեղանին վրայ գրելու համար ամէն պէտք եղածը կայ. չուտ բրէք... չուտ. բայց տոքթէօրը կրնա՞յ յաջողութեամբ կատարել։ — Շշմեբիան ըսելով, չեմ համարձակիր յուսալ. ըսաւ մարքիզը սեղանին առջեւ նստելով զպուած բարկութեամբ։ Այս աւուր հարցաքննութենէն հաքը, որ մեր յուսացածէն աւելի աղէկ եղաւ, եւ զոր քովի սենեակին վարագոյրին եաեւ պահուըտցուցած մարդկրնիս հաւատարմութեամբ համառօտագրեց, եւ վաղն ու միւս օր կատարուելիք բուռն տեսարաններէն ետեւ, Տոքթէօրը կրնար նախազգուշական վարպետ միջոցներ ձեռք առնել եւ կատարեալ ապահովութեամբ գործ տեսնել... բայց այսօր... հիմա... այնպիսի ծառայութիւն մը խնդրել անհնար կերեւի ինծի, Հերմինի, մտքէն անցնելէն անգամ յիմարութիւն է։ Այս ըսելով մարքիզը բարկութեամբ գրիչը մէկդի նետեց. յետոյ դառն եւ խորին զղջութեամբ մը աւելցուց. — Յաջողութեան վայրկեանին մեր ամէն յոյսերը սչնչացան տեսնել... ա՜հ, ասոր ետեւանքն անհաշուելի պիտի ըլլայ... ձեր եղբօր աղջիկը մեծ վնաս կուտայ մեզի... ո՜հ, մեծ վնաս...։

Վերջապէս փորձենք նայինք ի՛նչ կելլէ, ըսաւ աբբան գրիչը ձեռքն առնելով։ — Բայց գէշ կողմը մտածելով՝ ենթադրենք թէ հիմա չյաջողի, ըսաւ իշխանուհին, Ատրիէն

այս իրիկուն երթայ Սիմոն մարաջախտին աղջիկները փնտռել, թերեւս զանոնք հոն չկրնայ գտնել . . . : — Այդ բանը պէտք չէ յուսալ, ըսաւ մարքիզը, անհնար է որ Ռօսէնի հրամանները այդչափ շուտով կատարուած ըլլան . . . եթէ կատարուած ըլլային, մեզի լուր կը տրուէր : — Ճշմարիտ է բաածնիդ . . . ուրեմն գրկեցէք Տոքթորին . . . ես երթամ Տիւպուան ձեզի գրկեմ որ այդ նամակը Տոքթորին տանի : Բաջալերուեցէք, Թրէսէրի՛կ, այս անընկճելի աղջիկը կը կործանենք . . . եւ ասկոյտց զարտաղին . « Ա՜հ . . . Աարիէն . . . Աարիէն . . . այն լրբենի երդիծաբանութիւններդ ու մեզի պատճառած տագնապներդ չատ ուշ պիտի նատին քեզի : »

Դուրս ելլելու ատեն իշխանուհին դարձաւ եւ ըսաւ Պ. Տ'Էկրինեի . — Ձիս հոս սպասեցէք, որպէս զի ոստիկանութեան տեսուչին այցելութեան պատճառը իմանամ ձեզի, եւ յետոյ միասին հոս կերթանք :

Ծայս ըսելով իշխանուհին դուրս ելաւ սենեակէն :

Պ. Տ'Էկրինեի ալ դողդոջուն ձեռքով քանի մը տող գիր գրեց :

Տիկին Սէն-Տիզէյի եւ մարքիզին դուրս ելլելէն ետեւ՝ Աարիէն իր հօրաքրոջ սենեակին մէջ մնացեր էր Տոքթէօր Պալէնիէի եւ Պ. Թրիբօի հետ : Ոստիկանութեան տեսուչին գալն իմանալով, Աարիէն մեծ մտատանջութեան մէջ ինկեր էր, վասն զի, ինչպէս որ Ակրիքօլ կասկածեր էր, տարտակոյս չէր մնար որ յիշեալ պաշտօնատարն երկաթագործին հոն գալն ու պահուըտիլն իմացած ըլլալով, խուզարկութիւն ընելու եկեր էր : Թէեւ Աարիէն Ակրիքօլի պահուըտած տեղն ապահով կը համարէր, բայց եւ այնպէս սիրտն հանդարտ չէր . ուստի ձախող հետանկանութեան մը առաջքն առնելու համար յարմար առիթ գտած կարծեց իր պաշտպանած երիտասարդին համար յանձնարարութիւն մը ընել Տոքթորին, որ ինչպէս արդէն ըսինք՝ ժամանակին ամենէն երեւելի եւ ազդեցութեան տէր նախարարներէն մէկուն մտերիմ բարեկամն էր :

Այս խորհրդով աղջիկը բժիշկին քով դնաց, մինչդեռ ան

կամաց ձայնով Պ. Թրիբօի հետ կը խօսակցէր, եւ իր ամենահաքաղցր ու սիրուն ձայնով ըսաւ . — Սիրելի՛ Պ. Պալէնիէ, կը վստահիմ ձեզի երկու խօսք ըսել :

— Պատրաստ եմ ձեր հրամանին, օրիո՛րդ, պատասխանեց բժիշկը ոտքի վրայ կելլելով եւ Աարիէնի հետ պատուհանին քով գնաց :

Պ. Թրիբօ, որ արբային բացակայութեանը պատճառաւ ինքզինքն անօգնական մնացած զգալով՝ կրակի պէս կը վախնար օրիորդէն, չատ գոհ եղաւ այս դարձուածքին վրայ, եւ ինքզինքին վստահ երեւոյթ մը տալու համար՝ գնաց սուրբի պատկերի մը առջեւ կայնեցաւ եւ կարծես թէ չէր յագենար անոր վրայ զմայլելէ :

Երբ օրիորդն բաւական հեռացաւ Պ. Թրիբօէն եւ իր խօսակցութիւնն անկէ լսելու վախ չունէր, ըսաւ բժիշկին, որ միշտ զուարթ եւ միշտ սիրալիր դէմքով մը անոր խօսելուն կը սպասէր . — Սիրելի՛ Տոքթորս, դուք իմ բարեկամս էք, ինչպէս որ հօրս ալ բարեկամն էիք . . . : Ինչ մը առաջ, թէեւ պժուար գիրքի մը մէջ էիք, քաջաբար իմ միակ կողմնակիցս եղաք . . . : — Բայց ոչ, այդպիսի բաներ մի՛ ըսէք, ըսաւ Տոքթորը զուարճալից բարկութիւն մը ցուցընելով . դիտէ՞ք արդեօք ի՛նչ գէշ վիճակի մը մէջ պիտի ձգէիք զիս . կաղաչեմ լռեցէք . . . երբ հետս իմ, աստանայ, որ ըսել է, զիս հանդարտ թողուցէք, գեղեցի՛կ սիրուն աստանայ . . . — Մի՛ վախնաք, ես ձեզի վստահի մէջ չեմ ձգեր, ըսաւ Աարիէն ժպտելով . բայց ներեցէք ինծի միայն յիշեցնել ձեզի, թէ դուք չատ անգամ ինծի բարեկամական ծառայութիւններ ընել առաջարկած եւ ձեր անձնուիրութեանը վրայ խօսած էք : — Փորձեցէք ինծի եւ պիտի տեսնէք թէ խօսքիս տէ՛րն եմ թէ ոչ : Ուրեմն հիմա փորձ մը տուէք ինծի, ըսաւ Աարիէն Անհամբեր կերպով : — Շատ աղէկ, ահա այսպէս կուզեմ որ խօսքովս բռնեն զիս . ըսէք նախ եւ ինչ պէտք է ձեզի համար : — Պէտք է որ ձեր բարեկամ նախարարէն ինծի համար ամենակարեւոր բան մը ընդունիք : — Ձեզի համար մի՛ . . . ինչ յարաբերութիւն կայ . . .

Այս միջոցին իշխանուհիին սպասաւորը ներս մտնելով

նամակ մը առաւ Պ. Պալէնիէի եւ ըսաւ. « Օտար սպասաւոր մը հիմա բերաւ զայս ձեզի տալու համար, եւ ըսաւ թէ չատ սիրտղական է: »

Բժիշկը նամակը առաւ, եւ սպասաւորը դուրս ելաւ:

— Տաղանդ ունենալու անհաճոյ պատուհասներն են ասոնք, ըսաւ անոր Ատրիէն ժպտելով. խե՛ղճ Տօքթէօրս, ձեզի վայրկեան մը հանգիստ չեն թողուր: — Ատոր խօսքը մի՛ ընէք, ըսաւ բժիշկը՝ չկրնալով իր զարմացման չարժումը ծածկել երբ որ Պ. Տ'Էվրիւնեի դիրը տեսաւ. սատկիւ այս չարաճճի հիւանդները կը կարծեն թէ մեր մարմինը երկաթէ է եւ թէ իրենցմէ պակաս առողջութիւնը մենք կը դրաւենք. ուստի բնաւ գութ չունին մեր վրայ: Բայց կը ներէք ինձի, օրիո՛րդ, աւելցուց Պ. Պալէնիէ՝ նամակը բանալէ առաջ հարցականն նայուածք մը ուղղելով Ատրիէնի:

Քարտուղիլ օրիորդը չնորհալի չարժուամով մը հաւանութիւն տուաւ գլխովը:

Տ'Էվրիւնեի մարքիզին դիրն երկար չէր. բժիշկը մէկ նայուածքով կարդաց զայն, եւ իր սովորական խոհեմութեանը հակառակ՝ ուսերը թոթվեց եւ կիրքով մը ըսաւ. — Այո՛ր . . . բայց անհնար է . . . խելքին եկեր է . . . : — Անշուշտ ողորմելի հիւանդ մըն է՝ որ բոլոր յոյսը ձեր վրայ դրեր է, եւ ձեզի կը սպասէ: — Օ՛ն, սիրելի՛ Պ. Պալէնիէ, բաքեսիրա եղէք, խնդային աղաչանքը մի՛ մերժէք . . . որչա՛փ քաղցր է մէկու մը իր աղքած վատահութիւնն արդարացնել . . . :

Ատրիէնի այս կարեկցական խօսքերը՝ որ սրտաչարժ ցայտով մը կարտասանէր, եւ իր ամենէն անուղղակի թշնամիին դրած նամակին նկատմամբ այնպիսի կարգէ դուրս մերձաւորութիւն մը եւ միանգամայն հակասութիւն մը ունէին, որ Տօքթէօր Պալէնիէի մտքին զարկին: Շփոթած դէմքով մը օրիորդին նայելով պատասխանեց. — Ցիրաւի, ծուխերս մէկն է, որ մեծ եւ կրնամ ըսել չափազանց վատահութիւն ունի վրաս, վասն զի անհնարին բան մը կը խնդրէ ինձմէ . . . բայց դուք, օրիո՛րդ, ինչո՞ւ այդչափ կարեկցութիւն կը ցուցընէք անծանօթի մը վրայ: — Եթէ դժբաղդ մէկն է, ան-

ծանօթ չէ ինձի, իմ պաշտպանած անձս ալ՝ որուն համար ձեր բարեկամ պալատնէին օգնութիւնը կը խնդրեմ, գրեթէ բոլորովին անծանօթ էր ինձի, բայց հիմա վերջին աստիճան համակրութիւն ունիմ վրան. վասն զի պէտք է ըսեմ ձեզի թէ պաշտպանած անձս՝ այն ազնիւ զօրականին որդին է՝ որ Սիպերիոյ խորերէն Սիմոն մարաջախտին աղջիկները Բարիզ բերաւ: — Ի՞նչ կըսէք, ձեր պաշտպանած անձը . . . : — Առաքինի արհեստաւոր մըն է, իր ընտանեքին նեցուկը. բայց պէտք է որ աւելն բան յայտնեմ ձեզի, ահաւասիկ եղելութիւնը . . . :

Ատրիէնի ընկերք մտերմական պատմութիւնը մէկէն ընդմիջուեցաւ տիկին Սէն-Տիզիէի վրայ գալովը, որ դանդիճին դուռը ուժգնութեամբ բանալով Պ. Տ'Էվրիւնեի հետ ներս մտաւ իշխանուհիին դէմքին վրայ գժոխային ուրախութիւն մը նկարուած էր, զոր գայրագին բարկութեան մը սուտ երեւոյթով հագիւ կրնար ծածկել:

Պ. Տ'Էվրիւնեի ներս մտած առեն հարցական սառամոտ աչքով մը Տօքթօր Պալէնիէի երեսը նայեցաւ: Ան ալ դլխու բացասական չարժուամով մը պատասխանեց: Աբբան խուլ կատաղութեամբ չրթունքը խածաւ, որովհետեւ իր վերջին յոյսը Տօքթօրին վրայ դրած ըլլալով, իր նենգած խորհուրդները իսպառ կործանած կարծեց, թէ եւ իշխանուհին նոր հարուած մը պիտի տար Ատրիէնի:

— Պարոննե՛ր, ըսաւ տիկին Սէն–Տիզիէ կարճ եւ գահավէժ ձայնով, վասն զի սրտին չար ուրախութիւնէն չունչը կը կտրէը. պարոննե՛ր, տեղերնիդ հրամմեցէք . . . նոր ունհետաքրքրաշարժ բաներ ունիմ ձեզի իմացնելիք այս օրիորդին վրայ:

Եւ վերջին աստիճան քինալից ու արհամարհոտ աչքով մը իր եղբօր աղջիկն ակնարկեց:

— Եկէք, նայինք . . . խե՛ղճ աղջիկս, տակաւին ի՞նչ կայ, ի՞նչ կուզեն քեզմէ, ըսաւ Պ. Պալէնիէ չողոքորթ ձայնով մը պատուհանին մէջէն՝ ուր կեցած էր Ատրիէնի քովը. բայց ինչ որ ալ պատահի՝ միշտ վատահ եղէք իմ վրաս:

Այս ըսելով բժիշկը գնաց Պ. Տ'Էվրիւնեի եւ Պ. Թրիքօի քով նստաւ:

Բարաովիլ օրիորդն իր հօրաքրոջ յանդուգն թշնամանքը լսելուն պէս, դլուխը վեր անկեց խրոխտաբար. ձակատը կարմրեցաւ, եւ իր վրայ եղած այս նոր ապառնալիից յաղթահարմէն զրգռուելով եւ հանգերուածքիւնը կորսնցնելով՝ գէպի սեղանը գնաց որուն առջեւ իշխանուհին նստած էր, եւ այլայլած ձայնով մը բաւ Պ. Պալէնթէի.

— Սիրելի՛ Տօքթօր, կը խնդրեմ որ հնար եղածին չափ չուտով իմ բնակարանս դաք. գիտէք որ ձեզի հետ խօսելու ամենակարեւոր պէտք մը ունիմ։

Եւ Սարիէն քայլ մը առաջ գնաց գէպի Թիկնաթոռը՝ որուն վրայ գլխարկը դրած էր։ Իշխանուհին այս տեսնելուն պէս՝ մէկէն ոտքի վրայ ելաւ եւ գոչեց. — Ինչ կ՚ընէք, օրիո՛րդ, — Բնակարանս կը դառնամ, տիկի՛ն... դուք ձեր կամքն իմացուցիք ինծի, ես ալ իմինիներս յայտնեցի. կը մնան չտնօ վերաբերեալ գործերիս, անոնց համար ալ իմ կողմէս մէկը պիտի կարգեմ։

Բարաովիլ օրիորդն իր գլխարկը Թիկնաթոռին վայէն առաւ։ Տիկին Սէն-Տիզիէ տեսնելով որ իր որսը ձեռքէն կը փախչէր, աճապարանքով վազեց եղբօր աղջկան քովէ, եւ քաղաքավարութիւնը մէկդի դնելով՝ ուժգնութեամբ թեւէն բռնեց ու դողալով բաւ։ «Կեցի՛ք... — Ա՛հ, տիկի՛ն... բաւ Սարիէն ցաւագին արհամարհանքով, ա՛ըր ննջ արդեօք... — Փախչի՛լ կուզէք... ուրեմն կը վախնաք մեզմէ, բաւ տիկին Սէն-Տիզիէ արհամարհոտ աչքով մը գայն վերէն ի վար չափելով։

Այս կը վախնար խօսքը բաւական է Սարիէնը մինչեւ իսկ բորբոքած հնոցի մը մէջ քալեցնելու։ Սակայն եւ խրոխտ չարժմամբ մը իր թեւը քաշեց հանեց հօրաքրոջը ձեռքին մէջէն, ձեռքի փեղկերը Թիկնաթոռին վրայ դնեաց, եւ սեղանին քով դառնալով՝ իշխանական կերպով մը բաւ իշխանուհիին. — Այս ամէնը թէեւ խորին զզուանք կազդեն ինծի, բայց աւելի ծանր բան մը կայ... այն է վատաբարութեան անթաքանութիւնը. խօսեցէք նայիմ, տիկի՛ն... ահա մտիկ պիտի ընեմ։

Եւ գլուխը բարձր բռնած, երեսին դոյնը թեթեւ մը

կարմրած, աչքը գայլոյթի արցունքով կէս մը ծածկուած, ձեռքը, խաչաձեւ, կուրծքին վրայ դրած, որ իր կամքին հակառակ ուժգին կը բաբախէր, եւ իր գեղեցիկ ոտքին ծայրովը գորգին զարնելով՝ անվեհեր նայուածք մը ուղղեց հօրաքրոջը վրայ։

— Պարոննե՛ր, բաւ տիկին Սէն-Տիզիէ զապուած ձայնով, ահաւասիկ պատմեմ ձեզի եղածը... Իմացուցին ինծի թէ ոստիկանութեան տեսուչն ինկեր հետս խօսիլ կուզէ, զայն քովը եւ ցաւալի կերպով ներողութիւն խնդրեց ինծմէ իր կատարելիք պարտականութեանը համար։ Զերբակալելի եւ բանտարկելի մարդ մը տեսնուեր է որ պարէզին ապարանքը մտեր է...։

Սարիէն սարսռաց. կասկած չմնաց որ Սկրիբօլի համար էր, բայց մտածելով որ պահուըտած տեղն ապահով էր, նորէն սիրտը հանդարտեցաւ։

— Ոստիկանութեան տեսուչը, չարունակեց իշխանուհին, հրաման խնդրեց ինծմէ այն մարդը թէ՛ մեծ թէ՛ փոքր ապարանները մէջ փնտռելու։ Եւ որովհետեւ իր իրաւունքն էր, ազաչեցի որ նախ փոքր ապարանքին մէջ փնտռէ, եւ ես ալ հետը գացի...։ Որչափ եւ օրիորդին եպերելի վարքը գիտէի, կը խոստովանիմ որ երբէք չէի կրնար մըտքէս անցունել որ ոստիկանութեան վերաբերեալ այսպիսի ողբալի գործի մը մէջ մատ ունեցած ըլլայ... բայց կը սխալէի։ — Ի՞նչ ըսել կուզէք, տիկի՛ն, գոչեց Սարիէն։ — Հիմա պիտի իմանաք, օրիո՛րդ, բաւ իշխանուհին յաղթական դէմքով մը. ամէն մարդ իր կարգին... դուք քիչ մը առաջ չափազանց աճապարեցիք հեղնելու ու խրոխտալու...։ Գացի ոստիկանութեան տեսուչին հետ... հասանք փոքր ապարանքը...։ Ձեզի կը թողում երեւակայել պաշտօնատարին զարմանքն ու ապշութիւնը՝ երբ այն թատրոնին աղջիկներու պէս հագուած երեք ապառաժները տեսաւ...։ Այս իրողութիւնն իմ խնդրանքովս տանեցիներուն մէջ հրապարակուեցաւ, վասն զի այսպիսի այլանդակութիւններն ամենուն աչքին հաւատացնելը դիւրին բան չէ։ — Տիկին իշխանուհի, մեծ խմաստութեամբ վարուեր էք, բաւ Պ.

Թրիքօ՝ գլուխը ծռելով. լաւ է որ արդարութիւնն ալ իմանայ ու գիտնայ այդ բանը։

Ատրիէն մեծ մտատանջութեամբ Ակրիքօլի վիճակը խորհելով՝ Թրիքօի կամ տիկին Սէն-Տիզիէի խօսքերուն կծու պատասխաններ տալու փոյթ չըրաւ, այլ սրտատանջութիւնը ծածկելով լռութեամբ մտիկ կընէր։

— Ոստիկանութեան տեսուչը, չարունակեց նորէն տիկին Սէն-Տիզիէ, սկսաւ աղջիկները խօսիլ քննել, եւ հարցուց անոնց թէ օրիորդին ապարանքը մարդ մը մտած ըլլալը տեսած կամ խմացա՞ծ էին. երեքն ալ անհաւատալի յանդգնութեամբ մը պատասխանեցին թէ քնաւ մէկու մը ներս մտնելը տեսած չէին. . . ։ — Բարի եւ առաքինի՛ աղջիկներ, ըսաւ մաքէն Բարթօվիլ օրիորդին ուրախութեամբ. ուրեմն խեղճ տրհետաւորն առ այժմ ազատեցաւ. մնացեալն ալ Տոքթէօր Պալէնիէի պաշտպանութեամբ կը լմնայ։ — Բարեբաղդաբար, յարեց իշխանուհին, իմ կինոերէս մէկը՝ տիկին Կրիվոա, հետս եկեր էր. այն պատուական կինը յիշելով որ օրիորդը այս առաւօտ ժամը ութին տուն դարձեր էր, միամըտաբար ըսաւ պաշտօնատարին թէ կարելի է օրիորդը պարտէզին փոքր դռնէն մտած ժամանակ չգիտնալով դուռը բաց թողուցած ըլլայ եւ մարդն ալ անկից ներս մտած ըլլայ։ — Լաւ կըլլար, տիկին իշխանուհի՛, ըսաւ Թրիքօ, որ տեղեկագրին մէջ նշանակել տայիք թէ օրիորդն այս առաւօտ ժամը ութին տուն դարձաւ. . . ։ — Ի՞նչ հարկ կայ այդ եղելութիւնը նշանակել տալու. ըսաւ բժիշկն իր դերը ճշդիւ չարունակելով, այդ բանը ոստիկանութեան տեսուչին ըրած խուզարկութիւններուն հետ քնաւ վերաբերութիւն չունէր։ — Բայց, Տոքթէօր, ըսաւ Թրիքօ։ — Բայց, պարո՛ն, ըսաւ Պ. Պալէնիէ կարուկ ձայնով մը, իմ կարծիքս այս է։ — Ես ալ Թրիքօի հետ այդ կարծիքէն եմ, Տոքթէօր, ըսաւ իշխանուհին. խորհեցայ թէ այս բանը տեղեկագրին մէջ անցունել տալ հարկ էր։ — Անշուշտ, տիկի՛ն, ըսաւ Ատրիէն անհամբերութեամբ, կարծեմ թէ ձեր համեստութիւնն այն անմեղ ոստիկանութեան տեսուչին համեստութենէն չատ վար չմնար. բայց ինծի կը թուի թէ ձեր հաւատար անմեղութիւնը չափազանց չուտով գայթակղեր է, վասն զի դուք ալ

ան ալ կրնայիք խորհիլ թէ կարդէ դուրս բան մը չկար եղէ, ենթադրենք թէ, առաւօտ ժամը վեցին դուրս ելած եւ ութին տուն դարձած ըլլայի։ — Այդ չըմտաբերնիդ թէ եւ ուշ. . . բայց գոնէ ճարպիկ է, ըսաւ իշխանուհին դառնութեամբ։ — Ես ինքզինքս չեմ արդարացներ, տիկի՛ն, պատասխանեց Ատրիէն խրոխտաբար, բայց որովհետեւ Պ. Պալէնիէ հաճեցաւ ինծի համար նպաստաւոր խօսք մը ընելու, ես ալ հնարաւոր մեկնութիւն մը կուտամ այնպիսի իրողութեան մը՝ զոր չեմ ուզեր բացատրել ձեր առջեւ. . . ։ — Ուրեմն այն իրողութիւնը կրնայ մնալ ոստիկանութեան տեղեկագրին մէջ. . . մինչեւ որ օրիորդն անոր բացատրութիւնը տայ, ըսաւ Թրիքօ։

Տ'Էկրինեի աբեան՝ ճակատը ձեռքին վրայ դրած՝ դրեթէ բնաւ ուշադրութիւն չէր ըներ այս տեսարանին, վասն զի Բարթօվիլ օրիորդին ու Սիմոն մարջալատին աղջկներուն տեսակցութենէն ծագելիք հետեւանքը մտածելով սարսափեր մնացեր էր, եւ այն իրիկուն Ատրիէն օրիորդը դուրս կլլելէ արգիլել՝ անհնարին կը թուէր իրեն։ Տիկին Սէն-Տիզիէ դարձեալ սկսաւ չարունակել.

— Ոստիկանութեան տեսուչն այնպէս չարաչար գայթակղեցնող իրողութիւնը տակաւին բան մը չէ, պարո՛ն Ե՛ր, մնացեալ պատմելիքիս քով. . . ։ Փոքր ապարանին ամէն կողմը պտըտեցանք, փնտռեցինք եւ մարդ չգտանք. . . ։ Երբոր օրիորդին տնչելու սենեակէն դուրս կլլելու վրայ էինք, որովհետեւ ամենէն հաքը քննեցինք զայն, կրիվոա տիկինը նշմարել տուաւ ինծի թէ սուտ դրան մը վրայ ոսկեզօծ վարդերէն մէկը լաւ կցուած չէր. պաշտօնատարին ուշադրութիւնը հրաւիրեցինք այս անտաղտ երեւոյթին վրայ, իր մարդիկը քննեցին փնտռեցին, եւ ահա տախտակափեղկ մը ինք իր վրայ սահելով բացուեցաւ. . . եւ այն ժամանակ ի՞նչ երեւան ելաւ արդեօք գիտէ՞ք. . . բայց ոչ. . . այն աստիճան նողկալի, այն աստիճան գայթակղելի բան է. . . որ չեմ համարձակիր երբէք. . . ։ — Եթէ դուք չէք համարձակիր, տիկի՛ն, ես կը համարձակիմ, ըսաւ Ատրիէն անվհեր կերպով, երբ ցաւօք սրտի տեսաւ որ Ակրիքօլի պահուըտած տեղն երեւան ելեր էր. ձեր համեստութիւնը

չվիրաւորելու համար չեմ ուզեր , սիկին , որ այդ նոր գայթակղութեան պատմութիւնը դուք ընէք . . . եւ իմ բանակիցը ալ ձեռ արդարացնելու համար չէ ընաւ : — Եւ սակայն դէշ չըլլար կարծեմ , օրիո՛րդ , ըսաւ սիկին Սէն-Տիզիէ արհամարհոտ ժպիտովը : Մարդ մը պահել ձեր պահակելու անհանգիստ մէջ : — Մարդ մը պահել իր պահակելու անհանգիստին մէջ . . . դոչեց Տ՚Էկրինեի մարքիզը գլուխը վեր վերցընելով այնպիսի բարկութեամբ մը՝ որ հազիւ կրնար արբունի անագորոյն ուրախութիւնը ծածկել : — Օրիորդին պահակելու անհանգիստին մէջ մարդ մը , աւելցուց Պ. Թրիքօ . կը յուսամ որ այդ ալ տեղեկագրութեան մէջ նշանակուեցաւ : — Այո՛, այո՛, պարո՛ն , ըսաւ իշխանուհին յաղթական դէմքով : — Բայց , սիկին , ըսաւ բժիշկը կեղծաւոր դէմքով մը , այն մարդն անշուշտ զոր մը ըլլալու է , եւ ասով եղելութիւնն իր քովին կը բացատրուի . . . ուրիշ ո՛եւ է կասկած հաւանականութեան դէմ է . . . : — Պ. Պալէնիէ՛, օրիորդին դէմ ձեր ունեցած նեղոզամտութիւնը ձեզի կը սխալեցնէ , ըսաւ իշխանուհին ցամաք կերպով : — Այդ տեսակ գողերուն ինչ ըլլալը յայտնի է , ըսաւ Թրիքօ , գեղեցիկ ու հարուստ երիտասարդներ են սովորաբար . . . : — Կը սխալիք պարո՛ն , ըսաւ սիկին Սէն–Տիզիէ , օրիորդին աչքը այնչափ վերերը չէ . . . : Ալ չեմ զարմանար թէ ինչո՛ւ համար օրիորդը քիչ մը առաջ այնչափ համակրութիւն կը յայտներ հասարակ ժողովուրդին վրայ . . . : Այս տեսարանն , աւելի անոր համար սրտաչարժ եւ խանդաղատալի էր , որ օրիորդին պահած մարդը երկաթագործ մըն էր: Մարդը խոստովանեցաւ , ըսաւ իշխանուհին . բայց ճշմարտութիւնը խոսելով բաւական դեղագէմ երիտասարդ մըն է , եւ անշուշտ օրիորդն ալ . . . գեղեցկութեան համար ունեցած զարմանալի ջերմեռանդութեամբը . . . : — Բաւական է . սիկի՛ն . . . բաւական է , ըսաւ յանկարծ Աարիէնն , որ մինչեւ այնտեղ պատասխանել արժան չհամարելով՝ ցասալից եւ հեգնահետ բորբոքող սրամտութեամբ մը իր հօրաքրոջ ըսածները մանկ կընէր . քիչ մը առաջ ձեր նոդկալի զրպարտութեան դէմ քիչ մնաց որ ինքզինքս արդարացնելու պիտի հլլէի ,

բայց , ոչ , երկրորդ անգամ այնպիսի տկարամտութիւն մը չեմ ըներ . . . : Միայն մէկ բան մը կուզեմ հարցընել ձեզի, սիկի՛ն . . . այն պարկեշտ եւ առաքինի գործատուրն անշուշտ բռնուեցաւ , այնպէս չէ՞ : — Անտարակոյս , բռնուեցաւ եւ բազմաթիւ ղինուորներով բանտ տարուեցաւ . . . : Այս դժբաղդ լուրը ձեր սիրտը կը կտրտէր , օրիո՛րդ , այնպէս չէ՞ . . . ըսաւ իշխանուհին յաղթական դէմքով , եւ արդարեւ պէտք է որ խիստ դորովալից գութ մը ունեցած ըլլաք այդ համակրութեան արժանի երկաթագործին վրայ : — Այո՛, սիկի՛ն վատ ու ծաղրելի գործերը հեգնելէն աւելի կարեւոր պարագ մը ունիմ կատարելիք , ըսաւ Աարիէն , որուն աչքն արցունքով կը լեցուէր խեղճ Ակրիքօլի ընտանիքի մատնուելութիւնը մտածելով . եւ գլխարկն առնելով գլուխը գրաւ , ժապաւէնը կապեց եւ տրտմօրին դառնալով : — Պ. Պալէնիէ՛, կը յիշէք որ քիչ մը առաջ ձեր պաշտպանութիւնը խնդրեցի պաշտօնէին քով . . . : — Այո՛, օրիո՛րդ . . . եւ հաճոյք մը կը համարիմ ընծի՝ ձեր միջնորդն ըլլալ անոր քով : — Ձեր կառքը վա՞րն է : — Այո՛, օրիո՛րդ . . . ըսաւ Տոքթէօրը զարմանքի մէջ ինկնալով : — Բարեհաճեցէք ուրեմն հիմա զիս պաշտօնէին տունը տանիլ . . . : Եթէ ձեր միջնորդութեամբ իրեն ներկայանամ , խնդրելիք չունիմ կամ մանաւանդ արդարութիւնս չմերժեր : — Ի՞նչ կըսէք , օրիո՛րդ , ըսաւ իշխանուհին , այս եղելութիւններէն եռեւ տակաւին կը համարձակի՞ք այդպիսի բան մը ընել առանց իմ հրամանիս . . . չտեսած բան է այս : — Զգուելի բան է , աւելցուց Պ. Թրիքօ . բայց ամէն բան յուսալի է :

Երբ Աարիէն հարցուց Տոքթէօրին թէ կառքը վա՞րն էր Տ՚Էկրինեի սրբազին սիրտը թռնդ ելաւ . . . : Անյուսալի դոհութեան ճառագայթ մը փայլեցաւ աչքին մէջ եւ հազիւ կրցաւ սրտին չարժումը զսպել՝ երբոր արագ ակնարկութիւն մը ըրաւ բժիշկին եւ ան ալ երկաւ անգամ արտեւանունքը խոնարհեցուց ի նշան համաձայնութեան : Ուսաի երբոր իշխանուհին բարկացայտ դէմքով Աարիէնի ըսաւ : — Օրիո՛րդ , հրաման չունիմ որ դուրս ելլէք , Պ. Տ՚Էկրինեի մանաւանդ եղանակաւ մը ըսաւ անոր . — կարծեմ թէ , սի-

կին՝, կընաք օրիորդը Պ. Տոքթէօրին հոգածուբեւանը յանձնել։

Մարքիզն այս «Պ. Տոքթէօրին հոգածուբեւանը յանձնել»՝ խօսքին այնպիսի նշանակելի կերպով մը ըսաւ, որ իշխանուհին հետզհետէ բժիշկին եւ Պ. Տէկրինելի երեսը նայելով՝ ամէն բան հասկցաւ եւ երեսն ուրախութեամբ պայծառացաւ։

Այսու ամենայնիւ իշխանուհին չուզելով որ մարքիզին ըրած դիտողութեանը դիւրաւ համոզուած երեւի, ըսաւ. — Թէպէտ եւ Պ. Տոքթէօրն օրիորդին վրայ մեծ ներողամտութիւն ցոյց կուտայ, զայն անոր յանձնելն անպատեհ չէի տեսներ թերեւս . . . բայց միանգամայն չէի ուզեր թողուլ որ այսպիսի նախընթաց մը հաստատուի, վասն զի այս օրէն սկսեալ օրիորդն իմ կամքէս զատ ուրիշ կամք չպիտի ունենայ։ — Տիկին իշխանուհի, ըսաւ բժիշկը՝ ծանրութեամբ եւ տիկնոջ Սէն-Տիզիէի խօսքերէն վերաւորուիլ կեղծելով, չեմ կարծեր որ օրիորդին վրայ ներողամտութիւն ցոյց տուի, այլ արդարութիւնը խօսեցայ . . . հիմա ալ, եթէ օրիորդը կը փափաքի, պատրաստ եմ զինքը պաշտօնէին քով տանելու. չեմ գիտեր թէ ի՛նչ պիտի խնդրէ անկէ, բայց չեմ ալ կարծեր որ իր վրայ ունեցած վստահութիւնս չարաչար գործածելով՝ անարժան յանձնարարութեան մը մինչեւ երդ կամ պաշտպան բռնէ զիս։

Այս խօսքէն Սարիէնի դէմքը չալ ժպտելով՝ սիրալիր մտերմութեամբ ձեռքը Տոքթէօրին երկնցուց ու ըսաւ . . . —Անհոգ եղէք, ազնի՛ւ բարեկամ . . . ձեր ընելիք միջնորդութեան նպատակին համար ինձմէ չնորհակալ պիտի ըլլաք, վասն զի ընելիք բարեգործութեանս կէսը ձեզի պիտի վերադարձի . . . ։

Թրթռաց՝ որ Տոքթէօրին ու ազգային նոր գաղտնիքին ծանօթ չէր, ապշած դէմքով մը ազգային ականջն է վար ըսաւ. — Ի՞նչ կրնան, կը թողուն որ երթա՞յ։ —Այո՛, այո՛, պատասխանեց խստութեամբ Պ. Տ՚Էկրինել՝ նշանացի ակնարկելով որ իշխանուհիին ըսելիքը մտիկ ընէ։

Տիկին Սէն-Տիզիէ, օրիորդին մօտենալով՝ ծանր ու չափաւոր ձայնով մը ըսաւ՝ ամէն մէկ բառերը չեչտելով. — Ասոնք մըն ալ ըսեմ ձեզի, օրիո՛րդ . . . վերջին խօսք մըն

ալ այս պարոններուն առջեւ։ Ձեր վրայ ծանրացած տարապարփելի յանցանքներէն եթէ՝ տակաւին իմ բացորոշ կամքիս հակառակ վարուելու միտք ունի՛ք, պատասխանեցէք։ — Այո՛, տիկի՛ն։ — Այս գայթակղական յայտնութենէն յետոյ՝ տակաւին իմ իշխանութեանս անսասանելու դիտաւորութեան մէջ է՛ք։ — Այո՛, տիկի՛ն։ — Ուրեմն դրապէս կը մերժէ՛ք եւ չէ՛ք ուզեր իմ հրամայած պարկեշտ եւ խիստ կեանքս յանձն առնել։ — Պահ մը առայ ըսի ձեզի, տիկի՛ն, թէ այս ապարանքէն պիտի ելլեմ, եւ իմ հաճոյքներուս համեմատ առանձին կեանք մը պիտի վարեմ։ — Ձեր վերջին խօսքն այդ է։ — Այո՛, վերջին խօսքս է։ — Լաւ մտածեցէք . . . ըսածնիդ չատ ծանր բան է . . . զղոյշ կեցէք . . . ։ — Վերջին խօսքս ըսի, տիկի՛ն, երկու անգամ ըսելու սովորութիւն չունիմ . . . ։ — Կը լսէ՛ք պարոննե՛ր, ըսաւ իշխանուհին, իրաւախոհ ըլլալու համար ինչ որ հնար էր ըրի, բայց ամէն ջանքս ընդունայն եղաւ. ուստի օրիորդն այսուհետեւ ինքզինքը թող մեղադրէ այն ազդու միջոցներուն համար՝ զոր իր յանդուգն ըմբռոստութեամբն ակամայ ձեռք առնել պիտի տայ ինծի։ — Այնպէս թող ըլլայ, տիկի՛ն» ըսաւ Սարիէնն։

Յետոյ Պ. Պալէնիէի դառնալով. — Քալեցէ՛ք, քալեցէ՛ք, սիրելի՛ Տոքթէօրս, ըսաւ, անհամբերութենէս կը մեռնիմ, երթանք չուտով . . . կորսուած ամէն մէկ վայրկեանիս կրնայ դառն արտասուք պատճառել առաքինի մը։ եւ աճապարանքով դուրս ելան գուբս եւ բժիշկին հետ։

Իշխանուհիին մարդկային մէկը Պ. Պալէնիէի կառքն առաջ քշեց, եւ Սարիէն անոր օգնութեամբ կառքը մտաւ՝ առանց նկատելու թէ բժիշկը կառքին դռնակը բացող սպասաւորին ականջն է վար բան մը փսփսաց։ Տոքթէօրն ալ կառքը մտնելով Քարտալիլ օրիորդին քով նստաւ, սպասաւորը դռնակը գոցեց։ Վայրկեան մը ետքը բարձր ձայնով մը կառավարին ըսաւ. « Պաշտօնէին ապարանքը տար մեզի փոքրը դռնէն։»

Ձիերը սրարշաւ մեկնեցան։

2489

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL1833560